

LATVIJAS MĀKSLAS AKADĒMIJA

Gundega Gailīte

**LATVIEŠU KARIKATŪRAS VĒSTURE
UN TĀS LOMA NACIONĀLĀS IDENTITĀTES ATTĪSTĪBĀ**

(no pirmsākumiem līdz 1920. gadam)

Promocijas darbs

zinātņu doktora (Ph.D.) grāda iegūšanai nozarē “Mūzika, vizuālā māksla un arhitektūra”

Apakšnozare: Mākslas zinātne

Zinātniskais vadītājs: Dr. art. Stella Pelše

Rīga, 2022

ANOTĀCIJA

Gundegas Gailītes promocijas darbs mākslas zinātnē “Latviešu karikatūras vēsture un tās loma nacionālās identitātes attīstībā (no pirmsākumiem līdz 1920. gadam)” izstrādāts Latvijas Mākslas akadēmijas doktorantūrā laika posmā no 2002. līdz 2022. gadam. Ar 2021./2022. studiju gadu Dr. art. Stellas Pelšes vadībā.

Promocijas darba mērķis ir sistematizēt un izvērtēt latviešu karikatūras vēstures mantojumu no pirmsākumiem līdz 1920. gadam. Izvirzītā hipotēze – karikatūras bija nozīmīgs latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors, vienlaikus vērojama nacionālās identitātes ietekme uz karikatūras attīstību.

Promocijas darba apjoms ir 228 lpp. un 4 pielikumi (122 lpp.).

Pirmajā daļā sniegts termina “karikatūra” skaidrojums, piedāvāta tipoloģija, raksturota karikatūras specifika. **Otrajā daļā** latviešu karikatūras vēstures apskats iedalīts četros periodos: 1) no 19. gs. 2. puses līdz 1905. gadam; 2) no 1905. līdz 1907. gadam; 3) no 1908. līdz 1914. gadam; 4) no 1914. līdz 1920. gadam. Pirms katra perioda sniegts kultūrvēsturiskais konteksts, izceļot jomu ietekmējošos apstākļus. Secīgās apakšnodaļās izvērtēti nozīmīgākie karikatūru avoti un karikatūristu darbība (tēmu loks, rokrakstu specifika, stilistika). **Trešā daļa** veltīta latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības problemātikai, pamatojot starpdisciplinārās pieejas nozīmīgākos aspektus un izceļot nācijas pētniecības metodoloģiskās paradigmas. Apskatīti latviskuma vizualizācijas aizsākumi (telpa, laiks, simboli), latvieša (Savējā) un cittautiešu (Svešo) reprezentācijas karikatūrās. Sniegts koncentrēts literatūras un tēlotājmākslas konteksts. **Nobeigumā** apkopoti būtiskākie rezultāti un secinājumi atbilstoši sākotnēji izvirzītajiem pētījuma uzdevumiem. Darbā tika iegūta strukturēta kopaina par latviešu karikatūras attīstības svarīgākajiem posmiem, saturiskajām un formālajām tendencēm, nozīmīgākajiem autoriem un avotiem, apskatot karikatūras gan kā māksliniecisku fenomenu, gan sabiedrisko norišu katalizatoru no nācijas emancipācijas nozīmīgākā perioda 19. gs. 2. pusē līdz Neatkarības kara noslēgumam 1920. gadā.

Secināts, ka latviešu karikatūrām piemīt gan nacionālā specifika, gan tās iekļaujas Rietumeiropas mākslas vēstures procesos. Vērojama mijiedarbība starp mākslas skolām (īpaši vācu un krievu) – gan kopēju, gan lokālu tēmu veiksmīgs izvērsums, mākslinieciski daudzveidīgi atklājot latviešu etnosa pašidentificēšanās un pašreferences norisi, tādējādi apstiprinot izvirzīto hipotēzi par savstarpējo karikatūras un nacionālās identitātes attīstības mijiedarbību.

Atslēgvārdi: Latvijas vēsture, preses attīstība, grafika, karikatūra, nacionālā identitāte, Savējais/Svešais.

ABSTRACT

The doctoral thesis in Art History *The History of Latvian Caricature Art and its Role in the Development of National Identity*, by Gundega Gailīte, has been written in the frame of doctoral studies at the Latvian Academy of Art during the period 2002–2021. From 2021./2022. under the supervision of Stella Pelše.

The objective of the doctoral thesis is to systematize and assess the history of Latvian Caricature art from its beginnings up to 1920. The hypothesis is advanced that caricature art was a significant factor in the emergence and development of Latvian national identity; simultaneously, it is possible to observe the influence of national identity on the development of caricature art.

The doctoral thesis is 228 pages in length, with 4 appendices (122 pages).

Part One defines the term “caricature art”, offers a typology and characterizes the specific characteristics of the caricature. In **Part Two**, a treatment of the history of Latvian caricature art is given, divided into four periods: 1) second half of the 19th century to 1905; 2) 1905 to 1907; 3) 1908 to 1914; 4) 1914 to 1920. The examination of each period is preceded by an account of the culture-historical context, focusing on circumstances that affected the caricature. The sub-chapters consider the most important sources of caricature art and the activity of caricaturists (range of themes; individual hand; style). **Part Three** considers the issues relating to the emergence and development of Latvian national identity, setting out the most significant aspects of the interdisciplinary approach and highlighting the methodological paradigms of research into nationhood. It examines the beginnings of the visual representation of Latvianness (space, time, symbols) and the caricature representations of the Latvian (“self”) and the non-Latvian (“other”). A concise treatment is given of the literary and fine art context. The **Conclusions** section brings together the most significant results and findings in relation to the research tasks set out initially. The work offers a structured general picture of the most important stages in the development of Latvian caricature art, the trends in subject matter and form, and the most important artists and sources, viewing caricature as an artistic phenomenon and simultaneously as a catalyst of social developments, from the most significant period of national emancipation, in the second half of the 19th century, up to the proclamation of independence, concluding with the armed liberation struggle in 1920.

It is concluded that Latvian caricature art exhibits specific national characteristics while at the same time conforming to the processes occurring in the history of European art. An interaction can be observed between different schools of art (German and Russian in particular), with accomplished treatment of general and local subjects, offering an artistically diverse representation of the process of Latvian ethnic self-identification and self-reference, thus confirming the hypothesis of the mutual interaction of caricature art and the development of national identity.

Keywords: history of Latvia, history of the press, graphic art, caricature, national identity, Self/Other.

Satura rādītājs

ANOTĀCIJA	2
ABSTRACT	3
IEVADS.....	6
Tēmas aktualitāte	6
Pētījuma mērķis un uzdevumi	7
Pētījuma materiāls un terminoloģiskie nosacījumi.....	7
Pētījuma hronoloģiskās robežas	9
Pētījuma metodes un struktūra	10
Izpētes vēsture. Historiogrāfisks pārskats	12
I. KARIKATŪRAS SPECIFIKA UN KULTŪRVĒSTURISKAIS KONTEKSTS	29
I.1. Termins “Karikatūra”, tā formas un izpausmes (raksturojums, tipoloģija, funkcijas)29	
II. LATVIEŠU KARIKATŪRAS VĒSTURE (no pirmsākumiem līdz 1920. gadam).....	38
II.1. Latviešu karikatūras aizsākumi (19. gs. 2. puse–1905. gads)	39
<i>Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā.....</i>	<i>39</i>
II.1.1. Tautiskās atmodas laikmets un tā simbols – Pēterburgas Avīzes	45
II.1.2. Jaunlatviešu izdevējdarbības turpinājums humoristiskajos izdevumos (1870. un 1880. gadi), presē un kalendāros	50
II.1.3. Jaunā karikatūristu paaudze kopš 19. gs. 90. gadiem (pulciņš “Rūķis”)	58
II.1.4. Pieprasījums pēc komiskā avīžu pielikumos, specializētajos izdevumos un kalendāros 20. gadsimta sākumā	65
II.2. 1905.–1907. gada revolūcijas laika vizuālā retorika: karikatūras kā masu kultūras fenomens	68
<i>Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā.....</i>	<i>68</i>
II.2.1. Alfrēda Kukura izdevumi	73
II.2.2. Karikatūras leģitimizācija – žurnāls <i>Svari</i>	78
II.2.3. Līvu Jurkas izdevumi un ietekme	86
II.2.4. Sabiedriski politisko notikumu refleksijas laikrakstos, kalendāros un citos avotos	90
II.2.5. Ieskats latviešu mākslinieku darbībā krievu izdevumos	94
II.3. Karikatūras lomas maiņa kultūrtelpas komunikācijā starp revolūciju un Pirmo pasaules karu (1908–1914).....	100
<i>Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā.....</i>	<i>100</i>
II.3.1. Pēcrevolūcijas laika specializētie karikatūru žurnāli.	103

II.3.2. Karikatūristu darbība Pirmā pasaules kara priekšvakarā nespecializētajos humora izdevumos un kalendāros.....	110
II.4. Globālais militārais konflikts un Latvijas Neatkarības kara laiks (1914–1920)	116
<i>Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā.....</i>	<i>116</i>
II.4.1. Humora un satīras jaunie uzdevumi Pirmā pasaules kara laikā.....	120
II.4.2. Karikatūra kā iedarbīgs kara propagandas ierocis	129
II.4.3. Ieskats Padomju Krievijas politiskajā propagandā	134
II.4.4. Ieskats pretpadomju aģitācijā ārpus Krievijas	136
II.4.5. Jaunpietiktā valsts – laiks pēc Latvijas Republikas proklamēšanas (1918–1920).....	139
III. KARIKATŪRAS LOMA LATVIEŠU NACIONĀLĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS UN ATTĪSTĪBAS GAITĀ.....	146
<i>Ieskats latviešu nacionālās identitātes attīstības jautājuma vēsturiskajā kontekstā</i>	<i>146</i>
III.1. Karikatūra kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors	149
III.2. Latviskuma vizualizācija karikatūrās	153
III.2.1. Latvijas tēls: telpa un laiks (zeme, vēsture).....	153
III.2.2. Panteons, simboli (oficiāli noteiktie, mītiskie).....	157
III.3. Latvieša/Savējā tēls karikatūrās.....	165
III.3.1. Āriene (miesas uzbūve, apģērbs).....	165
III.3.2. Latvieša rakstura iezīmes.....	170
III.4. Citu tautību pārstāvju (Svešo) reprezentācija karikatūrās	176
<i>Ieskats Savējo un Svešo konfrontācijas diskursos</i>	<i>176</i>
III.4.1. Vāciešu attēlojums.....	181
III.4.2. Krievu attēlojums	185
NOBEIGUMS.....	188
IZMANTOTIE AVOTI	198
ATTĒLU SARAĶSTS	220
PIELIKUMU SARAĶSTS	227
SAĪSINĀJUMU UN APZĪMĒJUMU SARAĶSTS.....	228

IEVADS

Tēmas aktualitāte

Promocijas darba tēmas izvēli noteica apstākļi, ka 19. gs. 2. puses un 20. gs. sākuma grafikas materiāli līdz šim nav pietiekami apzināti un pētīti, līdz ar to karikatūrai kā grafikas apakšnozarei (turpmāk jomai) nav veltīta atbilstoša mākslas zinātnieku uzmanība, kaut gan lokālajā kultūras vēsturē tā atklāj nozīmīgus aspektus. Nereti tieši karikatūras visprecīzāk izgaismo kādu notikumu vai personas būtību, tāpēc tās bieži izmanto aktualitāšu (sabiedrisko norišu u.c.) atspoguļojumam jaunākajā periodikā, vēstures apcerējumos,¹ mācību grāmatās u.c. Izvēlētais laika posms ir nacionālās kultūras nozīmīgākais un dinamiskākais modernizācijas periods, kurā darbojās latviešu profesionālās tēlotājmākslas pirmās paaudzes, un to atstātais mantojums veido mūsu nacionālās mākslas pamatus. Karikatūristu pienesums latviešu mākslas vēsturē – artefaktu daudzveidība un mākslinieciskais līmenis, pašattīstība, saikne ar citām Rietumeiropas mākslas skolām u.c. aspekti – karikatūras attīstības kontekstā līdz šim nav sistemātiski pētīti.

Karikatūristu paņēmienu izmantošana izpaužas visās tēlotājmākslas jomās, to varam konstatēt jau aizvēsturē un lielo civilizāciju mākslas liecībās. Tomēr konsekventa jomas robeža Rietumeiropas mākslas vēsturē ir 16. gadsimta renesanses laiks, kad tā no viduslaiku populārās izklaides formas kļuva par reformācijas laika masveida propagandas un sociālā protesta ieroci. Neraugoties uz gandrīz pastāvīgiem cenzūras ierobežojumiem, karikatūras uzplaukums turpinājās, sasniedzot savu kulmināciju 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, pateicoties ideju, zinātnes un poligrāfijas attīstībai, politisku konfliktu u.c. faktoru ietekmei.

Karikatūras joma ir cieši saistīta ne tikai ar kopējo mākslas attīstību, bet arī ar vēsturiskajiem notikumiem, pastāvošo ideoloģiju, politiskajiem, etnopsiholoģiskajiem, sociālekonomiskajiem, tehnoloģiskajiem u.c. apstākļiem, tāpēc promocijas darbā tiks pievērsta uzmanība šai savstarpējai mijiedarbībai. Vienlaikus būtisks ir apstākļi, ka karikatūrās sastopamie simboli un zīmes ir gandrīz visiem saprotami komunikācijas kodi, līdz ar to darbs var ieinteresēt ne tikai mākslas zinātniekus un vēsturniekus, bet arī preses vēstures, nacionālās identitātes (turpmāk NI), socioloģijas, antropoloģijas, politoloģijas u.c. jomu pētniekus.

Latviešu nācijas emancipācijas gaitā, kas rezultējās neatkarīgas valsts proklamēšanā 1918. gadā, karikatūras jomas vēsturiskā līdzdarbība bija intensīva un nozīmīga, tāpēc pētījumā apzināti svarīgākie NI veidošanās un attīstības aspekti un to mijiedarbība ar grafiku, jo īpaši preses segmentā, kur bija vērojami visaktīvākie sociālās komunikācijas procesi.

Promocijas darbā latviešu karikatūras izceltas kā: 1) svarīga latviešu tēlotājmākslas sastāvdaļa; 2) nozīmīgas politiskās, sociālās, ekonomiskās un kultūras dzīves atspoguļotājas; 3) operatīvākais un demokrātiskākais tēlotājmākslas veids, kas sekmēja sabiedriskās domas attīstību un vairoja periodisko izdevumu popularitāti; 4) būtisks latviešu NI attīstības faktors.

¹ To skaitā izdevumos 20. gadsimta Latvijas vēsture: I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. (Turpmāk 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000.); 20. gadsimta Latvijas vēsture: II. Neatkarīgā valsts. 1918–1940. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. (Turpmāk 20. gs. Latvijas vēsture II sēj., 2003.).

Neviens cita tēlotājmākslas joma neietekmēja sabiedriskos procesus tik tieši kā karikatūra, un šo apstākli, veidojot modernu nāciju, sāka apzināties 19. gs. 2. puses latviešu atmodas ideologi, izmantojot humoru un satīru, jo tas garantēja sabiedrisko rezonansi. Nepārvērtējami nozīmīgs grafikas sasniegums bija 1905.–1907. gada revolūcijas laika politiskā karikatūra, kas kļuva par spēcīgāko sociālo un etnisko pretrunu atspoguļotāju vietējā kultūrtelpā un augstas mākslinieciskās kultūras etalonu. Specializētos humoristiski satīriskos izdevumus izdeva gan pēcrevolūcijas, gan Pirmā pasaules kara laikā, gan vizualizējot Neatkarības kara svarīgākos notikumus, turpinot aktualizēt problēmjautājumu izvērtējumu neatkarīgajā republikā, aktīvi līdzdarbojoties jaunās valsts veidošanās gaitā, tajā skaitā NI simbolu izvēlē.

Latviešu karikatūristu tēmu loks aptvēra praktiski visas indivīda un sabiedrības dzīves jomas, tomēr, izvērtējot tematisko hierarhiju, secināms, ka galvenās tēmas ir saistāmas ar latviešu NI attīstības gaitu. Tā dominē vai caurvij visus izceltos periodus līdz pat 1920. gadam.

Tāpat promocijas darba tēmas aktualitāti primāri nosaka pētījumu trūkums par latviešu karikatūras vēsturi un šīs jomas ciešā saikne ar NI attīstību.

Pētījuma mērķis un uzdevumi

Pētījuma **mērķis** – sistematizēt un izvērtēt latviešu karikatūras vēsturi no pirmsākumiem līdz 1920. gadam, kā arī atklāt karikatūras lomu latviešu NI attīstībā.

Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti **uzdevumi**:

- 1) raksturot karikatūras specifiku, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, piedāvāt tipoloģiju, noteikt galvenās funkcijas;
- 2) sniegt ieskatu Krievijas impērijas kultūrvēsturiskajā kontekstā;
- 3) izdalīt latviešu karikatūras vēstures attīstības posmus un izvērtēt nozīmīgākos karikatūru avotus;
- 4) raksturot svarīgāko latviešu karikatūristu darbību, izvērējot saturisko vēstījumu precizitāti un māksliniecisko rokrakstu;
- 5) izcelt dominējošās tendences latviešu karikatūras vēsturē (tematiskās, stilistiskās);
- 6) secīgi atklāt, kā karikatūrā atspoguļojas svarīgākie latviešu NI struktūras elementi; Latvijas, latviešu un cittautiešu (vāciešu un krievu) – tēli;
- 7) atklāt tos karikatūras vēstījuma interpretācijas aspektus, kas ļauj vērtēt šo jomu kā svarīgu NI attīstības faktoru;
- 8) sniegt kopsavilkumu, apkopot pētniecības rezultātus: izveidot tabulas, kas atspoguļo karikatūristu darbību (izdevumi, izdevniecības/izdevēji, signējumi).

Lai izpildītu šos uzdevumus, tika izvērtēti teorētiskie avoti, kā arī savākti un analizēti empīriskie dati.

Pētījuma materiāls un terminoloģiskie nosacījumi

Promocijas darba empīrisko materiālu veido latviešu mākslinieku karikatūras, kas tapušas no 19. gs. 2. puses līdz 1920. gadam. Kopskaitā vairāk nekā 100 dažādu izdevumu,

atklātņu, kalendāru, plakātu, grāmatu, kuros kopumā ir vairāk nekā 2000 karikatūru piemēru. Vērtīgāko pamatmateriālu veido periodika (tā bija lētāka un pieejamāka): žurnāli, avīzes, almanahi u.c.

Pētījuma materiāli atrodami Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB)² un Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā (LAB), Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (RVKM), Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM), Latvijas Kara muzejā (LKM), Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā (LNMM), Rakstniecības un mūzikas muzejā (RMM), Krievijas Valsts bibliotēkā Maskavā (РГБ), Krievijas Nacionālajā bibliotēkā Pēterburgā³ (РНБ). Tika iepazītas Valda Villeruša, Armīna Ozoliņa, Andreja Rosomahina (*Андрей Росомахин*) personīgās bibliotēkas un materiāli.

Apzīmējums “karikatūra” radies no itāļu vārda *caricatura*, no *caricare* – ‘sakraut, pārspīlēt’. Latviešu valodā, līdzīgi kā krievu un vācu, nelieta 19. gs. vidū Anglijā radušos sinonīmu *cartoon* (angļu val. ‘skice’), kas savukārt atvasināts no *cartone* (itāļu val. ‘kartons’). Izplatīts ir uzskats, ka termins *caricatura* pirmo reizi lasāms itāļu glezniecības teorētiķa Džovani Antonio Mozīni (*Giovanni Atanasio Mosini* [*Giovanni Antonio Massani*], darbojies 1632–1646) priekšvārdā grāmatai *Diverse figure* (1646, Roma: Grigniani).⁴ Savukārt, pirmais to esot lietojis itāļu baroka gleznotājs Annibale Karači (*Annibale Carracci*, 1560–1609) raksturojot satīrisku portretu nozīmi.⁵

Karikatūras definīcija tiks sniegta kontekstā ar jomas specifikas skaidrojumu (I.1.).

Darbā izmantoti apzīmējumi: “**Nācija** – tauta, kurai ir sava nacionāla valsts vai kura cīnās, lai to iegūtu. Latvieši ir nācija kopš 20. gadsimta sākuma, kad tautā sāka izplatīties latviešu valstiskās pašnoteikšanās ideja un tā īstenojās 1918. gadā. Kā kultūras nācija latvieši izveidojās 19. gadsimtā. Kultūras nācijas pazīmes: vienojoša nacionālā kultūra, valoda, kopības apziņa, kopīgas nacionālās intereses, gatavība tās aizstāvēt.”⁶

Entonijs Smits norāda uz Austrumeiropas specifiku, kam raksturīgs **nācijas etniskais modelis**. Nācija ir pirmā un galvenā kopības forma, tā tiek uztverta kā fiktīva “superģimene”, un, lai pamatotu savas prasības, tajā vissvarīgākā ir kopīga izcelsme un dzimtā kultūra (valoda, sadzīves ierašas, vēsture, tradīcijas, mīti).⁷

“**Nacionālā identitāte** – personas identitātes daļa, kas vieno to ar citām personām, kurām ir līdzīgas nacionāli kulturālās pazīmes. Valoda, vērtību, uzvedības modeļu, kultūras simbolu kopums, sociālā atmiņa ir pamats, uz kura tiek veidota un uzturēta cilvēka piederība nācijai, nācijai piederīgo savstarpējā vienotība. Nacionālā identitāte ietver ideju par ikvienas nācijas unikalitāti (..), ideju par nācijai piederīgo cilvēku savstarpējo kopību un ideju par nācijas nepārtrauktību”.⁸

² Tajā skaitā plakātu un filokartijas kolekcija Rīgā, Tērbatas ielā 75.

³ Turpmāk Pēterburga.

⁴ Ames W. Caricature and cartoon // Britannica. Publ.: <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon> (sk. 03.03.2022.).

⁵ Cheng S. The Cult of the Monstrous: Caricature, Physiognomy, and Monsters in Early Modern Italy // Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural. – 2012. – 1 (2) – Pp. 197–231. Publ.: <https://scholarlypublishingcollective.org/psup/preternature/article/1/2/197/290351/The-Cult-of-the-Monstrous-Caricature-Physiognomy> (sk. 03.03.2022.).

⁶ Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018) // Latvijas Republikas Kultūras ministrija. – Rīga, 2011. Publ.: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/km_130515_prec_nac_ident_pilson_sab_un_itegr_polit_pamat_nost_2012-20181.pdf (sk. 02.11.2022.).

⁷ Smits E. D. Nacionālā identitāte. – Rīga: AGB, 1997. – 20.–21. lpp.

⁸ Turpat.

Nacionālās enciklopēdijas šķirklī “nacionālā identitāte” lasāms: ja cilvēks apzinās piederību vienai nācijai, viņš distancējas no citām. Līdzīgi “kā citos sociālās kolektīvās identitātes veidos, ir opozīcija “mēs” – “viņi”.⁹

Pētījuma hronoloģiskās robežas

Promocijas darbs veidots pēc hronoloģiskā principa, iedalot minēto periodu četros posmos, kuros izcelti nozīmīgākie karikatūru avoti, pirmām kārtām preses izdevumi. Karikatūras periodikā iespieda gan epizodiski, gan regulāri, 20. gs. sākumā parādījās specializētie humora un satīras izdevumi, kuros karikatūras bija primāri noteicošā satura sastāvdaļa. Izvēlētajā periodā tieši prese bija galvenais sabiedrības viedokli veidojošais elements, tāpēc periodiskie izdevumi pamatoti veido promocijas darba apjomīgāko izpētes materiāla daļu.

Raksturojot pirmo **hronoloģisko robežu** – 19. gs. otro pusi –, noteicošais bija apstākļi, ka tajā laikā aizsākās gan latviešu profesionālās tēlotājmākslas, gan tās ietvaros arī karikatūras vēsture. Straujo izaugsmi ietekmēja arī poligrāfijas attīstība Rietumeiropā, kas noteica grafikas piedāvājuma daudzveidību un kvalitātes kāpumu.

Svarīgs arguments saistāms ar likumdošanas gaitu valstī – ar 19. gs. 60. gadiem Krievijas impērijā ieviestās reformas pavēra sabiedrībai jaunas darbības iespējas, to skaitā ekonomisko labklājību un līdz ar to izglītības pieejamību, ierobežojot autokrātijas visvarenību.¹⁰ Izšķiroša nozīme nācijas emancipācijas procesā bija jaunlatviešu darbībai 19. gs. 50.–80. gados. Liberālās un nacionālās idejas tika paustas preses izdevumos, no kuriem nozīmīgākais bija *Pēterburgas Avīzes* (1862–1865).

Pētījuma otru hronoloģisko robežu noteica vēsturiskais fakts, ka 1920. gadā noslēdzās Latvijas Neatkarības karš, tika sasaukta pirmā Satversmes sapulce un parakstīts miera līgums ar Padomju Krieviju, tādējādi šis gads iezīmē kardināli jaunu posmu Latvijas valsts attīstībā.

Pirmo reizi preses un vārda brīvība netika ierobežota no valstiskās puses.¹¹ Kaut preses likuma izstrāde noslēdzās tikai 1924. gadā, izdevējdarbība stabilizējās, sekmējot karikatūras jomas attīstību (auga tematiski atšķirīgu izdevumu skaits, paplašinājās tēmu loks, sāka darboties jauni karikatūristi utt.). Izšķirošajiem satricinājumiem bagātā 1919. un 1920. gada detalizēta vizualizācija pieejama žurnālos *Skudra* un *Skudras*. 1920. gadā sāka izdot specializēto iknedēļas satīrisko žurnālu *Svari*, kas tika izdots ar latviešu satīriskajai grafikai nebijušu rekordaugstu tirāžu – 4000–9000 eksemplāru,¹² tajā darbojās nozīmīgi mākslinieki, izaicinot sabiedrību ar karikatūrām par svarīgākajiem notikumiem: valsts politiskie un ekonomiskie pārbaudījumi, valsts simbolikas radīšana (aktualizējoties diskursam par latviskās identitātes specifiku), politiķu un valsts vadītāju izvēle (viņu morāles kritēriju, izglītības, prasmju un pieredzes izvērtējums), kultūras un izglītības nozīme jaunās valsts nākotnes perspektīvās u.c., tajā skaitā NI manifestācijas.

⁹ Volkovs V. Šķirklis “nacionālā identitāte” // Nacionālā enciklopēdija. Publ.:

<https://enciklopedija.lv/skirklis/129778-nacion%C4%81%C4%81-identit%C4%81te> (sk. 10.03.2022.).

¹⁰ *Volfarte K.* Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2009. – 30. lpp. (Turpmāk *Volfarte K.* Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība).

¹¹ *Zamoždika (Penke) A.* Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss Latvijas presē (1918–1934) // Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes / O. Skudras red. – Rīga: LU SPPI, 2010. – 13. lpp. Turpmāk *Zamoždika (Penke) A.* Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss.

¹² Latvijas Republikas prese. 1918–1940 / R. Treija redakcijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. – 289. lpp.

Pētījuma metodes un struktūra

Pētījumā izmantotas gan mākslas vēstures, gan citu jomu metodes un to kombinācijas: formāli stilistiskā, ikonogrāfiskā, ikonoloģiskā, analītiskā un atributīvā, salīdzinoši tipoloģiskā un vēsturiskā, semiotiskā, biogrāfiskā, kā arī socioloģiskā metode.

Plašā materiāla apguve aizsākās ar empīriskiem meklējumiem, kuru pielietojumu apgrūtināja karikatūru izplatība visdažādākajos izdevumos gan Latvijā, gan ārpus tās, kā arī ierobežotā pieejamība bibliotēkās u.c. krātuvēs, sistematizācijas un digitalizācijas lēnais process. Lai izvērtētu kopainas attīstību, tika izmantota ģenēzes metode.

Ikonogrāfiskā metode tika lietota, atlasot un skaidrojot tēlus un idejiskos vēstījumus. Karikatūristu ierasta prakse bija ne tikai pievērsties reālajam, bet arī aktualizēt vispārzināmus reliģiskos, mitoloģiskos u.c. pagātnes tēlus, sižetus, tēmas un to variācijas. Ar ikonogrāfisko metodi cieši saistīta mākslas zinātnieka Ervina Panofska (*Erwin Panofsky*, 1892–1968) izstrādātā ikonoloģiskā metode, kas uzsver mākslas darba formas un satura ciešo saikni, izceļot visplašākā kultūrvēsturiskā konteksta nozīmi mākslas tēla simboliskajā skaidrojumā. Ar šīs trīs pakāpju analīzes metodes palīdzību tika konstatēta karikatūru ciešā saikne ar attiecīgā laika perioda vēsturiskajām aktualitātēm, idejiskajiem uzstādījumiem, sociālās spriedzes saasinājumu situācijām, izmaiņām kultūrvidē u.c.

Lai padziļinātāk izprastu karikatūru sižetus un interpretētu tajos sastopamās daudzveidīgās zīmju sistēmas, tika izmantota arī semiotiskā pieeja. Karikatūristi bagātīgi lietoja alegorijas un simbolus, lai ar lakoniskākiem paņēmieniem atklātu vēstījumu būtību. Piemēram, izmantojot vācieti ar bīzi pirmās atmodas laikā, galvaskausu – revolūciju un kara skatu ainās, Latvijas tēlu sievietes veidolā – izstrādājot latviešu NI simboliku utt.

Svarīga bija socioloģiskā metode, lai izprastu sabiedrības struktūru darbības un kopsakarības, pētot sociālo apstākļu, likumdošanas, starptniskās spriedzes, politisko konfliktu u.c. faktoru ietekmi uz indivīdu. Būtiski bija izvērtēt karikatūrās paustās sociālās normas, vērtības, intereses, komunikācijas prasmes u.c. aspektus. Līdzīgi arī biogrāfiskā metode palīdzēja konstatēt mijiedarbi starp mākslinieku dzīves zīmīgiem notikumiem un vēsturiskajiem procesiem.

Pielietojot vēsturisko metodi, tika saglabāti hronoloģiskās secības un kauzalitātes principi. Izmantoti daudzveidīgi vēstures avoti, izvērtējot tikai nozīmīgu faktu iekļaušanu – gan attiecīgā laikposma, gan mūsdienu vēsturnieku pētījumos.

Rokrakstu analīzē noderīga bija atributīvā metode, kā arī atsevišķi paleogrāfiskās izpētes paņēmieni, mēģinot atributēt anonīmo vai ar iniciāļiem parakstīto autoru darbus. Meklējot analogijas vācu un krievu karikatūras vēsturē attiecīgajā laika posmā, kā arī vispārējās mākslas vēstures kontekstā, izmantota arī komparatīvistiskā metode.

Izstrādāts optimāls darba **struktūras modelis**, kas pēc iespējas uzskatāmāk ilustrētu latviešu karikatūras attīstībā izdalītos periodus un to zīmīgākos momentus, sniedzot informāciju par svarīgākajiem avotiem un autoriem, kā arī atsegtu karikatūras lomu NI veidošanās un attīstības gaitā, ieskicējot paralēles tēlotājmākslas un daiļliteratūras kontekstā.

Pētījums sastāv no ievada, kurā aprakstīta zinātniskā darba aktualitāte, problemātika, mērķi, uzdevumi, metodes un struktūra, tad seko historiogrāfiskais pārskats.

Promocijas darba pamattekstā sastāv no 3 daļām ar secīgām apakšnodaļām.

Pirmajā daļā sniegts jēdziena “karikatūra” skaidrojums, apskatītas tā formas un dažādas izpausmes (tipoloģija), īsi raksturota jomas specifika (funkcijas), izceļot atsevišķus nozīmīgus vietējos un ārzemju pētnieku darbus.

Otrajā daļā latviešu karikatūras vēstures apskats iedalīts četros periodos pēc hronoloģiskā principa atbilstoši izvirzītajam darba mērķim un uzdevumiem: 1) no 19. gs. 2. puses līdz 1905. gadam; 2) no 1905. līdz 1907. gadam; 3) no 1908. līdz 1914. gadam; 4) no 1914. līdz 1920. gadam. Pirms katra perioda sniegts vispārīgs kultūrvēsturiskais konteksts, pieminot apstākļus, kas ietekmējuši jomas attīstību. Secīgās apakšnodaļās vispirms izvērtēti visnozīmīgākie karikatūru avoti – preses izdevumi un svarīgāko latviešu karikatūristu darbība tajos, ieskicējot tēmu loku, rokrakstu specifiku, stilistiku, novērtējot profesionāļu un amatnieku īpatsvaru izdevumos. Tālāk apskatīti autori, kuru darbība šajā jomā ir fragmentāra, bet būtiska, kā arī citi karikatūru avoti: laikrakstu pielikumi, kalendāri, atklātnes, grāmatas, atsevišķi izdevumi, plakāti. Izcelto piemēru izvēles kritēriji ir gan paustās idejas/problēmas aktualitāte, tās interpretācijas uzskatāmība un precizitāte, gan mākslinieciskais līmenis. Karikatūras spožākais uzplaukums attiecināms uz 1905.–1907. gada revolūcijas laiku, kad Krievijas impērijā izdeva rekordlielu izdevumu skaitu un karikatūras zīmēja gan visu tēlotājmākslas veidu profesionāļi, gan ievērojams skaits amatieru, tāpēc šis īsais posms izdalīts atsevišķā apakšnodaļā.

Trešā daļa veltīta latviešu NI veidošanās un attīstības problemātikai, vispirms nedaudz pievēršoties NI jautājuma attīstības vēsturiskajam kontekstam, tad pamatoti starpdisciplinārās pieejas nozīmīgi aspekti un izceltas svarīgas nācīgas pētniecības metodoloģiskās paradigmas. Secīgās apakšnodaļās apskatīti latviskuma vizualizācijas aizsākumi (telpa, laiks, simboli, panteons), tālāk pievēršoties latvieša (Savējā) un cittautiešu (Svešo) reprezentācijām karikatūrās, sniedzot īsu ieskatu savstarpējā konfrontācijā vadošo vācu un krievu preses izdevumu slejās. Atsevišķu mākslinieku karikatūru piemēri noteica to atkārtotu izcelšanu vai tikai pieminēšanu arī III daļā attiecīgā konteksta ietvaros. Skarts arī vēstures, daiļliteratūras un tēlotājmākslas konteksts, kas ļauj izceltos aspektus atzīt arī kā nozīmīgus citu kultūras jomu pētniekiem, mazinot subjektivitāti izcelto latviskuma kritēriju izvēlē karikatūrās.

Nobeigumā apkopoti darbā iegūtie būtiskākie rezultāti: sniegts ieskats karikatūras jomas specifikā, ieskicēta kultūrvēsturiskā kopaina, hronoloģiskā secībā izcelti nozīmīgākie latviešu karikatūru avoti, autori, darbi. Noteiktas svarīgākās saturiskās un formālās tendences latviešu karikatūras attīstībā; mākslas stilu un virzienu pazīmes, mijiedarbība un ietekmes starp mākslas skolām u.c. Norādīts uz karikatūrās izcelto tēlu un notikumu nozīmi latviešu NI veidošanās un attīstības gaitā. Veikts kopsavilkums un sniegta bibliogrāfija. Atsevišķā pielikumā apkopots ilustratīvais materiāls ar atšifrējumu attēlu sarakstā. Pielikumā iekļautas tabulas (latviešu grafiķu dalība dažādos izdevumos; karikatūristu paraksti un to atšifrējumi), pamatinformācija par svarīgākajiem periodiskajiem izdevumiem, mākslinieku karikatūristu uzskaitījums.

Izpētes vēsture. Historiogrāfisks pārskats

Sākot disertācijas problemātikas izpēti latviešu un pasaules zinātnē, tika konstatēts, ka pētījuma specifika nosaka literatūras dalījumu vairākās grupās.¹³

Visaptverošu pētījumu par **latviešu karikatūras vēsturi nav**, tēmas izpēte jāveic, balstoties uz vispārējo literatūru, kurā epizodiski skarta latviešu karikatūras vēsture (visbiežāk informatīvā līmenī), atsevišķiem rakstiem rakstu krājumos, disertāciju autoreferātiem, monogrāfiju sadaļām, publikācijām internetā. Karikatūras var būt pieminētas kāda cita jautājuma izpētes kontekstā.

Darbā izvirzītie mērķi un uzdevumi lika pievērsties vairākām jomām – Eiropas (īpaši vācu un krievu) karikatūras vēsturei pētāmajā periodā, karikatūras saiknei ar NI, karikatūras teorijas jautājumiem, latviešu NI veidošanās un attīstības gaitai, Latvijas vēsturei, preses vēsturei –, kā arī izvērtēt izvēlētajās metodoloģijas pamatojuma avotus.

Lai izprastu pētījuma vēsturiski māksliniecisko kontekstu, visvērtīgākie bija darbi par 19. gs. 2. puses–1920. gada **latviešu grafikas un tēlotājmākslas vēsturi**.

Izvērstākais avots ir Vilhelma Purvīša (1872–1945) vadībā tapusi “Mākslas vēsture II: Glezniecība, grafika un karikatūra”, kurā par pasaules karikatūras vēsturi jau kopš tās pirmsākumiem rakstījis Anšlavs Eglītis (1906–1993), bet saturu rediģējis Visvaldis Peņģerots (1887–1938). Koncentrētā formā tiek uzskaitīti nozīmīgākie karikatūristi un darbu avoti, sniedzot informāciju par mākslinieciskajām tendencēm, stiliem, virzieniem, ietekmēm,¹⁴ atsevišķi rakstot par karikatūrām Latvijā, sākot jau ar 1851. gadu.¹⁵

Nozīmīgas ir mākslas zinātnieka Borisa Vipera (*Борис Буннеп*, 1888–1967) atziņas, izvērtējot karikatūras jomas būtiskākos periodus, autorus, izdevumus, paņēmienu un citus aspektus apcerējumā “Mākslas likteņi un vērtības”.¹⁶

Periodikā par grafikas attīstību regulāri varēja lasīt dažāda rakstura izdevumos, jau sākot ar 20. gs. sākuma laikabiedru liecībām, kā Jaņa Rozentāla rakstu sērija žurnālā *Vērotājs*, kur rakstā par Ādama Alksņa radošo darbību skaidrota latviešu velna tēla “būtība”.¹⁷ Publikācijas par karikatūristiem iespieda *Ilustrētajā Žurnālā*,¹⁸ kā arī starpkaru periodikā.¹⁹

Nozīmīgs ir Skaidrītes Cielavas un Rasmus Lāces redakcijā izdots rakstu krājums “Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940”, kur karikatūras pētījusi Velta Lapacinska (1941–2010) nodaļā “Politiskā satīra un karikatūra”, izceļot nozīmīgākos grafiskus, izdevumus un darbus.²⁰ Distancējoties no padomju varas noteiktā ideoloģiskā konteksta, koncentrētajā izklāstā atrodams bagātīgs un vērtīgs faktoloģiskais materiāls.

¹³ Atsevišķi starpdisciplinārie pētījumi iederīgi vairākās grupās, kā VPP “Nacionālā identitāte” materiāli: Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014.

¹⁴ *Eglītis A.* Karikatūra. Senā pasaule. Viduslaiki, renesanses un baroka laikmets. Absolutisma laikmets. 19. un 20. gs. karikatūra // Mākslas vēsture / Visp. red. V. Purvītis. / Red. V. Peņģerots. – 2. sēj.: Glezniecība, grafika un karikatūra. – Rīga: Grāmatu draugs, 1934. – 561.–592. lpp.

¹⁵ Turpat. – 593. –602. lpp.

¹⁶ *Vipers B.* Karikatūra / Mākslas likteņi un vērtības. – Rīga: Grāmatu Zieds, 1940. – 138.–149. lpp.

¹⁷ *Rozentāls J.* Ādams Alksnis // *Vērotājs*. – 1904. – Nr. 4. – 500.–505. lpp.

¹⁸ *Peņģerots V.* Augusts Daugulis // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1928. – Nr. 8. – 225.–232. lpp.; *Siliņš J.* Indriķis Zeberīns // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1926. – Nr. 11. – 354.–358. lpp. u.c.

¹⁹ *Skulme U.* Jaunas ziņas par kokgriezēju Augustu Dauguli (1833–1890) // *Daugava*. – 1933. – Nr. 7. – 664.–666. lpp.

²⁰ *Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940* / Atb. red. S. Cielava, zin. vad. R. Lāce. – Rīga: Zinātne, 1986. – 172.–177. lpp.

Par izziņas avotu kalpoja Raimonda Zalcaņa sastādītā grāmata “Latviešu satīrs smejas”,²¹ kura informatīvi iepazīstina lasītājus ar starpkaru perioda humoristiski satīriskajiem preses izdevumiem (1918–1940). Līdzās ilustratīvajam materiālam jāuzteic faktoloģiskās daļas precizitāte ar izdevumu redaktoru, izdevēju, ilustratoru un publikāciju autoru rādītāju. Latviešu karikatūras vēsturei veltīts arī attēlizdevums “Svari laika svaros”.²²

Vērtīgs ir Sandras Kalnietes raksts izdevumā “Grāmatas un grāmatnieki”, kurā uzmanība koncentrēta uz 1905.–1907. gada preses satīrisko grafiku.²³ Tajā akcentēti nozīmīgākie preses izdevumi, mākslinieki, galvenās mākslinieciskās tendences; ieskicēta jomas specifika, sniegts koncentrēts atskats Rietumeiropas un latviešu karikatūras vēsturē.

Jaunākais un faktoloģiski bagātākais ir akadēmiskais vispārējās Latvijas mākslas vēstures izdevums, ko sastādījis Eduards Kļaviņš, piesaistot nozīmīgu autoru kolektīvu, īpaši saistībā ar “Neoromantiskā modernisma periods: 1890–1915”,²⁴ kā arī 3. sējuma otrā grāmata “Reālisma un historisma periods 1840–1890”²⁵ un 5. sējums “Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods 1915–1940”,²⁶ kuros sniegta izsmelīga informācija par grafikas attīstību.

Emigrācijā izdoti mākslas vēsturnieka Jāņa Siliņa (1896–1991) pētījuma 2 sējumi par Latvijas mākslu no 1800. līdz 1914. gadam, kur viņš atsevišķu nodaļu velta 19. gs. 60.–80. gadu grafikai, tajā skaitā karikatūrām, izceļot Augusta Dauguļa “īpatu formu meklēšanu”²⁷ *Pēterburgas Avīžu* kokgrebumos.

No trimdas pētniekiem latviešu karikatūras vēsturei pievērsies rakstnieks Valentīns Pelēcis (1908–1999) ar 1968. gada publikāciju sērijā žurnālam *Jaunā Gaita*²⁸ – pieminot jomas aizsākumus un noslēdzot ar 20. gs. 60. gadiem kā PSRS, tā trimdas grafikā.

No **vispārēja rakstura mākslas literatūras**, kurā epizodiski skarta pētāmā joma, jāmin pārskati par Latvijas mākslas vēsturi,²⁹ Latvijas mākslas vēstures digitālā versija³⁰ un avoti par atsevišķiem periodiem, kā Roma Bēma “Apceres par Latvijas mākslu simts gados: 18. gs. beigas–19. gs. beigas”,³¹ Jāņa Dombrovska “Mākslas vēsture”³² u.c., no kuriem jāizceļ Jāņa Asara (1877–1908) publikācijas.³³

²¹ Latviešu satīrs smejas / Sast. R. Zalcanis. – Rīga: Avots, 1994.

²² “Svari” un svēršana. Svari laika svaros. (Priekšvārds A. Skailis). – Rīga: A/S “Preses nams”, 1995.

²³ Kalniete S. Satīriskā grafika 1905.–1907. gada periodiskajā presē // Grāmatas un grāmatnieki. – Rīga: Zinātne, 1985. – 114.–122. lpp.

²⁴ Latvijas mākslas vēsture. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. (Turpmāk Latvijas mākslas vēsture. IV).

²⁵ Latvijas mākslas vēsture. – 3./2. sēj.: Reālisma un historisma periods 1840–1890 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2019. (Turpmāk Latvijas mākslas vēsture. III/II).

²⁶ Latvijas mākslas vēsture. – 5. sēj.: Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods 1915–1940 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2016. (Turpmāk Latvijas mākslas vēsture. V).

²⁷ Siliņš J. Latvijas māksla 1800–1914. – Stokholma: Daugava, 1979. – I sēj.

²⁸ Pelēcis V. No Jaunās strāvas līdz Jaunajai gaitai. Publ.: http://zagarins.net/jg/jg70/JG70_Pelecis2.htm (sk. 26.06.2015.).

²⁹ Latvijas mākslas vēsture / Aut. kol.: L. Bremša, A. Brasliņa, D. Bruģis, S. Pelše, I. Pujāte. – Labots un papild. izd. – Rīga: Pētergailis, 2003.

³⁰ Projekta vad. E. Grosmane, zinātniskais red. E. Kļaviņš. Publ.: <http://www.makslasvesture.lv/> (sk. 13.03.2016.).

³¹ Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simts gados: 18. gs. beigas–19. gs. beigas. – Rīga: Zinātne, 1984.

³² Dombrovskis J. Latvju mākslas vēsture. – Rīga: Valters un Rapa, 1935.

³³ Asars J. Mākslas amatniecība. – Kopoti raksti. – 1. sēj. 3. burtnīca. – Rīga: A. Raņča apgādībā, 1910. u.c.

Vērtīgas publikācijas piedāvājis mākslas zinātnieks Māris Brancis, analizējot jūgendstila lomu tā laika preses izdevumu grafiskajā apdarē – grāmatā “Ornaments Latvijā”³⁴ tiek izvērtēta jūgendstila ornamentika latviešu žurnālos. Arī Inta Pujāte pētījusi latviešu ornamenta vēsturi,³⁵ pievērsoties jūgendstila žurnālu grafikai grāmatā “Jūgendstils. Laiks un telpa”,³⁶ kur lasāms arī Janīnas Kursītes raksts par žurnāla “Zalktis” grafiskās apdares un literārās daļas vienotību.³⁷

Atsevišķās **monogrāfijās** par grafiķiem pieejamas izvērstākas apceres attiecībā uz pētāmās jomas problemātiku, kā visnozīmīgākā izceļama Māra Branča “Jānis Roberts Tillbergs”,³⁸ nedaudz arī Roma Bēma “Alberts Kronenbergs”,³⁹ Jukas Rislaki “Vilki, velni un vīri”,⁴⁰ Ināras Novadnieces “Jūlijs Madernieks”,⁴¹ Eduarda Kļaviņa monogrāfija par Jāzepu Grosvaldu (1891–1920)⁴² u.c.

Atzīmējama ir Riharda Zariņa autobiogrāfija,⁴³ kurā latviešu grafikas pamatlicējs aprakstījis svarīgākos savas dzīves un radošās biogrāfijas notikumus, to skaitā abu *Svaru* izdošanu: māksliniecisko drosmi, tehniskās novitātes, finansiālās problēmas utt. Jāpiemin Kristīnes Ducmanes grāmata par šo daudzpusīgo mākslinieku, detalizētāk pievērsoties viņa veidotajam naudas dizainam.⁴⁴ Nepārvērtējami nozīmīgs notikums ir Riharda Zariņa radošajai darbībai veltītā izstāde LNMM 2020. gadā⁴⁵ un izdevums (2021),⁴⁶ kurā promocijas darba autore izcēlusi viņa darbību karikatūras jomā.

Tika apskatīta arī specializētā periodika: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta žurnāls “Letonica” (kopš 2002), LMA Mākslas vēstures institūta rakstu krājumu sērija “Materiāli Latvijas mākslas vēsturei” (kopš 2003), piemēram, izvērtējot mijiedarbību ar citām mākslas skolām Rietumeiropā, Silvijas Grosas sastādītais izdevums “Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā”,⁴⁷ kā arī “Mākslas vēsture un teorija” (kopš 2003) – pētījuma tēmu skāra Kristiānas Ābeles izvērstais raksts par Jēkaba Belzēna dzīvi un radošo darbību,⁴⁸ Annas Pūteles raksts par Kārli Baltgaili,⁴⁹ kā arī Elvijas Pohomovas raksts par Jāņa Jaunsudrabiņa (1867–1962) ilustrācijām.⁵⁰

³⁴ Brancis M. Jūgendstila ornamentika latviešu žurnālos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā // Ornaments Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. / Sast. E. Grosmane. – Rīga: Zinātne, 1994. – 107.–118. lpp.

³⁵ Pujāte I. Latviešu ornamenta apzināšana un tā izpētes pirmsākumi // Ornaments Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. / Sast. E. Grosmane. – Rīga: Zinātne, 1994. – 101.–106. lpp.

³⁶ Jūgendstils. Laiks un telpa: Baltijas jūras valstis 19.–20. gs. mijā. Art Nouveau. Time and Space: The Baltic Sea Countries at the Turn of the 20th Century // Jūgendstils latviešu mākslinieku žurnālu grafikā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Jumava, 1999. –163.–170. lpp.

³⁷ Kursīte J. “Zalktis” un jūgendstils // Jūgendstils. Laiks un telpa / Sast. S. Grosa. – Rīga: Jumava, 1999. – 171.–174. lpp.

³⁸ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs. – Rīga: Zinātne, 1996.

³⁹ Bēms R. Alberts Kronenbergs. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.

⁴⁰ Rislaki J. Vilki, velni un vīri. – Rīga: Neputns, 2017.

⁴¹ Novadniece I. Jūlijs Madernieks. – Rīga: Zinātne, 1982.

⁴² Kļaviņš E. Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla. – Rīga: Neputns, 2006. (Turpmāk Kļaviņš E. Džo.).

⁴³ Richarda Zariņa atmiņas. – Rīga: SIA VESTA–LK, 2015. (Turpmāk Richarda Zariņa atmiņas, 2015.).

⁴⁴ Ducmane K. Rihards Zariņš. Richards Zariņš. – Rīga: Neputns, 2016.

⁴⁵ “Rihards Zariņš (1869–1939). Ko Latvijas meži šalc”. – LNMM, 04.07.–25.10.2020.

⁴⁶ Rihards Zariņš. 1869–1939. Ko Latvijas meži šalc / Sast. I. Kalnača, M. Lāce. – Rīga: LNMM, 2021.

⁴⁷ Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000.

⁴⁸ Ābele K. Jēkaba Belzēna odiseja. 1870–1937 // Mākslas Vēsture un teorija. – 9/2007. – 5. – 26. lpp.

⁴⁹ Pūtele A. Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili // Mākslas Vēsture un teorija. – 22/2019. – 40.–56. lpp.

⁵⁰ Pohomova E. Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas “Baltajai grāmatai” – viens no pirmajiem primitīvisma piemēriem Latvijā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 18/2015. – 66.–83. lpp.

Par noderīgas informācijas avotu kalpoja arī tekstuālu oriģinālavotu publikācijas: Teodora Ūdera (1868–1915) vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase,⁵¹ Jaņa Rozentāla sarakste grāmatā “Dzīves palete”,⁵² Aijas Nodievas (1932–2019) sakārtotā izlase “Laikmets vēstulēs: Jauno latviešu mākslinieku sarakste. 1914–1920”.⁵³

Vērtīgas atziņas gūtas no kolēģu referātiem konferencēs, piemēram, no Edvardas Šmites saistībā ar Jāzepa Grosvalda zīmējumiem, kas rezultējās attiecīgajā publikācijā,⁵⁴ izceļot smieklus, smaidus, komikas un ironijas aspektu viņa darbos.

Jāizceļ vairāki LMA IC atrodamie studentu diplomdarbi, kuros nepastarpināti apskatīta promocijas pētījuma centrālā problemātika. Autores pētnieciskais darbs pie latviešu karikatūras vēstures sākās 1998. gadā ar bakalaura darbu “Ieskats latviešu mākslinieku darbībā 1900.–1914. gada žurnālos” (vad. V. Villerušs, 1999) un turpinājās ar maģistra darbu “Ieskats Indriķa Zeberiņa žurnālu grafikā 1905–1930” (vad. V. Villerušs, 2001). Ārpus pētniecības loka palika tādi plašsaziņas līdzekļi kā laikraksti, ko noteica arī pieņēmums, ka avīzēm paredzēto karikatūru skaitliski ir ievērojami mazāk un nereti tās tapušas īsākā laika sprīdī, kā arī to loma pielikumos bija otršķirīga, salīdzinot ar specializētajiem humoristiski satīriskajiem žurnāliem, kur tās veido izdevuma māksliniecisko kodolu. Nereti tēmas dziļuma, profesionālās meistarības, lietoto tehniku u.c. aspektu ziņā žurnālu karikatūras sniedz ievērojami daudzveidīgāku jomas atklāsmes ainu. Tāpēc pētāmo materiālu diapazons promocijas darbā ir paplašināts, iekļaujot kalendārus, specializētus izdevumus, atklātnes u.c. avotus. Promocijas darba ierobežotais apjoms noteica atsacīšanos no to autoru piemēru iekļaušanas, kuru darbība karikatūras jomā bija epizodiska, kaut mākslinieciski saistoša.⁵⁵

Līdztekus šim darbam autore piedalījies vairākās starptautiskajās konferencēs, kas rezultējušās zinātniskajās publikācijās (sk. bibliogrāfijā), no kurām kā nozīmīgas minamas “Latviešu karikatūra 19. gs. beigās–20. gs. sākumā kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors”,⁵⁶ “Mātes Latvijas” tēls latviešu karikatūras vēsturē⁵⁷ u.c. Karikatūras loma atmodas kustībā un saikne ar vēsturiskajiem notikumiem, kā arī ārzemju kolēģu atzinīgais novērtējums bijis par pamatu tēmas ciešākai sasaitei ar latviešu NI attīstības vēsturi.

Tika izvērtēts Tatjanas Slobodčikovas (*Татьяна Слободчикова*) pētījums “Žurnālu un avīžu grafika Latvijā XIX gadsimta otrajā pusē” (1979),⁵⁸ kurā ieskicēts vēsturiskais fons: politiskās un ekonomiskās pārmaiņas, sabiedriskās domas attīstības tendences, sagrupēti populārākie izdevumi un autori, klasificēta tematika, galvenie mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi un tehnikas. Divi diplomdarbi veltīti 1905.–1907. gada revolūcijas notikumu

⁵¹ Ūders T. Spēks, darbs, dzīvesprieks. Vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase / Sast. A. Ūdere un M. Slava. – Rīga: Latvijas Viedas sadraudzības izdevniecība, 2001.

⁵² Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste / Sast. I. Pujāte un A. Putniņa-Niedra. – Rīga: Pils, 1997.

⁵³ Laikmets vēstulēs: Jauno latviešu mākslinieku sarakste. 1914–1920 / Sast. A. Nodieva. – Rīga: Valters un Rapa, 2004.

⁵⁴ Šmite E. Zēna joki, jaunekļa smaidi: Jāzepe Grosvalds // Gadsimtu mijas smieklī. / Sast. S. S. Valke, P. Daija, N. Langbour. – Rīga: Zinātne, 2016. – 165.–183. lpp.

⁵⁵ Kā Alfrēds Plīte-Pleita (1888–1921), kurš Minhēnes studiju laikā zīmējis žurnāliem.

⁵⁶ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors // Letonica. – 2012. – Nr. 2(23). – 25.–52. lpp. (Turpmāk Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012.).

⁵⁷ Gailīte G. Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē // Komparatīvistikas almanahs “Cilvēks literatūrā un kultūrā”. – 7(36). – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, Humanitārā fakultāte, Humanitāro un sociālo zinātņu institūts, 2015. – 146.–166. lpp. (Turpmāk Gailīte G. Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē.)

⁵⁸ Slobodčikova T. Žurnālu un avīžu grafika Latvijā XIX gadsimta otrajā pusē. Diplomdarbs. Vad. E. Jaunzeme. – Rīga: LMA, 1979.

atspoguļojumam karikatūrās: Zigurds Pigits rakstījis par antiklerikālo tēmu (1967),⁵⁹ Uldis Tabaks – vispārēji par latviešu revolucionāro politiski satīrisko grafiku (1967).⁶⁰ Pētījumu tapšanas laika padomju ideoloģiskais fons ir klātesošs arī Laimas Reihmanes diplomdarbā (1969),⁶¹ izvērtējot Riharda Zariņa (1869–1939) radošo darbību. Atsevišķu faktu precizēšanai noderīgs bija Vaivas Zirdziņas diplomdarbs par Ernestu Zīvertu/Zīvartu (1973).⁶²

Jomas specifikas izpētes kontekstā tika izskatīti arī darbi saistībā ar citiem periodiem.⁶³

Latviešu karikatūras apskatītas arī atsevišķos LU bakalaura un maģistra darbos: LU Sociālo zinātņu fakultātes studenta Sandra Vilcāna maģistra darbā “Vairas Viķes-Freibergas semiotizācija “Latvijas Avīzes” karikatūrās”⁶⁴ pētīts metaforu izmantojums, piedāvājot apvienot jēdzienu saplūšanas un konceptuālās metaforas teoriju.

Darbā iekļauti arī erudītā latviešu grafikas vēstures speciālista Valda Villeruša publikāciju atziņu citāti un to pārstāsti.⁶⁵

Biogrāfiskos datus par latviešu māksliniekiem karikatūristiem var iegūt enciklopēdijā “Māksla un arhitektūra biogrāfijās”⁶⁶ u.c. avotos.

Jāpiemin arī atsevišķi latviešu literāti, kā Zenta Mauriņa (1897–1978), kas pievērsusies humora nozīmei latviešu pasaules uzskatos,⁶⁷ savukārt Rūdolfs Blaumanis, izceļot satīrisko izdevumu nozīmi, spilgtākajām karikatūrām pat veltījis trāpīgus dzejoļus.⁶⁸

Nākamo grupu veido darbi par **pasaules karikatūras vēsturi**.

Latviešu valodā izvērstākā ir minētā Vilhelma Purvīša sastādītā mākslas vēsture, kā arī Kristapa Eliasa grāmata par Onorē Domjē (*Honoré-Victorin Daumier*, 1808–1879) fenomenu.⁶⁹ Koncentrēti raksti atrodami starpkaru perioda latviešu periodikā: Jēkaba Bīnes “Karikatūra un šaržs”,⁷⁰ kurā autoritārisma režīma garā tiek virspusēji pārskatīta visa karikatūras vēsture, galvenokārt tās sižetiskajās līnijās.⁷¹

⁵⁹ Pigits Z. Antiklerikālā tēma 1905.–1907. gada revolūciju periodā. Diplomdarbs. Vad. J. Skulme. – Rīga: LMA, 1967.

⁶⁰ Tabaks U. Latviešu politiski satīriskā grafika 1905.–1907. gada revolūciju periodā. Diplomdarbs. Vad. R. Bēms. – Rīga: LMA, 1967.

⁶¹ Reihmane L. Rihards Zariņš. Diplomdarbs. Vad. G. Tidomane. – Rīga: LMA, 1969.

⁶² Zirdziņa V. Grafiķis Ernests Zīverts. Vad. R. Bēms. – Rīga: LMA, 1973.

⁶³ Pumpurins D. Karikaturen als Aushandlungsraum der Innen- und Außenpolitik Lettlands 1918–1934 (Cartoons as Sphere of Negotiation of Latvia's Domestic and Foreign Policy 1918–1934). // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. – 2017. – Bd. 66. – H. 4. – S. 538–557.; Juško-Štekele A. Folkloras “valoda” Latvijas politiskajā karikatūrā (parlamentārās demokrātijas posms) // Letonica. – 2019. – Nr. 39. – 92.–108. lpp.

⁶⁴ Vilcāns S. Vairas Viķes-Freibergas semiotizācija “Latvijas Avīzes” karikatūrās. – Maģistra darbs. – Vad. J. Šķilters, Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa, 2007. Publ.: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/22792> (sk. 04.07.2019.).

⁶⁵ Villerušs V. Riharda Zariņa agrīnais devums preses grafikā // Grāmata: Veltījums latviešu grāmatas 475 gadu atcerei. – Rīga: LN Mantojums, 2000. – 75.–118. lpp.; Villerušs V. Latviešu grāmatu ilustrāciju iespiedtehnikas no pirmsākumiem līdz 19. gs. 70. gadiem // Latviešu tēlotāja māksla. – Rīga: Liesma, 1980. – 143.–157. lpp.; Villerušs V. Dažas latviešu mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam // Bibliotēku zinātnes aspekti. – 2.(7) laid. – Rīga: Zvaigzne, 1979. – 114.–145. lpp. u.c.

⁶⁶ Māksla un arhitektūra biogrāfijās / Atb. red. A. Vilsons, A. Vanaga. – 4 sējumi. – Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1995, 1996; – Rīga: Preses nams, 2000, 2003.

⁶⁷ Mauriņa Z. Latviešu ikdienība un humors – Jānis Jaunsudrabiņš // Uzdrīkstēšanās. Izlase. 1929–1944. – Rīga: Liesma, 1990. – 34.–46. lpp.

⁶⁸ Rūdolfs Blaumanis. Kopoti raksti. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959.

⁶⁹ Eliass K. Domjē un viņa laikmets. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.

⁷⁰ Bīne J. Karikatūra un šaržs. Par ko ļaudis smējās un vēl smiesies // Sējējs. – 1937. – Nr. 1. – 43.–50. lpp.; Nr. 2. – 156.–158. lpp.; Nr. 3. – 271.–273. lpp.; Nr. 4. – 375.–376. lpp.; Nr. 6. – 602.–604. lpp.

⁷¹ Bīne J. Par ko ļaudis smējās un vēl smiesies. Karikatūras, kas nesmīdināja, bet skumdināja // Sējējs. – 1937. – Nr. 11. – 1207.–1208. lpp.

Kontekstā ar vērīenīgu izstādi Metropolītēna muzejā (13.09.2011.–04.03.2012.) tika izdots Konstansas Makfi (*Constance C. McPhee*) apkopotais pētījums “Infinite Jest: Caricature and Satire from Leonardo to Levine”,⁷² kas sniedz visaptverošu priekšstatu par jomas attīstības galvenajiem aspektiem, jo tajā iekļauti arī karikatūru paraugi no privātkolekcijām.

Izvērsta bija angļu mākslas kritiķa, rakstnieka Edvarda Lūsija-Smita (*Edward Lucie-Smith*)⁷³ grāmata par karikatūras mākslu jau kopš hellēnisma perioda līdz pat mūsdienām. Savukārt Tomass Raits (*Thomas Wright*) veltījis pētījumu karikatūru un grotesku vēsturei ne tikai mākslā, bet arī literatūrā.⁷⁴

Virkne saistošu izdevumu ir veltīti atsevišķiem nozīmīgiem karikatūras attīstības periodiem, kas saistīti ar starptautiskajiem militārajiem konfliktiem, piemēram, 1812. gada kara notikumiem Krievijā.⁷⁵

Ievērojama pētījumu daļa veltīta satīriskās grafikas nozīmei Pirmā pasaules kara laikā. Eberhards Demms (*Eberhard Demm*) padziļināti pētījis karikatūru kā propagandas līdzekli,⁷⁶ Marks Hevitsons (*Mark Hewitson*) izcēlis t.s. melnā humora iedarbīgumu.⁷⁷

Atraktīvu enciklopēdiju, pirmo krievu valodā, kas apskata karikatūru vēsturi pēc tematiskā dalījuma, izveidojis karikatūrists Dmitrijs Moskins (*Дмитрий Москвин*).⁷⁸

Atsevišķi noderīgi avoti bija veltīti noteiktiem karikatūras jomas uzplaukuma periodiem konkrētās valstīs, kā Amēlijas Rauseres (*Amelia Rauser*) pievēršanās vērīenīgajam angļu karikatūras uzplaukumam 18. gadsimtā.⁷⁹

Lietderīga bija 1904. gada grāmatas digitalizētā versija par 19. gs. karikatūrām,⁸⁰ kā arī citi elektroniski pieejamie materiāli.⁸¹

Īpaša nozīme bija darbiem, kas veltīti to kultūru karikatūras vēsturei, kas visnoteiktāk ietekmējušas latviešu karikatūras vēsturi, piemēram, **vācu**.

Gizolda Lammela (*Gisold Lammel*) apjomīgais pētījums ar izvērstu “Vācijas sociālās un garīgās dzīves” vizuālo materiālu aptver laika posmu no viduslaikiem līdz 20. gs. beigām. Autors izdalījis vairāk nekā 20 dažādus karikatūru veidus (žanrus un objektus).⁸²

Nozīmīgākie Rietumeiropas karikatūru žurnāli *Simplicissimus*,⁸³ *Jugend*⁸⁴ un *Der Wahre Jacob*⁸⁵ apskatāmi elektroniskajās versijās. Daudzi pētījumi veltīti populārajiem vācu

⁷² *Constance C. McPhee, Orenstein N. M.* Infinite Jest: Caricature and Satire from Leonardo to Levine. – Yale University Press, 2011.

⁷³ *Lucie-Smith E.* The Art of Caricature. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1981.

⁷⁴ *Wright T.* A History of Caricature and Grotesque in Literature and Art. – New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1968; *Wright T., Fairholt F. W.* A history of caricature and grotesque in literature and art. – London: Chatto&Windus, 1875. Publ.: <https://archive.org/details/historyofcaricat00wrig> (sk. 05.08.2017.).

⁷⁵ *Успенский В. М., Россомахин А. А., Хрусталеv Д. Г.* Медведи, Казаки и Русский Мороз. Россия в английской карикатуре до и после 1812 года. – Санкт-Петербург: Арка, 2016.

⁷⁶ *Eberhard D.* Propaganda and Caricature in the First World War // *Journal of Contemporary History* 28. – No. 1 (1993). – Pp. 163.–192.

⁷⁷ *Hewitson M.* Black Humour: Caricature in Wartime. – *Oxford German Studies*, 2012. – 41:2, – Pp. 213.–235.

⁷⁸ *Москин Д.* Краткая Энциклопедия Карикатуры. – Петрозаводск: Издательский Дом “ПетроПресс”, 2000.

⁷⁹ *Rauser A.* Caricature Unmasked: Irony, Authenticity, and Individualism in Eighteenth-Century English Prints. – University of Delaware Press, 2008.

⁸⁰ *Maurice A. B., Cooper F. T.* The History of the Nineteenth Century in Caricature (projekts realizēts 2011.). Publ.: <http://www.gutenberg.org/files/37603/37603-h/37603-h.htm> (sk. 11.08.2018.).

⁸¹ Kā saistībā ar angļu karikatūrām Britu muzejā (*Catalogue of political and personal satires preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*). Publ.: <https://catalog.hathitrust.org/Record/000852843> (sk. 15.08.2017.).

⁸² *Lammel G.* Deutsche Karikaturen: vom Mittelalter bis heute. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1995.

satīriskajiem žurnāliem *Simplicissimus*⁸⁶ un *Kladderadatsch*,⁸⁷ kā arī ražīgākajiem un ietekmīgākajiem grafiķiem.⁸⁸

Saistoši bija materiāli, kas izvērtēja karikatūras lomu tādos sociālajos procesos kā revolūciju radītā spriedze 19. gadsimtā.⁸⁹

Magdalēnas Žakovskas (*Magdalena Żakowska*) no Lodzas universitātes pētījumu lokā ietilpst vācu un krievu karikatūras vēsture, ko viņa atkārtoti padziļināti analizējusi.⁹⁰

Visciešākā saikne latviešu karikatūras attīstībai bija ar **krievu** karikatūru vēsturi. Jāmin tādi izdevumi kā Vladimira Lisina (*Владимир Лисин*) krievu karikatūras apskats no 1812. līdz 1985. gadam,⁹¹ kā arī darbi, kuros izcelts tieši autores pētāmais periods, kā Džona Bolta (*John Bowl*) apcerējums.⁹²

Saistībā ar karikatūras attīstību Krievijā tēmas izpētei vērtīgas bija grāmatas un raksti, kas veltīti tādām mākslinieciskajam fenomenam kā 1905. gada revolūcijas satīriskā grafika.⁹³ Minamas mākslas zinātnieka Sergeja Isakova (*Сергей Исаков*),⁹⁴ Jevgēnijas Demčenko (*Евгения Демченко*)⁹⁵ u.c. publikācijas.⁹⁶ Atsevišķi autori šo tēmu pētījuši padziļināti, kā Vladimirs Šļejevs (*Владимир Шлеев*)⁹⁷ u.c. Promocijas darbam sniedza vērtīgu izejmateriālu vairāki Oļega Miņina (*Олег Минин*)⁹⁸ pētījumi par krievu satīriskās preses uzplaukumu revolūcijas laikā.⁹⁹

⁸³ *Simplicissimus*. Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: <http://www.simplicissimus.info> (sk. 11.08.2018.).

⁸⁴ *Jugend*. Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/jugend> (sk. 12.06.2020.).

⁸⁵ *Der Wahre Jacob*. Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: https://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/helios/fachinfo/www/kunst/digilit/artjournals/wahre_jakob.html (sk. 12.06.2020.).

⁸⁶ *Benecke G.* The politics of outrage: Social satire in the cartoons of *Simplicissimus*, 1896–1914. // *Twentieth Century Studies*. – 1975. – 13 (14). – Pp. 92.–108.

⁸⁷ *Taylor A.* Satire and Society in Wilhelmine Germany: *Kladderadatsch* and *Simplicissimus*, 1890–1914. – Lexington: The University Press of Kentucky, 2015.

⁸⁸ *Hiles T. W.* Thomas Theodor Heine: Fin-de-Siècle Munich and the Origins of *Simplicissimus* (Literature and the Visual Arts). – New York: Peter Lang Inc., International Academic Publishers, 1996.

⁸⁹ *Coupe W. A.* Cartoon and the Revolution of 1848. // *Comparative Studies in Society and History*. – 1967. – 9 (2) – Pp. 137.–167.

⁹⁰ *Жаковска М.* Медведь на охоте, охота на медведя: Россия в немецкой карикатуре XIX и XX вв. // *Политическая лингвистика*. – 2011. – № 1. – С. 15–19; *Bear in the European Salons: Russia in German Caricatures, 1848–1914*. Publ.:

https://www.academia.edu/3377591/Bear_in_the_European_Salons_Russia_in_German_Caricatures_1848_1914 (sk. 2021.03.05).

⁹¹ *Русская карикатура, 1812–1985: из книг Владимира Лисина / Авт. текстов Л. Медведева*. – Москва: Книги вам, 2006.

⁹² *Bowl J.* Art and Violence: The Russian Caricature in the Early Nineteenth and Early Twentieth Centuries. // *20th Century Studies*. – December 1975.– Pp. 73.–76.

⁹³ *Русская сатирическая периодика 1905–1907 гг.: Сводный каталог / Под ред. Е. Л. Немировского*. – Москва, 1980.

⁹⁴ *Исаков С.* 1905 год в сатире и карикатуре. – Ленинград: Прибой, 1928.

⁹⁵ *Демченко Е.* Политическая графика в печати Украины 1905–1907 гг. – Киев Наукова думка, 1984.

⁹⁶ *Жуков В.* Сатирические журналы 1905–1907 гг. (источниковедческий аспект) // *Русское революционное движение и проблемы развития литературы*. – Ленинград: ЛГУ, 1989; *Betz M. B.* The Caricatures and Cartoons of the 1905 Revolution: Images of the Opposition. – Ph. D diss. – City University of New York, 1984; *Stein V. S.* Faces of Protest: Yiddish Cartoons of the 1905 Revolution. – *Slavic Review* 61. – no. 4 (2002). – P. 732.

⁹⁷ *Шлеев В. В.* Революция 1905–1907 годов и изобразительное искусство. – Выпуск 4: Латвия, Эстония. – Москва: Изобразительное искусство, 1989.

⁹⁸ *Minin O.* Art and Politics in the Russian Satirical Press, 1905–1908. – PhD diss. – University of Southern California, 2008. <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll127/id/125147> (sk.12.07.2019.); *Levitt M., Minin O.* The Satirical Journals of the First Russian Revolution, 1905–1907: a Brief Introduction. // *Experiment*. 2013. Vol. 19. No 1. – Pp. 17.–23.

⁹⁹ *Minin O.* The Value of the Liberated Word: The Russian Satirical Press of 1905 and the Theory of Cultural Production *The Russian Review*. – Vol. 70, No. 2 (April 2011). – Pp. 215.–233.

Līdzīgi kā citur Rietumeiropā, jomas attīstībai īpaši svarīgs bija Pirmā pasaules kara periods,¹⁰⁰ kā arī 1917. gada revolūcijas kontekstā jāmin darbi par pazīstamākās Krievijas metaforas – lāča – atveidu.¹⁰¹ Atsevišķu sadaļu veido darbi par padomju satīrisku presi.¹⁰²

Nākamā grupa ir pētījumi par **karikatūras saikni ar NI** dažādās valstīs: Krievijā un Polijā,¹⁰³ Kubā,¹⁰⁴ Lielbritānijā¹⁰⁵ u.c., kas izgaismo jomas nozīmi un satīriskās grafikas kopīgās pazīmes politisku satricinājumu laikā neatkarīgi no valsts, kuros tie risinājušies. Politiskās karikatūras kļuva par amerikāņu NI evolūcijas analīzes avotu Stīvena Hesa un Sandijas Nortropas (*Stephen Hess, Sandy Northrop*) grāmatā.¹⁰⁶

Jāmin arī disertācijas, piemēram, Laklana Moila (*Lachlan Moyle*) par angļu un vācu savstarpējo mijiedarbību karikatūrās un jomas specifisko ietekmi uz dažādiem vēsturiskajiem notikumiem kopumā.¹⁰⁷

Pētāmās tēmas kontekstā tika izstrādāti referāti, kurus izdeva kā konferenču rezultātus projekta “Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe” ietvaros Dagnoslava Demska (*Dagnosław Demski*) redakcijā Varšavā, kur autore izvērtēja 20. gadsimta sākuma galveno vietējo etnisko grupējumu spriedzes vizualizāciju.¹⁰⁸ Savukārt Budapeštas konferencē un izdevumā “Visual Encounters with Alterity: Representing East-Central and South-Eastern Europeans in the Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth Century” uzmanība tika pievērsta Mātes Latvijas tēla fenomenam.¹⁰⁹ Tēmas izpēti sekmēja tādas konferences un publikācijas kā saistībā ar Krievijas un Eiropas attiecību atspoguļojumu,¹¹⁰ latviešu un krievu etniskās konfrontācijas izvērtējumu karikatūrās¹¹¹ u.c.

¹⁰⁰ Milne L. *Novyi Satirikon, 1914–1918: the Patriotic laughter of the Russian liberal intelligentsia during the first world war and the revolution* // *The Slavonic A. East European rev.*, 2006. – Vol. 84, No. 4. – Pp. 639.–665.

¹⁰¹ Lazari A. de, Riabov O., Zakowska M. *The Russian Bear and the Revolution: The Bear Metaphor for Russia in Political Caricatures of 1917–1918* // *Vestnik of Saint Petersburg University. Iskuststvedenie.* – 2 (2019) – Pp. 325.–345.

¹⁰² *Стыкалин С., Кременская И. Советская сатирическая печать 1917–1963.* – Москва: Госполитиздат, 1963.

¹⁰³ *Лазари А. де, Рябов О. Русские и поляки глазами друг друга: Сатирическая графика.* – Иваново: изд-во ИГУ, 2007.

¹⁰⁴ Stoner L. K. *The Cuban Caricature and National Identity* // *The Latin Americanist.* – Volume 53, Issue 3. – September 2009. – Pp. 55.–78.

¹⁰⁵ Hunt T. L. *Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England.* – Aldershot; Burlington: Ashgate Publishing, 2003.

¹⁰⁶ Hess S., Northrop S. *American Political Cartoons: The Evolution of a National Identity, 1754–2010.* – Transaction Publishers, 2011.

¹⁰⁷ Moyle L. R. *Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000.* – Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie. – Osnabrück, 2004. Publ.: https://repositorium.ub.uni-osnabrueck.de/bitstream/urn:nbn:de:gbv:700-2005020415/2/E-Diss389_thesis.pdf (sk. 01.07.2019.).

¹⁰⁸ Gailite G. *Germans, Russians, and Jews in the Works of Latvian Caricaturists: The Beginning of the Twentieth Century – An Insight* // *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe* / Eds. D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. – Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Acad. of Sciences, 2010. – Pp. 184.–212.

¹⁰⁹ Gailite G. ‘Mother Latvia’ in *Constructing Self and Other: A Case of Latvian Caricature XIX c.–1940* // *Visual Encounters with Alterity* / Eds. Sz. K. Ildiko, D. Demski. – Budapest: l’Harmattan, 2013. – Pp. 170.–190.

¹¹⁰ *Гайлите Г. Смех и слезы: образ России и русских в латышской карикатуре (эскиз проблемы)* // *Europe–Russia: contexts, discourses, images* / Ed. I. Novikova. – Riga: LU DZSC, 2011. – с. 161–177. (Turpmāk *Гайлите Г. Смех и слезы.*)

¹¹¹ *Гайлите Г. Русский медведь в истории латышской карикатуры.* // *Przegląd Rusycystyczny.* – 2012. – № 1/2 (137/138). – с. 248–269.

Anglijas un Krievijas kultūru savstarpējo mijiedarbību 18. un 19. gs. atklāj divi bagātīgi ilustrēti karikatūru izdevumi, kuros atklāts, kā angļu karikatūrās “redzēja”, vērtēja un atspoguļoja gan “savējos”, gan “svešos”¹¹² jeb krievus un Krieviju.¹¹³

No jaunākajiem pētījumiem saistošs bija Irinas Belobrovcevas (*Ирина Белобровцева*), Dāvida Vseviova (*Давид Всевиов*) un Aleksandra Daņilevska (*Александр Данилевский*) raksts par “mazā ienaidnieka” – Baltijas un Polijas – tēlu padomju karikatūrās.¹¹⁴

Kaut arī pētījums nav veltīts karikatūras teorijai, nākamajā pārskatā jāmin darbi, kuros sniegts ieguldījums tādos **karikatūras teorētiskās izpētes aspektos** kā tās specifiskās īpašības,¹¹⁵ mākslinieciskās īpatnības, tipoloģija, funkcijas u.c.

To izdevumu skaitā, kas ietekmējuši izpratni par pētāmo jomu, jānosauc Ernsta Gombriha (*Ernst Gombrich*, 1909–2001),¹¹⁶ Borisa Vipera,¹¹⁷ kā arī Laurensa Streičera (*Lawrence H. Streicher*) darbi, kurš apkopojis politiskās karikatūras nozīmīgākos teorētiskos pamatprincipus.¹¹⁸ Vairāki pētnieki uzsvēruši aktuālo problemātiku – padziļinātu karikatūru pētījumu trūkumu, piemēram, saistībā ar politiskajām karikatūrām, kas būtu jāanalizē kā atsevišķa nozīmīga disciplīna.¹¹⁹

Nevar pārvērtēt Ernsta Gombriha publikācijas,¹²⁰ kurās atkārtoti izvērtēts karikatūras fenomēns, izceļot rašanās faktoros un ģenēzi, balstoties arī psihoanalīzes atzinumos.¹²¹ Šī pētījuma kontekstā noderīgs bija zinātnieka ieguldījums gan karikatūras un mīta saiknes, gan simbolu pētniecībā, kā arī māksliniecisko līdzekļu jeb ieroču, Ernsta Gombriha vārdiem, analīzē.

Rakstnieks, filozofs un semiotiķis Umberto Eko (*Umberto Eco*, 1932–2016). “Neglītuma vēsturē”¹²² apskata un citē karikatūrām veltītus pētījumus, piemēram, analizējot neglītuma teorijas fiziognomikas kontekstā – sasaistot ārējās pazīmes ar noteiktām rakstura, psihes, fiziskajām u.c. īpašībām un īpatnībām, t.sk. paralēles ar dzīvnieku pasauli.

Daudzi pētnieki aplūkojuši tieši politiskās karikatūras fenomēnu: Viljams Kupē (*William Coupe*), rakstot par politiskās karikatūras teoriju,¹²³ polemizējis par Laurensa

¹¹² Turpmāk Savējie un Svešie.

¹¹³ Хрусталев Д., Россомахин А., Успенский В. Имперский шаг Екатерины. Россия в английской карикатуре XVIII века. – СПб: Арка, 2016; Хрусталев Д., Россомахин А., Успенский В. Медведи, Казаки и Русский Мороз. Россия в английской карикатуре до и после 1812 года. – Санкт-Петербург: Арка, 2016.

¹¹⁴ Белобровцева И., Всевиов Д., Данилевский А. Образ "малого врага": Прибалтика и Польша в зеркале советской карикатуры (1918–1940). – Москва; ФЛИНТА: Наука, 2013.

¹¹⁵ Анатомия смеха. / Сост. Успенский В. – Москва: Арт Волхонка, 2016.

¹¹⁶ The Gombrich Archive. <https://gombrich.co.uk/showdoc12/> (sk. 05.08.2017.).

¹¹⁷ Pie jau minētā В. Vipera devuma jomas izpētē jāpiemin Bunner Б. Введение в историческое изучение искусства. – Москва: Изобразительное искусство, 1985.

¹¹⁸ Streicher L. H. On a Theory of Political Caricature. // Comparative Studies in Society and History. – July 1967: 9(4). – Pp. 427–445.

¹¹⁹ Chen K.W., Phiddian R., Stewart R. Towards a Discipline of Political Cartoon Studies: Mapping the Field. // Satire and Politics / Eds. Milner Davis J. Palgrave Studies in Comedy. – Palgrave Macmillan, 2017. – Pp. 125.–162

¹²⁰ Gombrich E. H. The Cartoonist's Armoury // Gombrich Ernst H. Meditations on a Hobby Horse and Other Essays on the Theory of Art. 2nd ed. London: Phaidon, 1971. Pp. 127–142.; Kris E., Gombrich E. H. The principles of caricature // British Journal of Medical Psychology. – Vol. 17 (1938).

¹²¹ Vecmeistaru (Leonardo da Vinči, P. Breigela Vecākā, H. Bosa, A. Dīrera u.c.) groteskas un karikatūras pētīt kontekstā ar Z.Freida (*S.Freud*, 1856–1939) teoriju par humoru. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Санкт-Петербург, Москва: АСТ, 1997.

¹²² Neglītuma vēsture. / Sast. U. Eko. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008.

¹²³ Coupe W. A. Observations on a Theory of Political Caricature // Comparative Studies in Society and History. – Vol. 11. – No. 1 (Jan., 1969). – Pp. 79.–95.

Streičera izteikto viedokli rakstā “On the Theory of Political caricature” par to, ka karikatūra pirmām kārtām ir agresijas ierocis, vienlaikus norādot uz tās izklaidējošo funkciju.

Džeimss Šerijs (*James Sherry*) piedāvā tādu karikatūras apzīmējumu kā “asprātības vizuālā forma” un apraksta četrus karikatūras veidus (*portrait, satiric, comic or humorous, grotesque*), balstoties gan vecmeistaru darbu analīzē, gan 20. gadsimta autoru, kā Deivids Levīns (*David Levine*, 1929–2009) u.c., darbu piemēros.¹²⁴

Par humora socioloģiskajām funkcijām izvērsti rakstījis sociologs, filozofijas doktors Anatolijs Dmitrijevs (*Анатолий Дмитриев*, 1934–2018), kurš augstu vērtējis politisko humoru, kas “attīra” sabiedrību un aizsargā iedzīvotājus no varas autoritārās visatļautības.¹²⁵

Karikatūras iespējas (kategorizēšana, stereotipi u.c.) saistījušas arī vizuālās antropoloģijas jomas pētniekus, piemēram, Deivids Perkinss (*David Perkins*) analizējis, kā skatītāji spēj atpazīt karikatūrētos tēlus,¹²⁶ Mičels Goldmanis (*Mitchell Goldman*) un Margareta Hagenā (*Margaret Hagen*)¹²⁷ rakstījuši par fiziognomiju un politiskajiem aizspriedumiem.

No aktuāliem pētījumiem jāatzīmē Antons Ainutdinovs (*Антон Айнутдинов*), kurš, balstoties semiotiskajā pieejā un kompleksajā analīzē, apskata karikatūru specifiku kā pašpietiekamu informatīvu un radošu fenomenu Krievijas mūsdienu plašsaziņas līdzekļos.¹²⁸ Jevgēnija Artjomova (*Евгения Артемова*) savā disertācijā par karikatūru kā politiskā diskursa žanru¹²⁹ izvēlējusies semiotisko metodi, analizējot karikatūru kā “kreolizētu tekstu”, apskatot politisko karikatūru interpretācijas īpatnības starpkulturālā aspektā u.c., piedāvājot piemērus gan no vēstures, gan mūsdienām.

Tika veikts ieskats arī pētījumos par karikatūras jomas raksturīgajām tendencēm mūsdienās. Izdevumā “The Savage Mirror: The Art of Contemporary Caricature”¹³⁰ ir raksturota karikatūras specifika, tās loma sabiedrisko uzskatu veidošanā, piedāvājot skaidrojumu, kāpēc karikatūra ir tik efektīvs plašsaziņas līdzeklis. Uzmanības lokā nonāca tādi avoti kā tīmeklī pieejamais “The European Journal of humour research”¹³¹ u.c.

¹²⁴ *Sherry J. Four Modes of Caricature: Reflections Upon a Genre // Bulletin of Research in the Humanities* 87. – no. 1 (1986–87) – Pp. 29.–62. Publ.: <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf>.

¹²⁵ *Дмитриев А. Социология политического юмора. – Москва: РОССПЭН, 1998.; Дмитриев А. В. Социология юмора: Очерки. – РАН Отд. Философии, социологии, психологии и права. – Москва: Российская академия наук, 1996.*

¹²⁶ *Perkins D. A definition of caricature and Caricature and recognition // Studies in the Anthropology of Visual Communication. 1975. No. 2, – Pp. 1.–24.*

¹²⁷ *Goldman M., Hagen M. (1978). The forms of caricature: Physiognomy and political bias // Studies in the Anthropology of Visual Communication. – 5, – Pp. 30.–36.*

¹²⁸ *Айнутдинов А. С. Карикатура как тип изображения комической интенции в современных российских печатных СМИ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель – д.ф.н. В.Ф. Олешко. Уральский государственный университет имени А.М. Горького, – Екатеринбург, 2010. Publ.: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/2672/1/urgu0767s.pdf> (sk. 03.02.2016.). (Turpmāk *Айнутдинов А. С. Карикатура как тип изображения комической интенции.*)*

¹²⁹ *Артемова Е. Карикатура как жанр политического дискурса. – Кандидатская диссертация. Научный руководитель – д.ф.н. Е. И. Шейгал. Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2002. Publ.: <https://elibrary.com.ua/m/files/view/Диссертация-Артемова-Е-А-Карикатура-как-жанр-политического-дискурса-ДИС-скачать-на-library-ua> (sk.05.06.2021.).*

¹³⁰ *Anderson G., Steven H. The Savage Mirror: The Art of Contemporary Caricature. – Watson Guptill Publications, 1992.*

¹³¹ “The European Journal of humour research” Publ.: <https://europeanjournalofhumour.org/index.php/ejhr/index> (sk. 31.07.2018.).

Tika izmantoti enciklopēdiski izdevumi, lai izvērtētu karikatūras definējumus.¹³²

Nākamā darbu grupa ir pētījumi par Latvijas nacionālās atbrīvošanās kustību, tāpat arī kulturoloģiskie, filozofiskie, vēsturiskie darbi, kas fokusēti uz latviešu **NI attīstības problēmām**, tās kultūras īpatnībām, satura un struktūras, kā arī attīstības faktoriem.

Interesi par latviešu NI aktualizēja vācbaltieši, kā Garlībs Merķelis (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769–1850), Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823), par tās attīstību rakstījuši tās nepastarpinātie veidotāji un līdzdalībnieki – jaunlatvieši, kā Matīss Kaudzīte (1848–1926),¹³³ un Kārlis Skalbe (1879–1945).¹³⁴

Pienesumu sniedza arī Valsts pētniecības programmas “Nacionālā identitāte” pētījumi,¹³⁵ piemēram, izdevums “Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes”,¹³⁶ kurā viena no recenzentēm bija profesore Ph.d. Daina Stukuls-Eglītis (Džordža Vašingtona universitāte ASV), ilggadēja latviešu NI pētniece.¹³⁷

Promocijas darbam saistoši bija starpdisciplinārie pētījumi, piemēram, “Nacionālā identitāte un komunikācija – Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes”,¹³⁸ kurā mēģināts paplašināt mediju kopējās vēsturiskās lomas uztveri, atklājot, kā mediji modelē cilvēku kā kultūras un sociālu būtni un kopumā, kā ar to palīdzību sabiedrība saglabā sevi kā sabiedrību. Izcelti latviešu, krievu un vācbaltu preses diskursi, kas saistīti gan ar kolektīvās, etniskās, nacionālās, gan pašu mediju identitātes konstruēšanas un rekonstruēšanas aspektiem.

Baltijas pētniecības jautājumu iekļaušanu Rietumu akadēmiskajā apritē kopš 1968. gada nodrošina Baltijas studijas (*Association for the Advancement of Baltic Studies – AABS*), kas izdod arī starpdisciplināru zinātnisku žurnālu (*Journal for Baltic Studies*), kurā regulāri tiek publicēti raksti NI pētniecības kontekstā.

Atsevišķi autori pievērsušies gan preses, gan NI vēsturei,¹³⁹ izceļot 19. gadsimta saspīlēto etnisko situāciju.¹⁴⁰ Īpaši vērtīgi bija Vitas Zelčes¹⁴¹ pētījumi gan par žurnālistikas vēsturi, gan par sociālās atmiņas un identitātes attiecībām, kā arī citu autoru diskursi izceltās tēmas kontekstā.

Latviešu NI veltītas daudzas disertācijas, kā Dagmāras Beitneres (*Beitnere-Le Galla*) socioloģijā “Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz

¹³² *Alscher Ludger U. A.* (HRSG.) *Lexikon der Kunst, Architektur. Bildende Kunst. Angewandte Kunst. Industrieformgestaltung. Kunsttheorie.* – Band II: G–Lh. – Leipzig, 1971. – Bd. 11.; *The Oxford dictionary of art / Edited by Ian Chilvers and Harold Osborne; consultant editor, Dennis Farr Oxford [Oxfordshire].* – New York: Oxford University Press, 1988.

¹³³ *Kaudzīte M.* *Atmiņas no tautiskā laikmeta.* – Rīga: Zvaigzne, 1994.

¹³⁴ *Skalbe K.* *Runas un raksti.* – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008.; *Skalbe K.* *Mūža raksti VII.* – Rīga: Mansards, 2015.

¹³⁵ *Vēsturnieki, antropologi, komunikāciju pētnieki K. Zellis, U. Neiburgs, A. Saulītis, K. Ločmele, M. Kaprāns, L. Ardava, O. Procevska, L. Uzule u.c.*

¹³⁶ *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol.* – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/demokratija/Daudzveidigas_un_mainigas_Latvijas_identitates.pdf (sk. 15.07.2020.).

¹³⁷ *Vērtīgs bija izdevums Eglītis D. S. Imagining the Nation. History, Modernity, and Revolution in Latvia.* – Pennsylvania State University Press, 2002.

¹³⁸ *Nacionālā identitāte un komunikācija – Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes / O. Skudras red.* – Rīga: LU SPPI, 2010. Publ.:

https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/Latvijas-preses-vesture-diskursi-un-identitates.pdf (sk. 15.07.2020.).

¹³⁹ NI pētījuši E. Kļave, I. Šulmane, S. Kruks, I. Šūpule, V. Volkovs u.c.

¹⁴⁰ Jāmin arī valsts pētījumu programma “Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” (2014–2017).

¹⁴¹ **Vita Zelče**, *Dr. hist.*, LU Komunikācijas studiju nodaļas profesore, LU SZF SPPI vadošā pētniece. Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvija: sociālā atmiņa un identitāte” vadītāja.

mūsdienām)”, kurā, analizējot pašreferenci “mēs, zemnieku tauta”, izvērtēta arī ironijas taktika latviešu daīlliteratūrā, kā arī citi viņas pētījumi.¹⁴²

Latviešu nacionālisma attīstībā nozīmīga loma bija organizācijām, tāpēc tika izmantota attiecīgā literatūra – rosinošas atziņas iegūtas no Kristīnes Volfartes pētījuma “Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam”¹⁴³, detalizēti skaidrojot RLB darbību, vēsturisko lomu u.tml.

Deniss Hanovs analizējis pilsoniskās nācijas veidošanos saistībā ar avīzi *Baltijas Vēstnesis*,¹⁴⁴ uzsverot nacionālisma konsolidējošo potenciālu 19. gs. otrajā pusē un norādot uz etniskās nācijas dominanti latviešu nacionālajā diskursā.

Nacionālisma diskurss izvērsti arī Ivara Ījaba lekciju ciklā “Nacionālisms”¹⁴⁵ sadarbībā ar projektu “LU Open Minded” (2014, 2015) un citos viņa pētījumos.¹⁴⁶

Autores darbam noderīga bija Agitas Misānes un Aijas Priedītes Latvijas latviešu mitoloģijas analīze,¹⁴⁷ kā arī avoti par Lāčplēša nozīmi gan vietējo,¹⁴⁸ gan ārvalstu pētnieku, kā Stīvena Kiersona (*Steven Kiersons*), skatījumā.¹⁴⁹

Izsekojot latviešu NI nozīmīgākajiem aspektiem, svarīgs bija arī dzimtes diskurss, kam pievērsušies dažādi speciālisti. LU Dzimtes studiju centra vadītāja Irina Novikova (*Ирина Новикова*) rakstījusi par komemoratīvo kultūru.¹⁵⁰ Pētījumam būtiska bija daudznozīmīgu simbolu aktualizēšana, jo īpaši Dzimtenes kā sievietes tēla ģenēze.¹⁵¹

Strukturēti populārākos vēstures mītus un latviešu stereotipiskos pagātnes redzējumus atspēkojis Kaspars Kļaviņš.¹⁵²

Zane Grigoroviča Daugavpils Universitātes organizētajā I starptautiskajā komparatīvistikas kongresā “Cilvēks valodā, literatūrā, kultūrā” (14.11.2013.) savā referātā “Latviskā cilvēka identitātes konstruēšana publiskajā vidē. Identitātes sajaukuma piemērs 19. gadsimta 2. puses periodikā” un sekojošajā publikācijā¹⁵³ meklē iezīmes, kā latvieši multikulturālajā vidē veido vizuālos publiskos tēlus, veicinot savas identitātes strukturēšanu.

¹⁴² *Beitnere D.* Pašreferenci latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām). Disertācija socioloģijā. – Rīga: LU, 2003. Publ.:

http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (sk.19.08.2019.); *Beitnere D.* Mēs, zemnieku tauta? – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012.

¹⁴³ *Volfarte K.* Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība. – Rīga: LU apgāds, 2009.

¹⁴⁴ *Hanovs D.* Pilsonības nācija: “Baltijas Vēstnesis”. 1868.–1906. – Rīga: Elpa, 2003.

¹⁴⁵ *Ījabs I.* Lekciju cikls “Nacionālisms” Publ.:http://satori.lv/raksts/8587/Ivars_Ijabs/Nacionalisms_1_lekcija (sk. 13.03.2017.).

¹⁴⁶ *Ījabs I.* Nacionālisms un satīra: “Dzirkstele” un “Zobugals” kā politisko ideju vēstures avots // LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārā konference “Meklējumi un atradumi”. – Rīgā 19.05.2016. Publ.: [http://www.lfmi.lu.lv/files/files/MA2016%20KOPSAVILKUMI\(1\).pdf](http://www.lfmi.lu.lv/files/files/MA2016%20KOPSAVILKUMI(1).pdf) (sk. 29.06.2018.).

¹⁴⁷ *Misane A., Priedīte A.* National Mythology in the History of Ideas in Latvia: A View from Religious Studies // *Myths and Nationhood* / Eds. G. Hosking, G. Schopflin. – London, 1997.

¹⁴⁸ Lāčplēša ceļš pasaulē: Latviešu eposu un Eiropas eposu tradīcijas. / Sast. A. Cimdiņa, O. Lāms. – Rīga: Zinātne, 2010; Lāms O. Lāčplēša zvaigznājs: Latviešu eposa ģenēze un funkcionalitāte Eiropas klasisko un jaunlaiku eposa tradīciju kontekstā. – Rīga: Zinātne, 2008.

¹⁴⁹ *Kiersons S.* Bear-Slayers – Latvian Myth, Memory, and the World Wars. – USA, Canada: Lulu Publishers, 2008.

¹⁵⁰ *Новикова И.* Солдат возвращается снова: образы военной коммеморативной мужественности в странах Балтии и в России // Визуализация нации, Границы. – 2008 (2)ИГУ.

¹⁵¹ *Рябов О.* Россия-Матушка: Национализм, гендер, война в России XX века. – Stuttgart; Hannover, 2007.

¹⁵² *Кļaviņš K.* Mīti, konjunktūra un aktuālās vērtības Latvijas vēsturē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 3(55). – 47.–59. lpp.; *Кļaviņš K.* Latviešu stereotipiskais pagātnes redzējums. Publ.: http://satori.lv/raksts/6234/Latviesu_stereotipiskais_pagatnes_redzejums (sk. 05.08.2018.) u.c.

¹⁵³ *Grigoroviča Z.* Identitātes vizualizācija 19.gadsimta 2.puses Latvijas periodikā // *Komparatīvistikas almanahs “Cilvēks literatūrā un kultūrā”*. – 7(36). – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, Humanitārā fakultāte, Humanitāro un sociālo zinātņu institūts, 2015. – 237.–253. lpp.

Rakstā sniegts kultūrvēsturiskā fona izvērsums, izceļot NI veicinošu apstākļu apskatu, tomēr apgalvojumi saistībā ar latviešu ārienes vizualizāciju veikti, balstoties tikai uz četru atsevišķu izdevumu (*Pagalms, Rota, Austrums, Mājas Viesa Mēnešraksts*) piemēriem, tāpēc nav attiecināmi uz visu attiecīgā perioda kopainu. Īsajā rindkopā, kas veltīta karikatūrām, tiek pieminēta laikraksta *Pēterburgas Avīzes* vizuālā materiāla ietekme uz turpmāko satīriskās grafikas attīstību. Promocijas darba autore nepiekrīt vairākiem paustajiem apgalvojumiem, piemēram, ka tiek konstruēti tikai negatīvie tēli, jo minētajos žurnālos ir vairāki mākslinieciski augstvērtīgi piemēri, kas spilgti iemieso dažādus latviskās identitātes pozitīvos aspektus. Tāpat arī izvēlēto paraugu nelielais skaits, kā arī tēlu analīzes trūkums (kas tieši tos atšķir no citu kultūru pārstāvjiem) neļauj veikt pamatotus secinājumus par latviskuma vizualizācijas izpausmēm. Novērojamas arī terminoloģiskās neprecizitātes. Šiem pašiem četriem izdevumiem Zane Grigoroviča pievēršas arī citā rakstā par cilvēka vizualizāciju 19. gs. 80.–90. gadu periodiskajos izdevumos, piedāvājot tādus cilvēka atveidojuma tipus kā sabiedriski nozīmīgais oficiālais tēls vai kultūrvaronis, komiskais tēls vai triksteris, eksotiskais tēls un bērna tēls.¹⁵⁴ Šī autore apskatījusi arī dažādu latviešu un vācbaltu izdevumu noformēšanai izmantoto “galviņu” vēstījumus.¹⁵⁵

Noderīgas bija ārzemju vēsturnieku disertācijas, kā Maksima Kirčanova (*Максим Курчанов*) par latviešu nacionālās kustības attīstības vēsturi, sākot ar protonacionālisma rašanos 19. gadsimta pirmajā pusē līdz pat 1920. gadam,¹⁵⁶ uzsverot savstarpējo etnisko attiecību un priekšstatu metamorfozes, latviešu nacionālisma politisko programmu utt.

Vērtīgs izpētes materiāls bija krievu etnogrāfes un antropoloģes Svetlanas Rižakovas (*Светлана Рыжакова*) disertācija un publikācija «*Historica Lettica: национальная история и этническая идентичность. О конструировании и культурном реферировании прошлого латышей*».¹⁵⁷ *Historica* – tā ir vēsture par vēsturi, akcentu liekot uz nacionālo vēsturi, izceļot subjektivitātes momentu, kas spējīgs sagraut zinātniskas sistēmas. Pētniece mēģina noskaidrot vēsturisko patiesību, izvērtējot pirmām kārtām daiļliteratūru, lai izsekotu, kā literārie varoņi tālāk dzīvo etnogrāfijā u.c. jomās.

Grāmatas “Nācijas hronikas”¹⁵⁸ autori mēģina analizēt nacionālās politikas tendences, piedāvājot daudzveidīgas alternatīvas pieejas nacionālisma problemātikas izpētē. Ieva Zaķe, recenzējot šo izdevumu norāda, ka tā nav tikai akadēmiska analīze, bet arī politiska polemika. Šajā izdevumā atsevišķi autori (Olga Procevska, Igors Gubenko, Deniss Hanovs) “uzsver

¹⁵⁴ Grigoroviča Z. “Cilvēka vizualizācija 19. gs. 80.-90. gadu periodiskajos izdevumos *Pagalms, Rota, Austrums, Mājas Viesa Mēnešraksts*” // Zinātnisko rakstu krājums “Kultūras krustpunkti”. – 7. – Latvijas Kultūras akadēmija, 2015. – 224.–240. lpp.

¹⁵⁵ Grigoroviča Z. “19. gadsimta otrās puses latviešu un vācbaltu izdevumi identitātes meklējumos” // Zinātnisko rakstu krājums IX “Hibriditāte literatūrā un kultūrā”. – IX – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. – 19.–29. lpp.

¹⁵⁶ Курчанов М. История развития латышского национального движения в XIX-начале XX века. – Кандидатская диссертация. Научные руководители – д. ист. н. В.Н. Артемов, д.ист.н. А. А. Лютых. Воронежский гос. университет, – Воронеж, 2006. (Turpmāk *Курчанов М. История развития латышского национального движения*, 2006.).

¹⁵⁷ Рыжакова С. *Historica Lettica: национальная история и этническая идентичность. О конструировании и культурном реферировании прошлого латышей*. – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2010. (Turpmāk *Рыжакова С. Historica Lettica*, 2010.).

¹⁵⁸ *Nācijas hronikas*. Latvija 2014. / Sast. P. Daija, D. Hanovs, I. Jansone. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LFMI/Avens un partneri), 2014.

nepieciešamību pirmām kārtām dekonstruēt latviešu nacionālisma ideju par Cītādā izslēgšanu kā sava veida vardarbību”.¹⁵⁹

Apskatāmajā periodā etniskā un nacionālā piederība bija cieši saistīti jēdzieni, tāpēc, pievēršoties centieniem **NI vizualizācijai mākslā**,¹⁶⁰ jāmin Ansim Cīrulim (1883–1942) veltītā monogrāfija,¹⁶¹ kas veicināja tēmas izpēti. Saistošs etnogrāfiskais un dokumentālais materiāls atrodams izdevumā “Jānis Krēsliņš – latviešu tradicionālo kultūras vērtību izzinātājs”.¹⁶²

Latviešu ornamentikas nozīmi izvērsti pētījis Ernests Brastiņš (1892–1942), bet jo īpaši Valdis Celms izdevumā “Latvju raksts un zīmes: Baltu pasaules modelis, uzbūve, tēli, simbolika”.¹⁶³ Lai atklātu zīmju dziļāko jēgu, patieso vērtību, viņš apskata zīmes kopsakarā ar to lietojumu sadzīvē, ar tās vēsturisko funkcionēšanu, izmantojot t.s. sistēmisko pieeju.

No ārzemju pētniekiem, kuri mēģinājuši izvērtēt latviešu NI reprezentācijas mākslā, uzmanību pelnījusi franču zinātniece Suzanna Puršjē-Plasero (*Suzanne Pourchier-Plasseraud*), kura vizuālās mākslas lomu Latvijas valstiskuma veidošanās gaitā no 1905. līdz 1934. gadam pētījusi savā disertācijā Parīzes Sorbonas universitātē (2011): “Latvijas māksla. Valstiskuma veidošanās un vizuālā māksla Latvijā 1905.–1934.”, kas realizējusies izdevumā¹⁶⁴ un publikācijās, paplašinot izpētes loku līdz 1940. gadam.

Arī Latvijas simtgades pasākumu virknē (2017–2021) tika izcelta vizualizācija loma NI stiprināšanā, to skaitā vairākās izstādēs 2018. gadā: “Latvijas gadsimts” (LNVM), “Latviskā identitāte” (Raiņa un Aspazijas vasarnīcā Jūrmalā), “Tautumeitas un tautudēli” (MMS), pasākumu cikls LNB (izstāde “Mūsu 100 tautumeitas Latvijas simtgadei”, tematiskā krājuma izlase “Etniskā, nacionālā identitāte un latviskums”), kā arī izdotas vairākas šai jubilejai veltītas grāmatas.

Karikatūras attīstība ir nesaraujami saistīta ar **vēsturiskajiem notikumiem**, par Krievijas galveno vēstures avotu kalpoja Maskavas Valsts universitātes Vēstures fakultātes mācību līdzeklis augstskolu studentiem¹⁶⁵ u.c. krievu vēsturnieku apceres.¹⁶⁶

Savukārt, lai precizētu vietējos vēsturiskos notikumus, autore pamatā balstījās LU Latvijas vēstures institūta izdotās grāmatas “20. gadsimta Latvijas vēsture”¹⁶⁷ materiālos, bet tika izmantoti arī citi avoti.¹⁶⁸ Mārtiņš Mintauris rakstā “Vēsture un nacionālā identitāte” izvērtējis Latvijas vēstures historiogrāfijas attīstību 20. gs. un 21. gs. sākumā, apcerot

¹⁵⁹ *Zaķe I.* Debates par nacionālismu: jaunas vēsmas Latvijas akadēmiskajā vidē // Punctum. – 2015. – 02. marts. Publ.: <https://www.punctummagazine.lv/2015/03/02/debates-par-nacionalismu-jaunas-vesmas-latvijas-akademiskaja-vide/> (sk.25.02.2022.).

¹⁶⁰ Pagaidām nav izdoti arī atsevišķi specializēti izdevumi, kas būtu nepastarpināti veltīti nozīmīgākajam latviskumu reprezentējošu simbolu uzskaitījumam un analīzei tēlotājmākslā.

¹⁶¹ Ansis Cīrulis. Saules pagalmos / Sast. R. Rinka. – Rīga: Neputns, 2008.

¹⁶² Jānis Krēsliņš – latviešu tradicionālo kultūras vērtību izzinātājs / Aut. kol.: S. Stinkule, I. Pujāte, G. Tuča. – Rīga: Neputns, 2015.

¹⁶³ *Celms V.* Latvju raksts un zīmes: Baltu pasaules modelis, uzbūve, tēli, simbolika. – Rīga: Folkloras informācijas centrs, 2007.

¹⁶⁴ *Pourchier-Plasseraud S.*, Les arts de la nation. Construction nationale et arts visuels en Lettonie 1905–1934. – Préface de Krzysztof Pomian, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2013.

¹⁶⁵ История России / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. (Турмāk История России, 2004.).

¹⁶⁶ История России. XX век. / Под ред. А. Б. Зубова. – В 2 томах. – Москва: Астрель, 2003.

¹⁶⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 1. sējums. 1900–1918. – LU Vēstures institūts, 2000.; 20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 2. sējums. 1918–1940. – LU Vēstures institūts, 2003.

¹⁶⁸ *Lācis V.* Latviešu zemes un tautas vēsture. – Rīga: ASF Saules koks, 2000; *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800–1914. – 3. izd. – Rīga: Avots, 1991.; Latvieši un Latvija: akadēmiskie raksti 4 sējumos. – Rīga: LZA, 2013; raksti periodikā (“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, “LZA Vēstis”, “Domuzīme”).

jautājumu, kurš no abiem vēstures zinātnes uzdevumiem ir svarīgākais – pagātnes izziņa vai identitātes konstruēšana.¹⁶⁹

Saistībā ar 1905. gada revolūcijas simtgadi tika rīkota konference un iespiests izdevums¹⁷⁰ par šī nozīmīgā notikuma dažādiem aspektiem. Darbam visnoderīgākais bija Ilgas Apines raksts saistībā ar nacionālo komponenti 1905. gada revolūcijā un Leo Dribina vācu preses apskats.¹⁷¹ Saistošs bija arī Ginta Apala raksts par latviešu nacionālās kustības attīstības būtiskiem aspektiem, izceļot arī aktuālo polemiku preses izdevumos.¹⁷²

No nozīmīgākajiem trimdas vēsturniekiem minami Aiovas štata Universitātes (*Iowa State University*, USA) emeritētā profesora, Baltijas valstu vēstures un politikas eksperta Andreja Plakana darbi.¹⁷³

Kā latviskuma attīstības faktori var tikt skatīti arī plašsaziņas līdzekļi, tāpēc jāpiemin darbi, kas veltīti **preses attīstībai** minētajā periodā.

Kā vērtīgi avoti saistībā ar Krievijas preses vēsturi jāmin Natālijas Žiljakovas (*Наталья Жулякова*) pētījumi,¹⁷⁴ kas skar arī satīriskās grafikas fenomenu, kā arī Svetlanas Maņoniņas (*Светлана Махонина*) grāmata par krievu žurnālistiku 20. gs. sākumā.¹⁷⁵

Kā pamata datubāzes tika izmantotas “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam”¹⁷⁶ un vortāls LITERATURA.LV,¹⁷⁷ kas sniedz koncentrētu informāciju par izdevējiem un izdevumiem u.c.¹⁷⁸

Kā pirmais nopietnais mēģinājums apkopot latviešu žurnālistikas vēsturi vērtējams Āronu Matīsa (1858–1939) bibliogrāfiskais rādītājs “Latvju preses 100 gadi”.¹⁷⁹ No rakstiem periodikā izceļams Teodora Zeiferta (1865–1929) “Simts gadu latviešu avīžniecībā”, kas ievada *Ilustrētajā Žurnālā*¹⁸⁰ Latvijas preses 100 gadu jubilejai veltīto numuru. Alfrēds Bīlmanis rakstu krājumā “Latvieši” sniedzis apskatu “Latviešu avīžniecība”.¹⁸¹

¹⁶⁹ *Mintauris M.* Vēsture un nacionālā identitāte. Vēstures zinātne Latvijā – 27 gadi pēc nesakarības atjaunošanas. Joprojām krustcelēs? // Latvijas vēsturnieku II kongresa materiāli. / Zin. red. G. Zemītis. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2019. – 172–182. lpp.

¹⁷⁰ 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. (Turpmāk 1905. gads Latvijā: 100, 2006.).

¹⁷¹ *Dribins L.* 1905.gads Latvijas vācu preses atspoguļojumā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 186.–202. lpp.

¹⁷² *Apals G.* Latviešu nacionālā kustība // Latvija 19.gs. Vēstures apceres / Atb. red. J.Bērziņš. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 423.–473.lpp.

¹⁷³ *Plakans A.* Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life, 1500–1900. – New York: Basil Blackwell, 1984; The Latvians: A Short History. – Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, Stanford University, 1995; A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011.; Rusifikācijas politika: Latvieši. 19. gadsimta 90. gadi // LVIZ. – 1997. – Nr. 1. – 18.–31. lpp.

¹⁷⁴ *Жулякова Н.* История российской печати конца XIX – начала XX веков. История российской печати конца XIX – начала XX веков. – Учебно-методическое пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности и направлению «Журналистика» / Н. В. Жулякова. – Томск: Издательство «УПК «Журналистика», 2008.

¹⁷⁵ *Махонина С.* История русской журналистики начала XX века. – Учебное пособие. – Москва: Флинта: Наука, 2004.

¹⁷⁶ Datubāze “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam” Publ.:<http://lgdb.lnb.lv/index/person/691> (sk. 13.07.2020.).

¹⁷⁷ LITERATURA.LV. Publ.: <http://literatura.lv/lv/post/index> (sk. 13.07.2020.).

¹⁷⁸ Galvenais avots bija digitalizētā LNB krātuve. Publ.: <http://periodika.lv/> (sk. 13.07.2020.).

¹⁷⁹ *Ārons M.* Latvju preses 100 gadi. – Rīga: Jubilejas izstādes komisija, 1922.

¹⁸⁰ “Ilustrēts Žurnāls”, izdeva Latvijas telegrāfa aģentūra “LETA” (1920–1929).

¹⁸¹ *Bīlmanis A.* Latviešu avīžniecība // Latvieši / F. Baloža, P. Šmita, A. Tentēļa red. – 2. sēj. – Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1932. – 345.–374. lpp.

No ārzemēs izdotajiem darbiem tika apskatīta Ādolfā Šildes (1907–1990) “Latvijas vēsture”, kurā raksturota periodika,¹⁸² Arveda Švābes (1888–1959) rediģētā enciklopēdija¹⁸³ un ASV 1987. gadā izdotā “Latvju enciklopēdija”.¹⁸⁴

Visnoderīgākie bija Arvīda Griguļa (1906–1989) un Riharda Treija (1931–2013) grāmatā “Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz pirmajam pasaules karam”¹⁸⁵ sniegtie nozīmīgu preses izdevumu raksturojumi. Izvēlēti zīmīgi citāti no svarīgiem rakstiem, sniegts izdevumu salīdzinājums, aktīvāko redakcijas darbinieku biogrāfiju fakti, kā arī ieskats formveidē. Izzinošs ir turpinājums par starpkaru perioda presi.¹⁸⁶

Bagāts ilustratīvais materiāls atrodams Alberta Prandes (1893–1957) apskatā “Latvju rakstniecība portrejās”:¹⁸⁷ sniegti īsi dati un nelieli apraksti par izdevējiem un literātiem, iespiestas gandrīz visu latviešu periodisko izdevumu vāku reprodukcijas, kā arī svarīgāko mākslinieku un literātu fotogrāfijas un signatūras.

Nozīmīgi ir jau minētā Denisa Hanova pētījumi par *Baltijas Vēstnesi*, bet jo īpaši Vitas Zelčes grāmata “Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā 1822–1865”¹⁸⁸ kas izceļ *Pēterburgas Avīžu* izšķirošo nozīmi NI attīstībā. Tās ievadā uzsvērts, ka latviešu preses vēsture bija izteikti politizēta un pieder pie marginālām tēmām. Grāmatā raksturota pirmo laikrakstu darbība, sniegtas ziņas par redaktoriem un līdzstrādniekiem, citēti nozīmīgu autoritāšu vērtējumi.

Saistoši bija autoru kolektīvu veidotā izdevuma “Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes”¹⁸⁹ raksti par masu mediju nozīmīgās lomas dažādiem aspektiem jau minētās VPP “Nacionālā identitāte” ietvaros.

Saistībā ar latviešu kalendāru vēsturi izsmelošāko informāciju nodrošināja Lailas Krūmiņas promocijas darbs.¹⁹⁰

Noslēgumā jāmin **teorētiska rakstura darbi**, kas bija svarīgi pētījuma metodoloģijas izstrādei, iekļaujot nozīmīgas grāmatas un rakstus par nacionālisma un kolektīvās identitātes problemātiku. Vispirms bija svarīgi iepazīties ar britu zinātnieka Entonija Smita (*Anthony D. Smith*, 1939–2016) darbiem, kurš etnosimbolisma paradigmas ietvaros pētījis mītu un simbolu lomu (t.s. mītiski simboliskais komplekss) nācijas radīšanā un funkcionēšanā, kā arī sniedzis nozīmīgu ieguldījumu tāda priekšstata/fenomena kā NI (tās struktūra un funkcijas) izpētē.¹⁹¹

Latviešu identitātes veidošanās kontekstā tieši etnosimbolisma paradigmai bija vislielākā nozīme karikatūras analīzes metodoloģijas izvēlē; vienlaikus svarīgi bija arī citi, nu

¹⁸² Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976.

¹⁸³ Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – 1953–1955. – 3. sēj. – Stokholma, 1997.

¹⁸⁴ Latvju enciklopēdija / Red. prof. E. Andersons (1920–1989). – 3. sēj. – Rokvila: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1987. – 500.–510. lpp. Par presi rakstījuši R. Ekmanis, K. Rabācs, O. Akmentiņš.

¹⁸⁵ Grigulis A., Treijs R. Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam. – Rīga: Zvaigzne, 1992.

¹⁸⁶ Latvijas Republikas prese. 1918–1940 / R. Treija redakcijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.

¹⁸⁷ Prande A. Latvju rakstniecība portrejās. – Rīga: Leta, 1926.

¹⁸⁸ Zelče V. Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā 1822.–1865. – Rīga: Apgāds Zinātne, 2009.

¹⁸⁹ Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes / O. Skudras redakcijā. – Rīga: LU SPPI, 2010. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/Latvijas-preses-vesture-diskursi-un-identitates.pdf (sk. 13.07.2020.).

¹⁹⁰ Krūmiņa L. Latviešu kalendāri, 1758–1919. Vad. B. Sporāne. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2005. Publ.: file:///C:/Users/Gundega/Downloads/Krumina_L_Latviesu_kalendari_2005.pdf (sk. 17.07.2017.).

¹⁹¹ Smith A. The Ethnic Origins of Nations. – Oxford: Blackwell, 1986; Smith A. Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism. – London and New York: Routledge, 1998.

jau klasiska statusa pētījumi par nācijas fenomenu. Jāizceļ slavenā Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*, 1936–2015) grāmata,¹⁹² kura ļauj interpretēt satīriskās grafikas rašanos kā nacionālās kopienas “iedomāšanās”/“iztēlošanās” paņēmienus, kā iespēju “ieraudzīt” nāciju. Metodoloģijas izstrādē tika izvērtēti arī citi darbi, kuros apskatīta NI simbolu analīze.¹⁹³ Visbeidzot, lai izprastu cittautiešu un latviešu reprezentāciju paņēmienus karikatūrās, izšķirošs kļuva pieņēmums, ka identitāte – tās pirmām kārtām ir attiecības starp Savējiem un Svešajiem. Visizstrādātākā formā šī nostāja izklāstīta pazīstamā britu sociologa un psihologa Ričarda Dženkinsa (*Richard Jenkins*, 1952) darbā “Sociālā identitāte”.¹⁹⁴

Tādējādi promocijas darba problēmas akadēmiskā konteksta analīze atklāj, ka tā ir saistīta ar daudzām mūsdienu zinātnē aktuālām tēmām. Vienlaikus vairākums aspektu, kas saistīti ar latviešu karikatūras vēsturi no 19. gs. 2. puses līdz 1920. gadam, līdz šim palikuši neizcelti. Tas piešķir šim pētījumam papildu nozīmi. Minētais apstāklis ļauj promocijas darbu vērtēt kā pirmreizēju pētījumu.

¹⁹² *Anderson B.* *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* – London: Verso, 1983.

¹⁹³ *The Invention of Tradition* / Eds. E. Hobsbawm, T. Ranger. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983; *Hosking G.* *The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths // Myths and Nationhood* / Eds. G. Hosking, G. Schöpflin. – University of London, 1997; *Calhoun C.* *Nationalism.* – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.

¹⁹⁴ *Jenkins R.* *Social Identity.* – London; New York: Routledge, 1996.

I. KARIKATŪRAS SPECIFIKA UN KULTŪRVĒSTURISKAIS KONTEKSTS

I.1. Termins “karikatūra”, tā formas un izpausmes (raksturojums, tipoloģija, funkcijas)

Terminu “karikatūra” lieto kā šaurā, tā plašākā nozīmē,¹⁹⁵ tāpēc arī tā skaidrojumi ir atšķirīgi: no lakoniski koncentrētām definīcijām līdz izvērsti komplicētām vai filozofiskām apcerēm.

Primāri karikatūra ir grafikas joma, kurā tiek izmantoti pārspīlēti mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, lai izceltu un kritizētu dažādu jomu negācijas.

Promocijas darbā vārds “karikatūra” tiek lietots plašākā nozīmē. Tas ietver humoristiskus zīmējumus, šaržus u.c. attēlu formas/grupas. Savukārt par karikatūras galveno pazīmi jeb kritēriju autore neuzskata vienīgi kariķējumu formveidē, bet gan komisku (izklaidējošu, didaktisku, sarkastisku u.c.) vēstījumu, kas tematiski aptver visas sociālās, politiskās u.c. sabiedrības parādības vai notikumus, kā arī indivīda personiskās dzīves jomas un pārdzīvojumus. Tas var būt reālistisks zīmējums ar aloģisku nosaukumu vai pavadtekstu, kas atklāj darba saturu un jēgu, bet obligāts noteikums, ka to sniedzis pats mākslas darba autors.

Karikatūras pētniecības metodes atkarīgas no izvirzītajiem uzdevumiem. Tās var analizēt kā māksliniecisku fenomenu, vēsturisko notikumu atspoguļotāju, komunikācijas veidu, manipulācijas līdzekli ar sabiedrisko domu, filozofisku vēstījumu, kultūrantropoloģisku mākslas fenomenu, mākslas terapijas paņēmieni u.c. aspektos.

Karikatūras dēvē par “tautas balsi”, jo tās ir visdemokrātiskākais tēlotājmākslas veids. Tekstuālā informācija tiek uztverta racionālāk, salīdzinot ar karikatūrām, kas primāri iedarbojas emocionāli, tāpēc ātrāk un nereti spēcīgāk. Karikatūristiem ne tikai operatīvi jāreaģē uz aktualitātēm, bet arī jāņem vērā kulturālais, stilistiskais, sociālais, ideoloģiskais u.c. konteksti. Karikatūras atklāj valdošo etnisko un politisko spriedzi, palīdzot izprast konkrētā brīža komunikācijas veidus un paņēmienus.

Karikatūrai ir liela un savdabīga intelektuālā slodze, kas atklājas deformācijās un mākslinieciskajās opozīcijās, savienojot realitātē neiespējamus tēlojošos izteiksmes līdzekļus. Skatītājam jāspēj no grotesko detaļu samezģlojuma izprast idejisko vēstījuma jēgu, atkodējot piedāvātās zīmju sistēmas informāciju.¹⁹⁶

Lai recipients viegli un ātri uztvertu karikatūrā izmantotos zīmju veidus (ikonas, indeksus, simbolus u.c.), tie izvēlēti maksimāli lakoniski, līdzīgi kā tekstuālas un vizuālas alūzijas. Veiksmīgas komunikācijas rezultāts ir konkrēta vēstījuma ātra nodošana, kā politiskās aģitācijas, attiecīgās ideoloģijas vai kāda cita (visbiežāk didaktiska) mērķa sasniegšana. Formālā uzbūve kalpo idejas atklāšanai, jo galvenā ir informatīvā funkcija (problēmas izcēlums un kritika), nevis māksliniecisko izteiksmes līdzekļu novatorisms, tomēr

¹⁹⁵ Vairākās enciklopēdijās, piem., Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / Гл. ред. В. М. Полевой. – Москва: Советская энциклопедия, 1986. – Т. 1. – С. 311–312.

¹⁹⁶ Танасов А. Эстетическая природа карикатуры // Вопросы истории и теории эстетики / Под ред. М. Афанасьева. – Изд. Московского Университета, 1975. – С. 126.

novērojama saikne ar aktuālajiem Rietumeiropas mākslas vēstures stiliem un virzieniem. Anšlavs Eglītis norādījis uz modernās mākslas ekstrēmo virzienu kā ekspresionisma deformācijas paņēmieni saikni ar karikatūristu formveides principiem.¹⁹⁷

Karikatūras mērķis ir oriģināli pārsteidzošā veidā atmaskot sabiedriskajām parādībām, attiecībām, norisēm, cilvēka uzvedībai vai raksturam piemītošas pretrunas. Karikatūra sniedz komisku pretmetu interpretāciju: pretrunas starp mērķi un tā sasniegšanai izvēlētajiem līdzekļiem, formas un satura, rīcības un apstākļu nesaderība, kontrasts starp veco un jauno, skaisto un neglīto, realitātes izjūtas trūkums.¹⁹⁸

Ar apzīmējumu “karikatūra” mēdz raksturotu arī citas mākslas formas, piemēram, grotesku Leonardo da Vinči (*Leonardo da Vinci*, 1452–1519) zīmējumos. Karikatūristi bieži mēdz izmantot groteskas elementus.

Termina “groteska” (fr. *grotesque*, no it. *grotta* ‘ala’) skaidrojumā jāizšķir divas nozīmes: sākotnēji tā nodēvēja 15. gs. atklātos Senās Romas (~1. gs.m.ē.) sienas gleznojumus, kuros kā ornamentā savijas daudzveidīgi motīvi – reālistiski, fantastiski dzīvu būtņu un augu, priekšmetu/celtņu atveidi un to metamorfozes. No tā izriet otra nozīme, kas apzīmē neparastu (komisku vai pat kroplīgu) tēlu savienojumu vizuālajā mākslā, literatūrā, teātrī u.c. Groteskai raksturīga robežu nojaukšana – oriģināli hibrīdveida tēli/monstri. Mēdz savienot pretstatus – skaisto ar neglīto, smieklīgo ar traģisko u.tml. No dekoratīvisma līdz daudznazīmīgam saturam (zīmes, alegorijas utt.).

Daudzi slaveni mākslinieki praktizējuši karikatūru, lai izklaidētos, piepelnītos un vingrinātos, izmantojot radikālākus izteiksmes līdzekļus un specifiskus grafikas paņēmienus.

Karikatūras kā ierobežotāku formu piedēvēja Annibalem Karači, kurš to pielīdzināja ideālam: tāpat kā nopietns mākslinieks iedziļinās idejā vairāk nekā ārējā izskatā, tāpat karikatūrists izceļ sava upura būtību, esenci tādā veidā, kā to būtu radījusi pati Daba.¹⁹⁹

Karikatūras paņēmieni iedarbīgumu augstu vērtējuši nozīmīgi mākslinieki. Džovanni Lorenco Bernīni (*Giovanni Lorenzo Bernini*, 1598–1680) uzsvēris tās pārākumu – spēju radīt patiesu individuālu portretu, izmantojot pārspīlējumu (gan ārēju, gan rakstura).²⁰⁰ Savukārt Annibale Karači tiek minēts kā pirmais, kurš piedāvājis speckursu karikatūru zīmēšanā.²⁰¹

Saturiskais un formālais novatorisms spilgti atklājas Francisko Goijas (*Francisco de Goya y Lucientes*, 1746–1828) grafikas sērijās, kurās groteski, dramatisma piesātināti tēli virtuozī apvienoti ar ikdienas vai kara absurda ainām, folkloru un reliģiskajiem priekšstatiem.

18. gs. beigās un 19. gs. sākumu Anglijā dēvē par *Home of Caricature*, kad darbojās izaicinošie provokatori Džeimss Gilrejs (*James Gillray*, 1756–1815), Tomass Roulendsons (*Thomas Rowlandson*, 1756–1827) un Džordžs Krukšensks (*George Cruikshank*, 1792–1878).

Mākslinieciskais novatorisms un pilsoniskā drosme raksturo Rietumeiropas izcilāko karikatūristu Onorē Domjē, kurš radījis nepārspētu laikmeta un cilvēku patiesās būtības

¹⁹⁷ Eglītis A. Karikatūra. Senā pasaule // Mākslas vēsture / Visp. red. V. Purvītis. – Rīga: Grāmatu Draugs. – 2. sēj. 1934. – 561. lpp.

¹⁹⁸ Alscher Ludger U. A. (HRSG.) Lexikon der Kunst, Architektur. Bildende Kunst. Angewandte Kunst. Industrieformgestaltung. Kunsttheorie. – Band II: G–Lh. – Leipzig, 1971. – Bd. 11. – S. 543.

¹⁹⁹ The Oxford dictionary of art / edited by Ian Chilvers and Harold Osborne; consultant editor, Dennis Farr Oxford [Oxfordshire]. – New York: Oxford University Press, 1988. – <https://books.google.cg/books?hl=fr&id=HFExDwAAQBAJ&q=caricature#v=snippet&q=caricature&f=true> (sk. 01.08.2019.)

²⁰⁰ Moyle L.R. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000. – P. 37. Publ.: https://repositorium.ub.uni-osnabrueck.de/bitstream/urn:nbn:de:gbv:700-2005020415/2/E-Diss389_thesis.pdf (sk. 01.07.2019.).

²⁰¹ Кротков А. Карикатура. Непридуманная история. Москва: АСТ, 2015. – С. 36.

atsegumu. Viņa radošās darbības ietekme turpinās Anrī de Tulūza-Lotreka (*Henri de Toulouse-Lautrec*, 1864–1901) u.c. darbos.

Galvenie karikatūristu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi ir līnija, dažāda virziena svītrinājums (īsas līnijas vai to kompozicionāli noteikts kopums), atšķirīgs konturējums (plūstošs, zigzagveida), laukums, punkts/punktējums, gaismēnas, mazāk apjoms un krāsa (tomēr arī melnā krāsa var būt tonāli daudzveidīga, bet visbiežāk karikatūrās izmantotajai sarkanajai krāsai ir nozīmīgs simbolisks uzdevums). Izteiksmīgums tiek panākts ar lakonismu un precizitāti, kopumā vienkāršu un skaidru grafisko formu, pārsvarā izvairoties no detalizācijas un izteiktas dekorativitātes.

Karikatūrās klātesošs ir paradokss, absurds, ironija, tāpēc, lai ātrāk un precīzāk atklātu sižeta būtību, kompozīciju uzbūvē mēdz atteikties no visu tās elementu vienotības jeb saskaņas principa un izmantot kontrastu paņēmienus, pretstatot statiku dinamikai, simetriju asimetrijai, baltos laukumus melnajiem, smalku līniju sabiezīnātai, sīko milzīgajam, ideālo kroplīgajam utt.

Katra zīmētāja individuālā zīmēšanas maniere, kā arī attiecīgā mākslas vēstures stila vai virziena ietekme paredz noteiktu stilizācijas pakāpi – no diletantiski vai amatnieciski naivas, skičveida vai reālistiskas līdz izteikti groteskam kariķējumam, pārspīlētai hiperbolizācijai –, kā arī eksperimentus ar perspektīvu, skatu punkta izvēli, līniju un formu mijiedarbību/ritmu, proporcijām/disproporcijām, pozām, žestiem, mīmiku, skatieniem utt. Amplitūda – no ilustratīvi stāstošas līdz modernistiski minimālskai.

Karikatūristam jāņem vērā gan tehniku savdabība (ksilogrāfijas asais, precīzais vai robustais lineārisms vai parocīgā litogrāfija, bet vēl vairāk fotomehāniskā reproducēšanas metode, kas nodrošināja zīmējuma precizitāti), gan saikne ar poligrāfiju (kompaktais mērogs, masveida tirāža, operativitātes garantijas utt.), kas ietekmē vai pat nosaka galarezultātu.

Pievēršoties karikatūru **tipoloģijai**,²⁰² jāmin jomas saikne ar literatūru, kurā tiek izšķirti vairāki komiskā paveidi: humors, groteska, ironija, satīra un sarkasms, attiecīgi no vispārinoši draudzīgas attieksmes līdz konkrētai naidīgai kritikai.²⁰³ Raksturojot komisko vizuālajā mākslā, var lietot tādus apzīmējumus kā ironijas rafinētais teatrālisms, sarkastiska nicinājuma nežēlība utt.²⁰⁴ Humoram bija liela nozīme jau latviešu publicistikas un oriģinālliteratūras pirmsākumos. Pēc Zentas Mauriņas domām, latviešiem vistuvākais ir humors. “Satīras smiekli dedzina, tie ir žultaini un nesaudzīgi. Satīra nāk ar tiesneša pātagu un lielu mērauklu. Satīra parasti ir kaut kas pārmērīgs. (..) Ironija ir vēsa un eleganta, viņa visu ilūziju laupītāja. (..) Humors (..) ir silts un labsirdīgs. Humors redz mazo un mazisko, bet paceļas tam pāri, nezaudēdams ticību cilvēkam, tādēļ humors atbrīvo un dziedē.”²⁰⁵

²⁰² Laklans Moils piedāvājis dalījumu trīs grupās: sociālās, politiskās un komiskās karikatūras (*Moyle L.R. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000.* – Pp. 34.–35.); Džeimss Šerijs (*James Sherry*) četrās grupās: portrets jeb raksturojums, satīra, komēdija un groteska (*Four Modes of Caricature: Reflections Upon a Genre // Bulletin of Research in the Humanities 87.* – No. 1 (1986–1987) – Pp. 29.–62. Publ.: <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf> (sk. 21.07.2019.).

²⁰³ Līdzīgi arī burleska (fr. val. *burlesque*, it. v. *burla* ‘joks’), kuru vizuālajā mākslā pārstāv franču grafiķis Ž. Kallo (*J. Callot, 1592–1635*), kur humoristisko efektu rada kontrasts starp tēmu un tās interpretāciju.

²⁰⁴ Kopēji ir tēlainās izteiksmes līdzekļi, kā metafora u.c. Populāri ir izmantot antonīmus (labais/ļauņais; gaišais/tumšais utt.) un arhetipiskos pretmetus (smeltus folklorā, vēsturē, Bībelē), lai mēģinātu mazināt subjektivitāti attēlotā uztverē. Izmantoja arī alūzijas, hiperbolu, simbolus, alegorijas, paradoksus u.c.

²⁰⁵ *Mauriņa Z. Latviešu ikdienība un humors – Jānis Jaunsudrabiņš // Uzdrīkstēšanās. Izlase. 1929–1944.* – Rīga: Liesma, 1990. – 43. lpp.

Sandra Kalniete karikatūras iedalījusi 3 grupās: karikatūra mīkla – maskēti notikumi, kas nesagādā grūtības tos atminēt, ja lasītājs pieder pie konkrētās kultūras telpas; karikatūra alegorija – vēstījuma būtību atklāj tādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi kā metafora, hiperbola vai salīdzinājums; satīriskais portrets – ar asiem satīras līdzekļiem veidoti portreti, kā arī izšķir draudzīgu šaržu.²⁰⁶

Karikatūras aptver plašu spektru artefaktu no humoristiskiem zīmējumiem līdz satīrai.

Pie humoristiskiem zīmējumiem pieder akadēmiskā, reālistiskā vai primitīvā manierē zīmētas ainas ar nelielu komisma akcentējumu. Visbiežāk sižets smelts ikdienas reālījās, nereti sasaistot tās ar folklorā, Bībelē vai oriģinālliteratūrā sastopamajiem personāžiem un notikumiem. Šajā grupā ietilpst gan vinjetes, gan populārās jeb tautas smieklu lapas (autore apzīmējums) – Rietumeiropā stilistiski, ikonogrāfiski un sižetiski līdzīga, visbiežāk anonīma, iespiedgrafika par visdažādākajām tēmām, kas ir saturiski un mākslinieciski viegli uztverama un ko sekmē pavadteksti atskaņās.

Ar satīru apzīmē darbus, kuros maksimāli dzēlīgi atmasko, izzobo, nicina un nosoda personu, notikumu vai parādību. Mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus lieto pārspīlēti ekspresīvi, izmantojot sarkasmu un t.s. melno/karātavu humoru, panākot pat traģiska vēstījuma spēku. Satīru visbiežāk lieto politisko notikumu kontekstā, tomēr Boriss Vipērs nodalījis karikatūru no satīras, norādot, ka karikatūrai “vienmēr jābūt vērstai pret personu vai faktu, vai kādu konkrētu spēku; kamēr katru pasvītrotu vai pārspīlētu attēlojumu, kura dzēlīgums vērsts pret abstraktu jēdzienu vai parādību, mēs sauksim par satīru”.²⁰⁷

Pēc satura var izdalīt trīs galvenās karikatūru formas/grupas.

1. Sadzīves jeb sociālā karikatūra – vispopulārākā forma. Pievēršas izplatītāko sabiedrības netikumu (alkoholisma, slinkuma, skaudības, seksuālās izlaidības u.c. vispārpieņemto morāles normu pārkāpumu) kritikai; savas identitātes izvērtējumam/meklējumiem, dažādu sociālo slāņu mijiedarbībai (sociālās hierarhijas dalījumam), kā dzīvesveida atšķirībām, ekonomiskajām problēmām. Izgaismo aktuālo modē, paradumos, pedagogijā, mākslā, mūzikā, zinātnes un tehnikas jaunumos, sportā u.c.

2. Politiskā karikatūra – iekšpolitisko un ārpolitisko notikumu apskats, izvērtējums, ideoloģiskie diskursi, subjektīvas interpretācijas, paralēles pagātnē, nākotnes prognozes, spēja manipulēt ar lasītāja viedokli, ietekmēt indivīda rīcībspēju. Nozīmīgāko līderu (valsts vadītāju, valdības, ietekmīgāko un bagātāko personu, inteliģences) darbības novērtējums un tās radīto seku ietekme uz sabiedrības dzīves kvalitāti (bruņoti konflikti, autoritārisms, korupcija), demokrātisko principu īstenošanas problemātika. Vizualizēta žurnālistika, kas paralēli vai neatkarīgi no jaunākajām verbālajām ziņām ātri un saprotami informē par aktuālāko, nereti atklājot izdevuma, redaktora vai zīmētāja politisko piederību.

Pie šīs grupas piederīga ir arī t.s. filozofiskā karikatūra – skaitliski vismazākā, bet mākslinieciski un poligrāfiski viskvalitatīvākā karikatūru forma, tuva stājmākslas paraugiem. Orientācija uz intelektuāli un estētiski pieredzējušu skatītāju, piedāvājot simbolus no filozofijas, reliģijas, vēstures un mākslas vēstures, piešķirot konkrētam notikumam vispārcilvēcisku jēgu, sasaistot to ar pārlaicīgiem esības jautājumiem un ideāla meklējumiem. Plaša māksliniecisko izteiksmes līdzekļu amplitūda, stilistiskā daudzveidība.

²⁰⁶ Kalniete S. Satīriskā grafika 1905.–1907. gada periodiskajā presē // Grāmatas un grāmatnieki. – Rīga: Zinātne, 1985. – 114.–122. lpp.

²⁰⁷ Vipērs B. Mākslas likteņi un vērtības. – Rīga: Grāmatu Zieds, 1940. – 139. lpp.

3. Šarži (franču val. *sharge* ‘smagums’) – portreti, kuros veiksmīgākie mākslinieki bez ārējo pazīmju (sejas, auguma, pozu, žestu) hiperbolizācijas, vārda, uzvārda vai nodarbošanās izcēluma atklāj personas raksturu, prasmes, īpašības, akcentējot pozitīvo, norādot uz nosodāmo raksturā un paradumos. Pārējās karikatūras grupās būtisks ir tipiskais, bet šaržos uzsvērts individuālais. Amplitūda – no draudzīgi uzmundrinošiem līdz naidīgi iznīcinošiem portretējumiem. Tradicionāli valsts līderi personificē arī konkrēto valsti, kuru tēlos mēdz savienot individuālo ar vispārzināmu nosodāmu parādību vai personāžu. Bieži izmanto atbilstošus simbolus, kā visiem atpazīstamie mītiskie, reliģiskie vai zoomorfie tēli un tiem raksturīgās īpašības (netikumi vai priekšrocības).²⁰⁸

Neglītuma teorijās fiziognomikas attīstības kontekstā ārējās pazīmes bieži tiek sasaistītas ar noteiktām rakstura, psihes, fiziskajām u.c. īpašībām un īpatnībām, velkot paralēles ar dzīvnieku pasauli.²⁰⁹

Visu pētnieku klasifikācijās kopīgais ir tas, ka robežas starp karikatūru veidiem ne vienmēr ir strikti nosakāmas, nereti humoristiskais zīmējums līdzinās sadzīves karikatūrai, filozofiskā karikatūra – satīrai. Kā arī lietoti tie paši paņēmieni (t.s. Ēzopa valoda u.c.).

Dalījumu var izvērst, grupējot karikatūras arī pēc citiem kritērijiem: atsevišķas karikatūras (viena kadra), salīdzinājumu jeb paralēlās karikatūras (parasti divi līdzās iespiesti zīmējumi), kuros izcelti pretmeti (tajā skaitā binārie); karikatūru sērijas, kurās izklāstīta kāda problēma divu vai vairāku lapaspusņu atvērumā; periodiskā karikatūru sērijas mēdza turpināt sekojošos izdevumu numuros u.tml. Pētāmajā periodā vēl nevaram runāt par komiksu jeb *strip cartoon* tradīcijām, bija tikai atsevišķi piemēri. Var atsevišķi izcelt t.s. melno humoru utt.

Jāizšķir karikatūras bez nosaukuma un ar pavadtekstiem – no viena vārda līdz vairāku lapaspusņu dzejojumiem. Ja zīmējuma neatņemama sastāvdaļa ir pavadteksts, mēdz lietot apzīmējumu “kreolizētais teksts”. Svarīga ir organiska verbālā un vizuālā elementa mijiedarbība, vienotība, kas nereti balstās alogīsmā, radot nepieciešamo ironijas elementu. Stingrākas cenzūras apstākļos orientējās uz sadzīves karikatūrām, kurās tikai pavadteksts atklāja patieso problemātiku, lietojot spilgtus epitetus, metaforas, salīdzinājumus, frazeoloģismus u.c. izteiksmes līdzekļus. Pavadtekstus rakstīja gan pats zīmētājs, gan tie varēja būt izdevniecības darbinieku izdomas rezultāts.

Tāpat karikatūras var iedalīt pēc izdevuma veida, kur tās publicētas, izpildījuma tehnikas u.c. principiem.

Darba autore noteikusi galvenās karikatūru **funkcijas**.²¹⁰

1. Izklaidējošā funkcija.

Līdz ar šīs standartfunkcijas acīmredzamo pašsaprotamību un it kā šķietamo nenopietnību tai ir liela ietekme uz karikatūras funkcionēšanu kā izklaides industrijas

²⁰⁸ Gailīte G. Par izciliem šaržiem Latvijas mākslā / RMM. – 2018. – 6. apr. Publ.: <http://rmm.lv/2018/04/gundega-gailite-par-izciliem-sarziem-latvijas-maksa/> (sk. 29.05.2019.).

²⁰⁹ Umberto Eko analizējis dažādas neglītuma teorijas. *Eko U. Neglītuma vēsture* / Sast. Umberto Eko. – J. Rozes apgāds, 2008. – 257.–270. lpp.

²¹⁰ A. Dmitrijevs izcēlis humora socioloģiskās funkcijas: saliedētību un diferenciaciju; konfliktu un vienošanos; pašidentifikāciju (Дмитриев А. Социология юмора: Очерки. – Москва: Российская академия наук. Отделение философии, социологии, психологии и права, 1996. – С. 2. Publ.: <http://www.smolsoc.ru/images/referat/a3039.pdf> (sk. 19.07.2016.); bet A. Ainutdinovs, rakstot par mūsdienu Krievijas plašsaziņas līdzekļiem, izcēlis informējošo, komunikatīvo, psiholoģiskās izlādes estētisko, gnozeoloģisko, heiristisko funkciju. *Айнутдинов А. С. Карикатура как тип изображения комической интенции.* – С. 16.

elementu. Karikatūras spēja sasmēdināt nodrošina pastāvīgu interesi par jomu visplašākajos iedzīvotāju slāņos (pieraduma veidošana), garantējot tās ekonomisko izdevīgumu. Tas sekmēja karikatūrista kā profesijas izveidošanos, kas savukārt kļūst par vienu no karikatūras attīstības kritērijiem.

2. Informējošā un izglītojošā funkcija.

Karikatūrists informē auditoriju par visdažādākajām dzīves jomām gan savā valstī, gan ārpus tās. Karikatūras izpratnei nepieciešama humora izjūta, kas saistīta ne tikai ar intelektu, bet arī ar iztēli. Sandris Vilcāns atzīmējis, ka karikatūra ir sekundārs naratīvs konkrētai ziņai, kas pārspīlē tās saturu, pārnes nozīmi vai rada blakus nozīmes, veicot diskursīvu paplašinājumu.²¹¹ Laklans Moils norāda uz noteiktu paradoksu, jo karikatūrists izmanto melus un pārspīlējumu, kas kalpo kā līdzeklis atklāt patiesību daudz dziļāk nekā tā, kas balstās konkrētos faktos.²¹² Karikatūrists ir profesionāls melis, kurš apgriež patiesību kājām gaisā, un pret šo it kā realitātes izkropļojumu sabiedrība izturēsies iecietīgi tik ilgi, kamēr uztvers to kā noderīgu sabiedriskajam labumam.²¹³

3. Didaktiskā funkcija.

Karikatūrists veic audzināšanu, nošķirot grēku no tikuma. Te ietilpst sociālais un politiskais kriticisms: izcelt un nosodīt netikumus, izgaismojot antinormas un antivērtības. Visizteiktāk didaktiskais komponents vērojams sadzīves karikatūrās, jo, “izsmejot negatīvās iezīmes un parādības, karikatūra kritiski attiecas pret apkārtējo realitāti, mūžīgi tiecoties pēc ideāla”.²¹⁴ Karikatūra ne tikai audzina, tā piedalās sociālās kārtības veidošanā un koriģēšanā, nosakot tās vai citas kopienas sociālās normas un vērtības. Laklans Moila citējis Ernstu Gombrihu, ka karikatūras uzdevums ir uzturēt kopējās vērtības un ticējumus, kas ļauj saglabāt kopienas vienotību. Karikatūra kopā ar citām satīras formām kalpo kolektīvās identitātes nostiprināšanai, radot Savējā pārakumu pār Svešajiem. To sasniedz, arī nostiprinot grupu autostereotipus un heterostereotipus.²¹⁵ Tas arī nosaka šīs funkcijas saikni ar nākamo izdalīto.

4. Līdzdalība kolektīvas identifikācijas radīšanā un uzturēšanā (tajā skaitā NI).

Karikatūrai piemīt īpašības, kas padara to ļoti noderīgu kolektīvajā identitātē (visur pasaulē ir populāri etniskie joki, īpaši par kaimiņu tautām), tie ir gan mākslinieciskie, gan sociālie faktori.

Karikatūrās mākslinieks izceļ atsevišķus kultūras aspektus, mazinot citu nozīmi. Tieši šī ir svarīgākā iezīme vienkāršota un izkropļota vienas vai otras sociālās grupas stereotipa radīšanā.²¹⁶

²¹¹ Vilcāns S. Karalis vai āksts? Aigars Kalvītis 9. Saeimas priekšvēlēšanu politiskajās karikatūrās // Politiskā komunikācija, ētika un kultūra Latvijas Republikas 9. Saeimas vēlēšanās / S. Lasmanes red. – LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 152. lpp. Publ.: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/06-118_Lasmane-Polit-komunikacija-etika_19.pdf (sk. 28.07.2017.).

²¹² Moyle L.R. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000. – P. 53.

²¹³ Ibid, – P. 52.

²¹⁴ Айнутдинов А. Типология и функции карикатуры в прессе // Вестник Челябинского государственного университета 2008. – № 21. – С. 27.

²¹⁵ Gombrich, E. H. The Essential Gombrich: Selected Writings on Art and Culture / R. Woodfield (Ed.). – London: Phaidon, 1996. – P. 340. Quoted in Moyle L.R. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945.–2000. – P. 58.

²¹⁶ Гайлите Г. «Русский медведь» в карикатуре современной Латвии // Научно-исследовательский электронный журнал (МГУ). – Тематика статей: Россия и Запад: диалог культур. – 2013. – № 2. Publ.: <http://regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/2012-11-02-22-11-32/267-ql-r-q.html> (sk. 01.07.2019.).

Vienlaikus karikatūras demokrātisms ļauj nodrošināt konkrētā tēla pieejamību attiecīgās grupas vairākumam, un tā arī ir viena no stereotipizācijas raksturīgajām iezīmēm. Karikatūra izceļas ar lielāku radīšanas ātrumu, uztveres pieejamību un auditorijas mērogu, salīdzinot ar citām vizualizācijas formām (glezniecības vai kino).²¹⁷ Karikatūru “lietošanā” nav nepieciešama speciāla sagatavotība un nereti arī valodas vai pat lasītprasme.

Kā jau minēts, karikatūra ir zīme, kas balstās simbolos, un tiem ir liela nozīme NI veidošanās un latviešu tautas saliedēšanas procesos.

Simboli zīmju sistēmā parasti kalpo par aizvietotājiem kaut kam nemateriālam, abstraktam vai pārāk lielam un sarežģītam, lai būtu pārstāvēti citos veidos.²¹⁸

Kopienas ietvaros simboli ir universāli komunikācijas līdzekļi, vienlaikus saturiski pietiekami plastiski.²¹⁹ Šis plastiskums paplašina interpretāciju iespējas un nosaka sāncensību konkrēta simbola izpratnei par to nozīmju daudzumu, ko tas spēj izteikt.

Karikatūras vēsturē var izsekot, kā pakāpeniski atkarībā no nācijas kulturālās barbarizācijas tempa mazinās t.s. klasiski “mītiskās” grupas lietojums (Senās Grieķijas un Romas tēli); masu patērētājs atpazīst viduslaiku grupu (karalis, āksts, bende, bruņinieks).²²⁰

5. Karikatūra kā ierocis sociālajos konfliktos un politiskajās cīņās.

Krīzes situācijās politiskā ideoloģija prasa skaidri definēt savu prioritāro piederību noteiktai kolektīvajai identitātei. Laurens Streičers uzsvēris, ka karikatūra ir politiskais ierocis, jo tās rašanās pamatā ir konflikts. Tā veicina dramatisāciju (pārspilējumu), paužot agresiju ar precīzi noteikta mērķa palīdzību, norisinās “personisko” jūtu kolektīva integrācija sabiedriskās domas “pašaizsardzībā”, kā arī naida, vilšanās un izsmiekla tehnikas trenēšana.²²¹

Informācijas telpā tā funkcionē kā konflikta un agresijas sastāvdaļa, politiskajā retorikā izmantojot satīriskus paņēmienus, kas rada krasu kontrastu starp Savējiem (latviešiem) un Svešajiem (cittautiešiem).

Satīriskās grafikas izmantošana ir viens no efektīvākajiem simboliskās cīņas paņēmieniem, ko aktīvi izmanto varas deleģitimizācijā. Kā uzsvēruši karikatūras pētnieki, jau pati tās būtība ir saistīta ar kritiku; īpašs pieprasījums pēc karikatūrām vērojams spēcīgu sociālu, ekonomisku un politisku satricinājumu laikā.²²²

Karikatūrai “nepieciešama tendence: pamācīt, audzināt, aģitēt, cīnīties. Karikatūrai jābūt asai un aktuālai”.²²³ Svarīga ir “pretstatu rotaļa, balansēšana uz pretrunām – starp abstrakciju un realitāti, starp ilūziju un simboliku, starp veidolu un zīmi”.²²⁴

Atšķirībā no rakstniekiem un profesionālajiem publisko runu veidotājiem (*speech makers*), kuri orientējas uz diskursīviem spriedumiem un argumentiem, karikatūrists ir tēla

²¹⁷ Kris E., Gombrich E. H. The principles of caricature // British Journal of Medical Psychology. – Vol. 17. (1938). – Pp. 319.–342.

²¹⁸ Moyle L.R. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945.–2000. – P. 55.

²¹⁹ Elgenius G. Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – P. 16.

²²⁰ Думрпеев А. В. Социология юмора: Очерки. – Москва: Российская академия наук. Отделение философии, социологии, психологии и права, 1996. – С. 214. Publ.: <http://www.smolsoc.ru/images/referat/a3039.pdf> (sk. 27.05.2019.) – 65. lpp.

²²¹ Streicher L.H. On a Theory of Political Caricature // Comparative Studies in Society and History July 1967. Vol. 9, No. 4. – P. 438.

²²² Turpat. – P. 434.

²²³ Vipers B. Mākslas likteņi un vērtības. – Rīga: Grāmatu Zieds, 1940. – 139. lpp.

²²⁴ Turpat. – 149. lpp.

radītājs (*image maker*), kurš mērķtiecīgi rada vienu, koncentrētu “triecietēlu” (*striking image*). Tas ir līdzvērtīgi gara teksta kompaktai summai. Situācijas koncentrējums vienā tēlā kļūst par ļoti efektīvu ieroci politiskajā cīņā.²²⁵

Humoru par “piekto varas pīlāru” nosaucis Anatolijs Dmitrijevs,²²⁶ norādot, ka humora un smieklu vērtību konflikta sublimācijā apstiprinājusi daudzu paaudžu pieredze, kontekstā apskatot satīru, ironiju, grotesku, karikatūras, parodiju un izsmieklu. Autors apgalvo, ka politiskais humors ir reakcija (dažreiz neadekvāta) uz pārāk lielu varas koncentrāciju sabiedrībā, tāpēc tas ir samērā nekaitīga agresijas sublimācija.²²⁷

Karikatūra kā pētniecības objekts saistījusi vairāku filozofu uzmanību,²²⁸ piemēram, Umberto Eko norādījis, ka karikatūras mēdza uzskatīt par “neglītā estētisku atbrīvošanu”, jo labā karikatūrā pārspīlējums “darbojas kā dinamisks faktors un pazudina visu veselumu”, tādējādi dezorganizācija kļūst “organiska”. Karikatūra ir neglītā atveidošanas augstākā virsotne – pozitīvo atspīdumu tā izkropļo tiktāl, ka tas kļūst komisks. Tā nekad nepagurst hameleoniski pārveidot un savstarpēji savienot šīs sastāvdaļas. Ir iespējams sīks dižums, vārgi spēki, nožēlojams majestātiskums, cildena niecība, lempīga grācija, izsmalcināta rupjība, saprātīgs ārprāts, tukšs pilnums un tūkstošiem citu pretrunu.²²⁹ Karikatūras “ir cilvēciskā izkropļojums un ekstremālos gadījumos arī ellišķīgā iztēlošanās (bet ellišķais salipināts kopā no cilvēciskā tēla pretstatiem)”²³⁰

Ernsts Kasīrs (1874–1945) arī rakstījis par komiskā spēju “atbrīvot”, jo komēdija nepaslušina morālu spriedumu, tai “piemīt līdzjūtība, tāpēc tā spēj pieņemt dzīvi ar visiem tās trūkumiem, vājībām, muļķībām un netikumiem. Liela komiska māksla vienmēr ir bijusi *encomium moriae* – muļķības slavinājums. (..) Atklājas vissmalkākās nianse, parādās, cik šī pasaule ir šaura, sīkmanīga un muļķīga. Cilvēki turpina dzīvot tās aprobežotībā, bet vairs nav tur ieslodzīti – tāda ir komiskās katarses īpatnība.”²³¹

“Karikatūrists var mitoloģizēt politisko pasauli, izmantojot konkrētu personu sejas (*by physiognomizing it*). Ar mītiskā un reālā apvienojuma palīdzību viņš rada tādu veidojumu, tādu kombināciju, kas šķiet ļoti pārliecinoša emocionālā ziņā. (..) Šādā situācijā karikatūrista arsenāls vienmēr atstāj efektīvu iedarbību uz mūsu apziņu. (..) Gaismēnas, skaistā un neglītā, lielā un mazā kontrasti, kas rada karikatūrista mītiskā visuma koordinātes, nebūtu tik efektīvi, ja mums pašiem nebūtu noslieces kategorizēt apkārtējo pasauli ar tādu emocionāli noslogotu pamatmetaforu palīdzību.”²³²

²²⁵ Streicher L.H. On a Theory of Political Caricature // Comparative Studies in Society and History. – July 1967. – P. 440.

²²⁶ Дмитриев А. Социология юмора: Очерки. – Москва: Российская академия наук. Отделение философии, социологии, психологии и права, 1996. – С. 2. Publ.: <http://www.smolsoc.ru/images/referat/a3039.pdf> (sk. 19.07.2016.).

²²⁷ Turpat. – С. 62.

²²⁸ Humora mehānisma analīzes atsevišķus aspektus no A. Bergsona darba “Smieklī” (1900) autore iekļāva savā referātā “Smieklī kā nacionālās identitātes veidošanās faktors: Savējie un Svešie latviešu karikatūrās XIX un XX gadsimta mijā” Referāts starptautiskajā konferencē “Gadsimtu mijas smieklī”. – Rīgā, 26.04.2014.

²²⁹ Citēts Rozenkrancs K. Neglītuma estētika III (1853) // Neglītuma vēsture. – Karikatūra / Sast. U. Eko. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 152.–153. lpp.

²³⁰ Citēts Sedlmairs H. Centra zudums V (1948) // Neglītuma vēsture. – Karikatūra / Sast. U. Eko. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 156. lpp.

²³¹ Kasīrs E. Apcerējums par cilvēku. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds “Intelektis”, 1997. – 145. lpp.

²³² Gombrich E. The Cartoonist's Armoury // Meditations on a Hobby Horse and Other Essays on the Theory of Art. – 2nd edn – London: Phaidon, 1971. – Pp. 127.–142. (Pp. 139.–140.).

Sergejs Zenkins veicis mēģinājumu sarakstīt sakrālā intelektuālo vēsturi, jo sakrālais ir “diagonāls” jēdziens, kas caurvij dažādu disciplīnu nozares.²³³ Tomēr pētījuma noslēgumā viņš atzīst, ka sakrālais ir pats antivēsturiskākais cilvēciskās darbības elements, tāpēc tā vēsture nav uzrakstāma.²³⁴ Kaut arī promocijas darba uzdevumu skaitā neietilpst karikatūras teorijas jautājumu izvērsums, šajā kontekstā tiks pieminēti atsevišķi aspekti.

Mitoloģija ir cieši saistīta ar ideoloģiju, jo mīts palīdz apvienot plašas tautas masas. Mītiskā domāšana ir noturīgs fenomens, un to NI veidošanā prasmīgi pielietoja arī jaunlatvieši, glorificējot latviešu “zelta laikmetu” jeb “Senlatviju” pirms vēsturiski netaisnīgajiem krusta kariem. Baltu un somugru cilšu vadoņi kļuva par mitoloģiskiem varoņiem/ideāltēliem, noklusējot to savstarpējās sadursmes u.c. vēsturisko objektivitāti. Nozīmīgs mīts saistījās gan ar 1905.–1907. gada revolūcijas laika cīņām, gan uzvaru Latvijas Neatkarības karā, kad latvieši spēja uzvarēt daudz pieredzējušākus un labāk bruņotus, tātad spēcīgākus ienaidniekus. Karikatūristi pretstatīja aukstasinīgi līdzsvarotus Savējā tēlus emocionāli nospriegotajiem Svešajiem, lai stiprinātu NI pašapziņu, vairojot pārliecību tautas kopīgiem spēkiem un sekmētu līdzdalību politiskajos notikumos.

Igoris Šuvajevs “inventarizējot” latviešu un latvietību raksturojošos elementus, lietojis apzīmējumu “novēlojusies nācija”, ironizējis par “tautotājiem”, “attautotājiem”, “pārtautotājiem”, kā arī aprakstījis idealizēto vēsturi 20. gs. sākumā, kad “vienīgi nomoda sapņos, mitoloģiskās vīzijās baltais latvietis skaisti un miermīlīgi dodas cauri gadu simteņiem. Patiesībā šis ceļš ir netīrs, smirdīgs un asiņains, gluži tāds pats kā visiem citiem. (..) Savā gaismnesībā ir gluži apžilbis un apstulbis. (..) Uz viņu neattiecas stulbuma, īgnuma, nepatikas, naida, slinkuma, bezatbildības, histēriskuma un aizspriedumu vēsture”.²³⁵

Ernsts Kasīrers uzsvēris mītu pasaules galveno – metamorfozes – likumu.²³⁶ Daudzi domātāji cilvēku definējuši kā *animal rationale*, bet šis pētnieks kā *animal symbolicum*, jo dzīvojam simboliskā universā, kura svarīga sastāvdaļa ir arī māksla.²³⁷

Latviešu karikatūrās var atrast tēlus no pasakām, tautasdziesmām, teikām u.c. avotiem, kuri varbūt nepalīdz rast atbildes uz dzīves universālajiem lielajiem jautājumiem, bet kalpo reāliju precīzam un atmaskojošam tvērumam. Piemēram, pavadtekstā lietotais izteiciens “uz karstiem ķieģeļiem” acumirkļi sniedza priekšstatu par “svēto” atriebību vāciešiem. Zīmējot latvieti kā vientiesi konfrontējošās situācijās ar cittautiešiem, radās asociācijas ar trešo tēva dēlu – it kā muļķīti, bet viņš finālā vienmēr saņem galveno “balvu” – princesi, kas šī pētījuma kontekstā būtu brīvvalsts, u.tml.

Apkopojot karikatūrai piemītošos mīta aspektus, var minēt binārās opozīcijas – Savējā un Svešā pretstatījums: viss “savējais” tiek uztverts kā derīgs, bet viss “svešais” – noslēpumains un bīstams; apkārtējās realitātes antropomorfizācija – dzīvnieki darbojas kā cilvēki (britu lauva, krievu lācis); simbolisms un alegorijas, piemēram, sarežģītas starptautiskas attiecības var novienkāršot līdz “personu” dialogam starp lauvu un lāci; apelācija ne tik daudz pie racionālā, kā emocionālā u.c.

²³³ Zenkin C. Небожественное сакральное. Теория и художественная практика. – Москва: РГГУ, 2014. – С. 8.

²³⁴ Turpat. – С. 414.

²³⁵ Šuvajevs I. Prelūdijas. Kultūrvēsturiskas un filozofiskas studijas. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds “Intelekts”, 1998. – 18. lpp.

²³⁶ Kasīrers E. Apcerējums par cilvēku. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds “Intelekts”, 1997. – 86. lpp.

²³⁷ Turpat. – 35.–36. lpp.

Pētāmajā periodā karikatūra veica tās funkcijas, ar ko vēlāk pārsteidza kinoindustrija – konfrontēja spilgtus, pārspīlētus simboliskus tēlus, nozīmīgas personas (pagātnes un tagadnes), Savējos/labos un Svešos/ļautos, piedāvāja traģikomisku u.c. situāciju paradoksālus izvērsumus. Savienojot reālijas ar mītisko pasaules uztveri, fantāziju ar ikdienišķo utt.

Tomēr karikatūra tika salīdzināta ar nelikumīgu komētu, jo tradicionālās hierarhijas virsotnē atradās vēsturiskā glezniecība, bet karikatūrai neatvēlēja vietu pat pašā pakājē, to vispār neuzskatīja par mākslu²³⁸ līdz pat 19. gadsimtam, kad lielā mērā šis statuss iegūts saistībā ar Onorē Domjē radošo darbību.

Līdzīgi arī pētījumos latviešu valodā atrodami jomas nepamatoti noniecinājumi, apzīmējot to kā “pusmākslu”,²³⁹ tādējādi to diskreditējot kopējā tēlotājmākslas kontekstā.

Žurnālu ilustrācijas atspoguļo aizejošā laika acumirkīgās izjūtas, kurās laikabiedrus uzrunā konkrētā brīža valodā. Vēsture ir ironiska, nereti gadās, ka augstās mākslas darbi nav tik interesanti nākamajām paaudzēm kā necilās bildītes, jo tās ir patiesas laika un vides atspoguļotājas. Tāpēc šo “laika dokumentu” mākslinieciskās valodas, estētikas un jomas specifikas izpēte var iegūt jaunu aktualitāti.²⁴⁰

²³⁸ *Анатомия смеха / сост. Успенский В. – Москва: Арт Волхонка, 2016. – С. 18.*

²³⁹ *Birkerts A. Rūdolfs Blaumanis. – Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotavas apgādībā, 1930. – 56. lpp.*

²⁴⁰ *Каск А. Жанровая структура, сюжетика, эстетика журнальной иллюстрации в России XVIII–XIX вв. Кандидатская диссертация. Научный руководитель — д-р искусствоведения А.К. Якимович. – Москва, 2011. Publ.: <http://www.dissercat.com/content/zhanrovaya-struktura-syuzhetika-estetika-zhurnalnoi-illyustratsii-v-rossii-xviii-xix-vv> (sk. 01.08.2017.).*

II. LATVIEŠU KARIKATŪRAS VĒSTURE (no pirmsākumiem līdz 1920. gadam)

II.1. Latviešu karikatūras aizsākumi (19. gs. 2. puse–1905. gads)

Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons,²⁴¹ ieskats preses attīstībā

Karikatūras ciešā saikne ar sabiedriskajām norisēm ir pamats pirms katra darbā aplūkotā perioda sniegt īsu sabiedriski politiskās situācijas novērtējumu, tostarp preses attīstībā. Kā nozīmīgākie notikumi Krievijas impērijā jāizceļ dzimtbūšanas atcelšana (1861) un tai sekojošās reformas (tiesu, kara, izglītības, preses u.c.), iezīmējot ceļu uz valsts modernizāciju ar iespēju straujai kapitālisma attīstībai, urbanizācijai, zinātniski tehniskajam progresam. Cara Aleksandra II (1818–1881) nogalināšana sašķēla sabiedrību. Cara Nikolaja II (1868–1918) valdīšanas laiks zīmīgs ar pastiprinātiem drošības pasākumiem un centieniem likt pamatus pilsoniskai sabiedrībai.

Izglītības un kultūras dzīves aktivizēšanās sekmēja izdevējdarbības, tajā skaitā preses, attīstību. 1865. gadā tika veiktas izmaiņas cenzūras noteikumos, kad daļa izdevumu tika atbrīvota no iepriekšējās cenzūras, kas atkal pastiprinājās 1882. gadā.²⁴² Izdevumus pēc to politiskās ievirzes mēdz iedalīt konservatīvajos, liberālajos, nelegālajos u.c.²⁴³ 19. gs. 50. gadu vidū Krievijā bija 96 tipogrāfijas (~2000 izd.), bet 19. gs. beigās – 1300 (~10 700 izd.); pieauga periodisko izdevumu skaits – no 104 līdz 800, dienas avīžu – no 7 līdz 100.²⁴⁴ Ilustratīvajā daļā izdevēji piedāvāja gan vietējo, gan pasaules notikumu ieskatu (vēstures un aktuālo), slavenu personu portretējumus, iepazīstināja ar eksotiskām zemēm, zinātnes un tehnikas jaunumiem, sniedza arhitektūras un mākslas darbu reprodukcijas, iespieda vinjetes un fotogrāfijas. Iecienītas bija sentimentālu un humoristisku noskaņu ainas.

Ar 19. gs. 50. gadiem sabiedriskās dzīves liberalizācija noteica būtisku humoristisko izdevumu pieaugumu. Kā slavenākie krievu satīriskie žurnāli minami *Будильник* (1865–1877), *Стрекоза* (1875–1918) un *Осколки* (1881–1916).

Mazinoties biezo žurnālu popularitātei, pieprasītas kļuva avīzes, kuru tipoloģisko daudzveidību noteica sabiedriskās dzīves intensificēšanās, jaunu auditoriju grupu parādīšanās, tehniskais progress u.c. aspekti. Kvalitatīva avīze bija liela formāta, informatīvi bagāta. Mazās un lētās t.s. masu avīzes bija izklaides rakstura, norobežojoties no politiskajām vai

²⁴¹ Pamatinformācija visu nodaļu kultūrvēsturiskajiem foniem no: История России, МГУ им. М. В. Ломоносова, Исторический факультет, А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина, Москва: "Издательство Проспект", 2004.; Федоров В. А. История России. 1861–1917, Москва: ЮРАЙТ, 2011.; 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000.; Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976; Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga: Neatkarīgā teātra "Kabata" grāmatu apgāds, 1991; Lācis V. Latviešu zemes un tautas vēsture. – Rīga: ASF Saules koks, 2000; Švābe A. Latvijas vēsture. 1800–1914. – 3. izd. – Rīga: Avots, 1991.

²⁴² Временные правила о цензуре и печати 16.04.1865. // 100 Главных документов Российской истории.– 2014. – 2021. Publ.: <http://doc.histrf.ru/19/vremennye-pravila-o-tsenzure-i-pechaty/> (sk. 10.09.2020.).

²⁴³ Жулякова Н. В. История российской печати конца XIX–начала XX веков, 2008. – С. 9. Publ.: <http://www.newsman.tsu.ru/2014/02/istoriya-rossijskoj-pechaty-konca-xix-nachala-xx-vekov-n-v-zhilyakova/> (sk. 06.06.2015.).

²⁴⁴ Федоров В. А. История России. 1861–1917. – Москва: ЮРАЙТ, 2011.

ekonomiskajām tēmām, piedāvājot sensācijas, feļtonus u.tml. Svarīgākais – periodika ievilka pircēju informatīvajā telpā, pieradinot regulāri lasīt.²⁴⁵

Reālisma virziena dominante noteica mākslinieku interesi par ikdienišķo un tipisko, Pēterburgā izveidojot *Товарищество передвижных художественных выставок* jeb peredvižniku apvienību (1870). Demokrātiskās tendences ietekmēja novatorisku grafiķu darbību, kuri centās nepastarpināti atspoguļot reālo dzīvi.²⁴⁶ Pieprasīti bija kuriozi notikumi un dažādu sociālo slāņu šarži. Diemžēl ievērojama daļa no tiem ir zuduši, kā saistībā ar krievu mākslinieku Mihailu Znamenski (*Михаил Знаменский*, 1833–1892), kura tūkstošiem zīmējumu un karikatūru tika atdāvinātas privātpersonām.²⁴⁷

Latviešu apdzīvotie novadi – Vidzeme, Kurzeme un Latgale – ietilpa trīs dažādu Krievijas impērijas guberņu sastāvā: Kurzemes guberņā, Vidzemes guberņā, ko veidoja latviešu un igauņu apdzīvotie apriņķi, un trīs Latgales apriņķi, kas ietilpa Vitebskas guberņā. Vidzemes guberņu kopā ar Igaunijas un Kurzemes guberņu dēvēja par Baltijas provincēm jeb vienkārši Baltiju. Vidzemē un Kurzemē joprojām noteicošā bija vācbaltiešu muižniecība līdztekus pilsoniskajiem patriciešiem un garīdzniecībai, mazinot Krievijas impērijas centrālās varas lomu līdz pat sāktajai rusifikācijas politikai 19. gs. beigās. Galvenā konfesija Vidzemē un Kurzemē bija luteriskā, Latgalē – katoliskā, taču aktivizējās arī pareizticība, saglabājās vecticībnieki un jūdaisti. Vērojama jaunās pilsētas buržuāzijas (arī nacionālās) un strādniecības (arī bezzemnieku) lomas palielināšanās, tālākā industrializācija un rūpniecības augšupeja.

Auga iedzīvotāju turīgums, izglītības līmenis un pieprasījums pēc kultūras produktiem, to skaitā dažādiem preses izdevumiem. Jau pirmajā Rīgā iznākušā latviešu nedēļas laikraksta *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* (1832–1846) ievadrakstā uzsvēta vajadzība pēc laikraksta ar aktuālām laicīgām ziņām, solot saturu, “kas ikkatram ne vien par smieklu, bet visvairāk par mācību būs”.²⁴⁸ Tomēr galvenais didaktiskais uzstādījums tajā bija paklausība valdniekam. Vizuālajā daļā iekļautas arī Rīgā tapušās ilustrācijas. Savukārt pirmais latviešu valodā iznākušais žurnāls bija medicīnas jautājumiem veltītā *Latviešu Ārste* (1768–1769).

Palielinājās latviešu skaits pilsētās, tajā skaitā inteliģences aprindas, kuru pārstāvji zināja vairākas valodas, iegūstot konkurētspējīgas profesijas. Tiek dibināta Rīgas mākslas biedrība (*Rigascher Kunstverein*, 1870), Baltijas Ceļojošo izstāžu biedrība (*Verein der Förderung des Kunstinteresses durch Wanderausstellungen*, 1900). Intensificējas izstāžu dzīve un mākslas izglītības iegūšanas iespējas. Vācbaltiešu dominanti sāk mazināt latviešu mākslinieki.

Nozīmīgākais latviešu nacionālās identitātes attīstības periods aizsākās ar jaunlatviešu kustību 19. gs. 50.–80. gados.²⁴⁹ Neraugoties uz valdošās elites pretestību, daudzās nozīmīgās jomās radikāli mainījās izpratne par tautsaimniecību, kultūru, vēsturi, valodniecību u.c. Krievijas politiskās dzīves kontekstā galvenā vērība tika veltīta idejai par ierobežotām

²⁴⁵ Румянцева М. Ф. Периодическая печать. Исторические источники XVIII – начала XX века.

Исторический сайт + Исторический форум. Publ.:

<http://www.historichka.ru/materials/istochnikovedenie/10.html> (sk. 30.07.2018.).

²⁴⁶ Алексеева А. Василий Федорович Тимм и русская журнальная графика второй половины XIX века. – Санкт-Петербург, 2004. Автореферат. Publ.: <http://www.dissercat.com/content/vasilii-fedorovich-timm-i-russkaya-zhurnalnaya-grafika-vtoroi-poloviny-xix-veka> (sk. 30.07.2018.).

²⁴⁷ Лейфер А. Э. Михаил Знаменский - иллюстратор Достоевского / А. Э. Лейфер // Книга исследования и материалы. – Т. 53. – Москва: Книга, 1986. – С. 173.

²⁴⁸ Treijs H. “Dievs palīdz, mīļie Latvieši!” // *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. – 1832. – Nr. 1. – 3. lpp.

²⁴⁹ Vairāk par to III. Ieskats latviešu nacionālās identitātes attīstības jautājuma vēsturiskajā kontekstā.

reformām Baltijā, neizvirzot ideju par neatkarīgu valsti. Vēsturnieks Gints Apals norāda, ka tautiskās atmodas kustībā visu 19. gs. 2. pusi līdzās pastāvēja krieviski orientēta grupa un vācu kultūras iespaidā esošs vairākums, kas beigu beigās noteica nācijas veidošanās virzienu Latvijas teritorijā.²⁵⁰

Baltijā izglītības un kultūras dzīves centri bija Rīga, Jelgava un Tērbata. Jaunlatviešu idejas tika izplatītas lielākoties presē, kas kļuva par vienu no šīs kustības dzinējspēkiem. Periodikas popularitāte bija cieši saistīta ar situāciju izglītībā. 1868. gadā tika dibināta Rīgas Latviešu biedrība (RLB), kas veicināja latviešu pašapziņas izaugsmi, to tiesiskā, saimnieciskā un kultūras stāvokļa uzlabošanu, sekmējot reformu ieviešanu un iesaistot aktivitātēs lielu iedzīvotāju skaitu. Tika panākts galvenais – ievērojamas latviešu daļas pārliecība, ka pastāv tauta, kam, tāpat kā jebkurai citai tautai, ir sava vēsture, kultūra, valoda, kurā var izteikt zinātnes, filozofijas un mākslas atziņas.

Bija vērojama latviešu nacionālās identitātes ideju izplatība kristīgās baznīcas vidē. Vidzemē 19. gs.s beigās no 93 mācītājiem puse bija latvieši, kas tieši vai netieši atbalstīja nacionālo kustību.²⁵¹ Daudzi latviešu mācītāji līdzdarbojās latviešu nācijas veidošanās procesā, tajā skaitā ar laikrakstu starpniecību.

Labi organizētā evaņģēliski luterisko draudžu tautskolu sistēma nodrošināja latviešu pamatizglītību un augstu alfabētizācijas līmeni.²⁵² Pēc Viskrievijas vispārējās tautas skaitīšanas datiem, 1897. gadā Vidzemē tas bija 94,6%, Kurzemē 88,6%²⁵³ kopējā iedzīvotāju skaita.²⁵⁴ Salīdzinoši vidēji Krievijā 7% 19. gs. 60. gadu sākumā un aptuveni 30% 20. gs. sākumā.²⁵⁵

Analizējot nāciju veidošanos, Benediks Andersons norādījis, ka jaunās kopienas tapa iedomājamas, pateicoties eksplozīvai mijiedarbībai “starp ražošanas sistēmu un ražošanas attiecībām (kapitālismu), sakaru tehnoloģiju (druku)”, radot “vienā valodā lasošas publikas masas”.²⁵⁶ Kad varu pār cilvēku prātiem zaudēja kristietība, monarhiskā iekārta un kosmoloģiskie priekšstati, “tika meklēts jauns veids, kā jēgpilni kopā sasaistīt brālīgumu, varu un laiku. Iespējams, šos meklējumus vislielākā mērā veicināja un auglīgākus padarīja drukas kapitālisms, kas arvien lielākam cilvēku skaitam deva iespēju domāt par sevi un sasaitīt sevi ar citiem pilnīgi jaunus veidos”.²⁵⁷

Vecākās izdevniecības Latvijas teritorijā bija “J. F. Stefenhāgens un dēls” (1769–1919, Jelgavā), Ernsta Plātesa (*Ernst Plates*, 1821–1887) firma Rīgā (“Ernst Plates”), darbu turpina viņa dēls Arnolds Plātes (*Arnold Plates*, 1852–1915) un Vilhelma Ferdinanda Hekera (*Wilhelm Ferdinand Häcker*, 1774–1842) grāmatspiestuve Rīgā (1804–1944), kuras darbu

²⁵⁰ Apals G. Izvēles iespējas latviešu kultūrpolitiskajai orientācijai 19. gadsimta kontekstā // Latvijas Arhīvi.– 2008. – Nr. 4. –68. lpp. Publ.: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/Apals.pdf (sk. 05.01.2017.).

²⁵¹ Рыжакова С. *Historica Lettica*, 2010. – С. 303.

²⁵² Volfarte K. Rīgas latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība. – 26. lpp.

²⁵³ Izstāde LNB “Valsts pirms valsts. Atbrīvošanās gadsimts 1817–1918” / Kuratori: Dr. hist. J. Šiliņš, Dr. hist. M. Mintauris, Dr. hist. V. Daukste (22.05.–19.08.2018.).

²⁵⁴ Citos avotos: Vidzeme – 77,7%, Latgale 48,5%, Kurzeme 70,4%. *Anspaks J. Ievads // Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam / aut. kol. A. Apinis, I. Karule, I. Klekere u.c. – Rīga: Zvaigzne, 1991. – 13. lpp.*

²⁵⁵ История России / МГУ им. М. В. Ломоносова, Исторический факультет, А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – Москва: “Издательство Проспект”, 2004. – С. 226.

²⁵⁶ Andersons B. *Iedomātās kopienas. – Rīga: Jānis Roze. 2022. – 58. lpp.*

²⁵⁷ Turpat. –50. –51. lpp

turpināja viņa pēcnācēji.²⁵⁸ Pie minētajiem izdevējiem amata prasmi apguva mācekļi, kas vēlāk uzsāka veiksmīgu patstāvīgu darbību, piemēram, Ernsta Plātesa darbinieks Aleksandrs Grossets (*Alexander Grosset*, 1858–1919) ar 1883. gadu.²⁵⁹

Tomēr no 1890. līdz 1914. gadam vācu lasītāji vietējo izdevēju pakalpojumus izmantoja tikai lokāla satura publikācijām, kur ilustratoru pakalpojumi galvenokārt aprobežojās ar dokumentējošiem attēliem. Līdzīga situācija bija krievu grāmatniecībā, kur dominēja lokālas nozīmes lietišķi izdevumi ar izteikti askētisku grafisko apdari un pārsvarā informējoša rakstura ilustrācijām.²⁶⁰

Vadošo vācbaltiešu avīžu *Düna-Zeitung* (*Daugavas Avīze*, 1887–1909), *Rigasche Rundschau* (*Rīgas Apskats*, 1894–1939) un *Rigaer Tageblatt* (*Rīgas Dienas Lapa*, 1882–1915) lapaspusēs grafikas iespiedtehniku māksliniecisks pielietojums, tajā skaitā humoristiskās noskaņās, pārsvarā vērojams tikai reklāmas sadaļās. Arī attiecībā uz krievu presi jāsaka, ka 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā iznākošajās avīzēs *Рижский вестник* (1869–1917), *Ведомости Рижской городской полиции* (1885–1913) un *Курляндские губернские ведомости* = *Kurländische Gouvernements Zeitung* (1852–1915) autore pagaidām nav konstatējusi satīriskās grafikas paraugus.

1878. gadā periodikas abonētu skaits sasniedza ap 28 000 lasītāju kopskaitā 8 latviešu avīzēm. Cenzūras izmaiņu ietekmē (1881) no 1887. līdz 1893. gadam izdošanas atļauju nesaņēma neviens latviešu periodiskais izdevums, bet 1893.–1899. gadā tikai četri jauni izdevumi. Savukārt jau no 1900. līdz 1904. gadam tās saņēma jau 13 izdevumi, 1902. gadā sasniedzot 75 000, bet 1904. gadā jau 113 000 abonementu.²⁶¹ Visaktīvākā izdevējdarbība bija vērojama Rīgā, kur 1897. gadā darbojās 44 dažādi poligrāfijas uzņēmumi.²⁶²

Līdz ar cenzūras prasību ierobežojumiem un redaktoru praktisko pieredzi latviešu preses izdevumu veiksmīgu darbību ietekmēja arī skaidras programmas trūkums. Indriķis Laube (1841–1889), rakstot par pirmās atmodas laika avīzēm, uzsver nepieciešamību pēc profesionāla redaktora un līdzstrādniekiem, bet arī saprātīgiem lasītājiem, “kas asprātīgus rakstniekus spēj sajēgt”.²⁶³ Prasmīgas komercdarbības nosacījumi bija vēl tikai jāapgūst. Par pirmo latviešu izdevēju dēvētais Kārlis Stālbergs (1837–1895) darba iemaņas bija apguvis Stefenhāģenu spiestuvē Jelgavā. Ar RLB atbalstu kļuvis par spiestuves īpašnieku Rīgā (1869), viņš izdeva virkni nozīmīgu grāmatu (arī paša tulkojumus), tomēr izdevniecību nācās pārdot finansiālu problēmu dēļ. Veiksmīgāks bija Liepājas sabiedriskais darbinieks, grāmatu tirgotavas (ar 1876. g. Liepājā) un tipogrāfijas (1869, Rīgā) īpašnieks Klāvs Ukstiņš (1832–1904). Viņš iespieda plaša spektra izdevumus – no kalendāriem, līdz zinātniskām grāmatām, kā pirmo latviešu vēsturnieka Jāņa Reinberga apceri “Kurzemes pirmais lielkungs Gothards Ketlers” (1883).

²⁵⁸ Informācija par izdevējiem no vortāla Literatura. lv. // <https://www.literatura.lv/lv/person/Vilhelms-Ferdinands-Hekers/872960> (sk. 20.05.2022.).

²⁵⁹ Grossets Aleksandrs // Datubāze “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam”. Publ.: <http://lgdb.lnb.lv/index/person/106/> (sk. 20.05.2022.).

²⁶⁰ *Villerušs V.* Grāmatu dizains // Latvijas mākslas vēsture. IV – 592.–593. lpp.

²⁶¹ *Volfarte K.* Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība. – 35.–36. lpp.

²⁶² *Apīnis A.* Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. – Rīga: Liesma, 1977. – 294. lpp.

²⁶³ *Laube I.* Mūsu laika raksti. – Rīga: Kārļa Stālberga apgāds, 1872, – 3. lpp.

Nacionālās izglītības kontekstā jāpiemin arī Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas apgāds (1886), kuras abonementu skaits gadsimtu mijā sasniedza 5500 lasītāju,²⁶⁴ kuri kopā ar ziedotājiem nodrošināja izdevniecības finansiālo stabilitāti.

Pieaugošā konkurence sekmēja jomas attīstību, jāizceļ Pūcišu Ģederta ([Ģederts Eilenbergs], 1847–1919), Jāņa Ozola (1859–1906) un Anša Gulbja (1873–1936) izdevniecības. Kaut nepabeigto, bet nozīmīgu izdevumu sarakstā minama pirmā Konversācijas vārdnīca 25 burtņīcās (1891–1894) un Latvju dainu 1. sējums (1894–1898), ko izdeva Jēkaba Dravnieka ([Draviņš Dravnieks], 1858–1927) grāmatu apgāds Jelgavā (1887–1895), kas tomēr piedzīvoja bankrotu.

Atsevišķi nozīmīgi izdevēji, kā Eduarda Zīslaka (*Eduard Sieslack*, 1850–1888) u.c. izdevniecības, tiks pieminēti tekstā pie attiecīgajiem izdevumiem, pievēršoties konkrētam vizuālajam materiālam.

Līdzās historisma (neostilu) un jūgendstila ornamentiem izdevumos iekļāva arvien vairāk ilustrāciju (dominēja reproducējošā grafika) saskaņā ar izdevēju estētiskajiem kritērijiem un māksliniecisko izjūtu, jo atbilstošu izglītība vēl bija problemātiski iegūstama. Līdz ar ksilogrāfiju/kokgrebumu un nedaudz litogrāfiju jaunās tehnoloģijas sekmēja fotogrāfijas straujo attīstību. Romantisma un reālisma virziena ietvaros mākslinieki aizrāvās ar tautas tipāžu fiksēšanu no dabas, piedāvāja citzemju skatus, floras un faunas naturālistiskus zīmējumus, zinātnes un tehnikas sasniegumus, ksilogrāfijas tehnikā darinātas gleznu reprodukcijas utt. Pamazām savu vietu ieņēma arī karikatūras pārsvarā humoristisku zīmējumu formātā.

Autore piekrīt Eduarda Kļaviņa slēdzienam, ka 19. gs. beigās svarīgākie atdarinājumu avoti preses grafikā bija Pēterburgas *Мур укыццмѳа* un Minhēnes jūgendstila paraugi.²⁶⁵

Kā konstatējusi Inta Pujāte, 20. gs. sākumā gandrīz katrs latviešu mākslinieks deva savu ieguldījumu latviešu žurnālu noformējumā.²⁶⁶ Šī svarīgā posma “turpmākajos pāris gadu desmitos norisinājās īsts apvērsums, kura rezultātā būtiski mainās preses izdevumu mākslinieciskā apdare – no kosmopolītiskas tā kļūst par nacionālu”.²⁶⁷

Kodolīgi perioda vēsturisko nozīmi izcēlusi vēsturniece Vita Zelče: “19. gs. tapa mūsdienība, modernā sabiedrība un tās galvenā organizācijas forma – nācija un nacionāla valsts, (..) mūslaiks vēl joprojām ir vien 19. gs. inerce.”²⁶⁸

Sākot latviešu karikatūras vēstures apskatu un pamatojot izveidoto latviešu karikatūras vēstures periodizāciju, jāizdala atsevišķi faktori, kas ietekmēja jomas attīstību.

Materiāltehniskie faktori: poligrāfijas nozares attīstība, satīriskās grafikas publicējošu izdevniecību skaita palielināšanās, satīriskās grafikas izdevumu un to kopējās tirāžas kvantitātes kāpums. Sociālie faktori: karikatūru plašā izplatība un to masveida patērēšana, jomas demokrātiskums un operativitāte; sociālekonomiskie faktori: iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanās, grafiķu sagatavošanas sistēmas attīstība, mākslinieku karikatūristu skaita un sociālā prestiža pieaugums, mākslinieka karikatūrista profesijas institucializācija,

²⁶⁴ Volfarte K. Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība. – 186. lpp.

²⁶⁵ Kļaviņš E. Tēlotāja māksla. Izmaiņas tēlojuma raksturā, tematikā un formveidē // Latvijas mākslas vēsture. IV– 208. lpp.

²⁶⁶ Pujāte I. Jūgendstils latviešu mākslinieku žurnālu grafikā / Jūgendstils. Laiks un telpa: Baltijas jūras valstis 19.–20. gs. mijā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Jumava, 1999. – 170. lpp.

²⁶⁷ Villerušs V. Dažas latviešu grāmatas mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam // Bibliotēku zinātnes aspekti. – 2 (VII). – Rīga: Zvaigzne, 1979. – 142. lpp.

²⁶⁸ Zelče V. Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā 1822.–1865. – Rīga: Zinātne, 2009. – 26. lpp.

integrācijas līmenis starptautiskajā karikatūristu kopienā (publikācijas ārzemju izdevumos, profesionālo kontaktu attīstība ar citu valstu karikatūristiem un satīriskajiem izdevumiem); sociālpolitiskie faktori: lielu sociālo konfliktu klātbūtne, noteiktas grupas konsolidācija un mobilizācija, politiskā angažētība. Mākslinieciskie faktori: latviešu mākslinieciskās kultūras attīstība, Eiropas (īpaši vācu un krievu) karikatūristu sasniegumi, latviešu karikatūru profesionālā/meistarības līmeņa kāpums.

II.1.1. Tautiskās atmodas laikmets un tā simbols – *Pēterburgas Avīzes*

Nepārvērtējama loma modernas nācijas veidošanā pieder jaunlatviešiem, kad arvien lielākai tautas daļai bija iespēja presē iepazīties ar viņu idejām un lasīšanu varēja pielīdzināt jaunam, vienotības sajūtu rosinošam rituālam. Darbā uzmanība koncentrēta uz izdevumiem ar karikatūrām, atsevišķi nozīmīgi izdevumi tiks tikai pieminēti.

Neizvērsot jaunlatviešu izdevējdarbības izvērtējumu, kā Jura Alunāna ([Gustavs Georgs Frīdrihs Alunāns], 1832–1864) darbības un viņa brāļa, kuru dēvē par pirmo latviešu tautības profesionālo grāmatizdevēju, Heinriha (Indriķa) Alunāna (1835–1904) sasniegumus – pirmā grāmatu veikala (1873) un tipogrāfijas (1892) atvēršanu Jelgavā, autore pievērsīsies periodikas vizuālajam materiālam, kurā atrodama satīriskā grafika.

Līdzās literārajam saturam arvien nozīmīgāka kļuva vizuālā daļa, kas atspoguļo gan mākslinieku profesionalitāti un māksliniecisكو līmeni, ietekmes, oriģinalitāti, pieprasījumu jeb sabiedrības noskaņojumu, poligrāfijas iespējas utt. Tēmu loks paplašinājās: no senvēstures līdz laikmetīgām aktualitātēm, izceļot vietējo ainavu, darinot savu līderu portretus, iepazīstinot ar latviešu māksliniekiem, paplašinot lasītāju redzesloku un paaugstinot māksliniecisكو gaumi. Preses loma bija izšķiroša jaunās nācijas pašapziņa attīstībā, jo regulāra savstarpējā komunikācija veicināja nacionālo solidaritāti, sociālo atbildību, vēlmi piedalīties reformās.

Pirmais nozīmīgākais nacionālās žurnālistikas un publicistikas latviešu laikraksts bija *Mājas Viesis* (1856–1910),²⁶⁹ kura daudzveidīgajā saturā jāizceļ Ernsta, vēlāk Arnolda Plātesa izdevniecības piedāvātais kvalitatīvais vizuālais materiāls, kā arī jaunlatviešu publikācijas, kur izvirzīja par uzdevumu veidot mūsdienīgu, izglītotu un neatkarīgu latviešu nāciju, tāpēc laikraksts vērtējams kā NI attīstības procesu svarīgs veicinātājs. Jaunlatviešu raksti bija “savāda, jauna dedzīga spēka pilni un kā pirmais aicinājums uz nākošo laika dzīvi savai tautai”.²⁷⁰ Izdevumā redzam izdevēju centienus piedāvāt ilustratīvo materiālu – titulvinjetē zīmētas dažādas lasītāju grupas (2.1. att.),²⁷¹ kuras vieno interese par “košām ziņām”²⁷² jeb pieprasījums arī pēc vēstījumu vizualizācijas. Tādējādi uzsverot izglītības izšķirošo lomu latviešu NI attīstības gaitā neatkarīgi no vecuma, dzimuma, sociālās piederības u.c. kritērijiem.

Valdošās aprindas un īpaši vācu garīdzniecība protestēja pret novatoriskajiem, neatkarības ideju caurstrāvotajiem tekstiem, kā rezultātā avīze vairs nesadarbojās ar radikālākajiem literātiem un publicistiem (ar 1861. gadu), un tās raksturs kļuva populārzinātnisks un izklaidējošs.

Kaut arī varam atrast pāris humoristisku zīmējumu, *Mājas Viesis* pirmajos iznākšanas gados nepamatoti runāt par latviešu karikatūras kā atsevišķas jomas aizsākumiem, bet līdzās nopietniem rakstiem un attēliem savu vietu arvien noteiktāk sāk ieņemt humors un satīra, ko latvieši izmantojuši jau tautasdziesmās. Zenta Mauriņa rakstījusi: “Vācu muižnieks savu zemnieku varēja pārdot kā suni, bet nevarēja iznīcināt viņa sīksto spēju izturēt, viņa – ja tā

²⁶⁹ *Mājas Viesis*, ilustrēts nedēļas žurnāls zinātnei, literatūrai, mākslai un sadzīvei. Red. un izd. E. Plātešs (ar 1887. gadu arī dēls. A. Plātešs), Rīgā.

²⁷⁰ *Vidzemnieks R. (Kaudzīte R.)*. Studiju Laiks Tērbatas universitātē (1856–1860) // Krišjānis Barons / Sast. K. Arājs. – Rīga: Zinātne, 1985. – 41. lpp.

²⁷¹ Šeit un turpmāk attēlu mērogs neatbilst oriģinālam.

²⁷² “Mājas viesis sarunāšana ar saviem draugiem uz 1857. gadu” // *Mājas Viesis*. – 1857. – Nr. 1. – 1. lpp.

varētu teikt – gara suverenitāti. Humors latviešiem vēl nebrīvības laikos palīdzēja pacelties pāri netaisniem kungiem, dzīves šaurībai un paša netikumiem.”²⁷³

Kā vēl vienu no iespējamiem karikatūras attīstību veicinošiem apstākļiem jāmin humoristisku bērnu grāmatu augošā popularitāte 19. gs. sākuma romantisma un neoromantisma virziena ietvaros. Lai didaktiskās pamācības būtu uzskatāmākas, to vizualizācijās bieži izmantoja spilgtus un groteskus tēlus, kā arī pārsteidzošas situācijas.

Būtisks humora, tajā skaitā karikatūru, popularitātes iemesls bija jomas straujā izplatība Rietumeiropā, jo īpaši 19. gs. vēsturisko notikumu kontekstā. 19. gs. 2. pusē arī latviešu literāti aktīvi iedarbojās uz sabiedrisko vidi, ar satīriskiem mākslas tēliem runājot gan par izskaužamo ikdienā, gan būtisko kultūras un tautas attīstībā kopumā, veicinot pilsonisko drosmi, jo tautas nākotne pieprasīja aizmest “zemes tārpa” psiholoģiju, ko iedvesuši vācu “kaklakungi” un viņiem “padevīgā baznīca”.²⁷⁴ Tie paši uzdevumi bija jāveic māksliniekiem. Nozīmīgākās izglītības iestādes, kur sagatavoja jaunos profesionāļus, bija Mākslas akadēmija (turpmāk PMA) un Štiglica Centrālā tehniskās zīmēšanas skola Pēterburgā (turpmāk ŠCTZS).

Jaunlatviešu kustības aktīvākie pārstāvji Juris Alunāns, Krišjānis Valdemārs (1825–1891) u.c. sāk iespiest latviešu NI “atmodināšanas” laikrakstu Pēterburgas Avīzes (1862–1865)²⁷⁵ (2.2. att.). Avīzes sensacionālie panākumi, dažos mēnešos sasniedzot 4200 abonementu skaitu,²⁷⁶ nosaka tās īpašo vēsturisko statusu, ko turpina pētīt valodnieki, vēsturnieki u.c. speciālisti. Tās ievērojamā ietekme uz latviešu valodas leksiku un sabiedrisko domu ir nepārvērtējama. Kaut arī avīze iznāca tikai trīs gadus, “šis laiks ne vien latviešu avīžniecības, bet arī Latvijas vēsturē ir (Vitas Zelčes izcēlums) “Pēterburgas Avīžu” laiks un laikmets”.²⁷⁷ Jaunlatviešiem bija konsekventi mērķi, un viņi drosmīgi uzdrīkstējās sākt cīņu, kas izvērtās 1905. gada revolūcijā. Kā uzskata Vita Zelče, tās nozīme turpinās līdz pat Latvijas valsts dibināšanai, turpinoties cīņā pret nacismu un padomju varu, atklājoties Trešajā atmodā. Visos procesos “jaunlatviešu avīžniecības tradīcija preseī lika būt šīs drosmes rosinātājam un dalībnieci”.²⁷⁸

Vispusīgais avīzes saturs atbilda latviešu sabiedrības progresīvākās daļas demokrātiskajām tendencēm. Krišjāņa Barona (1835–1923) veikums avīzes darbā, viņa nesaudzība pret negācijām tika salīdzināta ar bišu kodieniem: “Tā ir pirmā dzelēja latviešu rakstu druva. Tur ir druvas skaudējs, postītājs; tos nevar atstāt mierā.”²⁷⁹ Tieši satīra tiek izcelta kā visasākais ierocis. Krišjāni Baronu salīdzināja arī ar veco Pērkonu, kurš rakstīja, “zibeņus zibinēdams, ļaunos saspārdīdams, taisnos aizstāvēdams”.²⁸⁰

Atbildīgās instances nekavējoties informēja Krievijas patvaldības amatpersonas, sūdzībā norādot, ka avīze jau ar saviem pirmajiem numuriem ierunājusies demagoģiskā tonī

²⁷³ Mauriņa Z. Latviešu ikdienība un humors – Jānis Jaunsudrabiņš // Uzdrīkstēšanās. – Rīga: Liesma, 1990. – 42. lpp.

²⁷⁴ Niedre J. “Dunduri” un “Dundurlaiks”. Satīras almanahi Dunduri / Sast. J. Niedre. – Rīga: Liesma, 1978. – 7. lpp.

²⁷⁵ *Pēterburgas Avīzes*, sabiedriski politisks nedēļas laikraksts, red. K. Valdemārs, tad K. Barons, izd. R. Golike (P. Golike), Pēterburgā.

²⁷⁶ Roze L. Latviešu valoda pirms simt gadiem. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1962. – 4. lpp.

²⁷⁷ Zelče V. Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865. Priekš(no)teikumi. – Rīga: Zinātne, 2009. – 333. lpp.

²⁷⁸ Turpat. – 453. lpp.

²⁷⁹ Zeiferts T. Pēterburgas Avīzes. 1912. Pēterburgas periods (1862–1866) // Krišjānis Barons. / Sast. K. Arājs. – Rīga: Zinātne, 1985. – 54. lpp.

²⁸⁰ Laubes Indriķis, Smiltnieku Andrejs. 1878. Pēterburgas periods (1862–1866) // Krišjānis Barons. / Sast. K. Arājs. Rīga: Zinātne, 1985. – 54. lpp.

un centusies rosināt latviešu zemniekos naidu pret vācu valdošajām aprindām, tādējādi no vienkāršas izglītojošas avīzes (kādā statusā sevi pietēica) kļūstot par sociālo ideju izskaidrotāju.²⁸¹ Iespaidīgais ziņojumu apjoms apliecina *Pēterburgas Avīžu* drosmīgo saturu un tās izdevēju konsekvenci savas misijas realizācijā.²⁸²

Līdzīgi arī avīzes mākslinieciskā apdare kļuva par vienu no nacionālo pašapziņu veicinošajiem aspektiem. Lasītājs tika informēts, ka “avīze ir liela bilžu grāmata, kur katras tautas un valdības ģimīs gluži riktīgi nomālēt ir”.²⁸³ Tās veidošanā tiek iesaistīts pirmais akadēmiski izglītotais latviešu grafiķis un latviešu karikatūras pamatlicējs – **Augusts Daugulis/Daugelis** (1830–1899), kaut mūžu pavadījis ārpus Latvijas un “arī latviski viņš neesot runājis, tomēr sevi uzskatījis par latvieti”.²⁸⁴ Mācījies Tērbatas universitātē un PMA, kur bijis viens no pirmajiem ksilografiem.²⁸⁵

Pēterburgas Avīzēs Augusts Daugulis, izmantojot tolaik vācu (īpaši žurnāla *Illustrirter Dorfbarbier*, 1851–1862, Leipciga) un krievu presē populāro dialoga formu, radīja titula zīmējumu, viņjētas un karikatūras laikraksta satīriskajam pielikumam “Dzirkstele”,²⁸⁶ vēlāk “Zobugals”.²⁸⁷

Nosaukums “Dzirkstele” ņemts no populārā krievu žurnāla *Искра* (1859–1873, Pēterburgā), simboliski apzīmējot izdevuma domu dzirksteles, bet tā mērķi skaidrojot ar mentalitātes savdabību, lai iemācītu latviešu tautu smieties.²⁸⁸ Jaunlatvieši saprata, ka tieši humors un satīra ir “spēcīgs un varens cīņas līdzeklis grūtajā sabiedriskajā darbā”,²⁸⁹ jo koncentrēts joks var būt iedarbīgāks nekā gari un nopietni teksti.

Nacionālisma vēstures pētnieks Ivars Ījabs, izvērtējot tautiskās kustības transformāciju sociāli ietekmīgā spēkā, satīrisko pielikumu nosaucis par *Pēterburgas Avīžu* centrālo elementu, kopumā uzsverot satīras lielo nozīmi atmodas periodā, tās spēju precīzi attēlot dažādas Baltijas sociālās problēmas un sabiedrības grupas.²⁹⁰

Pielikuma “Dzirkstele” veidotāji lūdza iesūtīt “īsus, svarīgus stiķus un jokus, ērmīgus notikumus krogos un tirgos, lai zobgaļi izzobo māņus, muļķību, lepnību, ģeķību, skaudprātību un citus tādus notikumus, jo visai pasaulei ir zināms, ka tik tad mēdz zust aplamība, kad to ar

²⁸¹ Baltijas ģenerālgubernators grāfs Šuvalovs ziņo iekšlietu ministram Valujevam (25.03.1865.). Dokumenti par tautas atmodas laikmetu. 1856.–1867. g. // Latvijas Vēstures avoti. – 5. sēj. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1939. – 510. lpp.

²⁸² Dokumenti par “Pēterburgas Avīzēm”. Latvijas Vēstures avoti. – 1. sēj. / Sast. A. Altements. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937.

²⁸³ Anonīms. “Valstību un tautu ziņas”. *Pēterburgas Avīze*. – 1862. – Nr. 2. – 13. lpp.

²⁸⁴ *Skulme U.* Jaunas ziņas par kokgriezēju A. D. // *Daugava*. – 1933. – Nr. 7. – 666. lpp.

²⁸⁵ *Griķis A.* Daugulis – pirmais profesionālais latviešu grafiķis. – Rīga: Liesma, 1987. – 7. lpp.

²⁸⁶ *Šillers E.* “Pēterburgas Avīzes”// Rakstu izlase. Latvijas Vēstures pirmavoti. – VII burtnīca.– I daļa (1862.). – Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1928. – 112. lpp. Publ.:

http://www.historia.lv/alfabets/P/Pe/peterb_aviz/teksti/shiller/003.htm (sk.13.12.2015.)

²⁸⁷ A. Kronvalds Zobugala tēlu atradis Vecā Stendera vārdnīcā, un tā dziļākā nozīme ir Pūcēsspiegēlis (Zigrīdas Frīdes komentārs diskusijās LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārajā konferencē “Meklējumi un atradumi” Rīgā (19.05.2016.).

²⁸⁸ Kāpēc cēlām dzirksteli // *Pēterburgas Avīžu* pielikums “Dzirkstele”. – 1862. – Nr. 4. – 1. lpp.

²⁸⁹ *Birkerts A.* Humors un satīra latviešu tautiskā laikmeta žurnālistikā. – Kopoti raksti. – 5. sēj. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1924. – 95. lpp.

²⁹⁰ *Ījabs I.* Nacionālisms un satīra: “Dzirkstele” un “Zobugals” kā politisko ideju vēstures avots. – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārā konference “Meklējumi un atradumi”, Rīgā, 19.05.2016.

prātu piezobo. Dažs, kas par sprediķi nebīstas, bīstas zobgaļus”.²⁹¹ Tika uzsvērts, ka “Zobu gals paliks latvietis saules un lietus laikā”.²⁹²

Augusts Daugulis ar trāpīgiem vizuālajiem tēliem avīzē mēģināja izcelt aktuālāko, uzsverot satīrisko pamatu un nevairoties no nopietnu problēmu izgaismošanas. Māksliniecisks lakonisms, ieceres asums un izpildījuma izteiksmība raksturo slavenākos viņa radītos personāžus – veco vācu Bizmani, naivo laucinieku Brenci un vīzdegunīgo pilsētnieku Žvinguli (2.3. att.) (vecais/konservatīvais vs. jaunais/modernais). Asprātīgus dialogus risina Jēcis un Pēcis, Švoagers un Repis, Bērtulis un Jānis, Ozoliņš un Bērziņš, rosinot paškritisku domāšanu tautiešu vidū. Humoristiskie zīmējumi ir piederīgi Rietumeiropas iespiedgrafikas tradīcijai – populārajām jeb tautas smieklu lapām, kurās verbālā un vizuālā diskursa mijiedarbība rada trāpīgu laikmeta ainu, piedāvājot arī etnisko grupu konfrontācijas situācijas.

Augusta Dauguļa formveidei raksturīga atbrīvota, lokana līnija, svītrinājumi krustojas un sabiezē. Tuvākās analogijas saistās ar krievu ilustratoru un karikatūristu Aleksandra Agina (*Александр Агин*, 1817–1875), Georga Kovrigina (*Георгий Ковригин*, 1819–1853) sniegumu.²⁹³

Pie Augusta Dauguļa mācījās arī jaunlatvieša Ata Kronvalda (1837–1875) brālis Kārlis Kronvalds (1838–1883?) un igauņu izcelsmes grafiķis Eduards Magnuss Jakobsons (1847–1903).

Nelielie *Pēterburgas Avīžu* kokgriezumi veido latviešu grafikas zelta fonda pamatus. “Sevišķi mīļš tapa arī Zobugals ar savu roboto pīpi, tik patīkami smīnēdamu seju, kupliem matiem un jo asu spalvu allaž rakstīdams. Tur rakstīja par pašiem, tur rakstīja par citiem.”²⁹⁴ Jāpiebilst, ka Zobugala sejas vaibsti daudziem atgādinājuši Juri Alunānu ar viņam raksturīgo aso ironiju²⁹⁵ (2.4. att.), bet izsmiešanu mēdza apzīmēt arī kā “vilksanu caur zobiem”.

Zobugala tēls, kas iemieso vērīgu un kritisku latviešu žurnālistu, turpinās savu dzīvi dažādos izdevumos (*Ņirgas ekstra lapa: Drapes* u.c.) citu autoru izpildījumā, kā arī nedaudz izmainītās ārienes versijās (*Rotas* feļetonā u.c.).

Krišjāni Valdemāru mēdz dēvēt par Bizmaņa idejisko autoru. Tēls simbolizēja ne tikai vācbaltiešu kopienas eliti, bet visu tumsonīgo, iesīkstējušo, no kā jāatbrīvojas, tāpēc viņš (2.5. att.) lūdzās avīžniekiem, lai tikai nemodina. Augusta Dauguļa zīmējumos Bizmanis iemūžināts ērtā šūpuļkrēslā jeb lēnkrēslā pēc iemīļotās *Rigache-Zeitung* lasīšanas ar “mīkstu mīļu ģīmi”,²⁹⁶ laimīgi aizsapņojies. Vecmodīgā prūšu bizīte (2.6. att.) ir tēla simboliskais un atpazīstamākais “stila elements”, vēlāk karikatūristi atkārtoti aizņēmās šo vecišķās vāciskuma ārienes detaļu (“bizes gars”, kas var izplatīties arī uz galvu bez bizes). Latviešu tautasdziesmās to mēdz saukt arī par “utu bizi”.

Pēterburgas Avīžu pielikumā asi vērsās pret visu nosodāmo arī pašu latviešu vidū, kā savas valodas un tautības noliegšanu jeb dezertēšanu nodrošinātas nākotnes iespēju vārdā, vācu kultūras glorificēšanu utt.

²⁹¹ Latvijas Vēstures pirmavoti. VII burtnīca: *Šillers E.* “Pēterburgas Avīzes”: Rakstu izlase. – I daļa (1862. g.). – Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1928. – 112. lpp. Publ.:

http://www.historia.lv/alfabets/P/Pe/peterb_aviz/teksti/shiller/003.htm (sk. 18.12.2018.).

²⁹² Zobugals. Pielikums pie *Pēterburgas Avīzēm* – 1862. – Nr. 20. – 217. lpp.

²⁹³ *Kļaviņš E.* Tēlotāja māksla. 1840–1890. Amatnieciskā iespiedgrafika // Latvijas mākslas vēsture. III/II – 135. lpp.

²⁹⁴ *Vidzemnieks R.* “Pēterburgas Avīzes” // *Austrums*. – 1902. – Nr. 7. – 652. lpp.

²⁹⁵ *Čakars O., Grigulis A., Losberga M.* “Pēterburgas Avīzes”. Daiļliteratūra // Latviešu literatūras vēsture. No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem. – Rīga: Zvaigzne, 1990. – 223. lpp.

²⁹⁶ *Vidzemnieks R.* “Pēterburgas Avīzes” // *Austrums*. – 1902. – Nr. 7. – 652. lpp.

Citos izdevumos Bizmaņa tēls varēja mainīties,²⁹⁷ bet simbolika nemainīgi saglabājās, un vārds kļuva par apzīmējumu visam konservatīvajam un nosodāmajam, ko atkārtoti izmantoja arī literāti. Savukārt sievietes tika attiecīgi dēvētas par bizmanēm.

Satīriskajos pielikumos saskatāma arī tolaik latviešu literātu vidū vispieprasītākā vācu dzejnieka Heinriha Heines (*Christian Johann Heinrich Heine*, 1797–1856) satīras ietekme, jo “bizmaņi” līdzinās “Vācijas” personāžam.²⁹⁸

Pēterburgas Avīžu karikatūru personāži spilgti un noteikti iezīmēja latviešu nācijas pašnoteikšanās un vienotības centienus, kritizējot vācbaltiešu pozīcijas un iestājoties par pārmaiņām gan saimnieciskajā, gan kultūras u.c. jomās. Kontekstā ar asajiem pavadtekstiem tika piedāvāts etnisko grupējumu pretnostatījums, norādot uz latviešu kopējo vēsturi, izcelsmi, valodu utt., kas ir līdzvērtīga citām tautām, tāpēc pelnījusi cieņpilnu statusu un iespēju attīstīties. Jo īpaši savā vēsturiskajā izcelsmes teritorijā. Bizmaņi var nodēvēt par pirmo spilgtāko ienaidnieka vizualizāciju – visas kopienas personifikāciju, kas iemieso vācbaltiešu vēlmi paturēt latviešus paklausīgu zemnieku kārtā, lai turpinātu baudīt ierastās privilēģijas.²⁹⁹ Jaunlatvieši uzsvēra, ka pārmaiņu laiks ir sācies visā pasaulē un to nekas un neviens nespēs apturēt. Smieklīgi nožēlojamie bizmaņi tiks padzīti, bet arī katram pašam jāpadzen savs “bizes gars”, lai nesāktu līdzināties viņiem. Bizmaņa izteiksmīgais profils ar mulķīgo un apjukušo sejas izteiksmi sekmēja lasītāja pārākuma apziņas vairošanu, jo senā ienaidnieka veidolā vairs nebija nekā no bruņniecības cēluma, muižnieku varas, mācītāju ietekmes u.c. tolaik realitātē pastāvošajām augstā statusa pazīmēm. Atšķirīgie Brenča un Žvinguļa tēli un to provocējošie dialogi palīdzēja iepazīties ar jauno pasaules modeli, meklēt un noskaidrot savu vietu tajā, aizdomāties par savu etnisko piederību un kopienas vērtību, kā arī norādīja uz pienākumu darboties tautas labā.

Cenzūra pirmo aizliedza tieši pielikumu “Zobugals”,³⁰⁰ noslēdzošais tā izlaidums iznāca 1864. gadā pie Nr. 52. Humors bija veicinājis avīzes pieprasījumu, jo “zobgalīgā pielikuma trūkums, ar kuru lasītāji bija tik vareni iedraudzējušies, izplatīja pie tiem cik necik vienaldzību; ņēmēju skaits tāpēc arī sāka mazināties”.³⁰¹ Tomēr darbs bija padarīts, jo avīzes kļuva par atmodas starta šāvienu, tās īpašo statusu tautas atmodā nekas vairs nepārspēja, un “to radītais saviļņojums dažādos veidos darbojās līdz pat Latvijas nodibināšanai”.³⁰²

²⁹⁷ Piem., panikā bēgošu to redzam uz vāka *Dunduriem* (Jautru rakstu sakopojums. – Rīga: H. Hempela spiestuve. / Red: Ā. Alunāns. izd.: M. Freibergs. – 1906. – Nr. 1.).

²⁹⁸ *Zanders O.* Heinrihs Heine latviešu grāmatniecībā // *Latvijas Vēstnesis*. – 1997. – 7. nov. Publ.: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/45721> (sk. 06.04.2022.).

²⁹⁹ Vairāk par to III. Karikatūras loma latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības gaitā.

³⁰⁰ *Lācis V.* Latviešu zemes un tautas vēsture. – Rīga: Vieda, 2000. – 41. lpp.

³⁰¹ *Kaudzīte K.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 93. lpp.

³⁰² *Veselis J.* Cīņas ap “Pēterburga Avīzēm” dokumentos // *Atpūta*. – 1940. – Nr. 796. – 14. lpp.

II.1.2. Jaunlatviešu izdevējdarbības turpinājums humoristiskajos izdevumos (1870. un 1880. gadi), presē un kalendāros

Jaunlatvieši konsekventi turpināja attīstīt latviešu NI četros almanahos *Dunduri* (1875–1878),³⁰³ kuros bagātīgi lietoja humora paņēmienus, gan turpinot aizsāktās Augusta Dauguļa tradīcijas, gan veiksmīgi piedāvājot jaunus personāžus: Spurkšķi un Vīzdeguni, Balamuti un Tukšumu, Slābo un Glēvo, Ješku un Andžu, Ārzemnieci un Iekšzemnieci u.c.

Auseklis ([Miķelis Krogzemis], 1850–1879), Kaudzītes Matīss, Andrejs Jurjāns (1856–1922), Dāvis Kažoks ([Dāvids Pelcs], 1850–1913) u.c. turpināja iestāties par latviešu tiesisko, saimniecisko un kultūras emancipāciju, “dzeļot” Baltijā valdošajiem vāciešiem, “kuri balstījās tiklab uz patvaldnieciskās Krievijas militāro un policejisko aparātu, kā arī uz dažādu ragu suņu puīšiem – vagariem, stārastiem, patekuļiem un stērbeļu laizītājiem no latviešu vidus”.³⁰⁴ Jaunlatvieši “atdarīja acis daudziem un atkal daudziem, dragādami aizspriedumus un tumsonību starp citu ar savu humoru un satīru, kuras asums un asprātība reizums dzirkstēt dzirkst”.³⁰⁵

Izdevumu saturs ievērojami attīstīja latviešu rakstniecību: iekļaujot tulkojumus, radot jaunvārdus, kā ikonisko “kārkluvācietis” u.c. Neraugoties uz mēreni romantisko sentimentu attiecībā uz senvēsturi, almanahi “aktīvi iedarbojās uz “sabiedrisko vidi”, (..) ar mākslas tēliem runāja par būtisko tautas attīstību”.³⁰⁶ Šajos almanahos tika ievietotas vairākas zīmīgas ilustrācijas³⁰⁷ un karikatūras, kurās vairs ne tik daudz smējās, kā apsmēja parādības, notikumus un personāžus.

“Jauno Dunduru” titulvinjetē redzams Zobugals pazīstamajā Augusta Dauguļa kokgrebumā (2.7. att.). Karikatūrista (karikatūristu?) vārds nav norādīts, bet autore piekriņ Tatjanai Slobodčikovai, ka tas varētu būt Augusts Daugulis.³⁰⁸ Iespējams, karikatūras zīmējis arī Baumaņu Kārlis (Kārlis Baumanis, 1835–1905), šā almanaha līdzstrādnieks, finansētājs un satīrisku dzejoļu autors. Viņš tiek minēts arī kā autors kompozīcijai ar Vaideloti dziesmu krājumam “Līgo” (1874), kā arī Pirmo Vispārējo latviešu dziedāšanas svētku jeb Līgo karogam, kā tas norādīts RVKM pastāvīgajā ekspozīcijā.

Iespējams, arī Pēterburgā litografēto Kārļa Baumaņa nošu burtnīcu vāki radīti pēc viņa paša metiem (“*Mortuos plango*”, 1875).³⁰⁹

“Dunduru” zīmējumu sērijā “Bižu cienīšana” parādīts, kā bizmaņiem tiek nogrieztas simboliskās bizes, tāpat redzams, kur tās praktiski varētu izlietot (2.8. att.). Enerģiskais Zobugals veikli ķeras klāt bizmaņu rindai, kuru neapmierinātība nespēj novērst padošanos “laikmeta šķēru” nežēlastībai. Latvieša smīns kontrastē ar vāciešu seju sāpju izteiksmi. Zīmētājs veikli ieskicējis atšķirīgus profilus, kas simbolizē dažādas bizmaņu paaudzes, uzsverot ideju, ka mērķtiecīgai un ātrai darbībai iespējams efektīvs rezultāts. Latviešu

³⁰³ Almanahi “Jauni Dunduri”, “Dunduri pēcnākami”, “Dunduru padēli”, “Dundurs Pats”, līdzstrādnieks un faktiskais izd. Baumaņu Kārlis, Pēterburgā.

³⁰⁴ *Grants V.* Satīras almanahi Dunduri / Sast. J. Niedre. – Rīga: Liesma, 1978. – 6. lpp.

³⁰⁵ *Birkerts A.* Humors un satīra latviešu tautiskā laikmeta žurnālistikā. Kopoti raksti. – 5. sēj. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1924. – 98. lpp.

³⁰⁶ Turpat. – 7. lpp.

³⁰⁷ Satīrisku ilustrāciju autors bijis arī Pēterburgā dzīvojošais zviedru mākslinieks Gustavsons (*Gustavson*). *Bēms R.* Apceres par Latvijas mākslu simt gados: 18.gs. beigās – 19.gs. beigās. – Rīga: Zinātne, 1984. – 176. lpp.

³⁰⁸ *Slobodčikova T.* “Pēterburgas Avīzes” un latviešu 19. gs. 2.puses grafikas tradīcijas // Krišjānis Voldemārs un “Pēterburgas Avīzes” / Sast. K. Lūsis, K. Šīmanis. – Rīga: Latvijas Jūrniecības fonds, 1997. – 60. lpp.

³⁰⁹ *Villerušs V.* Latviešu grāmatu mākslinieku saimes veidošanās // Latvijas mākslas vēsture. III/II – 172. lpp.

žurnālists attēlots augumā lielāks un tāpēc pārāks par sagumušajiem “kungu kārtas” pārstāvjiem, kuri bezpalīdzīgi ļaujas notiekošajam, kaut arī ir skaitliskā vairākumā.

“Dunduros pēcnākamos” (1875) radīts spilgts tēls viltīga vācu mūka veidolā (2.9. att.), kurš, sazvērnieciski smīnot, alkatīgi nosmeļ krējumu no ķēnes ar uzrakstu “Latvija” un rūpīgi to lej savā kannā ar uzrakstu “Mūsu”/”*Unser*”. Ar vienkāršo zīmējumu autors³¹⁰ atklājis lielākās vācbaltiešu daļas ieilgušo rafinēto darbošanos, kas maskēta aiz “svētajām” garīdznieku rūpēm par pamatiedzīvotājiem, bet īstenībā bieži vērsta uz pašlabuma vairošanu. Tēls pietuvināts skatītājam, tērps neslēpj tuklumu, bet nekaunīgais skatiens izaicina latviešu lasītājus. Mūka veidols atgādina Minhenes žanrista, anekdotisku klostera ainu un mūku gleznotāja Eduarda fon Gricnera (*Eduard von Grützner*, 1846–1925) daiļradei tipisku tēlu.

Spilgti tipāži zīmēti karikatūrā “Kandidātos pie pagasta vecāko ceļšanas” (2.10. att.), kur “precīzi” rubļos norādīts, kādu algu katrs pretendents (krievs, vācietis un latvietis) vēlētos saņemt, ja tiktu ievēlēts. Kampanas iedarbīgākais līdzeklis ir naudas/alkohola daudzums. Lakoniskais zīmējums atklāj gan katra rakstura īpašības, gan kopumā procesa amoralitāti. Ironiski, ka visaugstāko samaksu pieprasa uzpūtīgais tautietis, kurš atpazīstams pēc apģērba un pastalām. Zīmētājs aicinājis latviešus uzņemties atbildību par saviem lēmumiem, lai nepieļautu paviršu attieksmi, izvēloties pašvaldības līderus, kuru lēmumi ilgstoši var ietekmēt ikdienas dzīvi, kā arī aizdomāties par katra līdzdarbošanās nozīmīgumu sabiedriskajā darbā.

Izdevumā “Dundurs Pats” (1878) ievietots simbolisks zīmējums,³¹¹ kura autors arī, iespējams, ir Baumaņu Kārlis. Sajūsminātie latvieši Rīgā sveic Taisnības dievieti no Pēterpils, apliecinot paļaušanos Krievijas patvaldībai un cerot uz jaunu vēstures periodu, jo pavadtekstā minēts Daniela grāmatas 5. nodaļas 25. pants: “*Mene, mene, tekel, upharsin.*” Naivais skičveida zīmējums bagāts zīmīgām detaļām: hiperbolizētās dievietes ceļš ved kalnā, cauri goda vārtiem uz simbolisku Gaismas tempļi.

Latvijas himnas komponista nozīme latviešu NI attīstībā ir nepārvērtējami augsta, jo “ar savu dziesmu Baumaņu Kārlis izteica pārliecību, ka Latvija jau ir”,³¹² un tas notika jau 1873. gada 26. jūnijā RLB zālē. Zīmīgs ir viņa kapa piemineklis Limbažos ar skumjo Latvijas tēlu skaistas sievietes veidolā.³¹³

Kārlis Kronvalds līdzās jaunlatviešu darbinieku portretiem, vēsturiskām ainām, ilustrācijām literāriem sacerējumiem un latviešu tautasdziesmām atstājis savu ieguldījumu arī karikatūras jomā, turpinot *Pēterburgas Avīžu* tradīcijas. Kaut arī zīmējuma meistarības ziņā viņam grūti mēroties ar savu skolotāju Augustu Dauguli, nav vērojama identisku tēlu pārņemšana, bet gan radošas improvizācijas. 1872. gada *Baltijas Vēstneša* (1868–1906; 1917–1920)³¹⁴ pielikumā “Šis un tas”, “Deramdienas” un “Pie bizmaņiem” bizmaņa tēls piedzīvoja ārienes transformāciju – no arhaiskā bižainā vācieša pārtapdams par elegantu, moderni tērtu kungu. Pielikumā izskan Zogu-gala solījums sāpīgi kost, ja viņam sāpes darīs, kā arī brīdinājums: “Dzīvošus saucu Mirušus graužu Bizmaņus graužu.”³¹⁵

³¹⁰ Arī Z. Pigits uzskata, ka tas arī varētu būt A. Daugulis. *Pigits Z. Antiklerikālā tēma latviešu grafikā laikā līdz 1940: Diplomdarbs.* – Vad. J. Skulme. – Rīga: LMA, 1967.

³¹¹ Anonīms (K. Baumanis?). Bez nosaukuma. // *Dundurs Pats.* – 1878. – 96. lpp.

³¹² *Goluba G. Baumaņu Kārlis.* – Rīga: Liesma, 1990. – 56. lpp.

³¹³ Autors G. Šķilters, uzst. 1920. g., atjaunots 1998. g. (Z. Rapa, J. Rapa).

³¹⁴ *Baltijas Vēstnesis*, red. B. Dīriķis, tad J. Kalniņš, J. Akmens, N. Šiliņš, izd. dažādās spiestuvēs, pirmā – H. Štengela, pēdējā B. Dīriķa un biedru, Rīgā. Pielikumi (1868–1906) un (1917–1920).

³¹⁵ *W.P. Biedrības nams // Baltijas Vēstneša* pielikums “Šis un tas”. – 1873. Nr. 1. – 3. lpp.

Visvaldis Peņģerots, izvērtējot Kārļa Kronvalda mākslinieciskās spējas, slavējis centienus nepakļauties izplatītam paņēmienam “apslēpt pašu kokgriezuma tehniku, kas vērojami daudzos nesalīdzināmi virtuozākā tehnikā darinātos A. Dauguļa kokgriezumos”.³¹⁶

Karikatūrā “Kā kāds jaungada dienā spēkus pavairo” (2.11. att.) izsmiets lēnīgs tautietis, kura drosmei vajadzīgs alkohols, kamēr *Baltijas Vēstneša* darbinieks ar savu “asāko” spalvu kā zobenu gatavs pasteidzināt tautieti. Lakoniskajā kompozīcijā asprātīgi izcelta aktuālā tēma, redzam tēlu pareizas proporcijas un ekspresīvu mīmiku. Mākslinieks norādījis uz ievērojamas latviešu tautas daļas, tajā skaitā inteliģences, labprātīgo degradāciju, kas mazina spriestspēju un darbošanās efektivitāti pieaugošās konkurences apstākļos. Pievienotajā dzejolī “Biedrības nams” lasām konkrētu aicinājumu: “Fundamenti mūrēt beidzam Cieti zemes apakšā. Tālāku lai strādāt steigdam, Brāļi, čakli palīgā!”

Avīzē neiztrūkst populārāko antivaroņu bizmaņu kārtējā vizualizācija, kuru saruna lasāma klātpievienotajā dzejolī “Duete no bizmaņiem”: “Kur ir mūsu spēks un vara? – Tautība to visu dara.” Seko ierosinājums ātri bēgt, “jo gan jau Dievs tos sodīs, jo tie nezina, ko dara”. Abu kungu izteiksmīgie stāvi profilā risināti amatnieciskā manierē. To siluetu neveiklā stūrainība kontrastē ar eleganto ārieni, piešķir personāžiem papildus komismu.³¹⁷

Baltijas Vēstnesis kļuva par nākamo latviešu NI ideju paudēju, ko atbalstīja arī RLB, izvedot tautu cauri visiem pārbaudījumiem, tajā skaitā 1905.–1906. gada revolūcijai, pravietiski norādot: “Dzīvi atpakaļ atgriezt nevar, tikpat maz kā upes atgriezt uz avotiem. Tauta, kura reiz nākusi pie apziņas, kas vajadzīgs viņas labklājībai un sekmīgai attīstībai, nekad gluži neatteiksies no šiem prasījumiem.”³¹⁸ Laikrakstā strādāja nozīmīgi latviešu inteliģences pārstāvji, un, kā secinājis Teodors Zeiferts, tieši “ar šo laikrakstu latviešu nacionālā avīžniecība uzskatāma par pastāvīgi nodibinātu”.³¹⁹ Viņš arī norādījis uz humora un satīras svarīgo nozīmi latviešu preses izdevumos.

Savā promocijas darbā par šo latviešu nacionāli orientētās pilsonības avīzi Deniss Hanovs mēģinājis “veidot kritisku latviešu nācijas tapšanas apstākļu un ideoloģisku pamatpostulātu analīzi”.³²⁰ Pētnieks nedaudz apskatījis arī šī izdevuma vizuālos avotus/tēlus kā vērtīgus nacionālās ideoloģijas elementus. Tiek norādīts uz attālināšanos no lauksaimniecības un orientācija uz jauno progresu centru – pilsētas kultūru. Saistībā ar vizuālajiem tēliem tiek uzsvērts, ka *Pēterburgas Avīžu* lasītājs tiek vizualizēts kā kolektīvais indivīds, kamēr *Baltijas Vēstneša* lasītājs ir patstāvīgs indivīds, savas eksistences valdnieks, kas spēj patstāvīgi spriest.³²¹

Humora iedarbīgums izmantots arī *Baltijas Zemkopī* (1875–1880),³²² kur jaunlatvieši ar “savu nesaudzīgo satīru un pārgalvīgo zobgalību”³²³ vērsās pret visiem latviešu sabiedrības attīstības kavētājiem.

³¹⁶ Peņģerots V. Pusaizmirsts grafiķis Kronvaldu Kārlis // Brīvā Zeme. Ilustrēts pielikums. – 1935. – Nr. 37. – 290. lpp.

³¹⁷ Anonīms. “Duete no bizmaņiem”. // *Baltijas Vēstnesis*. – 1872. – Nr. 44. – 3. lpp.

³¹⁸ Anonīms. “Kas iznāks?”. // *Baltijas Vēstnesis*. – 1906. – Nr. 275. – 1. lpp.

³¹⁹ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. Trešā laikmeta pirmais posms (1856-1893) – 2. sēj. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1923. – 151. lpp.

³²⁰ Hanovs D. Pilsonības nācija. *Baltijas Vēstnesis*. 1868–1906. – Rīga: Elpa, 2003. – 18. lpp.

³²¹ Turpat. – 65. lpp.

³²² *Baltijas Zemkopis*, nedēļas laikraksts. Izd. un red. Māteru Juris (1845—1885), Rīgā.

³²³ Birkerts A. Humors un satīra latviešu tautiskā laikmeta žurnālistikā // *Kopotu raksti*. – 5. sēj. – Rīga, A. Raņķa apgādībā, 1924. – 99. lpp.

Baltijas Zemkopim zīmējis arī **Jānis Lakše-Laksmanis** (1851–1885)³²⁴ – Rīgas Amatnieku biedrības skolu pabeigušais mākslinieks. Viņš līdzās liriskas noskaņas eļļas un akvareļtehnikas darbiem kokgrebuma tehnikā radījis “dzīvīgas un paskarbas” karikatūras avīzes pielikumam.³²⁵ 19. gs. 2. pusē Rīgā un Jelgavā darbojas vairākas izdevniecības un spiestuves, kur iespieda periodiku, sekmējot nacionālās literatūras pieejamību plašiem iedzīvotāju slāņiem. Ar augsto kvalitāti un modernāko aprīkojumu izcēlās Eduarda Zislaka³²⁶ spiestuve Jelgavā, kurā izdeva latviešu pirmo ilustrēto žurnālu *Pagalms* (1881–1883).³²⁷ Jānis Lakše-Laksmanis tam darinājis titulvinjeti³²⁸ ar bīdermeieriskās noskaņās zīmēto paraugģimeni un dzīrojošiem senlatviešu karavīriem. Žurnāla veidotāji solīja ar šo “bildēm izgreznoto avīzi” latviešu tautas vidū “nest gaismu un labas zinības. (..) Šis dižanais pagalms (..) grib latviešu tautu (..) savās telpās sapulcēt, tai zem Līgas miera spārniem zelta mācības un dailes baudījumu piešķirdams. (..) Ja Latvieši labus tikumus cienīs, tad ar viss cits tiem rasies.”³²⁹ Oriģinālizustrāciju skaits nav liels, tomēr atrodami arī humoristiski siluetzīmējumi un uzjautrinošas ainas. Tomēr žurnāla ienākumi nespēja segt tā izdevumus.

Otrs minētais Augusta Dauguļa mācekļis, igauņu nacionālās atmodas līdera Kārļa Jakobsona (*Carl Jakobson*, 1841–1882) brālis **Eduards Magnuss Jakobsons** (1847–1903) bija igauņu tautības grafiķis, nedaudz mācījies ŠTCZS Pēterburgā, bet 19. gs. 80. gados Rīgā atvēra ksilogrāfijas darbnīcu, un kādā “tā laika reklāmā norādīts, ka Jakobsona rīcībā ir aptuveni 800 gravētu bilžu”.³³⁰ Grafiķis zīmējis kalendāriem portretus, ainavas, sadzīves ainas, tehniskus zīmējumus, kā arī darbojies periodikā.³³¹ Eduards Magnuss Jakobsons sadarbojies ar Rīgā izdoto žurnālu *Rota* (1884–1887),³³² kurā atrodams daudzveidīgs ilustratīvais materiāls, tajā skaitā oriģinālizustrācijas, kā paraugģimenes veidols svētdienas rītā,³³³ u.c. latviešu NI rosinošas un spēcinošas ainas (latviešu tautasdziesmu vizualizācijas, Latvijas skati). Diemžēl karikatūras humoristisku zīmējumu formātā *Rotā* iespiestas bez norādēm par autoru, tomēr arī atsevišķu grafiķa gravīru noskaņa apzīmējama kā humoristiska. Līdzīgi kā tā laika vācu populārajos ģimenes žurnālos, iecienīti bija attēli ar dzīvniekiem un maziem bērniem, arī Eduards Magnuss Jakobsons lasītāju atpūtai piedāvāja sentimentālas ainiņas. Sižetu pievilcība slēpjas mazuļu naivitātē un sirsnībā, omulību rosināja arī neveikli dzīvnieciņi.³³⁴

Mīlīgi robusts un labestīgs ir viņa humoristiskais zīmējums “Kafejas māsiņas”³³⁵ ar aizkustinoši enerģisko večiņu priekšplānā. Nosaukums radies no vācu valodas vārda *Kaffeeklatsch*, kas apzīmē ilgu pļāpāšanu par mazsvarīgām lietām un bija populārs sižets karikatūrās.³³⁶ Tomēr šeit nevainīgajai sadzīves aintai avīzes darbinieki vēlējušies piešķirt dziļi

³²⁴ *Siliņš J.* Grafika un zīmējumi no 60-iem līdz 80-iem gadiem // Latvijas māksla 1800–1914. – Stokholma: Daugava, 1979. – 257. lpp.

³²⁵ Turpat.

³²⁶ Datubāze par izdevējiem līdz 1918. Publ.: <http://lgb.lv/index/person/746/> (sk. 11.02.2016.).

³²⁷ *Pagalms*, literārisks, zinātnisks žurnāls, pirmais red. Jēkabs Lautenbahs – Jūsmiņš (1847–1928), Jelgavā.

³²⁸ J. Lakše-Laksmanis. Žurnāla *Pagalms* titulzīmējums. – 1881. – Nr. 1, vāks.

³²⁹ *Lautenbahs-Jūsmiņš J.* Prospekts // *Pagalms*. – 1881. – Nr. 1. – 1. lpp.

³³⁰ *Pujāte I.* Historisma laikmets. Grafika. / Latvijas mākslas vēsture. – Rīga: Pētergailis, 2003. – 224. lpp.

³³¹ Viņš radījis igauņu pirmās un vispopulārākās dienas avīzes *Sakala* logo, kas iznāk kopš 1878.g. un joprojām ir saglabāts tās vēsturiskais logo dizains, strādājis laikrakstā *Eesti Postimees* (1863–1905) u.c.

³³² *Rota*, Literārisks un zinisks laikraksts/žurnāls ar bildēm, izd. Jānis Klāviņš, faktiskais vadītājs – Jēkabs Lautenbahs-Jūsmiņš, Rīgā.

³³³ E. M. Jakobsons. “Svētdiena”. // *Rota*. – 1886. – Nr. 26. – 4. lpp.

³³⁴ E. M. Jakobsons. “Savādi šaha spēlētāji”. // *Rota*. – 1886. – Nr. 11. – 108. lpp. u.c.

³³⁵ E. M. Jakobsons. “Kafejas māsiņas”. // *Rota*. – 1885. – Nr. 46. – 544. lpp.

³³⁶ Anonīms. ““Anfēdīgas” Baltijas kafejas politiķes”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 37, vāks.

simbolisku nozīmi, ko atklājuši avīzes feļetonā. Līdzīgi kā *Pagalmā*, žurnāla beigās tika ievietoti attēlu skaidrojošie teksti, vairāk literāras improvizācijas. Tā izrādās, ka šajā “kafejas konferencē” tikusi apspriesta mīļotā, bet nepaklausīgā Latīņa, kas apprecējusies ar Gaismoni un tagad vairs neklausā savām labdarēm, kā arī pašas dēli viņu padarījuši par kalponi – “mājas kustonīti/slaucamu govi”. Ja viņa vēlas atkal tikt uzlūgta uz kafiju, tad jāšķiras no vīra un jāizdzen no mājas pārgalvīgie dēli.³³⁷ Tādējādi pausta ironija par vācbaltiešu (vecu, pļāpīgu sievu veidolā) preses izdevumu vēlmi nepieļaut izmaiņas latviešu uzskatos.

Gravīrā “Gluži kā cilvēki” (2.12. att.) pērtiķu kompānija, greznojusies aristokrātu aksesuāriem, iegrimusi kāršu partijā. Priekšplānā izceltā krāpšanās aina izspēlēta ar elegantu vieglumu kā 17. gs. flāmu un holandiešu didaktiskajās gleznās. Spēlētāju teatrāli nevainīgās sejas un dubultrokas uzbur spilgtu sazvērestības mizanscēnu, atgādinot izplatītās cilvēciskās vājības, līdzīgi kā Žana Lafontēna (*Jean La Fontaine*, 1621–1695) fabulās.

Valdis Villerušs grafiķa izpildījumu nosaucis par nevērīgu, jo viņš “eksploatēja dažus vienkāršus formas modelēšanas paņēmienus un bija paviršs zīmētājs”.³³⁸ Tomēr emocionālie vēstījumi ir labsirdīga humora caurausti, māksliniekam demonstrējot dziļu empātiju.

Mārtiņš Bušs (1855–1930) bija vispusīgs grafiķis, zīmēja ilustrācijas, vinjetes, vāku un titulu kompozīcijas, kokgrebumā reproducēja savus un citu autoru darbus, gatavoja fotoilustrācijas.³³⁹ Vairāk darbojās reproducējošās grafikas jomā. Viņa izpildījumā avīzes *Baltijas Zemkopis* (1875–1885)³⁴⁰ lapaspusēs atkal varēja ieraudzīt Brenči un Žvinguli³⁴¹ un novērtēt viņu ironiskos dialogus.

Žurnālā *Rota* Brenča un Žvinguļa sarunas turpina Pilsētnieks un Laucinieks (2.13. att.), Resnais un Tievais u.c. Vārdu un interpretācijas maiņa norāda uz zināmu oriģinalitātes apliecinājumu konfrontējošajos dialogos, vienlaikus saglabājot tēlu atpazīstamību. Plaša un asprātīga ir literārā daļa (piemēram, Ņirgas dienas grāmata).

Mārtiņš Bušs izcēlis Zobugala robusti primitīvo smaidu, transformējot to Smaiduļa tēlā (2.14. att.). Pavaddzejolī pie nīstamajām “tumšajām dvēselēm” pieminētas arī “naktsmices” jeb bizmaņi. Atkārtoti uzsvērts, ka Smaidulim ērmi arvien bijuši mīļi, lai kādos tīrmos (saimniecības, rakstniecības) tie neatrastos, un, lai arī cik nopietns un gudrs tas izskatās, savu dabu noslēpt nevar, jo ērms pēc dabas likumiem paliek ērms, “ielaid to avīzēs, viņš tūliņ tev kāps kritiķa kreklā”, turpinājumā izvēršot *Latviešu Avīžu* ironisku kritiku.³⁴² Kad kāds lasītājs “gudrinieks” bija neapmierināts, ka Smaidulim esot tikai viens ģīmis, seko atbilde, ka viņš arī ir dusmīgs, “ka to ģīmju nav vairāk,”³⁴³ uzsverot vēlmi pēc bagātīgāka vizuālā materiāla, ko ierobežoja finansiālās iespējas.

Nereti zīmējuma jēga atklājas tikai pavadtekstos, kā gadījumā ar Mārtiņa Buša zīmēto kungu atpūtā (2.15. att.). Lasāms norobežošanās iemesls: sāpes un bezspēcība par notiekošo

³³⁷ Ņirga. Rotas “Feļetona” “Kafejas konference”. // *Rota*. – 1885. – Nr.46. – 551. lpp.

³³⁸ *Villerušs V.* Grāmatu māksla 1840 1890. Grāmatu māksla jaunlatviešu kustības laikā // *Latvijas mākslas vēsture*. III/II – 168. lpp.

³³⁹ *Villerušs V.* Dažas latviešu grāmatu mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam / *Bibliotēku zinātnes aspekti*. – 2. (VII) – Rīga: Zvaigzne, 1979. – 131. lpp.

³⁴⁰ *Baltijas Zemkopis*, nedēļas laikraksts, red. J. Māters, tad J. Štāls un J. Šiliņš, izd. J. F. Stefenhāgens un dēls, Jelgavā.

³⁴¹ M. Bušs. Bez nosaukuma. // *Baltijas Zemkopis*. – 1875. – Nr. 35. – 12. lpp.

³⁴² *Anonīms*. // *Rotas Feļetons*. – 1885. – Nr. 23. – 274. lpp.

³⁴³ *Anonīms*. // *Rotas Feļetons*. – 1885. – Nr. 5. – 57. lpp.

visapkārt, “kad nievāts tiek ļaužu brīvais gars” un “pieaug tumšo bars”, “kā glupību sēj ļaudīs” un jo īpaši “kā muguru griež tautai dažs nopirkts Latvietis”.³⁴⁴

Mārtiņš Bušs darbojies arī *Austrumā* (1885–1906),³⁴⁵ kam tapušas gan oriģinālilustrācijas, gan viņš gravējis jauno latviešu mākslinieku darbus.³⁴⁶ Viņa karikatūras iespiestas arī grāmatās: J. Anskēnēviča ”Brenča un Žvinguļa brauciens uz vispārīgiem latviešu dziedāšanas svētkiem” (1874). Tajā redzama arī slavenās Bizmaņa bizes simboliskā nogriešanas aina, kurā veiklais uzbrucējs negaidot pārsteidzis vācieti, uzlecot tam no mugurpuses, kas varētu būt tēlainis aicinājums latviešiem rīkoties viltīgi un ātri, lai ienaidnieks nepaspētu noreagēt un atvairīt jebkāda rakstura pretestību.

Arī pirmo latviešu šaržu var attiecināt uz kalendārā iespiesto humoristisko piedāvājumu. Tas bijis Pūcīšu Ģederta “Īstais tautas kalendārs” (1885), kurā ievietots Jelgavas populārajam mācītājam Konrādijam veltītais šaržs, zīmējot viņu nožēlojama stārķa veidolā, izmantojot vārdu spēli “svētēlis – svēts” (2.16. att.). Antropomorfā baltā stārķa veidols atgādina “nelaimes putnu”, kas depresīvi pārvietojas, it kā liedzot jebkādu izvēles iespēju.

Vispieprasītākie ikdienā kļuva tematiski daudzveidīgie kalendāri, kuru popularitāti apliecina izdevumu dinamiskā tirāžu statistika.³⁴⁷ Noslēdzoties vācu monopolam šajā jomā, latviešiem beidzot tika piedāvāta izvēle starp vispārīgajiem vai nozaru kalendāriem, kaut arī tā laika periodikā sastopama to kritika, ka izdevējiem prātā esot tikai peļņa un viņi nemaz nerūpējas, lai “prece būtu arī krietna un veselīga latviešu tautas garam”.³⁴⁸ Tomēr konkurences apstākļos pamazām auga mākslinieciskās apdares līmenis, poligrāfiskā un saturiskā kvalitāte. Iecienītos kalendārus izdevēji papildināja ar vilinošajiem attēliem vismaz uz vāka, pievienojot nosaukumu “Īstais”, “vienīgais”, “tautas” u.tml., kā arī slavinājumus informācijas uzticamībai, ievērojamajam apjomam utt.

Viena no latviešu pirmajām karikatūrām, iespējams, iespiesta “Vidzemes vecā un jaunā laika grāmatā” (1860, Rīgā), kurā redzami “Divi brāļi” (2.17. att.) – latviešu laucinieks un pilsētnieks jeb “kārķļu vācietis”. Humoristiskais zīmējums papildināts ar sarkastisku skaidrojumu, kā pilsētā latviešu “Ozoliņš palicis par Ēķi, Kalniņš par Berķi, Priede par Prēdi, (..) uzšuvjis pilsētnieka svārkus un manteli, uzlicis Parīzes hūti galvā un noaudzinājis ūsas, (..) tad savus radus vairs nepazīst” un pret savu brāli “ūsu šķobīdams kā tītars grozās un, Vācu valodas vārdus grābstīdams, šam nesaprotami un skarbi atbild un it dusmīgs steidzas garām”.³⁴⁹ Tēlu pareizās proporcijas, izvēlētās pozas, sejas izteiksmes, detaļas un tehniskais izpildījums atbilst profesionāla mākslinieka veikumam. Jaunlatvieši asi nosodīja noslāņošanos un īpaši savas tautības noniecināšanu, ko atklāj tautiešu spilgto pretmetu vizualizācija un pavadteksts.

Izvērtējot kalendāru kvalitāti, jau tolaik periodikā no specializētajiem t.s. humora un satīras jomā tika izcelts *Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs* (1892–1915, Jelgavā), kurā atrodama “daža asprātība, dažs brangs joks, pa starpām rūgta patiesība”³⁵⁰ un var konstatēt arī

³⁴⁴ *Dobelnieks*. “Ak ļaujiet manim dusēt!” // Rotas Feļetons. – 1885. – Nr. 19. – 227. lpp.

³⁴⁵ *Austrums*, zinības un rakstniecības mēnešraksts izd. Jēkabs Velme (1885–1906), Jānis Ozols (1859–1906), izd. Maskavā, tad Jelgavā, Rīgā, Cēsīs). Nedaudz arī J. Draviņš-Dravnieks. J. Ozols uzlaboja *Austruma* saturisko un formālo kvalitāti. No 1903.g. līdz 1906.g. izd. Andrievs Niedra (1871–1942).

³⁴⁶ *Pujāte I.* Historisma laikmets. Grafika / Latvijas mākslas vēsture. – Rīga: Pētergailis, 2003. – 225. lpp.

³⁴⁷ Vairāk par to *Krūmiņa L.* Latviešu kalendāri, 1758–1919. Vad. B. Sporāne. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2005. Publ.: file:///C:/Users/Gundega/Downloads/Krumina_L_Latviesu_kalendari_2005.pdf (sk. 17.07.2017.).

³⁴⁸ *Bandrevičs A.* Latviešu kalendari // *Austrums*. – 1886. – Nr. 6/7. – 464. lpp.

³⁴⁹ *Bīne J.* “Karikatūra un šaržs” // *Sējējs*. – 1937. – Nr. 1. – 48. lpp.

³⁵⁰ *K. S.* Rakstniecība: mūsu šā gada [1896.] kalendāri // *Austrums*. – 1896. – Nr. 3. – 232. lpp.

daudzveidīgu karikatūru klāstu. Lielākā daļa darbu ir anonīmi, tomēr atrodams arī latviešu autoru veikums, kā Mārtiņa Buša, – karikatūras, vinjetes un ilustrācijas. Titulzīmējumā (2.18. att.) vizualizēts Zobugals, kurš ieslīdzis aizrautīgā rakstniecības procesā un ignorē glābšanu izmisīgi lūdzošo Bizmani. Nevarīgajā pozā guļošais vācietis apliecina latviešu žurnālista darba rezultātus – nesaudzīgās kritikas iedarbīgumu un gandarījumu par paveikto vācbaltiešu statusa mazināšanā. Slavenajai bizei uzbrukt nebaidās pat mazs sunītis, kas simboliski izceļ ārēji elegantā kunga patieso bailīgumu un vājumu.

Lasītāji beidzot ieraudzīja Zobugalu vizualizētu visā augumā, tērptu elegantā frakā,³⁵¹ kad viņš Ziemassvētkos populāriem līderiem simboliski dāvināja atbilstošu grāmatu: redaktoram par pieklājību, teātra direktoram “Latviešu Ābeci”, lai beidzot valodu iemācās utt. Silti sveicieni izskanēja Jaunajā gadā, kad Mārtiņš Bušs zīmējis Zobgala “izšķilšanos” kā jauno, cerīgo sākumu.³⁵² Raksturīgās neveiklās proporcijas un nedabiskās emocijas atspēko sirsnīgā naivitāte, ar kādu izdevums uzrunāja lasītājus, cerot uz pretnīlu jeb lielu pircēju skaitu. Zīmīga ir karikatūra ar pavaddzejoli par jauneklā mīlu uz Dori,³⁵³ kura finālā atklājas, ka līgava neprot lasīt, tāpēc puisis izlemj palikt vecpuišī. Tādējādi tiek izcelta izglītības nozīme kā moderno laiku obligāta prasība.

Brenča un Žvinguļa sarunas no īsajiem dialogiem izvērstas katra gada nozīmīgāko notikumu apkopojumā, minot konkrētus vārdus, izdarot secinājumus un novēlējumus, jo īpaši saistībā ar nacionālās pašapziņas veicināšanu. Mārtiņš Bušs vizualizējis abus personāžus (2.19. att.), izmantojot par pamatu Augusta Dauguļa kompozicionālo risinājumu un formveidi.

Karikatūrā par latviešu morāles vērtību maiņu “Centīgs jauneklis” (2.20. att.) uz tēva pārsteigumu par dēla agresīvo uzvedību viņš norāda, ka gribot kļūt par ārā sviedēju Mākslas un zinību iestādēs. Mārtiņš Bušs zīmējis nabadzīgu telpu, izvēršot darbību arī dziļumā, atklājot skatu ar lauku ainavu. Pavadteksts kopā ar puisēļa bravūrīgo pozu piešķir ainai nepieciešamo komisma devu, norādot uz inteligences apšaubāmo statusu, kā arī jaunākās paaudzes ambīcijām, kas apliecina straujo noslāņošanos starp latviešiem.

Mākslas jomu pārstāvju darba meklējumu sarežģītumi bija populāra tēma karikatūrās. Tuvojoties kārtējiem latviešu svētkiem, daudz viltus jeb “kabatu” patriotu vēlējās iesaistīties to organizēšanā vieglas peļņas nolūkos. Raksturīgs ir “Laika bērns” (2.21. att.) – mazais kurpnieka māceklis, kurš aizgrābts sapratis, ka ir “īsts, varens tautisks” dzejnieks, dziedāšanas un dejošanas skolotājs “brāļiem”, kurš mīl ar “karstu muti” tēviju, rāda tautai īsto ceļu un gaismu utt., nekad nepieviļot “pīlārus” un, kas nav mazsvarīgi, kā kasieris prot “zvejot”. Kaismīgos sapņus iztraucējis meistars, kura draudīgais stāvs kontrastē ar teatrālajā pozā zīmēto patriotu. Kariķētais augums, izteiksmīgie žesti un pārspīlēti salkanā sejas izteiksme reflektē un izsmej sentimentālo tautiskā laikmeta jūsmu, aicinot veikt savus pienākumus.

No 1890. līdz 1905. gadam visvairāk bija pārstāvēti tieši humora un satīras kalendāri, to bija kopskaitā 13.³⁵⁴

Kalendāru mākslinieciskā apdare pelnījusi atsevišķu padziļinātu pētījumu – atrodami izdevumi, kuros ilustrācijas ievietotas gandrīz katrā otrajā lappusē, kā Jaunajam Zobgala kalendāram (1899). Izdevumam kokgriezumus gravējis Gustavs Augusts Mieziš/Mieze, un kā

³⁵¹ M. Bušs. “Zobugala Ziemassvētku dāvanas”. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1893. gadam. – 84. lpp.

³⁵² M. Bušs. “Sveiki jaunā gadā”. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1893. gadam. – 29. lpp.

³⁵³ M. Bušs. “Arī nelaime”. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1893. gadam. – 58. lpp.

³⁵⁴ *Krūmiņa L.* Latviešu kalendāri, 1758–1919. Vad. B. Sporāne. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2005. – 138. lpp.

zīmējumu autors sevi norādījis “J. Ansons”. Te ievietota izvērsta sērija 9 ainās “Pie jaunā latvju mākslinieka” u.c. oriģinālzīmējumi, turpinās arī Brenča un Žvinguļa dialogi. Kaut reklāmās nereti solīja “ar daudz bildēm”, vairākumam humoristisko kalendāru mākslinieciskā apdare skaitliski bija pieticīga, bet izsmeļoša, kā Viļņu Alfrēda humoristiskajam kalendāram (1896), kuram uz vāka redzams pazīstamais motīvs ar Bizmaņu dzelšanas ainu.

Latviešu ekonomiskās labklājības kāpums, izglītības līmeņa un nacionālās pašapziņas augšupeja noteica izteiktu sabiedrības pieprasījumu pēc kalendāriem, sekmējot to piedāvājuma pieaugumu arī nākamajos periodos līdz pat Pirmajam pasaules karam. Gan saturiski, gan formāli tie bija ļoti atšķirīgi, nereti sagādājot lasītājam grūtības to izvēlē. Izplatīts bija plaģiātisms, melīgas sensācijas u.c. ātras peļņas vairošanas metodes. Nereti tā bija vienīgā laicīgā lasāmviela latviešu mājās, atstājot ievērojamu ietekmi uz sabiedriskās domas veidošanos un gaumi, tāpēc arī karikatūristu līdzdalība negāciju kritikā, kā arī personīgās atbildības izcelšana vēsturiskajos procesos ieņēma nozīmīgu lomu arī NI attīstībā.

II.1.3. Jaunā karikatūristu paaudze kopš 19. gs. 90. gadiem (pulciņš “Rūķis”)

19. gs. beigas un 20. gs. pirmās divas desmitgades bija zīmīgas ar intelektuāļu izteiktas aktivitātes periodu Krievijā, īpaši Pēterburgā. Kaut arī tas bija tikai gadsimta ceturksnis, kas nav pat vienas paaudzes darbības laiks, vēsturnieki šo laiku spriedi dēvē par “krievu kultūras sudraba laikmetu”.³⁵⁵ Arī latviešu kultūrā šo posmu raksturo jauni izaicinājumi, autoriem veiksmīgi iekļaujoties Rietumeiropas māksliniecišķo meklējumu lokā.

Tolaik impērijas galvaspilsētā profesionālu izglītību iegūst nozīmīgi latviešu mākslinieki, kurus iedrošināja arī izmaiņas PMA mācību sistēmā (1893.–1894. gada reformas). Viņu radošā darbība aizsāka atsevišķu, kardināli jaunu posmu latviešu profesionālās mākslas attīstībā, no PMA, ŠTCZS un Konservatorijas studentiem izveidojot grupu “Rūķis” ar 19. gs. 90. gadiem: “Visos biedros dega ilgas pēc īpatnējas latviskas mākslas ideāliem.”³⁵⁶ Par pirmo vadītāju izvēlēja Ādamu Alksni (1864–1897).

“Rūķa” mērķis bija pēc iespējas īsākā laikā apvienot savā jaunradē laikmetīgo un nacionālo, lai sasniegtu visaugstākos profesionālos rezultātus, apzinoties, ka būs “jāprot daudz vairāk, jācīnās daudz enerģiskāk”.³⁵⁷ Studentu sekmes PMA apliecina rindas no pazīstamās Jaņa Rozentāla (1866–1916) vēstules (1891).³⁵⁸

Otra svarīgākā mācību iestāde bija ŠCTZS³⁵⁹ – lietišķo un dekoratīvo jomu speciālistiem. Iegūstamo profesiju praktiskā rakstura (priekšrocībām darba tirgū) un iestādes labās reputācijas dēļ tajā mācījās daudzi jaunieši arī no “Rūķa” biedru sastāva.

Patriotiski emocionāli, radošas enerģijas pārpilni, jaunie mākslinieki apņēmās pierādīt, ka latvieši spēj salīdzinoši īsā laika periodā radīt iedvesmojošu, augstu ideju caurstrāvotu, profesionālu mākslu, kas neatpaliks no Rietumeiropas līmeņa ne saturiski, ne formāli. Izvirzītie mērķi attiecās arī uz karikatūras jomu.

Neraugoties uz historizējošā akadēmisma vadošo lomu, stilistiski viņi kļuva arvien drosmīgāki un novatoriski daudzveidīgāki, pievēršoties gan senatnei, gan novērotajām reālījām, izveidojot nacionālo reālismu un piedāvājot arī universālākas nozīmes tēlus.³⁶⁰

Viens no latviešu tēlotājmākslas pamatlicējiem bija Arturs Baumanis (1867–1904), kura pāragrā nāve liedza talantu pilnībā realizēt. Viņa enerģiskais tēvs – arhitekts un sabiedriskais darbinieks Jānis Fridrihs Baumanis (1834–1891) – mudināja dēlu bērībā zīmēt, un nākamo mākslinieku “ierosina Vilhelma Buša slavenie humoristiskie tēlojumi”,³⁶¹ kuru personāžus bagātīgi izmantoja vācu karikatūristi.

Studijas PMA viņam nesagādāja grūtības, izpildot visas vēsturiskā žanra prasības attiecībā uz daudzfigūru kompozicionālajiem risinājumiem, figurālajai glezniecībai nepieciešamajām prasmēm anatomijā, aksesuāru u.c. detaļu dokumentālā precizitātē utt. Tas viss netraucēja fiksēt apkārt redzēto arī no cita skatu punkta: pievērsties reālījām caur humoru

³⁵⁵ Лухачев Д. О. Петербургской культуре начала XX века. Петербург. Художественная жизнь. 1900–1916. Фотолетопись. – Санкт-Петербург: “ИСКУССТВО-СПБ”, 2001. – с. 5–9.
<http://likhachev.fond.spb.ru/Articles/ope.htm> (sk. 15.09.2015.).

³⁵⁶ Šķilters G. Daži mākslas un literatūras saskares momenti. – Latviešu literatūras vēsture. – IV sēj. – Rīga: grāmatu spiestuves kooperatīvs “Grāmatrūpnieks”, 1936. – 390. lpp.

³⁵⁷ R. [Rozentāls J.]. Ādams Alksnis // Vērotājs. – 1904. – Nr. 3. – 373. lpp.

³⁵⁸ Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste / Sast. I. Pujāte un A. Putniņa-Niedra. – Rīga: Pils, 1997. – 72. lpp.

³⁵⁹ Piedāvājot daudzveidīgākas mācību metodes nekā 1825. gadā dibinātā S. G. Stroganova tehniskās zīmēšanas skola Maskavā (dažādi nosaukumi, tad – *Строгановское Центральное училище технического рисования*).

³⁶⁰ Kļaviņš E. “Rūķa” biedru individuālie sniegumi // Latvijas mākslas vēsture. IV – 180. lpp.

³⁶¹ Silīņš J. Meklējumi senvēsturē – Arturs Baumanis // Latvijas Māksla 1800–1914: II sēj. – Stokholma: Daugava, 1980. – 30. lpp.

un ironijas prizmu. Jānis Asars (1877–1908) norāda uz Artura Baumaņa karikatūrista talantu, kas atklājas jau viņa pirmajā albumā, kurā atsevišķas lapas ir blīvi piezīmētas ar karikatūrām: kolēģi, dažādi tipi no Pēterburgas ielām un krogiem (tirgotāji, važoni, dzērāji), kas “rāda, ka mākslinieks, kas bez kādas sagatavošanās ar tik vienkāršiem vilcieniem, tik brīvi un ātri prot kariķēt, spētu šai laukā tiešām gūt laurus. Bet diemžēl ne vienu, ne otru lauku Baumanis nav tālāk izkopies”.³⁶² Kritiķa vērtējumu apstiprina meistarīgās skices LNMM (2.22. att.). Edvarda Šmite atzīmē, ka viņš “labprāt ienesis savos darbos arī raksturīgo, komisko, neglīto, sadzīvisko – tās ir parādības, kas kā klasicismā, tā pseidoklasicismā tiek mērķtiecīgi izskaustas”.³⁶³

Virtuozī elegantas ir arī LMA IC (2.23. att.) apskatāmās Artūra Baumaņa karikatūras un zīmējumi, kas iegūti no Liepājas muzeja (kopskaitā 17 piemēri). Tie apliecina, ka mākslinieks “prot redzēt, kāri uzsūkt dzīves iespaidus”³⁶⁴ un pēc tam tos asprātīgi vizualizēt. Kompozicionālā vienotība panākta ar eleganto līnijas plūdumu, kas iezīmē deformētās ķermeņu aprises, izceļot un pastiprinot specifisko, pat kroplīgo. Mākslinieks improvizē, rotaļājoties ar formām, žestiem, grimasēm, pozām. Viņa portretista dotības izpaužas komiskā šaržā (2.24. att.), kur manierīgā studenta sejā izceltas bezrūpīgas uzdzīves sekas, piešķirot pašapzinīgajam veidolam bravūrīga puisēļa pārgalvību.

Arturs Baumanis kaismīgi aizrāvās ar senvēsturi, radot hrestomātisku tēlu galeriju, kas ieņēma nozīmīgu lomu latviešu NI attīstības procesos. Reālistisku un simbolisku tēlu veidos viņš izcēla spēku, drosmi, viedumu u.c. cēlas rakstura īpašības, kā arī augumu proporcionalitāti, sejas pantu klasisku formveidi un apgarotību. Jānis Siliņš norādījis gan uz Artūra Baumaņa reālistisko skatījumu ikdienas un tipāžu vizualizācijā, gan romantisko pagātnes idealizēšanu.³⁶⁵

Vietējās grafikas tradīcijas veidoja galvenokārt mākslinieki, kuri prata profesionāli veikt reproducējušās grafikas uzdevumus, piedāvājot arī oriģinālzīmējumus. Atbilstoši jaunlatviešu kustības ideāliem mākslinieki centās operatīvi atsaukties uz aktualitātēm, apcerēt pagātni, kritizēt ikdienas negācijas, domāt par nākotni. Zīmējumu mākslinieciskais līmenis ir atšķirīgs, bet tie ieņem būtisku vietu latviešu grafikas kopējā attīstības ainā.

Jāpiemin arī *Mājas Viesa Mēnešraksts* (1895–1905),³⁶⁶ kurā līdzās bagātīgam vizuālajam materiālam lasāmas nopietnas apceres par latviešu tautas vēsturi, personālijām, arī tēlotājmākslu, tajā skaitā grafiku. Lasītājus iepazīstināja ar latviešu māksliniekiem un viņu darbiem. Jāņa Asara erudīcija un kritiskā spriestspēja palīdzēja izvērtēt ne tikai vēsturi, bet arī iegūt informāciju par modernās mākslas paradigmām. Nodaļā “Zobgala paspārnē” iespiestas arī atsevišķas anonīmas karikatūras.

Mākslinieciski augstvērtīgais izdevums *Vērotājs* (1903–1905)³⁶⁷ apliecināja latviešu periodikas straujo attīstības kāpumu.³⁶⁸ Zīmīgais nosaukums un titulvinjetēs vizualizētie tēli iemiesoja dinamiskā laikmeta garu. Žurnālā iespiestas atsevišķas humoristiskas vinjetes.³⁶⁹

³⁶² Asars J. Raksti par glezniecību. Arturs Baumanis. – Kopotie raksti. – 1. sēj. 2. burtnīca. – Rīga: A. Raņņa apgādībā, 1910. – 264. lpp.

³⁶³ Šmite E. Piezīmes uz nepublicētā kataloga malām // Literatūra un Māksla. – 1992. – Nr. 26. – 4. lpp.

³⁶⁴ Siliņš J. Arturs Baumanis (1866–1904) // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 2. – 34. lpp.

³⁶⁵ Siliņš J. Arturs Baumanis // Ilustrēts Žurnāls, 1925, Nr. 2. – 33. lpp.

³⁶⁶ *Mājas Viesa Mēnešraksts*, priekš literatūras, mākslas un zinātnes, izd. A. Plātešs, Rīga.

³⁶⁷ *Vērotājs*, mēnešraksts sirds un prāta izglītošanai, red. un izd. J. Veismanis, Jelgavā.

³⁶⁸ Mākslinieciski veiksmīgais vizuālais ietērpts tiek pamanīts un apspriests arī Brenča un Žvinguļa dialogā, Alunāna Zobgala kalendārā 1905. gadam – 37. lpp.

³⁶⁹ J. Madernieks. Vinjete. // *Vērotājs*. – 1905. – Nr. 4. – 7. lpp.

Pieprasīto ilustrēto žurnālu vidū izvirzās jau minētais *Austrums*. Simboliskajā titulinjetē uzlecošas saules fonā zīmēts līduma ugunskurs ar degošu celmu, kas tēlaini norāda uz atbrīvošanos no novecojušiem uzskatiem un aicina izglītoties, lai izprastu modernās dzīves pārmaiņas un saredzētu nākotnes iespējas. Daudzveidīgajā materiālā neiztrūka apceres par mākslu un bagātīga vizuālā daļa ar karikatūrām.³⁷⁰

Žurnālā *Austrums* darbojies arī gleznotājs un grafiķis **Jānis Lībergs** (1862–1933), kura radītajām ilustrācijām, īpaši ar tautiskajiem motīviem, raksturīga romantiska jūsma un mierīga, harmoniska noskaņa, līdzīga tai, kas caurvij liriskas tautasdziesmas. Gustavs Šķilters nosaucis Jāni Lībergu par pirmo latviešu mākslinieku, kura tautiska satura oriģinālzmējumi apskatāmi *Austrumā*.³⁷¹

Līdzās mākslinieciskajai vērtībai viņa darbiem piemīt arī veselīgs humors. Pastorālajā zīmējumā “Idille” (2.25. att.) zēns, uzmanīgi kutinot, vēlas pamodināt iesnaudušos ganu meitu. Nepārprotama humora pieskaņa jūtama arī citos viņa darbos.³⁷²

Austrumā pirmo reizi publicēja PMA studenta **Jāņa Roberta Tillberga** (1880–1972) ilustrācijas un karikatūras. Lasītājam atpazīstamie, asprātīgie tēli ilustrēja Andrieva Niedras stāstu “Bads un mīlestība” (2.26. att.). Jau “stipri tautiskajās ilustrācijās”³⁷³ skaidri redzama humora pilna attieksme pret attēlojamiem varoņiem un sižeta notikumiem, kā arī māksliniekam raksturīgais individuālais formveides rokraksts – noteikti uzsvari proporcijās, pārspilējumi, viegla groteska. Pirmie mēģinājumi ir mazliet nedroši, bet jau zīmējumā “Kur dūmi, tur siltums” (2.27. att.) mākslinieks demonstrē formas noteiktību un modē nākušajam jūgendstilam raksturīgo ornamentalitāti un noapaļojumus.³⁷⁴ Labsirdīgais velna tēls sasauca ar latviešu pasakās un teikās bieži sastopamo muļķīgo un nekaitīgo personāžu.³⁷⁵

Simbolisma kontekstā var atrast daudzus līdzīgus piemērus gan ārzemēs, kā somu mākslinieka Hugo Gerharda Simberga (*Hugo Gerhard Simberg*, 1873–1917) fantastiskie radījumi (2.28. att.), kur velni izsauc smaidu un līdzcietību, gan vietējo zīmētāju, kā piemīļīgie Ādama Alkšņa (2.29. att.) velniņi, kas ir “neattīstības, muļķības un mežonības personifikācija (..) “homus primitivus” kā meža vīrs”, (..) kas negants vai labsirdīgs tikai aiz tīrās aprobežotības”.³⁷⁶ Jānis Jaunsudrabiņš par šiem velniem rakstījis, ka tie “kļuvuši par tipiem, kādus tagad lieto visi mūsu mākslinieki, ja ir darīšana ar šiem ķēmiem. Tie ir nožēlojami radījumi, bez smadzenēm, teļa ausīm, kādus jau tos tautas pasakas tēlo”.³⁷⁷

Komiskos folkloras tēlus par veiksmīgiem nosaucis arī Jānis Siliņš, norādot arī uz vācisko ietekmi.³⁷⁸ Līdzīgus tēlus bieži iespieda populārajā periodikā,³⁷⁹ arī slavenu gleznu kompozīcijas karikatūristi mēdza transformēt aktuālajās karikatūrās.³⁸⁰

³⁷⁰ *Austrumā* iespiestas meistarīgas anonīmas karikatūras, bet neraugoties uz kompozīcijā iekļautajiem pavadtekstiem latviešu valodā, visticamāk, tie ir ārzemju autoru pārpublicējumi. Anonīms. “Pieaudzis zīdējs”. // *Austrums*. – 1894. – Nr. 8. – 261.–262. lpp. u.c.

³⁷¹ *Šķilters G.* Daži mākslas un literatūras saskares momenti // *Latviešu literatūras vēsture*. – IV sēj. – Rīga, 1936. – 393. lpp.

³⁷² *J. Lībergs.* “Pie Pūšlotāja”. // *Austrums*. – 1888. – Nr. 4. – 20. lpp.

³⁷³ *Peņģerots V.* Jānis Roberts Tillbergs // *Dienas Lapa*. – 1934. – Nr. 55. – 11. lpp.

³⁷⁴ *Brancis M.* Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 46. lpp.

³⁷⁵ Starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Simbolisms Eiropā un Baltijas nāciju identitāte” (29.04.2021.) LNMM referātu “Janis Rozentāls (1866–1916). “Pēc pirmajiem gaiļiem”. Veltījums “Rūķa” dibināšanas (19(31).01.1891.) simtu trīsdesmitajai gadskārtai un Jaņa Rozentāla atcerēm 2021. gadā” nolasīja E.Šmite, tajā skaitā, analizējot velna tēla variācijas Rietumeiropas mākslā.

³⁷⁶ *Rozentāls J.* Ādams Alksnis // *Vērotājs*. – 1904. – Nr. 4. – 501. lpp.

³⁷⁷ *Jaunsudrabiņš J.* Mūsu māksla. I. // *Druva*. – 1914. – Nr. 3. – 244. lpp.

³⁷⁸ Vienlaikus uzteicot arī Ā. Alkšņa zīmēšanas dotības, jo īpaši kustību attēlošanā. *Siliņš J.* Ādams Alksnis // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1925. – Nr. 3. – 68. lpp.

Sabiedriskās dzīves atmosfēru ieskicē Jāņa Roberta Tillberga karikatūra ar parakstu Dūmu Ješka (2.30. att.) pie satīriskā dzejoļa “Stutējamā rotaļa” ar virkni pazīstamu latviešu inteliģences pārstāvju. Izcelts žandarms ar lieko krēslu “tai mīļajai Latviešu tautai”. Starp rotaļniekiem atpazīstamas dzejolī minētās personas: Elza (Aspazija, 1865–1943), Jānis Pliekšāns (Rainis, 1865–1929), Spricis/Spričelis (Fricis Veinbergs, 1844–1924) u.c. Lai gan *Austruma* redaktors bija pretrunīgi vērtētais Andruška (Andrievs Niedra), šeit izsmiets individuālo viedokļu trūkums, nosodot tautas interešu ignorēšanu un personīgo ambīciju prioritāti. Vēstījuma jēga – atklāt iesaistīto personāžu ciešo sadarbību. Ķermeņa formu deformēti vijīgās līnijas ritmiski atkārtojas, akcentējot personāžu saskaņu, ko pastiprina cieši sadotās rokas.

Austrumā Jānis Roberts Tillbergs vingrinās satīriskā portretista dotībās: “Mūsu pagastskrīveris” (2.31. att.) ir veiksmīgs tautietis – pilsētnieciski ģērbts, ambiciozs, nepieejamu sejas izteiksmi, nesatricināms savā “augstajā” statusā. Amata priekšrocības ironiski apliecina arī viņa korpulence ar hiperbolizēto vēderu un dubultzodu.

Pēc jūgendstila raksturīgās stilistikas un izvēlēta šrifta var atpazīt Jāņa Roberta Tillberga rokrakstu *Austruma* piemēros arī bez paraksta.³⁸¹ Tāpat viņš varēja norādīja tikai iniciāļus vai simbolus, kā mazu piķa dūzi, stilizētu cilvēciņu. Mākslinieka radīto tēlu formveide pārliciecināši progresēja, īsā laikā tai kļūstot stilistiski daudzveidīgākai.

Jāatzīmē, ka 20. gs. sākuma žurnāli kļuva arī par jūgendstila spilgtu un radošu pieteikumu, apliecinot latviešu nācijas straujo garīgo augšupeju.³⁸²

Austrumā darbojies arī štiglicietis **Eduards Brencēns** (1885–1929), kurš parakstījis ar iniciāļiem “E.B.”, bet autora rokrakstu viegli varam atpazīt, ja salīdzinām to ar zīmējumiem, kur norādīts mākslinieka uzvārds. Savā turpmākajā daiļradē grafiķis arī savās pasaku ilustrācijās lietojis atsevišķus karikatūristu paņēmienus, radot šausminoši grotesku tēlu galeriju,³⁸³ kur “neparastā elements (..) ietverts spraigās, fantastiskās ainās”.³⁸⁴

Austrumā viņš radījis raksturīgu latvieša tēlu – gandarītu zemnieku, kurš lietišķi spīdžina vācieti (2.32. att.). Pavadtekstā ir rindas no tautasdziesmas, kuru atkārtoti izmantoja presē, jo katrs lasītājs tai zināja turpinājumu:

Es vāciešiem tā darītu,
Kā vācietis man darij’:
Es vācieti dancinātu
Uz karstiem ķieģeļiem (..).

Jānis Jaunsudrabiņš par Eduardu Brencēnu teicis, ka visos viņa darbos var atrast “tīri latviskas iezīmes”,³⁸⁵ jo īpaši izceļot viņa bagāto grafisko mantojumu. Minēto latvieti var nodēvēt par visas tautas personifikāciju, kurš iemieso gadsimtiem krāto naidu pret vāciešiem un vienlaikus latviešiem raksturīgo nosvērtību pat dramatiskās situācijās.

³⁷⁹ F. Štuks. “Pie avota”. // Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1902. – Nr. 6. – 406. lpp.

³⁸⁰ I. Zeberīņš. “Pārlabotais Beklins, jeb Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanas”. // Lietuvēns. – 1917. – Nr. 2. – 8. lpp.

³⁸¹ Piem., J. R. Tillbergs. Vinjete. // Austrums. – 1904. – Nr. 2. – 169. lpp.

³⁸² *Pujāte I.* Ilustrācijas pirmajos latviešu literārajos žurnālos // Letonica. – 2000/2001. – Nr. 2 (6). – 46. lpp.

³⁸³ *Brencēns E.* Bez nosaukuma. Mūsu tautas teikas un pasakas. – Rīga: Latvija, 1909. – 70. lpp.

³⁸⁴ *Kuple Z.* Latviešu bērnu grāmatu grafikas pirmsākumi Eiropas mākslas ierosmēs // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000. – 107. lpp.

³⁸⁵ *Jaunsudrabiņš J.* Edvards Brencēns // Ilustrēts Žurnāls. – 1926. – Nr. 4. – 106. lpp.

Eduards Brencēns kritizējis tautiešu netikumus (2.33. att.), papildinot zīmējumu ar citu pazīstamo četrindi "Pēterīts ar Miķelīti (...)". Iereibušie zemnieki nav spējīgi pat pārvietoties, kur nu vēl veikt saskaņotu darbību. Ar lakonisku siluetzīmējumu skicēti precīzie profili, demonstrējot prasmes panākt "momentfoto" svaigumu. Dzeršanas posta sekas viņš turpina izvērst citās tautasdziesmu vizualizācijās. Veiksmīgi zīmējumi tapuši Jēkaba Zvaigznītes³⁸⁶ – viena no latviešu literārā humoristiski satīriskā žanra pamatlicējiem – darbam "Par malēniešiem" (1860),³⁸⁷ kas pirmo reizi iespiesti *Ilustrētajā Žurnālā* 1923. gadā (Nr.40. – 45.). Pats būdams malēnietis, viņš labi pazina savu novadnieku vājās vietas, kā arī latviešu "kopējos" netikumus. Zīmējumu primitivizētais izpildījums sasaucas ar malēniešu lēnīgumu un neizlēmību, bet apjukušās sejas pauž aprobežotību un iztapību. Malēnieši izsmieti dažādās bezjēdzīgās ainās, kā bez logiem uzceltā mājā viņi mēģina ar maisiem ienest gaismu (2.34. att.) vai absurdā veidā nogalināt kaķi.³⁸⁸

Izsmiet muļķību, bailīgumu un slinkumu joprojām ir saistoši, tāpēc šis stāsts tiek aktualizēts mūsdienās.³⁸⁹ Jāpiebilst, ka nievājošais apzīmējums simboliski izsmej tos, kas dzīvo malā un tāpēc daudz ko nezina un nesaprot. Brāļi Kaudzītes par tādiem nosauca čangaliešus, tātad latgaliešus. Pašreizējais Malienas pagasts atrodas Alūksnes novadā.

Ievērojamākais ŠTCZS absolvents bija **Rihards Zariņš**, kurš mākslinieciskās iemaņas apguva pie izcila pedagoga, arī PMA profesora Vasilija Matē (*Василий Матэ*, 1856–1917), kurš bija cieši saistīts ar krievu modernistiem, apvienības *Мир Искусства* izveidotājiem.

Pēc ŠTCZS beigšanas (1888–1895) Rihards Zariņš 4 gadus papildināja zināšanas un prasmes Rietumeiropas mākslas centros: Berlīnē, Minhenē, Vīnē, Parīzē. Jau studiju laikā (ar 1891. gadu) veiksmīgi darbojies periodikas grafikā – žurnālā *Austrums*. Pirmie darbi stilistiski sasaucas ar studiju biedra Jāņa Līberga zīmējumiem. Eduards Kļaviņš atzīmējis, ka tajos "saglabājās gan skolā apgūtais historizējošais dekors, gan tajā pašā akadēmiski historizējošā stilistikā risināti vispārināti un idealizēti alegoriski tēli un vēstījumi, kas savienoti ar idilliski sentimentālu nacionālo sižetu izklāstu".³⁹⁰

Vēlāk Rihards Zariņš *Austrumā* vadīja lietišķās mākslas nodaļu (1904–1906),³⁹¹ kur ilustrētajos rakstos var gūt priekšstatu ne tikai par etnogrāfiskiem priekšmetiem, bet par latvisko dzīvesveidu kopumā, ko viņš aktīvi popularizēja arī karikatūrās.

Ilggadējā pieredze (1899–1919) tehniskā direktora amatā Krievijas Finanšu ministrijas Valstspapīru sagatavošanas ekspedīcijā (*Экспедиции заготовления государственных бумаг*) nodrošināja viņam līdzīgu statusu arī Latvijas Republikā. Šajā darbā no māksliniekiem pieprasīja visaugstākos kvalitātes kritērijus, jo nauda ir viens no svarīgākajiem valsts varas simboliem. Tika izkopta akadēmiski perfekta zīmējumu forma, viņa radošajā darbībā uzskatāmi redzams, kā mākslinieks atbrīvojas no vācu un krievu mākslas ietekmes, apzināti kopjot savu piederību latviskajam. Nacionālā romantisma motīvi viņam paliks būtiski visos radošās darbības posmos. Viņš aktīvi līdzdarbojies pulciņā "Rūķis" kā pasākumu

³⁸⁶ **Jēkabs Zvaigznīte** ([Jēkabs Šterns], 1833–1867) – skolotājs, folklorists, rakstnieks, publicists, tulkotājs. Aktīvi darbojies *Pēterburgas Avīzēs* (1863–1865).

³⁸⁷ Tā J. Zvaigznīte nosauca savu no vācu valodas tulkoto joku grāmatu par Šildas pilsoņa brīnumainajiem piedzīvojumiem (*Wigand O. Der Schildbürger*. – Leipzig: G. O. Marbach, 1838.)

³⁸⁸ E. Brencēns. "Vienam prātā nāca garu šķēpu ņemt un kaķi nodurt". – Attēls no LMA IC E. Brencēna lietas.

³⁸⁹ Piem., Juris Rijnieks 2012. gadā iestudēja Liepājas teātra brīvdabas izrādi *Malēnieši*; 28.07. 2018. gadā Alūksnes novada Jaunlaicēnē notika jau otrie Vispasaules malēniešu svētki.

³⁹⁰ Kļaviņš E. "Rūķa" biedru individuālie sniegumi // Latvijas mākslas vēsture. IV – 181. lpp.

³⁹¹ *Milīgs I.* "Austrumam" 100. Pirmais latviešu mēnešraksts // Dzimtenes Balss. – 1985. – Nr. 5. – 15. lpp.

organizators, palīdzēdams morāli, materiāli, kā erudīts lietpratējs, arī ar padomiem mākslinieciskās jaunrades jomā,³⁹² popularizēdams arī karikatūras jomu.

Žurnālam *Austrums* Rihards Zariņš zīmējis humoristiskā pielikuma titulzīmējumu “Uz sveķaina celma” (2.35. att.), uzsverot it kā nevainīga joka spēku, kas neatgriezeniski var sabojāt izsmietās personas reputāciju.

Mākslinieks atstājis ievērojamu mantojumu dažādās grafikas jomās, tajā skaitā reklāmas dizainā. Meistarīgos zīmējumus caurvij humors, kā radot leģendārās *Ferd.Mülhens* parfimērijas firmas slavenākā izstrādājuma, ko ražo joprojām, – odekolona Nr. 4711 – rotaļīgo reklāmu (2.36. att.). Varam konstatēt viņa skolotāja, Aleksandra Cika (*Alexander Zick*, 1845–1907) ietekmi, kurš zīmējis arī bērnu grāmatu ilustrācijas. Zaiga Kuple norādījusi, ka mūsu grafiķis pasaku ilustrāciju ornamentālā ietvarā izmantojis vācu vēlā romantisma paņēmienus, kā arī veiksmīgi apvienojis vācu renesanses, impresionismam un jūgendstilam raksturīgos stilistiskos elementus.³⁹³

Jau *Austrumā* zīmētāja rokraksts bija daudzveidīgs: no skičveida brīva līdz akadēmiski noteiktam. Precīzu sižeta atklāsmi nodrošina ironiski trāpīgie pavadteksti.

Jānis Asars augstu vērtējis Riharda Zariņa agrīno devumu periodikā: zīmējumi “bija svaigi komponēti, tehniskā ziņā rūpīgi un veikli izvesti un liecināja par dzīvu, jautru fantāziju, īpaši dekoratīvos elementos, kā bagātīgās arabeskēs, girlandēs u.c.”³⁹⁴

Viena no tēmām, kuru grafiķis izvēršis karikatūrās, – līderpozīcijas preses cīņās, *Austrumā* redzam populārās vācbaltiešu konservatīvākās avīzes *Düna-Zeitung* (1887–1909) simbolisku atveidu: mazu, neglītu “večiņu” (2.37. att.), kura izmisusi apcer savu bēdīgo likteni un nenovēršamo bojāeju. Kompozīcija atgādina māksliniekam raksturīgos *Ex Libris* ar latīņu tekstu, simboliem u.c. zīmīgām detaļām. Ainas traģikomismu pastiprina saplaisājušais pīlārs kā nāves simbols, izdziestošie privilēģiju uzraksti un antivarones pārspīlētās emocijas.

Dramatiska ir spalvas tehnikā izpildītā aina “Krustaceļā no kultūras vietām” (2.38. att.), kurā zīmējuma reālistiskā maniere un detalizācija piešķir ticamības devu dubultslepkavības skatam. Priekšplānā nāve lietišķi pārlapo laikrakstu *Düna-Zeitung*, kurā aprakstīti apkārtnes noziegumi un krodzinieku savstarpējās sūdzības konkurences cīņās. Kompozīcijā asins plūsma zīmēta tieši pirms vārda “kultūra”, tādējādi grafiķis uzsvēris vācu ”kultūras” baisās sekas.

Attēlot valsti, zemi vai tautu kā sievieti bija sena Eiropas tradīcija, Rihardam Zariņam kā kaismīgam Latvijas patriotam par vienu no iemīļotākajiem tēliem kļuva Latvija/Māte Latvija³⁹⁵ – skaistas, spēcīgas, jaunas sievietes veidolā. To redzam jau 1904. gada *Austrumā* un daudzos citos grafiķa vēlākajos darbos.³⁹⁶

1905. gada *Austrumā* ievietoti **Indriķa Zeberiņa** (1882–1969) pirmie humoristiskie zīmējumi.³⁹⁷ Jaunais mākslinieks ļoti augstu vērtēja Riharda Zariņa rakstiskos padomus,

³⁹² *Strazdiņš J.* Profesors Richards Zariņš // Tēvija. – 01.08.1942. – 8. lpp.

³⁹³ *Kuple Z.* Latviešu bērnu grāmatu grafikas pirmsākumi Eiropas mākslas ierosmēs // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000. – 106. lpp.

³⁹⁴ *Asars J.* Mākslas amatniecība Kopotie raksti. – 1. sēj. 3. burtnīca. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1910. – 36. lpp.

³⁹⁵ T. Ķencis lieto apzīmējumu “sieviete-Latvija-tautumeita”. *Ķencis T.* Sieviete un reklāma starp pasaules kariem // Satori. – 2017. – 01. febr. Publ.: <https://satori.lv/article/sieviete-un-reklama-starp-pasaules-kariem> (sk. 01.05.2021.).

³⁹⁶ Vairāk par to *Gailīte G.* Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē. – 146.–166. lpp.

³⁹⁷ I. Zeberiņš. “Ar to karsto laiku”. // *Austrums*. – 1905. – Nr. 7. – 556.–558. lpp.

realizējot viņa ieteikumu doties uz Rīgu, lai mācītos studijā pie Jaņa Rozentāla, kurš arī pieņēmis Indriķa Zeberiņa darbus iespiešanai *Vērotājā*.³⁹⁸

Austrumā redzam (2.39. att.), ka jaunā zīmētāja rokraksts ir amatnieciski neveikls, tomēr izdevies atklāt divu pretmetu – ideālista un reālista – raksturīgo ārieni un katra noskaņojumu. Emocionālās sejas, izteiksmīgie žesti, zīmīgās apģērba detaļas – viss norāda uz potenciālajām karikatūrista, tajā skaitā portretista, dotībām. Strādājot kādā Rīgas fotodarbnīcā, viņš vingrinājās ikdienas situāciju komiskā atainojumā, cenšoties uzjautrināt kolēģus.³⁹⁹ Pirmie zīmējumi *Austrumā* liecina par problēmām cilvēka anatomijas izpratnē, bet vienlaikus norāda uz prasmēm komponēt zīmējumu, izvēlēties precīzas detaļas, kas trāpīgāk izceltu ideju.⁴⁰⁰

Pirmā pasaules kara sākumā Indriķis Zeberiņš apmeklēs arī Pēterburgas ķeizariskās mākslas biedrības veicināšanas skolu. Mākslinieka rokraksta meklējumi izvērtīsies saistošās variācijās, izvērtējot vācu, krievu un latviešu karikatūristu paņēmienus un tad jau izveidojot savu oriģinālo rokrakstu.⁴⁰¹ Apskatīto tēmu loks aptver visdažādākās novērotās situācijas – no ārpolitikas līdz iekšpolitikai, īpaši tuva viņam bija latviešu zemniecība. Ierosmi smeļot gan latviešu literatūrā, gan krievu klasiķa Nikolaja Gogoļa (*Никола́й Го́голь*, 1821–1909) spējā trāpīgi atklāt cilvēku negatīvās īpašības, aktuālā reālisma virziena ietvaros pārliecinoši “izspēlējot” traģikomiskas cilvēciskās kaislības. Indriķim Zeberiņam piemita arī atzīstamas literārās dotības, kas sekmēja asprātīgu un precīzu pavadtekstu izvēli.

³⁹⁸ *Siliņš J.* Indriķis Zeberiņš // *Ilustrēts Žurnāls*. – Nr. 11. – 1926. – 354. lpp.

³⁹⁹ *Zeberiņš I.* Kas vēlas ar mani krampjos vilkties. – Rīga: Māksla, 1992. – 33. lpp.

⁴⁰⁰ I. Zeberiņš. “Izkūpēja”. // *Austrums*. – 1905. – Nr. 4. – 317. lpp.

⁴⁰¹ Vairāk par to *Gailīte G.* Ieskats Indriķa Zeberiņa žurnālu grafikā. 1905–1930. Vad. V. Villerušs. Maģistra darbs. – Rīga: LMA, 2001.

II.1.4. Pieprasījums pēc komiskā avīžu pielikumos, specializētajos izdevumos un kalendāros 20. gadsimta sākumā

Pievēršoties karikatūrām laikrakstu pielikumos, jāizceļ *Pēterburgas Avīzes* (1901–1905)⁴⁰² – pirmais laikraksts, kas iznāca bez iepriekšējās cenzūras un “drīkstēja runāt diezgan brīvu vārdu nebrīvā laikā”, jo tā izdevējam Oskaram Rāviņam (1862–1929) bija personiski pazīstami cilvēki no galma aprindām un ierēdniecības, bet nebija ne mazāko uzņēmēja dotību, tāpēc darba organizācija bija zemā līmenī. Avīzes saturs rosināja ievērojamu lasītāju interesi, tajā skaitā satīriskā un humoristiskā nodaļa “Purva mala”, kuras vadītājs bija Rūdolfs Blaumanis (1863–1908). Titulvinjetē (2.40. att.) rakstnieks izcelts Grāvrača veidolā, aicinot savas tautas “brāļu un dēlus” palīgā simboliski attīrīt savu zemi visām negācijām un brīdinot konservatīvos pretiniekus: “Ko jūs tur visi šņāciet, Tas man ir tīri nieks! (..) Vaj niknu karu sāciet – Tas mani nesatrieks. (..)Tiks dziļāk grāvji rakti, Skries brūnais ūdens prom.”⁴⁰³

Viens no avīzes māksliniekiem bija Rihards Zariņš, kurš ir autors iedvesmojošai titulvinjetei ar burukuģi, kas dodas pretī uzlecošai saulei/gaišajai nākotnei. Darbu *Pēterburgas Avīžu* pielikumā viņš aprakstījis savā autobiogrāfijā: politiskajām karikatūrām visus tematus pats izdomājis, bet darbus parakstījis ar šifru āmura vai sirds veidā, no kura izaug puķīte.⁴⁰⁴ Atkārtoti parādās “vācu vecenīte” ar spalvu aiz auss, kura simbolizē vācu preses naidīgumu, jo nomelnošana (traipi uz apģērba) bijusi pierasta žurnālistikas prakse. Mākslinieks izvairījies no asa nosodījuma (2.41. att.): tēls ir komiski stilizēts, uz avīzes morālo novecošanu norāda salāpītās čības un vācu tautas tērpa detaļas. Grafika zīmēšanas maniere ir izteikti lakoniska, kas nebūs raksturīgi viņa vēlāk radītajām karikatūrām. Vācu preses odiozitāte bija viena no grafika iemīļotākajām tēmām, ko viņš izvērsīs gan pirmajos, gan arī starpkaru perioda *Svaros*.

Avīzes pielikumā ievietotas vairāks veiksmīgas karikatūras, kā Krišjāņa Ceplīša (1873–1930) “Glezna bez teksta” (2.42. att.), kurā slepkava – vācu barons jeb “kultūrtrēģeris” ar garīdznieku apcer hiperbolizētos izmēros zīmētā latviešu zemnieka nāvi. Nogalinātā ideālvaroņa mierīgā seja kontrastē ar kariķētajām naidnieku auguma aprisēm un sejas grimasēm. Skaudrā aina aicina izprast ienaidnieku nolūkus, nesamierināties ar netaisnībām un apcerēt atriebības iespējas.

Šo jauno *Pēterburgas Avīžu* cīņas ar vācbaltiešiem turpinājums vizualizēts uz anonīmām⁴⁰⁵ atklātnēm. Vienā no tām (2.43. att.) redzam, kā žurnālists spalvaskātu izmanto kā šķēpu, lai uzbruktu arhaiskās bruņās tērptajam bailīgajam vācietim. Hiperbolizēts ir tikai spalvaskāts jaunlatvieša rokās, precīzā kontūrlīnija ar laužītiem līniju ritmiem un rūpīgais zīmējums nemazina dinamiku, atšķirīgais laukumu ieklājums nodrošina kompozīcijas skaidrību un sižeta nolasāmību.

⁴⁰² *Pēterburgas Avīzes*, sabiedriski politisks laikraksts, izd. O. Rāviņš, Pēterburgā. Avīzes virziens tika dēvēts par liberālu, precīzāk – nacionāldemokrātisku (*Birkerts A. Rūdolfs Blaumanis. Blaumanis Pēterpilī (1901.–1904.).* – Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotava, 1930. – 40.–47. lpp.).

⁴⁰³ Turpat. *Blaumanis R. “Grāvračis uzbrucējiem”.*

⁴⁰⁴ Richarda Zariņa atmiņas, 2015. – 165. lpp.

⁴⁰⁵ Z. Pīgits savā diplomdarbā “Antiklerikālā tēma 1905.–1907. g. žurnālos” izsaka versiju, ka autors ir A. Romans, bet A. Svīle savā diplomdarbā par A. Romanu (1983., vad. E. Kļaviņš) to noraida. Savukārt V. Peņģerots min faktu, ka 1906. gadā varēja iegādāties Tillberga “revolūcijas iestrāvotās” atklātnes, tajā skaitā 1905. gadā konfiscētās. *Peņģerots V. Jānis Roberts Tillbergs // Dienas Lapa.* – 1935. – Nr. 55. – 11. lpp. V. Lapacinska arī norāda uz E. Zīvertu/Zīvartu (1879–1937). *Lapacinska V. Politiskā satīra un karikatūras. Latviešu tēlotāja māksla 1860–1940.* – Rīga: Zinātne, 1986. – 176. lpp. Šo pašu versiju izteikusi arī V. Zirdziņa. *Grafikiš Ernests Zīverts. Vad. R. Bēms.* – Rīga: LMA, 1973.

Citā šīs atklātņu sērijas zīmējumā vācieši savās dusmās par avīzē paustajām idejām salīdzināti ar nokaitinātiem vēršiem (2.44. att.). Mākslinieks nedaudz deformējis cīnītāju, ar spalvas zīmējuma noapaļotajām līnijām izceļot veiklību, kas garantēs uzvaru. Vispārināti ieskicētais fons piešķir dinamiku priekšplāna cīņai, vienlaikus anonīmais pūlis aizmugures plānā apzīmē sabiedrības ieinteresētību asajā etnisko grupējumu konfrontācijā. Abu piemēru kompozīcijas uzbūve, drošais un noteiktais izpildījums, veiksmīgais komiskā elementa izmantojums sekmē idejas precīzu atklāsmi un norāda uz profesionāla grafiķa sniegumu.

Viens no veiksmīgākajiem satīras un humora izdevumiem bija “Uz karstiem ķieģeļiem” (1904)⁴⁰⁶ ar asprātīgajām un mākslinieciski izteiksmīgajām Voldemāra Zeltiņa (1879–1909) karikatūrām. Nosaukumā izmantotās pazīstamās tautas dziesmas rindas “Es vācieti dancinātu Uz karstiem ķieģeļiem” jau tēlaini ieskicē aktuālo tēmu loku. No literārās daļas autoriem tikai daļa atklājusi savu vārdu: Doku Atis (1861–1903), Vilis Plūdons (1874–1940), Rainis u.c., vairākums lietojuši pseidonīmus (Ķeblītis, Bultu Fricis, Lejputrietis).

Humoristiskie zīmējumi dziļāk atklāj literārajā daļā izceltās tēmas un personāžus: jaunlatviešu augsto ideālu noniecināšanu, pārtikušos tautiešus Pēterburgā, vietējos vācbaltiešus, vientiesīgos, bet nereti viltīgos latviešu zemniekus. Kristiāna Ābele lielāko daļu tēlu iedalījusi divās daļās, apzīmējot tos kā “iedomu pūpēžus” un “nelaiimes putnus”.⁴⁰⁷

Grafiķis savā primitivizētajā formu valodā ironizējis par dažādiem latviešu tipāžiem tā laika sabiedrībā: no padevīgiem pakalpiņiem līdz ambicioziem antivaroniem, paužot smeldzīgu līdzjūtību attieksmē pret nabadzīgajiem, bet godprātīgajiem tautas pārstāvjiem. Vizualizētas it kā ikdienišķas ainas – vienkārša kalpu sieva cērp aitu, bet klātesošajā dzejolī⁴⁰⁸ padevīgais dzīvnieks salīdzināts ar visu latviešu tautu. Nosodīta gan pārvācošanās,⁴⁰⁹ gan izplatītie sadzīves netikumi. Dzejolī “Tirgotavā”⁴¹⁰ skaudri atklāta noslāņošāns latviešu vidū: pazemotajai nabadzīgajai sievietei tirgotājs norāda, ka tikai nauda var būt slava un gods.

Viltus patrioti atmaskoti vērienīgas uzdzīves ainā, kas ironiski nosaukta legendārās dziesmas vārdā – “Triumpula” (2.45. att.). Lielā, gaišā biedrības telpa ir latviešu līderu tikšanās vieta, kuru pašpārliecība pausta pavaddzejolī: “Vaj tamdēļ mums lepnas bij biedrības celt, Lai netīros krogos mēs smokam?” Voldemārs Zeltiņš izmantojis diagonālu kompozīciju, pastiprinot dinamiku un paplašinot svinību telpu, kas šeit tiek izmantota diametrāli pretējiem mērķiem, nekā tā tika iecerēta. Pašapmierināto personāžu sasniegto materiālo labklājību apliecina elegantie apģērbi, kontrastējot ar nekulturālo uzvedību, par ko pārsteigts viesmīlis.

Daudzu latviešu vēlme izlikties par “augstiem” kungiem trāpīgi kritizēta izprecināšanas ainā (2.46. att.), kurā abu potenciālo precinieku sejas vaibstus raksturo izteikti drosmīga formas valoda (2.46a. att.) – mutes līnijas krusta un šauras līnijas formā norāda uz jaunās paaudzes bezierunu paklausību. Ekspresionistiski skičveidīgais rokraksts izceļ jauniešu apjukumu – abi kļuvuši par precēm lietišķo vecāku rokās.

Voldemārs Zeltiņš demonstrējis improvizācijas prasmes, piedāvājot atšķirīgu formveidi, variējot līniju veidus, tika panākts gan dziļums, gan dinamika, piešķirot zīmējumam spontāna svaiguma efektu, bet it kā nevīžīgās līnijas sekmē sižeta būtības izgaismošanu. Eduards Kļaviņš, salīdzinot viņa veikumu ar *Simplicissimus* karikatūristu sniegumu, atzīmē, ka

⁴⁰⁶ “Uz karstiem ķieģeļiem” / Sakop. E. Treimanis-Zvārgulis. – Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 1904.

⁴⁰⁷ Ābele K. Plaisma ar dzīvi. Voldemāra Zeltiņa biogrāfija // Voldemārs Zeltiņš. Rīga: Neputns, 2021. – 119. lpp.

⁴⁰⁸ Ķeblītis. “...ļauj tauta” // Uz karstiem ķieģeļiem / Sakop. E. Treimanis-Zvārgulis. – 1904. – 111. lpp.

⁴⁰⁹ Turpat. V. Zeltiņš. “Feina fāmīlija”. – 112. lpp.

⁴¹⁰ Turpat. V. Zeltiņš. “Tirgotavā”. – 179. lpp.

“Zeltiņa darbos līnijas un svītrinājumi arī stāstošās kompozīcijās ar cilvēku figūrām ir nemierīgāki, citkārt nevērīgi, liekumu ritms neregulārāks, periodam tipiskā racionālā stilizācija izteikta vājāk”.⁴¹¹ Daudzveidīgā formu valoda, drosmīgie rakursi, lineārā ekspresivitāte ierindo šos darbus starp veiksmīgiem latviešu karikatūras vēstures paraugiem.

Minētajā periodā konstatējami izdevumi, kuros iespīestas atsevišķas, bet zīmīgas karikatūras, piemēram Apskatā (1902–1905)⁴¹² Rihards Zariņš bijis autors vāka un titulzīmējumam, vinjetēm un karikatūrām. Trāpīga ir aina (2.47. att.) ar baronu – vērsi, kurš norāda uz savām patronāta tiesībām iecelt mācītājus un sirsnīgi uzrunā aitas jeb latviešu draudzi: “Jūs mīļie, lopiņi”, vienlaikus piesolot niknu uzraugu, “lai āda jums to mana”. Reālistiski detalizētais zīmējums piešķir ainai ironiski svinīgu noskaņu. Karikatūrā “Prieka dienas Katvaras pagastā”⁴¹³ tiek nosodīts alkoholisms, jauno baznīcas krogu sarkastiski nodēvējot par “kultūras darbu”.

Par vispopulārāko laicīgo lasāmvielu kļuva kalendāri. Veiksmīgu darbību turpina Ādolfā Alunāna Zobgala kalendāra (1892–1915, Jelgavā) veidotāji ar neiztrūkstošo Zobgala tēlu titulvinjetē (2.48. att.).

Joprojām kā spilgtākais konservatīvisma simbols tika izmantots Bizmaņa tēls (2.49. att.), kurš zīmēts panikā par jaunajiem preses izdevumiem, kuros vairs neciena “maizes pātagu”. Vijīgi precīzais spalvas zīmējums atklāj modernā kunga šausmas – pat apkakle un slavenā prūšu bize sacēlusies gaisā no izbīļa, veidojot savstarpēju ritmisku saskaņu.

Tika signalizēts par latviskās identitātes attīstības idejas stagnāciju un pat degradāciju gan biedrību ikdienas darbā, gan svētku nemitīgā organizācijā, kā arī par līderu jeb pīlāru morālo pagrimumu. Karikatūrā “Brīviedēju koris diženos svētkos” (2.50. att.) dinamiskā kompozīcijā zīmēta vienota draudīga resnvēderu masa, kas kareivīgi brāžas uz goda mielastu. Nepārrēdzamā bara identiskās sejas un augumi simbolizē nekontrolējamu alkatīgu pūli, uzsvērtā korpulence un elegantie apģērbi norāda uz ievērojamas latviešu sabiedrības daļas sasniegto labklājību un jaunlatviešu ideālu ignoranci.

Atzinīgi tika vērtēts⁴¹⁴ arī karikatūrām bagātais Zvārguļa Zobgala kalendārs (1901–1913, Rīgā), kurā skarba kritika veltīta tautas priekšstāvjiem, straujajam noslāņošanās procesam latviešu vidū, pārvācošanās tendencēm, sieviešu emancipācijas ēnas pusēm u.c. aktualitātēm. Lasītājus brīdināja akli neuzticēties katram vārdam, jo rakstītāji mēdza pārveidot informāciju, lai ziņas labāk pārdotu, līdzīgi kā to dara “pindzelmaņi”, piemēram, cūkas ķeršanu nosaucot par “medībām pēc laimes”.⁴¹⁵ Sērijā “Laminieks tintē” (2.51. att.) nosodīti anonīmie sūdzību rakstītāji preses izdevumiem. Tajā parādīts, kā “profesionāls” ķengātājs cenšas nomelnot visus savus pretiniekus, jo zināma redakcija to visu publicē. Uzskatāmi uzsvērts šādu melu bumeranga efekts (2.51.a att.).

⁴¹¹ Kļaviņš E., Latvijas mākslas vēsture. IV – 305. lpp.

⁴¹² Apskats, zinisks, literārisks, kritisks, politisks žurnāls, red. un izd. J. Rozēns, Rīgā.

⁴¹³ R.Zariņš. “Prieka dienas Katvaras pagastā”. // Apskats. –1903. – Nr. 48. – 700. lpp.

⁴¹⁴ -vs. [Jankavs J.] Mūsu kalendāri. (Grāmatu galds). // Baltijas Vēstnesis. – Nr. 234. – 3. lpp.

⁴¹⁵ E. Treimanis- Zvārgulis. “Medības pēc laimes. Pēc parauga”. // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1902. gadam, Rīga: M. Freiberga apgādība. – 59. lpp.

II.2. 1905.–1907. gada revolūcijas laika vizuālā retorika: karikatūras kā masu kultūras fenomens

Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā

Krievijas impērijā pilnībā izveidojās kapitālisma sistēmas monopolistiskā stadija, tai kļūstot par agrāri industriālu lielvalsti. Ekonomisko progresu veicināja ārvalstu kapitāls. Tomēr pasaules ekonomiskā krīze, kā arī krievu–japāņu karš (1904–1905) saasināja sociālās, politiskās, nacionālās u.c. problēmas.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā aktīvi darbojās dažādas politiskās partijas, savienības, organizācijas, biedrības u.c. apvienības, kas katra orientējās uz noteiktiem sabiedrības slāņiem. Kā viena no aktīvākajām bija nelegālā liberālā biedrība “Atbrīvošanās apvienība” (*Союз освобождения*, savs žurnāls *Освобождения*).⁴¹⁶

Protestu un streiku kustība visā Krievijā kulminēja revolūcijā, ko aizsāka demonstrantu apšaušana 1905. gada 10. janvārī Pēterburgā. Valdība Nikolaja II vadībā nespēja rast vienotu modeli modernas valsts attīstībai, tāpēc 1905. gada 17.(30.) oktobrī cars parakstīja manifestu par Valsts domes sasaukšanu un vārda (sapulču, savienību u.c.) brīvību, tomēr tas neatrisināja virkni svarīgāko problēmu. Radās daudzpartiju sistēma, tika izveidots parlaments, pieņemta pirmā konstitūcija u.c. pārmaiņas, bet tas nemazināja politisko šķelšanos, turpinājās sadursmes, represijas un terors.

Politiskās nestabilitātes laikā arī karikatūristi aktīvi līdzdarbojās sabiedriskās domas veidošanas procesos. Speciālo preses izdevumu attīstības kontekstā liela nozīme bija vācu satīriskās grafikas paraugiem – tādiem žurnāliem kā *Kladderadatsch* (1848–1944), *Fiegende Blätter* (1845–1944), *Ulk* (1872–1933), *Der wahre Jacob* (1877–1933) un *Die Lustige Blätter* (1888–1944), *Jugend* (1896–1940). Tajos darbojās virkne meistarīgu autoru, kā komiksu pamatlicējs Vilhelms Bušs (*Wilhelm Busch*, 1832–1908), kurš gan grāmatā “Makss un Morics” (*Max und Moritz – Eine Bubengeschichte in sieben Streichen*, 1865), gan populārājās zīmējumu sērijās ar satīriskajiem dzejoļiem (daži to izteicieni pat iesakņojās vācu sarunvalodā) izsmēja sīkpilsoņu netikumus, pārsvarā izvairoties no nopietnām tēmām, bet atrodamā arī kritika par Rietumeiropas lielvalstu politiskajām aprindām.

Tomēr par visnozīmīgāko visā Rietumeiropā kļuva Minhenē izdots *Simplicissimus* (1896–1944, īsu brīdi vēlāk atkārtoti atjaunots).⁴¹⁷ 1897. gadā iespieda 15 000 eksemplāru tirāžā, bet 1904. gadā jau 85 000 eksemplāros.⁴¹⁸ Krāsainais žurnāls (vairāk nekā 50 numuru katru gadu) izcēlās ar savu augsto poligrāfisko kvalitāti un daudzveidīgo, to skaitā Minhenes secesijas (*Münchener Secession*, ar 1892) mākslinieku avangardisko formveidi, popularizējot jūgendstilu u.c. modernos mākslas strāvojumus. Asprātīgais, intriģējošais, pat šokējošais vizuālais materiāls mijiedarbojās ar satīriski kritisko saturu, ko radīja novatoriski noskaņoti vācu literāti. Tā redaktors Alberts Langens (*Albert Langen*, 1869–1909) bija dzīvojis Parīzē, iepazinis mākslas vidi un cilvēkus, kā arī iedvesmojies no labākajām franču karikatūristu

⁴¹⁶ Vairāk par to III. 4. Ieskats Savējo un Svešo konfrontācijas diskursos (19. gs. 2. p./20. gs. s.).

⁴¹⁷ Nosaukums radies no pirmā piedzīvojumu romāna vācu valodā *Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch* (autors *Hans Jacob Christoffel von Grimmelshausen*, 1668) galvenā varoņa vārda, ko var tulkot kā “vientiesīgs”. Neraugoties uz piedzīvojumiem un pārbaudījumiem Trīsdesmitgadu kara laikā un ceļojumos pa Eiropu, ideālistiski naivais zēns nezaudē godaprātu, ticību labajam un spēju labestīgi brīnīties.

⁴¹⁸ *Taylor A. Satire and Society in Wilhelmine Germany: Kladderadatsch and Simplicissimus, 1890–1914.* – Lexington: The University Press of Kentucky, 2015. – P. 3.

žurnālu *La Caricature* (1830) un *Le Charivari* (1832) tradīcijām, kurās aktuālais apvienots ar filozofisko, konkrētais ar vispārīgo, politika ar mitoloģiju utt.

Izdevums *Simplicissimus* pauda pilsoniski demokrātiskus uzskatus, nesaudzīgi atmaskojot Vilhelma II laikmetu, konservatīvi monarhistisko platformu, militarismu, vēršanos pret reformām, kā arī varas atbalstītājus: juristus, ierēdņus, policistus, teologus. Ar žultainu humoru tika kritizētas sevi pārdzīvojušas parādības – padevības gars, filistru pašmīlība, uzpūtība, visu vērtību devalvēšana, dzīves stila degradēšanās augstākajos slāņos – u.c. aktualitātes. Pirmais numurs iznāca 1896. gada 4. aprīlī un acumirkli izsauca kritizēto sašutuma vētru. Žurnāla simbolu – nikno sarkano buldogu – radīja ražīgākais autors Tomass Teodors Heine (*Thomas Theodor Heine*, 1867–1948), vēl jāmin Rūdolfs Vilke (*Rudolf Wilke*, 1873–1908), Bruno Pauls (*Bruno Paul*, 1874–1966), Ferdinands Reznīčeks (*Ferdinand Reznicek*, 1868–1909), Ēriks Šilings (*Erich Schilling*, 1885–1945), Olafs Gulbransons (*Olaf Gullbransson*, 1873–1958).⁴¹⁹

Daudzi novatoriski orientēti krievu mākslinieki devās uz Bavārijas galvaspilsētu Minheni, kas bija ievērojama vācu impērijas kultūras metropole – zinātnes un mākslas centrs, kur smēlās iedvesmu no žurnāla *Simplicissimus* sava izdevuma *Мир Искусства* (1898–1904, Pēterburgā) dizainam.

Ja līdz 1905. gadam Krievijā izdeva 47 satīriskos žurnālus, tad revolūcijas laikā to skaits sasniedza 485.⁴²⁰ Veiksmīgākie krievu satīriskās grafikas izdevumi bija *Зритель* (1905–1906, 1908), *Пулемет* (1905–1906), *Сигнал* (1905), *Маски* (1906), *Штык* (1906), *Жало* (1905), *Адская Почта* (1906). Visnozīmīgākais bija Pēterburgas *Жупел* (1905–1906), kura redaktors bija Zinovijs Gžebins (*Зиновий Гржебин*, 1877–1929), un tajā iesaistījās *Мир искусства* dalībnieki Ivans Biļibins (*Иван Билибин*, 1876–1942), Aleksandrs Benuā (*Александр Бенуа*, 1870–1960), Mstislavs Dobužinskis (*Мстислав Добужинский*, 1875–1957), Ļevs Baksts (*Лев Бакст*, 1866–1924), Jevgēņijs Lanserē (*Евгений Лансере*, 1875–1946), Boriss Anisfelds (*Борис Анисфельд*, 1878–1973), Dmitrijs Kardovskis (*Дмитрий Кардовский*, 1866–1943), Boriss Kustodijevs (*Борис Кустодиев*, 1878–1927). Karikatūristi un literāti par kritikas mērķi izvēlējās birokrātiju, galma intrigantus, militāri policejiskās valsts pārvaldes metodes. Pēc žurnāla slēgšanas visa tirāža tika konfiscēta.

Uzskatāma ir savstarpējā mijiedarbība ar vācu *Simplicissimus* kolēģiem. Piemēram, Mstislava Dobužinska “Oktobra idille”⁴²¹ ar vientulīgo pēcdemonstrācijas ainu un gandrīz analogo Tomasa Teodora Heines pēc pieciem gadiem *Simplicissimus* ievietoto zīmējumu ar nosaukumu “Pēc ielas demonstrācijas”.⁴²²

Populārs ir Arkādija Averčenko (*Аркадий Аверченко*, 1881–1925) tā laika vērtējums: “It kā asiņaini sarkana raķete 1905. gadā būtu izšauta. Izšauta un sašķīdusi simtiem asiņaini sarkanu satīrisko žurnālu veidā, tādu negaidītu, biedējošu savas žultainās un skarbās drosmes

⁴¹⁹ *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē 19. gs. beigās–20. gs. sākums // Māksla un politiskie konteksti. – Sast. D. Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 65. lpp. (Turpmāk *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē, 2006.).

⁴²⁰ *Жуков М.* Сатирические журналы периода первой российской революции как исторический источник. // Новое о революции 1905–1907 гг. в России / Под ред. Ю.Д. Маргорлиса. – Ленинград: ЛГУ, 1989. – С. 52.

⁴²¹ Dobužinskis M. “Oktobra idille.”/ “Октябрьская идиллия”. // *Жупел*. – 1905. – № 1. – С. 4.

⁴²² T.T.Heine. “Pa vistumšāko Vāczemi. Pēc ielas demonstrācijas.”/ “Durchs dunkelste Deutschland. Nach der Straßendemonstration”. // *Simplicissimus*. – 1910. – Nr. 52, vāks.

dēļ. Visi staigāja ar augstu paceltām galvām un pamāja cits citam, redzot kādu spilgtu ražeti: redz, kur ir tā brīvība!”⁴²³

Saistībā ar Krievijas tipogrāfijām jāizceļ nozīmīgākā, kas ir nepastarpināti saistīta ar latviešu karikatūras vēsturi. Tā ir Romana Golikes (*Роман Голике*) tipogrāfija, kurā tika iespiestas pirmās *Pēterburgas Avīzes* (1862–1865), bet 20. gs. sākumā periodiskie izdevumi *Мир искусства, Сатирикон, Жупел, Шут, Осколки*.

Izdevējdarbībā iesaistījās arī viņa dēls Romans Golike (*Роман Голике*, 1848?–1919), bet 1902. gadā notiek apvienošanās ar Artūra Vिल्борга (*Артур Вильборг*, 1856–1923?) cinkogrāfiju, izveidojot paju sabiedrību (*Товарищество «Р. Голике и А. Вильборг»*), kas izpildīja Nikolaja II galma pasūtījumus, kļūdamā par vadošo privāto tipogrāfiju līdz 1917. gadam. Tika izdotas elitāras mākslas grāmatas, piesaistot *Мир искусства* māksliniekus un saņemot starptautiskas godalgas.⁴²⁴

Pievēršoties vietējai vēsturiskajai situācijai, arī Latvijas teritorijā turpinājās urbanizācija un industrializācija, tika izvērstas dzelzceļa tīkls, Rīga bija lielākā eksporta osta Krievijā, attīstījās banku sistēma, lauksaimniecība, izglītība, kultūra utt.

Nozīmīgs notikums bija Rīgas pilsētas mākslas muzeja atklāšana (1905). Paplašinājās mākslas izglītības iegūšanas iespējas: tiek atvērta Rīgas pilsētas mākslas skola, Venjamins Blūms (1861–1919) iekļāva apmācībās arī reālskolas programmu, Jūlijs Madernieks un Janis Rozentāls piedāvāja mākslas apguves kursus, iepazīstinot interesentus ar jaunāko tēlotājmākslā. Reālisma (peredvižņiku) pozīcijas mazinājās, līdzās neoromantismam, simbolismam un jūgendstilam aktualizējās impresionisms, postimpresionisms un ar 20. gs. sākumu – klasiskais modernisms.

Vadošais ekonomiskais spēks – pilsoniskās aprindas – nebija vienots politiskajos uzskatos. Industrializācija sekmēja revolūcijas galvenā spēka – strādniecības – veidošanos. Izvērtās arī zemnieku protesti. Saspīlētas etniskās attiecības noteica pretošanos rusifikācijai un NI ideju strauju attīstību.⁴²⁵ Kā lasāms Viļa Plūdoņa dzejoļa finālā: “Gaiss, svaigs, Nu trīc, (..) tur svīst Jau rīts”.⁴²⁶ Diemžēl noslāņošanās latviešu inteliģences starpā bija radījusi “nelatvisko aristokrātismu”.⁴²⁷

Jāmin arī t.s. Jaunās strāvas pārstāvji, kuri avīzē *Dienas Lapa* (1886–1918, ar pārtraukumiem) popularizēja nacionālpolitiskas un sociālpolitiskas idejas, atbalstot demokrātisko ideoloģiju.

Jau 13. janvārī Rīgā sākās ģenerālstreiks, kā rezultātā nošāva 73, ievainoja ~200 cilvēkus.⁴²⁸ Revolūcija aptvēra lielākās Latvijas pilsētas un laukus: ”Mazajā, klusajā Baltijā rūc lielgabali, no visām pusēm nāk ziņas par sadursmēm, arestiem, uzbrukumiem.”⁴²⁹

⁴²³ Жулякова Н. В. История российской печати конца XIX – начала XX веков: Учебно-методическое пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности и направлению «Журналистика». – Томск: Издательство «УПК «Журналистика», 2008. – 74. lpp. Publ.: <http://www.newsmen.tsu.ru/2014/02/istoriya-rossijskoj-pechati-konca-xix-nachala-xx-vekov-n-v-zhilyakova/> (sk. 06.06.2015.).

⁴²⁴ Молчанова Д. Товарищество «Р. Голике и А. Вильборг», Поставщик Императорского Двора. // Библиотеко-ведение. – Выпуск 5. – 2014. – с. 70–75. Publ.: <https://bibliotekovedenie.rsl.ru/jour/article/viewFile/101/235> (sk. 10.05.2022.).

⁴²⁵ Vairāk par to III. 4. Ieskats Savējo un Svešo konfrontācijas diskursos (19. gs. 2. p./20. gs. s.).

⁴²⁶ Plūdonis V. Baigi. Veltījums Duburam // Vērotājs. – 1903. – Nr. 2. – 133. lpp.

⁴²⁷ Asars H. Avīzniecība un publicistika divdesmitā gadusimtena sākumā // Latviešu literatūras vēsture. – IV sēj. – Rīga: Grāmatu spiestuves kooperatīvs “Grāmatrūpnieks”, 1936. – 109. lpp.

⁴²⁸ 1905. gada revolūcija // 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 339. lpp.

⁴²⁹ Anonīms. Stāvoklis Baltijā // Jaunā Dienas Lapa. – 1905. – Nr. 1. – 3. lpp.

Organizācijas un pilsētu domes sastādīja petīcijas, izstrādāja skolu programmu mācībām latviešu valodā, panāca reliģisko ierobežojumu atcelšanu, pieprasīja Satversmes sapulces sasaukšanu utt.

Arī Latvijas teritorijā tautas sapulces sāka pārņemt varu, izveidojās arodbiedrības, organizēja pilsoniskās partijas, notika tautskolotāju, pagastu delegātu kongresi, izveidoja rīcības komisijas un tautas tiesas, sāka risināt jautājumus par muižnieku īpašumiem utt., izskanēja Latvijas autonomijas ideja.

Kā pirmā nozīmīgākā poliskā organizācija minama Latviešu sociāldemokrātu savienība (1903), savukārt pirmā partija – Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP, 1904). Liberālās pilsoniskās partijas pārstāvēja Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija un Latviešu demokrātu savienība, bet konservatīvā Tautas partija mēģināja sadarboties ar vācbaltiešiem, paužot lojalitāti monarhijai.

Tomēr 1905. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanās vācbaltiešu un krievu reakcionāro spēku sadarbības rezultātā domē iekļuva tikai 12 latvieši.⁴³⁰

Tā laika nacionālās emancipācijas noskaņojums lasāms *Baltijas Vēstnesī*: “Nav nevienai tautai lielāku svētku par brīvības svētkiem, nav dārgākas mantas pasaulē par taisnību un brīvību”,⁴³¹ ko noslēdz apsveikums: “Daudz laimes tev, brīvā Latvju tauta!”⁴³² Vispārējā sajūsmā sasniedza kulmināciju kādā *Pēterburgas Avīžu* karikatūrā, kur ienaidnieks zīmēts stūrgalvīga un tāpēc uz nāvi nolemta āža veidolā,⁴³³ jo pretošanās progresam jeb braucošam vilcienam, ir bezjēdzīga.

Pieaugot revolucionāru skaitam vienībās, cīņas draudēja pāraugt pilsoņu karā. Lai stabilizētu situāciju, tika izsludināts karastāvoklis, iesūtot karaspēka daļas, vairāk nekā 19 000 kareivju, no citām impērijas teritorijām.⁴³⁴ Tika nodibināta Baltijas ģenerālgubernatūra, sāka darbu speciālas soda ekspedīcijas, kas bez tiesas sprieduma nogalināja, dedzināja īpašumus, konfiscēja mājlopus, uzlika naudas sodus.

1906. gada situācijas apraksti bagāti ar simboliku: “Par daudz satrupējuse un savās saknēs sapuvuse bija Baltijas vecā kārtība, par daudz pazīstamas un katram redzamas bija visas nebūšanas un trūkumi, lai pirmā spirtgā vēsma tās viegli neapgāztu.” Noslēdzot ar cerību: “Tagad valdīs sarkanais terors no vienas un baltais terors no otras puses, kuri karos bez žēlastības. Bargi kungi ilgi nevalda.”⁴³⁵ Cīņa turpinājās publicistikā, dzejā un tēlotājmākslā. 1906. gadā mākslinieks Teodors Ūders iedvesmots raksta: “Jūtu, ka dzīvoju lielā laikmetā! (..) Es tikpat drosmīgi triepju, ar tādu pašu nekaunīgu drosmi, kā mani novadnieki cīnās par brīvību. Malači latvieši – kā suņi iekodušies savā mērķī – brīvībā! Lai ko arī darītu – viņi savu panāks! Čuhņu stūrgalvība spēj izkustināt klintis”.⁴³⁶

Aktivizējās latviešu profesionālie mākslinieki. Revolūcijas laikā spēku polarizācija piedāvāja izvēli starp carisko reakciju un revolucionāro visatļautību. Vēsturiskie notikumi sašķēla latviešu inteliģenci, ko demonstrē pazīstamā petīcija caram.⁴³⁷ Izdevēji centās

⁴³⁰ 1905. gada revolūcija // 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 344. lpp.

⁴³¹ *Gaujmalīti*. Brīvības gaviņu atskaņas uz laukiem // *Baltijas Vēstnesis*. – 1906. – Nr. 241. – 1. lpp.

⁴³² Turpat.

⁴³³ Anonīms. “Cik tuvu man mans gals jau klātu – To buntavnieks tik pateikt māc” // *Pēterburgas Avīžu* literāriskais pielikums. – 1905. – Nr. 25. – 88. lpp.

⁴³⁴ 1905. gada revolūcija // 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 386. lpp.

⁴³⁵ Anonīms. Kas iznāks? // *Baltijas Vēstnesis*. – 1906. – Nr. 275. – 1. lpp.

⁴³⁶ Spēks, darbs, dzīves prieks. Teodora Ūdera vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase. – Rīga: Latvijas Viedas sadraudzības izdevniecība, 2001. – 166.–167. lpp.

⁴³⁷ Iespiesta *Pēterburgas Avīzēs*, 19.04.(02.05.)1905.

pielāgoties jaunajiem apstākļiem, atspoguļojot ārpolitikas un iekšpolitikas problēmas. Nesaskaņu sekas bija mākslas darbu un celtņu iznīcināšana, polemika laikrakstos un arī vizuālā satīra, kas izvirzījās līderpozīcijās.

Kaut arī “žurnālus vajāja bez žēlastības, cenzūra vilka zīmējumiem pāri krustus ar sarkanu zīmuli un atdeva atpakaļ par biedināšanu (..), bet redaktorus sauca pie atbildības un žurnālus apturēja jau pēc pirmā otrā numura”.⁴³⁸

Neraugoties uz apgrūtināto koncesiju iegādi, pēccenzūras ieviešanu, kad periodiskie izdevumi vispirms nonāca pārdošanā un tikai tad, ja bija vajadzība, sekoja sankcijas, bet neperiodiskie bija jāiesniedz preses komitejās līdz izplatīšanas sākumam, un izpildvaras instancēm bija laiks tirāžas konfiskācijai,⁴³⁹ izdevumu skaits turpināja palielināties, pieaugot karikatūru un karikatūristu skaitam.

1905.–1907. gada revolūcijas laikā gan Latvijas teritorijā, gan ārpus tās iznāca vairāki satīriski rakstura žurnāli un krājumi. Cītējot Eduardu Kļaviņu – revolūcijas laika grafiskā satīra bija “spēji izveidojies tālaika populārās grafiskās kultūras fenomens”.⁴⁴⁰

Latviešu karikatūrās ne tikai var izsekot notikumu attīstībai, bet arī novērtēt izmaiņas tās galveno varoņu un antivaroņu veidos, kā arī to savstarpējās attiecībās. Karikatūristi uzteica latviešu vērtīgākās vēlamās “jaunās” rakstura īpašības un spējas. Latvieti reprezentēja kā bezbailīgu/pārdošu, apņēmīgu un pašreizējīgu indivīdu, kurš īstenos iecerēto, piemēram, atriebību, neraugoties uz ievērojamo pretestību un potenciālo sodu. Pirmo reizi lasītājs varēja ne tikai sākt apzināties, bet arī “ieraudzīt”, ka latvieši spēj sadarboties (piemēram, t.s. rīcības komitejās), organizējot slepenas, bīstamas un vardarbīgas operācijas. Gan vispārināti, gan konkretizēti latviešu karikatūristi nošķīra un izcēla latviešu nacionālās dubultspiestības ienaidnieku tēlus, pirmām kārtām vācbaltiešu elites pārstāvjus un garīdzniekus, kā arī cariskās Krievijas varas realizētājus (militāristus, žandarmus, ierēdņus, politiķus). Zīmētāji centās izvērtēt cittautiešu savstarpējo sadarbību latviešu interešu apkaršanā, kā arī tās sekas: sodot, izsūtīt trimdā, apcietinot, noslepkavojot u.c. veidos liekot latviešiem nožēlot sacelšanos, kuras iemesls bija arī tolaik vēl neskaidrie/neapzinātie centieni pēc demokrātiskas un nacionālas valsts. Tikpat svarīgi bija atmāskot propagandas paņēmienus (dezinformāciju presē, pretrunīgos aģitatorus, šovinismu, cenzūras ierobežojumus, izdevumu savstarpējo konfrontāciju u.tml.). Satīriskajā grafikā tika atklāti ne tikai revolūcijas laika postījumu apmēri un lielais upuru skaits, bet arī noskaņa: sāpes, naidis, netaisnības apziņa, nesamierināšanās, tomēr saglabājās ticība, ka pārmaiņas ir nenovēršamas un cīņa jāturpina.

Tā bija liela politiskā skola tautai, kas gatavoja ceļu neatkarīgās Latvijas valstij.⁴⁴¹

⁴³⁸ *Bēms R.* Alberts Kronenbergs. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. – 13. lpp.

⁴³⁹ No 17. 10. – 1906. gada decembrim slēdza 370 izdevumus, konfiscēja vairāk nekā 430, slēdza 97 tipogrāfijas, arestēja un uzlika naudas sodus 607 redaktoriem un izdevējiem. *Рейфман П.* Цензура в дореволюционной, советской и постсоветской России: в 2 т. Т. 1: Цензура в дореволюционной России. – Москва: «Пробел-2000», 2015. Publ.: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/10.php (sk. 28.08.2020.).

⁴⁴⁰ *Kļaviņš E.* 1905.–1907. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas laika mākslinieciskās alternatīvas // Latvijas mākslas vēsture. IV – 327. lpp.

⁴⁴¹ 1905. gada revolūcija // 20. gs. Latvijas vēsture. I sēj., 2000. – 401. lpp.

II.2.1. Alfrēda Kukura izdevumi

Pirmais latviešu humoristiski satīriskais izdevums bija *Vārdotājs* (1906–1907)⁴⁴² ar tā turpinājumiem: *Šalkas* (1907) un *Vērotājs* (1907). To izdevējs Alfrēds Kukurs⁴⁴³ bija viena no aktīvākajām personībām latviešu preses segmentā, kura apgāds (dib. 1897, Rīgā) uzskatāms par lielāko līdz Otrajam pasaules karam. Tajā tika iespiesti periodiskie izdevumi, kalendāri, daiļliteratūra. Jau pirmajā *Vārdotāja* izdošanas gadā lasītājiem piedāvāja 44 numurus. Alfrēds Kukurs mērķtiecīgi izmantoja politiskās satīras intriģējošo potenciālu, savu izdevumu reklāmās vienmēr uzsverot ievērojamo karikatūru skaitu. Šo izdevumu forma un saturs nav viennozīmīgi vērtējami, atrodami arī kritiski viedokļi.⁴⁴⁴ Tomēr izdevumos iespiesti vairāki augstvērtīgi pētāmās jomas piemēri. Žurnāls izcēla revolūcijas un soda ekspedīciju gaitu, piedāvājot gan amatnieciski primitīvas, gan mākslinieciski novatoriskas, asi nosodošas konkrētu notikumu un visa pārmaiņu laikmeta vizualizācijas.

Izdevumā *Vārdotājs* visaktīvākais rakstītājs bija pats izdevējs, kurš mēdza aizņemties materiālus arī no citiem periodiskajiem izdevumiem, kas bija pierasta tā laika prakse.

Tomēr tieši par saviem rakstiem viņam tika piespriests pat cietumsods kā par Nr. 16 publicēto “Ko Baltijas vācieši mums ir ņēmuši un ko ir devuši.”⁴⁴⁵

Mākslinieciskā apdare ir eklektiska: pārspiedumi no citiem izdevumiem, politipāžas, oriģinālzmējumi un karikatūras, no kurām daudzas anonīmas vai parakstītas ar iniciāļiem. Nereti vienā lapaspusē atrodamas dažādu izpildījuma manieru, tehniku un klišeju kvalitātes variācijas. Atšķirīgs ir profesionālais izpildījuma līmenis, kurā izceļas latviešu mākslinieku trijotne: Indriķis Zeberīns, Alberts Kronenbergs (1887–1958) un Rūdolfs Vilciņš (1886–1953).

Rūdolfs Vilciņš savu profesionālo izglītību ieguva Venjamina Blūma mākslas skolā un Jaņa Rozentāla studijā, bet līdztekus glezniecībai aizrāvās ar karikatūras jomu, dažādās tehnikās un manierēs radot veiksmīgus artefaktus vairākiem izdevumiem. Viena no populārākajām tēmām presē bija savstarpēja izdevumu noniecināšana. Visbiežāk tas bija konkurējošais izdevums/izdevumi, bet tikpat aktuāli bija apsūdzēt tā dēvēto konservatīvo periodiku, jo īpaši vācu preses līderi *Düna-Zeitung*. Šai avīzei Rūdolfs Vilciņš veltījis daudzas asas karikatūras, vizualizējot izdevumu atbaidošas vecas sievas veidolā. Vienlīdz svarīgi bija atmaskot t.s. vilkus jēru ādās jeb vietējos demagogus – konservatīvās *Rīgas Avīzes* (1902–1915)⁴⁴⁶ veidotājus, īpaši populārs bija Frīdrihs Veinbergs. Ironiju par abu avīžu kopējiem mērķiem atspoguļo karikatūrā “Tās divas vecenes, kas vienā ragā pūš” (2.52. att.), kurā uzsvērtā traģikomiskā pārpūle, apsūdzot dumpiniekus. Daļa svarīga teksta simboliski it kā slēpta, bet to var izlasīt: “Tos īstos latviešus visus nonāvēt.” Kariķētās sejas ar izvalbītām acīm, groteskie ķermeņu profili, raibie lakatiņi un čības pielīdzina šos tēlus veciem reliktiem, trokšņainiem klauniem, kuriem pakaļ lido maitu putni. Atsakoties no viņam raksturīgās detalizācijas, mākslinieks aktualizējis preses izdevumu rafinēto sadarbību, kas vairoja sabiedrības neizpratni par situāciju valstī un politiķu patiesajiem nolūkiem. Reakcionāro preses izdevumu sēras pēc vecās kārtības grafiķis vizualizējis raudošu vecēņu barā kapsētas

⁴⁴² *Vārdotājs*, politisks, humoristiski satīriska ilustrēts žurnāls, red. un izd. A. Kukurs, Rīgā.

⁴⁴³ **Kukurs Jānis Alfrēds** (1879–1941) – izdevējs, tirgotājs, rakstnieks, redaktors, turpmāk A. Kukurs.

⁴⁴⁴ *Grigulis A., Treijs R.* Latviešu žurnālistikas vēsture. – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 182. lpp.

⁴⁴⁵ *Vārdotājs*. 1906-1907 // Latviešu periodika 1768–1919 / Aut. kol. K. Egle, V. Lūkina. – LPSR ZA – 1. sēj. – Rīga: Zvaigzne, 1977. – 343. lpp.

⁴⁴⁶ *Rīgas Avīze*, dienas avīze, red. un izd. F. Veinbergs, Rīgā.

vārtos.⁴⁴⁷ Zīmētāja rokrakstam raksturīga viļņota vai saraustīta līnija, sejas un ķermeņa proporciju spēcīgi pārspīlējumi, izteiktas deformācijas, dažādu laukumu kontrastējošs iekļājums. Nereti pavadteksti ir pārāk izvērsti, kas apgrūtina acumirkliņu sižeta uztveri, bet veiksmīgos piemēros tie pastiprina izvēlētās problēmas kritiku.

Preses ietekmi uz sabiedrisko domu demonstrē karikatūra (2.53. att.), kurā *Düna-Zeitung* attēlota kā spēcīga sieva, kas cenšas noturēt pakļautībā slaucamo govī – Baltiju, mudinot muižniecības pārstāvi turpināt spīdzināšanas procesu. Savaldīt izmocieto dzīvnieku centīgi palīdz Andrejs (Niedra) un padevīgais Spricis (Veinbergs) šuneļa veidolā. Sadarbības rezultātu bauda arī garīdzniecība, kuru iemieso svētlaimīgais mācītājs kompozīcijas priekšplānā. Formu asās šķautnes veido laužītu līniju ritmus, pastiprinot vēstījuma skarbumu, izceļot valdošās aprindu simbolizējošo negatīvo varoņu nežēlastību un viltību.

Rūdolfš Vilciņš vizualizējis turīga vācu deputāta kandidāta tipisku ārieni (2.54. att.), kurš saslimis ar “tauku kaiti” jeb pārbarojies, tāpēc viņa balsis sīvajā vēlēšanu cīņā zvejo padevīgie rokaspuīši. Izplūdušās ķermeņa aprises asprātīgi saskaņotas ar krēsla noapaļojumiem, kas ieliekušies no milzīgā svara. Lakoniskajā siluetā nedaudz izcelts tikai deguns, bet ķermenis izplūdis viļņveida masās. Šī karikatūra bija aktuāla dažādu vēlēšanu kontekstā arī nākamajos gados, tāpēc to pārpublicēja atkārtoti. Karikatūrists vairākkārt ironizējis par cerētajām reformām valstī,⁴⁴⁸ izsmējis lēno politisko reformu gaitu⁴⁴⁹ utt.

Savstarpējās “aizņemšanās” prakses lielisks piemērs ir Rūdolfš Vilciņa 1906. gada meistarīgās ksilogrāfijas sērijas pirmās ainas “Dažādi temperamenti. Dvēseļu studija četrās bildēs” (2.55. att., 2.55.a att.) pārpublicējums krievu presē divus gadus vēlāk. Latviešu grafiķa Flegmatīka tēls par zupā atrasto mušu analītiski secina, ka tā nav “vienkārsa istabas muša, bet kaulu muša!”. Savukārt anonīmā kompozīcijā, kas sastāv no trīs daļām, “Pavasara motīvi” krievu žurnālā *Illym* (2.55.b att.) šī aina parakstīta ar tekstu, kurā pausts gaišs prieks par mušu kā pirmo pavasara vēstnesi.

Izdevumā *Vārdotājs* sevi pārliecinoši reprezentēja Alberts Kronenbergs, kurš arī bija apmeklējis Venjamina Blūma zīmēšanas skolu un Jaņa Rozentāla privāstudiju. Tikai vēlāk sekoja mācības Pēterburgas Ķeizarkajā mākslas veicināšanas biedrības skolā (1911–1915) pie Ivana Biļibina. Jau agrīnais sniegums izceļas ar uzteicamu rūpību un izpildījumu dažādību,⁴⁵⁰ piesakot sevi arī kā talantīgu literātu, ko apliecina jēgpilnie pavadteksti.

Uzsverot preses lomu sabiedriskā viedokļa veidošanā, viņš radījis vienu no izteiksmīgākajām “Dūnas tantēm” (2.56. att.). Tās izmisums cietuma kamerā pretstatīts latviešu zemnieka mieram, kuru kaitina vecās sievas histērija. Mākslinieks uzsvēris vācbaltiešu bailes no nākotnes, jo tika apdraudēts to privileģētais statuss. Tantes galva vaimanās atlauzta atpakaļ, veidojot lakonisku līniju ar ieskicētām acīm, degunu, ausīm un asaru lāsēm, kas atkārtojas raibajā blūzē un turpinās svārkos, uzsverot ciešanu “bezgalību”, ko pastiprina žēlabu dziesma. Grafiķis ar sev raksturīgo it kā bērnišķīgi primitīvo zīmēšanas manieri, kuras stilizācijas pamatā izmantoti daudzveidīgi, veikli noapaļojumi un trāpīgas detaļas, radījis spilgtu vācu sabiedrības parodiju, norādot uz tās glēvulību, tātad nekaitīgumu.

Karikatūristu aktīvā līdzdalība viedokļu sadursmēs presē vizualizēta vairākās karikatūrās. Aiz “Aizspriedumu mūra” (2.57. att.) cenšas noslēpties krievu patvaldības un

⁴⁴⁷ A. Kronenbergs. “Nu tad uz dusu pēdējo”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 38, vāks.

⁴⁴⁸ R. Vilciņš. “Politiska mīkla”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 36. – 573. lpp.

⁴⁴⁹ R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // *Vārdotājs*. – 1907. – Nr. 1. – 9. lpp.

⁴⁵⁰ *Bēms R.* Alberts Kronenbergs. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961. – 14. lpp.

vācu garīdzniecības pārstāvji, kas ieguvuši kroplīgu marionešu veidolu, iepretim augumos pārākajiem žurnālistiem, kuri drosmīgi uzbrūk ar saviem ieročiem – asajām rakstāmspalvām.

Zīmētājs vizualizējis skarbas revolūcijas ainas, kurās “ar šausminošu noskaņu mākslinieks centies izteikt savu protestu pret asiņainās reakcijas patvaļu, attēlojot skatus ar karātavām, soda ekspedīcijas upuru liķiem un revolucionāru kapu kopām. Citos atklāta muižnieku un mācītāju viltība un vienotība”.⁴⁵¹

Jaunais grafiķis izmantoja labi zināmus simbolus, kā satīrā “Pūt, vējiņi, dzen laiviņu...” (2.58. att.), kur vējš dzen nākamo upuru pļaujā laivu ar Nāves tēlu. Tās seja nav redzama/zināma, lakoniskais siluets un zīmīgās detaļas (karātavas, degošas ēkas) ieskicē situācijas traģiku. Diagonālais kompozīcijas uzsvērums, atšķirīgie svītrinājumi piešķir trauksmainu dinamiku, uzsverot notikumu straujo gaitu, sarkanās krāsas izmantojums papildina vēstījuma spriedzi.

Kreisajos žurnālos bagātīgi izmantoja sarkano krāsu, kas nesa visu idejisko slodzi: tika apšļakstīti ar asinīm mundieri, izceltas ugunsgrēku liesmas, ar nolemības atspīdumu iezīmētas valdības pārstāvju figūras, koncentrējoties sarkanajā karogā, lai izceltu sacēlušos protestētāju enerģiju.⁴⁵²

Vārdotājā attīstīt karikatūrista dotības turpināja Indriķis Zeberinš, piedāvājot darbus no rotaļīgi sadzīviskām ainām līdz traģiskiem politiskiem sižetiem. Kā spilgts raksturojums soda ekspedīciju intensīvajai darbībai Latvijas teritorijā izskan “Miroņu sala” (2.59. att.), kur Nāves tēls ir noguris no bagātīgās pļaujas. Pārdomāts un daudznozīmīgs ir katrs kompozīcijas elements: jūra, nemierīgās debesis, smiltis, tumšie akmeņi un kalna galā – trīs karātavas, līdzīgi kā Golgātā. Vēstījumā pavīd cerība, ka tās nav beigas, bet gan jauns sākums un ka daudzie upuri nav bijuši veltīgi.⁴⁵³

Baisa ir vizualizācija atbildei uz jautājumu “Kamdēļ upēm šogad izgāja ātrāk ledus?” (2.60. att.). No liķu kaudzes upes ūdenī ieplūst silto asiņu straumes, un kraukļi mielojas ar bagātīgo ēsmu. Nogalinātie ir latviešu zemnieki – identiski ģērbti, ar pastalām kājās, atšķiras tikai to lauzītās pozas. Dažādie laukumu aizpildījumi strikti nodala kompozīcijas elementus. Melnais upes ūdens laukums veido spēcīgu smagnēju kontrastu vieglajiem, gaišajiem mākoņiem. Demonstrētas zīmēšanas un kompozīcijas veidošanas prasmes, zināšanas simbolu lietojumā un satīriķa drosme izaicināt. Mēmā, bet vienlaikus emocionāli “klienzošā” apsūdzība nevarēja atstāt vienaldzīgus latviešu lasītājus, kuru vairākumam neiespējami bija aizmirst revolūcijas apspiešanas notikumus.

Žurnālā sastopam arī mākslinieciski atšķirīgas karikatūras ar parakstu “X” burta veidā, kā “Pie svaru kausa”,⁴⁵⁴ kurā izsmiets izdevums *Ņirga*. Iespējams, autors ir latviešu mākslinieks, jo viņš pievēršas vietējiem notikumiem⁴⁵⁵ un arī paskaidrojumi sniegti latviski. Tās izpildītas arī spalvas tehnikā, tātad “X” nav ksilogrāfijas tehnikas norāde.

Arī nākamajā Alfrēda Kukura izdevumā *Šalkas* (1907)⁴⁵⁶ konstatējami dažādu autoru rokraksti: minētajai trijotnei pievienojās citi zīmētāji, kā Krišjānis Ceplītis un Jānis

⁴⁵¹ Turpat. – 13.–14. lpp.

⁴⁵² Карлова Т., К. Чуковский — журналист и литературный критик. — Казань: Издательство Казанского университета, 1988. — С. 13.

⁴⁵³ Gailīte G. Ieskats politiskās karikatūras vēsturē, 2006. — 69. lpp.

⁴⁵⁴ Anonīms. “Pie svaru kausa”. // *Vārdotājs*. — 1906. — Nr. 4, vāks.

⁴⁵⁵ Anonīms. “Pavasārā”. // *Vārdotājs*. — 1906. — Nr. 8, vāks.

⁴⁵⁶ *Šalkas*, humoristiski satīriskais žurnāls, izd. un red. A. Kukurs, Rīgā.

Jaunsudrabiņš, kuru var nodēvēt par vienu no pirmajiem latviešu primitīvistiem.⁴⁵⁷ Dažas no šīm karikatūrām kļuvušas par ikoniskiem piemēriem tā laika gaisotnes precīzam tvērumam, kā Alberta Kronenberga nenovēršamā jaunā laika tuvošanās (2.61. att.), kam izmisīgi pretojas zīmīgi valdošās varas pārstāvji: garīdznieks, žandarms un vācu prese. Pret “Pavasara straumes” vareno kuģi pretinieku protesti vizualizēti kā bērnu pikošanās rotaļas, kas nespēs ietekmēt notikumu gaitu. Jūgendiski līkumotās līnijas akcentē labvēlīgo ceļavēju burās, biezā ledus kontūrlīnija sasauca ar vācu pils siluetu, kas paliek fonā/pagātnē.

Karikatūrā “Laika zīme” (2.62. att.) ar hiperbolas palīdzību autors izsmej kratīšanu “cienīgtēva” Andrieva Niedras dzīvesvietā, kuru no aresta paglābuši viņa “nopelni” tautas labā. Izmantojot vienkāršu un precīzu silueta līniju, zīmēts mācītājs, kuru kā nevainīgu zīdaiņu saudzīgi nogādā drošībā monumentalizētie varas pārstāvji. Jāpiebilst, ka Andrievs Niedra bija viens no aktīvākajiem t.s. jaunacionālisma ideju paudžiem, noliedzot Latvijas autonomijas ideju, orientēdamies uz ekonomisko stabilitāti, izglītības un kultūras popularizēšanu.

Indriķis Zeberīņš, ironizējot par nerimstošajiem strīdiem valsts domē, zīmējis grotesku premjerministra Pjotra Stolipina (*Пётр Столыпин*, 1862–1911) veidolu (2.63. att.), ko nodēvējis par Simtlipiņu un kura panika kontrastē ar zemnieka drosmi. Ieskiecētās cīkstoņu figūras norāda uz spriedzi sabiedrībā, skopais, bet zīmīgais latvieša žests noniecina politiķi, kurš simbolizē lielvalsts varu.

Kodolīga kritika politiskajam mērenumam pausta karikatūrā “Latviešu pasaules klusētāji Valsts Domē” uz *Šalku* vāka (2.64. att.) ar vietējo domnieku trio,⁴⁵⁸ kas kā identiski trīnīši sagumuši un sakusuši vienotā pazemībā. Grafiķis nosoda viņu bezpalīdzību, pasivitāti un “misijas” bezjēdzību. Viņu personībām nav nekādas nozīmes, tāpēc arī sejas nav redzamas. Padevēji noliektas ir gludi noskūtās galvas ar aizvērtajām acīm, gatavas mūžīgi pakļauties “augstākiem spēkiem”. Kompozīcijas minimālisms, siluetu izteiksmīgums un atšķirīgais laukumu iekļājums piešķir atmaskojumam sarkastisku monumentalitāti.

Žurnālā ir vairāki veiksmīgi humoristiski zīmējumi – jūgendiska ritmika caurvij Indriķa Zeberīņa vinjetes un ilustrācijas “Nirvānai”,⁴⁵⁹ kur par galveno izteiksmes līdzekli kalpo vijīgā dūmu līnija, kas apvieno kompozīciju. Kailie zemnieki ironiski pielīdzināti grieķiem, kuri kitāras pavadībā baudkāri uzlūko pussabrukšu pirts ēku.

Rūdolfis Vilciņš vienai tēmai mēdza veltīt karikatūru sērijas. Piemēram, norādot uz sabiedrības regulāru maldināšanu no valsts pārvaldes puses, solot reformas.⁴⁶⁰ Robustais zīmējums papildināts ar divrindi no bērnu rotaļām: “Iesim, skriesim, tecēsim, Tad mēs kaut ko redzēsim.” Birokrāts burtiskā nozīmē velk aiz deguna sabiedrību, kas zīmēta kā neglīta, “nošņurkusi veča”, kamēr reformas ir nerasniedzami tālu. Tātad riņķa danci var pārtraukt tikai latviešu apzināta pretestība rutīnai valdībā, kas vizualizēta maitasputna veidolā.

Latviešu preses segmentā bija divi žurnāli ar nosaukumu *Vērotājs*. Pirmo *Vērotāju* (1903–1905) ar pazīstamo Jaņa Rozentāla grafisko ansambli izdeva Jelgavā,

⁴⁵⁷ Pohomova E. Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas “Baltajai grāmatai” – viens no pirmajiem primitīvisma piemēriem Latvijā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 18/2015. – 66.–84. lpp.

⁴⁵⁸ Visasāk kritizētie deputāti demokrātiskajos izdevumos bija K. Burkevics, K. Kārklīņš un P. Juraševskis. (*Bērziņš J.* Latvijas deputātu darbība Krievijas II Valsts domē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. –2012.–Nr.1 (82). – 60. –61. lpp. Publ.: https://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2012_files/1numurs/J_Berzins_Latvijas_deputatu_darbiba_LVIZ_2012_1.pdf (sk. 26.06.2019.).

⁴⁵⁹ I. Zeberīņš. Bez nosaukuma. // Šalkas. – 1907. – Nr. 1. – 10.–11. lpp.

⁴⁶⁰ R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // Šalkas. – 1907. – Nr. 2, vāks.

“J. F. Stefenhāgena un dēla” spiestuvē. Savukārt otro *Vērotāju* (1907)⁴⁶¹ – Alfrēds Kukurs, kurā karikatūristi ar alegoriju un simbolu palīdzību centās atklāt “laikmeta seju”. Tāds ir Ata Maizīša (1889–20. gs. 20. gadi?) Krievijas impērijas baisais personificējums “Štātīgā vecene” (2.65. att.), kas mēģina maskēt revolūcijas laika noziegumus. Lielvalsts sairšanas procesus apstiprina galvaskauss kā nolemtības zīme spoguļa atspulgā, bet svece tumsā kā patiesības lāpa pareģo monarhijas neizbēgamo un ātro bojāeju.

Nestabilitāte iekšpolitikā vizualizēta Alberta Kronenberga karikatūrā “Ap Valstsdomi” (2.66. att.), kurā politiskie spārni (labie un kreisie) divu hiperbolizētu figūru veidolā mēģina apgāzt Valsts domes ēku/Taurijas pili, bet rinda politiķu jau pamet pienākumus. Lasītājam bija jāapzinās valdības nespēja kontrolēt situāciju lielvalstī, nenovēršamo pārmaiņu tuvošanos, kā arī paša potenciālo pienākumu līdzdarboties.

Traģisku pēcrevolūcijas ainu atklāj Indriķa Zeberiņa zīmējums (2.67. att.), pieminot asiņainos soda ekspedīciju rezultātus. “Auksta ziemas nakts un tikai viens kritušais meža malā, tomēr iespaids ir tikpat spēcīgs, kā redzot sakropļotiem mirušajiem noklātu lauku. Šeit tautas traģēdija atbalsojas kādas ģimenes nelaimē, kura zaudējusi savu tuvāko – vienīgo atbalstu. Briesmīgi, ja tas bija tēvs, vēl ļaunāk – ja dēls.”⁴⁶² Pamesto liķi sāk pārklāt baltais sniegs, kas kontrastē ar uzbrūkošo melno maitasputnu baru, simboliski norādot uz pēcrevolūcijas atriebības mērogiem un aicinot neaizmirst slepkavību izpildītājus.

Cenzūras intensīvo darbu vizualizējis Atis Maizītis karikatūrā “Stempele darbā”,⁴⁶³ kurā pārspīlēti nopietns ierēdnis šķiro identiskus velnus – periodiskos izdevumus. Zīmētājs ironizējis par preses kontroles mehānismu, kas realitātē ignorēja vārda brīvības apsolvījumus.

Alfrēds Kukurs⁴⁶⁴ bija piedalījies 1905.–1907. gada revolūcijā un sekojošo vajāšanu dēļ emigrēja uz Somiju un Vāciju. Atgriezies 1912. gadā, izdeva žurnālus *Gailis*, *Baltijas Tirgotāji*, *Varavīksne*. Arī Pirmā pasaules kara laikā dodas prom no dzimtenes uz Krieviju, kur aktīvi darbojas līdz 1919. gadam, atgriežas Latvijā un turpina izdevējdarbību, rakstniecību un tirdzniecību.

⁴⁶¹ *Vērotājs*, politisks, sabiedriska un satīriska nedēļas raksts, izd. E. Kukura, faktiski A. Kukurs, Rīgā.

⁴⁶² *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē. – 72. lpp.

⁴⁶³ A. Maizītis. “Stempele darbā”. // *Vērotājs*. – 1907. – Nr. 1. – 8. lpp.

⁴⁶⁴ Izdod arī *Pātagu*, *Velna mezglu*, *Lapseni*, *Žagarus*, “Visa Rīga smejas” (I–IV krāj., 1904–1913, Rīgā) u.c.

II.2.2. Karikatūras leģitimizācija – žurnāls *Svari*

“Visgrūtākajā 1905. gada revolūcijas “paģiru stundā” – 1906. gadā – (..), kad vēl tikai pirmā zāle dīga pār noslepkavoto kapiem”,⁴⁶⁵ Pēterburgā sāka izdot “Rūķa” senloloto žurnālu *Svari* (1906–1907),⁴⁶⁶ kas tiek uzskatīts par latviešu nozīmīgāko satīriskās mākslas izdevumu. Ernests Zīverts/Zīvarts rakstījis Rainim par žurnāla mērķi: “Ievietot **tikai** darbus, kuriem ir mākslinieciska vērtība.” (Māra Branča izcēlums.)⁴⁶⁷

Maskavā iznāca izdevums ar tādu pašu nosaukumu *Becbi* (1904–1909) – sudraba laikmeta krievu simbolistu dzejnieku almanahs kā dekadentu estētiskās gaumes paudējs.

Tā laika preses hronikā lasāms: ”Mūsu mākslinieku patriotisms ir tik liels, ka viņi, atlīdzību neprasdami, izdeva sevišķu žurnālu “Svari”.⁴⁶⁸ Tomēr līdzās žurnāla veidotāju degsmei un talantam vienlīdz svarīgs nosacījums bija izdevuma finansiāls nodrošinājums. To sākotnēji izdevās iegūt, pateicoties Rihardam Zariņam, kuram Pēterburgā latviešu krāj- un aizdevumu kasē bija noguldīti 10 000 zelta rubļu, kas garantēja kredīta iegūšanu.⁴⁶⁹

Svaros līdzdarbojās “mūsu intelektuāļu labākā izlase”⁴⁷⁰: Jānis Jaunsudrabiņš, Rainis, Kārlis Skalbe u.c. Pirmajā numurā izskan Annas Brigaderes (1861–1933) vadmotīvs: “Tiesa, tumsa klajumus sedz. (..) Nu tu, kas mūžam tumsību nīdi, Esi gaisma un spīdi!”⁴⁷¹

Izdevumam zīmēja profesionālākie latviešu mākslinieki, lielākoties pulciņa “Rūķis” biedri: Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Aleksandrs Romans (1878–1911), Gustavs Šķilters, Rūdolfs Pērle (1875–1917), Alfrēds Purics (1878–1936) u.c. Rihards Zariņš *Svaru* vinjetē simboliski izlīdzsvaro rakstnieku un mākslinieku darbarīkus, norādot uz līdzvērtīgas kvalitātes pienesumu.⁴⁷²

Tomēr Rūdolfs Blaumanis secinājis, ka pirmajā numurā mākslinieku devums ir daudz pārāks par literāro daļu, ko viņš vērtēja kā neatbilstošu izdevuma mērķiem: “Tad esam galā ar tiem bilžu priekiem, Uz tiem nāk, diemžēl, tās teksta bēdas, Jo tajā veltīgi meklējam humora un satīras pēdas.”⁴⁷³ Šīs nepilnības izdevuma veidotāji centās novērst nākamajos numuros.

Svaru mākslinieciski daudzveidīgākais un asākais karikatūrists bija Jānis Roberts Tillbergs. Tieši *Svaros* plašāka latviešu sabiedrība iepazīna talantīgo mākslinieku.⁴⁷⁴ Viņa iecienītākās tēmas saistījās ar varas pārstāvju – domes deputātu, daudzo politisko partiju pārstāvju – skarbu kritiku. Izcila ir šaržu galerija, sērijas par sabiedrību saviļņojošiem notikumiem, kā arī sadzīves karikatūras, līdzīgi kā nepretenciozas vinjetes vai iniciāļi.

Traģisko notikumu sekas atspoguļo sarkastiskā aina “Tūristi Rīgā” (2.68. att.). Daiļrunīgas ir izmētātās asiņainās ķermeņu daļas, bet uzrauga taisnošanās apmeklētājiem, ka “muzejs par agri atvērts”, apliecināja pēcrevolūcijas terora turpināšanos. Daudzi rīdzinieki zināja, ka Rīgas slepenpolicijas ēka kanālmalā (Rīgas prefektūras telpās) tika saukta par

⁴⁶⁵ *Pelēcis V.* No Jaunās strāvas līdz Jaunajai Gaitai. Valentīna Pelēča atmiņas par latviešu humora un satīras izdevumiem // Jaunā Gaita. – Nr. 70. – 1968. Publ.: http://zagarins.net/jg/jg70/JG70_Pelecis2.htm (sk. 16.07.2018.).

⁴⁶⁶ *Svari*, satīriska ilustrēts žurnāls, red. un izd. A. Purics (Nr. 1–6) un J. R. Tillbergs (Nr. 7–10), Pēterburgā.

⁴⁶⁷ *Brancis M.* Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 35. lpp.

⁴⁶⁸ *Zeltmatis.* Pārskati un statistiskas ziņas. Hronika. 1907. g. otrais un 1908. g. pirmais pusgads // Rakstniecības almanahs. – Rīga: izdevis E. Zirģelis. – 99. lpp.

⁴⁶⁹ Richarda Zariņa atmiņas, 2015. – 171. lpp.

⁴⁷⁰ Turpat.

⁴⁷¹ *Brigadere A.* Padoms // *Svari*. – 1906. – Nr. 1. – 7. lpp.

⁴⁷² R. Zariņš. Vinjete. // *Svari*. – 1907. – Nr. 9. – 2. lpp.

⁴⁷³ *Blaumanis R.* *Svari* // Kopoti raksti. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959. – 331. lpp.

⁴⁷⁴ *Madernieks J.* “Latviešu mākslinieku savienības pirmā izstāde” // Izglītība. – 1910. – Nr. 9. – 42. lpp.

“muzeju”. Pie sienas ir portrets ar parakstu “inkvizitors Dāvus. 1905.–”. Tas bija Rīgas pilsētas slepenpolīcijas uzraugs Jānis Dāvus, kurš izcēlies ar nežēlīgu aizturēto spīdzināšanu.

No kādas Ernesta Zīverta/Zīvarta vēstules Rainim var uzzināt, ka tieši šī mākslinieka zīmējums no 5. numura visvairāk nepatika cenzūrai.⁴⁷⁵

No 32 Jāņa Roberta Tillberga darbiem 24 ir karikatūras, kurās “svarīgs ir viss – tās nosaukums, pats zīmējums ar daudzozīmīgām detaļām, teksts zem attēla. Visi šie komponenti tikai kopumā, cits citu papildinādami, atklāj karikatūras jēgu un dziļāko politisko saturu”.⁴⁷⁶ Karikējumos izmantojot vislakoniskākos paņēmienus, pazīstamus simbolus un sižetus, grafiķis panāk personas būtības atklāsmi.

“*In vino veritas*” (2.69. att.) nosodīta vēlme zemisku finansiālu apsvērumu dēļ apsūdzēt savus tautiešus. Kā lasāms pavadtekstā, pārdzēries tirgotājs, izmantojot revolūcijas jukas, vēlas atriebties konkurentam. Aina norāda, ka nevis tautība, turība, sociālais slānis, reliģiskā piederība vai citi kritēriji, bet tikai personiskā morāle nosaka cilvēka rīcību un vērtību, jo īpaši politiskās spriedzes apstākļos. Izvēlēts ass rakurss no augšas, kas spēcīgi saplacina un izkropļo tuklo ķermeni. Robusti smagnējās formas piešķir tēlam primitīvu stūrainību.

Māris Brancis, analizējot šī karikatūrista dotības,⁴⁷⁷ izceļ tieši līniju kā galveno mākslinieciskās izteiksmes līdzekli: “Atkarībā no satura tā ir gan plūdena, noapaļota, gan nervoza, saraustīta.”⁴⁷⁸ Viņš varēja zīmēt arī reālistiski, detalizēti rūpīgi, ja to nosaka sižets, kā “Kurzemes Šveice. Pēc dabas zīmēts 1906”⁴⁷⁹ ar sagrautajām un nodedzinātajām mājām, kas bija raksturīgi pēcrevolūcijas laikam. Grafiķim raksturīgi melnbalto laukumu kontrasti, līniju un siluetu izteiksmīgums, lauzumi un deformācijas.⁴⁸⁰

Portretista talantu apliecina pazīstamā šaržu galerija. Līdzīgi kā savos gleznotajos portretos, viņš neaprobežojās ar pasīvu vērojumu, atbrīvojās no naturālistiskas pakļautības, aktīvi un portretiski funkcionāli iecerēja tēlu un kompozīciju.⁴⁸¹ Mākslinieks šaržos demonstrēja apbrīnojamu virtuozitāti personību atklāsmē – ar elegantu vieglumu akcentējot specifisko gan ārienē, gan raksturā. Raiņa tēlā izcelts ģēnijam piemītošais traģisms un gara vientulība, bet Aspazijas šaržā “apvienojas spoža liriķe, dēmoniska “liktenīgā sieviete” un mājas māte”.⁴⁸² Zīmētājs izcēlis efektīgo frizūru, kas bija neatņemama viņas ārienes elegantā veidola sastāvdaļa daudzās fotogrāfijās (2.70.a att.), padarot to vēl kompaktāku kā valdnieces kroni. Maskai līdzīgā seja ir nedaudz asimetriska, kas norāda uz emocionālo pretrunīgo iekšējo pasauli un dzīves grūtībām, kas viņu norūdījušas (2.70. att.). Jāpiemin veiksmīgs anonīms Aspazijas šaržs (2.71. att.), kurā redzama moderna, emancipēta sieviete, uzvērta spēcīgais raksturs un mērķtiecība. “Caururbjošais” skatiens dzejniecei piešķir kaujiniecisku veidolu.

Jāzepe Vītols (1863–1948) šaržā ir izteikti monumentalizēts (2.72. att.), iespējams, iemiesojot tautas tradīciju stabilitāti vai viņa statusu mūzikas vidē, kā arī paužot cilvēciskas simpātijas komponista omulīgajam raksturam. Arī vairākās mūziķa brieduma gadu profila

⁴⁷⁵ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 38. lpp.

⁴⁷⁶ Turpat. – 657. lpp.

⁴⁷⁷ Pētnieks norādījis, ka aizgūti paņēmieni *Simplicissimus* meistariem: O. Gulbransonā, T. T. Heines, E. Tēnija, E. Vilkes.

⁴⁷⁸ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 43. lpp.

⁴⁷⁹ J. R. Tillbergs. “Kurzemes Šveice. Pēc dabas zīmēts 1906”. // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 2. lpp.

⁴⁸⁰ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 49. lpp.

⁴⁸¹ Kļaviņš E. Latviešu portreta glezniecība 1850–1916. – Rīga: Zinātne, 1996. – 163. lpp. (Gadsimtu mijas portretu gleznotāji).

⁴⁸² Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 46. lpp.

fotogrāfijās izceļas miesasbūves siluets, tomēr labi redzams, ka minētajā šaržā karikatūrists palielinājis portretējamā apjomus. Arī citi karikatūristi uzsvēruši komponista ķermeņa formas, lai humoristiskā veidā norādītu uz viņa rakstura nosvērtību.⁴⁸³

Nevainojami lakonisks ir Krievijas II Valsts domes priekšsēdētāja Fjodora Golovina (*Фёдор Головин*, 1867–1937) šaržs (2.73. att.) Valsts domei veltītajā numurā. Populāro politiķi kariķēja vairāki slaveni krievu mākslinieki, kā Nikolajs Remizovs-Vasiļjevs (*Николай Ремизов-Васильев*, Ps. Re-Mi, 1887–1975), kurš šarža (2.74. att.) paskaidrojumā rakstījis: "Visnelaimīgākais cilvēks Valsts domē, kuram jāatnāk pirmajam, jāaiziet pēdējam un jāuzklausā katrs."⁴⁸⁴ Salīdzinot redzams, ka krievu karikatūrists vairāk deformējis kārnā ķermeņa pusfigūru, izkropļojis profilu un "akmenscieto" sejas izteiksmi, savukārt Jāņa Roberta Tillberga šaržā uzsvērts valdonīgums, nesatricināmas varenības apziņa, ko izceļ arī viņa raksturīgais spēcīgi izvirzītais žoklis, ko akcentējuši abi zīmētāji. Vienā gadījumā politiķa acis iegremdētas redzokļos, padarot to līdzīgu spokam, bet mūsu grafiķis politiķa skatienam piešķir augstprātību, pārākumu un nicinājumu. Krievu māksliniekam tēla kopnoskaņu veido aso šķautņu izcēlumi, līdzīgi kā otrā gadījumā ritmisku saspēli veido ūsu, apkaklītes un kaklasaites izliekumi, kas it kā nemanāmi sasaucas arī ar galvas, uzacu, mutes un plecu līnijām, sakausējot visu vienotā veselumā un radot perfekcijas iespaidu.

Grafiskā meistarība raksturo arī kodolīgo Rihardam Zariņam veltīto šaržu (2.75. att.), kas savā minimālismā sasaucas ar Olafa Gulbransonā labākajiem paraugiem. Pašpārliecinātā poza atbilst grafiķa cienījamam statusam latviešu mākslinieku vidū un norāda uz atbildīgo ieņemamo amatu. Jūgendiskās līnijas noapaļojumi izceļ mākslinieka apaļīgās ķermeņa aprises, bet viltīgi piemiegtā acs – lielisko humora izjūtu.

Rietumeiropas karikatūristiem iecienīta tēma bija konservatīvās sabiedrības daļas sadzīves paradumu kritika. Visražīgākais vācu žurnāla *Simplicissimus* autors Tomass Teodors Heine jau savā pirmajā karikatūru sērijā "Ģimenes dzīves ainiņas" (1898) dzēlīgi ironizējis par vācu bīdermeierisko dzīvesveidu: pārticībā, ērtībās un pārspīlētā lieluma mānijā ieslīgušo turīgo vācu sabiedrības daļu. Jānis Roberts Tillbergs zīmējis mietpilsoņu parauggimenes portretu (2.76. att.), atsedzot vēsturisko kontekstu: saime ir apņēmības pilna "nežēlīgi" atriebties latviešu revolucionāriem. Lai izsmietu vācbaltiešu tēloto pašapziņas nesatricināmību, autors izvēlējies sižetu ar ikdienas maltītes ainu ģimenes ligzdā – omulīgā ēdamistabā. Katra tēla seja, ķermeņa aprises, apģērbs u.c. detaļas izzīmētas ar filigrānu rūpību, tomēr pierastā "idille" atklāj apjukumu un nemieru, ko nevar noslēpt uzspēlētais sviniņgums, kuru cenšas demonstrēt ģimenes galva kompozīcijas centrā.

Ierēdņu ambīcijas atklātas karikatūrā "Bezdarbnieki" (2.77. att.): eleganto kungu groteskie augumi un sapīkušās sejas raksturo nievājošo attieksmi pret zemākajiem sociālajiem slāņiem. Līdzīgi kompozicionāli principi (diagonāles izcēlums, divu personu dialogs priekšplānā) lietoti daudzu karikatūristu darbos. Izmantojot kadrējuma principu, redzama tikai neliela daļa milzīgā bezdarbnieku pūļa, kas norāda uz darba tirgus pesimistiskās situācijas ievērojamiem mērogiem. Grafiķis nelieto ekstrēmus karikatūristu paņēmienus, bet atklāj problēmas būtību ar precīzi izvēlētu tēlu pretstatījumu un kodolīgu pavadtekstu.

Otrs aktīvākais mākslinieks *Svaros* bija Rihards Zariņš. Viņa nozīme žurnāla tapšanā bija nepārvērtējama, visupirms jau tehnisko prasmju jomā, kā lasāms viņa atmiņās – ilustrācijas tika iespiestas no cinka klišejiem un tika lietota Krievijā vēl nebijusi zīmēšanas

⁴⁸³ Anonīms. "Cilvēki ar dzelzs nerviem. I" // Pūcesspiegēlis. – 1923. – Nr. 1, vāks.

⁴⁸⁴ *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē, 2006. – 71. lpp.

tehnika.⁴⁸⁵ Svarīga ir arī viņa organizatoriskā un radošā līdzdalība. Riharda Zariņa izglītība un profesionālā darbība noteica ciešo saikni ar akadēmiskajām grafikas tradīcijām. Tomēr reālistisko zīmējumu smalkais detalizējums, nereti pat perfekcionisms, netraucē uztvert ironiskās idejas. Kā norāda Sandra Kalniete, viņš necenšas deformēt formu vai līniju, bet “apelē pie skatītāja intelekta, prasmes aiz nekarikatūriskas formas saskatīt satīrisku sižetu”.⁴⁸⁶

Zīmējumu sērija “Preses balsis par latviešiem” tika veltīta vācbaltiešu preses subjektivitātei un melīgumam, tajā skaitā popularizējot apgalvojumu par vāciešiem kā galvenajiem civilizācijas pīlāriem Latvijas teritorijā. Rihards Zariņš asi noraidījis tās propagandēto latviešu aprobežotību, primitīvismu un pat mežonību, kas neļaujot izprast krustnešu pēcteču cēlo misiju un joprojām neapšaubāmo pārākumu jeb kultūrtrēģerismu. Sērijā atrodami atjautīgi laikmetu raksturojoši sižeti, kā karikatūra ar latviešu tautu simbolizējošu sievieti krāšņā tautas tērpā (2.78. att.), kura grasās uzsākt savu patstāvīgu ceļu. To cenšas nepieļaut *Rīgas Avīze*, kas uzņēmusies pravieša lomu, patētiski brīdinot: “Tu latviešu tauta: tev nebūs kārot pēc pašvaldības, jo tu neesi politiski audzināta, un tā politika ir kā dziļš un slapš ūdens; un pa šo ūdeni tev nebūs plansckāties, iekāms tu krasta krūmos neesi izmācījusies peldēt.” Tomēr sievietes skatiens jau vērsts tālumā, un viņa apņēmības pilna doties nākotnes gaitā. Izmantots māksliniekam raksturīgais lineāri smalkais spalvas zīmējums, radot nevainojamas pabeigtības iespaidu.

Atsaucoties uz vācbaltiešu izdevumiem (kā *Baltische Tageszeitung*), kas iecēla latvieti “kultūras ienaidnieka” statusā, grafiķis vizualizējis⁴⁸⁷ apcietinātu zemnieku, kuru stingrā vāciešu apsardzībā brīdinājumam izrāda pilsētas ielās. Reālistiskā zīmējuma daudzās detaļas un paskaidrojošie uzraksti atklāj abu etnisko grupu saspīlētās attiecības pēcrevolūcijas laikā.

Pret krievu presi Rihards Zariņš bijis iecietīgāks – viņš zīmējis izdevuma *Новое Время* simbolizējošu personāžu kā neglītu, robustu, vecu sievieti, kura apšaubu vācu baronu skarbās apsūdzības saistībā ar latviešiem, norādot uz vācbaltiešu preses vienpusību.

Simboliskā *Svaru* karikatūrā “Slauc – līdz bļauj” (2.79. att.) Latvija attēlota slaucamas govys veidolā, kurai uzbrūk vācu baronu bars, vairojot nelaimīgā radījuma mokus. Uz radījuma tautisko piederību norāda etnogrāfiskie elementi: villaine un sakta, bet “notikuma vietu” simbolizē pie kauna staba izceltie Kurzemes un Vidzemes guberņu ģerboņi. Zīmīgi, ka spīdzināmā cenšas izmisīgi pretoties rupjajam pārspēkam. Baronu vēsturiskie tērpi un bizmaņa bize sasauca ar leģendāro vācieša simbolu *Pēterburgas Avīžu* “Zobugalā”.

Noskaņojumu sabiedrībā precīzi pauž aina “Bailēm lielas acis” (2.80. att.). Panikā bēgošo grotesko pāri pārņēmis vienots neprāts, kas abus dzen vēl lielākā izmisumā. Iespējams, tādā veidā mēģināts mazināt baumu zibenīgo izplatību pēcrevolūcijas trauksmainajā atmosfērā, aicinot paļauties uz saprātu un neļauties provokācijām, objektīvi izvērtējot notiekošo, lai cik dramatisks tas sākotnēji liktos.

Pilna traģisma ir Riharda Zariņa satīra ar skaudru nosaukumu “Mēsli un auglis” (2.81. att.), kurā no nepārredzama, liķiem noklāta lauka izdīdzis nožēlojams hibrīds vārgas jaunkundzes – ziediņa – veidolā. Iespējams, grafiķis norādījis, ka valdošo aprindu pārsmalcinātā kultūra varēja rasties, tikai nežēlīgi izmantojot zemākos slāņus. Māksliniekam tipiskā izsmalcinātā detalizācija izceļ un pastiprina kontrastus, piešķirot pretnostatījuma

⁴⁸⁵ Richarda Zariņa atmiņas, 2015. – 172. lpp.

⁴⁸⁶ Kalniete S. Satīriskā grafika 1905–1907. g. periodiskajā presē // Grāmatas un grāmatnieki. – Rīga: Zinātne. – 116. lpp.

⁴⁸⁷ R. Zariņš. ”Preses balsis par latviešiem II”. // Svari. – 1906. – Nr. 1. – 10. lpp.

maksimālu spēku: hibrīdās būtnes bezgaumīgi izgreznotais tērps, pārsmalcinātie aksesuāri, nosmiņķētā seja, rūpīgi safrizētie mati pret kailo, brutāli lauzīto līķu masu kompozīcijas lejasdaļā. Dramatismu pastiprina negaisa mākoņi debesīs un draudīgā rūsa, ko latviešu folklorā mēdz uzskatīt par ļaunu zīmi, to saistot ar viņsauli. Asinssārtajās debesīs tuvojas izsalkušu maitasputnu bari, līdzīgi kā pēcrevolūcijas soda izpildītāji.

Zīmējums "Purvā" (2.82. att.) sniedz priekšstatu par valsts varas attēlošanas tendencēm 1905.–1907. gada revolūcijas periodā. Kompozīcijas centrā ir bezcerīgi purvā iegrimusi kariete – tādu alegoriju grafiķis izvēlējis varenajai Krievijai. Vara, ko iemieso Pjotrs Stolipins, nav spējīga veikt reformas, jo ar nicinājumu izturas pret padotajiem; premjerministrs noraida palīdzēt gatavos zemniekus: "Lai neķeras ar savām sviedrainajām ķepām tiem vēsturiskajiem ratiem klāt!" Līdzīgas karikatūras zīmēja arī vācu kolēģi, kā Tomass Teodors Heine 1906. gada *Simplicissimus* ar salūzušo "Reiha automobili" (2.83. att.), kurā sēž Vācijas simbolizējoša sieviete, bet Vilhelms II (*Friedrich Wilhelm Albert Viktor von Preußen*, 1859–1941) cenšas mašīnu/valsts pārvaldi salabot. Līdzās ieskicēts sacīkšu auto, kas traucas milzīgā ātrumā, uzsverot ideju, ka kavēties ir nepieļaujami. Citā versijā⁴⁸⁸ Vācijas valsts karietē iejūgtajam zirgam ir klapes uz acīm, bet nemākulīgais kučieris/kanclers asā pagriezienā ir izkritis, tāpēc katastrofa ir neizbēgama. Vācu grafiķa izpildījums šķiet pavirši steidzīgs salīdzinājumā ar akadēmisko, filigrāni izstrādāto pašmāju autora sniegumu.⁴⁸⁹

Formveidē Rihards Zariņš lielākoties "saglabāja dogmatiski cietu līniju un akadēmisku apjomu modelējumu",⁴⁹⁰ tomēr viņa profesionālā meistarība un uzticība pārbaudītajiem mākslas kanoniem netika vērtēta viennozīmīgi, Jānis Asars apzīmējis viņa izmantotos paņēmienus kā izteikti konservatīvus,⁴⁹¹ bet Gustavs Šķilters saistībā ar darbību *Svaros* grafiķi nodēvējis par "asi griezīgu satīriķi".⁴⁹²

Bagātīga daudzveidīgu ornamentu izmantošana detalizētajās kompozīcijās nav saistīta tikai ar meistara specifisko darbību Valstspapīru sagatavošanas ekspedīcijā, tā bija izplatīta parādība 19. gs. beigū–20. gs. sākuma mākslinieku darbos, piemēram, krievu žurnālā *Мир искусства*⁴⁹³ kā historisma, simbolisma un jūgendstila iecienīts kompozicionālais paņēmiens. Jātceras, ka Rihards Zariņš mācījās ŠTCZS historisma kulminācijas periodā.

Svaros redzami vairāki ar "nopietnu vērienu un delikātu gaumi"⁴⁹⁴ darināti Aleksandra Romana grafikas darbi. Spilgts ir mācītāja tēls kancelē, kurš zīmēts kā masīvs, monumentāls personāžs,⁴⁹⁵ uzsverot garīdzniecības lielo lomu tā laika sabiedrības viedokļu veidošanā un nosodot atsevišķu "svēto tēvu" teatrālo divkosību. Fanātiski bargs mācītājs sprediķa laikā ir bieži izmantots tēls Rietumeiropas karikatūrās.⁴⁹⁶

Pēc kara stāvokļa ieviešanas vācieši organizēja paš aizsardzības vienības (*Selbstschutz*, kam veidojās trāpīga atskaņa no *Schmutz* – netīrumi), kuru sadursmēs ar revolucionāriem piedalījās ievērojams skaits pārtikušās vācu jaunatnes. Par nācijas un valsts glābšanas misiju

⁴⁸⁸ T. T. Heine. "Reihskanclers". // "Reichskanzler". – *Simplicissimus*. – 1906. – Nr. 1, vāks.

⁴⁸⁹ Gailīte G. Ieskats politiskās karikatūras vēsturē, 2006. – 71. lpp.

⁴⁹⁰ Kļaviņš E. 1905.–1906. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas laika māksliniecišķās alternatīvas // Latvijas mākslas vēsture. IV – 327. lpp.

⁴⁹¹ Asars J. Mākslas amatniecība. – Kopoti raksti. – 1. sēj. 3. burtnīca. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1910. – 36.–37. lpp.

⁴⁹² Šķilters G. Daži mākslas un literatūras saskares momenti // Latviešu literatūras vēsture. – IV sēj. – Rīga: grāmatu spiestuves kooperatīvs "Grāmatrūpnieks", 1936. – 395. lpp.

⁴⁹³ K. Somovs. // Мир искусства. – 1900. – Nr. 21., 22. vāki.

⁴⁹⁴ Prande A. Aleksandrs Romans // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 10. – 283. lpp.

⁴⁹⁵ A. Romans. "Par rubli". // *Svari*. – 1906. – Nr. 1. – 16. lpp.

⁴⁹⁶ V. Bušs "Bilder zur *Jobsiade*" (1872); R. Vilke, *Simplicissimus*. – 1905. – Nr. 30. – 353. lpp. u.c.

ironizējis Aleksandrs Romans, salīdzinot leģendārās sengrieķu cīņas ar pēcrevolūcijas notikumiem. Karikatūrā “Hektors un Andromache” (2.84. att.) ģimenes tēvs pirms cīņas patētiski atvadās no sievas, bet cēlu galavārdu vietā dominē sadzīviski norādījumi: “Bez likteņa ziņas kāds gan lai velns mani rautu. Dodies tagad uz ķēķi, uzpasē virtšafti labi, ķēķšu un istabas meitu, lai ontlīgi tās strādā. Cīņā jādodas vīram, stājoties šebstšuca rindās.” Tuklā figūra teatrālajā pozā kontrastē ar raudošo sievieti, savukārt bērnam rokās ir zīmīgas spēļmantiņas, kas apliecina gan nākamās paaudzes gatavību aizsargāt savas intereses, gan vērtējams kā izsmiekls vācu pretšparam. Izvēlētais skatupunkts monumentalizē ķermeņu aprises, piešķirot tiem grotesku pompozitāti. Atšķirīgie laukumu aizpildīšanas veidi padara darbu dekoratīvi daudzveidīgu. Rūpīgi izstrādāts katrs karikatūras elements, vienlaikus radot acumirkļa svaigumu situācijas tvērumā. Šeit var vilkt paralēles ar Onorē Domjē grieķu mitoloģijai veltītās sērijas darbu “Uzvarētājs Menelājs” kā ironiju par mietpilsonisko aprindu ambīcijām (1842).

1907. gadā Jāzeps Grosvalds “vēl atrodas sevis paša, savas patstāvības un sava rokraksta meklējumos”.⁴⁹⁷ Karikatūrā “Mūsu “Kulturträger’i”” (2.85. att.), pretstatot lielus melnus un sarkanus laukumus, zīmēta soda ekspedīcija darbībā, veicot revolucionāru nošaušanu. Eksekūcija turpinās jau ilgstoši, ko apstiprina tumšās asins peļķes. Baiso noziegumu smēķējot lietišķi vēro divi vācu kungi, tādējādi saņemot savas varas statusa apliecinājumu. Monumentalizētie stāvi priekšplānā līdzinās vareņiem likteņu lēmējiem, kuri ironizē par Valsts domes nozīmi un sajūsminās par savu visatļautību. Savstarpējo ietekmju kontekstā jāpiemin šīs karikatūras fragmenta kompozicionālā kopija Igaunijā 1913. gadā iznākušā humoristiskā žurnāla *Sarjaja* (1912–1914, Tallinā) zīmējumā (2.85.a att.).

Viena no aktīvākajām sabiedrības daļām vienmēr bijusi studējošā jaunatne, tai pievērsies arī jaunais mākslinieks, kurš tajā laikā bija ģimnāzists. Zīmēt studentu humoristiskus portretus bija ļoti populāra prakse 20. gs. sākumā, jāizceļ Vladimirs Kadulins (*Владимир Кадунин*, 1883–1957), kurš darinājis vairāk nekā 200 spilgtu tipāžu atklātnes, kas iespiestas Kijivas izdevniecībā «*Рассвет*». Līdzīgi arī *Simplicissimus* autori mēdza asi kariķēt tik nozīmīgās jaunatnes daļas negācijās.⁴⁹⁸

Jāzēpa Grosvalda zīmētā ģimnāzista āriene vairāk atgādina kriminālu elementu nekā topošās inteliģences pārstāvi (2.86. att.). Spilgti vāciešu “zelta jaunatnes” deģenerāciju, tātad arī nācījas nākotni simbolizē Aleksandra Romana aina 1907. gada *Svaros*.⁴⁹⁹ Lakoniskās kompozīcijas reālistiskais zīmējums izceļ melanoliskus personāžus, kuri neko neredzošām acīm truli skatās tukšumā, paši sevi nolemjot bojāejai. It kā sadzīviskās situācijas traģismu vairo arī pavadteksts.

Eduards Kļaviņš Jāzēpam Grosvaldam veltītajā monogrāfijā saistībā ar formveides ietekmēm atzīmē, ka “iejušanās meistarū stilā ir lieliska, dažos gadījumos Jāzēpa sasniegtā formālā perfekcija daudz neatpaliek no slavenību līmeņa. Protams, arī šajā nozarē viņš pieņēma “jaunās mākslas” koncepciju”. Mākslas vēsturnieks norāda, ka Jāzēps Grosvalds labi pazina vecos 19. gs. karikatūristu paņēmienus, bet tie vairs nederēja par paraugu mākslinieciskajā ziņā. Viņa “karikatūrās nav to naivo un elementāro skatītāja smīdināšanas paņēmienu, kas tika ekspluatēti 19. gadsimtā, piemēram, cilvēka proporciju abstrakta un

⁴⁹⁷ Šmite E. Zēna joki, jaunekļa smaids: Jāzēps Grosvalds // Gadsimtu mijas smieklī / Sast. S. S. Valke, P. Daija, N. Langbour. – Rīga: Zinātne, 2016. – 175. lpp.

⁴⁹⁸ B. Pauls. “Kailās vajadzības” / “*Das Nötigste*”. // *Simplicissimus*. – 1904. – Nr. 32, vāks u.c.

⁴⁹⁹ A. Romans. “Pie mērķa”. // *Svari*. – 1907. – Nr. 5. – 64. lpp.

vienveidīga pārspīlēšana, nesamērojot tās ar kariķējamā individualitāti (lielas galvas un mazi ķermenīši) un turklāt saglabājot plastiskos apjomus un gaismēnu. Jāzepam, tāpat kā viņa iecienīto paraugu autoriem, kariķatūriskās disproporcijas izrietēja no objekta specifiskā rakstura (..), savienojot tieša skatījuma efektu (fragmentārisms, rakursi) ar dekoratīvistisku nosacītību (plakanība, laukumu tonējums vai kolorējums, lineārisms, jūgendstila, liekumu ritms, piemērošanās formātam)". Grosvalds nekopē kādu konkrētu Minhēnes kariķatūristu, varam saskatīt gan robustā Bruno Paula, gan lakoniskā Olafa Gulbransona paņēmienus, daudzveidīgs viņš bija arī tematiskajā ziņā.⁵⁰⁰ Pēc Eduarda Kļaviņa domām, arī vēlākajās kariķatūrās mākslinieks konsekventi iztur jūgendstila stilizāciju, kurā "deformācijas rodas brīvi plūstošu liekto līniju ritmā",⁵⁰¹ tādējādi panākot lielāku dekoratīvismu un ornamentālismu nekā "*Simplicissimus* elku stilistiski līdzīgajās, bet profesionāli funkcionālākās, lietišķākās kariķatūrās".⁵⁰²

Minimālistiski skarbs ir Alfrēda Purica darbs "Pie vēlēšanu urnas" (2.87. att.), kurā žandarms visus vietējos vēlētājus novērtē kā "šaubīgus tēviņus", apliecinot valdošo aprindu attieksmi pret tautu un izgaismojot saspringto politisko situāciju pēcrevolūcijas posmā. Kompozīcijas meistarīgais kadrējums pretnostata latviešus krievu valdības pārstāvjiem, bet sarkanie akcenti pastiprina spriedzi.

Gustavs Šķilters radījis verbālu un vizuālu parodiju par valsts ierēdniecības visvarenību, apzīmējot darbu valsts pārvaldē kā "Leiputriju".⁵⁰³ Salīdzinot ierēdņu priekšrocības – apbalvojumus un naudu – ar tautas likteni – lūgumiem un nabadzību. Dzejoļi aprakstīts noziedznieks un slepkava, kurš saņēmis visaugstāko atzinību no valsts, savukārt kariķatūrā izcelts omulīgs resns kungs, kura miegu nedrīkst traucēt izmisušo lūdzēju rinda.

Gustava Šķiltera literārās dotības izpaužas dzejoļi "Kara tiesa slēgta" ar simbolisku nāves tēlu, kas pēc labi padarīta darba iegriezusies krodziņā (2.88. att.). Baisais vēstījums "Zeme līķiem segta" noslēgts ar mazu cerību, jo nāve atzīst: "Latviju atstāju, Diezgan te strādāju." Kontrastu veido reālistiskā krodzinieka seja blakus nāvei un aperceģi melanoliskais krogus apmeklētājs. Mākslinieka zīmēšanas manierei raksturīga rūpīga detalizācija, atsevišķos piemēros primitivizēts formu modelējums un laužītas proporcijas.

Rūdolfa Pērles kariķatūra "Tas ir toh kohk, no ka toh waroni zehrt!" (2.89. att.) atklāj vācbaltiešu paranoiskās bailes no revolucionāriem. Briesmīga murga iespaidā par revolucionāru pārņemto pilsētu vācietis sadzirdējis aicinājumu nekavējoties mesties cīņā. Fanātiskais "varonis" neredz apkārtējo izsmieklu – plīvojošais sniegbaltais naktskreklis padara viņu līdzīgu lidojošam spokam; nohipnotizētā seja, spalvainās kājas un rokas – bezsmadzeņu radījumam, ko pārņēmis akls naids. Vienlaikus vēstījuma komismam izskan brīdinājums novērtēt neprognozējamo pretspēku. Spriedzi vairo diagonālā kompozīcija, ekspresīvā zīmējuma maniere un potenciāli izmantojamais ieroču arsenāls. Asprātīgi izvēlēti fona personāži, lietotas izteiksmīgas tumšo un gaišo laukumu attiecības, smidzinājumi, rūpīgāk izzīmētās pret vispārinātajām detaļām. Līdzīgā veidolā vācu aizsargi parādās arī citu kariķatūristu izpildījumā.⁵⁰⁴

Eduards Kļaviņš par *Svaros* izmantotajiem formveides principiem rakstījis: "Lineāri ierāmētos taisnstūros tika iekļautas fragmentāri skatītas kariķējamās pasaules daļas, rakursi

⁵⁰⁰ Kļaviņš E. Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla. – Rīga: Neputns, 2006. – 63. lpp.

⁵⁰¹ Turpat. – 64. lpp.

⁵⁰² Turpat.

⁵⁰³ G. Šķilters. "Leiputrija". // *Svari*. – 1907. – Nr. 8. – 6. lpp.

⁵⁰⁴ Piem., A. Kronenbergs. "Dūnas tantes lietaskoks". // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 31, vāks.

norādīja šo imitēto skatījuma tiešumu, priekšmetiskās formas tika interpretētas kā līnijas, laukumi un silueti, kuru neregulārās robežas saglabāja neuzsvērtu jūgendstila ritmiku. Līnijas variējās no nevienādi biezām līdz vienmērīgi smalkām, laukumu tonālās atšķirības radās, izmantojot svītrinājumus, punktojumus, rūtojumus, smidzināšanas tehniku un ierobežoti arī krāsu. Funkcionāli nepieciešamās deformācijas bija izteiktas, stāstošu detaļu lielākoties, ja neskaita lakoniskos saržus un viņjetes, bija samērā daudz, un tām vajadzēja uzskatāmi demonstrēt kritiski skatītās regālijas.”⁵⁰⁵ Kopumā *Svaru* stils vērtēts kā gleznieciskāks un atektoniskāks nekā pat tā paraugam, leģendārajam *Simplicissimus*.⁵⁰⁶

1907. gadā redakcijas vārdā norādīts: “Šie seši numuri, saturēdami bez teksta 65 reproducējamus pēc latviešu mākslinieku darbiem, iespiestus gan vienā, gan vairākās krāsās, uzskatāmi kā līdz šim ievērojamākais latviešu mākslas dokuments, kuru vēlams iegādāties visiem biedrību lasāmiem galdiem, bibliotēkām un visiem tiem, kas interesējas par mūsu kultūras attīstīšanos un viņas spēka parādībām.”⁵⁰⁷

Rūdolfis Blaumanis savu 1906. gadā sarakstīto dzejoli “Svari” noslēdz ar kaismīgu aicinājumu: “Ja, žurnāls, kā šis, zīmējumos tik ārkārtēji labs (un pie tam lēts), Kas tad, mani kungi un dāmas, jūsu uzdevums svēts? (..) Gādāt, ka tas tiek abonēts!”⁵⁰⁸

Pretrunīgā situācija izsauca arī atbilstošas replikas preses apskatā. Vairāk finansiālu apsvērumu dēļ izdeva tikai desmit *Svaru* numurus. Rihards Zariņš konstatējis, ka māksliniekiem pietrūka praktiskuma un pieredzes, tāpat arī publika nespēja saprast un pienācīgi novērtēt žurnālu, kaut arī zināmu sensāciju *Svari* izsauca. Arī līdzstrādnieki un pārdevēji izrādījās alkatīgi un vieglprātīgi, sadalot pirmā numura ienākumus pirms peļņas aprēķināšanas, “un te parādījās mūsu atkalpārdevēju īstā nekultūras seja”.⁵⁰⁹

Apcerot *Svaru* izdošanas noslēgumu, Jānis Jaunsudrabiņš secinājis, ka “mūsu tauta priekš tādām lietām ir par mazu, par neinteliģentu, un, galvenām kārtām, par kūtru.”⁵¹⁰

Tajā pašā laikā *Svaros* bijuši zīmējumi, par ko Pēterburgas Mākslas akadēmija Rihardam Zariņam vēlāk piespriedusi godalgu.⁵¹¹

Žurnāla statuss joprojām ir unikāls – ne tikai latviešu karikatūras un grafikas vēsturē, bet visā tēlotājmākslā tas kļuvis par augstas mākslinieciskās kultūras etalonu. *Svari* izceļas ne tikai ar grafiskās satīras saturisko radikālismu un māksliniecisko augstvērtīgumu, bet arī ar tehnisko kvalitāti, jo “pirmo reizi latviešu preses izdevumu vēsturē katrs laidums tiek veidots kā vienots ansamblis”.⁵¹²

Žurnāla *Svari* īpašā vieta vizuālajā kultūrā noteica tā “pārdzimšanu” Latvijas Republikā jau 1920. gadā – pieredzējušo Riharda Zariņa un Jāņa Roberta Tillberga vadībā, piesaistot virkni jaunu autoru, izgaismojot aktuālās tēmas un nosodot negācijas, kuru netrūka ilgotajā brīvībā.

⁵⁰⁵ *Kļaviņš E.* 1905.–1906. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas laika mākslinieciskās alternatīvas // Latvijas mākslas vēsture. IV – 328. lpp.

⁵⁰⁶ Turpat.

⁵⁰⁷ *Anonīms.* “Svaru” lasītājiem // *Svari*. – 1907. – Nr. 8. – 98. lpp.

⁵⁰⁸ *Blaumanis R.* *Svari* // *Kopotu raksti*. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959. – 332. lpp.

⁵⁰⁹ *Richarda Zariņa atmiņas*, 2015. – 171.–172. lpp.

⁵¹⁰ *Jaunsudrabiņš J.* *Mūsu māksla. II.* // *Druva*. – 1914. – Nr. 5. – 578. lpp.

⁵¹¹ *Zeltmatīš.* Pārskati un statistiskas ziņas. *Hronika*. 1907. g. otrais un 1908. g. pirmais pusgads. // *Rakstniecības almanahs*. – Rīga: izdevis E. Zirģelis. – 99. lpp.

⁵¹² *Brancis M.* *Jānis Roberts Tillbergs*, 1996. – 39. lpp.

II.2.3. Līvu Jurkas izdevumi un ietekme

Sekojoši līdzīgi preses attīstībai, Rūdolfis Blaumanis nekavējoties reaģēja uz Līvu Jurkas ([Jura Puriņa], 1875–1956) žurnāla *Rīkstes*, vēlāk pārdēvēts par *Pērienu*, *Spērienu*, *Spītnieku*, *Ķērienu* (1906)⁵¹³ izdošanu ar tāda paša nosaukuma dzejoli: “Kas to būtu domājis, ka tāds tas Līvu Jurka. (...) Iztrakojiem pa lksķili, aizbraucis uz Piķeri, Tas atskatās atpakaļ uz dzimteni ar ķiķeri. (...) Tā sukāšana tak laikam viena feina lieta...”⁵¹⁴

Žurnālā vairākums karikatūru aizgūtas no ārzemju periodiskajiem izdevumiem, atšķirīgs ir autoru profesionālais līmenis, rokraksti un izpildījuma manieres, izmantotās tehnikas, lietoti iespaidumi no ārzemju klišejām, politipāžas. Tika piedāvātas arī mākslas vēstures paraugu reprodukcijas, kas simboliski sasauca ar vietējo situāciju.

Daudzveidīgs literātu sastāvs (Līvu Jurka, Kleopatra, Apsesdēls), savukārt karikatūras zīmējuši Alberts Kronenbergs, Eduards Brencēns, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Zēgners (1884–1933), Pēteris Kalve (1882–1913), Rūdolfis Vilciņš, Voldemārs Zeltiņš u.c. Mākslinieciski visaugstvērtīgākais bija Jāņa Roberta Tillberga sniegums.

Vairākas spilgtas karikatūras veltītas pēcrevolūcijas notikumiem Baltijā. Viena no pazīstamākajām ir “Baltijas barons uz meža brāļu lūres” (2.90. att.), kurā fiksētas ne tikai vācbaltiešu ārienes raksturīgas pazīmes, bet arī kopējais noskaņojums: valdonība, agresivitāte, nežēlība. Galvenais varonis attēlots profilā, viņa tuklais ķermenis ir pārspīlēti palielināts kontrastā ar abstrakti ieskicētajām, sīkām figūrām tālumā. Barona statusu apliecina ierocis un varenā pils fonā. Melnais medību tērps norāda uz gatavību par mērķi izvēlēties vietējos dumpiniekus. Mākslinieks lietojis iecienīto smidzinājuma paņēmieni, kā rezultātā lielie, tumšie laukumi vairs nav vienmuļi, bet tiek padarīti “piparoti”, piešķirot zināmu dinamismu.

Tematiski līdzīga satīra redzama uz pirmā *Spēriena* vāka (2.91. att.) – ar draudīgi tumšu, monumentālu barona stāvu priekšplānā kā situācijas noteicēju uz simboliskas robežas, kurš saīdzis, ka visas “bauru” ģimenes vēl nav iznīcinātas. Ceļa diagonāle un fragmentārā kompozīcija paplašina zīmējuma robežas, padarot bēgļu gājumu neparedzami tālu un nedrošu.

Līdzīgi Alberts Kronenbergs piedāvāja lasītājiem spilgtas ienaidnieku vizualizācijas, baidu notiekošā “dokumentāciju” vai filozofiskas apceres revolūcijas raisīto pārdzīvojumu iespaidā. Arī viņš nav parakstījis visas karikatūras, tāpēc dažreiz darbi līdzinās citu autoru izpildījumam, tomēr, izpētot formu zīmēšanas principus un specifisko detalizāciju, rokrakstu iespējams atributēt. Lakoniskajā zīmējumā “Dieva sods” (2.92. att.) kompozīcijas priekšplānā izcelts hiperbolizēts militārsta zābaks, degošas mājas fonā un sniegā ieputināti cilvēku veidoli, kas attāli atgādina dzīvas būtnes. Lasītāji apzinājās valstī notiekošās vardarbības eskalāciju un sava likteņa neparedzamību un trauslumu, ko uzsver skičveida zīmējuma maniere. Pavadteksts brīdina: “Ja tu esi Krievijas pilsonis – tad, no rīta uzmodamies, esi gatavs mirt pusdienā un, pusdienā dzīvs palicis, gaidi savu nāves stundu līdz launagam, no launaga līdz vakariņām, no vakariņām – līdz gulēt iešanai utt.” Terors bija pārņēmis visu valsti, pilsoņu iebiedēšana un iznīcināšana sasniedza nebijušus apmērus, tāpēc identiskas noskaņas daudzskaitlīgi darbi atrodami arī krievu satīriskajā presē.

Alberts Kronenbergs vizualizējis pazīstamo tautasdziesmas četrindi par Pēterīti ar Miķelīti (2.93. att.). Komiskos personāžus pārstāv vācu barons ar mācītāju, kuri pārspīlētās

⁵¹³ Žurnālu cikls: *Rīkstes*, *Pēriens*, *Spēriens*, *Spītnieks*, *Ķēriens*, politiski, satīriski, humoristiski, ilustrēti žurnāli, red. un izd. Līvu Jurka [Puriņš Juris], Pēterburgā.

⁵¹⁴ *Blaumanis R. Rīkstes // Kopotie raksti. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1959. – 323. lpp.*

pūlēs cenšas likvidēt agrārnemierus, kas ironiski pielīdzināti mušmirei. Sadarbība ir neveiksmīga: groteskais pāris atgādina mazus puiseļus, kuriem nav ne spēka, ne saprašanas paveikt pat šādu sīkumu, kur nu apturēt augošos latviešu protestus. Minimālistisko kompozīciju raksturo pārdomātas detaļas, izteiksmīgi silueti, pozas, sejas grimases.

Līdzīgi kā Voldemāra Zeltiņa ekspresīvajās gleznās, arī viņa karikatūras “Apmierinātāji” (2.94. att.) noskaņa ir saspringta. Dinamiskais līniju švīkājums norāda uz zibenīgo ātrumu, kādā pārvietojas cariskajai valdībai padotie militāristi, vajājot aizdomās turētos. Apstādīnāto zirgu ķermeņi vēl vibrē, bet sodītāju sejas, izķēmotas straujajā pakalīdzīšanās iespaidā, līdzinās dzinējsuņu purniem. Neskaidri ieskicētais fons pastiprina asimetriskās kompozīcijas trauksmi un kustības iespaidu.

Anonīmajā karikatūrā “Revīzija” (2.95. att.)⁵¹⁵ militāristu darbība, katrs personāžs un daudzo zīmīgo detaļu uzrādījums palīdz precīzi atklāt kratīšanas procedūras būtību, kā arī panikā bēgošā cilvēka ķermeņa fragments atklāj valdošās panikas eskalāciju. Komismu nodrošina varaskalpu apjukušās sejas izteiksmes un skarbā sižeta rotaļīgā zīmējuma maniere.

1906. gada notikumu gaitu atsedz Pētera Kundziņa (1886–1958) zīmējumu sērija “Provinciālpadome” (2.96. att.), kurā redzam rosīgu amatpersonu darbošanos saistībā ar vēlmi izstrādāt apriņķu un guberņu pašvaldības projektu, kas diemžēl netika realizēts. Noslēdzošās ainas iegūst simbolisku nozīmi, jo Nāve aiznes visu sev līdzī. Skičveida zīmējums sekmē politiskās nedrošības un iznīcības nenovēršamības noskaņas izpratni.

Latviešu karikatūristi plaši izmantoja pazīstamus simbolus no kristīgās ikonogrāfijas. Rūdolfa Vilciņa primitivizēti zīmētajā ainā “Uz Golgātu” (2.97. att.) viegli nolasāma svētā upura ziedošanās ideja, līdzīgi kā citos ar revolūcijas notikumiem saistītajos paraugos. Kompozīcijā precīzi izvēlēta katra detaļa: hiperbolizētais skelets, galvaskausi, salīkušie stāvi, karātavas kalnā, kraukļu bars. Zemais horizonts izceļ tēlu siluetus līdzīgi kā aktierus uz skatuves, lineārā perspektīva rada dziļuma iespaidu, ievēlot skatītāju notiekošajā. Golgātu kā tā laika vistrāpīgāko apzīmējumu bieži izvēlējās arī literāti.

Izdevumā atrodami arī mazāk zināmi, bet veiksmīgi latviešu karikatūristu darbi, kā E. Oškalna, kurš ir autors gan proletariātu slavinošām ainām,⁵¹⁶ gan simboliskām kompozīcijām, gan dažādas tematikas karikatūrām.

Līvu Jurka rediģējis arī citus izdevumus (Humoristiski satīrisko rakstu krājumu “Ar smalkiem bērza žagariem” un “Modernu sieviešu mīlestības dziesmas”, abi 1907),⁵¹⁷ 1907. emigrēja uz ASV, Pirmā pasaules kara laikā sekoja bēgļu gaitas Krievijā, bet starpkaru periodā atkal pievērsās humoram un satīrai.⁵¹⁸

Pēterburgā Līvu Jurkas personība varēja kalpot kā laba reklāma preses izdevumiem latviešu valodā. Viņa vārdu izmantoja arī žurnāla *Zibens* (1906–1907)⁵¹⁹ izdevēji, reklamā norādot uz viņa “līdzstrādību” un piesaistot atsevišķus aktīvākos karikatūristus no Līvu Jurkas izdevumiem. Vairākums karikatūru (katrā numurā iespiestas 8–9) veltītas aktuālākajām politiskajām tēmām atbilstoši pieprasījumam, jo “nu jau drīz būs trīs gadi, kamēr neviens pats

⁵¹⁵ Anonīms (A. Kronenbergs?). Atrodamas norādes, ka autors ir E. Orlovskis (*E. Орловский*). Революция 1905-1907 годов и изобразительное искусство: Альбом / Под науч. ред. В. В. Шлеева. Вып. 4: Латвия. Эстония / Сост. С. Циелава, И. П. Соломыкова. – Москва: Изобразительное искусство, 1989, С.– 44.

⁵¹⁶ E. Oškals. “Manifestācija”. // *Ķēriens*. – Nr. 1. – 5. lpp.

⁵¹⁷ *Treimane I. Līvu Jurka // Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini*. Publ.: <http://en.lulfmi.lv/?p=1287&kopa=6&r=livu-jurka> (sk. 16.07.2018.).

⁵¹⁸ Turpat. Satīriskā kalendāra “Rikstes” redaktors (1922–1934).

⁵¹⁹ *Zibens*, humoristisks, satīrisks, ilustrēts žurnāls, izd. K. Ducmanis, Pēterburgā.

cilvēciņš vairs nedomā ne par ko citu, kā tikai par politiku”.⁵²⁰ Literārajā daļā tiek kritizētas dažādas negācijas, kā arī pazīstami politiķi – “Rīgas latviešu domnieku” miegainā klusēšana, izdabāšana kā krieviem, tā vācbaltiešiem, izskanot secinājumam: “Visa tauta var bojā iet, Tomēr šie prātīgie zeļļi Ilgi vēl Domē (..) Sēdēs kā gumijas leļļi.”⁵²¹

Izdevumam zīmējuši Rūdolfis Vilciņš, Pēteris Kundziņš, Pēteris Krastiņš (1882–1942), kā arī anonīmi mākslinieki. Veiksmīgākais ir Pētera Krastiņa devums, kaut Jānis Siliņš savulaik par viņu rakstījis, ka mākslinieks nav “revolucionāri skaļš” un bijis “savrup stāvošs grūtsirdīgs sapņotājs zemnieks”,⁵²² tomēr saistībā ar ceļojumu skiču burtnīcu zīmējumiem augstu novērtētas grafiķa mākslinieciskās prasmes: viņa līnijas savā nervozajā trauslumā izteiksmīgi ietver formu, “drošiem spēcīgiem vilcieniem Krastiņš raksturīgi izceļ dažādus tipus – provinces aktieri, kafejnīcas apmeklētājus, rādot teicamas novērotāja spējas”.⁵²³ Arī Jūlijs Madernieks Pētera Krastiņa zīmējumus nosaucis par “mākslinieciski virtuoziem”.⁵²⁴

Pēteris Krastiņš radījis izteiksmīgus, asas satīras paraugus. Slepkaunieca aina atklājas “Baltijas ādu noliktavā” (2.98. att.), kurai piegādāts liels skaits latviešu revolucionāru ādu, uz ko norāda uzvārds – Ozoliņš. Ar pavēlniecisku bezierunu žestu pieredzējušais vācu barons steidzina krievu žandarmu, jo “tā tokš vēl nav pēdīg!”. Monumentālais vācieša profils pieprasa aklu pakļaušanos, bet viņa sniegbaltais priekšauts ironizē par nevainību, kas kontrastē ar asins traipiem. Raksturīgo personāžu sadarbība reālistiski rūpīgajā zīmējumā izgaismo sadistiskās atriebības apmērus.

Skarba satīra lietota arī karikatūrā “Laidiet tos bērniņus pie manim nākt un neliedziet tiem”,⁵²⁵ kurā pretstatīts tukls mācītājs sīkam, pazemīgam puisēnam – kā spilgta Dāvida un Goliāta versija. Visizteiktāk hiperbolizēta “svētā tēva” uzblīdusī, gredzenotā plauksta ar plēsoņas nagiem, norādot uz daudzu garīdznieku klaji merkantilajām interesēm.

No karikatūrām bez autora parakstiem, kā “Krīvu krīvi”,⁵²⁶ jāsecina, ka tās ir stilistiski līdzīgas citiem Pētera Krastiņa zīmējumiem.⁵²⁷ Citas parakstītas tikai ar iniciāli “K”⁵²⁸ vai vispār bez jebkāda signējuma.

Kā populārs varas deleģitimizācijas objekts/tēls jāmin cietums. Kā politisko represiju simbols daudzos kreisajos izdevumos tika izmantots Šliselburgas (Orešekas) cietoksnis.⁵²⁹ Sengaidītā “preses brīvība” vizualizēta kā monolīts, ar ķēdēm apjozts daudzstāvu cietums (2.99. att.), kurā ieslodzīti liberālie preses izdevumi, bet celtni vainago hiperbolizēts žandarma tēls ar *Pēterburgas Atbalsīm* rokās, norādot uz vienīgo “patiesības” avotu. Starp aizliegtajiem redzamas *Pēterburgas Avīzes*, kamēr *Rīgas Avīzes* un *Düna-Zeitung* brīvi pieejamas lasītājiem. Tāpat arī ķēdes⁵³⁰ bija pieprasīts elements revolūcijas laika vizuālajā retorikā.

⁵²⁰ *Atskabarga* [K. Ducmanis]. “Latviešu iepriecinātājs”. // *Zibens*. – Nr. 1. – 6. lpp.

⁵²¹ *Jukums*. Rīgas latviešu domnieki // *Zibens*. – 1906. – Nr. 2. – 29. lpp.

⁵²² *Siliņš J.* Pēteris Krastiņš // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1925. – Nr. 10. – 289. lpp.

⁵²³ *Siliņš J.* Pēteris Krastiņš // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1925. – Nr. 10. – 293. lpp.

⁵²⁴ *Madernieks J. P.* Krastiņa gleznojumi un zīmējumi // *Domas*. – 1912. – Nr. 4. – 437. lpp.

⁵²⁵ P. Krastiņš. Bez nosaukuma. // *Zibens*. – 1907. – Nr. 1. – 7. lpp.

⁵²⁶ Anonīms (P. Krastiņš?). “Krīvu krīvi”. // *Zibens*. – 1907. – Nr. 1. – 16. lpp.

⁵²⁷ Tādu versiju izvirza arī S. Kalniete *Satīriskā grafiķa 1905.–1907. gada periodiskajā presē* // *Grāmatas un grāmatnieki*. – Rīga: Zinātne, 1985. – 119. lpp.

⁵²⁸ Anonīms (P. Krastiņš?). “Uz mierīgu dzīvokli”. // *Zibens*. – 1907. – Nr. 1, vāks.

⁵²⁹ *Minin O.* The Value of the Liberated Word: The Russian Satirical Press of 1905 and the Theory of Cultural Production *The Russian Review*. – Vol. 70. – No. 2. – 2011. – p. 214.

⁵³⁰ *Sarah Abrevaya Stein*, *Faces of Protest: Yiddish Cartoons of the 1905 Revolution* *Slavic Review*. – Vol. 61. – No. 4 (2002). – Pp. 732–761.

Lakoniskā Rūdolda Vilciņa karikatūra izgaismo streikošanas efektivitātes⁵³¹ iznīcinošo spēku. Simetriskās kompozīcijas primitīvais zīmējums pārvērtis kādreiz tik vareno apspiedēju nožēlojami bezpalīdzīgā upurī.

Pēcrevolūcijas situāciju raksturo karikatūra (2.100. att.), kurā vācu barons draudzīgi vienojas ar vācu paš aizsardzības vienību, t.s. "selbstšuca" pārstāvi par Latvijas teritorijas jeb "mūs' zem" turpmāko pārvaldīšanu uz savstarpēji izdevīgiem noteikumiem. Izcelts kontrasts gan abu līguma slēdzēju veidolā, gan noziedznieka ārienē un viņa apgalvojumā par "smalku audzināšanu". Mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis kaujiniekam ir saraustīta līnija, bet baronam – noapaļoti plūstoša. Darījuma slēdzēju vienprātību apstiprina abu cigāru savienošanās un saskaņas zīme – kopīgs dūmu mākonis. Rūdolds Vilciņš zīmējis arī perifrāzi par cariskās Krievijas ģerboni.⁵³² Vinjetē asiņojošo sirdi plosa divu hiperbolizētu ērgļu nagi – kā satīra par cilvēktiesību situāciju lielvalstī. Līdzīgas valsts oficiālo simbolu variācijas sastopamas arī krievu presē. Līdzās lasāma gada nogales apcere, kas noslēdzas ar ieteikumu jaunajam gadam: "Lai nākdams līdz' ņem pasi: Mums notikumi asi."⁵³³

Atsevišķas anonīmas karikatūras atšifrējamās pēc zīmēšanas manieres: atpazīstams ir arī Rūdolda Vilciņa rokraksts⁵³⁴ karikatūru sērijā par to, cik neobjektīvās aizdomās atradās katrs Krievijas iedzīvotājs saistībā ar iespējamo līdzdalību revolūcijā. Izsmejot žandarma maniākālo pārcēntību, traģikomiskā situācija vizualizēta ar nevienmērīgas līnijas un asu skičveida uzmetumu palīdzību.

Zibenī iespieda arī autodidaktu darbus, kā asprātīgā aina "Šo laiku jakts kurts", kurā barons medību tērpā zīmēts dzinējsuņa pozā,⁵³⁵ jo pēcrevolūcijas laikā nežēlīgos atriebējus mēdza dēvēt arī par "asinssuņiem".

⁵³¹ R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // *Zibens*. – 1906. – Nr. 1. – 12. lpp.

⁵³² R. Vilciņš. Vinjete. // *Zibens*. – 1906. – Nr. 2. – 30. lpp.

⁵³³ *Paērķšķis*. Jauno gadu sagaidot // *Zibens*. – 1906. – Nr. 2. – 30. lpp.

⁵³⁴ Anonīms (R. Vilciņš?). "Attapīgais uradņiks". // *Zibens*. – 1906. – Nr. 2. – 24.–26. lpp.

⁵³⁵ Anonīms. "Šo laiku jakts kurts". // *Zibens*. – 1906. – Nr. 2, vāks.

II.2.4. Sabiedriski politisko notikumu refleksijas laikrakstos, kalendāros un citos avotos

Pēcrevolūcijas laikā Krievijas impērijas lielpilsētās turpināja iespiest dažādus izdevumus ar karikatūrām latviešu valodā.

Izdevums *Nirga* (1905–1914, ar pārtraukumiem)⁵³⁶ piedāvāja plašu tēmu loku, publicējot gan pārspiedumus no ārzemju izdevumiem, gan zīmējumus un karikatūras, lielākoties bez signatūras. Atpazīstams ir Rūdolfa Vilciņa rokraksts kokgriezumā “Aiziet” (2.101. att.), kur redzams iecienītais vācu avīzes *Düna-Zeitung* simbols – neglīta veca sieva, kas ved uz “Fäterlandi” savu dezinformāciju/mēslus, jau atkal izmantojot pazīstamo vārdu spēli “*Selbstschutz – Selbstschmutz*”. Lakoniskajā siluetā izcelts druknais stāvs, lielais deguns, asie zobi kā populārs zoomorfisma paņēmieni, bet vīriešu zābaki ar piešiem akcentē kaujiniecisko dabu. Kompozicionālā skaidrība nodrošina vēstījuma precizitāti.

Ironija tiek pastiprināta ainā “Tantes aizsardzībā”,⁵³⁷ kur hiperbolizētā “vecene” rūpējas par saviem “nevarīgajiem mazuļiem” – Andrievu Niedru un Frici Veinbergu. Kopumā Rūdolfa Vilciņa karikatūras ir visveiksmīgākās gan formas, gan satura ziņā, lielāko daļu pārējā vizuālā materiāla raksturo amatnieciskums, izņemot atsevišķus pārpublicējumus.

Norādot uz RLB statusa degradāciju, ar minimāliem paņēmieniem radīta sērīga aina ar biedrību simbolizējošu guļošanas māmiņas tēlu.⁵³⁸ Klāt pievienotajā dzejolī lasāms sarkastisks aicinājums: “Nost ar katru cēlu darbu, (..) Lai valda miedzīgs gards!”

No laikrakstu pielikumiem jāizceļ avīzes *Latvija* (1906–1915)⁵³⁹ literāriskā pielikuma humora nodaļa “Skaidiena” ar tā aktīvāko pārstāvi Rūdolfu Blaumani kā centrālo tēlu titulvinjetes kompozīcijā (2.102. att.). Rakstnieks šo anonīmo šaržu⁵⁴⁰ nodēvēja par labāko variantu viņa pieminējam.⁵⁴¹ No reālistiskā zīmējuma izstrāvo optimisms, dinamismu ienes skaidu virpuļi, kas izceļ nenogurstošā literāta enerģiskumu. Literāts zīmēts vienkāršā darba apģērbā, spēcīgs, augumā simboliski pārāks par citiem un ar “īsti latvisko humora garu”⁵⁴² apveltīts.

Ievaddzejolī rakstnieks aicina palīgā “senākos biedrus” celt jauno Latvijas namu, kaut “Drūmāko domu apņēmti prāti – Tomēr laiks ir cerību pilns. (..) Ja tik latvietis grib – tad tam sokas. (..) Baļķi uz tēšanu skaidienā vēl! (..) Tev sirsniņu paldies tad teiks”.⁵⁴³

Starp pārpublicētām ārzemju karikatūrām konstatējami arī latviešu oriģinālie piemēri, uz ko norāda vietējās tēmas un konkrētas personas – kā karikatūrā “Ričards III cīņā ar Jūliju Cēzaru” (2.103. att.) jeb Rūdolfs Blaumanis, kurš iemiesots varonīgā karaļa veidolā, tuvcīņā ar teātra direktoru Pēteri Ozoliņu (1864–1938). Kaujas ainā aktīvi līdzdarbojas teātra direktors un režisors Jēkabs Duburs ([Jēkabs Āriņš], 1866–1916) un Fricis Veinbergs. Primitivizētā formu valoda piešķir kaujai bērnišķīgu farsa noskaņu. Izcelti personāžiem zīmīgie sejas

⁵³⁶ *Nirga*, Humoristiski satīriski pipari. Turpinājumi: *Nātres*, *Dzirkstis*, *Ņirgas Šķiltavas*, *Elektriskas spriekstis*, *Negaiss*, *Ravētājs*, *Akoti* u.c. pielikumi ar dažādiem nosaukumiem (1908–1909; 1911, 1913–1914), red. un izd. Mačernieks Kārlis/Reķu Viesonis (1864–1908), Rīgā.

⁵³⁷ R. Vilciņš. “Tantes apsardzībā”. // *Nirga*. – 1906. – Nr. 2, vāks.

⁵³⁸ Anonīms. “Serenāde “māmuļai””. // *Dzirkstis*. – 1906, vāks.

⁵³⁹ *Latvija*, Politiska un literāriska dienas avīze, red. Voldemārs Zāmuēls (1872–1948), Rīgā.

⁵⁴⁰ Izteiksmīgu rakstnieka šaržu šim pielikumam zīmējis arī Jāzeps Grosvalds. “Mūsu portreju galerija I. Rūdolfs Blaumanis.” // *Latvija* – 1908. – Nr. 11. – 68. lpp.

⁵⁴¹ *Birkerts A.* Rūdolfa Blaumaņa attiecības pret tēlotājam mākslām // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1926. – Nr. 7 – 235. lpp.

⁵⁴² *Rudzītis J.* Blaumani pieminot // *Sējējs*. – 1938. – Nr. 2. – 203. lpp.

⁵⁴³ *Blaumanis R.* Nākat talkā // “*Latvijas*” literāriskais pielikums “Skaidiena”. – 1906. – Nr. 1. – 4. lpp.

vaibsti, tomēr pavadtekstā papildus norādīti arī konkrētie vārdi, kas bija raksturīga amatieru prakse.

Veiksmīga izvērtās Alberta Kronenberga un Rūdolfa Blaumaņa sadarbība, kas ievērojami sekmēja karikatūru izteiksmīgumu. Tāda ir domes vēlēšanām veltītā satīra “Mūsu tautiskais kumeliņš” (2.104. att.), ko apdzejojis Rūdolfs Blaumanis: “Ekur stalti vāciets jāja, Tas tiks tautu domniekos”, izceļot kraso kontrastu ar latviešu vārgo zirgu, kuram ir pieci jāņēji, tāpēc arī “Divi krita, trešais šļuka, Divi līdzī ļodzījās”,⁵⁴⁴ noslēdzot ar depresīvu pravietojumu: “Mūžam latvju kleperītis no pakaļas kunkuļos.”⁵⁴⁵ Karikatūrā vizualizēts pārguris hibrīds, kam katra no piecām kājām apzīmē kādu latviešu deputātu kandidātu partiju. Redzams, ka aizklūt līdz vēlēšanu vietai varēs tikai divi jātnieki, pārējiem nebūs lemts ieņemt prestižo statusu. Grafiķim raksturīgie formu noapaļojumi padara vietējos politiķus līdzīgus neveikliem mazuļiem, kuri bravūrīgi bruņojušies ar pātagām, bet nespēj noturēties zirgā. Nokritušie vārtās kā bezpalīdzīgas vaboles, bet viens vēl iekrampējies astē kā pēdējā glābiņā. Tā mākslinieks norāda uz latviešu politisko infantilismu, pretstatot to vāciešu finansiālajām priekšrocībām, diplomātijas spējām un izglītības līmenim, kas garantēja iekļūšanu elitārajā domē.

Simboliska ir anonīma karikatūra “Beku lasītāja Kaudžu silā” (2.105. att.), kurā Nāve kā sēņotāja lasa grozā tārpainās bekas – morāli novecojušos periodiskos izdevumus. Avīzei *Latvija* paredzēts ilgs mūžs, tāpēc tā zīmēta kā derīga, spēcīga sēne. Pārspīlētais zīmējuma kariķējums piešķir groteskajai ainai nolemtības noskaņu, cerot uz konservatīvo izdevumu ātru bankrotu. Arī citās karikatūrās šis zīmētājs, kura signējums ir trīslapis, pievērsies preses kritikai, izvēloties ļoti ekspresīvu zīmēšanas metodi un spēcīgi pārspīlējot tēlu emocijas. Piemēram, alegoriski attēlojot vācu avīzi *Baltische Tageszeitung* kā histēriski kļiedzošu sievieti vai lielākās vācu avīzes salīdzinot ar smirdošām un atbaidošām vecām sievietēm.⁵⁴⁶ Īpaši asi kritizēts Vladimirs Puriškevičs (*Владимир Пуршкевич*, 1870–1920), kuru arī Rūdolfs Blaumanis iznīcinoši izsmējis izvērstā dzejolī, piešķirot viņam “lielā vācietības vītola” glābēja misiju, kurš “kā eņģelis tīrs (..) ar savas dvēseles šķīsto mīli Kalstošā koka celmā iespraudās par ķīli”. Karikatūrā⁵⁴⁷ tas viss uzskatāmi attēlots – ar vītola palikušajām lapām domāti vācu periodiskie izdevumi, dzelzs stīpas apzīmē “viduslaicīgo konservatīvismu”, ar ko pats sevi/sabiedrības daļu pašiznīcina.

Dramatisks ir šī paša autora milzu pūķis – “Mežu rijējs”. Pievienotajā Rūdolfa Blaumaņa dzejolī brīdināts, ka peļņas kāres rezultātā “Baltija plika kā jaundzimuša bērna pauris pie Krievijas krūtīm gulēs”. Zīmētājam raksturīga trausla, trīcoši saraustīta līnija, un, neraugoties uz daudzajām smalkajām detaļām, panākts izteiksmīgs problēmas izgaismojums.

Izdevumam izcilus šaržus zīmējis Jāzeps Grosvalds,⁵⁴⁸ savukārt kāds anonīms autors zīmējis jau labi pazīstamos Brenci un Žvinguli,⁵⁴⁹ kuri apcer nesenos revolūcijas notikumus.

Arī citi jau pazīstamie karikatūru varoņi turpina savu aktīvo “dzīvi” karikatūrās – uz vāka Ādolfā Alunāna jautru rakstu sakopojumam *Dunduri* (1906)⁵⁵⁰ redzams, kāda ir āriene

⁵⁴⁴ Turpat.

⁵⁴⁵ Turpat.

⁵⁴⁶ Anonīms. ““Baltische Tageszeitung”as” Silvestra punšs”. // “Latvijas” literāriskais pielikums “Skaidienā”. – 1907. – Nr. 2. – 16. lpp.

⁵⁴⁷ Anonīms. Bez nosaukuma. // “Latvijas” literāriskais pielikums “Skaidiena”. – 1907. – Nr. 22. – 164. lpp.

⁵⁴⁸ J. Grosvalds. “Mūsu portreju galerija. II. Antons Austrīņš”. // “Latvijas” literāriskais pielikums “Skaidiena”. – 1908. – Nr. 52. – 414. lpp.; “Mūsu portreju galerija. I. Rūdolfs Blaumanis”. – 1908. – Nr. 11. – 86. lpp. u.c.

⁵⁴⁹ Anonīms (E. Brencēns?). “Brencis un Žvingulis”. // “Latvijas” literāriskais pielikums “Skaidiena”. – 1907. – Nr. 1. – 6. lpp.

jaunajiem un modernajiem bizmaņiem (2.106. att.). Veco bizaino vācieti dunduru bars ir padzinis, tā vietā priekšplānā omulīgi snauz tukls, elegants kungs, kuru asie insekti pagaidām nespēj pamodināt. Kaut izdevuma veidotāji solīja “dur un dur, kur vajaga (..) tumsoņus un bizmaņus”, izdevās iespiest tikai divus numurus.

Līdz ar atsevišķiem iespiestajiem pārpublicējumiem izdevumam zīmējis arī anonīms mākslinieks, kurš parakstījies ar iniciāli “X”.⁵⁵¹ Tā kā viņš apskata vietējā konteksta tēmas arī citos izdevumos (*Gailī, Vārdotājā*), tas varētu būt latviešu mākslinieks.

No šī perioda kalendāriem “vienīgi jau pieminētais Zvārguļa kalendārs pulcēja ap sevi “asākos nažus”, bet tas arī bija jādara ar apdomu un visādi slēpjoties”.⁵⁵² *Zvārguļa Zobgala kalendārā* (1901–1913) varam konstatēt bagātīgu un tematiski daudzveidīgu karikatūru piedāvājumu, vairākas karikatūras parakstījis mākslinieks ar pseidonīmu Ziba, gravējis – Augusts Miezišs. Pēc paraksta stilizētajiem iniciāļiem “RW” atpazīstams Rūdolfa Vilciņa maniere, kā karikatūrā “Rīgas aktieru izrādē”.⁵⁵³ Pārpildītās zāles ieinteresētai publikai tiek piedāvāti diletanti, pretēji solītajam reklāmā. Fragmentārajā kompozīcijā dominē diagonāles, bet asās kokgriezuma šķautnes piešķir personāžu sejas izteiksmēm grotesku kariķējumu. Grafika rokkrastu atgādina arī spilgtā satīra “Divi progresisti” (2.107. att.) ar populāro antivaroņu pāri Andrievu Niedru un Frici Veinbergu. Minimālistiski ekspresīvā formveide izkropļo mazo cilvēciņu stāvus, piešķirot komisma devu šo punduriņu pūlēm izkustināt lielu vēzi – karikatūrās iecienītu stagnācijas simbolu. Izcelti tikai silueti, piešķirot aintai lakonisku skaidrību, pabeigtību un acumirkliņu idejas nolasāmību.

Sociālo slāņu savstarpējām attiecībām veltīta karikatūra “Liela žēlastība” (2.108. att.), kurā izmantots kontrasta princips: sīkā, pazemīgā latviešu atraitne pret bargo vācu baronu, konfrontāciju pastiprina arī izvēlētās apģērba krāsas: balts un melns. Figūru profilu vienkāršā grafiskā forma pretnostata kalsnās vecenītes augumu tuklajam baronam, līdzīgi kā žestu valoda: lūgšanā saliktās kalpones rokas pret nicinošo kunga pozu. Pavaddzejolis atklāj ieguvumu – kunga atvēlētie dēļi zārkam pateicībā par uzticīgu mūža kalpošanu.

Kalendāram bijis atšķirīgs vāka dizains, piemēram, 1907. gadā redzams trakulīgs mežonīgs fauns,⁵⁵⁴ kura darbības ir neparedzamas – viņš gatavs pareģot un atmaskot. Zīmīga ir nacionālās simbolikas elementu izmantošana, kā ozollapu vainags antīkā personāža galvā.

Izteiksmīgajā jaunā gada sveicienā (2.109. att.) redzam aizgājušā 1906. gada simbolu – niknu suni, līdzīgi kā *Simplicissimus* buldogu, gatavu uzbrukt un saplosīt. Pats Zobgals “ļauņuma pilnajā gadā ir aizmirsis smaidīt”, klātpievienotajā dzejolī ir drūms atskats uz traģisko laiku, bet joprojām Zobgalam rokās ir satīras pātaga. Izskan atgādinājums, ka daudzu Zobgaļa veco palīgu vairs nav un arī pātagas lietošana tiek revidēta, tāpēc aktuāls ir aicinājums nezaudēt cerību patiesības uzvarai, un jau “nākošo pasauli” simbolizē ieskicētais zvaigžņu ceļš. Zīmējuma primitivizētā stūrainība atbilst skaudrajam vēstījumam, bet diagonāles kompozīcijai piešķir dinamiku. Kalendārā ir vairāk nekā 30 karikatūru, to skaitā sērijas, kas aizņem visu lapaspusi. Jāizceļ parodija ar spilgtiem pretmetiem: seno godprātīgo Tālivaldi (2.110. att.) un jauno Tuvivaldi (2.110.a att.) – viltīgu bezprincipu birokrātu. Kā vecā varoņa patētisko tekstu autors norādīts Andrievs Niedra: “Priekš savu bērnu zemes Var

⁵⁵⁰ *Dunduri*. Jautru rakstu sakopojums. Red. Ā. Alunāns, izd. M. Freibergs, Rīgā.

⁵⁵¹ X. Bez nosaukuma. // *Dunduri*. – 1906. – Nr. 2. – 3. lpp.

⁵⁵² *Asars J.* Mākslas amatniecība. – Kopoti raksti. – 1. sēj. 3. burtnīca. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1910. – 36.–37. lpp.

⁵⁵³ R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // *Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam*. – 18. lpp.

⁵⁵⁴ K. Z. (K.Ceplītis?). Titulzīmējums. // *Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam*, vāks.

dzīvot un var mirt”, savukārt Tuvivaldis uzskata, ka “Tik muļķis nāvē skrien, bet gudrais savam vēderam Un makam kalpo vien”. Svinīgais karalis zīmēts primitivizēti idealizēts pret izmanīgo darījuma cilvēku ar groteski kariķētām aprisēm.

Zīmējumu stilistika sasauca ar LNB izstādē eksponēto 1906. gada plakātu “Visu zemju proletārieši savienojaties” (2.111. att.), kas zīmēts saistībā ar 1. maija svētkiem. Amatnieciskā zīmējuma priekšplānā izcelta tauta, ko simbolizē dažādu paaudžu pārstāvji, kurus vieno sociālisma idejas, kas sniegs “brīvestības zelta rītu”, par ko minēts dzejolī.

Līdzīgi arī Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārā atrodamas vairākas veiksmīgas karikatūras par nozīmīgām tēmām, to vidū izceļas darbi, kuros Mārtiņš Bušs piedāvā gan novatoriskas ainas un tēlus, gan labi pazīstamos (Brenci un Žvinguli). Karikatūrā “Iztraucētie” (2.112. att.) redzam pašapmierinātos “tautas pīlārus”, kurus pēkšņi nepatīkami pārsteidzis enerģisks jaunpienācējs. Augstprātīgo kungu saīgušās sejas simbolizēja iesīkstējušo domāšanu un rutīnu agrāk tik rosīgo biedrību darbā. Detalizēti zīmēts majestātiskais interjers, kungu elegantā āriene un vienotā noliedzošā attieksme. Karikatūra atklāj veiklas psihologa dotības, atzīstamas komponēšanas un zīmēšanas prasmes. Vēstījums ir viennozīmīgs – tikai jaunie entuziasti spētu atkal saliedēt latviešus aktīvai darbībai.

Karikatūrās uzsvērts latviešu vienotības trūkums un vēlme norobežoties no nabadzīgās tautas daļas. Mārtiņš Bušs gravējis arī anonīmu karikatūru “Jaunizgudrots mašīns”,⁵⁵⁵ vizualizējot latviešu bērnu pārveidošanu par kultūrtrēģeriem, lai viņi varētu izveidot “spīdošu nākamību” un iegūt “treknus amatus”, piemēram, kļūt par pilsētas tēviem.

Simboliskajā ainā “Tāpat kā 700 gadus atpakaļ...”⁵⁵⁶ zīmēts barons, kurš “velk senču dzelzu drēbes”, lai otrreiz iekarotu nekaunīgos “cietpaurus baurus”. Pazeminātais skatu punkts piešķir apņēmīgajam karotājam cēlu diženumu, tēlojumā iekļauts arī vācu jaunākās paaudzes pārstāvis, kurš palīdz atklāt vēsturiskā notikuma aktualizēšanas “nozīmīgumu”.

Raksturīgs “vidējā” latvieša tēls redzams uz Zīslaka Latviešu kalendāra vāka.⁵⁵⁷ Sajūsminātais zemnieks apkampis globusu, norādot uz zināšanu apjomu, ko piesola kalendāra saturs. Neveikli uzspēlētais smaids atgādina Mārtiņa Buša Smaiduļa sejas izteiksmi.

Atkārtoti jāmin Pēterburgā izdotā atklātņu sērija (LNVM, 1905) gan par politiskām, gan mākslas u.c. sabiedriskajai dzīvei aktuālām tēmām.⁵⁵⁸ Atklātnes lielākoties netika pakļautas cenzūrai, un ar pasta palīdzību tās arī varēja izplatīt pa visu Krievijas teritoriju, ko apliecina uz tām esošie teksti un zīmogi. No LNVM krājumos apskatāmajiem paraugiem vissarkastiskākās veltītas vietējai politiskajai spriedzei, piemēram, populārā antivaroņu pāra Andrieva Niedras un Friča Veinberga nosodījumam (2.113. att.) un latviešu mākslinieku šķelšanās izcēlumam. Asu kritiku izpelnījās Vilhelms Purvītis, kurš kariķēts neglīta un kārna primāta veidolā (2.114. att.). Atklātņu autors drosmīgi iemūžinājis arī pats sevi pazīstamo personāžu “portretēšanas” brīdī. Vēl skaudrākā ainā (2.115. att.) Vilhelms Purvītis demonstratīvi tiek izmests “Tautiskajā mēslu kastē” kopā ar Johanu Valteru (*Johann Walter-Kurau*, 1969–1932). Neraugoties uz naivismam tuvo izpildījuma manieri un detaļām, kas izmantotas, lai skatītājs nepārprastu sižetu un iesaistītās personas, kā jau tika minēts, saistībā ar *Pēterburgas Avīzēm* (1901–1905) veltītajām atklātnēm veikums līdzinās Ernesta Zīverta/Zīverta rokrakstam ar precīzu vizuālo un valodas kodusintēzi.

⁵⁵⁵ M. Bušs (gravējis). “Jaunizgudrots mašīns”. // Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 69. lpp.

⁵⁵⁶ Anonīms. “Tāpat kā 700 gadus atpakaļ...”. // Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs 1907. gadam. – 9. lpp.

⁵⁵⁷ Zīslaka latviešu kalendārs ar bildēm 1906. gadam, izd. J. Landsbergs, Jelgavā.

⁵⁵⁸ Pieejamas arī RVKM, GRAF. INV. NR. 4606; 4607 u.c.

II.2.5. Ieskats latviešu mākslinieku darbībā krievu izdevumos

Mūsu mākslinieki sekmīgi darbojušies ne tikai latviešu izdotajos satīriskajos žurnālos. Aleksandram Romanam un Jānim Robertam Tillbergam bija veiksmīga sadarbība ar žurnālu *Серый волк* (1907–1908),⁵⁵⁹ kura veidotāji pievērsās gan iekšpolitikas, gan ārpolitikas aktualitātēm, piedāvājot izdevumu ar daudzveidīgu literāro un vizuālo saturu. Kā norādījis Māris Brancis, Jānis Roberts Tillbergs tādējādi ne tikai attīstījis savu talantu, bet arī labi nopelnījis.⁵⁶⁰ Tēmu loks un mākslinieciskais līmenis – “no sekliem jociņiem iz dzērāju dzīves līdz dzēlīgam sarkasmam” par politiķiem⁵⁶¹ un politisko situāciju valstī.

Karikatūrā “Malkas ekonomija ellē” (2.116. att.) redzams simbolisks skats, kurā tiek kurināts ar jaunākajiem izdevumiem no Krievijas, konkrētāk, ar pirmo žurnāla *Серый волк* numuru. Arī *Simplicissimus* sižetos nereti izmantotas elles ainas ar groteskiem ugunssarkaniem vai tumšas krāsas velniem (2.116.a att.) kā pastāvošās varas alegorijām, līdzīgi arī daudzos citos krievu žurnālos⁵⁶² bija iecienīti šie populārie tēli. Salīdzinot šos ļauno spēku ironiskos veidolus, redzams, ka mūsu autors piedāvājis oriģinālas interpretācijas. *Simplicissimus* tēli līdzinās baisiem hibrīdiem, bet latviešu zīmētāja personāži ir “cilvēcīgāki”, tikai masīvās kājas, astes un ragi norāda uz piederību pie “tumšajiem spēkiem”. Melno laukumu dominante piešķir lakoniskajai ainai nolemtības noskaņu. Diagonālā kompozīcija un fragmentācija tēlojumam vairo dinamiku un paplašina darbības telpu.

Серый волк veidotāji nesaudzīgi izsmēja domes deputātu mahinācijas, jauniegūtās privilēģijas, kas radīja pārspīlētu pārkuma apziņu, veicinot atsevišķu deputātu amoralitāti un pat noziedzību. Meistarīga ir Jāņa Roberta Tillberga atmaskojošā aina (2.117. att.), kuras darbība risinās Krievijas Valsts domes ēkas priekšā: važonis atvedis piedzērušos deputātus, līdzīgi kā veicot kādas preces piegādi. Uz apsarga aizrādījumu nekavējoties pamest šo svarīgo vietu tiek saņemta atbilde, ka kungiem jānodrošina kvorums. Fragmentārajā kompozīcijā rūpīgi piemeklētas zīmējuma manieres un izsvērta katra detaļa: pozitīvie personāži ieskicēti ar asām, noteiktām līnijām, savukārt guļošie deputāti kā bezmugurkaulnieki saplūduši vienotā veidojumā, ko izceļ jūgendstilam raksturīgie noapaļojumi. Ainas traģiku pastiprina deģenerētas sejas, bet ļenganās kājas līdzinās marionešu ekstremitātēm. Lielisku saspēli veido laukumu aizpildījuma variācijas: bruģa rūpīgi izzīmētā dekoratīvā daļa pret melno uzvalku masu, gaišā, viegli ieskicētā monumentālā domes ēka un pozitīvo tēlu minimālistiskais kontūrzīmējums. Arī zaļās krāsas izmantojums pastiprina karikatūras izteiksmību, izceļot negatīvos varoņus.

Jāņa Roberta Tillberga valdības pārstāvju masīvajos veidos var konstatēt Bruno Paula formveides ietekmes, piemēram, aina (2.118. att.), kurā nopietni deputāti izskata patriotisku lugu nepieciešamību teātru repertuāros, bet neformālā sarunā tiek uzsvērta izklaides prioritāte. Minimālistiski vienkāršota ir aina ar citu “svarīgu” deputātu apspriedi, apcerot vitālo nepieciešamību ierīkot domē šarko dušu.⁵⁶³ Asās zīmējuma šķautnes akcentē darba atmosfēras

⁵⁵⁹ *Серый волк*, iknedēļas satīriskais žurnāls pie dienas avīzes *Русь* (1903–1905, tad 1906–1908), red. S. Iznars (*С. Изнар*), izd. A. Suvorins (*А. Суворин*, 1834–1912), Pēterburgā.

⁵⁶⁰ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 48. lpp.

⁵⁶¹ Турпат. – 49. lpp.

⁵⁶² Piem., Сатирикон. – 1911. – Nr. 26, vāks; Новый Сатирикон – 1917. – Nr. 44, vāks u.c.

⁵⁶³ J. R. Tillbergs. “Доме”. / «Въ Думе». // Серый волк. – 1908. – Nr. 4. – 45. lpp.

lietišķību, it kā tiktu izskatīti valstiski svarīgi jautājumi, nevis sadzīviskās intereses. Ironiju par intensīvo domāšanas procesu pauž saspringtie sejas vaibsti.

Atsevišķi mākslinieka zīmējumi, iespējams, tapuši Olafa Gulbransona zīmēto itāļu aktrises Eleonoras Dūzes (*Eleonora Duse*, 1858–1924) smeldzīgo un vienlaikus komisko šaržu iespaidā no žurnāla *Simplicissimus* (2.119. att.). Zīmētājs izcēlis skumjās, apgarotās acis, kas savienojumā ar vijīgi smalko līniju graciozā ķermeņa aprisēs simbolizē ēteriskā auguma trauslo mākslinieces dvēseli. Jūtama būtnes izmisīgā vēlme norobežoties no ārpusaules negācijām.

Visticamāk, iedvesmojoties no izcilās *Simplicissimus* deju sērijas,⁵⁶⁴ kas veltīta leģendārajai amerikāņu dejojājai Aisedorai Dunkanei (*Isadora Duncan*, 1877–1927), Jānis Roberts Tillbergs radīja savu oriģinālo versiju “augstākās sabiedrības baletam” (2.120. att.) kā spožu parodiju par iekārojamo aristokrātisko dižciltību. Zīmējot Eleonoras Dūzes šaržu,⁵⁶⁵ viņu iedvesmojusi gan jau minētā Aisedora Dunkane, gan austriešu dejojāja Grēta Vīzentāle (*Grete Wiesenthal*, 1885–1970) (2.121. att.), kas tolaik koncertēja Pēterburgā. Mākslinieks ietērpis līdzīgos skatuves tērpos, kas atgādina vieglu grieķu tuniku, gan profesionālo dejojāju, gan groteski neveiklās augstākās sabiedrības dāmas, kuru nepievilcīgās aprises (pretstatot tuklo kārnajai) un pozas šis tērps padara izteikti kroplīgas. Mākslinieks ironizējis arī par modernās dejas atbrīvotību, kas, līdzīgi kā 20. gs. sākuma modernisma virzieni, nojauca visus tradicionālos estētiskos priekšstatus. Rietumeiropas aizraušanās ar t.s. primitīvo tautu dzīvesveidu izpaudās arī ekstatiskajās dejās, kādas redzamas dāņu izcelsmes vācu ekspresionista Emīla Noldes (*Emil Nolde [Emil Nolde Hansen]*, 1876–1956) darbos.

Meistarīgas ir Jāņa Roberta Tillberga sadzīves karikatūras, kas veltītas izplatītajam netikumam Krievijā – alkoholismam. Skarbajā satīrā (2.122. att.) izcelts tukls, pārdzēries vīrietis, kurš pirms līdzsvara zaudēšanas izdveš brīdinājumu par saindēšanos. Zīmētājs izmantojis lakonisku līniju, atklājot Pēterburgas centra skatu Ņevas krastā ar raksturīgo Sv. Pētera un Sv. Pāvila katedrāles smaili. Negatīvā personāža izplūdušajās aprisēs vērojama līdzība ar citu grafiķa zīmēto tēlu formveides principiem:⁵⁶⁶ neproporcionālais un nedabiski izliektais ķermenis, milzīgās rokas, izgāztais vēders, izvirzītais žoklis, dārgais, bet nevīžīgais apģērbs. Komismu pastiprina mazs, vecs lietussargs, tik nepieciešams galvaspilsētas klimatā.

Aleksandra Romana karikatūrista rokraksta meklējumi atsevišķos gadījumos līdzinās Jāņa Roberta Tillberga zīmējumu variācijām, atzinīgi vērtējamās tādas dotības kā ideju trāpīgās atklāsmes, ironiskie pavadteksti, kompozicionālā pabeigtība, rūpīgi izstrādātās detaļas. Viņa karikatūrās lielākoties nav izteikta kariķējuma, zīmētājs izmantojis reālistisku formveidi ar nelieliem pārspīlējumiem negatīvo tēlu traktējumā, lietojot arī iecienītos smidzinājumus laukumu aizpildījumos. Raksturīgs ir zīmējums “Vecmodīgais zaglis” (2.123. att.), kurā pieredzējis deputāts jaunajam kolēģim dod vērtīgu padomu neapgrūtināt sevi slēpjoties, bet droši atklāti zagt. Valdības attieksmi iemieso klātesošais policists, kurš samierinājies ar “varaskalpu” visatļautību. Reālistiskā zīmēšanas maniere piešķir skaudrajam vēstījumam gandrīz dokumentālu ticamību.

⁵⁶⁴ O. Gulbransons. “Aisedora Dunkane” / “*Isadora Duncan*”. // *Simplicissimus*. – 1903. – Nr. 47. – 371. lpp.

⁵⁶⁵ J. R. Tillbergs. “Eleonora Dūze”. / «*Элеонора Дузе*». // *Серый волк*. – 1908. – Nr. 3. – 36. lpp.

⁵⁶⁶ J. R. Tillbergs. “Avīžnieka baisais sarnis”. / «*Страшный сонъ газетчика*». // *Серый волк*. – 1908. – Nr. 4. – 51. lpp.

Lai atspoguļotu valdošo atmosfēru, zīmēts mazs, pārcentīgs pavalstnieks,⁵⁶⁷ kurš vēlas kļūt par svarīgu izmeklētāju/spiegu, jo tie tobrīd valstī bija īpaši pieprasīti. Skolotāja reakcija ir pēriens un ieteikums objektīvi izvērtēt jebkuru informāciju.

Kādā politiskajā karikatūrā (2.124. att.) ironizēts par nekaunīgajiem veidiem līdzekļu piesaistē monarhistu iknedēļas avīzei *Русское Знамя* (1905–1917, Pēterburgā), kuras biedri apelēja pie reliģiskajām jūtām, nekautrējoties tēlot invalīdus, lai manipulētu ar ziedotājiem. Grafīkis izcēlis izdevuma veidotāju liekulību un mantkārību cerībā uz lasītāja spriestspēju novērtēt konservatīvās preses novecojušos uzskatus un arī klajo amoralitāti.

Vairākums krievu mākslinieku⁵⁶⁸ pārspīlēti kariķēja ķermeņa proporcijas, žestus, mīmiku, bet mūsu zīmētāju formveides principi visbiežāk saglabāja atturīgu stilizāciju, nodrošinot satīriskā vēstījuma iedarbību ar provokatīviem pavadtekstiem.

Mākslinieki darbojušies arī citos preses izdevumos, piemēram, žurnālam *Нива* (1869–1918)⁵⁶⁹ Jānis Roberts Tillbergs zīmējis jūgendstila vinjetes,⁵⁷⁰ jo arī tas sniedza papildus iespēju attīstīt grafiskās prasmes. Māris Brancis piemin *Pēterburgas Vēstneša* literāro pielikumu, avīzi *Русь*,⁵⁷¹ kurā līdzās pārpublicējumiem no vadošajiem Rietumeiropas satīriskajiem žurnāliem atrodamas veiksmīgas oriģinālkarikatūras.⁵⁷² Diemžēl darba autore neatrada paraugus, kas parakstīti ar latviešu zīmētāja uzvārdu, bet tika konstatēti vairāki anonīmi paraugi, kas stilistiski līdzinās mūsu grafiķa rokrakstam.⁵⁷³

Intriģējoša personība latviešu mākslas vēsturē ir Jēkabs Belzēns (1870–1937), kurš līdzās glezniecībai darbojies grafikā, tajā skaitā karikatūras jomā.⁵⁷⁴ Izsmēlošākā informācija par viņa dzīvi un mākslu iegūstama Kristiānas Ābeles rakstā “Jēkaba Belzēna odiseja” (1870–1937).⁵⁷⁵ Neraugoties uz piebildi, ka “pats nacionālo kadru ierindā kņasi ieskaitītais gleznotājs nav atstājis ne mazākās norādes uz jēlkādu pavērsienu latvietības virzienā”,⁵⁷⁶ viņa devums karikatūras jomā ir mākslinieciski daudzveidīgs un veiksmīgs, tāpēc tiks pieminēts vairāku periodu apskatā. Savukārt Jānis Jaunsudrabiņš minējis, “ka Belzēns no sāкта gala bijis vācu ādā, un tikai pēdējā laikā Pēterburgas latviešu mākslinieki viņu pārlatvietojusi”.⁵⁷⁷

Latvieša un zviedrietes dēls izglītojies Krievijas galvaspilsētā, vēlāk dzīvesvieta saistījās ar Berlīni un noslēdzās Ņujorkā. Mākslinieciskās prasmes viņš attīstīja ŠCTZS sagatavošanasursos jeb Štiglica pirmskolā. Kaut arī divi gadi tika pavadīti Pēterburgas universitātes Juridiskajā fakultātē, Jēkabs Belzēns nākotni konsekventi saistīja ar mākslu, studējot Pēterburgas Mākslas akadēmijā (1890–1894). Strādājis par zīmēšanas un gleznošanas skolotāju, regulāri piedalījies izstādēs.

No 1899. līdz 1903. gadam Jēkabs Belzēns zīmējis Pēterburgas mākslas žurnālam ar karikatūrām *Шум* (1879–1914).⁵⁷⁸ Viņa krāsainie lielizmēra darbi jau ar pirmo sadarbības

⁵⁶⁷ A. Romans. Bez nosaukuma. // Серый волк. – 1908. – Nr. 20. – 2. lpp.

⁵⁶⁸ Piem., A. Tavics (*Серый волк*) vai N. Remizovs-Vasiļjevs (*Сатирикон, Стрекоза*).

⁵⁶⁹ *Нива*, ilustrēts iknedēļas literatūras, politikas un mūsdienu dzīves žurnāls ar pielikumiem, izd. un red. Адольф Маркс/Adolf Mark, pēc 1904.g. red. V. Svetlovs (*В. Светлов*), Pēterburgā.

⁵⁷⁰ J. R. Tillbergs. Vinjete. // Нива. – 1906. – Nr. 7. – 105. lpp.

⁵⁷¹ Brancis M. Jānis Roberts Tillbergs. – 1996. – 46.–50. lpp.

⁵⁷² A. Tavica (*А. Тавиц*), P. Trojanska (*П. Троянский*), L. Zlotņikova (*Л. Злотников*) u.c.

⁵⁷³ Anonīms, “Nokavēja”. / «Опоздал». Ilustratīvs pielikums avīzei *Русь*. – 1907. – Nr. 9. – 179. lpp.

⁵⁷⁴ Darba autore pateicas K. Ābelei par piedāvāto J. Belzēna karikatūru vizuālo materiālu

⁵⁷⁵ Ābele K. Jēkaba Belzēna odiseja: 1870-1937 // Mākslas Vēsture un teorija. – 9/2007. – 5.–26. lpp.

⁵⁷⁶ Turpat. – 12.lpp.

⁵⁷⁷ Jaunsudrabiņš J. Mūsu māksla. III. // Druva. – 1914. – Nr. 6. – 579. lpp.

⁵⁷⁸ *Шум*, iknedēļas mākslas žurnāls ar karikatūrām, izd., red. D. Jesipovs (*Д. Есипов*), V. Jazikovs (*В. Языков*), vēlāk (1906–1907) R. Golike (*Р. Голике*) u.c., Pēterburgā.

gadu tika izvēlēti gan numuru vāku dizainam, gan iespiesti divu lapaspušu atvērumā. Karikatūru tēmas skāra gan ikdienas reālijas, gan kultūras un mākslas dzīves notikumus, gan antīkās mitoloģijas sižetus, iztrūkstot aktuālajiem politiskajiem vēstījumiem.

Mākslinieciskās meistarības ziņā tie pārspēja vairākumu pārējo zīmētāju piedāvātos, turpat žurnālā varam novērot krievu lubu⁵⁷⁹ zīmējumu tradīcijas turpinājumu – ar shematiski vienkāršotu formveidi, spilgtām krāsām un attēla kompozīcijā iekļautiem īsiem pavadtekstiem. Kristiāna Ābele, izvērtējot kompozīcijas periodikas grafikā, norāda, ka, “strādādams ar akvareli, tušu un spalvu, autors veikli liek lietā jūgendiski stilizētu laukumu un līniju izteiksmību, atsakoties no apjoma modelēšanas, lai katrs fragments iegūtu dekoratīvu – koloristisku vai grafiski ornamentālu – pašvērtību”.⁵⁸⁰

Augstu vērtējamās Jēkaba Belzēna grafiskā izpildījuma daudzveidīgās variācijas – no smalka, precīza lineārisma līdz lieliem, spilgtiem vai tonāli niansētiem laukumiem, no anatomiski pareiza zīmējuma līdz groteskam kariķējumam. Viņa darbus raksturo nevainojami izstrādātas kompozīcijas, virtuozs zīmējums, nereti jūgendstila plūdlīniju ritmi, dekoratīvitate, izmeklēta krāsu gamma, kadrējumi un daudzveidīgi rakursi. Ekspresīvai kustībai mijoties ar statiku vai lirisku melanholiju, tiek nodrošināta papildu dinamika. Sastopams gan elegants minimālisms, kas karikatūru tuvina plakātam kādas raksturīgas tēmas asprātīgā rezumējumā, gan aizraušanās ar ornamentiem un skrupulozu detaļu bagātību: vide, ēkas, mēbeles, apģērbi, aksesuāri u.c. Kopumā vērojama viņa grafiskā stila evolūcija, kurā saaužas gan akadēmiskā tradīcija, gan Rietumeiropas un krievu modernisma elementi (dominē jūgendstila formveide un ikonogrāfija). Smieklīguma efektu karikatūrās sekmē gan rotaļīga gaisotne, gan izcelto situāciju absurds, groteski komiskajiem veidoliem kontrastējot ar skaistuma ideāliem vai alogiskiem pavadtekstiem, ikdienas reālijām ar simbolismu. Attēloto personāžu emocionālā gamma aptver plašu cilvēcisko noskaņu amplitūdu, dažādus temperamentus un raksturu izpausmes veidus.

Turpinājumā no žurnāla *Illym* daudzveidīgā klāsta autore izcels tikai atsevišķas Jēkaba Belzēna sieviešu emancipācijas gaitai un alkoholisma tēmai veltītās karikatūras.

Vāka karikatūrā “Šausmīgā atriebība” (2.125. att.) uz vīrieša, iespējams, nevainīgo jautājumu: “Vai jūs māmiņ atkal ar dramaturģiju nodarbojaties nevis saimniecību?” redzam iztraucētās personas milzīgo aizkaitinājumu ar piebildi, ka arī visos viņas daiļdarbos šim personāžam jau piešķirta ļaundara loma. Dramaturģe pilnībā pārņemta ar radošo procesu un nevēlas atgriezties pie tradicionālajiem sievietes ikdienas pienākumiem. Tikai ar pāris līnijām ieskicētie sejas vaibsti atklāj Jēkaba Belzēna psihologa un grafiķa spējas ar minimālistiskiem paņēmieniem precīzi paust sievietes naidu pret “ienaidnieku” no konvencionālās ģimenes loka. Emocionālās rakstnieces kariķētā seja pretstatīta vīrieša mierpilnajam, idealizētajam veidolam, nodrošinot komisma elementu iedomātajai “dzimuma cīņās” ainai.

Dzimuma lomu maiņa veltīta arī sadzīves karikatūra “Pa jaunam” (2.126. att.), kurā izskan sievas draudi par vīra atrašanu pat Trīsvienības tilta kesonos. Tajā laikā Pēterburgā noritēja šī tilta celtniecība, kurā piedalījās daudz arhitektu un inženieru. Tolaik izmantoja jaunu 19. gs. tehnoloģiju – kesonu sistēma, kad zem ūdens līmeņa uzstādīja augsta spiediena gaisa kameru, lai tajā veiktu būvniecības darbus. Sievietes draudu nopietnību pastiprina dūrē

⁵⁷⁹ Krievijā izplatītas ar 17. gs. beigām populārās jeb tautas smieklu lapas par visplašākajām tēmām, ko dēvēja par lubu zīmējumiem. Nosaukums *лубок* – esot cēlies no koka dēļa, ar ko sākotnēji ieguva grafisko novilkumu (vēlāk arī metāla gravīras, litogrāfijas u.c. tehnikas, papildinot ar kolorējumu).

⁵⁸⁰ *Ābele K.* Jēkaba Belzēna odiseja: 1870-1937 // Mākslas Vēsture un teorija. – 9/2007. – 9. lpp.

savilkta roka un metala knaibles, aplicinot krasas izmaiņas ģimenes hierarhijā. Uz vīrieša paniku norāda viņa izmisīgā bēgšana, ko pavada arī mazā sunīša (kas varētu simbolizēt sievas patieso tā laika ģimenes statusu) līdzdalība modernajā “ģimenes drāmā”.

Viena no patstāvīgajām tēmām, kas liek novērtēt lasītāju izglītības līmeni, bija antīkās mitoloģijas plašā tēlu un sižetu galerijas aktualizēšana un parodēšana. Novatoriskie formālie un saturiskie traktējumi ļauj vilk paralēles ar pazīstamo Onorē Domjē sēriju (*Histoire ancienne*, 1841–1843). Vairākas žurnāla *Шым* karikatūras veltītas anekdotiski banālajam sižetam, kurā vīrs atgriežas no nakts uzdzīves. Ainā ”No antīkās pasaules” (2.127. att.) redzam “Nogurušo gudro”, kuru, pārrodoties rīta pusē no intelektuālām dzīrēm, pārņēmušas bailes par mājās gaidošo nikno sievu. Precīzi izdevies atklāt abu grotesko personāžu emocijas – vīrieša apmulsumu un sievas nīgrumu. Sagaidīšanas kareivīgumu pastiprina zīmīgas detaļas – ūsas sievas sejā un atmaksas ierocis panna, bet vainīgā apjukumu – saburzītā toga un nošļukušais vainags. Izmantots iecienītais kontrasta princips – tumšais kārnais sievas tēls kā neizbēgams liktenis pret masivizētā sagumušā vīrieša neveiklajām, tātd nevarīgajām formām.

Vairākās karikatūrās tiek izcelta arī moderno sieviešu savstarpējā kareivīgā konkurence, kā “Paukotājām” (2.128. att.), kur enerģisko būtņu sportiskā cīņas aina zīmēta karstasinīga dueļa formātā. Plīvojošie dāmu apģērbi un to krāsas pastiprina kaujas spriedzi. Komisma elementu nodrošina nepiemērotie ielas tērpi, kā arī cīņas vērotāju statiskums un ieteikumi, kuros frazeoloģismi «перемывать кости», ko šajā gadījumā varētu tulkot kā noskaidrot attiecības, veido vārdu spēli ar «лечь костями» jeb iet bojā.

Katrs zīmējums izstrādāts ar filigrānu rūpību, sniedzot nevainojamas pabeigtības iespaidu, bet saglabājot arī acumirkļīguma efektu. Piemēram, karikatūristiem it kā tik ierasto dialoga formātu pārvēršot divu nevainojami stilizētu, eleganti tērptu siluetu saspēlē ainā “Mūsdienīgs salīdzinājums” (2.129. att.). Simetriskajā kompozīcijā merkantilā strīda skats zīmēts, izmantojot vairāku elementu saskaņotu ritmu (ēkāš, mēbelēs, apģērbos), neiztrūkst zīmīgas detaļas, kā vācu populārais satīriskais žurnāls *Ulk* “skābi” smaidošā vīrieša rokās. Grafika darbos galvenie varoņi bieži izceļas uz neitrāla fona kā aktieri uz skatuves, tādējādi koloristiskā gamma palīdz ātrāk uztvert sižeta ideju, pat gadījumos ar personāžu ieturētu emocionālo izteiksmību. Kopumā Jēkabs Belzēns vairākuma *Шым* karikatūristu vidū atšķīrās ar atturīgo un harmonizētu krāsu izmantojumu, pat izsmalcinātām tonalitātes variācijām, piešķirot saviem darbiem arī estētisku perfekciju.

Karikatūrā “Zaļā čūska” (2.130. att.), kas aizņem visu atvērumu, mākslinieks kārtējo reizi meistarīgi savienojis reālo ar fantastisko, izmantodams arī iecienīto kontrastu principu: omulīgo pilsētnieku brīvdabas atpūtas vietu caurvij mītiskā briesmoņa “mēness staros mirdzošais” veidols. Lampioni, čūskas ķermeņa vijumi, koku stumbri un cilvēku silueti veido kompozīcijas dekoratīvu ritmu. Zaļās, nedaudz fluorescējošās krāsas niansēts izmantojums sasauca ar galveno tēmu – alkohola postošo dabu jeb zaļo čūsku, kas transformēta uguni spļaujoša pūķa veidolā. Priekšplānā izceltā iereibušā vīrieša lempīgais ķermenis un sagumušī sejas izteiksme atklāj viņa nevarību un padevību apstākļiem. Pūlī uzskatāmi parādīti, kā lasāms pavaddzejolī, arī “neskaitāmie nekustīgie un mēmie kritušie pie pūķa kājām”.

Vairākās Jēkaba Belzēna karikatūrās un ilustrācijās šim žurnālam uzskatāma ir *Муп укысства* apvienības stilizējošā dekoratīvisma ietekme. Novērojama mijiedarbība ar vienu no tās līdera Ivana Biļibina krāšņajām, simboliskajām, detalizēti izstrādātajām ilustrācijām, kurās nereti lietota ironija (2.131. att.), jo mākslinieks bija ne tikai ikonisku karikatūru autors,

bet arī mākslinieciskais redaktors slavenajam satīriskajam žurnālam *Жынец*. Tomēr Jēkabs Belzēns neieslīga minētajam māksliniekam raksturīgajās ornamentālā dekora pārmērībās. Lakonisms raksturo “Pasaku” (2.132. att.), kurā izteiksmīgais meitenes siluets kompozīcijas priekšplānā veido kontrastu ar smalko rožu krūmu un viduslaiku princi tajā, radot brīnumainu skaistuma vīziju. Baltais sniegs izgaismo galvenos personāžus, bet bērzu stumbri nosaka ilustrācijas ritmisko kārtojumu.

Nav viennozīmīgi apgalvojams, ka ar šiem darbiem viņš atradās sava karikatūrista rokraksta meklējumos, šķiet, viņš brīvi improvizēja ar manierēm, lai izklaidētu un pārsteigtu skatītāju. Daudzveidīgas ir Jēkaba Belzēna šriftu variācijas, kas ietver atšķirīgas kombinācijas: dekoratīvi komplicētas, gleznieciski brīvas, strikti minimālistiskas un grafiski vienkāršotas, izmantojot dažādus laikmetu burtu veidus, protams, arī senkrievu. Mākslinieks variējis arī savu parakstu valodu (krievu, latīņu, franču u.c.).

Krievu humoristiski satīriskajos žurnālos atrodams ievērojams skaits anonīmu karikatūru, kuru autori, spriežot pēc izpildījuma manieres, varētu būt arī citi latviešu mākslinieki, kā Alberts Kronenbergs u.c.

II.3. Karikatūras lomas maiņa kultūrtelpas komunikācijā starp revolūciju un Pirmo pasaules karu (1908–1914)

Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā.

1905. gada revolūcijas atbalsis noteica iekšpolitisko nestabilitāti – turpinājās bruņotas sadursmes, tiesu procesi un sodu izpildīšana (cietumsodi, nāvessodi, katorgas darbi, izsūtīšanas trimdā). Vienlaikus ar “nomierināšanas” režīmu, kā arī mēģinājumiem nodrošināt personas neaizskaramību un vienlīdzību turpinājās Ministru padomes priekšsēdētāja Pjotra Stolipina agrārā reforma, kas atvieglāja zemniekiem iespēju iegādāties zemi ar valsts kredītu palīdzību (*Крестьянский банк*), notika apvienošanās kooperatīvos un savienībās, lai organizētu un uzlabotu saimniecisko darbību. Tomēr reformas izsauca arī šķelšanos un nekārtības. Nenorima arī politiskās nesaskaņas, kā rezultātā jau 1911. gadā Pjotrs Stolipins tika nogalināts.

Lielākajās pilsētās bija vērojama intensīva mākslas dzīve, regulāras izstādes notika PMA (pavasara izstādes) u.c. Aktīvi darbojās gan peredvižņiku, gan Krievu mākslinieku savienības (*Союз русских художников*), gan jaunu apvienību dalībnieki, jāmin Maskavas «*Золотое Руно*», kas bija cieši saistīta ar tāda paša nosaukuma žurnālu (1906–1909), organizējot arī kopizstādes ar franču māksliniekiem («*Салон Золотого руна*», 1908). Krievu mākslinieki piedalījās starptautiskās kopizstādēs ārzemēs, kā arī tika rīkotas īpašas izstādes, kā Vīnē XXXI Vīnes secijas izstāde, kas bija veltīta krievu modernajai mākslai (*XXXI. Ausstellung der Vereinigung Bildender Künstler Österreichs Secession. Moderne Russische Kunst*, 1908). Mākslinieki dibināja savas apvienības arī ārzemēs («*Новое художественное общество Мюнхена*»).

Pēcrevolūcijas reakcijas periodā par nozīmīgāko krievu satīrisko žurnālu kļuva *Сатирикон* (1908–1913),⁵⁸¹ galvenie mākslinieki: Nikolajs Remizovs, Aleksejs Radakovs (*Алексей Радаков*, 1879–1942) un satīriķis Arkādijs Averčenko. Izdevumā iespieda *Мир искусства* mākslinieku darbus, kuros kritizēja viltus patriotus, mantkārtīgus bezprincipu politiķus, liekulīgus tautas labvēļus, melnsimtniekus.⁵⁸² Pamazām satīru nomaina sadzīves humors, bet nemainīgi mākslinieciski augstas saglabājas formveides kvalitātes. 1909. gadā mākslas žurnāla *Аполлон*⁵⁸³ (1909–1917, Pēterburga) redakcijā notika *Сатирикон* karikatūristu izstāde, bet 1910. gadā tā bija apskatāma Maskavā, Harkivā, Kijivā un Odesā. 1913. gadā redakcijas konflikta rezultātā tika izveidots žurnāls *Новый Сатирикон*⁵⁸⁴ (1913–1918), kura karikatūru izstāde notika 1913. gadā Pēterburgā Nadeždas Dobičinas (*Надежда Добычина*) privātajā galerijā (*Художественного бюро*).

Līdzīgi arī Latvijas teritorijā pēc 1905.–1907. gada revolūcijas notika izsūtīšanas, karatiesas, nāvessodi, bet karastāvokli Kurzemē un Vidzemē atcēla tikai 1908. gadā. Augusts

⁵⁸¹ Dibina 1908. gadā uz žurnāla *Смекоза* bāzes, izd.M. Kornfelds. Nosaukums no Gaja Petronija/*Petronius* romāna *Satirikons/Satyricon*, kas bija ironija par Nerona laiku (54–68 AD).

⁵⁸² Melnsimtnieki – labējo ekstrēmistu organizācijas Krievijā (1905–1017), uzstājās ar monarhisma, lielvalstiska šovinisma un antisemitisma lozungiem, līderi A. Dubrovins, N. Markovs, V. Puriškevičs.

⁵⁸³ *Аполлон*, ilustrēts mākslas un literatūras žurnāls ar pielikumiem, red. S. Makovskis, kopā ar N. Vrangeli (1911–1912), Pēterburgā.

⁵⁸⁴ *Новый Сатирикон*, ilustrēts literatūras un mākslas satīriska žurnāls, red. A. Averčenko, ar 1917. g. A. Buhovs.

Degļavs, vērtējot šo posmu, rakstījis Rainim: “Tagad mums ir briesmīgi tumši un muļķīgi laiki.”⁵⁸⁵

Izvērstās represijas gan “tikai uz laiku pieklusināja starp dažādiem sociālajiem slāņiem pastāvošās pretrunas, kam nereti piemita vairāk vai mazāk izteikta nacionālā nokrāsa”.⁵⁸⁶ Kā norāda Benedikts Andersons, “oficiālais nacionālisms”, kas it kā primāri kalpo valsts interesēm, ir pašreizstāvības politika, lai saglabātu imperiālistiskās dinastijas.⁵⁸⁷

Īpaši izteikts etnisko grupējumu sasprindzinājums bija vērojams pilsētās. Tomēr atzīmējami arī atsevišķi sadarbības iespēju meklējumi (Rīgas liberālā kluba darbībā un laikrakstā *Rigasche Neueste Nachrichten/Rīgas Jaunākās Ziņas*, 1907–1911). Intensificējās pārkrievošana, krievu ierēdņi latviešu valodu nicinoši dēvēja par “izloksni”. Lai uzturētu nacionālo pašapziņu, latvieši iedvesmojās no somiem patstāvības un kulturālās autonomijas centienos.⁵⁸⁸

Situāciju saasināja arī vācu kolonistu – Krievijas pavalstnieku no Iekšējās guberņām – ierašanās, padzenot no muižu zemēm latviešu rentniekus. Vācu nacionālās piederības stiprināšanai tika veidotas vācu biedrības, pārvācošanās centieni skāra arī latviešus. Daudz latviešu bija spiesti pamest dzimteni, vājinājās pretestība vācbaltiešu ekonomiskajam spiedienam un pārkrievošanās politikai.

Latvijas teritorijā turpināja attīstīties transports un tehnoloģijas, rūpniecības nozarēs bija vērojams ražošanas apjoma palielinājums, pateicoties agrārajai reformai, uzplaukuma periods bija arī lauksaimniecībā. Veidojās jauni sindikāti, trestī un koncerni, aktivizējās bankas, nostiprinājās pilsētu budžets, palielinājās pilsētu iedzīvotāju skaits.

Veidojās dažādi politiskie virzieni (LSDSP ap 1912. gadu notika dalīšanās lielniekos un maziņniekos), latvieši sāka ieņemt atbildīgus amatus, tomēr auga Krievijas ierēdņu skaits vietējā administrācijā. Vērojama konfrontācija ar vācbaltiešu un krievu interesēm, savukārt izšķirošajos brīžos vērojama krievu un vācu tautību politiku konsolidācija, kā 1913. gada Rīgas domes vēlēšanās. Sabiedriskajā dzīvē mazinājās RLB nozīme, bet aktivizējās jaunas biedrības.

Valsts kontroles institūcijas centās atgūt impērijas ideoloģijas statusa nesatricināmību, mazināt revolūcijas laika informācijas procesa demokratizāciju, ieviešot virkni birokrātisku ierobežojumu, tomēr preses izdevumi atklāj etnisko un politisko spriedzi. Latviešu presē konsekventi tika kopta modernā latviešu kultūra, izceļot nacionālās tēmas – uz žurnāla *Spogulis* vāka (1913. Nr. 18) publicējot aktrisi Birutu Skujenieci (1888–1931) kā Laimdotu no Raiņa “Uguns un nakts” izrādes, ko iestudēja Jaunais Rīgas teātris (1908), un tā repertuārā liela vērtība bija Raiņa lugām ar brīvības cīņu simboliku. Kopumā rosīga kultūras dzīve: izvērās gan profesionālā, gan kora māksla un dziesmu svētku tradīcijas. Ievērojami progresēja profesionālā tēlotājmāksla (dibina Baltijas mākslinieku savienību, Latviešu mākslas veicināšanas biedrību), notiek izstādes (Latviešu mākslinieku darbu izstāde, 1910), tiek atvērti mākslas saloni, kuros vērojamas daudzveidīgas novatoriskas mākslas tendences.

⁵⁸⁵ Kalniņš J. Rainis. Uzvara. – Rīga: Liesma, 1977. – 363. lpp.

⁵⁸⁶ 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 413. lpp.

⁵⁸⁷ Andersons B. Iedomātās kopienas. – Rīga: Jānis Roze. 2022, – 169. lpp.

⁵⁸⁸ 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 421.–423. lpp.

Izceļami Gerharda Kīzericka (*Gerhard Kieseritzky*, 1869–1922) oforti ar groteskām sadzīves ainām un animālijām, eksotiskiem tēliem un vidi, noslēpumainām transformācijām “kariķējumiem un anekdotismam sajaucoties ar simboliku”.⁵⁸⁹

Attīstījās oriģinālliteratūra, uzplaukst grāmatu grafika, izdevējdarbību sāk Andrejs Jesens (1873–1958), Jānis Roze (1878–1942) u.c. No nozīmīgākajām personālijām jāizceļ arī Jānis Rapa (1885–1941), kurš bija pirmais latviešu grāmatniecības darbinieks ar speciāli iegūtu augstāko izglītību. 1911. gadā viņš ieguva īpašumā Jāņa Brigadera (1856–1936) grāmatu apgādu un veikalu, bet 1912. gadā kopā ar Arturu Valteru (1870–1924) izveido grāmatniecības uzņēmumu/komandidsabiedrību “A. Valters, J. Rapa un biedri”.⁵⁹⁰

Situācija latviešu presē pamazām nostabilizējās, kaut arī to ietekmēja pēcspieduma cenzūra, sāka iznākt vairāki jauni specializētie izdevumi, to skaitā humora un satīras, bet literātus pamazām nomainīja profesionāli žurnālisti.

Neraugoties uz minēto, 1907. gada situāciju vietējā presē ļoti kritiski raksturojis Zeltmatis ([Ernests Kārklīšs], 1868–1961): ”Liela daļai avīžnieku nav nekādu redzamu mērķu. (..) Nav noteiktu principu. (..) Kompromiss ir tagad latviešu darbinieku centienus “cīņas vairogs”, ne apzinīgs spēks: “visu vai neko!””⁵⁹¹ Mēnešraksti “tiek vadīti diletantiski, (..) materiāls tiek sakrauts iekšā, kā pagadās”.⁵⁹² Tomēr šajā eklektiskajā ainā atrodami ļoti veiksmīgi karikatūru paraugi.

Vadošais bija laikraksts *Dzimtenes Vēstnesis* (1907–1917), īpaši tā saturiskā kvalitāte pieauga ar 1910. gadu, kad par redaktoru kļuva Matīss Ārons (1858–1939), kā iecienīta avīze minama *Rīgas Avīze* (1902–1915). Demokrātiskos centienus pauda *Jaunā Dienas Lapa* (1905–1918), bet par populārāko lēto avīzi kļuva *Jaunākās Ziņas* (1911–1940, iznāca ar pārtraukumiem) Antona Benjamiņa (1860–1939) vadībā.

Jauni izdevumi tika iespiesti arī provincē (Valkā, Rūjienā, Ventpilī, Kuldīgā). Savus izdevumus piedāvāja arī minoritātes (lietuvieši izdeva satīrisko mēnešrakstu *Juokdaris/Jokdaris*, vēlāk *Botagas/Pātaga*).

Šajā periodā tapa ilustrācijas brāļu Kaudzīšu romānam “Mērnieku laiki” (1879),⁵⁹³ kurā ar asu satīru izdevās “iztēlot gandrīz visu tautas kultūrvēsturisko veidu”.⁵⁹⁴ Ilustrācijas zīmēt piedāvāja Rihardam Zariņam, bet viņam nebija iespējas doties uz Piebalgu tipāžu studijās,⁵⁹⁵ tāpēc pazīstamo tēlu galeriju 1913. gadā radīja Eduards Brencēns.

Vērojamas daudzveidīgas latviešu sabiedriskās un kultūras aktivitātes arī ārpus Latvijas teritorijas, īpaši biedrību darbs Maskavā un Pēterburgā, kas turpināja sekmēt NI attīstības gaitu.

⁵⁸⁹ *Kļaviņš E.* Neoromantiskā modernisma veidotāju attīstība un viņa sekotāju devums // Latvijas mākslas vēsture. IV – 298. lpp.

⁵⁹⁰ Jānis Rapa // Literatūra. lv Publ.: <https://literatura.lv/lv/person/Janis-Rapa/872599> (sk. 20.05.2022.)

⁵⁹¹ *Zeltmatis.* Pārskati un statistiskas ziņas. Hronika. 1907. g. otrais un 1908. g. pirmais pusgads. // Rakstniecības Almanahs. – Rīga: izdevis Ed. Zirgelis. – 97. lpp.

⁵⁹² Turpat.

⁵⁹³ Vairāk par to III.3.2. Latvieša rakstura iezīmes.

⁵⁹⁴ *Kaudzīte M.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 484. lpp.

⁵⁹⁵ *Richarda Zarriņa atmiņas*, 2015. – 163. lpp.

II.3.1. Pēcrevolūcijas laika specializētie karikatūru žurnāli

Mazliet piesardzīgāk, bet tikpat neatlaidīgi karikatūristi atspoguļoja svarīgākās tēmas, notikumus un personas, lai latviešus iedvesmotu nepadoties un ticēt pozitīvām izmaiņām nākotnei, kā arī konsekventi tika turpināta nacionālo centienu nostiprināšana. Tika izdoti specializētie satīriski humoristiskie periodiskie izdevumi, karikatūras iespieda dažādu izdevumu speciālās nodaļās vai arī publicēja atsevišķus darbus, visbiežāk izdevumu noslēgumos.

Humoristiskos izdevumus iespieda arī ārzemēs, piemēram, Amerikā *Pērkonu* (1909–1911),⁵⁹⁶ kuram karikatūras, vinjetes, ilustrācijas zīmējis Georgs Āboltiņš.⁵⁹⁷ Žurnāla devīze: “Pērkonam dārdot, zibinim škārdot, melu varoņiem, tumsas pilāriem Mēs karu pieteicam!” Uz pirmā numura vāka milzu ozola pakājē skatītāji nolūkojas varenas pils/pagātnes bojāejā, ko sadragā zibens šautras.⁵⁹⁸ Kopumā karikatūru zīmējumu manierei raksturīga amatnieciska formveide. Ainā “Centrālā komiteja notur sēdes aiz slēgtām durvīm” (2.133. att.) ironizēts par demokrātijai neatbilstošo konspirāciju un konkurējošā izdevuma *Strādnieks* redkolēģiju. Atkārtoti kariķēts tā redaktors, noniecinot to sīka āksta veidolā. Neraugoties uz nelielām rokraksta variācijām un atšķirīgām izpildījuma tehnikām, izdevums ir stilistiski vienots, jo to veidojis viens mākslinieks, kuram raksturīga reālistiski amatnieciska zīmējuma maniere un statiskas, detalizētas kompozīcijas.

Žurnālā *Dadzis* (1912)⁵⁹⁹ konsekventi izcelts latviešu mākslinieku veikums, papildinot reprodukcijas ar aprakstiem par konkrētā mākslinieka daiļradi. Iespieda arī politipāžas, pārpublicējumus no citiem izdevumiem, stilistikā joprojām izceļami jūgendstila motīvi. Līdzās lirisku noskaņu dabas skatiem⁶⁰⁰ ievērojamu attēlu skaitu veido kritizējošs un izklaidējošs materiāls: humoristiski zīmējumi, politiskās un sadzīves karikatūras, šarži. Sastopami daudzveidīgi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, izpildījuma manieres un zīmējumu tehnikas. Izdevumā iespiesti Indriķa Zeberīna, Jāņa Sprinģa (1892–1959), Krišjāņa Ceplīša, Jāņa Zegnera, Rūdolfa Vilciņa un anonīmas karikatūras.

Veiksmīga ir vāka titulvinjetes kompozīcija (2.134. att.), kurā jūgendiskā vijībā apspēlēts daudznozīmīgais dadža motīvs. Dadža lapas un ziedi variēti vairākās karikatūrās un vinjetēs. Amatnieciskajā zīmējumā vizualizēta Dadža “pašportreja”⁶⁰¹ – naiva žurnālista veidolā. Tomēr nodaļu titulzīmējumu izpildījumi ir profesionāli. Lakoniskās vinjetes “Papīru kurvja noslēpumi” izsvērtā kompozīcija izceļ aizrautīgu žurnālistu darba procesā (2.135. att.), uzsverot redakcijas vēlmi apmierināt visas lasītāju prasības.

Autori atspoguļoja ar Latvijas iekšpolitiskajiem jautājumiem saistītos notikumus – no kurioziem sadzīvē līdz pat militārajai eskalācijai Rietumeiropā.⁶⁰² Karikatūristi saistoši izgaismoja arī 1912. gada vēlēšanu politiskās sacensības.⁶⁰³

⁵⁹⁶ *Pērkons*, politisks, humoristisks, satīriskis mākslas žurnāls, sākotnēji bez redaktora paraksta, tad red. un izd. K. Rāviņš, E. Pilsūms, P. Eiduks), Filadelfijā, vēlāk Ņujorkā.

⁵⁹⁷ Mākslinieku Georgu Āboltiņu grāmatā “Es solījos atriebt” par E. Minku pieminējis O. Akmentiņš. Gleznotājs, arī atgriezoties no Filadelfijas Latvijā, “turējās pie reālisma un netika atzīts, jo tas toreiz nebija modē”, – East Lansing: Gaujas Apgāds, 1991. – 129. lpp.

⁵⁹⁸ G. Āboltiņš. Žurnāla tituls. // *Pērkons*. – 1909. – Nr. 1, vāks.

⁵⁹⁹ *Dadzis*, ilustrēts satīrisku rakstu krājums/žurnāls dzīvei un mākslai, red. J. Pētersons, Rīgā.

⁶⁰⁰ J. Kunke. “Rudens aina”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 11, vāks.

⁶⁰¹ M. Grīnfelds. “Dadža pašportreja”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 7. – 17. lpp.

⁶⁰² E. Šmits. Bez nosaukuma. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 7. – 5. lpp.

⁶⁰³ R. Ziemeļis. “Reformistu sapulce māmuļā”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 12. – 5. lpp.

Žurnāla mākslinieku sastāvu savulaik kritiski novērtējis Anšlavs Eglītis: “Izņemot I. Zeberiņu, kas jau šinī laikā bija atradis savu īpatnējo pieeju un uzrādīja ievērojamu tehnisku veiksmi, pārējie bija vēl visai primitīvi un neveikli. Par kādu personisko uztveri vai stilu vēl nevarēja būt ne runas,”⁶⁰⁴ – tomēr kategoriskais apgalvojums nav viennozīmīgi akceptējams.

Indriķa Zeberiņa profesionālā evolūcija nav apstrīdama. Viņa manierei raksturīgs sižeta atklāsmes lakonisms, koncentrēšanās uz būtiskāko, līniju virtuozitāte, neliels proporciju disharmoniskums, nereti ķermeņa apakšējās daļas uzsvērumi. Vērojams karikatūristu arsenāla paplašinājums: hiperbolizācijas, formveides kariķējuma, kontrastu, laukumu iekļājumu, daudzveidīgu skatupunktu, atšķirīgu svītrinājumu un ironisku pavadtekstu variācijas. Var novērot arī formveides paralēles ar ārzemju autoriem, līdzās *Simplicissimus* māksliniekiem jāmin arī franču karikatūrists Emanuels Puarē (*Caran d’Ache/Emmanuel Poiré*, 1858–1909), kurš bija dzimis Krievijā, bet jaunībā emigrēja uz Franciju un zīmēja žurnālā *La Caricature*.

Indriķis Zeberiņš turpināja apliecināt atzīstamas portretista dotības. Jāņa Jaunsudrabiņa šaržā (2.136. att.) viegli grūtsirdīgā seja pauž inteliģenci un godaprātu, uzsvērtas meistara apbrīnojamās darbaspējas, veiksmīgi apvienojot rakstniecību un tēlotājmākslu. Kontūrlīnija ir plūstoša un atraisīta, tēla atklāsmi nekļūdīgi izvēlēta katra simetriskās kompozīcijas detaļa (dvielis ar latvisko ornamentu u.c.).

Latviešu kultūra tika iemiesota dažādos veidos – karikatūrā “Māksla vai naudas lāde” (2.137. att.) tā vizualizēta žēlojamas nabadzīgas bārenītes tēlā, apzīmējot latviešu teātra mākslu. Sižeta pamatā ir netaisnīgais teātru finansēšanas jautājums, jo izņēmuma statusā bijis tikai Interim teātris jeb Rīgas Latviešu Interimteātris, kas pēc 1908. gada ugunsgrēka RLB nama ēkā bija mainījis atrašanās vietu un nosaukumu. Pašapmierinātais negatīvo varoņu pāris kontrastē ar nelaimīgo un sīko skatuves mākslu simbolizējošo stāvu, savukārt kompozīcijas ritmu nosaka atšķirīgs paralēlais svītrinājums.

Asas satīras Indriķis Zeberiņš jau atkal veltījis “Latviešu buržuāzijas tēvam” Fricim Veinbergam (2.138. att.),⁶⁰⁵ kura sejas kariķējums varēja līdzināties “nelabā” atveidam no tautas pasakām. Grafīkis tam līdzās uzskicējis “Tautas” tēlu, simboliski tās galvu atstājot ārpus kompozīcijas robežām, uzsverot antivaroņa liekulīgās pūles tautas labā. Populārais personāžs redzams daudzskaitlīgās karikatūrās,⁶⁰⁶ kā “Sociālajā sapnī”, kur “tēvs” no problēmu risināšanas slēpjās sava izdevuma patētiskajā liekvārdībā. Citēts viņa “Lielā vadoņa” viedais aicinājums: iznīcināt “visus kapitālisma ienaidniekus, grauzējus, tad visi latviešu strādnieki taps par mierīgiem pilsoņiem un es (..) varēšu mierīgi nomirt”.

Viņa partijas nepopularitāti atspoguļo jūgendiski lineārs spalvas zīmējums (2.139. att.),⁶⁰⁷ kurā kā “Veinbergistu jeb Friča Veinberga partijas zinātāja” zīmēta Nāve tradicionālajā skeleta veidolā ar izkapti. Partijas grāmatvedība liecina, ka “ir palikuši tikai trīs biedri”. Nāve pierakstu veic ar spalvu, ko simboliski mērc noslepkavoto asinīs – tā zīmētājs uzsvēris partijas pretrunīgi vērtējamo darbību, tajā skaitā attiecībā pret latviešu NI jautājumu.

J. Laumanis (2.140. att.)⁶⁰⁸ sadzīves karikatūrā zīmējis grotesku tēlu gājieni ar traģikomisku ainu, kuras iemesls bija baronu Rautenfeldu mantojums. Rīgas sabiedrību satricināja notikums (02.10.1912.), kad, iespējams, psihiski nelīdzsvarotais Heinrihs Bērenss

⁶⁰⁴ Eglītis A. Karikatūra Latvijā // Mākslas vēsture / Visp. red V. Purvītis, red. V. Peņģerots. – Rīga: Grāmatu draugs, 1934–1936. – 2. sēj. – 595. lpp.

⁶⁰⁵ I. Zeberiņš. “Latviešu buržuāzijas tēvs”. // Dadzis. – 1912. – Nr. 8. – 12. lpp.

⁶⁰⁶ I. Zeberiņš. “Sociālais sapnis”. // Dadzis. – 1912. – Nr. 11. – 14. lpp.

⁶⁰⁷ I. Tennenbergs. “Veinbergistu partijas biedru zinātājs”. // Dadzis – 1912. – Nr. 14. – 6. lpp.

⁶⁰⁸ J. Laumanis. “Rebinieki pēc Rautenfeldta naudas”. // Dadzis. – 1912. – Nr. 8 – 6. lpp.

fon Rautenfelds (*Heinrich Berens von Rautenfeld*, 1882–1929) nošāva savu ārstu Maksī Šēnfeldu (1861–1912). Nevienlīdzīgo laulību mantojuma (arī Bierīņu muižas) kaislības kļuva par sižetu latviešu un krievu beletristikā un kinematogrāfā. Karikatūrā zīmētājs ieviesis antisemītiskus akcentus, vizualizējot kareivīgi noskaņotos mantkārīgos pretendētus blakus noslepkaļotajam. Figūru apjomi veidoti ar kontūrziņējuma palīdzību, izceļot izteiksmīgus siluetus, deformējot ķermeņa aprises un mazliet ieskicējot sejas vaibstus.

Ironizējot par dzejnieku profesijas glorifikāciju, vispārinātus jauno literātu šaržus⁶⁰⁹ piedāvājis Jānis Sprinģis. Dzejdaru sejas profili ir bezpersoniski līdzīgi, atšķiras figūru proporcijas. Ēteriski izstīdējušās jaunās sievietes milzu rakstāmspalva apzīmē viņas literārās ambīcijas. Grafiķa rokraksts vēl ir primitivizēti amatniecisks, bet pamazām zīmēšanas maniere kļuva atbrīvotāka, un sadzīves karikatūras nomainīja arī politiskās tēmas.

Atsevišķi autori *Dadzī* darbojušies fragmentāri, bet arī viņu sniegtā izceļamas veiksmīgas karikatūras. Strauji iedzīvotāju ikdienā ielauzās jaunās tehnoloģijas, tāpēc spilgtu tēlu – Zingera firmas izstrādājumu piedāvātāju – radījis R. Ziemelis.⁶¹⁰ Atbilstoši preses ziņai “pēdējā laikā Zingera aģenti sāk pārspēt ielu muzikantus uzbāzībā” zīmēts viltīga “veča” veidols kā agresīvas reklāmpolitikas trāpīgs prototips. J. Kalniņš ironizējis par intensīvo mākslas dzīvi Rīgā un mākslinieku pašreklāmas paņēmieniem karikatūrā “Liels progress”,⁶¹¹ kur diagonālā kompozīcijā izvērsta gleznu brīvdabas ekspozīcija pilsētvidē. Monumentālais mākslinieka stāvs priekšplānā pretstatīts groteski deformētajiem potenciālo pircēju augumiem.

Vairākas meistarīgas karikatūras nav parakstītas,⁶¹² vairākas tikai ar iniciāļiem, kā asprātīgā aina saistībā ar aktuālo situāciju laukos (2.141. att.), kad baroniem bija jārespektē kalpu noskaņojums. Karikatūrā izcelts latvieša apjukums par izmaiņām viņa statusā pēcrevolūcijas laikā pretstatā vācieša neslēptajam izmisumam. Zīmīgu kontrastu veido rokas: enerģiskais barona žests pret norobežojušos zemnieka figūru.

Vairākums karikatūru klasificējamas kā mākslinieciski diletantiskas, kaut saturiski saistošas, tāpēc citu izdevuma autoru⁶¹³ apskatu ierobežo noteiktais promocijas darba apjoms.

Specializētajam humoristiskajam žurnālam *Gailis* (1912–1913)⁶¹⁴ izvēlēts trāpīgs nosaukums, jo gailis jau izsenis zināms kā modrības un atmodas simbols. Kareivīgais putns apzīmē cīņas sparū un uguni. Gailis bija ļoti populārs tēls periodikā, Rietumeiropas valstu kontekstā gailis simbolizē Franciju (gallu gailis), ko mēdz attēlot kopā ar otru tās atpazīstamāko simbolu Mariannu – brīvās Francijas simbolu kopš Lielās franču revolūcijas laika (1792). Uz kāda *Simplicissimus* vāka sarkans gailis modina arī veco vācu Miķeli.⁶¹⁵

Žurnāla *Gailis* veidotāji ieintriģēja lasītājus, solot katru nedēļu saistošu saturu (literātu Ps.: Sprungulis, Kniebējs, Kapu tārps, Žvingulis) un jaunas karikatūras no daudziem autoriem,⁶¹⁶ tāpēc izdevuma vizuālais koptēls bija tematiski un stilistiski sadrumstalots, jo atšķirīgs bija zīmētāju profesionālais līmenis, izpildījuma manieres, lietotā tehnika. Daļa

⁶⁰⁹ J. Sprinģis. “Dzejniece. Dzejnieks”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 15. – 7. lpp.

⁶¹⁰ R. Ziemelis. Bez nosaukuma. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 13. – 7. lpp.

⁶¹¹ J. Kalniņš. “Liels progress”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 14. – 5. lpp.

⁶¹² Anonīms. “Saulainas maija dienas ainiņa iz Vērmanes dārza”. // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 3. – 10. lpp.

⁶¹³ E. Kunkes, K. Kalnbērziņa u.c.

⁶¹⁴ *Gailis*, humoristisks, satīristisks rakstu krājums/žurnāls ar karikatūrām; vēlāk arī *Gailis ar lielo seksti* (1912) un *Sarkanais gailis* (1912), izd. A. Kukurs, Rīgā. (1912. gadam ir divi Nr. 1).

⁶¹⁵ V. Šulcs. “*Michel, wach auh!*” / “*Miķeli, celies augšā!*” // *Simplicissimus*. – 1907. – Nr. 43. – vāks. Jau minēts, ka 19. gs. tas kļuš par politisko uzsaukumu.

⁶¹⁶ A. Kronenbergs, I. Zeberinš, E. Šmits, K. Rīts, R. Vilciņš, J. Jaunsudrabiņš, R. Ziemelis, V. Stabuliņš, J. Laumanis, A. Jansons, I. Tennbergs, E. Ošs, F. Rožudārzs, J. Dreslers, M. Grīnfelds, J. Vahtra, I. Āboliņš. u.c.

ilustrējošā materiāla bija aizgūta no *Vārdotāja* un citiem izdevumiem, tajā skaitā ārzemju, kā somu sociālistu avīzes *Kurrika* (1904–1954, Helsinki) karikatūra.⁶¹⁷

Vāku rotā Jūlijam Maderniekam ne tik raksturīgo taisno un laužto, bet liektu līniju dekoratīvajā stilizācijā veidotā titulvinjete (2.142. att.), kuras pirmajā burtā iesprostots uzbrukumam gatavs gailis ar asiem nagiem un piešiem. Citā versijā gailis zīmēts izteikti labsirdīgs.⁶¹⁸

Zīmējumu sērijā “Iz sabiedrisku darbinieku galerijas” Indriķis Zeberīņš piedāvāja izteismīgu Jūlija Madernieka šaržu (2.143. att.). Snobiski elegantais kungs iztraucēts svarīgā darbā, iespējams, kādas kritikas radīšanas procesā, tāpēc modeļa sejas vaibstos izvēlēta cietēja izteiksme, ironizējot par viņa mesianiskajām pūlēm celt vietējo mākslas līmeni, cildinot modernismu. Hiperbolizētais spalvaskāts norāda uz mākslas eksperta darbīgumu un nesaudzīgo tradicionālisma kritiku. Šajā šaržā saglabāts zināms tēla cienīgums, bet citā Indriķa Zeberīņa versijā “Mākslinieks X darbā” (2.144. att.) sniegta skarba satīra. Personāžu viegli atpazīt pēc sejas vaibstiem un raksturīgajām izteikti atvirzītajām ausīm, kā arī pēc elegantā uzvalka un augstās krekla apkakles. Apkārt riņķojošās mušas norāda uz viņa darba/izteikumu nepieņemamību šarža autoram, izsmiejošā sejas izteiksme – uz vienaldzību par oponentu viedokli.

Indriķis Zeberīņš godinājis arī Annu Brigaderi (1861–1933) kā visa latviskā daudzveidīgu un nenogurstošu cildinātāju. Viņai veltītajā šaržā (2.145. att.) nolasāmi literātei raksturīgie, nedaudz vīrišķīgi robustie sejas vaibsti un zemnieciski spēcīgā figūra, kas vizualizēta, izmantojot virtuozu līniju. Viņas darbos izceltās tautiskās vērtības apliecina arī latviešu tautas tērps, kurā viņa bieži ietērpās svinīgos publiskos pasākumos.⁶¹⁹

Alberts Kronenbergs ironizējis gan par diletantismu politikā, gan smieklīgo ikdienas rutīnā. Autors turpināja izstrādāt savu zīmējumu stilistisko manieri ar atturīgo humoru un detalizāciju, ne tikai formu noapaļojumiem, bet arī ekspresīvām šķautnēm un spontānu skičveida zīmējumu⁶²⁰ vai precīzu, izteismīgu laukumu un atšķirīgu līniju zīmējumu seju kariķējumā un ķermeņu deformācijā, atgādinot vācu un krievu karikatūristu paraugus. Divi “pudeles brāļi” sadzīves karikatūrā “Ķibeles” (2.146. att.) zīmēti ar izteikti mazām galvām, apātiskām sejas izteismēm, nošļukušiem pleciem un smagnējām ķermeņu apakšdaļām.

Izsmejot citus preses izdevumus un aktīvo konkurenci starp tiem, kā arī iekšējos konfliktus redakcijās, grafiķis vizualizējis simbolisku kauju “Lai spalvas put, mēs kausimies, līdz abi beigti būs!” (2.147. att.), kurā redzama *Dienas Lapas* literātu “Divu bruņinieku cīņa jeb jūteklīgie rakstnieki “jūteklības” dēļ karā uz dzīvību un nāvi”. Andrejs Upīts (1877–1970) ir nopietns un maksimāli koncentrēts, bet sīkie zirdziņi pārvērš “episko” cīņu bērnišķīgā farsā. Aina pievēršas notikumiem, kā rezultātā 1912. gadā sāka izdod laikrakstu *Jaunā Dienas Lapa* (1912–1915).

Aktuālajām 1912. gada Krievijas Valsts domes vēlēšanām tika veltītas vairākas karikatūras, kā “Cīņa ap domnieka sēdekli” (2.148. att.). Tajā uz Rīgas silueta fona zaķa jeb kārotā krēsļa ķeršanā sacenšas vācu barons ar latviešu zemnieku, kurš apjucis konstatē, ka nevar konkurēt ar labi bruņoto kungu. Lai izceltu vēlēšanu nevienlīdzību, viltīgais vācietis ar

⁶¹⁷ Anonīms. “Maza bet laba”. // Gailis. – 1912. – Nr. 2. – 12. lpp.

⁶¹⁸ J. Kunke. ““Gailis” jubilejas dienā”. // Gailis. – 1912. – Nr. 20, vāks.

⁶¹⁹ Fotografija ņemta no “Zudusi Latvija”. Publ.: <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/1977/> (sk. 28.03.2016.).

⁶²⁰ A. Kronenbergs. “Rīdzinieks uz laukiem”. // Gailis. – 1913. – Nr. 11. – 169. lpp.

bisi pretstatīts nabadzīgajam zemniekam ar nūju. Optimisma devu ainai piešķir atšķirības personāžu sejas izteiksmēs un arī izmēros – latvietis priekšplānā zīmēts ievērojami lielāks.

Tautiešu noslāņošanās, t.s. viltus patriotiskās arišķības, bija iecienīta karikatūristu tēma, nosodot kvēlo runas plūdu un dzīvesveida atšķirības. Skarba satīra izskan ainā “Galda runa” (2.149. att.), kurā elegantais runasvīrs patētiski piesauc teiksmainā Imanta atdzimšanu. Antivaroņu fizionomijas norāda uz straujo deģenerāciju latviešu inteliģences aprindās. Meistarīgi rādīta apātijas un bezcerības noskaņa, aicinot vēlētājam rūpīgāk izvērtēt katra līdera morālo potenciālu ilgtermiņā. Autors atteicies no sev raksturīgajiem formu noapaļojumiem, kas mēdza ienest rotaļīgus akcentus, viņš ir asi sarkastisks nicināmo tautiešu atmaskojumā.

Latviešu inteliģences morālajam pagrimumam veltīta arī A. Jansona karikatūra “Tautas pīlāri”,⁶²¹ kurā runas vīra zvērests svinētājiem: “Un vienumēr tā kā šodien cīnīties priekš tautas un tēvijas, kaut arī pēdējais vīrs kristu!” izskan kā augsto mērķu spilgta parodija. Redzams, ka visi “cīnītāji” ir aizmiguši pie cīņas lauka/galda. Kaut mākslinieciskās prasmes A. Jansonam ir pieticīgākas nekā Albertam Kronenbergam, neveiklais skičveida zīmējums atklāj ainas traģiku.

Šajā posmā no jaunpienākušajiem karikatūristiem visražīgākais bija Eduards Šmits (1891–1938), kurš atspoguļojis dažādus notikumus, kā rīdzenieku reakciju uz tehnikas sasniegumu – lidmašīnu. Atsaucoties uz “avīžu ziņu”, ainā “Mūsu kulturālais līmenis”⁶²² tiek lauzti stereotipi par latviešu atturīgo mentalitāti, norādot uz līdzpilsoņu vētrainajām emocijām: skatītāji “tā svieda tai ar spieķiem, akmeņiem, mietiem un citiem metamiem, līdz savādaļ putns nebija zemē un braucēja ielauzuse ribas”. Autora zīmēšanas manieres bija atšķirīgas: minētajā ainā formveide ir izteikti reālistiska, bet “Korporeļu svētkos Berga Bazārā” (2.150. att.) tēli zīmēti izteiksmīgās, teatralizētās pozās ar groteski kariķētām sejas izteiksmēm. Kompozīcija ir pārdomāti izlīdzsvarota, zīmējuma rūpīgā detalizācija izgaismo pārtikušo studentu vērienīgo nakts uzdzīvi.

Pārspīlējums un izteikta formu deformācija raksturo amatnieciskās Kristapa Rīta karikatūras. Ainā “Baušļa izskaidrošana” (2.151. att.) viņš centies atmasket garīdznieku divkosību un nežēlību, atsaucoties uz konkrētu gadījumu kādā skolas eksāmenā ticības mācībā. Skaidrojot bausli “Tev nebūs nokaut”, garīdznieks norādījis, ka revolucionārus “nošaut neesot grēks”. Draudīgā mācītāja priekšā dreb izvārgušie un asiņainie skolēni, kas realitātē saskārušies ar pedagoga vardarbīgajām metodēm. Monumentalizētais, melnā tērptais mācītāja stāvs kā neizbēgams ļaunuma iemiesojums izceļas uz fona gaišā smidzinājuma.

Lielākais izdevuma karikatūru skaits bija veltīts sadzīves tematikai, J. Tennenbergs zīmējis traģikomisku sadzīves ainu “Bezizejas stāvoklis” (2.152. att.), atklājot pēcvēlēšanu situāciju laukos. Slēgtās baznīcu durvis priecē līgavaini – pretēji formās piebriedušajai līgavai un viņas izmisušajiem vecākiem. Spalvas zīmējuma tehnika palīdz atklāt personāžu daudzveidīgās emocionālās reakcijas. Izpildījuma maniere norāda, ka autors ietekmējies no Alberta Kronenberga rokraksta formu noapaļojumu stilizējumā.

Pārliecinoša ir R. Ziemeļa detalizētā, kaut stilistiski amatnieciskā satīra “Krīvu krīva pēdējais varoņdarbs” (2.153. att.) par iecienīto pāri – Andrievu Niedru un Frici Veinbergu – saistībā ar darbību *Rīgas Avīzē*. Identiskais profilu kontūrziņējums padara abus antivaroņus līdzīgus dvīņubrāļiem, kas saskaņoti cenšas uzvarēt citādi domājošos pretiniekus. Komisko

⁶²¹ A. Jansons. “Tautas pīlāri”. // Gailis. – 1912. – Nr. 1, vāks.

⁶²² E. Šmits. “Mūsu kulturālais līmenis”. // Gailis. – 1912. – Nr. 1. – 8. lpp.

personāžu kareivīgo noskaņu “izšķirošajā cīņā” pastiprina dzejolis. Karikatūrista rokraksts bijis atšķirīgs, citās ainās personāži ir spēcīgi kariķēti vai zīmēti skičveidīgi.⁶²³

Gailī ar vairākām karikatūrām debitēja jaunais mākslinieks Jānis Dreslers (1896–1971). “Skatā iz Vecmīlgrāvja”⁶²⁴ ironizēts par pārdevējas skopumu, pamatojumam citējot Bībeli: “Ar kādu mēru jūs šē mērīsat, tiks jums tur augšā atmērīts.” Reālistiskajā manierē veiktais rūpīgi detalizētais zīmējums vēl ir amatnieciski neveikls, ko var attaisnot autora pieredzes trūkums. Tomēr zīmētājs jau izmantojis lineāro perspektīvu, izvēršot kompozīcijas dziļumā, ātrākai sižeta uztverei izvēlējis precīzas detaļas, sacerējis asprātīgus pavadtekstus, kā humoristiskajā zīmējumā “Sēņotāji: jeb, sezonai sākoties” (2.154. att.).

Stilistiski ar viņa zīmējumiem sasaucas V. Stabuliņa formveide, kurš kādu dramatisku Rīgas skatu ironiski nodēvējis par “jautro” naktsdzīvi.⁶²⁵ Vizualizējot noziedzīgo ainu, zīmētājs izvēlējis diagonālu kompozīciju, spēcīgi deformējot ķermeņu proporcijas. Kriminālais skats izceļ varas iestāžu bezatbildību un galvaspilsētas iedzīvotāju neaizsargātību.

Primitīvi naturālistisks viņa izpildījumā ir rusifikācijas nosodījums – “Pamatīga operācija” (2.155. att.), kur atklātas kāda Saldus skolotāja metodes “mātes mēles” pārveidošanā. Nežēlīgo spīdzināšanu pedagogs veic aukstasinīgi, kā pieredzējis sadists. Asiņojošais zēns piesiets pie sola, uz kura novietots attiecīgo pārkrievošanas eksekūciju pamatojošais likums jeb cirkulārs. Pieticīgās zīmēšanas prasmes kompensē drosme izcelt latviešu NI tik aktuālo problēmu, provokatīvi pārkāpjot estētikas robežas, tomēr vairākas viņa sadzīvīskās karikatūras atspoguļo pirmskara mierīgo dzīves ritmu.

E. Ošs ikdienišķam pilsētas skatam devis ironisku nosaukumu “Pavasara atmošanās” (2.156. att.). Ar lirisko apzīmējumu kontrastē sižets, kas izceļ sociālās problēmas, pievēršoties deklasēto pilsoņu nožēlojamai eksistencei. Uz fabrikas siluetu fona rādīti bezpajumtnieki, kuri tomēr saglabājuši cilvēcību, ko apliecina pavadteksts par ilgām pēc strazdu dziesmām.

J. Laumaņa karikatūras atpazīstamas pēc viņa stilistikai raksturīgās formu deformācijas cilvēku ķermeņu atveidojumos, kā sadzīves karikatūrā “Lustes jūrmalā”,⁶²⁶ tomēr vairākās varam konstatēt gan Indriķa Zeberiņa, gan Alberta Kronenberga ietekmi.

Žurnālā ir vairākas karikatūras, kuru autori ir parakstījušies tikai ar iniciāļiem, piemēram, burtu “X”. Jau tika minēts, ka, visticamāk, viņš bijis latviešu mākslinieks ar uzteicamu zīmētprasmi un asprātīgu ideju piedāvājumu. Simboliskā aina spalvas zīmējuma tehnikā “Ganu Indriķa sapnis”⁶²⁷ savulaik bija jau publicēta *Vārdotājā*.⁶²⁸

Vairākums *Gaiļa* karikatūru bez signējuma (kopskaitā 17 no 20 šajā numurā ievietotajām) ir ksilogrāfijas vai linogriezuma tehnikā.⁶²⁹ Atjautīgā kokgriezumā “Kā velns zemnieku dzirdīgu taisījis” (2.157. att.) vāciešus simbolizējošais velns cenšas absurdā veidā atjaunot Brenča zudušo paklausības garu. Sarkastiskā aina radīta, izmantojot stūrainu stilizāciju un uzskatāmi atklāj karikatūras ideju – agresīvas propagandas klātesamību.

Kā nākamais jāmin izdevums *Ziemeļi Vēītājs* (1908),⁶³⁰ kurā atrodami Friča Bārdas (1880–1919), Viļa Plūdoņa, Antona Austrīņa (1884–1934) u.c. teksti. Joprojām aktuālajos

⁶²³ R. Ziemeļis. “Dāvana krustdēlam “Trimtrimam””. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 22. – 348. lpp.

⁶²⁴ J. Dreslers. “Skats iz Vecmīlgrāvja”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 16. – 249. lpp.

⁶²⁵ V. Stabuliņš. “Jautrā naktsdzīve Rīgā”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 24. – 376. lpp.

⁶²⁶ J. Laumanis. “Lustes jūrmalā, jeb: Kā mūsu pilsoņi vasaru pavadīja”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 18. – 284. lpp.

⁶²⁷ Anonīms (X). “Ganu Indriķa sapnis”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 9. – 141. lpp.

⁶²⁸ Anonīms (X). “Tautas dziesma”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 30. – 476. lpp.

⁶²⁹ Stilistiski un tādā pašā tehnikā līdzīga ir “Kā pie mums automobiļi brauc”. // *Gailis*. – 1913. – Nr. 16, vāks, ko parakstījis R. Wass/Woss (?).

⁶³⁰ Ziemeļi Vēītājs, satīrisku rakstu krājums, izdevn. “Zalktis”, Rīgā.

dialogos izmantoja Mārtiņa Buša radīto Brenča un Žvinguļa tandēmu. Viens no visekspressīvākajiem anonīmajiem autoriem zīmējis karikatūru pie dzejoļa “*Vox populi, vox Dei*”/Tautas balss – Dieva balss (2.158. att.), kurā nežēlīgi tiek sodīts skolmeistars, jo pārmērīgi aizrāvēs ar politikas izklāstiem. Tēma bija aktuāla, jo arī tautskolotāji smagi tika sodīti saistībā ar līdzdalību revolucionāro notikumu iedvesmošanā un organizēšanā. Pārspīlētā tēlu deformācija panākta ar lauzītu līniju ritmiem un apjomu stilizētu stūrainību. Pazeminātais skatu punkts vairo grotesko tēlu smagnējo monumentalitāti.

Līdzās virknei diletantisku karikatūru izceļas profesionālie Gustava Šķiltera darbi. Veiksmīgs ir šaržs “Rāviņš ziedonī” (2.159. att.), kurā portretējamais attēlots, apcerot nākotnes peļņu. Elegantā fraka pretstatīta mežonīgajiem matiem un bārdai, bet pensneja stikls rada bezpersonisku acu skatienu. Zīmējums apliecina portretista meistarību pretrunīgi vērtētā *Pēterburgas Avīžu* (1901–1905) izdevēja Oskara Rāviņa kritikā.

II.3.2. Karikatūristu darbība Pirmā pasaules kara priekšvakarā nespécializētajos humora izdevumos un kalendāros

No 1911. gada izdeva žurnālu *Atpūta* (1911–1912)⁶³¹ ar daudzveidīgu māksliniecisko apdari, tajā skaitā oriģinālgrafiku.⁶³² Veidotāju apņemšanos sniegt maksimāli daudz informācijas simbolizē centīgā žurnālista hiperbolizētā rakstāmspalva izdevuma humoristiskajā reklāmā.⁶³³ Vairākums karikatūru bija pārpublicējumi no ārzemju avotiem, pavadtekstus pielāgojot vietējai situācijai, tomēr ir arī latviešu autoru darbi, uz ko norāda tematika un tekstuāli paskaidrojumi, kas iekļaujas karikatūru kompozīcijās. Atsevišķu zīmējumu diletantiskais līmenis kontrastē ar pārpublicēto piemēru mākslinieciskumu.⁶³⁴ Plašs tēmu loks, lielākoties iekšpolitika, netiztrūkst citu preses izdevumu kritika (*Dzimtenes Vēstneša, Rīgas Avīzes*).⁶³⁵

Karikatūrā “Slavenais “meitās” gājējs” (2.160. att.) izsmiets *Jaunāko Ziņu* autors⁶³⁶ – “pikanto “lietiņu” ģēnijs”, kura apakšbikses kontrastē ar elegantu fraku un cilindru. Plūstošā līnija zīmējumā saskaņota ar laukumu svītrinājumiem, kariķētā sejas grimase un groteskais ķermenis pretstatīts pašpārliecinātajai pozai. Līdzīga formveide raksturīga Jāņa Sprinģa rokrakstam, kurš šajā periodā variēja dažādus tēlojuma paņēmienus. Tomēr šajā gadījumā karikatūra ir nokopēta no 1904. gada krievu žurnāla *Ильм* (2.160.a att.), kas bija zīmēta saistībā ar krievu–japāņu karu. Ārzemju darbu pārpublicēšana bija ierasta prakse, bet *Atpūtas* variantā tā ir daudz neizteiksmīgāka kopija, ja to salīdzina ar krāsainā oriģināla augsto kvalitāti.

Karikatūru piedāvājuma ziņā nozīmīgs bija žurnāls *Spogulis* (1912–1913),⁶³⁷ kurā līdzās politipāžām un pārpublicējumiem iespiestas latviešu oriģinālkarikatūras un vinjetes, no kurām nozīmīgākās radījis Indriķis Zeberīņš. Viņa portretējamais šaržu galerijā (2.161. att.) bijis arī Eduards Smiļģis (1886–1966), kurš 1912. gadā sāka strādāt Rīgas Jaunajā teātrī un pieminēts blakus iespiestajā ironiskajā dzejolī. Lakonisko siluetu veido eleganti jūgendiska kontūrlīnija,⁶³⁸ bet melnās krāsas dominante, aperģīgā sejas izteiksme un pavadteksts piešķir portretam komiskas teatralitātes noskaņu.

Karikatūrā “Noslēpumainais uzraksts” (2.162. att.) atkārtoti kritizēti modernistu līdera Jūlija Madernieka radošie eksperimenti. Pavaddzejolī izsmiets viņa radītais oriģinālais šrifts, salīdzinot to ar ķīniešu hieroglifiem, kurus nevar izlasīt pazīstamie latviešu tautas simboli – Brencis un Žvingulis.⁶³⁹ Zinātnieku pūles atšifrēt komplicēto uzrakstu uz akmens stēlas nesekmē ne tehniskas palīgierīces, ne grāmatu sējumu kaudze kompozīcijas centrā.

Jāņa Sprinģa rokraksta meklējumus uzrāda sadzīves karikatūra (2.163. att.) ar neapmierinātā apmeklētāja un viltīgā viesmīļa dialogu. Lakoniskais lineārisms un atšķirīgais laukumu iekļājums veido nevainojamu kompozicionālu skaidrību, atklājot personāžu atšķirīgo

⁶³¹ *Atpūta*, ilustrēts literārs un zinātnisks žurnāls, red. A. Benjamiņš, Rīgā. Pēc pauzes (1912–1924) tas tiks iespiests ar bagātīgāku vizuālo materiālu, piedāvājot nodaļu “Humors un Satīra” ar karikatūrām (līdz 1941. gadam), kļūstot par populārāko nedēļas izdevumu.

⁶³² J. Madernieks. Vinjete. // *Atpūta*. – 1911. – Nr. 7. – 105. lpp. u.c.

⁶³³ Anonīms. Bez nosaukuma. // *Atpūta*. – 1911. – Nr. 1. – 17. lpp.

⁶³⁴ Anonīms. “Zemnieku tautas vietnieki”. // *Atpūta*. – 1912. – Nr. 1. – 16. lpp.

⁶³⁵ Anonīms. Bez nosaukuma. // *Atpūta*. – 1912. – Nr. 1. – 16. lpp.

⁶³⁶ Kariķētā persona visticamāk ir Zeltmatis ([Ernests Kārklīņš], 1868–1961).

⁶³⁷ *Spogulis*, ilustrēts nedēļas žurnāls, red. un izd. A. Stariņš, Rīgā.

⁶³⁸ I. Zeberīņš. “Ardievas no Rīgas jūrmalas”. // *Spogulis*. – 1913. – Nr. 4. – vāks.

⁶³⁹ Skrūvviļķis. “Noslēpumainais uzraksts”. // *Spogulis*. – 1913. – Nr. 10. – 16. lpp.

notiekošā vērtējumu. Stilistiskās paralēles atklāj karikatūras no igauņu žurnāla *Sarjaja* (2.163.a att.), kuru autors, visticamāk, bija Vello Agori (*Vello Agori*, Ps. Gori, 1894–1944).

Fricis Roždārzs (1879–1967) izdevumam zīmējis gan karikatūras,⁶⁴⁰ gan šaržus, kā skatuves mākslinieka Konstantīna Varlamova (*Константи́н Варла́мов*, 1848–1915) draudzīgo portretu (2.164. att.),⁶⁴¹ kurā akcentēta krievu aktiera vitalitāte un optimisms, kā arī iespaidīgā korpulence, ko vislabāk atklāj izceltais profils.

Demokrātiskās sabiedrības “kreisākajai” daļai bija paredzēts izdevums *Tagadne* (1913–1914)⁶⁴² ar daudzveidīgu saturu,⁶⁴³ savā reklāmā, arī mākslā un kritikā solot jaunāko un vērtīgāko. Līdz 1914. gadam tika nodrošināts bagātīgs ilustratīvais materiāls, pienācīgu vērību atvēlot humoram un satīrai. Vizuālajā daļā līdzās pārpublicējumiem un politipāžām iespiesti dažādu autoru darbi, to skaitā latviešu mākslinieku oriģinālilustrācijas un karikatūras. 1913. gadā kara priekšnojautās lasītājus iepazīstināja ar moderno nākotnes karu u.c. aktualitātēm. Nemierīgajā gaisotnē karikatūristi zīmējuši emocionāli sakāpinātas ainas, kritizējot radikālismu un aicinot uz savstarpēju toleranci. Tomēr iespieda arī jūgendiska miera cauraustus dabas skatus un sentimentāli liriskus zīmējumus.⁶⁴⁴

No karikatūrām joprojām augstvērtīgākais bija Indriķa Zeberiņa sniegums, īpaši “Latviešu sabiedrisko darboņu galerija”, kurā grafiķis centies izcelt katra ārienei un raksturam zīmīgāko, izmantojot dažādus mākslinieciskos līdzekļus: variējot portretējamā novietojumu kompozīcijā, tumšo un gaišo laukumu pretstatījumu, smalku vai treknu līniju, izvērstu detalizāciju, dekoratīvismu vai atturīgu lakonismu.

Atzītajam meistaram Jānim Robertam Tillbergam veltīts cieņpilns šaržs (2.165. att.), kurā dendija tēls ar mirdzošo cilindru izceļ mākslinieka pašapziņu un augsto statusu. Vērīgais, pat caururbjošais skatiens norāda uz augstajām estētiskajām prasībām un pedantismu. Jūgendiskie noapaļojumi nodrošina kompozīcijā ritmisku pabeigtību; humora niansi – skursteņu un cilindra vertikālo akcentu saspēles.

Monumentalizētajā Augusta Deglava šaržā (2.166. att.) varenais siluets, filozofiskā nosvērtība un apcerīgais skatiens piešķir literātam majestātisku pamatīgumu, ko papildina omulīgi tēvišķā seja ar nedaudz aizplīvuroto, labdabīgo skatienu. Spēcīgās rokas simbolizē intelektuāļa nerimstošo entuziasmu, ko pastiprina arī Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*, 1724–1804) sējuma izcelšana.

Latviešu pirmā nozīmīgā režisora Alekša Mierlauka ([Aleksis Frīdenfelds], 1866–1943) (2.167. att.) silueta minimālistiskais lineārisms norāda uz mākslinieka pašpietiekamību un radošas personības nepieciešamību norobežoties, piešķirot tēlam noslēpumainības auru. Savdabīgais rakurss deformē figūru, elegantā platmale ir redzama arī vairākās režisora fotogrāfijās kā neatņemama viņa ģērbšanās stila sastāvdaļa.

Aktrise un literāte Tija Banga ([Tija Katrīna Kopštāle], 1882–1957) zīmēta, tērpta lietīšķā ielas apģērbā ar teatrāli sastingušu profesionālo smaidu (2.168. att.). Mūsdienīgais tērps un stilizētie sejas vaibsti akcentē modernas sievietes neatkarību, augsto pašapziņu,

⁶⁴⁰ F. Roždārzs. “Domes sudmalas”. // Spogulis. – 1913. – Nr. 18. – 18. lpp. – daudzo bezjēdzīgo likumu nosodījums.

⁶⁴¹ F. Roždārzs. “Krievu aktieris K. A. Varlamovs”. // Spogulis. – 1913. – Nr. 20. – 17. lpp.

⁶⁴² *Tagadne*, 1906. – Politisks, zinātnisks, literārs laikraksts (bez oriģināliem grafikas darbiem); 1913.–1914. gadā – Nedēļas žurnāls sabiedrībai, literatūrai un mākslai. Red. un izd. E. Elka, Rīgā.

⁶⁴³ Piesaistot tādus autorus, kā Raini, P. Gruznu, J. Jaunsudrabiņu, V. Plūdoni u.c.

⁶⁴⁴ J. Jaunsudrabiņš. Vinjete. // *Tagadne*. – 1913. – Nr. 1. – 3. lpp.

sasniegto profesionālo meistarību. Smalkā kontūrlīnija izceļ garo, kalsno augumu un ekspresīvi brīvi ieskicētos sejas pantus.

Jānis Jaunsudrabiņš ir autors smeldzīgajai nodaļas viņjetei “Zatīra” (2.169. att.) ar traģikomisko āksta tēlu. Jūgendstila ritmiku simboliskajā kompozīcijā nosaka skumjā jokdara tērpa līniju raksts un čūsku liekumi, kas atsauc atmiņā pazīstamā almanaha “Zalktis” dekoratīvi daudzveidīgās rāpuļu interpretācijas. Šis darbs atšķiras no autoram raksturīgajām, vienkāršotajām formveidē darinātajām ilustrācijām viņa literārajiem sacerējumiem (kā “Baltajā grāmatā”, 1914), apliecinot māksliniecisكو dotību amplitūdu.

Neatslāba *Rīgas Avīzes* kritizēšana, Eduards Šmits izsmējis tās darbinieku pārspīlēto emocionalitāti komunikācijā ar citiem pieprasītākajiem preses izdevumiem, zīmēdams laikrakstu simbolizējošu sievietes tēlu (2.170. att.) emocionāli sakāpinātā psihiskajā stāvoklī. Uzsvērta izdevuma vēstījumu agresija, norādot uz tā veidotāju vēlmi simboliski iznīcināt visus atšķirīgos informācijas avotus. Ekspresīvā kompozīcija pārblīvēta ar detaļām, vairojot amatnieciskuma iespaidu, tomēr tā atklāj saspringto gaisotni plašsaziņas līdzekļu vidē.

Specializētajā izdevumā *Skatuve un Dzīve* (1913–1915)⁶⁴⁵ karikatūras zīmējuši Indriķis Zeberīņš⁶⁴⁶ un Pēteris Kundziņš. Izdevumā ievietotas arī pārpublicētas karikatūras no ārzemju izdevumiem, uzmanību pelnījuši izteiksmīgi šarži,⁶⁴⁷ kā Pētera Kundziņa veltījums Tijai Bangai (2.171. att.). Liktenīgā mūza attēlota smagu pārdomu mirklī, līdzīgi kā leģendārā Kleopatra, apcerīgi raugoties “nāvei acīs” – indes pudelē. Efektīgā melnā cepure izceļ skatuves mākslinieces eleganci, pastiprinot noslēpumainības auru. Trīs ceturtdaļu sejas pagrieziena un leņķveidīgais skatiens ir komiski rezignēts, fatālismu vairo kaklarota sasietais čūskas formā. Precīzi tverti robustie skatuves mākslinieces vaibsti un viņai raksturīgā grimase.

Pēcrevolūcijas laikā turpināja iznākt daudzveidīgi latviešu kalendāri ar karikatūrām, lai gan tajos dominēja sadzīves tematika, laikmeta traģiskā noskaņa nepazuda no tēmu loka. Mākslinieki aktualizēja notikušo, vizualizējot izpostīto zemi, krāsmatas, līķus, izmisušos aculieciniekus, atriebības, kā arī latviešos pieaugošās pašnoteikšanās alkas. Lielākoties iespieda anonīmas karikatūras, kā arī atkārtoti iepriekšējo gadu darbus.

Karikatūrām bagātākais bija Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs, kurā konstatējami ļoti daudzveidīgi mākslinieku rokraksti. Vāka dizainā nemainīgi saglabāts Mārta Buša pazīstamais Zobgala un Bizmaņa tēls. Ironizēts par vāciešu īpašā statusa saglabāšanu,⁶⁴⁸ asajām asimilācijas problēmām,⁶⁴⁹ uzsverot pašu latviešu atbildību par sava dzīves līmeņa lejupslīdi, kā karikatūrā “Kur paliek mužiku graši” (2.172. att.). Izmantojot populārās dziesmas rindas “Pats par savu naudu dzēru...”, uzskatāmi vizualizēts, kā šī “patstāvība” vairo baronu kapitālu, piedāvājot lakonisku valdošās elites un pamatnācijas pretstatījumu. Veiklais lineārais zīmējums un laukumu aizpildījuma veids atgādina E. Oškālna rokrakstu.

Zvārguļa Zobgala kalendāros līdz 1910. gadam iespiestas daudzpusīga satura un atšķirīgas stilistikas karikatūras, to skaitā vietējo autoru diletantiskā izpildījumā. Daļa tematikas veltīta vāciešu un latviešu sarežģītajām pēcrevolūcijas attiecībām, izskan ironija un skepse, jo veidot jaunu sapratnes modeli neviena no pusēm neesot vēlējies. Kā dzejolis un aina ar kāda daktera simbolisku slepkavību (2.173. att.), kurš laikrakstā ieteicis pērt ļaudis ar

⁶⁴⁵ *Skatuve un dzīve*, Latviešu skatuves biedrības (Jaunā Rīgas teātra izdevums), red. K. Freinbergs, Rīgā.

⁶⁴⁶ I. Zeberīņš. “Labi pašūta, bet “čiepta” fraka”. // *Skatuve un Dzīve*. – 1913. – Nr. 2. – 34. lpp.

⁶⁴⁷ A. Cimmermanis. E. Smiļģa šaržs. // *Skatuve un Dzīve*. – 1914. – Nr. 2. – 57. lpp.

⁶⁴⁸ Anonīms. “Nopietns brīdis muižā”. // *Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs* 1913. gadam. – 50. lpp.

⁶⁴⁹ Anonīms. “Kam nāci, latvieti, vācu kājās”. // *Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs* 1913. gadam. – 73. lpp.

četršimt rīkšu sitieniem. Ekspresīvais zīmējums nepārprotami vēsta, ka vardarbībai vienmēr sekos atmaksa, bet “upura” groteskā sejas izteiksme piešķir traģikomisma akcentu.

1911. gada “Jaunajā Zobgala kalendārā”⁶⁵⁰ prologa dzejolī tiek minēts zīmētājs “A.K.”, un Alberta Kronenberga rokraksts ir viegli atpazīstams. Te arī vairākas anonīmas karikatūras un pārspiedumi no ārzemju izdevumiem. Trāpīga savā minimālismā ir karikatūra “Baltijas “fons” un Deučlandes “fons”” (2.174. att.), kurā pretnostatīti vācu baroni. Viņu zīmīgie profili kompensē papildkomentārus par vietējo vāciešu elitāro statusu, ko pastiprina arī simbolisko baltās un melnās krāsas izvēle. Baltijas tēla hiperbolizētais vēders veido ritmisku saskaņu ar Vācijas pārstāvja saliektajām rokām. Plūstošā līnija apliecina zīmētāja profesionalitāti.

Zīmīga bija ironija par vietējām aktualitātēm “Lieluma mānija” (2.175. att.) saistībā ar Augusta Dombrovska (1845–1927) 1913. gadā celto Kultūras pili “Ziemeļblāzma”. Karikatūrā kritizēts darbīgais mecenāts un viņa domubiedri. Nenovīdība un skaudība veiksmīgajam uzņēmējam bija sagādājusi daudzus pārbaudījumus jau revolūcijas laikā, un šis zīmējums ir liecība tās turpinājumam.

Kalendāriem zīmējis arī latviešu profesionālākais grafiķis Rihards Zariņš, kā asprātīgus titulzīmējumus katram mēnesim Jelgavas kalendārā (1912).

Darba apjoms ierobežo izvērst kalendāru apskata turpinājumu ar kvantitatīvi un kvalitatīvi pieticīgāku materiālu, piemēram, “Laika grāmatā jeb Tēvijas kalendārā” (1912), kurā vairākums karikatūru veltītas ebreju ekonomiskajai dominantei Rīgā.

No laikrakstiem ar karikatūrām jāpiemin *Dzimtenes Vēstnesis* (1907–1917),⁶⁵¹ kura redakcijas 1914. gadā izsludinātajā karikatūru konkursā godalgas saņēma Jāzeps Grosvalds un Jānis Dreslers. Viens no izceltajiem konkursa darbiem bija “Skolotāju nodokļi” (2.176. att.) ar izmisušu pedagogu, kurš tiek izģērbts līdz pēdējam kreklam burtiskā nozīmē, savukārt valsts varu iemiesojošie personāži zīmēti noziedznieku veidolos, kuru patieso skaitu maskē zīmējuma fragmentārisms. Diagonālā kompozīcija vairo spriedzi simboliskajai laupīšanas ainai. Grafiķis demonstrējis ķermeņa anatomijas pārzināšanu un stilizācijas prasmes.

Sadaļā “Dienas skati” tika piedāvāts kritisks skatījums uz politiskajiem notikumiem, ironiska aina “Vācu kolonisti mūsu lauku darbos”⁶⁵² un sarkastiskā kolonistu izbraukšanas vizualizācija.⁶⁵³

Politiskās karikatūras iespieda arī uz atklātnēm, piemēram, saistībā ar Romanovu dinastijas 300 gadu jubileju, kas izceļ Krievijas patvaldības nežēlību⁶⁵⁴ u.c.

Pie šī perioda jāpiemin arī latviešu karikatūristu darbība, ilustrējot literāros sacerējumus. Par populārāko jaunākajai auditorijai kļuva mēnešraksts *Jaunības Tekas* (1909–1915; 1920–1931).⁶⁵⁵ Māksliniekiem bija specifiski uzdevumi – ne tikai panākt saskaņu ar tekstu, lai palīdzētu bērniem labāk izprast sižetus, bet arī palīdzēt lasītājiem novērtēt katra tēla būtību, tā darbības nozīmi, jēgu utt., kā arī pamazām izkopt māksliniecisko gaumi. Romantisma virziena iespaidā bija sastopamas arī nežēlīgas ainas pat ar letālu iznākumu, jo īpaši folkloras izmantojuma kontekstā. Lai pastiprinātu tēlu izteiksmīgumu, tika lietoti līdzīgi

⁶⁵⁰ Jaunā Zobgala kalendārs 1911.gadam, izd. M. Freiberga apgādībā, Rīgā.

⁶⁵¹ *Dzimtenes Vēstnesis*, politisks, sabiedrisks un literārs dienas laikraksts, izd. Rīgā līdz 1915.g., izd. R. Nicmanis, Pleskavā.

⁶⁵² A. Jansons. “Vācu kolonisti mūsu lauku darbos”. // *Dzimtenes Vēstnesis*. – 1914. – Nr. 11. – 6. lpp.

⁶⁵³ Anonīms (J. Grosvalds?). “Šķirties, ak šķirties ir grūti!”. // *Dzimtenes Vēstnesis*. – 1914. – Nr. 133. – 1. lpp.

⁶⁵⁴ Anonīms. Bez nosaukuma. – Latvijas Revolucionāro sociālistu partija. 1913. // LNVN pastāvīgajā ekspozīcijā.

⁶⁵⁵ *Jaunības Tekas*, Literāriski – zinātnisks mēnešraksts jaunībai, izd. un red. A. Jesens, Rīgā.

mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi kā karikatūrās: pārspīlējums, groteska, kariķējums, spilgtas krāsas u.c.

Tā Viļa Plūdoņa “Ziemassvētku veča pasaciņai” Eduards Šmits zīmējis izteikti bargu galvenā personāža veidolu. “Grumbainā seja, ciešais acu skats un masīvais augums maz atgādina bērniem ierastos labsirdīgos dāvanu nesējus.”⁶⁵⁶

Viens no vadošajiem un ražīgākajiem bērnu grāmatu māksliniekiem Alberts Kronenbergs bija arī pirmais Andreja Jesena (1873–1958) izdevniecības ilustrators *Jaunības Tekās*. Zīmētāja stiprā puse bija vietējās faunas pārstāvji, kurus viņš kā meistarīgs režisors ievieto latviskā lauku vidē reālistiskās un tipiskās sadzīves situācijās. Kopā ar literāro saturu no tām bija jānācās savstarpējo attiecību prasmes, jānošķir uzteicamās darbības no nosodāmajām, tikums no grēka, labais varonis no sliktā, jāšaredz cēloņu un mērķu kopsakarības utt. Labestība un dzīvesprieks caurstrāvo viņa ilustrācijas, kurās komisma devu nereti nodrošināja antropomorfisma paņēmieni izmantošana. Līdzīgi kā fabulās, drēbēs ietērpto dzīvnieku darbības, emocijas un pozas izmantoja, lai izsmietu cilvēku netikumus.

Jāatzīmē šo kompozīciju skaidrība, rotaļīgums, precizitāte tēlu izvēlē, atveidā un raksturojumā, reālā un izdomātā mijiedarbība, skaidra vēstījuma morāle – labais vienmēr atmaksājas.

Izdevumā līdzās ilustrācijām atrodamas arī meistarīgas humoristiskas vinjetes, kā amizantā ainiņa (2.177. att.) ar zaķēniem “nopietnā” grāmatas lasīšanas procesā. Alberts Kronenbergs aprobežojies tikai ar viena zīmīga aksešuāra, kas apzīmē intelektuālās spējas, – briļļu – izmantošanu. Zaķu trijotne pie lakoniskās Ziemassvētku eglītes ir pilnībā pārņemta ar lasāmo sižetu. *Jaunības Tekās* var izsekot, kā mākslinieka grafiskās manieres stilizācija kļūst virtuozāka un daudzveidīgāka, līdzīgi kā tēlu psiholoģiskais raksturojums u.c. prasmes.

Dinamiskā atriebības ainā pie “Pasaka par puiku, kas gāja atprasīt no Vēja tēva miltus” (2.178. att.) brīnumnūjiņa pārmāca alkatīgo un zaglīgo krodziniņu, kuram šausmās nav kur paglābties. Arī viņa sievas satrauktā poza, emocionālā sejas izteiksme un zīmīgas detaļas, kā arī skrupulozi atšķirīgā svītrinājuma lietojums papildina ainas dinamiku. ”Spalvas zīmējuma smalkā detalizācija sīki raksturo attiecīgo vidi, kurā darbojas personāži. (..) Ilustrācijas nelīdzinās viena otrai. (..) Citos skatos autors rada vajadzīgo noskaņu ar minimāliem izteiksmes līdzekļiem.”⁶⁵⁷ Alberts Kronenbergs *Jaunības Teku* lapaspusēs neizvēlas fantastiskus pasaku personāžus, izņēmums viņa ikonogrāfijā ir latviešu velna tēls, kuru viņš izmantojis gan ilustrācijās, gan karikatūrās, īpaši 1905.–1907. gada revolūcijas laika satīriskajā grafikā.

Meistarīgas humoristiskas ilustrācijas zīmējis arī karikatūrists Pēteris Kundziņš. Pasakai “Viens brālis gudrs, divi muļķi” (2.179. att.) izmantojot primitivizētu stilizāciju, vizualizēta absurda aina, kad dumjais, bet spēcīgais brālis izrāvēs brīvībā un skrien ar izrauto durvju stenderi. Ekspresīvi ieskicēta aprobežotā sejas izteiksme, paužot nespēju kontrolēt ne savas garīgās, ne fiziskās spējas, kas garantē sižeta spriedzi.

Šajā izdevumā iespiestas veiksmīgas ilustrācijas un vinjetes, kuras zīmējuši Rihards Zariņš, Jānis Jaunsudrabiņš, Rūdolfs Vilciņš, Indriķis Zeberiņš u.c. karikatūras jomā darbošies mākslinieki.

⁶⁵⁶ Gailīte G. Ieskats latviešu mākslinieku darbībā 1900.–1914. gada žurnālos. Vad. V. Villerušs. Bakalaura darbs. – Rīga: LMA, 1999. – 70. lpp.

⁶⁵⁷ Turpat. – 69. lpp.

Izdevuma *Jaunības Tekas*⁶⁵⁸ (1901–1915)⁶⁵⁹ eklektiskajā ilustratīvajā materiālā neiztrūkst humoristisku noskaņu ainas un pat atsevišķas karikatūras (lielākoties anonīmas vai parakstītas tikai ar iniciāļiem). Tomēr dominē sentimentālu, didaktisku vai reliģisku ainu pārspiedumi no ārzemju izdevumiem, savukārt no latviešu mākslinieku oriģinālizustrācijām vislielākie nopelni pieder Rihardam Zariņam, kurš arī grāmatu ilustrācijās mēdza lietot karikatūriskus paņēmienus.

Šajā periodā grafiķis sāka oforta sēriju “Ko Latvijas meži šalc”, kur izmantojis teiksmainos Kurbada, sumpurņa un raganas tēlus, tāpēc viņam bija “jāiedziļinās un jāizstudē pasakas saturs un gars un fantastiskie sumpurņi, triju un deviņu galvu velni”.⁶⁶⁰ Līdzās folkloras un mitoloģijas ikonogrāfisko motīvu izmantošanai jāmin reālisma un simbolisma virzienu sintēze, kā arī *Mup uckyccmea* meistarū ietekme. Skrupulozais izpildījums pastiprina groteski noslēpumaino tēlu izteiksmību, piešķirot tiem izsmalcinātību, tādējādi vairojot senu pasaku nostalgiskas skumjas. Sižetu, kurā ideālvareonis cīnās ar ļaunumu iemiesojošu nezvēru, Rihards Zariņš turpinās arī 20. gs. starpkaru politisko reklāmu kampaņu plakātos un karikatūrās.

Nozīmīgas ir Jāņa Roberta Tillberga ilustrācijas pirmajai greznajai latviešu bērnu grāmatai – Annas Brigaderes rediģētajai pasakai “Misiņbārdis un stiprais kalps” (1913). Romantiska teiksmainība piemīt labsirdīgi kariķētajam, naiva pirmatnēja spēka iemiesotāja Misiņbārža tēlam, kas humora izpratnē līdzinās Ādama Alkšņa pasaku velniem.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Vairāk par to *Gailīte G.* Ieskats latviešu mākslinieku darbībā 1900.–1914. gada žurnālos. Vad. V. Villerušs. Bakalaura darbs. – Rīga: LMA, 1999.

⁶⁵⁹ *Jaunības Tekas*, Ilustrēts mēnešraksts jaunībai, ar 1905. g. – *Avota* pielikums jaunatnei. Red., J. Sanders, J. Rozēns, J. Ozols u.c. Izd. Pēterburgā (Meijera un Spundes spiestuve), Cēsīs (J. Ozola spiestuve), Rīgā (H. Hempla&Ko spiestuve).

⁶⁶⁰ Turpmāk Richarda Zariņa atmiņas, 2015. – 165. lpp.

⁶⁶¹ *Kuple Z.* Latviešu bērnu grāmatu grafikas pirmsākumi Eiropas mākslas ierosmēs // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000. – 110.–111. lpp.

II.4. Globālais militārais konflikts un Latvijas Neatkarības kara laiks (1914–1920)

Perioda vispārīgs raksturojums: kultūrvēsturiskais fons, ieskats preses attīstībā

Pirmais pasaules karš (1914–1918) ienesa kardinālas izmaiņas visās dzīves jomās. Jau pirms kara sākuma izveidojās sarežģīta starptautiskā situācija, lielvalstīm veidojot militāras savienības un iesaistoties cīņā par ietekmi dažādos pasaules reģionos, tostarp Balkānos. Tāda bija Bosnijas krīze (1908–1909) un Balkānu kari (1912, 1913), kas stimulēja bruņošanās eskalāciju. Eiropas lielvaru sadalīšanās vienā t.s. Trejsabiedrībā jeb Antantē, kurā ietilpa Francija, Krievija un Lielbritānija, un otrā jeb Trejsavienībā, ko veidoja Vācija, Austroungārija un Itālija, rezultējās bruņotā sadursmē. Neizbēgamu ekonomisko krīzi kara laikā izraisīja cenu celšanās, pārtikas deficīts un tā izraisītās spekulācijas. Populāras kļuva separātisma idejas visās Krievijas impērijas nomalēs – Baltijā, Vidusāzijā, Kaukāzā, Ukrainā, radot politisko nestabilitāti: mazinieki pieprasīja kara pārtraukšanu, lielnieki – kara rakstura maiņu no imperiālistiskā uz pilsoņu. Aktivizējās liberālā opozīcija, aristokrātija vainoja Nikolaju II un valdības darbību valdošajā anarhijā. Politiskā krīze kulminēja 1917. gada februāra revolūcijā, izveidojot pagaidu valdību, kuras darbību pārtrauca 7. novembra valsts apvērsums, kura rezultātā varu pārņēma lielnieku Sarkanās gvardes vienības. Pilsoņu karš Krievijā ilga līdz 1920. gadam, iekšpolitiskajām cīņām savijoties ar ārzemju intervenci. 1918. gada beigas un 1919. gada sākums bija kulminācija Sarkanās Armijas un Baltās kustības ar Aleksandru Kolčaku (*Александр Колчак*, 1874–1929) priekšgalā sadursmēm, ko atbalstīja sabiedrotās lielvalstis (Lielbritānija, Francija, ASV). Lielnieku uzvaru var skaidrot ar spēju piesaistīt dažādas sociālās grupas, kuras ticēja revolucionārajiem solījumiem par sociālā un nacionālā taisnīguma uzvaru. Pilsoņu karš Krievijā noslēdzās ar sagrautu ekonomiku (rūpniecību, transporta sistēmu utt.), milzīgiem cilvēcisko resursu zaudējumiem, tajā skaitā lielas daļas krievu inteliģences emigrāciju.

Nozīmīga bija mākslinieku līdzdalība vēsturiskajos notikumos. Piemēram, Žorža Pompidū centrā (*Centre Georges-Pompidou*) Parīzē apskatāmi krievu avangarda līderu zīmējumi, kuri izveidoja apvienību «*Сегодняшний лубок*» patriotiskā pacēluma veicināšanai Pirmā pasaules kara laikā. Katra spilgtā individualitāte tika saskaņota ar “kollektīvā stila” meklējumiem, balstoties lubu zīmējuma mākslinieciskās valodas specifiskā. Tā Kazimirs Maļevičs (*Казимир Малевич*, 1879–1935) izmantojis krievu folkloras tēlus, iekļaujot jaunos antivaroņus un lietojot tradicionālos krāsu un kompozīcijas paņēmienus.⁶⁶²

Kaut arī pēc 1917. gada revolūcijas no marta līdz 27. oktobrim, kad lielnieki izdeva dekrētu par presi, nebija nekādu preses ierobežojumu, humoristiski satīrisko izdevumu skaits nepalielinājās (*Новый Сатирикон*, 1913–1918). Emigrācijā arī izdeva satīriskos žurnālus, piemēram, *Бич/Пятага* (1917, Parīzē), nosodot revolūcijas “sasniegumus” un ironizējot par Padomju Krievijas nākotni.

1917. gada beigās un 1918. gada sākumā lielnieki slēdza visus krievu satīriskos žurnālus, bet arī lielnieku satīriskā prese (1918–1919) iznāca īslaicīgi, kā *Соловей* (Maskava), *Красный дьявол*, *Гильотина* (Petrograda) u.c. Pilsoņu kara laikā (1918–1921)

⁶⁶² *Минайло Н.* Сегодняшний лубок. Лубок–Bilderbogen. – Москва: художник и КНИГА, 2001. – С. 103.

plakāti, kurus izgatavoja Krievijas Telegrāfa aģentūra (*OKHA POCTA*), kļuva par svarīgāko satīriskās grafikas formu.

Jau Pirmā pasaules kara sākums skāra Latvijas teritoriju, sākās mobilizācija, bēgļu gaitās devās aptuveni 760 000 Latvijas iedzīvotāju,⁶⁶³ notika rūpniecības uzņēmumu, to skaitā izdevniecību un tipogrāfiju, evakuācija, darbības samazināšana vai apturēšana. Sākotnēji latviešu mākslinieki glorificēja kara taisnīgo raksturu, kā pazīstamajā Jaņa Rozentāla atklātnē,⁶⁶⁴ kur divgalvainis ērglis sargā Māti Krieviju, kas savukārt gādā par tautas nākotni (sievietēm un bērniem), izceļot triumfējošos krievu karavīrus, pūķa/ļauņuma nogalinātājus.

Apsīka mākslas dzīve, daudzus māksliniekus iesauca karadienestā, izsūtīja vai viņiem nācās izbraukt. Tika evakuēti arī vērtīgi mākslas darbi. Vācu okupācijas laikā (1915–1918) vācu māksliniekiem (arī Baltijas mākslinieku savienības biedriem) bija iespēja izstādīt darbu Rīgas Pilsētas mākslas muzejā. Notika arī atsevišķas latviešu mākslinieku izstādes (1914, 1915, 1918). Rīgā tika izveidots mākslinieku modernistu pulciņš “Zaļā puķe”. Radošās aprindas centās uzturēt kultūras dzīvi, sevišķi Maskavā un Pēterburgā/Petrogradā, kā arī citās lielākajās pilsētās: Kazaņā, Penzā, Harkivā u.c., kur mākslas skolās studēja latviešu mākslinieki.

Pirmā pasaules kara laikā presi pakļāva militāri policeiskai cenzūras kontrolei, tomēr pieprasījums pēc jaunākās informācijas, tajā skaitā vizuālās, bija milzīgs, tāpēc Rīgā strādāja 15 spiestuves.⁶⁶⁵ Šajā periodā valstī darbojās Krievijas impērijas laikā izstrādātie preses un cenzūras noteikumi, kas regulēja preses brīvību un vienlaikus paredzēja arī plašas tiesības Iekšlietu ministrijai administratīvi sodīt masu medijus. Daudzus preses izdevumus izdeva tikai neilgu laiku vai arī ar biežiem pārtraukumiem.⁶⁶⁶

1915. gadā Krievijas armijas virspavēlniecība atļāva organizēt latviešu nacionālās vienības, kā arī izvēlēties savu karogu un krūšu nozīmes, papildinot attēlus ar uzrakstiem, ko izvērtēja profesionālu mākslinieku komisija. Ar 1916. gadu izdeva strēlnieku žurnālus, kuros vizualizēja latviešu ideālvaroņus, izvēršot jauno nacionālo ikonogrāfiju.⁶⁶⁷ *Latviešu Strēlnieka* (1916–1939) ievadā tika norādīts uz tautas vienotības idejas stiprināšanu – katra strēlnieka kara pārdzīvojumi nonāks “kopējā gara pūrā” jeb tās “būs kā dārgas pērles krāšņajā tautas vainagā”, kaut tolaik aktuāla bija tikai cerība “par brīvu Latviju brīvā Krievijā”. Līdzīgi arī vietējā vācu presē tika izmantoti patētiski saukļi un demonstrēti oficiālie simboli, kā vācu ērglis.⁶⁶⁸

Šajā laikā nostiprinājās latviešu tautas kā ģimenes metafora.⁶⁶⁹ Benedikts Andersons norāda, ka tradicionāli ģimeni uzskata “par nesavtīgas mīlestības un solidaritātes sfēru. (..) Visa nācijas jēga ir tieši nesavtīgumā. Tieši šī iemesla dēļ tā var lūgt upurus.”⁶⁷⁰ Milzīgs cilvēku skaits atdeva dzīvību pārliecības dēļ, jo “ideja par upurēšanos dzimtenes labā nāk

⁶⁶³ 20. gadsimta I sēj., 2000. – 561. lpp.

⁶⁶⁴ J. Rozentāls. “Dievs ir ar mums”. – 1915. – Rīgas Latviešu labdarības biedrība (“Oto Ramišs” spiestuve). Att. publicēts grāmatā - 1. pasaules kara atklātnes Latvijas Kara muzeja kolekcijā / Sast. K. Kapenieks. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. – 36. lpp.

⁶⁶⁵ 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 596. lpp.

⁶⁶⁶ *Zamozdika* (Penke) A. Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss. – 11. lpp.

⁶⁶⁷ Vairāk par to III.2.2. Panteons, simboli (oficiāli noteiktie, mītiskie).

⁶⁶⁸ Anonīms. Titulzīmējums. // *Düna Zeitung*. – 1916. – Nr. 2. – 1. lpp.

⁶⁶⁹ Vairāk par to III.2. Latviskuma vizualizācija karikatūrās.

⁶⁷⁰ *Andersons B.* Iedomātās kopienas. – Rīga: Jānis Roze, 2022, – 152. lpp.

kopā tikai ar ideju par šķīstīšanu iznīcībā. Mirt par savu valsti, kuru parasti neizvēlies, liecina par tādu tikumisku diženumu, ar kuru nevar sacensties”.⁶⁷¹

Lielais brīvprātīgu un kopējais latviešu strēlnieku skaits vienībās (~60 000⁶⁷²), ko var simboliski dēvēt par pirmo nacionālo armiju, kā arī viņu izcilās kaujas spējas sabiedrībā rosināja ticību valsts autonomijas iespējamībai. Savukārt Ziemassvētku kauju milzīgais upuru skaits (~9000, 37,5%)⁶⁷³ vēl vairāk vairoja neticību Krievijas valdībai, nostiprinot separātisma ideju.

Pēc 1917. gada revolūcijas ievērojami pieauga preses izdevumu skaits. Latviešu politiskajos uzskatos nevaldīja vienprātība, labējie grupējās ap laikrakstiem *Dzimtenes Vēstnesis* (1907–1917) un *Lūdums* (1913–1919; 1925–1929), paužot lielākās latviešu pilsonības partijas – Latviešu zemnieku savienības – uzskatus. Kreisāk noskaņotie ap *Jauno Dienas Lapu* (1905–1918) un *Jauno Vārdu* (1914–1922), kas pauda domu par neatkarīgu Latviju, apvienojot trīs guberņas. Politikā meklēja sakarus ar Rietumeiropas valstīm, arī latviešu inteliģence emigrācijā popularizēja neatkarības ideju. Pēc revolūcijas notikumi piedāvāja izvēli: nacionālais liberālisms vai lielniecisms. 1917. gada augustā nacionālistiski noskaņoti latviešu strēlnieki nodibināja Latvju kareivju nacionālo savienību (LKNS), notika 1. vispārējās Rīgas pilsētas domes vēlēšanas u.c. izšķiroši notikumi. Demokrātiskais bloks un Latviešu Pagaidu nacionālā padome (LPNP) spēja apvienot visus svarīgākos politiskos spēkus, tuvinot galvenajam mērķim – dibināt neatkarīgu demokrātisku Latvijas Republiku.

Latvju Kareivju nacionālās savienības laikraksta *Laika Vēstis* (1917) rindas atklāj valdošo noskaņojumu: “Kādēļ mums nevarīgi jācieš klusu, kad rupji, bezgodīgi, morāliski pilnīgi izvirtuši un riebīgi “puscilvēki” laupa mūsu mantu, izposta visu zemi, nonāvē mūsu piederīgos un ik uz soļa mūsu dzimtenē atstāj smagu noziegumu pēdas? Mums jāredz savām acīm, kā tiek šausta un zaimota mūsu māte dzimtene.”⁶⁷⁴

Nacionālradikālu viedokli aktīvi pauda “Latviešu nacionāldemokrātiskā partija” (LNDP) savā laikrakstā *Dzimtenes Atbalss* (1915–1918, Maskava).⁶⁷⁵

Neilgi pirms Latvijas Tautas padome (LTP) proklamēja valstisko neatkarību, presē bija lasāms: “Tikai viens ceļš, priekš visas tautas kā nācijas ir tikai viens mērķis – brīva neatkarīga Latvija kā valsts. (..) Visu mērķis ir uzbūvēt Latvijas valsti, kurā lai brīvi varētu dzīvot un attīstīties visi pilsoņi, kas mīt Latvijas zemes robežās.”⁶⁷⁶ Sekoja gaidītā vēsts: “Sirmajā Rīgā 1918. gada 18. novembrī ir izsludināta Latvijas valsts.”⁶⁷⁷

Latviešu nācijas demonstrētais politiskais un organizatoriskais briedums ļāva izdevīgos vēsturiskajos apstākļos ātri izveidot savu valsti un armiju. Kultūrnācijas ambīcijas apliecina valsts institūciju dibināšana jau 1919. gadā (LMA, Latvijas Mākslas muzeja u.c.).

Jau novembra beigās, iebrūkot padomju armijai, sākās Latvijas Neatkarības karš (1918–1920). Maskavā izveidotā Latvijas Pagaidu padomju valdība ar Pēteri Stučku (1865–1932) priekšgalā noturējās līdz 1919. gada pavasarim. Sekoja Baltijas landesvēra (*Baltische*

⁶⁷¹ Turpat.

⁶⁷² Šiliņš J. Šķirkliis “latviešu strēlnieki” // Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31625-latviešu-strēlnieki> (sk. 18.08.2022.).

⁶⁷³ 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 580. lpp.

⁶⁷⁴ Anonīms. Kas būs? // *Laika Vēstis*. 1917. – Nr. 3. – 1. lpp.

⁶⁷⁵ Tomaševskis J. Latviešu strēlnieki starp Februāra revolūciju un Oktobra apvērsumu: nacionālais faktors // *Latvijas Arhīvi*. – 2013. – Nr. 1. – 72. – 101. lpp. Publ.: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/72-101.pdf (sk. 18.08.2022.)

⁶⁷⁶ Ašmanis P. Rīga, 15. novembrī // *Jaunākās Ziņas*. – 1918. – Nr. 1(36). – 1. lpp.

⁶⁷⁷ Anonīms. Esi sveicināta, jaunā Latvija! // *Jaunākās Ziņas*. – 1918. – Nr. 4(39). – 1. lpp.

Landeswehr) iebrukums un provāciskās Latvijas Pagaidu valdības izveidošana (10.05.–26.06.) ar Andrievu Niedru priekšgalā. Ar igauņu karaspēka palīdzību Cēsu kaujās 1919. gada jūnijā sākās provācisko spēku sakāve. Oktobrī tika apturēts vācu–krievu karaspēka uzbrukums Rīgai (t.s. Bermontiāde) pēc tās ar sabiedroto britu un franču atbalstu izdevās atbrīvot Kurzemi un Zemgali, bet 1920. gada janvārī kopā ar poļu armiju tika atbrīvota Latgale.

Karikatūrās tika atklāta Neatkarības kara gadu iekšpolitiskā un ārpolitiskā nestabilitāte, tomēr, neraugoties uz ienaidnieku intensīvo karadarbību un sabiedroto valstu vilcināšanos, tika apkopotī visi centieni, lai saglabātu jauno neatkarīgo valsti. Pirmā pasaules un Neatkarības kara laikā karikatūrās pirmo reizi redzams latviešu karavīrs kā karot spējīgs, disciplinēts, drosmīgs, optimistisks, izturīgs un motivēts varonis.

Daudznacionālo valstu sabrukumu noslēdz Versaļas miera līgums (28.06.1919.), kad savu neatkarīgas valsts vēsturi aizsāka vairākas Eiropas valstis. Sekoja Latvijai svarīgais Miera līgums ar Padomju Krieviju (11.08.1920.) un diplomātiskā uzvara – Sabiedroto Augstākās padomes Latvijas *de iure* atzīšana (26.01.1921.) un uzņemšana Tautu savienībā (22.09.1921.).

Aija Brasliņa, rakstot par latviskuma meklējumiem vizuālajā mākslā sarežģītajā Latvijas valsts tapšanas laikā, norādījusi: “Nacionālās mākslas ideāli ar šim laikposmam raksturīgo emocionālo un pārliecības patosu tika iznesti cauri Pirmā pasaules kara katastrofai, bēgļu postam un krasām varu maiņām, kad (..) vardarbība un “nāves deja” kļuva par ikdienas parādībām.”⁶⁷⁸

Sākās dinamisks demokrātiskas valsts veidošanas process. Jau 1920. gadā sāka īstenot agrāro reformu, nacionalizējot muižas un to īpašumus. Tika dibināta Kultūras veicināšanas biedrība (1920) un Kultūras fonds (1920) u.c. valsts institūcijas. Tiek pieņemts Latvijas Republikas pamatlikums – Satversme (1922) –, un tajā pašā gadā tika ievēlēts parlaments – Latvijas 1. Saeima.

Izdevējdarbībā aktīvi tika veidota jaunās nācijas kultūrtelpa,⁶⁷⁹ pamazām nodrošinot visas valsts vajadzības atbilstoši modernās poligrāfijas prasībām. Jāizceļ Jānis Rapa, kurš sāka vadīt lielu poligrāfijas uzņēmumu/akciju sabiedrību (1920) “A. Valters, J. Rapa un biedri”, kas izveidojās, apvienojot Plātesa spiestuvi Rīgā un Stefenhāgena spiestuvi Jelgavā, pamazām kļūstot par lielāko grāmatu izdevniecību Baltijā.

Politiskās brīvības vēl pilnībā neīstenoja dzīvē, masu mediji asi vērsās pret jebkādu iejaukšanos to darbībā, skrupulozi vērtējot valsts lēmumus attiecībā uz presi.⁶⁸⁰

Jaunās valsts kultūrpolitikā tika gan cienītas tradīcijas, gan tika ieviestas Eiropas avangarda tematiskās, emocionālās un formālās vērtības. Šajā laikā neradās izteikti angažēti un politizēti mākslinieki – viņi novērtēja demokrātiskās valsts iespējas brīvi saistīties ar dažādiem sociālajiem un politiskajiem spēkiem un organizācijām.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Brasliņa A. Laikmeta iesauktie. Aculiecinieki un rādītāji // No de facto līdz de jure. Latvijai topot. Māksla un laikmets. – Rīga: Neputns, 2018. – 20.–21. lpp.

⁶⁷⁹ 1920. g. Latvijā iznāca 45 žurnāli un 22 laikraksti (*Šilde Ā.* Latvijas vēsture: 1914–1940. – 1976. – 513. lpp.).

⁶⁸⁰ Zamozdika (*Penke*) A. Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss, – 23.–24. lpp.

⁶⁸¹ Kļaviņš E. Mākslas dzīve. Latvijas mākslinieku sociāli politiskā orientācija // Latvijas mākslas vēsture. V – 73. lpp.

II.4.1. Humora un satīras jaunie uzdevumi Pirmā pasaules kara laikā

Jokot kara laikā bija bīstami, tāpēc tā laika žurnālu satīra dzīvoja un izdzīvoja starp diviem noskaņojumiem – patriotisku reakciju uz ienaidnieka agresiju un kritisku vietējo, Krievijas problēmu izvērtējumu krīzes apstākļos, ko noteica pasaules lielvaru un cariskās valdības darbība. Šo uzdevumu lielākais nopelns bija tas, ka objekts nebija politika, bet gan cilvēks, kurš ar šausmām izjuta kara nežēlīgo, absurdo bezpersoniskumu, ārējās pasaules naidīgumu un iekšējās pasaules eroziju. Krievu karikatūristi, feļetonisti, dzejnieki-satīriķi uzņēmās smagu misiju – ar smieklu stihiju atjaunot kārtību lasītāju prātos un dvēselēs vai vismaz būt kopā ar viņiem kara pārbaudījumos,⁶⁸² palikt modriem un neļauties panikai. Izsenis zināms teiciens “Kas ir smieklīgs, tas nav bīstams.”/”*Что смешно, то не страшно*”, un totālā kara apstākļos kļuva svarīgi maksimāli apsmiet ienaidnieku – Vāciju un tās sabiedrotos, ko ar valdību atbalstu (cenzūras uzraudzībā) intensīvi sāka mākslinieki ar propagandas plakātiem, atklātnēm, bezmaksas skrejlapām, karikatūrām presē utt.

Fotogrāfija nespēja konkurēt ar zīmējumiem gan kustības un notikumu dinamikas atspoguļošanā, gan paužot emocionālo kaismi, patosu, entuziasmu.⁶⁸³

Latvijas Kara muzeja krājumos ir aptuveni 500 atklātņu, kas atspoguļo Pirmā pasaules kara noskaņas. Tās ir “domu un ideju paudējas, karojošās valstis tās izmantoja savas propagandas paušanai, iedzīvotāju un karaspēka morāles paaugstināšanai”.⁶⁸⁴

Eiropā strauji izplatījās antivāciskais noskaņojums, arī Latvijas teritorijā, kur tam jau bija vēsturiski labvēlīga augsne. Karikatūristi operatīvi reaģēja uz notikumiem frontē, bieži dažādi mākslinieki pievērsās vienām un tām pašām aktuālākajām tēmām un notikumiem.

Vāciju pirmām kārtām pārstāvēja tās valdnieks ķeizars Vilhelms II, kurš pirmais saņēma visvairāk asa nosodījuma. Viņu zīmēja gan kā garīgi nelīdzsvarotu personu, kas pelnījusi tikai izsmieklu,⁶⁸⁵ gan kā vājprātīgu maniaku, asiņainu bendi vai nežēlīgu tirānu, kas nekavējoties jāapstādina. Aktīvi tika izmantoti simboli un alegorijas, līdzīgi kā jau labi pazīstamajā valdnieka kā ēzeļa “portretā” greznā ierāmējumā, ko izmantoja Ivans Biļibins,⁶⁸⁶ noniecinot Nikolaju II, bet Pirmajā pasaules karā līdzīgi attēloja Vācijas ķeizaru. Atklātnē “Noslēpumainais ēzelis”⁶⁸⁷ redzams apstulbuša mājlopa purns pretskatā ar pavadtekstu: “Šādi zīmējumi Vācijā tiek izplatīti miljoniem eksemplāros.”

1915. gadā sākās visu vāciešu kritika, kad neveiksmes frontē, ekonomiskās grūtības, nežēlīgā attieksme pret gūstekņiem, pieaugošais kara upuru skaits satīriķos radīja šausmu,

⁶⁸² Мухаматулин Т. Шутить во время войны – дело небезопасное // газета.ru – 2014. – 13. август, интервью ar РАН vēsturisko zinātņu kandidāti, Т. Filipovu (Т. Филиппова). Publ.: https://www.gazeta.ru/science/2014/08/13_a_6150425.shtml (sk. 28.06.2017.).

⁶⁸³ Ансберг О. «Патриотический подъем» петербуржцев в иллюстрациях городских газет 1914 г. // История газетно-журнальной иллюстрации. – Сб. статей. – Ч. II / Сост.: О. Н. Ансберг, Е. С. Сониная. – Санкт-Петербург: Своё издательство, 2016. *Каск А.* – с. 30. –31.

⁶⁸⁴ Pirmā pasaules kara atklātnes Latvijas Kara muzeja kolekcijā / Sast. K. Kapenieks. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. – 5. lpp.

⁶⁸⁵ Piem., Vilhelmu II ”Pa ceļam uz Parīzi 11. augustā” (1914–1916), atklātnē. Изд. П. Е. Хмелевского. – КП 363389/177. // Музей истории Петербурга. Коллекция Н. Тагрина. Publ.: <http://www.spbmuseum.ru/funds/385/48069/> (sk. 08.01.2017.).

⁶⁸⁶ И. Библин. «Осёл (Equus asinus) в 1/10 натуральной величины». // Жупель. –1906. – № 3 – С. 9.

⁶⁸⁷ Анонимс. “Noslēpumainais ēzelis”. // Izdevniecība “Voina”, iesp. А. Šnākenburga spiestuvē Rīgā. // Pirmā pasaules kara atklātnes Latvijas Kara muzeja kolekcijā / Sast. K. Kapenieks. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. – 160. lpp.

prefīguma un nervozu smieklu histērisku sajaukumu. Viņi sāka aizdomāties, kas tieši vācu nācijā rada tādu bīstamu pedantisma un cietsirdības, disciplīnas un cūcības sajaukumu.⁶⁸⁸

Rīgā iespiestā atklātnē (2.180. att.) redzama simboliska nākotnes elles aina, kurā tiek spīdzināts nīstamais, bet nu jau bezpalīdzīgais vācietis. Klāt pievienotajā Mazā Dundura [Alfrēda Kukura] dzejolī apcerēts latviešu zemnieka sūrais liktenis un “drošs” solījums šo ainu redzēt viņšaulē. Bet vienlaikus tas bija arī skaidrs aicinājums izpildīt atmaksu nekavējoties. Asprātīgā stilizācija nodrošina ainas ekspresivitāti, ko pastiprina arī melnās, sarkanās un baltās krāsas kontrasti.

Pieprasījums pēc jaunākās informācijas noteica izdevumu daudzumu un raksturu: no neobjektīviem pārspīlējumiem un sensācijām līdz konkrētiem faktiem un argumentiem. Karikatūristi izsmēja “virtuves varoņu” vēlmi līdzināties kara korespondentiem⁶⁸⁹ un aicināja visus iedzīvotāju slāņus iesaistīties cīņā ar jebkādiem līdzekļiem.

Darbā jau tika pieminēti humoristiskie zīmējumi (*љубок*), kas bija pārbaudīts un spēcīgs ideoloģiskais ierocis sabiedrības mobilizācijā. Līdzīgi arī Latvijas teritorijā iespieda visiem saprotamas ainiņas, popularizējot priekšstatus par ienaidnieka tēlu ne tikai kā aukstasinīgu slepkavu, bet arī kā nožēlojamu radījumu, dzīvnieku vai insektu.⁶⁹⁰

Kara laiks izvirzīja presei atbilstošus uzdevumus: ātru reakciju, precīzu informāciju, konkrētus padomus ekstremālās situācijās. Periodikas grafika nekavējoties pārkārtojās atbilstoši laikmeta garam, atrodamas karikatūras, kas ironizē par milzīgajiem periodikas plūdiem un cilvēku sakāpināto interesi par visu notiekošo.⁶⁹¹ Vienlaikus ar ienaidnieka/Svešā noniecināšanu goda vietu ieņēma ideālvaronis, Lāčplēsim līdzīgs mītiskais tēls latviešiem un leģendārais teitoņu karotājs – kā vāciešu iedvesmotājs.⁶⁹² Apņēmības pilnu, drošsirdīgu karavīru tēli tika eksponēti jau uz izdevumu vākiem,⁶⁹³ lai lasītājs uzreiz uztvertu svarīgāko kopējo mērķi – ticēt un cīnīties līdz uzvarai.

Vispārējā mobilizācija pieprasīja solidaritāti, pašuzupurēšanos, vīrišķību. No karavīra sagaidot izturību un spēku, galvenais – drosmi, tāpēc karikatūrām bija svarīga nozīme, jo tajās tika izmantota ne tikai patriotiskā retorika, bet arī ass sarkasms.

Nozīmīgākais šī perioda žurnāls bija *Lietuvēns* (1913–1917),⁶⁹⁴ kas 1914. gadā iznāca pat 2 reizes mēnesī ar ekstremālajiem apstākļiem uzteicami bagātīgu vizuālo materiālu: fotogrāfijām, zīmējumiem, vinjetēm un daudzskaitlīgām karikatūrām. Žurnālā jau ar pirmo numuru visaktīvāk darbojās Indriķis Zeberīšs, kuru savulaik Rihards Zariņš bija apzīmējis par “asiņainu” Sebežā izdotajā latviešu avīzē redzētās ainas dēļ. “Zīmējums bija ļoti zīmīgs Zeberīņa līnijās un ļoti krasā idejā. Tēlots bija nolikts resns buržujs, kuru revolucionārs ar lielu dunci sagrieza kā resnu desu šķēlēs. Tā ideja bija briesmīgi komiska, bet tomēr, kad es šo zīmējumu redzēju, es sāku domāt, kāds tas Zeberīšs īsti ir, vai tiešām tāds buržuju slepkava.”⁶⁹⁵ Kara laikā tieši asa satīra bija vispiemērotākā, ko apliecināja arī citu latviešu grafiķu izvēlētie sižeti un paņēmieni.

⁶⁸⁸ Мухаматулин Т. Шутить во время войны – дело небезопасное // газета.ru – 2014. – 13. август, интервью ar РАН vēsturisko zinātnu kandidāti, Tatjanu Filipovu (*T. Филиппова*). Publ.: https://www.gazeta.ru/science/2014/08/13_a_6150425.shtml (sk. 28.06.2017.).

⁶⁸⁹ A. Kronenbergs. “Pašiem savs korespondents uz kara lauka”. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 8. – 4. lpp.

⁶⁹⁰ I. Zeberīšs. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 6. – 12. lpp.

⁶⁹¹ I. Zeberīšs. “Kara vētrā”. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 6. – 13. lpp.

⁶⁹² Anonīms. Titulzīmējums. // *Düna Zeitung*. – 1916. – Nr. 70. – 1. lpp.

⁶⁹³ Ž. Šēnbergs. “1915”. // *Kara Kāvi*. – 1914. – Nr. 1, vāks.

⁶⁹⁴ *Lietuvēns*, žurnāls satīrai, red. J. Pētersons, Rīgā. 1914. Nr.14. nosaukums *Lietuvēns karā*.

⁶⁹⁵ Rihards Zariņš. Ceļš uz Latviju // *Karogs*. – 1993. – Nr. 8. – 216. lpp.

Lietuvēnā ražīgi zīmēja arī Oto Viduks (1887–1966), Pēteris Kundziņš un E. Oškalns. Mākslinieki centušies vizualizēt teiksmaino radību Lietuvēnu gan kā mītisku, biedējošu rāpuli, kas līdzinās htoniskiem jūgendstila ikonogrāfijā atrodamajiem pazemes radījumiem, gan kā komisku radījumu,⁶⁹⁶ gan kā monsturu,⁶⁹⁷ kas neatlaidīgi vajā un atriebjas upuriem, līdzīgi kā to dara humoristi. Lietuvēns apzīmē arī mitoloģisku būtni (vardarbīgā nāvē miruša cilvēka dvēseli), kas naktīs žņaudz cilvēkus vai dzīvniekus. Tomēr izdevuma veidotāji paplašina *Lietuvēna* tēla skaidrojumu kā ļauno, kas katram pašam sevī un citos jāiznīcina.

Izvērsti tika atspoguļots militārais konflikts: kaujas skati un sarežģītās karojošo pušu attiecības – gan valstu kopumā, gan atsevišķu karavīru starpā. Tiek rādītas gan konkrētas cīņu, gan simboliskas ainas,⁶⁹⁸ bēgļu plūsma, nolemtība, neziņa. Zīmētāji izcēla trauksmi un paniku mierīgo iedzīvotāju ikdienā, visaptverošo nabadzību, pusaudžu mobilizāciju, tautas masu protestus,⁶⁹⁹ kultūras dzīves ierobežojumus utt.

Pret Vāciju kā ļaunāko ienaidnieku bija jāvelk aizsargzīme – lietuvēna krusts (2.181. att.). Galvaskausu/nāvi nereti kopā ar kādas karojošās valsts armijas ķiveri vai kroni galvā Rietumeiropas mākslinieki bieži izmantoja kā kara lakoniskāko iznīcības simbolu.⁷⁰⁰ Cenšoties aktuālo vēstījumu paust maksimāli koncentrēti un starptautiski konvertējami.

Tradīcija attēlot noteiktas valstis vai to vadītājus dažādu zvēru veidolā veido karikatūru vēsturē plaši pazīstamu bestiāriju jeb naida zooloģiju, ko uztvēra arī vienkāršā tauta. Zīmētāji piedāvāja ātri saprotamas situācijas, atklājot valstu raksturus (tradīcijas u.tml.) ar pazīstamu simbolu palīdzību (britu lauva, vācu ērglis, franču gailis, krievu lācis). Oto Viduks vizualizējis valstu trijotni: tuvojošos krievu lāci (2.182. att.) neievēro savā starpā aizņemtie kranči, kas pārstāv Austriju un Vāciju. Neganto “šuneļu” saķersšanās ir pretstatīta lielā lāča mieram, spēkam un noteiktībai. Līdzīgi arī karā bija nepieciešama sadarbība/valstu savienība kopēja mērķa sasniegšanai, un neitralitāte nebija iespējama, ko uzsvēra arī Rietumeiropas satīriķi.⁷⁰¹ Veiksmīga bija arī Oto Viduka karikatūra (2.183. att.) ar draudzīgo “trijūgu” – varenības pārņemtajiem Vācijas, Austrijas un Turcijas valdniekiem, kuri neizprot savu ātro un nenovēršamo bojāeju. Turku sultāns kā Osmaņu simbols bija trešais populārākais izsmiekla objekts aiz Hoencollerniem un Hābsburgiem. Viņu parasti attēlo mazu, it kā vecišķi bezpalīdzīgu, bet tomēr viltīgu un ļaunu. Detalizētā zīmējuma dinamiskā kompozīcija atklāj kara iniciatoru “pārdomāto” stratēģiju.

Karikatūristi asi izsmēja glēvus žurnālistus, kuri, izvairoties no karaklausības, atļāvās kritizēt karavīrus frontē, bārstot pamācības no aizmugures.⁷⁰² Atmaskoja dezertierus, spekulantus un uzdzīvotājus, kuri turpina iedzīvoties un izklaidēties ekstremālajos kara apstākļos.⁷⁰³ Karikatūristi izcēla vāciešu marodierismu,⁷⁰⁴ bēgšanu uz Ameriku, nopostītās pilsētas, ciemus, mājas utt.

Zīmētāji pievienojās tradīcijai veidot politiskās kartes no antropomorfiem vai zoomorfiem tēliem. Oto Viduka zīmētajai aintai “Vācijas karte – Vilhelms lūdz mieru”

⁶⁹⁶ P. Kundziņš. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 12, vāks.

⁶⁹⁷ I. Zeberīns. “Zem sviedraina palaga”. Titulvinjete. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 14. – 10. lpp.

⁶⁹⁸ A. Kronenbergs. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 7. – 4. lpp.

⁶⁹⁹ P. Kundziņš. “Ak, tu nepaklausīgā Tauta!”. // *Lietuvēns*. – 1917. – Nr. 2. – 14. lpp.

⁷⁰⁰ K. Arnolds. “Krievija” / “*Rusland*”. // *Simplicissimus*. – 1917. – Nr. 28, vāks.

⁷⁰¹ C. O. Petersens. “Anglija un neitralitāte”. / “*England un der Neurale*”. // *Simplicissimus*. – 1916. – Nr. 48. – lpp. 567. lpp.

⁷⁰² P. Kundziņš. “Tēvijas kara varonis un spalvu varoņi”. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 15. – 12. lpp.

⁷⁰³ P. Kundziņš. “Sarkanā krusta automobilis”. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 17. – 9. lpp.

⁷⁰⁴ V. Linde. “Kā vācieši karo”. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 21, vāks.

(2.184. att.) valstu identifikācija ir viegla: kārnā, neglītā veča ķermeņa kontūras iezīmē vāciešu pakļautās teritorijas tā laika Eiropā, viņš balstās uz noslepkauto upuru kaulu kaudzes, mundieris pilns ar munīciju, un kabatās atrodas viņa uzticamie varas balsti ar garīdzniecību priekšgalā. Tomēr lielākā daļa pavadoņu/atribūtu noslēpta, manāmi vien noslēpumaini izciļņi, kas nodrošina sarkasmu ķeizara “nožēlai”.

Uz preses izdevumu divkosību, neobjektivitāti, atkarību no sponsora un politisko angažētību norādīja karikatūra par *Dzimtenes Vēstnesi*,⁷⁰⁵ citā zīmētā ideālais/gudrais latvietis, kurš spēj atšķirt vērtīgu preses izdevumu no mazvērtīgiem, kas pievilina ar nepārbaudītiem faktiem un izgudrotām sensācijām.⁷⁰⁶ Kā cerība un apsoliņš izskan ticība uzvarai jau 1915. gadā, ko Oto Viduks zīmējis, izmantojot jūgendstila ikonogrāfiju – kailas, jaunas, skaistas sievietes veidolā.⁷⁰⁷

Indriķis Zeberīšs intensīvi līdzdarbojies izdevumā, pielīdzinot vāciešu militāro ekspansiju grandiozai apokaliptiskai ainai, no kuras neizbēgs neviens un nekas. Satīrā “Vilhema “uzvaras” brauciens pār kultūru un cilvēces svētākajām mantām” (2.185. att.) redzams brīdis, kad tiek sagrauta vēsturiskā Reimsas katedrāle, atsaucoties uz 1914. gada septembra notikumiem, kad dievnams smagi cieta bombardēšanas laikā. Karikatūrists solidarizējies ar Rietumeiropas inteliģenci, kas asi nosodīja šo vāciešu barbarisma aktu. Lai radītu maksimālu naidu pret agresoru, grafiķis Vilhelmu II salīdzinājis ar sātanu, kurš vada iznīcinošo elles mašīnu. Grandiozās militārās tehnikas rūpīgā detalizācija norāda uz invāzijas apjomiem. Lielvalsts ambiciozos mērķus Eiropas iekarošanā apliecina arī hiperbolizētais ērglis ar monarhijas regālijām. Vienlaikus vācu karikatūristi vizualizēja Vilhelmu kā cēlu bruņinieku vai ideālvaroni,⁷⁰⁸ kas dodas Francijas galvaspilsētas virzienā.

Indriķa Zeberīša karikatūrā ar Vilhelmu II (2.186. att.) un viņa batālistu, kurš cenšas “padarīt nemirstīgu” savu pavēlnieku pie Varšavas, nosodīti kara propagandas rafinēti daudzveidīgie paņēmieni. Reālā situācija atklāj karavadoņa panisku bēgšanu intensīvas apšaudes laikā. Dinamiskajā kompozīcijā grafiķis demonstrējis elegantu virtuoziāti, izmantojot plūstošu noapaļotu jūgendstila līniju ritmu. Neraugoties uz enerģiskā valdnieka monumentālo stāvu un pavēlniecisko žestu, uzsvērts vāciešu uzvaras izredžu utopiskums.

Grafiķa zīmētajā nodaļas titulvinjetē “Zem sviedraina palaga”⁷⁰⁹ upuri smacē baisais Lietuvēns, bet vinjetēs “Ar slotas kātu”,⁷¹⁰ “Pie linu mārka”,⁷¹¹ “Uz pirts lāvas”,⁷¹² un “Vecā Rebiņa pasta soma”⁷¹³ izlīdzsvarotās kompozīcijās iekļauti izteiksmīgi tautas tipāži latviskā vidē. Nereti zīmējumu sērijas ar pavadtekstiem aizpildīja visu lapaspusi.

Sasniegtā tehniskā meistarība, atsacīšanās no naturālistiskas detalizācijas, iedziļināšanās tēlu psiholoģiskajās noskaņās apvienojumā ar nepieciešamo humora devu radīja pārlicinošu šaržu galeriju. Kāpinot emocionālo izteiksmību, izmantojot hiperbolizāciju, iesaistot nelielu

⁷⁰⁵ O. Viduks. “Bez nosaukuma”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 5. – 13. lpp.

⁷⁰⁶ O. Viduks. “Mūsu laikrakstu jaungada parāde”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 2. – 8. lpp.

⁷⁰⁷ O. Viduks. “Vecais un jaunais gads”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 1. – 6. lpp.

⁷⁰⁸ T. T. Heine. “Parīzes priekšā” / “Vor Paris”. // Simplicissimus. – 1914. – Nr. 24, vāks.

⁷⁰⁹ I. Zeberīšs. Titulvinjete “Zem sviedraina palaga”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 14. – 10. lpp.

⁷¹⁰ I. Zeberīšs. “Ar slotas kātu”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 4. – 11. lpp.

⁷¹¹ I. Zeberīšs. “Pie linu mārka”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 4. – 10. lpp.

⁷¹² I. Zeberīšs. “Uz pirts lāvas”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 7. – 11. lpp.

⁷¹³ I. Zeberīšs. “Vecā Rebiņa pasta soma”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 1. – 14. lpp.

vides fragmentu vai raksturīgas detaļas, kā arī pievienojot asprātīgus parakstus vai komentārus, tapa izsmeloši priekšstati par modeļiem.⁷¹⁴

Grafiķa portretista talantu nepārprotami demonstrē dzejnieka un grāmatu izdevēja Kārļa Jākobsona ([Kārlis Jakobsons], Ps. Roberts Skarga, 1879–1946) šaržs (2.187. att.). Nevainojami tērptais monumentālais stāvs izstāro pašpārliecinātību un dzelzainu raksturu, ko uzsver arī spēcīgais zods. Komisma elementu ienes sīkās brilles, mazinot tēla vīrišķību, bet vienlaikus piešķirot noteiktību skatienam un norāda uz piederību pie inteliģences aprindām. Šis aksešuārs izcelts arī citu mākslinieku viņam zīmētajos šaržos.

Nesavtīgais uzņēmējs Augusts Dombrovskis iemiesots Ziemassvētku vecīša veidolā, nesot dāvanu tautai – majestātisko “Ziemeļblāzmas” pili (2.188. att.). Leģendārais labdaris, kurš paveica savu pašai dziedzīgo misiju un vienlaikus piepildīja nabadzīgo strādnieku un viņa ģimenes locekļu sapņus par mazliet labāku dzīves kvalitāti, simboliski tēlots mirdzošu zvaigžņu ielenkumā. Viņš bija kā ideāls un paraugs pārtikušiem latviešiem, kuriem būtu jā rūpējas par trūcīgāko tautas daļu, jāatbalsta inteliģence un kultūra kopumā.

Indriķa Zeberiņa karikatūras atklāj postu, nabadzību, badu un slimības kara ceturtajā gadā, izvārgušos mierīgos iedzīvotājus, bezcerības noskaņu, depresiju, kā arī kara gadu reālības (rubļa devalvāciju u.c.). Uz latviešu politisko partiju propagandas cīņas paņēmieniem 1917. gadā norāda karikatūra par avīzes *Līdums* it kā pretrunīgajiem saukļiem, lozungiem,⁷¹⁵ kas izgaismo pilsoniskās partijas (Zemnieku savienības) problēmas komunikācijā ar latviešu zemniecību, neraugoties uz nacionālā jautājuma aktualizēšanu. Enerģiskā agitatora sīkais stāvs kontrastē ar hiperbolizēto zemnieku pāri, kura attieksme ir ironiski noraidoša. Daļā grafiķa satīrisko zīmējumu skaidri nolasāma mākslinieka simpatizēšana sociāldemokrātu idejām.

Veiksmīgi izdevumā darbojies Pēteris Kundziņš, demonstrējot augstvērtīgas karikatūrista dotības un konsekventi izceļot latviešu NI attīstības svarīgus aspektus. Viņš zīmējis kara situācijai atbilstošus spilgtus vāciešu tēlus: rādot ienaidnieku kā agresīvu, bet iznīcībai nolemtu insektu, kas bezcerīgi sapinies milzu zirnekļu tīklā,⁷¹⁶ kā mazu šuneli, kurš aizriņķies ar zemeslodi,⁷¹⁷ u.c. noniecinošos veidolos konfrontējot to ar drosmīgu karavīru.

Kara laikā kļuva populārs “civilizētā barbara” tēls: vāciešus zīmēja paradoksālās ainās, viņu seno un attīstīto kultūru pretnostatot asiņainiem kara skatiem. “Mūsai Apolonā” (2.189. att.) salīdzināts Rietumeiropas skaistuma un varonības simbols, ko iemieso skulptūra Belvederas Apollons – ar vācu slepkavu olimpiskā sportista veidolā. Sniegbaltais marmors kā nevainojamas tikumības pazīme kontrastē ar primātam līdzīgo spalvaino vācieša ķermeni, neglītā grimase sejā – ar grieķu dieva perfekto harmoniju.

Karikatūristi atklāja dramatisko situāciju, kad vispārējās mobilizācijas rezultātā pieaugušie vīrieši atrodas frontē, laukos palikuši tikai sirmgalvjī, sievietes, bērni.⁷¹⁸

Veiksmīgi bija arī Pētera Kundziņa radītie humoristiskie portreti, turpinot labākās šaržu tradīcijas. Visu žurnāla lapaspusi (21 x 27,5 cm) aizņem Eduardam Smilģim veltītais (2.190. att.) satīriskais portrets, kurā “akmenscietā”, pašapzinīgā seja, teatralizētais skatiens kontrastē ar šķībo kaklasaiti, kas, iespējams, norāda uz režisoram raksturīgo emocionalitāti.

⁷¹⁴ Gailīte G. Ieskats Indriķa Zeberiņa žurnālu grafikā. 1905–1930. Vad. V. Villerušs. Maģistra darbs. Rīga: LMA, – 48. lpp.

⁷¹⁵ I. Zeberiņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1917. – Nr. 1. – 8. lpp.

⁷¹⁶ P. Kundziņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 17–18, vāks.

⁷¹⁷ P. Kundziņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 15. – 6. lpp.

⁷¹⁸ O. Viduks. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 1, vāks.

Pretstatā viņa fotouzņēmumam (2.190a. att.), kurā katra detaļa atbilst gandrīz skatuves ideāltēla veidolam.

Viens no asākajiem šaržiem veltīts Vilhelmam Purvītim (2.191. att.), kura vārds un uzvārds tulkots vāciski “*Wilhelm von Sumpferl*”, lai nievājoši atgādinātu par viņa it kā stagnatīvajiem uzskatiem, un, kā redzams, nebija aizmirsta arī slavenā 1905. gada petīcija. Vienlaikus arhaiskie bruņu cimdi, pletne un bezpersoniskā sejas izteiksme uzsvēra konvencionalitāti, dzelžaino pašdisciplīnu un konsekvenci uzstādīto mērķu sasniegšanā.

Lakoniskais Jāņa Jaunsudrabiņa šaržs (2.192. att.) zīmēts saistībā ar skaļu notikumu lokālajā kultūras dzīvē. Sirsnīgā nenovīdībā paziņots par “Laimīgākā latvieša” pasaulē atrašanu, proti – rakstnieks saņēmis milzīgu prēmiju 2000 rbļ. par “Balto grāmatu”. Pie šarža iespiestajā tabulā norādīti kopējie ieņēmumi par grāmatu – 4942 rbļ. 50. kap. Neiztrūkst kārotās informācijas par summas mietpilsonisko tērēšanas veidu – nekustamā īpašuma iegādi. “Un kur tad vēl slava, vai to pavisam vēl naudā var aprēķināt!” Komentārā ironiski izmantots paša literāta citāts: “Nē, nav zudusi tā tauta...” Portretā uzsvērts naivs idilliskums, kas raksturīgs daudziem rakstnieka vienkāršotajiem zīmējumiem.

Izdevumā ievietoti arī citu mākslinieku veiksmīgi šarži, kā E. Miķelsona zīmētais domīgais Jāņa Roberta Tillberga tēls (2.193. att.). Noteiktā kontūrlīnija un sejas vaibsti izceļ radošās personības viedumu, noslēgtību, pat grūtsirdību.

Alberts Kronenbergs turpināja variēt savu zīmējumu formveidi, *Lietuvēnā* var vērot asas šķautnes, laužītus ritmus⁷¹⁹ ierasto formu noapaļojumu vietā. Lakoniskajā ainā “Uz slidena ceļa” redzams krievu lācis (2.194. att.), no kura neizbēgt šokētajam turkam, ko pastūmuši/iesaistījuši karā vācieši. Lai atklātu starptautisko situāciju, dinamiskajā kompozīcijā minimālistiski veikli ieskicēts katrs valsti pārstāvošais personāžs, precīzi atklājot valdošo nedrošo gaisotni, līdzīgi kā citos viņa aktuālajos kara zīmējumos.

Kā spilgta un veiksmīga NI aspektu aktualizācija minama aina ar izteiksmīgu vācu baronu un latviešu zemnieku pretnostatījumu karikatūrā “Privilēģētais kungs un cilvēks bez privilēģijām” (2.195. att.), kurā resns, neglīts un satraukts vācietis konfrontēts ar nosvērtu zemnieku. Uz barona varu norāda kūpošais cigārs un nesen darbībā liktā bise, bet pārticību uzsver elegantais tērps pretstatā salāpītajām kalpa darba drēbēm. Tomēr abu acu kontakts ir ciešs un draudīgs, radot psiholoģisku spriedzi, arī cirvis latvieša rokās vairo viņa pašapziņu. Zīmētāja meistarību apliecina precīzā līnija un trāpīgās detaļas.

Atjautīgas karikatūras piedāvāja arī Verners Linde (1895–1970), ainā “Kā vācieši karo”⁷²⁰ uzskatāmi atklājot karavīru praktizēto laupīšanu nabadzīgo civiliedzīvotāju mājās.

E. Oškalns zīmējis rusifikācijas eskalācijai veltītu ainu “Mātes valodas izdzīšana no tautskolām”,⁷²¹ kurā atsegts latviešu bērnu izmisums pretstatā privileģētajiem, tāpēc ļoti apmierinātajiem krievvalodīgajiem skolniekiem.

Pārējo zīmētāju devums ir amatnieciski neveiklāks vai skaitliski pieticīgāks, bet to vidū sastopami arī izteikti ekspresīvi piemēri ar drosmīgu formveidi.

Izvērtējot latviešu NI attīstības jautājumu izcelšanu *Lietuvēnā*, jāsecina, ka paustās idejas un noskaņojums no pirmā līdz pēdējā numura iznākšanai savā saturā un ilustratīvajā daļā uzsvēra latviešu labākās īpašības, mazāk kritizējot izskaužamo, aicināja uz vienotību, norādīja uz vēsturisko netaisnību saistībā ar cittautiešu dominanti. Tālāk jau “izveda” lasītāju

⁷¹⁹ A. Kronenbergs. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 6. – 7. lpp.

⁷²⁰ V. Linde. “Kā vācieši karo”. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 21, vāks.

⁷²¹ E. Oškalns. “Mātes valodas izdzīšana no tautskolām”. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 2. – 13. lpp.

cauri drūmajām kara kolīzijām, neaizmirstot nacionālā jautājuma regulāru aktualizāciju, kas 1917. gadā daudzo politisko uzstādījumu konfrontācijas gaisotnē noslēdzās gan ar izteismīgām karikatūrām, gan konkrētiem uzsaukumiem. Piemēram, “Latviju latviešiem un latviešu valodai Latvijā neierobežotu pilntiesību!”, kura ironiskā feļetona forma pastiprināja izceltās problēmas nozīmību,⁷²² nepārprotami paužot nācijas pašnoteikšanās ideju.

Atsevišķas karikatūras atrodamas arī cittautiešu vietējos preses izdevumos, piemēram, vācu avīzē *Baltische Post* (1906–1914, Rīgā). Izdevumā iespiesti pārsvarā viena mākslinieka zīmējumi par visdažādākajām tēmām, kā arī veiktas karikatūras, iekļaujot valstu alegoriju (Džons Buls, Marianna, Tēvocis Sems u.c.) komiskus dialogus un situācijas, tomēr dominē ārpolitikas notikumi. Dažas karikatūras ir parakstītas ar pilnu uzvārdu un iniciāli “Jaunais Albānijas ģerbonis” (1914, Nr. 38), iespējams, tas ir vācu mākslinieks Emīls Deplers (*Emil Doepler*, 1855–1922), kurš bija ieguvis profesionālo izglītību Berlīnes MA.

Katastrofāli saruka kalendāru izdošana, kaut arī tā bija latviešu tā laika populārākā lasāmviela un svarīgs izdevēju ienākumu avots.⁷²³ Atbilstoši pazeminājās to poligrāfiskā kvalitāte, tajā skaitā vizuālā materiāla apjoms, jo īpaši oriģinālizustrācija. Vairākumam kalendāru 1913. gads bija noslēdzošais, bet, Ādolfa Alunāna Zobgala kalendāru iespieda līdz 1915. gadam dažādās izdevniecībās. un tajā kopumā tika saglabāts iepriekšējos gados piedāvātais ilustrāciju un karikatūru skaits. Arī tēmu loks neaprobežojās tikai ar pasaules karu, bija arī kultūras dzīves apskats kā ironija par futūristiem.⁷²⁴ Atbilstoši praktizētajai izdevuma struktūrai noslēgumā Brencis ar Žvinguli pārdomāja gada notikumus, cerot uz pasaules atsvabināšanu no briesmīgajiem prūšiem utt., tāpat izskanēja vēlme beidzot lasīt nopietnu, liberālu, demokrātisku un, galvenais, neatkarīgu laikrakstu. Pēc periodikas izvērtējuma abiem izskanēja skumjš secinājums, ka “humors pie mums pavisam apdzisis”. Abi konstatē klusuma periodu arī mākslas dzīvē, kaut arī ar lepnumu ziņots par Vilhelma Purvīša ievēlēšanu akadēmiķa statusā. Dialogu noslēdz pārliecība, ka nākamgad karš būs beidzies un abi būs “prieka pilni”.

1914. gada kalendāram lielāko daļu karikatūru zīmējis Aleksandrs Štrāls (1879–1947), nosodot RLB pasīvo darbību, ironizējot par kārtējiem tās organizētajiem neveiksmīgajiem pasākumiem⁷²⁵ un savstarpējām nesaskaņām, kā Andreja Upīša konfliktu ar RLB Derīgu grāmatu nodaļu,⁷²⁶ u.c. aktualitātēm. Krišjānis Ceplītis zīmējis simboliskus “Latviešu humoristisko žurnālu kapus”,⁷²⁷ kur lakoniskā aina paver plašu skatu uz nepārredzamām kapu kopiņām, radot drūmu nolemtības noskaņu. Tikmēr Brenča un Žvinguļa dialogā uzsvērts, ka kārtīga latvieša asinīs nevar ritēt vecais kalpības un lēnprātības gars, un izskan aicinājums gaismas vārdā iet uz uzvaru jeb 1912. gada vēlēšanas. Abi pieminēja gan konkrētus līderus, kā Augustu Dombrovski, gan notikumus – Ādolfa Alunāna pieminēja atklāšanu u.c. 1912. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanas bija tēma Aleksandra Štrāla karikatūrai (2.196. att.), kurā izcelta vēlēšanu milzīgā aktivitāte. Zīmēta bezgalīga neapmierinātu kungu rinda, kuri dusmojas par nepamatoti ieilgušo procesu. Darbība notiek uz pirmā Pontonu tilta, kas atradās

⁷²² *Ip-sens*. Pilntiesību latviešu valodai // Lietuvēns. – 1917. – Nr. 2. – 4.–6. lpp.

⁷²³ *Villerušs V.* Grāmatu māksla. Grāmatniecība pirmā pasaules kara un politisko pārmaiņu gados // Latvijas mākslas vēsture. V– 402. lpp.

⁷²⁴ Anonīms. “Iz futūristu gleznu galerijas”. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1915. gadam. – 85. lpp.

⁷²⁵ A. Štrāls. “R.L.B. Zinību Komisijas 1913. gada “Trimpus vakarā””. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1914. gadam. – 76. lpp.

⁷²⁶ A. Štrāls. “Dzimumdienas rītā”. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1914. gadam. – 49.–50. lpp.

⁷²⁷ K. Ceplītis. “Latviešu humoristisko žurnālu kapos”. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1914. gadam. – 78. lpp.

tagadējā Akmens tilta vietā. Skičveida elastīgais zīmējums un fragmentārā diagonālā kompozīcija atklāj pilsētas dinamisko ritmu ar rosīgās ostas kuģiem fonā.

1915. gada kalendārā zīmētāju vārdi norādīti tādiem autoriem kā J. Kurle ([Kārlis Kurle], 1888–1928), kurš sarkastiski ironizējis par pārtikas problēmu risinājumu – “apēst vācu mopsi” u.c. kara notikumiem, bet Jānis Jaunsudrabiņš piedāvājis humoristiskus zīmējumus par sieviešu emancipāciju.⁷²⁸ Starp anonīmajām karikatūrām atrodamas arī mākslinieciski augstvērtīgas,⁷²⁹ to skaitā veiksmīga ironija par modernajiem glezniecības virzieniem u.c.

No 1915. līdz 1919. gadam Alfrēds Kukurs turpināja izdevējdarbību Krievijā un iespieda arī kalendārus, kā “Gaiļa Zobgala Kalendāru” 1915. gadam. Diemžēl tajā lielākā daļa vizuālā materiāla bija pārpublicējumi no iepriekšējiem gadiem. “Laika zoba Kalendārā” 1918. gadam⁷³⁰ iespiestas gan iepriekšējo gadu karikatūras, gan speciāli šim gadam zīmētās vinjetes un karikatūras, kuru autors bija Jānis Saukums (1890–1936). Grafiķis salīdzinājās humoristu neatlaidīgo un aso kritiku ar skudru dzēlieniem.⁷³¹ Simboliskajā ainā “Cīņa dēļ brīvības”⁷³² hiperbolizētais Brīvības tēls un cīnītājs atšķiras ar akadēmisko zīmējuma manieri un apcerīgo noskaņu, kontrastējot ar aktīvajiem kariķētajiem šķēršļiem/kaitniekiem sīku velniņu veidolā. Līdzās iespiestajā dzejolī uzsvērts, ka “cīņa jau ir pats dzīves mērķis”.

Karikatūras turpināja zīmēt Krievijā dzīvojošais latviešu mākslinieks Jēkabs Belzēns. 1914. gada žurnāla *Художник* Nr. 19 saistībā ar jau minētās Nadeždas Dobičinas mākslas salonā Pēterburgā notikušo t.s. Trijotnes gleznu un studiju izstādi (*Выставка картин и этюдов «Трех»*) līdzās divām gleznu reprodukcijām iespiestas arī divas karikatūras, kas izraisa īpašu uzmanību, jo tie ir pašportreti ironisku šaržu formā. Mākslinieku *Jacques Belsen* (2.197. att.) redzam pozējam it kā nepastarpināti glezniecības procesā. Izmantojot nelielu kariķējumu, autors centies norādīt uz savām radošajām ambīcijām – druknais stāvs pauž apņēmību, vērīgais skatiens ir koncentrēts, otas tvēriens noteikts, bet dekoratīvās ziedu vijas ierāmējums un papildinājums pie sava vārda “Pats Luijs” (*Par Lui-même*) franču valodā piešķir šaržam komiska patosa noskaņu.

Viņš zīmējis arī izteiksmīgas un dinamiskas karikatūras Krievijas burātāju savienības žurnālam *Рулёвой* (1912–1915).⁷³³ Interesi izraisa vēl viens pašportrets “Mūsu mākslinieks brīvdienās” (2.198. att.) kurā redzam apņēmīgo, un pārspīlēti apbruņoto mednieku, no kura izmucis niecīgais medījums. Zemais horizonts un mežmalas kontūrlīnija izceļ monumentalizēto stāvu, bet mazā galva un hiperbolizētās rokas, kā arī ievērojamais izšauto patronu čaulu daudzums pastiprina pašironiju.

Karikatūrists atspoguļoja ne tikai jūras praksi jeb kuģošanas mākslas apgūšanu, kas ietvēra ikdienas regulāros treniņbraucienus un regates, bet arī komiskas sadzīves ainu interpretācijas: atpūtu uz jahtas, jūras slimības, tehniskos un sakopšanas darbus, saviesīgus pasākumus, uzvarētāju laurus, zaudētāju pārdzīvojumus utt. Lai izceltu jahtkluba biedru aizrautību un ambīcijas, grafiķis izmantojis reālo un fantastisko tēlu komiskus vai pat paradoksālus apvienojumus no konkrētas vides un personu fiksācijas līdz vispārīnājumam, piedāvājot tipisku “vidējā” burāšanas entuziasta tēlu. Pārspīlētā personāžu (īpaši kapteiņu un

⁷²⁸ J. Jaunsudrabiņš. “Venēra citkārt un tagad”. // Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs 1915. gadam. – 66.–67. lpp.

⁷²⁹ Anonīms. “Baletdejojāja un strausis”. // Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs 1915. gadam. – 19. lpp.

⁷³⁰ Laika zoba Kalendārs 1918. gadam”, izd. A. Kukurs, Pēterpilī un Pavlovskā.

⁷³¹ J. Saukums. “Mīzenes”. // Laika zoba Kalendārs 1918. g. – 61. lpp.

⁷³² Anonīms. “Cīņa dēļ brīvības”. // Laika zoba Kalendārs. – 1918. g. – 50. lpp.

⁷³³ *Рулёвой*, izd. Krievijas burāšanas sacīkšu savienība/Российский парусный гоночный союз, Pēterburgā.

jahtkluba veterānu) reprezentatīvā āriene zīmēta, izmantojot kontrastu principus: kārnīe jahtu burātāji pretstatīti tuklajiem, pārspīlēti nopietnie – vieglprātīgi jautrajiem, intelligentie – brutāliem ar kriminālistu ārieni. Atklātas “jūras vilku” sakāpinātās emocijas, kaisme un misijas apziņa neatkarīgi no izbrauciena nozīmīguma. Neatņemama biedrošanās sastāvdaļa bijusi alkohola lietošana, kā rezultātā emocionālais fons izcelts ar groteska pārspīlējuma palīdzību, bet teatrālās kustības, pozas, žesti un grimases atgādina traģikomiskas izrādes ainu, biedriem gremdējoties varonīgajā pagātnē un lietoties ar sportiskiem sasniegumiem.

Ironija par jūrasbraucēju kaujiniecisko temperamentu un tieksmi pēc asām izjūtām izsmieta karikatūrā “Bezvējš” (*Шиммель*). Redzams, ka, īsinot laiku dreifēšanas brīžos, ikdienišķas kāršu spēles gaisotnē sajūtama divkaujai raksturīga spriedze un forsēta emocionalitāte (2.199. att.). Lineāri spraigais zīmējums izceļ katra spēlmaņa atšķirīgās izjūtas, īpaši komisks ir kompozīcijas centrālais tēls, kura seja pauž milzu izbīli par līdzbiedra kaismīgo spēles aizaru.

Karikatūrā “Rīts Šērās...” (2.200. att.) zīmētas, visticamāk, lielākā Eiropas ezera – Lādogas šēras (vārds cēlies no norvēģu *skjær* – ‘klintis jūrā’), kas bija iecienītas jahtkluba biedru izbraucienam vietas. Ainas fonā redzams raksturīgais arhipelāga reljefs ar klinšainajām saliņām. Mākslinieks mierpilnajai ainavai pretnostatījis ekspresīvās figūras akrobātiskās pozās, ierastās rīta tualetes darbības izspēlējot ar pārspīlēti dramatisku spriegumu.

Pirmā Pasaules kara sākuma karikatūrās jūtams krass kontrasts salīdzinājumā ar miera laika atmosfēru. “1915. gada navigācijas” (2.201. att.) gaisotni raksturo neziņa, vilšanās, izmisums. Tomēr mākslinieks ar labsirdīgu humoru vizualizējis “izeju” no jahtkluba biedru sastinguma stāvokļa, piedāvājot alternatīvu nodarbi mazo kuģu modeļu izmantošanai. Pazeminātais skatupunkts izceļ monumentālos un drūmos jūrnieku siluetus ar apjukušām sejām mulsa klusuma brīdī. Atšķirīgā lineārā kontūra un sejas izteiksmes norāda uz personāžu emocionālās gammas variācijām, lai akceptētu nebijušo situāciju.

Vienā no visdramatiskākajām šī žurnāla ainām monumentāli draudīgo ķeizaru Vilhelmu II Jēkabs Belzēns personificējis kā *Moloch* tēlu (2.202. att.) – Bībelē Pirmajā Ķēniņu grāmatā (11:7) pieminēto pagānisko dievību Molochu – nežēlīgu, iznīcinošu spēku, kas pieprasa milzumu cilvēcisku (īpaši bērnu) upuru. Liesmas apņem bruņās tērpto, bezkaislīgam piemineklim līdzīgo elktēlu, pie kura kājām gulst neskaitāmu upuru kaudzes.

Karikatūras izmantoja arī epistolārajā žanrā, lai precīzāk raksturotu aprakstīto situāciju. Jāzeps Grosvalds, rakstot Konrādam Ubānam (1893–1981) par notiekošo Krievijas Ziemeļu galvaspilsētā 1917. gadā, pievienojis primitivizētu autošaržu (2.203. att.), kur skičveida uzmetumā trāpīgi atklāta tā brīža situācija, kad jātinās “slavenā lilla lakatā”. Smalkajā lineārajā zīmējumā acu forma un izteiksme tverta tik acumirklīgi vitāli, ka nerodas šaubas par Petrogradas bargo klimatu. Iespējams, autošaržs redzams arī Konrāda Ubāna jaunā, 1916. gada sveicienā Romanam Sutam (1896–1944) no Penzas (2.204. att.) ar manierīgo kundziņu frakā, kura grimases sasaucas ar sveicēja sejas pantiem (2.204.a att.). Elastīgais zīmējums un rotaļīgās gaisotnes vieglums apliecina mākslinieka stilizatora talantu un humorista dotības.⁷³⁴

⁷³⁴ Latviešu modernisti 1919. gadā nodibināja apvienību “Ekspressionisti” (Rīgas mākslinieku grupa ar 1920. gadu), kuri izdeva satīrisko mākslas žurnālu *Ho-Ho* (1922–1924).

II.4.2. Karikatūra kā iedarbīgs kara propagandas ierocis

Iedvesmojoties no krievu kolēģiem, latviešu valodā izdeva žurnālu ar tādu pašu nosaukumu *Greizais Spogulis*⁷³⁵ (1914–1915), kurā iespiesti pārpublicējumi no ārzemju žurnāliem, tomēr katrā numurā ir vairākas mākslinieciski vērtīgas vietējo autoru karikatūras ar pavadtekstiem “Momentuzņēmums”, “Aculiecinieka zīmējums” u.tml. Karikatūras iespiestas gandrīz katrā otrajā lapaspusē, tās var aizņemt visu lapaspusi, ir arī sērijveida izklāsti.

Visprofesionālākais mākslinieks piedāvājis gan anonīmas karikatūras, gan tikai ar iniciāļiem “T.L.” parakstītas, gan ar saīsinājumu T. Lipe/Ļipa, citos karikatūru piemēros T. Lipins – ar norādi, ka zīmējis speciāli *Greizajam Spogulim*. Atsevišķos gadījumos atstāti pavadteksti krievu valodā, tāpēc, iespējams, tas ir krievu mākslinieks. Daudzveidīgs ir viņa meistarīgais rokraksts – no minimālistiska lineārisma līdz izvērstām detalizēti reālistiskām kompozīcijām, neiztrūkstot ekspresivitātei, elegantai stilizācijai ar jūgendiskiem akcentiem, asprātīgam idejas izvērsumam ar pamatoti izvēlētiem pavadtekstiem. Dramatisks spriegums mijās ar idillisku naivumu, bet vienmēr tika saglabāts drošs un noteikts zīmējums neatkarīgi no izvēlēta formveides varianta.⁷³⁶

Alegoriskā bērnu skatā “Jautra sākuma bēdīgs gals” (2.205. att.) sniegts pavadteksts: “Vilhelms II, kroņprincis un kanclers Betmans-Holvegs stiep vācu lieluma māniju uz kapu”. Kārnās nelaiķes ķermenī tikai t.s. dzelzs dūre atgādina par kādreizējo spēku un varenību. Vijīgās bērnu lentes, hiperbolizētie cilindri, tumšie pavadītāju uzvalki u.c. detaļas veido vienotu, nevainojami izstrādātu kompozīciju, kurā meistarīgi savienoti reāli tēli ar simbolisku vispārinājumu. Šis mākslinieks bija arī veiksmīgs portretists, piemēram, “Vācu tipi” (2.206. att.) skaidrojumā latviski tulkots vācu kanclera uzvārds Betmanis-Hollvegs (*Theobald Theodor Friedrich Alfred von Bethmann-Hollweg*, 1856–1921) – Bett (gulta), Mann (vīrs) jeb latviski “gatavais snauža”. Melanholiskais, komiski pašapzinīgais personāžs iegrimis apātiskā stāvoklī, kas līdzinās letarģiskam miegam. Eleganti virtuozā līnija, šķiet, tapusi, neatraujot zīmuli no lapas. Tas ir brīvs, spontāns šaržs, kurā mākslinieks apkakles centrā asprātīgi iestrādājis savus iniciāļus. Tas pats autors zīmējis arī krievu Pirmā pasaules kara laika žurnālā (izdevniec. *Кривое зеркало*, 1914–1917, Maskavā) ar tādu pašu nosaukumu, kas izdeva arī propagandas atklātnes.

Otrs nozīmīgākais autors norādīts kā I. Šēnbergs, īstajā vārdā Žanis Šēnbergs (1870–1946),⁷³⁷ kurš atmaskoja vāciešu un to sabiedroto agresīvo militāro politiku, vizualizējot šo valstu vadītāju fanātisko apmātību,⁷³⁸ pat dzīvniecisku neprātu, ar kādu tie ierāvuši konfliktā visu Eiropu, aktualizējot ideju par šo impēriju apšaubāmajām nākotnes perspektīvēm.

⁷³⁵ *Greizais Spogulis*, žurnāls humoram un satīrai, red. Klenderis [Alfrēds Veinbergs], Rīgā. Izdevuma veidotāji nedaudz mainījuši nosaukumus – Nr. 4 – *Kara Spoguli*, Nr. 6 – *Rīgas Greizais Spogulis*, Nr. 8 – *Jaunais Greizais Spogulis*, Nr. 10 – *Vecais Greizais Spogulis*, Nr. 11/12 *Baltijas Greizais Spogulis*.

⁷³⁶ Arī LKM patstāvīgajā ekspozīcijā ir viņa darbi, kā Krievijā izdota meistarīga propagandas atklātnē par vācu karavīru nežēlīgo izturēšanos pret civiliedzīvotājiem Polijā (1915).

⁷³⁷ Ž. Šēnbergs mēdza parakstīt savus darbus arī kā J. Skaistkalns.

⁷³⁸ Ž. Šēnbergs. “Modernā prūšu prese”. // *Greizais Spogulis*. – 1914. – Nr. 4, vāks.

Ļoti izplatīts bija sižets ar prūšu cūku Rietumeiropas pilsētu drupās (2.207. att.) vai arī cūka kā dirižablis virs Eiropas “piegāna” ar bumbām pilsētas,⁷³⁹ kā to var redzēt Žaņa Šēnberga karikatūrā⁷⁴⁰ ar atbilstošu dzejoli, ka drīz cūka “no augstumiem zemē kritīs!”.

Žanis Šēnbergs radījis vairākus izcilus pretmetus: vācu baroni pret latviešu zemniekiem (2.208. att.). Uzsvērts svarīgākais – saimnieka un noteicēja lomas neatgriezeniski ir mainījušās, latvieti neinteresē cēlā vāciešu pagātne, bagātība, izglītība u.c. pamatojumi ieilgušajai kundzībai. Karikatūrām raksturīgs trāpīgs sižetiskais stāstījums, brīvs lineārisms, jūtams jūgendstilam raksturīgs līniju ritms. Sarežģītās pozas, daudzveidīgie rakursi, kustību attēlojums un izteiksmīgā mīmika liecina par prasmīgu zīmētāju. Viņa darbiem varēja būt didaktisks vai rotaļīgs zemteksts, draudzīgam humoram mijoties ar asu sarkasmu, reālistiskai zīmēšanas manierei – ar pārspilējumu un grotesku. Mākslinieka zīmējumus visbiežāk iespieda uz izdevuma vākiem gan kā propagandas ieroci,⁷⁴¹ gan kā aktuālāko notikumu atspoguļotājus.

Vācu karavīri kā asinskāri laupītāji/marodieri bija viena no iecienītākajām tēmām Rietumeiropas kara laika karikatūrās. Ainā no Kurzemes (2.209. att.) redzam pašapmierinātu vācieti, kurš sagrābies visu vērtīgo ceļā. Viņa “inteliģenci” apliecina mākslas darbi (suvenīri/trofejas), vienlaikus sīkā galviņa pret masīvo ķermeni norāda uz nosacītām prāta spējām, pudeļu grozs nodod pacilātā garastāvokļa iemeslu, duncis – saraustās mantības iegūšanas veidu. Šie paši paņēmieni vāciešu karavīru atveidojumā vērojami arī citiem māksliniekiem.⁷⁴² Zīmētāji uzsvēra dzīvniecisko vācu karavīru rijību, zogot mājdzīvniekus un mājputnus. Visbiežāk tā bija cūka, kas simbolizēja arī vācu karavīru amoralitāti. Ainā “Vācu trofejas no Kurzemes” (2.110. att.) brutālā laupītāja panākumus apliecina apbalvojums, kas zīmīgi novietots virs cūkas pēcpuses. Melnais mundieris un baltā cūka veido laukumu kontrastus, komisma elementu papildina laupījums – smalkās dāmu zeķītes.

Ekspresīvs ir R. Ziemeļa rokraksts ainā “Sirošana pa Dievzemīti” (2.211. att.), sarkastiski izsmejot zaudētāju – bēgošu prūšu simbolu, kas nelīdzinās cilvēkveidīgai būtnei, bet gan mirstošam hibrīdam, kura agonija ir bīstama, jo rokās ir nāves ierocis. Arī citos zīmējumos grafiķa rokraksts ir minimālistiski koncentrēts, ar nedaudzu precīzu līniju un laukumu palīdzību atsedzot vēstījuma būtību.

Izdevumā veiksmīgi darbojusies vēl virkne karikatūristu: Vilhelmu II kā baisu primātu karaspēka iedvesmošanas ainā zīmējis E. Kalniņš,⁷⁴³ E. Ansons māksliniecišķi elegantā manierē atmaskojis lielvalstu valdnieku arhaismu,⁷⁴⁴ savukārt J. Ciburiņš “Prūšu aristokrātu viesībās”⁷⁴⁵ demonstrējis rotaļīgu vieglumu un veikla figurālista dotības.

Žurnāla *Varavīksne* (1914–1916)⁷⁴⁶ veidotāji solīja interesantu, koncentrētu informāciju no kaujas lauka, ko nodrošinātu kara korespondenti un līdzstrādnieki, ievietojot jaunākās fotogrāfijas (apbalvotie latvieši varoņi), ilustrācijas, karikatūras. Izdevumā ir bagātīgs vizuālais materiāls, jāizceļ latviešu mākslinieku darbi, kā Jāņa Jaunsudrabiņa titulzīmējums ar

⁷³⁹ Мухаматулин Т. Шутить во время войны – дело небезопасное // газета.ru – 2014. – 13. август, интервью ar РАН vēsturisko zinātņu kandidāti, Tatjanu Filipovu (*Т. Филиппова*). Publ.: https://www.gazeta.ru/science/2014/08/13_a_6150425.shtml (sk. 28.06.2017.).

⁷⁴⁰ Ž. Šēnbergs. Bez nosaukuma. // Greizais Spogulis. – 1914. – Nr. 4. – 13. lpp.

⁷⁴¹ Ž. Šēnbergs. “Vācieši maisā”. // Rīgas Greizais Spogulis. – 1914. – Nr. 6, vāks.

⁷⁴² S. (Š.?) Petrovskis. “Berlīnē”. // Kāvi. – 1915. – Nr. 12–13. – 5. lpp.

⁷⁴³ E. Kalniņš. Bez nosaukuma. // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 3. – 5. lpp.

⁷⁴⁴ E. Ansons. Bez nosaukuma. // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 7–8. – 5. lpp.

⁷⁴⁵ J. Ciburiņš. “Prūšu aristokrātu viesības”. // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 13–14. – 3. lpp.

⁷⁴⁶ *Varavīksne*, izdevēji lietojuši nekorektu apzīmējumu “Aktuālu rakstu un ilustrāciju krājums”, izd. A. Kukurs, Rīgā. 1915. gada Nr. 43–52, izdevējs to nosauc par “mūsu vienīgo ilustrēto žurnālu”.

senlatviešu cīnītāju – ideālvaroni,⁷⁴⁷ Jāzepa Grosvalda⁷⁴⁸ akvarelis “Bēgļi”⁷⁴⁹ u.c. Nedaudzās karikatūras lielākoties bija pārspiedumi no ārzemju periodikas (*Simplicissimus*, *Punch*), kā arī pārpublicējumi no iepriekšējiem Alfrēda Kukura izdevumiem, izmainot pavadtekstus atbilstoši kontekstam.

Alberta Kronenberga izvērstie vēstījumi varēja aizņemt gandrīz visu lapaspusi. Izteiksmīgajās ainās ar raksturīgiem tautas tipāžiem⁷⁵⁰ var redzēt pretstatu izcēlumam un labvēlīgi humoristisku noskaņu, kaut viņš asi kritizēja arī sociālas un politiskas negācijas. Zīmējums ir atrasisīts, visbiežāk turpinot lietot iecienīto noapaļoto apjomu modelējumu.

Ar 1916. gada Nr. 1 izdevums piedāvāja jaunu titulu Alberta Kronenberga izpildījumā, kā arī humoristiskās lapaspuses nosaukuma maiņu – “Dzirkstis”. Grafiķis nosodījis politiķus, kuri akūtās bēgļu vajadzības salīdzina ar personīgo “grūto” stāvokli.⁷⁵¹ Valdonīgais galvenais tēls nepieļauj iebildumus, simbolizējot varas pārstāvju savtīgos nolūkus viņiem izdevīgajos kara apstākļos. Izplatītajā dialoga formātā zīmētājs akcentējis augstajam statusam raksturīgo pārākuma apziņu un izkoptās manipulācijas spējas.

R. Ziemeļis atkārtoti uzsvēris vāciešu sakāves frontē, bet karikatūra “Karš pašu mājās” (2.212. att.) atsedz ideoloģiskās cīņas presē, kurā *Dzimtenes Vēstnesis* vēlas iznīcināt t.s. progresīvo presi, kas jau simboliski izolēta no kultūrtelpas. Karikatūru raksturo lakonisms, kompozīcijas skaidrība, asprātīgs sižets un izteiksmīgi centrālie tēli – divi saniknoti vērši.

Aleksandrs Štrāls veltījis karikatūru sēriju (2.213. att.) latviešu valodas statusa nostiprināšanai, kurā lakoniskās ainas izsmej vāciešu neveiksmīgo mēģinājumu atteikties no tās. Ekspresīva līnija izceļ personāžu augumus un sejas, piešķirot tiem grotesku izteiksmību un parādot plašu emociju spektru. Uzsvērtas kardinālās izmaiņas Rīgā, kad visās dzīves jomās izteikti kļuva nacionālie centieni, to skaitā latviešu valodas izvirzīšanās, ko cittautieši vairs nespēja aizkavēt, kaut jāņem vērā arī 1914. gada karalaika apstākļi, kad bija ieviesti vācu valodas lietojuma ierobežojumi un aizliegumi publiskajā telpā.

Žurnālā ievietotas arī Indriķa Zeberiņa karikatūras, to skaitā pārpublicējumi no iepriekšējiem gadiem, revolūcijas ainu tekstu piemērojot Pirmā pasaules kara laika situācijai, līdzīgi kā ar Riharda Zariņa iepriekš paveikto.

Izdevumā ar zīmīgu nosaukumu *Kāvi* (1910, 1911, 1912, 1913, 1915)⁷⁵² karikatūras iespiestas tikai 1915. gadā, no tām daudz pārpublicējumu un anonīmu darbu. Galvenais tā zīmētājs bija Žanis Šēnbergs. Vairākiem piemēriem norādīts, ka tie zīmēti speciāli *Kāviem*.⁷⁵³ Reklāmā pieteikta izdevuma satura kvalitāte, daudzveidība un uzdevumi: humoristiskajā un satīriskajā nodaļā nesaudzīgi graizīt ne vien mūsu ienaidniekus karā, bet arī visādas nevēlamas parādības vietējā dzīvē.⁷⁵⁴ Uzteicama poligrāfiskā kvalitāte, iespiests krāsains – zaļš, sarkans, oranžs, dzeltens – vizuālais materiāls.

Līdzīgi kā *Greizajā Spogulī*, visprofesionālākais bija mākslinieks ar segvārdu T. Lipe/Lipins, kura radītie darbi izcēlās ar skarbu monumentalitāti, pārlicinoši paužot

⁷⁴⁷ J. Jaunsudrabiņš. Titulzīmējums. // *Varavīksne*. – 1914. – Nr. 19, vāks.

⁷⁴⁸ J. Grosvalda Pirmā pasaules kara laikā tapušie šarži un portreti atrodas LNMM. Viņa zīmējumi un korespondence ievietota žurnālā *Varavīksne*, kur viņš bija līdzstrādnieks 1915. un 1916. gadā.

⁷⁴⁹ J. Grosvalds. “Bēgļi”. // *Varavīksne*. – 1915. – Nr. 43–52, vāks.

⁷⁵⁰ A. Kronenbergs. “Izbraukums Jāņu rītā zaļumos”. // *Varavīksne*. – 1915. – Nr. 26. – 375. lpp.

⁷⁵¹ A. Kronenbergs. “Divi politiķi”. // *Varavīksne*. – 1915. – Nr. 39. – 15. lpp.

⁷⁵² *Kāvi*, ilustrēts laikraksts sadzīvei, literatūrai un mākslai, izd. J. Rauska, Valkā.

⁷⁵³ Piem., Kašins. “Skats iz kara lauka”. // *Kāvi*. – 1915. – Nr. 7. – 8. lpp.

⁷⁵⁴ Anonīms. “Kāvi” reklāmas sludinājums. // *Kāvi*. – 1915. – Nr. 17–20. – 14. lpp.

drūmo kara noskaņu,⁷⁵⁵ demonstrējot sniegunā lineāru virtuoziāti, teicamajai akadēmiskajai zīmētprasmei mijoties ar jūgendstilu, panākot izvēlētās idejas trāpīgu atsegumu.

Joprojām galvenais tēls bija asinskārais vācu karavīrs, kurš turpina terorizēt Eiropu. “Brunotais prūsis” (2.214. att.) ir uzbrucējs ar pārcilvēciskās pūlēs sašķobītu seju, draudot iznīcināt visu dzīvo savā ceļā. Asinsarkanajās debesīs iekļauti viņa pavadoņi – maitasputni. Uz krāsainā fona izceļas melnais tēls kā universāla ļaunuma personifikācija. Izpildījuma augstais mākslinieciskais līmenis – košo krāsu dinamiskā kompozīcija, laukumu atšķirīgie iekļājumi un spilgtais antivaronis priekšplānā – ļauj šo piemēru salīdzināt ar *Simplicissimus* veiksmīgākajiem paraugiem, līdzīgi kā plakātiski minimālistiskā “Skandināvijas valdnieku saeima Malmē”⁷⁵⁶ u.c. viņa nevainojami izstrādātie darbi.

Spilgta ir anonīmā satīra “Kāda no teitoņu galvām, kuri pirmie atbrauca uz Baltiju un kurus latvieši padarīja par saviem vergiem” (2.215. att.). Simetriskā kompozīcijā ritmiski sasaucas ūsas, uzacis un kronis, kas kopā ar nenodzīto bārdu un nikno sejas izteiksmi rada ikonisku ienaidnieka tēlu. Virtuozais zīmējums, lakonisms, formas skaidrība liek to arī attiecināt uz iepriekšminētā autora sniegunu.

Žanis Šēnbergs demonstrēja veiklas komponēšanas spējas un anatomijas pārzināšanu, bijis stilistiski elastīgs, dažādojot formveides paņēmienus.⁷⁵⁷ Mākslinieks gan zīmējis smeldzīgas postošā kara ainas, gan vizualizējis konkrētus notikumus, gan darinājis uzmundrinošus humoristiskus zīmējumus un šaržus. Viņa portretista dotības atklāj karikatūra “Pie gleznotāja”, kurā izmantoti pretstati: tuklais sastingušā pozētāja augums pret sīko gleznotāju, kurš iekarsis enerģiskā darbībā. Pārējo zīmētāju pienesums ir mazāk veiksmīgs.

Ar 1914. gadu datēts žurnāls *Kara Kāvi* (1914. g. 2 numuri; 1915. g. 1 numurs),⁷⁵⁸ kura pirmo vāku rotā iedvesmojošs karavadonis zirgā Žaņa Šēnberga izpildījumā. Ideālvaronis izcelts atkārtoti (2.216. att.) – atlētisks, vīrišķīgs karavīrs, kurš uzvarējis ļaunumu – neglīto vācieti ar sāpēs izķēmotu seju. Gadskaitlis 1915. norāda uz cerību par uzvarošo kara noslēgumu. Līdzīgas ainas varam redzēt visā Krievijā izdotajā periodikā, plakātos un atklātnēs, kā “Ar Dievu, jaukie kungi, bez jums ir jautrāk!”,⁷⁵⁹ kur kompozīcijas centrā ir hiperbolizēts krievu varonis ar punduriem – ienaidniekiem.

Nosodot vācu nāciju un vācu kultūru kopumā, kādā karikatūrā pat vecs, neglīts, bet eleganti ģērbts vācu profesors⁷⁶⁰ vēlēties iedvesmoties no valdnieka laupīšanas prasmēs. Vācu militāristus vizualizēja kā asinskārus kanibālus, piemēram, “Kāda vācu “varonīgā” ģenerāļa mielasts pēc kaujas pie Varšavas” (2.217. att.), vācietis burtiskā veidā notiesājis upuri. Detalizētā antivaronā portretā uzsvērts dzīvnieciskums, trulais skatiens ir tukšs un apātisks.

Žanis Šēnbergs bija autors gandrīz visai izdevuma mākslinieciskajai apdarei: gan patriotiski iedvesmojošiem zīmējumiem, gan meistarīgām karikatūrām. Viņa rokraksts ir daudzveidīgs: no primitīvi robusta, ekspresīvi dramatiska līdz eleganti atbrīvotam, noskaņa – no izteikti kareivīgas līdz neziņai, apmulsumam un skumjām.

⁷⁵⁵ T. Lipe (Lipins?). “Izmocītā Beļģija”. // *Kāvi*. – 1915. – Nr. 12–13, vāks.

⁷⁵⁶ T. Lipe (Lipins?). “Skandināvijas valdnieku saeima Malmē”. // *Kāvi*. – 1915. – Nr. 14–15. – 24. lpp.

⁷⁵⁷ Tikai atsevišķi darbi tapuši steigā (Ž. Šēnbergs. “Balagānā”. // *Kāvi*. – Nr. 5. – 8. lpp.).

⁷⁵⁸ *Kara Kāvi*, drukāts pie K. Orlovska un dēla, Rīgā.

⁷⁵⁹ Anonīms. “С Богом, милые гости, без вас веселей!”. Izdevniecība “*Рассвет*”, Kijivā. КП 363389/185 (1914–1916); attēli no Pēterburgas Vēstures muzeja atklātņu kolekcijas. Publ.: <http://www.spbmuseum.ru/funds/385/48070/> (sk. 08.01.2017.).

⁷⁶⁰ Ž. Šēnbergs. “Kāda Vācijas profesora morāle”. // *Kara Kāvi*. – 1914. – Nr. 1. – 4. lpp.

1915. gadā iznāca *Jaunie Kara Kāvi* (1915),⁷⁶¹ un galvenais karikatūrists joprojām ir Žanis Šēnbergs, piedāvājot no sadzīves karikatūrām līdz nežēlīgai satīrai par kara tematiku.⁷⁶² Izcelta panika, kāda pārņem ienaidniekus bailēs no Krievijas, ko simbolizē milzīgs lācis (2.218. att.). Visnožēlojamākais veidols ir ģenerālim Rīdigeram Golcam (*Rüdiger Graf von der Goltz*, 1865–1946), kurš priekšplānā zīmēts kā sīks krancis. Dinamiskajā kompozīcijā komismu nodrošina personāžu samēra un noskaņas pretstati, kā arī antropomorfo un zoomorfo tēlu veidsmīgs izmantojums.

Smiltēnē iznākušā žurnāla *Strēlnieks* (1917)⁷⁶³ amatnieciskos kokgriezumus – vāku un viņjētes – zīmējuši rezerves pulka strēlnieki Edvards Gruzīņš un J. Celms, kokā griezis strēlnieks Rūdolfis Skujiņš. Nodaļā “Satīra” solīts nesaudzīgi grauzīt dzīves dīvainības, tomēr lielāko daļu vizuālā materiāla nevar klasificēt kā karikatūras. Kopumā formveides stilizācijai piemīt pārspīlēta ekspresija, kas piešķir traģikomisku noskaņu. Kā karikatūra ar grimstošu, izmisušu vācieti, kurš meklē glābiņu (2.219. att.). Kokgriezuma asās šķautnes pastiprina viņa bezcerīgo stāvokli, kuru izsmej, domājams, latvietis krastā, tāpat drošībā. Vienkāršotā grafiskā formveide izceļ laužtos līniju ritmus, piešķirot ainai primitīvu stūrainību.

Strēlnieki bija līdzstrādnieki 3. Kurzemes latviešu pulka izdotajam žurnālam *Cīņas Biedrs* (1916–1917).⁷⁶⁴ Tajā ir gan iedvesmojošas ainas ar drosmīgiem karavīriem, gan dažas karikatūras, kas asi izsmej ienaidnieku, piemēram, “Vilhelms kā miera eņģelis” (2.220. att.), savā lakonismā tuvinās elegantam heraldikas paraugam, kura kompozīcijā ritmisku saspēli veido vērsa ragi, Vilhelma II ūsas un ērgļa spārni. Citā ainā vācu valdība vizualizēta palaidnīga puišļa veidolā,⁷⁶⁵ kurš nožēlo izdarīto un solās mātei Vācijai turpmāk būt paklausīgs un mierīgs.

No kara laika atklātnēm kā veidsmīga minama Jāņa Dreslera 1917. gadā zīmētā “Brīvā Krievija” (2.221. att.), kurā Krievijas imperators Nikolajs II apžīlbis no uzlecošās brīvības saules spožuma. Kā zināms, tieši saule kļuva par galveno elementu arī jaunās Latvijas valsts oficiālo simbolu ikonogrāfijā. Jaunā mākslinieka zīmētprasmes vēl ir pieticīgas, bet kompozīcija izceļas ar lakonisku skaidrību un precīzu idejas atklāsmi, demonstrējot daudzo latviešu lolotās naivās cerības uz Krievijas “gaišo” nākotni pēc monarhijas gāšanas.

Pamazām karikatūrās arvien noteiktāk tika pausts vēstījums par impēriju norietu un jauna vēsturiskā posma sākumu, kurā sāk iezīmēties arī Latvijas autonomijas ideja.

Pirmā pasaules kara apstākļos iznākušajos laikrakstos vērojama fragmentāra pievēršanās karikatūras jomai.

⁷⁶¹ *Jaunie Kara Kāvi*, drukāts pie K. Orlovska un dēla, Rīgā. Tikai viens numurs pieejams LNB.

⁷⁶² Ž. Šēnbergs. “Divas fāterlandes”. // *Jaunie Kara Kāvi*. – 1915. – Nr. 2, vāks.

⁷⁶³ *Strēlnieks*, ilustrēts literārs, politisks un sabiedriska žurnāls (mākslinieciski noformēti pirmie 6 numuri no pavisam 9 iznākušajiem), red. un izd. podporučiks A. Rutkis, Smiltēnē.

⁷⁶⁴ *Cīņas Biedrs*, 3. Kurzemes latviešu pulka žurnāls, izd. 3. Kurzemes latviešu pulks, Rīgā. Zīmēja: E. Virza, A. Filka, A. Bergs u.c.

⁷⁶⁵ A. Bergs. Bez nosaukuma. // *Cīņas Biedrs*. – 1917. – Nr.7. – 22. lpp.

II.4.3. Ieskats Padomju Krievijas politiskajā propagandā

Latviešu karikatūristu mākslas vide nebija homogēna, Krievijā strādājošo mākslinieku vidū veiksmīga izvērtās Aleksandra Apsīša (1880–1943), Ps. Aspids, A. Petrovs, Čūska, Skits, Oseņevs, radošā darbība, kurš pamatoti pieskaitāms pie padomju politiskā plakāta pamatlicējiem. 1894. gadā viņa ģimene pārcēlās uz Pēterburgu, kur tika pabeigta Ļeva Dmitrijeva-Kavkazska (*Лев Дмитриев-Кавказский*, 1849–1916) mākslas studija. Kā ilustrators un karikatūrists veiksmīgi darbojies periodikā (*Родина, Звезда, Нива, Дух времени* u.c.) un grāmatu mākslinieciskajā apdarē, kā Ļeva Tolstoja (*Лев Толстой*, 1828–1910) romānam “Karš un miers” (1912), aktīvi iekļaujoties lielpilsētas mākslas dzīvē. Pieprasīti kļuva jau viņa Pirmā pasaules kara stāstošie tēlojumi ar bagātīgu alegoriju izmantojumu, bet tieši pēcrevolūcijas laiks kļūst nozīmīgākais viņa profesionālajā karjerā. Tolaik vēl nebija izveidojusies proletariāta jaunā revolucionārā ikonogrāfija, nebija skaidrs, kādam jābūt saturam, tāpēc vairākums no Aleksandra Apsīša trīs gadu laikā radītajiem aptuveni 50 politiskajiem plakātiem (litogrāfijas tehnikā ar 4–6 krāsu izmantojumu) nereti tiek kritizēti, tomēr netrūkst arī atzinīga šī klasiskā mantojuma vērtējuma.⁷⁶⁶ Propagandas un aģitācijas plakātus mēdz iedalīt heroiskajos un satīriskajos, Apsīša zīmētie pieder pie pēdējiem, jo tajos bija karikatūristiski paņēmieni. Vjačeslavs Polonskis (*Вячеслав Полонский [Вячеслав Гусин]*, 1886–1932) savulaik viņu nodēvējis par viduvēju zīmētāju, kura pirmos darbus šajā jomā pat nevar nosaukt par plakātiem, jo paraugu kvantitāte neatbilst kvalitātei.⁷⁶⁷ Šis nosacītais plakāts bija pārejas forma no vecās litogrāfijas skolas uz jaunu, laikmetīgāku, “ekspresionistiskāku” plakāta traktējumu.⁷⁶⁸ Skatītāju uztveri spēcīgi ietekmēja arī lubu zīmējuma iedibinātais tradicionālais alegorisms.⁷⁶⁹

Traģikomiskajā “Atriebībā cariem”/“*Миценье царям*” (2.222. att.) cars un pops traktēti satīriski, savukārt alegoriskā bagātnieka figūra Romas leģionāra veidolā netraucē vēstījuma uztverei. Tieši salīdzinoši lielais reālisms bija šīs litogrāfijas veiksmes iemesls.⁷⁷⁰ Jūgendiskie mākoņu ritmi, kas sasaucas ar pātagas liekumu, ienes uzskatāmību un vienotību detalizēti stāstošajā kompozīcijā.

Lakoniskāks un tāpēc izteiksmīgāks ir plakāts “Ar mānītiem brāļiem”/“*Обманутым братьям*” (2.223. att.), kura centrā hiperbolizētā varoņa/strādnieka figūra cīnās ar imperiālistisko hidru, kuras piecas galvas simbolizē Austroungārijas, Anglijas, Vācijas, Krievijas un Turcijas valdniekus.

Čūska/hidra bija viena no populārākajām ienaidnieka alegorijām pilsoņu kara laikā. Pirmās revolūcijas gadadienas svinību laikā mēdza pat simboliski dedzināt hidras atveidu,⁷⁷¹ bet, iespējams, arī mācoties Ļeva Dmitrijeva-Kavkazska mākslas studijā, mākslinieks iepazīna antīkās mitoloģijas iecienītāko tēlu galeriju. Plakātā redzam, ka gigantisks

⁷⁶⁶ Кабанов Н. Три жизни Александра Апсита. // Газета Сегодня. – 20.12.2017. – Publ.: <http://vesti.lv/news/tri-zhizni-aleksandra-apsita/print> (sk. 10.07.2018.).

⁷⁶⁷ Русский революционный плакат. / Вячеслав Полонский. – Москва: Государственное издательство, 1925. – С. 29. Publ.: <http://tehne.com/node/6283> (sk. 07.10.2018.).

⁷⁶⁸ Там же, – С. 87.

⁷⁶⁹ Там же, – С. 31.

⁷⁷⁰ Русский революционный плакат. / Вячеслав Полонский. – Москва: Государственное издательство, 1925. – С. 31.

⁷⁷¹ Vairāk par to *Bonnell V.E. Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin.* – University of California Press Berkeley, Los Angeles, London. – 1997. – P 195.

ienaidnieks pieprasa tikpat gigantisku varoni. Abu pretspēku milzīgās proporcijas pastiprina industriālā ainava fonā un dažādu valstu karavīri, kas kā sīki liliputi savstarpēji karo milzeņa pakājē. Pievienotais Demjana Bednija (*Демьян Бедный [Ефим Придворов]*, 1883–1945) dzejolis, varoņa miers un gatavība izšķirošajam kaujas noslēgumam nodrošina propagandas plakāta mērķi – ātrāk pievienoties sarkanarmiešiem, lai uzvarētu karu. Aleksandram Apsītim izdevies ar spēcīgu grotesku kariķēt valstu līderus, saglabājot saikni ar realitāti, tātad atpazīstamību un ticamību. Jāatzīmē, ka populāro alegoriju izmantoja arī 1905. gadā, dēvējot to par revolūcijas hidru, kura vēlas savā nepiepildāmajā rīklē ieraut un saplosīt visu, kas gadās viņas iznīcinošajā ceļā.

Šie plakāti guva ievērojamu atzinību, piesaistot ar drosmīgo saturu un novitāti. Var teikt, ka pirmo reizi tauta ieraudzīja savus nīstamos ienaidniekus, aktuālākās problēmas, sajuta izšķirošās cīņas neremdināmo naidu utt.⁷⁷²

Līdzīgi kompozicionālie un sižetiskie principi novērojami arī vēlākajos politiskās aģitācijas un citos vizuālās mākslas piemēros neatkarīgi no politisko spēku orientācijas. To redzam arī vietējā kontekstā – Nacionālās apvienības vēlēšanu uzsaukumā (2.224. att.), kurā divas pūķa galvas apzīmē sociālismu un komunismu. Mākslinieks izvēlējies pārbaudīto kontrasta principu, kas balstās binārajos pretstatos: ideālvaroņa veidols un poza piešķir viņam pārlicinoša uzvarētāja statusu, bet viņa pretinieka naivā zīmējuma maniere to padara līdzīgu nevarīgai spēļmantai. Iepriekšējā piemērā strādnieku šķiru simbolizēja sarkanā krekla krāsa, bet šeit tā izvēlēta “sarkanā nezvēra” raksturojumam.

Karikatūras jomu reprezentē Aleksandra Apsīša 1812. gadam veltītā karikatūru sērija atklātnēm, kuras galvenais varonis bija Napoleons u.c. nožēlojami francūži. Rūpīgi detalizētājā humoristiskajā zīmējumā “*Franču vojažērs*”/“*Французский вояжер в 1812 г.*” (2.225. att.) grafiķis ironizējis par francūžu kaunpilno bēgšanu. Reālistiskā zīmēšanas maniere savienojumā ar minimālistisku deformāciju un komisma elementu klātbūtni nodrošina sižeta vieglo uztveramību un iedarbību. Centīgais spalvas zīmējums piešķir arī pārējām ainām amatniecisku primitīvismu. Atklātnes ar viņa alegoriskajiem zīmējumiem iespieda arī Otrā pasaules kara laikā.

Neraugoties uz ievērojamo atpazīstamību Padomju Krievijā, Aleksandrs Apsītis atgriežas dzimtenē (1921), kur pievēršas grāmatu ilustrācijām, periodikas mākslinieciskajai apdarei, komerc reklāmai.

Mākslas zinātniece Ingrīda Burāne apzīmējusi viņu kā reālistu ar jūgendam raksturīgām iezīmēm, uzteicot veiklās zīmētāja dotības, vienlaikus norādot uz labas mākslas izglītības trūkumu.⁷⁷³ 1939. gadā mākslinieks dodas uz Vāciju, kur 1943. gadā mirst.⁷⁷⁴

⁷⁷² Turpat. – P. 28.

⁷⁷³ Burāne I. Apsītis Aleksandrs // Māksla un arhitektūra biogrāfijās / Galv. red. A. Vilsons.– Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1995. – 1. sēj. – 29. lpp.

⁷⁷⁴ A. Apsīša nozīmi mākslinieciskajā vidē apliecina arī 2018. gada 21. martā Nacionālo literatūru bibliotēkā (БНЛ) notikušais radošais vakars “Latvieši Pēterburgā”, kurā mākslas zinātnieks Andrejs Djačenko (*Андрей Дьяченко*) nolasīja lekciju “Mākslinieka A. Apsīša daiļrade”. Творческий вечер «Латыши в Петербурге»// Межрайонная централизованная библиотечная система им. М. Ю. Лермонтова. – 2018. – 21. марта. Publ.: <http://lermontovka-spb.ru/calendar/6924> (sk. 01.09.2018.).

II.4.4. Ieskats pretpadomju aģitācijā ārpus Krievijas

Virrkne krievu karikatūristu aktīvi darbojās otras nometnes jeb pretpadomju aģitācijas laukā, zīmēja politiskos līderus, Ļeņinu (*Владимир Ленин*, 1870–1924) kā biedējošu hibrīdu, kurš piesavinājies vācu naudu, lai finansētu revolūciju.⁷⁷⁵

Atsevišķu uzmanību ir pelnījis Jēkabs Belzēns, kurš pēc 1917. gada revolūcijas pameta padomju Krieviju un, nedaudz uzturoties Latvijā un Igaunijā, 1919. gada vasarā nokļūst Berlīnē, kas bija nozīmīgākais krievu emigrantu “pirmā viļņa” kultūras centrs. Diasporas pārstāvji nodarbojās ar aktīvu izdevējdarbību: grāmatas, periodiskie izdevumi, to skaitā dažādu politisko kustību izdevumi. Mākslinieks turpina karikatūrista praksi, zīmējot skaudras politiskās karikatūras eseru (Sociālistu revolucionāru partija/*Партия социалистов-революционеров*) laikrakstam *Голос России* (1919–1921),⁷⁷⁶ kuru pusgada veikuma apkopojums tika izdots atsevišķā izdevumā “Trauksmainā laikmeta varoņi” (*«Герои смутного времени»*, 1921).⁷⁷⁷

Albuma ievadrakstā (autors N. Risto/*Н. Рысто*) lasāms, ka “Mūsu tumšā laika vēsturnieks vēl guļ šūpulī, avīzes hronists velīgi cīnās atrisināt nobriedušus jautājumus, tikai karikatūrists ir spējīgs tikt galā ar mūsdienības bezjēdzīgo nežēlību un muļķību. (..) Smieklus nereti pārtrauc lēkmjveidīgas spazmas. (..) Satīras uzplaukums liecina par visa laikmeta slimīgumu. (..) Tās smieklī ir pēdējais izmisuma šļupsts. Sīko ļautiņu cīņa ar gigantiska izmēra problēmām īpaši ierosina strādāt karikatūrista zīmulim. Tas ir milzīgo neveiksmju laiks, (..) apspekulēto spekulantu, apmānīto apmānītāju (..)”.

Mākslinieks atlasījis svarīgus Krievijas iekšpolitikas un ārpolitikas notikumus un personāžus, izsmējis “skumjo Eiropas konferenču traģikomēdiju” u.tml. Uz izdevuma vāka (2.226. att.) redzam ieinteresētos un sajūsminātos politiskos līderus daudzfigūru kompozīcijā, kā arī pašu notikumu “dokumentētāju” – Jēkabu Belzēnu ar bloknotu. Oktobra revolūcijas negaidītais sākums un impērijas sagrāve iesvieda notikumu epicentrā godkārtīgus, asu izjūtu alkstošus personāžus, kuri mēģināja veidot jaunus politiskos spēles noteikumus. Tā kā 1917. gada revolūcijas gaitas (kā arī cēloņu un sekū) dziļāka analīze nav šī darba mērķis, autore apskatīs tikai dažas karikatūras, lai raksturotu Jēkaba Belzēna pienesumu, izceļot pretrunīgās personas jeb “varoņus un ļaundarus” vēstures pagrieziena punktā. Mākslinieks atklājis arī starptautiskās sabiedrības attieksmi pret notiekošo, zīmējot lielvalstu (Anglijas, ASV, Francijas, Ķīnas) pielūgsmi Krievijas resursu jeb “Zelta teļa” elktēla priekšā, kā arī savtīgu mērķu noteiktās, savstarpējās nesaskaņas, bet Valstu savienību (Antanti) vizualizējot nevarīgas večiņas veidolā.

Zīmētājs demonstrējis savas satīriskā portretista dotības, pārspīlējot atpazīstamo personāžu fizionomiskās īpatnības un radot plašu tēlu galeriju. Visbiežāk izvēlēta trijotne: Ļeņins, Ļevs Trockis (*Лев Троцкий [Лейба Бронштейн]*, 1879–1940) un Kārlis Radeks (*Karol Radek*, 1885–1939), redzams arī Pjotrs Vrangelis (*Пётр Врангель*, 1878–1928), Ismails Envers Pasha (*Ismail Enver Paşa*, 1881–1922), Deivids Loids Džordžs (*David Lloyd George*, 1863–1945), Pāvels Bermonts-Avalovs (*Павел Бермонт-Авалов*, 1877–1973) u.c.,

⁷⁷⁵ V. Šavrins. Bez nosaukuma. *Пулемёт*. – 1917. – Nr. 11. – 11. lpp.

⁷⁷⁶ *Голос России*, krievu neatkarīgās politiskās (vēlāk demokrātiskās) domas dienas avīze, pirmais red. G. Šumahers (*Г. Шумахер*), Berlīnē.

⁷⁷⁷ Arī šo J. Belzēna karikatūru materiālu darba autorei atvēlēja K. Ābele.

kā arī valstu alegoriskos atveidus: franču Mariannu, angļu Džonu Bulu, amerikāņu tēvoci Semu u.c.

Padomju tautas tēls atklāts vispārināti – padevīga un bezpersoniska armija, skrandains, kaulains un izbadējies bars vai monolīta vergu masa, kā karikatūrā “Apvienotais proletariāts” (2.227. att.). Tajā minētās avangarda trijotnes centrā zīmēts jaunais “cars” – Ļeņins, izsmejot absurdo patosu un proletariāta diktatūras triumfu.

Ironija par marksisma utopiju rādīta arī “Pēdējā Maskavas internacionālē” (2.228. att.), kur no slavenās groteskā trijotnes brutāli atbrīvojas proletariāta pārstāvji mežonīgu huligānu veidos, lai viens no viņiem tūlīt ieņemtu vietu imperatora tronī. Tādējādi norādīts uz patstāvīgām savstarpējām nesaskaņām un vardarbīgajām varas alkām lielinieku grupējumu vidū.

Satīrā “Lielinieku Apokalipse” (2.229. att.) izvēlēti Atklāsmes grāmatas sestajā nodaļā (1.–8.) aprakstītie jātņieki, kas simbolizē dažādus pasaules gala beigu notikumus. Kā pirmais jātņieks jeb nežēlīgais antikrists uz balta spēļu zirdziņa redzams Ļeņins. Pretrunā iznīcinošo jātņieku ikonogrāfijai ievērojamā politiskā figūra atgādina Budu – apaļīgu un omulīgu, sēžam lotosa pozā ar nimbu. Viņa viltīgais smīns varētu būt gan ironija par vadoņa humora izjūtu, gan izolēšanās no posta un iznīcības, ko nesa revolūcija. Jātņieku līderpozīcijās nākamais traucas Ļevs Trockis. Odiozais līderis vizualizēts kā mežonīgas, slepkavnieciskas psihozes pārņemts fanātiķis ar asiņainu cirvi, viņam seko viens no populārākajiem karu un revolūciju simboliem – Nāve ar izkapti skeleta veidolā. Tēli zīmēti kaili, kas pastiprina sarkanā terora vizualizācijas apokaliptisko noskaņu.

Satīras “Ne kraukļu bars salidojīs...” («*He стая воронов слеталась...*») centrā gul mirstošās Krievijas idealizētais tēls pazīstamā politiskā bestiārija ielenkumā, kas zīmēti kā vienots maitasputnu uzlidojums. Uz galvenā bendes, kas ir nosiekalojies britu lauva, ķermeņa lasāma Lielbritānijas augstākā un viena no senākā bruņinieku ordeņa (*The Most Noble Order of the Garter*) devīze: “Kauns tam, kurš sliktu par to padomā” (*Honi soit qui mal y pense*), turpat līdzās nogalināto ieinteresēts vēro izplūkāts Francijas simbols – gallu gailis, bet stūrī atstumts skrandains vācu ērglis. Lai pastiprinātu dinamiku, kompozicionālais centrs novirzīts pa kreisi, bet no otrā plāna traucas palīgi – amerikāņu tēvocis Sems un Japāņu simbolizējošs personāžs. Priekšplānā zīmētais sīciņais suns varētu būt gan mopsis, ko mēdz dēvēt par savstarpējas uzticības alegoriju, gan buldogs – mazāk lietotais Anglijas simbols.

Kopumā Jēkabs Belzēns politisko reāliju destruktīvos procesus paudis ar nežēlīgu satīras intensitāti, izmantojot “melno humoru”, lai attēlotu dramatiskos notikumus kā civilizētās pasaules gala vīzijas. Vērojami mēģinājumi atsegt marksisma-ļeņinisma ideoloģijas un propagandas būtību, komplicētās manipulācijas ar masām, piedāvājot spilgtu un atpazīstamu patiesas demokrātijas ienaidnieka tēlu. Lai radītu “briesmoņu” veidolus, zīmētājs nav izmantojis galēju dehumanizāciju, demonizāciju u.c. izplatītus karikatūristu paņēmienus, tā vietā viņš ar precīzām līnijām kariķējis atpazīstamo personu ārieni un izvērsis teatrālas traģikomēdijas situāciju. Lai vizualizētu ne tikai lielinieku teroru, bet paradigmu maiņas ideju, zīmētas masu nekārtības, haoss un panika civiliedzīvotāju vidū, pielīdzinot notiekošo ļaunam murgam. Grafiķis lietojis arī rasistiskos (īpaši ebreju un musulmaņu atveidojumā) un noteiktu sociālu grupu (militāristu, cariskās birokrātijas, garīdzniecības) stereotipu kariķēšanas paņēmienus.

Iespējams, steiga, ierobežotās tehniskās iespējas vai traģisko notikumu tematika noteica atteikšanos no formveides variācijām, neizklaidējot skatītāju ar savas mākslinieciskās

profesionalitātes daudzveidības demonstrējumiem. Sižeta atklāsme ir skaidra un pārliecinoša, lai palīdzētu lasītājam saprast notiekošās katastrofas apmērus, nopietnību un iespējamās sekas. Diemžēl nav bijusi iespēja izmantot krāsu simboliku, kas padarītu vēl izteiksmīgāku labo un ļauno spēku pretnostatījumu, bet tiek izmantota deformācija, hiperbolizācija u.c. paņēmieni amorālo “likteņa lēmēju” kritikā. Stāstošajos tēlojumos lielākoties lietots robusts, vienkāršots spalvas zīmējums, kustības ekspresija, nereti izteikta detalizācija. Izmantoti idealizēti pozitīvo un kariķēti antivaroņu tēlu pretstati. Saraustītā, laužītā līnija un primitīvā stūrainība varētu atbilst arī autora emocionālajam stāvoklim, jo viņš bijis aculiecinieks revolucionārajiem notikumiem.

II.4.5. Jaunpieteiktā valsts – laiks pēc Latvijas Republikas proklamēšanas (1918–1920)

Kā pirmais latviešu humoristiski satīriskais izdevums pēc neatkarības pasludināšanas tiek minēts žurnāls *Nākat, ļaudis, skatīties, kādi Ērmi tīrumā* (1918–1919)⁷⁷⁸ ar anonīmu humoristisku vāka titulvinjeti un pāris politipāžām.

Šī perioda svarīgākie vēsturiskie notikumi norisinājās “mazajā nabadzīgajā Valkā”, ko Kārlis Skalbe nodēvējis par Latvijas Betlēmi,⁷⁷⁹ jo tur 1919. gadā Latviešu Nacionālā padome pasludināja Latviju par nedalāmu, neatkarīgu valsti. Valka bija arī pēdējais patvērums latviešu sabiedriskajām organizācijām un periodikai. Te sāka izdot nozīmīgākos žurnālus *Skudra* (1919)⁷⁸⁰ un *Skudras*⁷⁸¹ (1920) – trauksmainā un izšķirošā laika simbolisku hroniku. Izdevēji solīja, ka *Skudra* smiesies, kur tas būs vajadzīgs, un dzels, kur cits vairs nelīdzēs, kā arī aicināja talkā līdzīgi domājošos. *Skudras* tēls vizualizēts dzeļošs, šaujošs u.c. darbībās. Redaktors un mākslinieks bija Jānis Sprinģis, kurš žurnālistikā darbojās vismaz kopš 1917. gada.⁷⁸² Valkas grāmatizdevēja un sabiedriskā darbinieka Jāņa Rauska (1873–1967) spiestuvē 1919. gada augusta sākumā iznāca *Skudru* pirmais numurs. Pārsteidzoša kara apstākļiem ir izdošanas regularitāte, numuru skaits un karikatūru daudzums, no kurām lielākā daļa veiktas kokgriezuma tehnikā. Tomēr pēc astotā numura varas iestādes izdevumu aizliedz, jo, arī kā tajā lasāms, “Valkā vairs nav ne tintes, ne papīra – viss kaput un visam jāput”.⁷⁸³

Jānis Sprinģis izcēlis straujo notikumu maiņu pavadošo baiļu gaisotni, spēcīgos un rafinētos ienaidniekus, nogaidošos sabiedrotos, individuālo morāli, drosmi un spēju mobilizēties. Grafika rokrakstam⁷⁸⁴ raksturīga lakoniska formu stilizācija, laukumu ritmisks kārtojums un to daudzveidīgs aizpildījums, izteikti dinamisks līniju ritms. Visbiežāk, atveidojot debesis, izmantots diagonāls svītrinājums ar elipses formas mākoņiem, kuru formas ritmiski sasaucas ar līdzīgām formām kompozīcijas lejasdaļā. Nereti izvēlēties pazeminātu horizonta līniju un zemu skatupunktu, pietuvinājis monumentalizētos tēlus skatītājam, kariķējis robusti vienkāršotus sejas vaibstus, bet ķermeņu deformācijās mēdza masivizēt apakšdaļu, īpaši pēdas.

Atklājot situāciju pēc ilgstošās karadarbības, jaunā valsts vizualizēta kā apjukusi sieviete tautas tērpā (2.231. att.). Asimetriskās kompozīcijas priekšplānā izcelts galvenais antivaronis – fon der Golcs. Ģenerālis visžēlīgi palaiž Latviju bīstamā ceļā “uz austrumiem” – tieši lielinieku slazdos. Aktuālais politiskais vēstījums precīzi sasaucas ar Raiņa dzejoli (1916): “Ilgu vējš, cīņas laiva / Sāpju jūra pārbraucama. / Aiz tās lielās sāpju jūras / Staigā ļaudis dziedādami / (..) Brīvajā Latvijā.” Līniju sablīvējums piešķir ainai ekspresīvu trauksmainību, fragmentārā kompozīcija pastiprina nedrošības noskaņu, zīmīgās detaļas (paslēptais duncis, mīnas jūrā) – briesmu pilno realitāti un neskaidro valsts nākotni.

⁷⁷⁸ Noslēdzošā, trešā nosaukums “Ērmi Tīrumā”, izd. sab. “Zeme” agrākā P. Skrastiņa spiestuvē, Valmierā.

⁷⁷⁹ Skalbe K. Latvijas iecerēšana. Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 147.–148. lpp.

⁷⁸⁰ *Skudra*, humora un satīras mākslas žurnāls, izd. J. Rauska, red. J. Sprinģis, Valkā, ar 1920. g. Rīgā

⁷⁸¹ Ar šo nosaukumu J. A. Kukura žurnālā *Varavīksne* (1914–1916) bija humora lapaspuse (ar 1915., Nr. 17.)

⁷⁸² Tērbatā kā latviešu rezerves pulka strēlnieku žurnāla *Brīvās Domas* red., vairākās igauņu laikrakstu redakcijās.

⁷⁸³ *Zalcmanis R.* Latviešu satīrs smejas. – Rīga: Avots, 1994. – 9.–11. lpp.

⁷⁸⁴ J. Sprinģa rokraksts atpazīstams, pat norādīts cits autors (M. Gauja. “Pagasta avīze”. // *Skudra*. – 1919. – Nr.7. – 112. lpp.)

1920. gadā žurnālā iespieda krāsainas ilustrācijas, izvēršot kritiku gan pret vācu baroniem, gan cariskās Krievijas, gan Sarkanās armijas uzbrukumiem. Ienaidnieku metodes bija rafinētas, tāpēc izskanēja jautājums: “Kas pret mums karo?”⁷⁸⁵

“Rūpes” izdaiļot vientiesīgi smaidošo Latviju ar krellēm karātavu virves formā redzam ainā “Pakalpīgie baroni” (2.232. att.). Karikatūra ilustrē avižu ziņas par Pāvelu Bermontu-Avalovu atbalstījušajiem baroniem, kuri vēlāk uzdevās par Latvijas Republikas atjaunotājiem. Vācbaltieša veidols ir ikonogrāfisks vācu kolonizatoru paraugs: profilā izcelts lielais deguns, koptās ūsas, tipiskā medību cepure, kārnais stāvs, tērpts elegantā frakā un mirdzošos zābakos, kontrastu veido iztapīgā poza pret ļauno skatienu, kas nodod patiesos nolūkus.

Par posmu pēc Latvijas valsts proklamēšanas līdz atzīšanai *de jure* ironizēts karikatūrā “Anglijas politika”,⁷⁸⁶ kurā Džons Buls kā varens vīrs simbolizē uzvarējušo lielvaru attieksmi pret Latviju, kas zīmēta kā mazs, nosiekalojies šunelis. Apkārt ir līdzenums, vārgi kociņi un kraukļu bari, kas ilustrē jaunās valsts skarbo veidošanās laiku.

Līdzās simboliem un alegorijām karikatūrists radījis arī vēsturisko tēlu oriģinālas versijas, kā Aleksandra Kolčaka, kurš vēlējās sajusties kā izšķirošais monarhijas glābējs (2.233. att.). Fotogrāfijās harizmātiskais līderis redzams bez ūsām un bārdas, iespējams, grafiķis, pievienojot šīs zīmīgās detaļas, vēlējies uzsvērt lielvalsts šovīnistiskos centienus un krievu tautības pārstāvju kultūras trūkumu. Citviet groteskāka hibrīda veidolā viņš simbolizēja Krievijas imperiālismu,⁷⁸⁷ bet kādā ainā Kolčaks redzams bēgošs, jo pat “matuška” Krievija viņu padzen.⁷⁸⁸

Jaunā Latvijas valsts tiek simboliski zīmēta kā akmens, pret kuru sašķaida savu zīmīgi garo degunu Baltijas baronu personificējošs tēls,⁷⁸⁹ tādējādi karikatūrists uzsvēris jaunās republikas stabilo un nesatricināmo statusu, kā arī vācbaltiešu veltīgās pūles to sagraut.

Jānis Sprinģis piedāvājis latviešu sabiedrisko darbinieku un inteliģences šaržu galeriju, Raiņa portretā (2.234. att.) demonstrējot atzīstamas psihologa dotības: literāta profilā hiperbolizēti augstā piere izcelta kā intelekta apliecinājums, aizplīvurotais, atsvešinātais skatiens vēsta par gremdēšanos filozofiskās apcerēs. Iespējams, Ernsta Zīverta/Zīvarta un Jāņa Roberta Tillberga Raiņa portreti un šaržs pirmajos *Svaros* varēja atstāt ietekmi uz šī tēla interpretācijām.

Šaržu sērijā “Latvijas jaunajās spēļu kārtis” grafiķis ir neitrālāks, nekā zīmējot Kārli Ulmani (1877–1942) – “Ministru prezidentu un Zemnieku Savienības dūzi”,⁷⁹⁰ kas skaidrojams ar viņa simpātijām un cerībām attiecībā uz jauno politisko eliti. Jau 1920. gadā mākslinieks asi nosodīja atsevišķus līderus, norādot uz savtīgo Zemnieku savienības morāli, salīdzinot to ar cūku rijību,⁷⁹¹ kā arī kritizējis bezpartejisko politiku pasivitāti.

Jānis Sprinģis atkārtoti ironizējis par modernistu pārmērībām, piedāvājot savas versijas par tādiem avangarda virzieniem kā ekspresionisms⁷⁹² un kubisms, izmantojot atbilstošos formālos līdzekļus attiecīgo vēsturisko notikumu vizualizācijas formveidē.⁷⁹³

⁷⁸⁵ Poriets J. Lielās cīņas ainas. III. // Jaunākās Ziņas. – 1919. – Nr. 123. – 1. lpp.

⁷⁸⁶ J. Sprinģis. “Anglijas politika”. // Skudra. – 1919. – Nr. 7, vāks.

⁷⁸⁷ J. Sprinģis. “Melnā čūska miltus mala vidū jūrā uz akmeņa...”. // Skudra. – 1919. – Nr. 1, vāks.

⁷⁸⁸ J. Sprinģis. “Krievija un viņas “atsvabinātāji””. // Skudra. – 1919. – Nr. 5. – 78. lpp.

⁷⁸⁹ J. Sprinģis. “Baltijas baronu ex libris”. // Skudra. – 1919. – Nr. 4. – 64. lpp.

⁷⁹⁰ J. Sprinģis. K. Ulmaņa šaržs. // Skudra. – 1919. – Nr. 7. – 108. lpp.

⁷⁹¹ J. Sprinģis. “Zemnieku Savienības Ex libris”. // Skudras. – 1920. – Nr. 2, vāks.

⁷⁹² J. Sprinģis. “Neekspresionista ekspresionistiskā mākslas pornogrāfija”. // Skudras. – 1920. – Nr. 3. – 47. lpp.

⁷⁹³ J. Sprinģis. “Sarkanā armija”. // Skudras. – 1920. – Nr. 4. – 61. lpp.

Zīmētājs variēja modernistu formālos paņēmienus arī karikatūrā “Ekspressionistu izstādē” (2.235. att.), pavadot tekstā pievienojot apmeklētāju izmisušo dialogu par avangarda mākslas ietekmi uz psihi – visas ār pasaules un personīgā ķermeņa pēkšņo modifikāciju kubu formā. Grafīķis asprātīgi vizualizējis šo ainu ģeometriskā kompozīcijā, formveidē variējot asas šķautnes. Arī krāsu izmantojums pastiprina ainas ekspresiju.

Kaut *Skudrai* nedaudz zīmējuši arī citi mākslinieki,⁷⁹⁴ galvenais autors ir Jānis Sprinģis, tāpēc žurnālu mākslinieciskais iekārtojums vērtējams kā vienots. Novērojamas viņa rokraksta stilistiskās un ikonogrāfiskās paralēles ar igauņu humoristiskā žurnāla *Sarjaja* vadošo karikatūristu darbiem, viens no viņiem bija virtuozais Oto Krustens (*Otto Krusten*, 1888–1937), kura rokrakstam raksturīga perfekti izkopta līnija, bet otrs profesionālākais un ražīgākais bija jau minētais Vello Agori, kura karikatūras redzamas arī latviešu žurnālā *Pikols*.

Savstarpējie kontakti bija arī tieši, šajā žurnālā atrodams igauņa Jāna Vahtras (*Jaan Vahtra*, 1882–1947) karikatūras, kura darbi atkārtoti iespiesti arī latviešu periodikā.

Jānis Sprinģis bija redaktors un galvenais mākslinieks⁷⁹⁵ arī žurnālam *Pikols* (1920),⁷⁹⁶ kurā karikatūras zīmējis Sergejs Civinskis (1895–1941), piemēram, primitīvus un brutālus “Padomju Krievijas tipus”.⁷⁹⁷ Nežēloja arī igauņus – grafīķis apspēlējis problemātiskās robežattiecības. Valkas pilsētu simbolizē ezis (2.236. att.), no kura igauņu milzis spiests sāpēs atbrīvoties. Groteskā tēla ķermenis un seja ir ekspresīvi deformēti, pazeminātais skatu punkts padara to līdzīgu kroplīgam spokam, kas izceļas uz krāsainā fona. Izdevuma vizuālajā materiālā karikatūras un vinjetes kontrastē ar vispārinātajiem valstsvīru šaržiem.

Stabilizējoties politiskajai situācijai, jaunu lapaspusi latviešu preses segmentā iezīmēja *Ilustrēts Žurnāls* (1920–1929),⁷⁹⁸ kurā darbojās pieredzējušie mākslinieki Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Indriķis Zeberinš, Vilis/Vilhelms Krūmiņš (1897–1977) u.c. Izdevums izcēlās ar augsta līmeņa poligrāfisko izpildījumu, daudzveidīgu saturu un bagātu vizuālo materiālu. Līdzās apsveikumiem, patētiskām slavas dziesmām brīvības cīnītājiem un gaišās Latvijas nākotnes vīzijām tika piedāvāts konkrētu steidzamo darbu uzskaitījums arī izglītībā un kultūrā. Lasītājus iepazīstināja ar grafiķu veidotajiem Satversmes Sapulces vēlēšanu cīņu politiskās aģitācijas plakātiem, to reklamēšanu pilsētvidē, jaunajām Latvijas pastmarkām utt. Zīmīgs ir Jāņa Roberta Tillberga titulzīmējums ar skaistu sievieti – Latviju, kas, atbrīvojusies no sveštautiešiem, stāv lepna un spēcīga uzlecošas saules fonā.⁷⁹⁹

Jau pirmajā numurā atrodamas vairākas saturiski un mākslinieciski augstvērtīgas karikatūras. Viens no jaunās valsts prioritārajiem uzdevumiem bija simbolikas izstrāde – otrajā numurā iespiests Riharda Zariņa Satversmes Sapulces apstiprinātais Latvijas ģerbonis. Karikatūristi aktīvi reaģēja uz šo procesu: Indriķis Zeberinš 1920. gada situācijā salīdzinājis

⁷⁹⁴ P. Grāvītis, A. Roziņš u.c.

⁷⁹⁵ Jāpiezīmē, ka viņš praktizējis t.s. pašplaģiātismu, nedaudz izmainot agrākās karikatūras, piem., “Patriote”, bet pilnībā mainot zīmējuma jēgu – no patriotiski antivāciskas uz izklaidējošu “Jūrmalas aina”. // *Pikols*. – 1920. – Nr. 1. – 16. lpp.

⁷⁹⁶ *Pikols*, Satīrisks mākslas žurnāls. izd. apgādniecība “Pikols”, red. J. Sprinģis, Rīgā. Reklāmā norādīti autori: R. Maurs, I. Zeberinš, A. Roziņš, V. Agori, A. Platnieks.

⁷⁹⁷ S. Civinskis. “Padomju Krievijas tipi”. // *Pikols*. – 1920. – Nr. 1. – 11. lpp.

⁷⁹⁸ *Ilustrēts Žurnāls*, līdz 1925. gadam – ilustrēts vispārēja satura nedēļraksts, red. A. Purits (līdz Nr.6), Līgotņū Jēkabs, A. Prande, R. Bērziņš, ar Nr.2 – aģentūra LETA (Latvijas Telegrāfa aģentūra) ar valdības materiālu atbalstu, Rīgā. Pateicoties A. Prandem (ar 1925.) kļūst par kvalitatīvāko mākslas un rakstniecības mēnešrakstu.

⁷⁹⁹ Tillbergs J. R. Bez nosaukuma. // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1920. – Nr. 1. – 1. lpp.

Latviju ar kārnū govi.⁸⁰⁰ Šo populāro salīdzinājumu karikatūristi lietojuši atkārtoti, līdzīgi kā ienaidnieka tēlu čūskas veidolā.

Pārsvārā vizuālo daļu veidoja fotogrāfijas, tomēr regulāri iespieda karikatūras, nereti atvēlot tām veselu lapaspusi, izvēršot vēstījumus sērijās. Norādot uz ārpolitikas apdraudējumiem – slēptajiem vāciešu politiskajiem nolūkiem,⁸⁰¹ izsmejot Padomju Krievijas nabadzību,⁸⁰² Latvijas iekšpolitikas problēmas,⁸⁰³ kā arī aktuālās sadzīves kolīzijas.

1920. gada 10. decembrī izdeva pirmo satīriskā žurnāla *Svari* (1920–1931)⁸⁰⁴ numuru. Leģendārais izdevums un tā nosaukums bija ieguvis dziļi simbolisku nozīmi, Riharda Zariņa vārdiem runājot, publika pieprasīja “ventilatoru” ne tikai politikā, bet dzīvē un sabiedrībā kopumā.⁸⁰⁵ Pirmais redaktors bija Jānis Roberts Tillbergs, vēlāk Alfrēds Purītis (Ps. Purvics/Purics, 1878–1936), Arnolds Ruberts (Ps. Ačuks, 1893–1960), Ernests Blanks (1894–1972), Ernests Rirdancis (Ps. Rirdāns, 1901–1954) u.c. Politisko satīru nodrošināja literāti⁸⁰⁶ un zīmētāji Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Indriķis Zeberīns, Vilis/Vilhelms Krūmiņš, Artūrs Cimmermanis (1886–1969), Eduards Brencēns, Pēteris Pētersons (1881–1937), Jēkabs Mangulis (1889–1968) u.c.

Kaut arī jauno *Svaru* veidotājiem līdzvērtīgu māksliniecisko līmeni un statusu sasniegt neizdevās (pat ne tehniskajā ziņā), tas kļuva par nozīmīgāko karikatūru izdevumu starpkaru periodā, un to var dēvēt par vienu no politiski neatkarīgākajiem žurnāliem.⁸⁰⁷

Mākslinieciski daudzveidīgāko karikatūru autors bija Jānis Roberts Tillbergs, atmaskojot un nosodot patriotisko ideālu aizmiršanu, straujo pilsoņu noslāņošanos, valdības savstarpējās nesaskaņas, merkantilās intereses, paviršu attieksmi pret darba pienākumiem utt. Līdzīgi kā pirmajos *Svaros*, viņš arī sadzīviskām ainiņām mēdza piešķirt asu politisku nozīmi.⁸⁰⁸

Viņa portretista dotības atspoguļo šaržu galerija, kurā vizualizēts jaunās valsts panteons – svarīgi politiķi un intelīgences pārstāvji. Vīrišķīga atbildības sajūta raksturo lakonisko Jāņa Čakstes (1859–1927) šaržu (2.237. att.), kurā izmantota virtuozī precīza līnija, kas valstsvīra skatienā izceļ koncentrēšanos un apņēmību smagam darbam. Grafika šarži ieņem patstāvīgu vietu *Svaros*, nodrošinot vērtīgu pienesumu latviešu vēstures personāliju albumam.

Sākot darbību aktīvajā politikā, Rainim adresētā kritika pieņēma spēkā: karikatūrā “Lira un lozungi” (2.238. att.) ironizēts par viņa jauno “karjeru”. Redzam, kā mainījušās cēlā dzejnieka gaitas un statuss: no dievišķa, slavas vainagota dižgara uz smago “kreisā” partijas biedra ikdienas darbu, izplatot proklamāciju kaudzes. Kaut arī dzejdara seja un ķermenis nav kariķēts, pretstatītās ainas ir krasi atšķirīgas, uzsverot izvēlēta dzīvesveida degradāciju.

⁸⁰⁰ I. Zeberīns. “Latvija un Spekulācija”. // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 3/4. – 36. lpp.

⁸⁰¹ Anonīms (R. Zariņš?). “Vācijas Sociāldemokrātiskās valdības izperinātās olas”. // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 1. – 28. lpp.

⁸⁰² Anonīms (V. Krūmiņš?). “Padomju Krievija ceļā uz Vakareiropu nodibināt tirdznieciskus sakarus”. // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 1. – 28. lpp.

⁸⁰³ Anonīms (I. Zeberīns?). “Kā mēs pielūdzam cara rubli”. // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 1. – 28. lpp.

⁸⁰⁴ *Svari*, satīriskais mākslas žurnāls, izd. Rīgā, izdevn. “Svari” dibinātāji: R. Zariņš, J. R. Tillbergs, A. Purītis.

⁸⁰⁵ Richarda Zariņa atmiņas, 2015. – 222. lpp.

⁸⁰⁶ L. Šanteklērs [M. Gailis], Kuri-Beri [A. Valdmanis], Dr. Pīgors [K. Mellups].

⁸⁰⁷ *Pelēcis V*. No Jaunās strāvas līdz Jaunajai Gaitai // Jaunā Gaita – 1968. – Nr. 70. Publ.:

http://zagarins.net/jg/jg70/JG70_Pelecis2.htm (sk. 26.06.2015.). Tomēr jūtama lojalitāte K. Ulmaņa darbībai.

⁸⁰⁸ *Brancis M.* Jānis Roberts Tillbergs, 1996. – 192. lpp.

Ieskicējot ārpolitisko gaisotni, zīmēta simboliska Ziemassvētku eglīte Tautu Savienībā,⁸⁰⁹ kas atklāj nicinošo un naidīgo attieksmi pret jaunajām Baltijas valstīm, kas zīmētas kā trīs mazas biklas meitenītes no lielvalstu (Francijas, Anglijas un Itālijas) pusēs. Marianna ir visagresīvākā un vēlas tās nekavējoties padzīt ar “vecu krievu zābaku”.

Svaros aktīvi darbojās Rihards Zariņš, zīmējot asprātīgas vinjetes,⁸¹⁰ izzobojot politiku ambīcijas, to skaitā Kārļa Ulmaņa,⁸¹¹ ironizējot par eksministru kundžu ”smago likteni”,⁸¹² izmantojot skaudru satīru, lai norādītu uz lielas tautas daļas kliezdošo nabadzību⁸¹³ utt. Pamatā saglabājot klasisko formveidi un nemainīgi perfektu izpildījuma manieri, piešķirot komisko elementu ar pavadtekstiem. Personāžu ārienē izmantojot neuzkrītošu kariķējumu, kā Zigfrīda Annas Meierovica (1887–1925) tēlā (2.239. att.), kurš attaisnojas Kārlim Ulmanim par diplomātiskā procesa, kā no “de jure” cenšas sasniegt “de facto” statusu, metodēm. Uzskatāmas ir grafiķa simpātijas Ministru prezidentam, kura miers pretstatīts ārlietu ministra apjukumam, panākot spilgtu politiku kontrastu.

Asprātīga aina vēltīta kareivīgo latviešu modernistu kritikai (2.240. att.). Rihards Zariņš minimālistiskā manierē zīmējis Ziemassvētku rotaļu māksliniekiem: “Divi ievērojami mākslas kritiķi, kuri grib, bet nevar naglai uz galvas trāpīt.” Izvēlēti modernistu līderi: Jūlijs Madernieks un Romans Suta, “kuri, pēc grafiķa ieskata, nespēj argumentēt radikālo māksliniecisko paņēmienienu jēgu, tādēļ viņš izsmej aizsākto diskusiju bērnišķību un bezjēdzību”.⁸¹⁴

Indriķis Zeberīns *Svaros* izvērš pēckara situācijas svarīgu tēmu loku: ironizējot par valdības ambīcijām, mantkārīgajiem līdzpilsoņiem, viltus patriotismu, inteliģences cilvēciskajām vājībām u.c. Izkoptās karikatūrista prasmes un kritiķa drosme izvēlētajām ainām nodrošināja māksliniecisku un vēstījuma precizitāti. Tieši viņa zīmīgā aina⁸¹⁵ tika iespiesta uz pirmā atjaunotā *Svaru* numura vāka, jo tā atklāj 18. novembra lielo nozīmi tautas apziņā, kas nav novērtējams nekādās naudas summās un ir svēts piemiņas datums. Dialogam izvēlēts populārais kontrasta princips, pretstatot augstprātīgu kundzi spēcīgam strādniekam pašpārliecinātā pozā, kurš nelokāmi un skarbi noformulē savu patriotisko pozīciju.

Reinholds Kasparsons (1889–1966) ironizējis par Jūlija Madernieka modernisma eksperimentiem nacionālā stila meklējumos, apcerot viņa problēmas darba tirgū (2.241. att.). Karikatūras formveide parodē novatora pazīstamo ģeometrisko stilizēšanas manieri ar raksturīgajām asajām šķautnēm ornamentā un šriftā. Nodēvējot improvizatoru par “Madernieci”, grafiķis apspēlējis viņa aizrautību ar tekstilmākslu un latviešu ornamenta transformācijām. Silueti saskaņoti organiskā asimetriskā kompozīcijā, kurā rūpīgi izzīmēta vismazākā detaļa, kas tomēr nenovērš uzmanību no centrālā, pārspīlēti nopietnā tēla, kurš pārņemts ar savas jaunrades misijas nozīmību.

Sabiedrības noslāņošanas karikatūrists atklāj, pretstatot sakropļotu, bet laimīgu kara varoni turīgam, bet depresīvam Kurzemes saimniekam (2.242. att.). Grafiskais rokraksts ir pārliecinoši atraisīts, izmantojot paradoksu un alogisko pavadtekstu, atklāta vēstījuma

⁸⁰⁹ J. R. Tillbergs. “Ziemassvētku eglīte Tautu Savienībā”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 3. – 8. lpp.

⁸¹⁰ R. Zariņš. Vinjete. // *Svari*. – 1920. – Nr. 1. – 2. lpp.

⁸¹¹ R. Zariņš. “Ulmaņa gāzējs”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 1. – 5. lpp.

⁸¹² R. Zariņš. “Ministru krīzes”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 3. – 4. lpp.

⁸¹³ R. Zariņš. “In dulci jubilo”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 3. – 4. lpp.

⁸¹⁴ *Gailīte G.* Rihards Zariņš un latviskuma semiosfēras radīšana: karikatūra un nacionālā identitāte // Rihards Zariņš. 1869–1939. / Sast. I. Kalnača, M. Lāce. – Rīga: LNMM, 2021. – 417. lpp.

⁸¹⁵ I. Zeberīns. “18. novembris”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 1, vāks.

būtība – patiesi patriots pretstatīts sīkmanīgam pašlabuma meklētājam. Rūpīgā detalizācija izceļ zīmīgas detaļas: saimnieka kažoks un garie nagi norāda uz dzīvniecisku alkatību.

Veiksmīga bija vairāku autoru darbība izdevumā, kā Vilhelma/Viļa Krūmiņa sniegums no rotaļīgām ainām līdz dramatiskiem vēstījumiem.⁸¹⁶

Apskatāmajā periodā dažādos periodiskajos izdevumos vērojama fragmentāra pievēršanās karikatūras jomai, kā *Sarkanā Zvaigzne* (1919; 1921).⁸¹⁷ 1919. gadā karikatūras tajā zīmējis tikai Indriķis Zeberīns. Titulvinjetē “Krusta ugunīs” (2.243. att.) redzama vāciešu armijas pazemojošā bēgšana, ko paātrina ne tikai latviešu karavīru pretspars, bet arī visa tauta, ko pārstāv enerģiskas zemnieces. Stāstošā fragmentārā kompozīcija, pateicoties mākslinieka izkoptajam stilizatora talantam, ir pilna spriedzes un dinamikas: abu pušu pārspīlētie žesti un pozas uzskatāmi atklāj notikumu straujo gaitu.

Virknei zīmētāju darbība karikatūras jomā klasificējama kā fragmentāra, tāpēc viņi netiks izcelti, tāpat kā periodiskie izdevumi, kuros tradicionāli noslēguma daļā ievietoja karikatūras, kā vācu valodā iespējams *Baltijas Ilustrētais Laikraksts* (1918), kurā vairākums ir pārpublicējumu no ārzemju izdevumiem.

No kalendāriem jāpiemin 1920. gadā izdots “Laika zoba Kalendars”,⁸¹⁸ kurā līdzās politikai aktualizēta arī ikdienas un mākslas dzīve, piemēram, “Laucinieks ”Sukuba” kafējnīcā” (2.244. att.) ar ainu no Romana Sutas mātes Natālijas Sutas veģetārās ēdnīcas, kas bija ļoti populāra radošās inteliģences tikšanās vieta agrākajā Pauluči (tagad Merķeļa) ielā.

Ieskicēts modernistu interjera sienu ekstravagantais, ģeometriski konstruktīvais gleznojums (Rīgas mākslinieku grupas kopdarbs), kurā mijas daudzkrāsaini kvadrāti, pusapļi, līnijas, kubi, trīsstūri, ko papildināja cits citam pretī novietotie spoguļi.⁸¹⁹ Apmulsušais apmeklētājs, kas zīmēts kā kubistiskās kompozīcijas sastāvdaļa, jūt līdzīgu īpašnieka “zaudējumiem”, jo visas sienas ir “tik ellīgi saķēzītas”, ka pat pārspēj bērna “smērējumus”.

Kārlis Baltgailis (1893–1979) zīmējis karikatūras Imantas pulka žurnālam rokrakstā “Kaija” (1920). Anna Pūtele viņu nodēvē par “vienīgo mākslinieku, kas (..) konsekventi turpināja agrīnā modernisma periodā aizsākto ikonogrāfisko un stilistisko līniju”.⁸²⁰ To var attiecināt arī uz viņa robustajām karikatūrām, kā “Strēlnieka lūgšana” (2.245. att.), kura atklāj skarbos kara laika apstākļus uz “moku kuģa *Gveneth*”, kad izmisīga lūgšana sniedz gandrīz pēdējo cerību izdzīvot. Pilna optimisma ir 1919. gada aina, “Imanta brauc uz mājām” (2.246. att.) ar gandarīto latviešu strēlnieku centrā. Simbolisko kuģi velk un stumj, visticamāk, japāņu vīrieši, kuru militārie spēki tolaik lielā skaitā atradās pavadtekstā minētajā Vladivostokā. Uz politiski sarežģīto situāciju ostas pilsētā norāda arī kompozīciju iekļaujošais Francijas un Latvijas karogs. Lakonisms, vienkāršā grafiskā forma, skaidrs kompozicionālais risinājums, tēlu stilizācija un humoristiskā noskaņa apliecina mākslinieka karikatūrista dotības.

Zīmīgas karikatūras iespieda arī uz atklātnēm. Vēsturiski “precīza” un mākslinieciski veiksmīga ir Kārļa Baltgaila karikatūra “Uz neredzēšanos” (2.247. att.), kurā kādreizējo līderu groteskā trijotne – Niedra, Golcs un Bermonts – panikā pamet Rīgu. Spraigais vienkāršoto

⁸¹⁶ V. Krūmiņš. “Staburadze un ing. Razums”. // Svari. – 1920. – Nr. 1. – 8. lpp.

⁸¹⁷ *Sarkanā Zvaigzne*, Latviešu strēlnieku Padomju pulku organizācijas komitejas izdevums, red. R. Bauze. Ar 1921. gadu norādīts, ka izd. Maskavā.

⁸¹⁸ Laika zoba Kalendars. – L. Šanteklēra rediģēts, Rozes grāmatu veikala izdevums. – Rīga, 1920.

⁸¹⁹ V. Banga. “Provokatīvā bohēma” // Studija. – 2002. – Nr. 3. Publ.: <http://www.studija.lv/?parent=1781> (sk. 18.08.2018.).

⁸²⁰ Pūtele A. Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili // Mākslas Vēsture un teorija. – 22/2019. – 40. lpp.

līniju zīmējums veido ritmisku saspēli, kompozicionāli vienojot svešautiešus, izsmejot to ambīcijas un cerot uz visu svešvaru okupāciju noslēgumu.

Novērojamas sižetiskās un formālās paralēles ar Rīgā dzimušā Ļeva Neimarka (*Лев Неймарк*, 1880–1948) karikatūrām, kurš arī pats piedalījies karadarbībā. Atklātnē “No traģēdijas Ričards III” (2.247.a att.), ievērojot lubu zīmējuma tradīcijas, vizualizēta vācu ķeizara Vilhelma II pazemojošā bēgšana. Pārvietošanās ātrumu uzsver diagonālā kompozīcija, deformētās proporcijas un baiļu izteiksme sejā. Tomēr Kārļa Baltgaila melnbaltā zīmējuma primitīvā stilistika piešķir karikatūrai spēcīgu ekspresiju, veiksmīgi kariķētas antivaroņu atšķirīgās seju grimases, nodrošinot ienaidnieku tēliem pārliecinošu komisma devu.

Citā atklātnē minētā aina “Uz neredzēšanos” (2.247.b att.) papildināta ar nozīmīgu tēlu, simbolisku latviešu tautas personifikāciju – jaunu karavīru zemnieku apģērbā un ar vāli rokās. Uzvarētājs ir pilns optimisma, triumfējošo ainu apmirdz jaunās valsts gaišās nākotnes populārākais simbols – uzlecošā saule. Latviešu jaunekļa figūras pareizās proporcijas, poza un sejas izteiksme veido kontrastu ar nožēlojamiem, groteski kariķētajiem zaudētājiem. Pravietiskā karikatūra lasītājiem atklāja galveno uzvaras iemeslu: latviešu tauta pašas spēkiem ir atbrīvojusies no visiem ienaidniekiem, pilna apņēmības un spēka sākt jauno vēstures posmu savā valstī – neatkarīgajā Latvijas Republikā.

Tādējādi karikatūristi mākslinieciski daudzveidīgi atklāja nozīmīgākās sabiedriski politisko notikumu refleksijas līdz Neatkarības kara noslēgumam, izcēla jaunās valsts svarīgākos izaicinājumus 1920. gadā, turpinot atklāti paust savu viedokli līdz pat 1934. gada autoritārisma režīma sākumam, apliecinot svarīgu valsts demokrātisko vērtību – Satversmes 100. pantā noteiktās tiesības uz vārda brīvību, lai rastu labākos risinājumus sabiedrībai būtisku problēmu risinājumā.

Noslēdzot aplūkoto posmu latviešu karikatūras vēsturē, jāapkopo karikatūras attīstību ietekmējošie faktori. Tie ir: mākslinieciskie – latviešu kultūras attīstība, pirmām kārtām tēlotājmākslas; latviešu karikatūras vieta un attīstība Eiropas māksliniecisko procesu kontekstā (īpaši Vācijas un Krievijas); sociāli ekonomiskie – latviešu izglītības līmeņa pieaugums, plašu iedzīvotāju slāņu brīvā laika resurss laicīgai lasāmvielai (izdevumiem ar karikatūrām); latviešu preses attīstība; sabiedriski politiskie – sociālo (tajā skaitā nacionālo) konfliktu saasinājums Latvijas teritorijā, kas noteica satīriskās grafikas pieprasījumu; nacionālās atbrīvošanās kustības attīstība, latviešu nacionālās pašapziņas pieaugums, NI veidošanās un attīstība, sabiedriskais pieprasījums pēc latviskuma apzināšanās, tajā skaitā tā vizualizācijas piedāvājuma.

Apkopojot II daļā izvērtēto latviešu karikatūras vēsturi, šī promocijas darba kontekstā nepieciešams uzsvērt svarīgu karikatūras specifikas raksturojumu – visos savas vēstures posmos tā vērtējama kā kolektīvās identitātes faktors. To nosaka apstākļi, ka tai vienmēr piemita sociālā orientācija un to izmantoja politiskajā cīņā. Karikatūra radās agrāk nekā nācija un sākotnēji tika izmantota citu kolektīvās identitātes formu veidošanā. Piemēram, reformācijas laikā tā palīdzēja veidot konfesionālo identitāti, pretstatot katoļus protestantiem, nosakot to svarīgākās pazīmes. Izvērtējot krievu karikatūru, mēs varam konstatēt tās lomu impēriskās identitātes stiprināšanā, angļu karikatūra kalpoja par britu nācijas identitātes attīstību ietekmējošu faktoru utt.

Tāpēc turpinājumā tiks atsevišķi izcelta tāda latviešu kolektīvās identitātes forma kā nacionālā.

III. KARIKATŪRAS LOMA LATVIEŠU NACIONĀLĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS UN ATTĪSTĪBAS GAITĀ

Ieskats latviešu nacionālās identitātes attīstības jautājuma vēsturiskajā kontekstā

Latviešu karikatūras vēsture aizsākusies tajā vēstures periodā, kad sākas arī latviešu nācijas veidošanās process, tāpēc satīriskajai grafikai bija svarīga loma nācijas pašapziņas veidošanās un attīstības gaitā, kas savukārt sekmēja karikatūras attīstību, vairojot tās sociālo nozīmību. Historiogrāfijā minēto latviešu un ārzemju pētnieku darbos par NI veidošanos un attīstību uzskatāmi parādīts, kā kultūrā rodas nācijas tēls (gan pagātnes, gan tagadnes, gan nākotnes), kā veidojas savdabīgs latviskuma kanons kā noteiktu mentalitātes īpašību (rakstura, kultūras, antropoloģisku iezīmju) kopums.

Izvērsti teorētiskie pētījumi par nacionālo pašapziņu jeb identitāti aizsākās tikai 20. gs. 70. gados. To būtiskākie slēdzieni, kurus autore izmantojusi latviešu karikatūras pētniecībā, apskatīti nākamajā apakšnodaļā, bet vispirms tiks sniegts neliels ieskats, kā šos NI attīstības jautājumus, jēdzienus, uzdevumus utt. formulēja Pirmās atmodas laikā, kad latvieši kļuva par tautu, jo “sāka apzināties sevi kā kopumu noteiktā teritorijā, ko vieno kopīgi nacionāli kulturāli kritēriji”.⁸²¹

Tieši pateicoties jaunlatviešu pūlēm, amorfās kopienas vietā, kas balstījās zemniecībā, veidojās jauna kopiena – latviešu nācija, ko apvienoja kopīga valoda, kultūra, mentalitāte. Jaunlatviešu nacionālisms bija jauns politisks spēks, jauna politiska parādība.⁸²²

Kā minēts Nacionālās enciklopēdijas šķirklī: “nācija” tiek vērtēta kā etnicitātes augstākā attīstības forma industriālajā laikmetā jeb kapitālismā un postindustriālajā sabiedrībā.⁸²³

Ernsts Renāns piedāvājis savu versiju par nācijas būtību: “Liels, ar veselo saprātu un sirds siltumu apveltīts cilvēku kopums rada morālo apziņu, kuru sauc par nāciju. Kamēr vien šī morālā apziņa pierāda savu spēku ar ziedošanos, kas prasa no indivīda atteikšanos par labu kopībai, tā ir leģitīma, tai ir tiesības eksistēt.”⁸²⁴

Jaunlatvieši “nacionālā jautājuma” diskursos, kā viņi tos dēvēja, veidoja latviešu pilsonības nācijas koncepciju, aicinot meklēt specifisko vēstījumu kopumu, latvisko jeb latvietību, lai saliedētu tautu, izceļot savus ētiskos un estētiskos ideālus, kas atšķirtos no cittautiešu/Svešo kultūras kodiem.

Pēterburgas Avīžu rakstā par tautas saimniecības attīstību minēta valsts un tautas jēdziena nedalāmība, kā piemērus minot citas veiksmīgas Eiropas valstis.⁸²⁵ Tāpat šajā avīzē kā sinonīmi lietoti apzīmējumi tautas būšana/tautība un “nacionālība.”⁸²⁶

⁸²¹ Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018) // Latvijas Republikas Kultūras ministrija. – Rīga, 2011. Publ.: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/km_130515_prec_nac_ident_pilson_sab_un_itegr_polit_pamat_nost_2012-20181.pdf (sk. 02.11.2022.).

⁸²² *Кирчанов М.* Землеки, латвиеши, пилсопи. Идентичность, национализм и модернизация в Латвии / М. В. Кирчанов. – Воронеж: Научная книга, 2009. – С. 70.

⁸²³ *Volkovs V.* Šķirklis “etniskā identitāte” // Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/50980> (sk. 11.04.2022.).

⁸²⁴ *Renāns E.* Kas ir nācija? // Nācijas hronikas. Latvija 2014. / Sast. P. Daija, D. Hanovs, I. Jansone. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LFMI/Avens un partneri), 2014. – 263. lpp.

⁸²⁵ Anonīms. Valsts jeb tautas saimniecība. // *Pēterburgas Avīzes*. – 1862. – Nr. 18 – 194. lpp.

⁸²⁶ Anonīms. Pēterburga. // *Pēterburgas Avīzes*. – 1862. – Nr. 7 – 63. lpp.

Atis Kronvalds norādīja uz “saiti, kas mūs visus, mācītos un nemācītos, sasien kopā vienā kūlī, kā vienas tautas bērņus”.⁸²⁷ Matīss Kaudzīte aicināja visus savas tautas bērņus apzināties, ka ir savā starpā vienoti ar tautas gara mantām (valoda, tautasdziesmas, tautas svētki, dzīves īpašības) un ka tautiskais laikmets var noslēgties “tikai ar pašas tautas pilnīgu iznikšanu”.⁸²⁸ Tomēr 19. gs. vēl netika izveidota nacionālā ideoloģija kā izvērstu un definētu priekšstatu kopums.⁸²⁹

Visaktīvāk latviskuma popularizēšana izvērās preses izdevumos. Rakstā “Kāds vārds par tautas vienību” tika norādīts uz pārvācošanās tendenci latviešu vidū, jo latvju tauta esot tikai 1 miljons, pārējie izkaisīti pa Krievijas gubernām. Kā brīdinošs piemērs minēta citu tautu šķelšanās, kas novedusi pie iznīcības, tāpēc savas tautas “gods jāaudzē”, “miesīgi un garīgi jātuvinās”. Tiek gan uzteikti tautas sasniegumi – biedrības, skolas u.c. aktivitātes –, gan nosodīta savstarpējā sacensība un šķelšanās. Salīdzinājumā izcelta vācu tautas priekšzīme, apgūstot “cietu savienību”. Norādīts uz vidzemnieku pārākumu – Rīgas Latviešu biedrības namu, tomēr uzsvērts, ka ikkatra, kuram rūp savas tautas labums, kopējais mērķis ir latviešu “garīgā stāvokļa pacelšana”. Tika atgādināts par latviešu valodas līdzvērtību un aicināts attīstīt grāmatu izdevniecību, pieminot Pēterburgas latviešu finansiālu atbalstu vēstures pētījumam.⁸³⁰

Jaunlatviešu intelektuālā elite nosodīja arī iekšējos ienaidniekus – veclatviešus jeb kaunīgos latviešus. Katras puses viedokļu paušana līdzinās sacensībām, kurās emocionālās debatēs veidojās latviskuma uzstādījumi. Piemēram, publiskais konflikts saistībā ar vācbaltiešu nopelnu izvērtējumu Pirmo Vispārīgo dziesmu svētku mielasta laikā starp Jāni Cimzi (1814–1881), kuru uzskatīja par veclatviešu vadītāju, un Ati Kronvaldu.⁸³¹

Abas nesamierināmās nometnes tika uzskatāmi vizualizētas humoristiskajā zīmējumā ar brīvības kalnu centrā, kuru iekarot vēlas spēcīgs vērsis (jaunlatvieši), bet pretējā pusē zīmēts vēzis (veclatvieši), kas rāpo atpakaļ.⁸³²

19. gs. otrās puses literatūrā un periodikā, apzīmējot latviešu NI centienus, dominējošais ir vārds “tautisks”. Matīsa Kaudzītes grāmatā “Atmiņas no tautiskā laikmeta” sastopamas šādas variācijas: latviešu tautiskie centieni, jaunlatvietība, latvietība, latviskais tautas gars, tautiskais pamats, tautības jūtas, tautiskā gara sajūtība, tautiskais virziens, latviski just, tautas attīstības lietas, tautības jautājums, tautības apziņa, tautības sajūsma, tautības sajūtība, nacionālā sajūtība, tautiskās vispārības lieta, nacionāla jeb tautiska nokrāsa, tautišķība, tautas iedzimtība, dārgais tautības gara gaiss. Savukārt aktīvistis – latviešu patriots, tautas vīrs, tautas draugs, Jaunlatviets, tautas darbinieks, tautas modinātājs u.tml. Darbošanās NI attīstības jomā – latviešu tautas attīstības, tautas pacelšanas darbs, latviešu tautas pieaugšana apgaismībā, darbs tautai par labu un par godu, tautas dvēseles izkopšana utt.

Vienlaikus presē asi tika nosodīti “tautas mīlestības pārspīlētāji/slaucēji”, kas pat “gaismas laikā” peļņas nolūkos pārpludina laikrakstu slejas un citādi “tautu krāpj, viņ un izsūc”, kā arī norādīts, ka tautību var uztvert kā slaucamu govi.⁸³³

⁸²⁷ Kronvalda Ata vēstules. / Sav. A. Goba. – Rīgā: Latvijas Kultūras Veicināšanas Biedrības Izdevums, 1934. – 59. lpp.

⁸²⁸ Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – 497. lpp.

⁸²⁹ Apals G. Latviešu nacionālā kustība // Latvija 19. gs. Vēstures apceres / Atb. red. J. Bērziņš. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 458. lpp.

⁸³⁰ J. K. (Krūms?) Kāds vārds par tautas vienību // *Latviešu Avīzes*. – 1872. – Nr. 5 – 36.–37. lpp.

⁸³¹ Kaudzīte K. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 188.–13. lpp.

⁸³² W.P. Atmini manu mīklu. // *Baltijas Vēstnesis*. Pielikums “Zobu – gals”. – 1872. – Nr. 44 – 2. lpp.

No visiem presē 19. gs. 2. pusē un līdz pat 1920. gadam paustajiem konstruktīvajiem vai emocionālajiem vadmotīviem, kas vērsti uz NI centrienu veicināšanu, galvenais ir aicinājums uz latviešu vienotību. Jau *Pēterburgas Avīzēs* (1862–1865) tika uzsvērts, ka katrs pieder pie kādas valstības, tautas vai cilts un, pateicoties, avīzes ziņām, var kopā sajūst, domāt un runāt. Savukārt vienaldzīgais, kas “paliek līdz sava dārza sētai”, tas ir nedzīvs “nokaltis zars”.⁸³⁴

Tā pati doma, tikai jau ar politisku mērķi, izskan 1919. gada avīzē *Brīvais Latvis*: “Beidzot mums visiem vajaga atzīt, ka tikai vienībā ir spēks un ka tikai ar kopotiem spēkiem inteliģencei būs iespējams novest savu tautu uz apsolīto zemi”⁸³⁵ jeb neatkarīgo Latvijas republiku.

Apkopojot 19. gs. otrās puses nozīmīgus latviešu NI attīstības faktorus, jāizceļ šādi: pasaules nacionālās atbrīvošanās kustības; liberālisma politiskā ideoloģija; vienota un normēta rakstu valoda; tautskolu tīkls; Aleksandra II reformas; iespēja latviešiem studēt augstskolās; jaunlatviešu kustība; slavofilu idejas; tautas masu konsolidācija ar preses izdevumu starpniecību; biedrību (RLB) un organizāciju darbs; zemniecības attīstība; pilsonisko aprindu ekonomiskā labklājība; kultūras dzīves aktivizēšanās; nācijas semiosfēras izveidošanās, iesaistīšanās pašvaldību darbā u.c.

⁸³³ *Ņirga*. Vai tautība ir slaucama govīs? // *Rotas “Feļetons”*. – 1885. – Nr. 44. – 526. lpp.

⁸³⁴ Anonīms. “Valstību un tautu ziņas” // *Pēterburgas Avīzes*. – 1862. – Nr. 2. – 11. lpp.

⁸³⁵ *Dzīlna J.* “Mūsu inteliģence” // *Brīvais Latvis*. – 1919. – Nr. 12. – 1.–2. lpp.

III.1. Karikatūra kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors

Īpaša nozīme nācijas identitātes veidošanā ir tās vizuālā tēla radīšanai. Saskaņā ar plaši izplatīto viedokli par nāciju kā iedomātu veidojumu un ideju par kopīgas nacionālās preses lomu nācijas veidošanās procesā vēl jo vairāk svarīgi bija radīt vizuālos tēlus, kas būtu apveltīti ar lielu suģestējošo spēku. Svarīgi bija ne tikai iedomāties/iztēloties nāciju, bet arī “ieraudzīt” to.⁸³⁶ Tēlotājmākslas lomu latviskās identitātes aspektā pētījuši vairāki autori,⁸³⁷ tomēr līdz šim nav izpētīta karikatūras nozīme šajā emancipācijas procesā.

Karikatūras kā NI faktora specifika darbā tiks izcelta trijos aspektos: pirmkārt, karikatūrai piemīt īpašas spējas ireālās pasaules radīšanā, un svarīgu nozīmi lietotā hiperbolizācija iegūst nacionālajos identifikācijas procesos.⁸³⁸

NI pamati pirmām kārtām balstās attiecībās starp Savējiem un Svešajiem; tādējādi Svešo reprezentācija jāizceļ kā obligāts faktors Savējo prezentācijai.⁸³⁹ Nācijas kā “iedomātas kopienas” traktējums⁸⁴⁰ paredz analīzi, kā tiek iedomāti/iztēloti ne tikai Savējie, bet arī Svešie un ar kādiem līdzekļiem tiek radīta un uzturēta simboliskā robeža starp viņiem. Tieši karikatūru var uzskatīt par to mehānismu, kas ļauj šo robežu novilkt ļoti uzskatāmi.

Jau minētajā rakstu krājumā “*Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe*” izsmeloši tiek atklāts, ka karikatūra jāuzskata par efektīvu līdzekli nacionālo autostereotipu un heterostereotipu radīšanā.⁸⁴¹

Otrkārt, karikatūras didaktiskums. Satīriskā grafika izceļ grēku, lai kultivētu tikumu; tāpēc tā jāapzīmē kā sabiedrības sociālo normu noteikšanas un uzturēšanas līdzeklis.

Treškārt, jomas demokrātisms. Salīdzinot ar citām vizualizācijas formām, karikatūrai piemīt cits radīšanas ātrums, uztveres pieejamība un auditorijas mērogs. Karikatūras tiek izplatītas plaši un operatīvi, un to uztverei atšķirībā no “augstās mākslas” nav vajadzīgas speciālas zināšanas, bieži arī pat lasītprasme.⁸⁴²

Šie apstākļi NI pētniekiem liek pievērsties tādām avotam kā karikatūras. Tamāras Hantas (*Tamara Hunt*) monogrāfijā parādīta politiskās karikatūras loma angļu NI straujajā attīstībā 18. gadsimtā.⁸⁴³ Analizējot kubiešu karikatūras attīstību, Linna Stonere (*Lynn Stoner*) atzīmē, ka tieši satīriskā grafika radīja un uzturēja NI – kaut arī, protams, nebija vienīgais

⁸³⁶ Vizualizācijas nozīme nācijas veidošanās procesos pētīta *Landes J. B. Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France*. – Cornell University Press, 2003.

⁸³⁷ *Ābele K.* Tautieši un novadnieki. Nacionālais jautājums un teritoriālā identitāte Latvijas mākslas dzīvē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā // *Māksla un politiskie konteksti*. – Rīga: Neputns, 2006. – 39.–64. lpp.; *Kalmačs B., Daija P., Eglāja-Kristone E., Vērdušs K.* Fin de siècle literārā kultūra Latvijā. – Rīga: LU LFMI, 2017.

⁸³⁸ *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 25.–52. lpp.

⁸³⁹ *Jenkins R.* *Social Identity*, London–New York: Routledge, 1996. – Pp. 102–131.

⁸⁴⁰ *Anderson B.* *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. – London: Verso, 1983.

⁸⁴¹ Recenzija par izdevumu: *Wingfield N. M.* *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe* by Ed. Dagnosław Demski and Kamila Baraniecka-Olszewska // *Slavic Review*. – 2012. – 71 (4) – Pp. 918–919. DOI: 10.5612/slavicreview.71.4.0918.

⁸⁴² *Kris E., Gombrich E. H.* The principles of caricature // *British Journal of Medical Psychology*. – 1938. – Vol. 17. – Pp. 319–342.

⁸⁴³ *Hunt T. L.* *Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England*. – Aldershot; Burlington: Ashgate Publishing, 2003.

faktors.⁸⁴⁴ Vasilija Uspenska (*Василий Успенский*) sastādītajā grāmatā “Smieklu anatomija”, pētot angļu karikatūras nozīmi, tiek izsekots, kā karikatūra no marginālas un bīstamas jomas pārvērtās par neatņemamu nacionālās pašapziņas daļu. Brīva no cenzūras, angļu karikatūra kļuva par universālu valodu, pasaules uztveres līdzekli. Karikatūrā katru dienu notika revolūcija – politiskā, morālā, estētiskā. Varbūt tāpēc īstās revolūcijas nebija.⁸⁴⁵

Saistībā ar karikatūru nozīmi latviešu NI veidošanās procesos Ivars Ījabs norāda, ka “satīra – gan verbālā, gan vizuālā – var kalpot par materiālu politisko ideju vēsturei vairāku iemeslu dēļ. Satīriskais diskurss paredz iespējas izteikties “brīvāk”, jo satīras objektam pēc idejas uz to nav jāapvainojas. Vienlaikus šādā diskursā ir klātesošas varas attiecības, satīras autoriem iedibinot simbolisku “pārākumu” pār tās objektu. Visbeidzot, satīra bieži kalpo, lai izgaismotu dažādu sabiedrības grupu robežas – vācbaltu aristokrātijas, liberālo vācbaltu, “kaunīgo latviešu” u.c. Turklāt izmaiņas, kuras noteikti satīriski tēli piedzīvo laika gaitā, notiek paralēli sociāliem procesiem un mijiedarbojas ar tiem.”⁸⁴⁶

Izvērtējot nacionālisma studiju (*Nationalism Studies*) teorētiskos pamatus, jāizceļ vairākas nācijas pētniecības metodoloģiskās paradigmas: esenciālisms (primordiālisms), tam pretējais konstrukcionisms/konstruktīvisms (kas visbiežāk asociējas ar modernismu) un etnosimbolisms, kas cenšas atrast kompromisu starp šīm galējām pieejām.

Tradicionāli 20. gadsimta 60.–70. gadu zinātnē dominējošais virziens, kas mūsdienā literatūrā tiek apzīmēts kā “primordiālais”, balstās idejā, ar kuru saskaņā nacionalitāte jau bijusi pirmsākumos (primordiāla) un ir dabisks cilvēces raksturojums. NI tiek traktēta kā nācijas sevis, savas vienīgās iespējamās un nemainīgās būtības apjaušana.

Ar terminu “modernistiskā nācijas pētniecības paradigma” tiek apzīmētas tās teorijas, kuras uzskata, ka nācijas radušās “modernisma” periodā, Jaunajos laikos, ne agrāk kā 18. gadsimta otrajā pusē. Mēdz izdalīt vairākas modernistiskās teorijas; vistuvākā pētījuma tēmai ir konstrukcionisma pieeja, ar kuru saskaņā nācijas – tie ir sociālie konstrukti. Kaut arī laika gaitā tie ieguvuši dabisku izskatu, tos patvaļīgi radījuši politiskie līderi un intelektuāļi.⁸⁴⁷

Konstrukcionisma paradigmas veidošanā svarīgs ir Benedikta Andersona darbs “Iedomātās kopienas: pārdomas par nacionālisma rašanos un izplatību”. Viņš uzskata, ka nācijas iedomāšanās/iztēlošanās balstās tajā apstākļi, ka tā pārstāv kolektīvu, kura pārstāvji cits ar citu nav pazīstami un tiem nav tiešu kontaktu, bet tie tik un tā uztver sevi kā vienotu veidojumu ar kopēju likteni.⁸⁴⁸

Nācijas rodas 18. gs. beigās vienlaikus ar priekšstatu sistēmu radīšanu par tautas vēsturisko pagātņi un to ieviešanu izglītībā, valodas normu noteikšanu, komunikācijas līdzekļu (avīžu) izplatību, kas saliedētu nacionālās kopienas locekļus vienā veselumā.

Primordiālistu un modernistu galējības cenšas pārvarēt etnosimbolisma paradigma, kuras pazīstamākais aizstāvis ir britu pētnieks Entonijs Smits. No vienas puses, viņa koncepcija kritizē primordiālismu: katrā nākamajā paaudzē notiek nācijas un nacionālo interešu pārvērtēšana/pārdefinēšana, nacionālās intereses pārformulējums, izmaiņas NI

⁸⁴⁴ Stoner L.K. The Cuban Caricature and National Identity // The Latin Americanist. – Volume 53 Issue 3 – September 2009. – P. 55.

⁸⁴⁵ Анатолия смеха / Сост. В. Успенский. – Москва: Арт Волхонка, 2016. – С. 11.

⁸⁴⁶ Ījabs I. Nacionālisms un satīra: “Dzirkstele” un “Zobugals” kā politisko ideju vēstures avots, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārā konference “Meklējumi un atradumi”, Rīgā 19.05.2016.

⁸⁴⁷ Verdery K. From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe // East European Politics and Societies. – 1994. – Spring. – Vol. 8. – No. 2. – P. 226.

⁸⁴⁸ Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983. – P. 15.

atsevišķās šķautnēs. Tas notiek ar aktīvu valsts, politiķu un intelektuāļu līdzdalību, nereti tam iemesls ir personīgi savtīgi mērķi.⁸⁴⁹ No otras puses, pēc britu pētnieka domām, esošā pārmantojamība un iepriekšējās interpretācijas ierobežo būtisku izmaiņu iespēju; tradīciju atlase un pārstrāde ir stingri ierobežota, to nosaka attiecīgās tautas kultūra: tās valoda, likumi, simboli, atmiņas, mīti, tradīcijas.⁸⁵⁰ Lai apzīmētu šādus kultūras aspektus, tiek izmantots termins “mītiski simboliskais komplekss”.⁸⁵¹

Šī pieeja ir visizlīdzsvarotākā, jo arī karikatūru analīzē jāņem vērā, ka, no vienas puses, tā tiek izmantota nācijas “konstruēšanā” un tāpēc saskaņā ar primordiālistisko pieeju nevar tikt uzskatīta par nacionālā gara izpausmi, no otras puses, tā balstās “mītiski simboliskajā kompleksā”, vērtību sistēmā, kas nodrošina nacionālās kopienas vienotību un latviešu kultūras pārmantojamību gadsimtu garumā. Filozofijas doktore Skaidrīte Lasmane atzīst, ka nacionālie diskursi, tajā skaitā vizuālie, “ir uzlūkojami par procesuāli noteicošiem nacionālās identitātes raksturotājiem un uzturētājiem”. Autore arī norāda uz Entonija Smita darbu nozīmi nacionālisma jēdzienu, mītu, simbolu un ideoloģijas radīšanā un analizēšanā.⁸⁵²

Vēl kā svarīgs NI pētniecības aspekts, kam ir nozīme karikatūru analīzē, jāmin NI heterogēnisms, kas kā jebkura cita kolektīvā identitāte pastāv kā dažādu diskursu konkurences process, sacenšoties Savējo un Svešo noteikšanā. Šī daudzveidība nācijas apzīmēšanas centienos atspoguļojas satīriskajā grafikā, un pētījumā mēģināts šo daudzveidību izcelt.

Turpinājumā par svarīgākajiem **nacionālās identitātes struktūras elementiem**, kuru atspoguļojums latviešu karikatūrās tiks atsevišķi akcentēts.

Nacionālisma mitoloģijā nācija tiek uztverta kā **indivīds**, dzīvs organisms, kas lokalizēts laikā un telpā, kam ir savs vārds, ķermenis un dvēsele.⁸⁵³ Nācijas **nosaukums**, tās vārds ir viens no svarīgākajiem nācijas kolektīvās identitātes elementiem. Vēl viens obligāts identitātes komponents – dzimtās zemes tēls.⁸⁵⁴ Entonijs Smits atzīmē nācijas estetizācijas īpašo lomu, kura realizējas, pateicoties pirmām kārtām gleznām ar dzimtās dabas skatiem – kā teritorijas, “dzimtenes” sakralizācija. Nacionālās kopienas kā dabiskuma pozicionēšana nosaka dabas fenomenu svarīgo statusu – upes un kalni, jūras un lauki, augi un dzīvnieki kļūst par nacionāliem simboliem.⁸⁵⁵

Viens no svarīgiem NI elementiem ir nacionālās **vēstures** tēli. “Nācijas leģitimitāti nodrošina vēstures apelācijas: nācija parādās kā indivīdu kopiena, kuri vēsturiski saistīti vienotā nesaraujamā veselumā un tic tam, ka viņiem ir kopējs liktenis.”⁸⁵⁶ Citējot Ēriku Hobsbomu (*Eric John Ernest Hobsbawm*, 1917–2012): “Pagātne ir tas, kas rada nāciju; tieši nācijas pagātne attaisno to citu acīs, bet vēsturnieki – tie ir cilvēki, kuri “rada” šo pagātnei.”⁸⁵⁷

⁸⁴⁹ *Smith A. D.* Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism.. – London and New York: Routledge, 1998. – P.43.

⁸⁵⁰ Turpat. – P. 129.

⁸⁵¹ *Smith A.* The Ethnic Origins of Nations. – Oxford; Blackwell, 1986. – P. 57.

⁸⁵² *Lasmane S.* Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija // Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. – 224.–225. lpp.

⁸⁵³ *Calhoun C.* Nationalism. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997. – P. 44.

⁸⁵⁴ *Smith A.* The Ethnic Origins of Nations. – Oxford; Blackwell, 1986. – Pp. 212–213.

⁸⁵⁵ *Smith A. D.* Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism. – London and New York: Routledge, 1998. – Pp. 31–32; *Smith A. D.* National Identity. – London: Penguin, 1991.– Pp. 8–11. Par teritorijas mītiem nacionālajā mitoloģijā arī *G. Hosking* . The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths // Myths and Nationhood / *G. Hosking, G. Schöpflin.* (Eds.) – London: Routledge, 1997. – Pp. 28–29;

⁸⁵⁶ *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās –XX gs. sākumā, 2012. – 27. lpp.

⁸⁵⁷ *Хобсбаум Э. Д.* Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. Москва: Праксис, 2002. – С. 332.

NI vēsturiskais komponents ietver nācijas **rašanās** skaidrojumu, īpašu protovecāku ietekmi, **svarīgāko notikumu** reprezentāciju (kara vēstures notikumu). Vēsturiskās atmiņas elements ir arī nācijas **vareno cilvēku panteons**: politiķi, sabiedriskie darbinieki, kara varoņi, inteliģence u.c.⁸⁵⁸

Līdztekus nācijai kā indivīdam, veselumam NI ietver **tēlu “Mēs”**, tātad nācijas locekļu reprezentāciju, tās raksturīgus pārstāvjus idealizētā veidolā. Vispirms tas skar priekšstatus par “nacionālo raksturu” (tautas dvēseli), par nacionālo kultūru (normām un vērtībām, apģērba specifiku, dzīvojamo vidi, saimniekošanas formām u.c.). Būtisks Savējo tēla komponents ir idealizēti priekšstati par tās locekļu ārieni, pirmām kārtām antropoloģiskais raksturojums (auguma, ķermeņa uzbūves utt.).⁸⁵⁹

Analizējot ikvienu sabiedrību kā formālu grupu, aplūko nosacītus pretstatus – “mēs” un “viņi”, (..) apdzīvoto vietu sabiedrības locekļu savstarpējo attiecību pieminējumos (..) raksturīgāki ir apzīmējumi “vietējie” un “ienācēji”, “savējie” un “svešie””.⁸⁶⁰ Tāpēc noslēdzošais apakšnodaļā apskatītais NI struktūras komponents ir **Svešo tēls**, kura ietekmei pakļauti visi NI komponenti – kā nepieciešamība izcelt personīgo unikalitāti. Tiek izvēlētas tādas Svešo interpretācijas, kas nodrošina savas nacionālās kopienas pārakumu. NI stāvokļa sasniegšana kā psiholoģiskas vienotības un personīgas piederības nācijai apziņa iespējama tikai sociuma vienotā simboliskā telpā, jo simbolu sistēma sasaista vienotā veselumā Savējos, nošķirot tos no Svešajiem.

Tas skaidro nācijas alegoriju un personifikāciju lomu: Marianna (Francijā), Miķelis (Vācijā), Džons Buls (Anglijā), tēvocis Sems (ASV), lācis (Krievijā) u.c.

Uzsverot etnisko stereotipu nozīmību, Ilze Boldāne norāda, ka publiskajā un individuālajā līmenī etniskie stereotipi kļūst nozīmīgi latviešu “atmodu” – tautas pašidentifikācijas – brīžos, kas notiek dialogā/konfrontācijā ar citu Latvijā dzīvojošu etnosu pārstāvjiem.⁸⁶¹ “Sociālo lomu maiņa, ko nereti rosina politiskās varas maiņas apstākļi, ir izteiktākais katalizators noteiktā sabiedrības daļā esošu etnisko stereotipu vizualizēšanai/akcentēšanai/atklāšanai”.⁸⁶²

Turpinājumā tiks apskatīti latviešu NI galvenie komponenti: 1) vārds, teritorija (dzimtā zeme, daba, raksturīgais ainavā), vēsture (pagātne un nākotne, līderu panteons); 2) latvieša – Savējā tēls (āriene, nacionālais raksturs, kultūrai piemītošās normas un vērtības), svarīgākie notikumi; 3) nozīmīgāko Svešo (vāciešu un krievu) reprezentācija.

⁸⁵⁸ *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās –XX gs. sākumā, 2012. – 27. lpp.

⁸⁵⁹ Turpat.

⁸⁶⁰ *Vanaga L.* Ieskats Latvijas pagastu sabiedrības etnopsiholoģiskajā raksturojumā 1905.gada revolūcijas laikā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 528. lpp.

⁸⁶¹ *Boldāne I.* Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850-2004. Vad. J. Bērziņš. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2011. – 334. lpp. Publ.: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4780/29220-Ilze_Boldane_2011.pdf?sequence=1 (sk. 10.01.2020.).

⁸⁶² Turpat. – 338. lpp.

III. 2. Latviskuma vizualizācija karikatūrās

III.2.1. Latvijas tēls: telpa un laiks (zeme, vēsture)

19. gadsimta 2. pusē un 20. gadsimta sākumā izveidojās latviešu etniskās kultūras priekšstatu sistēmu komplekss, kas nostiprinājās kultūras ainavā, vēsturiskajos vēstījumos, muzeju darbībā, mākslā, to sāka plaši popularizēt, un tas ieviesās tautas masu izglītībā.⁸⁶³

Tajā laikā sākās latviešu kultūras kodifikācija, institūalizācija un ideoloģizācija. Latviešu izcelsmes antropoloģe no Bristoles Universitātes Vieda Skultāne atzīmē, ka latviešu ideologu uzdevums bija radīt pozitīvu latviskuma tēlu.⁸⁶⁴ Arī citi pētnieki izceļ šo periodu, kad tika likti pamati latviešu nācijas konceptam. Apakšnodaļā tiks atklāta latviskuma un tā komponentu priekšstatu dinamika karikatūrās.

Viens no pirmajiem svarīgākajiem uzdevumiem bija **Latvijas vārda/nosaukuma** radīšana. Pirmo reizi Latvijas nosaukumam līdzīgs vārds Letija (*Lettia, Letthia, Leththia*) sastopams Indriķa hronikā (XIII: 4). Toponīma Latvija (Lātava, Latva) veidošanās konstatējama 19. gs. vidū, žurnālā *Mājas Viesis* (1857, Nr. 40), un to ieviesis dzejnieks Juris Alunāns, vēlāk tas parādās *Pēterburgas Avīzēs* (1862, Nr. 6) un arī dzejā.

Iespējams, pirmo reizi nosaukums “Latvija” satīriskajā grafikā parādās izdevuma “Jaunie Dunduri” zīmējumā (3.1. att.). Potenciālo valsti iemieso varens kuģis ar uzrakstu “Latvija”, kuram ātrumu palīdz uzņemt pārmaiņu vējš. Uz tā burām lasāmi tā laika progresīvo preses izdevumu nosaukumi, bet priekšgalā redzamais sievietes tēls nacionālajā tērpā simbolizē Latviju. Blakus iespiests slavenais Jāņa Ruģēna (1817–1876) dzejolis “Kad atnāks latviešiem tie laiki, (...) Kad pūtīs vējš, kas spirdzina un tautas kroni mirdzina?”⁸⁶⁵

Kaut arī toreiz tikai nedaudzi saprata, par kādu tautas kroni un kādu mirdzēšanu tiek runāts, visiem bija sajūta, ka pēc garas nakts aust rīta gaisma.⁸⁶⁶ Ar 20. gs. sākumu šo nosaukumu periodikā var lasīt biežāk, jo īpaši pirmās revolūcijas⁸⁶⁷ un Pirmā pasaules kara laikā. To lietoja dzejnieki (Rainis dzejolī “Lielā mīkla”, 1906) un arī karikatūristi.⁸⁶⁸

Nākamais svarīgais identitātes komponents saistīts ar **nācijas robežu noteikšanu**, tās lokalizāciju telpā. Šajā kontekstā svarīgu nozīmi iegūst telpas vizualizācija ģeogrāfiskas kartes veidā, kurā jau apzīmētas konkrētas latviešu apdzīvoto vietu robežas. Pirmā vietējā ģeogrāfijas grāmata bija Krišjāņa Barona “Mūsu tēvzemes aprakstīšana” (1859), bet viens no agrākajiem Latvijas kartes zīmējumiem atrodams skolu atlantā (1880),⁸⁶⁹ savukārt Jāņa Krēsliņa izpildījums datēts ar 1894. gada Ziemassvētkiem.⁸⁷⁰ Ar 20. gs. sākumu tādu jau ir vairāki, īpaši Pirmā pasaules kara laikā, kā 1914. gada atklātne.⁸⁷¹

⁸⁶³ Рыжакова С. Этнокультурные представления об основах латышской идентичности: исторический контекст, взаимосвязи, современные аспекты (середина XIX – начало XX вв.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Москва: ИЭА им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 2011. Publ.: vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/RyzhakovaSI.doc. (sk. 04.08.2015.).

⁸⁶⁴ Skultāns V. The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia. – London; New York: Routledge, 1998. – P. 140.

⁸⁶⁵ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 29. lpp.

⁸⁶⁶ Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 51. lpp.

⁸⁶⁷ Anonīms. Titulvinjete. // Avots. – 1905. – Nr. 1. – 1. lpp.

⁸⁶⁸ Anonīms. “Pie Latvijas krūts”. // Gailis. – 1912. – Nr. 17. – 168. lpp.

⁸⁶⁹ Atlants Latvijas laužu skolām (Jelgava: J. H. Stefenhāgens un dēls, 1880.)

⁸⁷⁰ Jānis Krēsliņš – latviešu tradicionālo kultūras vērtību izziņātājs / Aut. kol.: S. Stinkule, I. Pujāte, G. Tuča. – Rīga: Neputns, 2015. – 80.–81. lpp.

⁸⁷¹ A. Cīrulis. “Latvija-Latvia”. 1914. – Izdota J. Riekstiņa tipogrāfijā, atklātne.

Pamazām veidojas priekšstats par Latviju kā vienotu valsti ar tās trīs daļām – Kurzemi un Zemgali, Vidzemi, Latgali. Var konstatēt šo teritoriju hierarhiju, izceļot Kurzemi, kas, iespējams, saistāms ar kuršu īpašo statusu krusta karu laikā un vēlākām kuršu dižciltīgo dzimtu privilēģijām.⁸⁷² Attēlojot arī karikatūrās sievieti kā tautu/valsti reprezentējošu simbolu nacionālajā kostīmā, etnogrāfijas pētnieks Rihards Zariņš izvēlas Kurzemes variantus, īpaši Bārtu, pārvēršot to savdabīgā latviskuma kanonā – vismaz ārienes ziņā. To var skaidrot arī ar tērpa un aksesuāru – vainaga, metāla rotājumu – krāšņumu un bagātību, salīdzinot ar citiem novadiem. Jau 20. gs. sākumā (*Austrumā, Svaros*) tautu meitai, kas simbolizē Latviju, mugurā ir Kurzemes tērps, līdzīgi arī citu mākslinieku šī tēla radītajās versijās.

NI obligāts komponents ir **dzimtās zemes tēls**. Latvieša galvenā nodarbošanās šajā laikā bija lauksaimniecība (zemkopība), tāpēc attieksme pret dzimto zemi kā dzīvības avotu atstāja lielu ietekmi uz NI. Pamazām veidojas Latvijas zemes poētiskais tēls, ainavas, kurās centās atrast nacionālā gara (dvēseles) atspulgu.⁸⁷³ Jau tautasdziesmās attieksme nebija tikai utilitāra, pirms pienākuma tika pausta godbijība. Būtiska latviešu mākslas iezīme – panteistiskā dabas uztvere: dabas formās tika atrasti atveidi abstraktām idejām un tēliem.

Daba māca “augstus tikumus un vedina uz domām par neizdibināmo un mūžīgo; daba viņam sniedz gudrus padomus un norādījumus dzīves gaitās; atspirdzina, iepriecina un drošina dzīves grūtos brīžos”.⁸⁷⁴ Janīna Kursīte uzskata, ka nacionālā dabas ainava 19. gs. otrās puses literatūrā tiek identificēta ar latviešu raksturu. “Neagresivitāte, mierīgums, samērība, tas pats kas mierīgajos līdzenumos, tikko samanāmajos pauguros un neaugstajos kalnos, mierīgajās upēs.”⁸⁷⁵

Ainavas žanrs kļūst par vadošo tēlotājmākslā un izpelnījās starptautisku atzinību. Latviešu izstādes Pēterburgā (1916) apskatā laikrakstā *Русские ведомости*⁸⁷⁶ akcentēta lielā mīlestība uz dzimto zemi. Raksta autors izceļ kļušu apcerīgumu (*тихая задумчивость*), kas nav krievisks, nav lirisks, drīzāk krēslains, jūras apdvests. Tā ir dabas ikdiena, mākslinieki jūt kā zemnieki – nopietni un smeldzīgi.

Periodikas izdevumos regulāri ievietoja gleznainus Latvijas skatus, un arī karikatūristi zīmēja gan gaiši liriskas, gan skumji simboliskas vinjetes, kā arī harmonisku cilvēku, kurš lauku vidē jūtas iederīgs.⁸⁷⁷ Karikatūrās tiek uzsvērtā šī vienotība un nosodīts idilles traucējums.⁸⁷⁸ Uzskatāmi redzams, ka arī mākslas tirgū un izstāžu praksē dominēja tieši ainavas žanra gleznas, kā tas redzams karikatūrā “Liels progress” saistībā ar brīvdabas izstādi Vērmaņa parkā.⁸⁷⁹

Spēcīga saikne ar dabu kļūst par vienu no svarīgākajām latviešu kultūras atšķirības zīmēm. Karikatūrās darbība vai fons bieži saistīts ar lauku vidi, tas ir neatņemams elements sižeta atklāsmei. Tika atlasītas konkrētas vietas, kas bija īpaši nozīmīgas, kā antropomorfizētais Staburags (3.2. att.) viensētas tradicionālo auglības svētku svinībās – Līgo vakarā u.c.

⁸⁷² Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga: Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991. – 38. lpp.

⁸⁷³ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 29. lpp.

⁸⁷⁴ Rudītis A. Latvijas daba latvju tautas gara mantās I. – Cēsis: Kooperatīvā Sabiedrība “Skola”. 1924.– 5. lpp.

⁸⁷⁵ Kursīte J. Nacionālā ainava 19. gs. latviešu literatūrā // Letonica. – 1998. – Nr. 1.– 16. lpp.

⁸⁷⁶ J. Tugendholds (Ps. Я.Т-дь.). *Русские ведомости* (1916). Rakstniecības muzejs, inv. Nr. 290782, J.R. II/2.

⁸⁷⁷ E. Brencēns. Bez nosaukuma. // Rīkstes. – 1906. – Nr. 3. – 26. lpp.

⁸⁷⁸ E. Šmits. “Tautas dziesma”. // Gailis. – 1912. – Nr. 6. – 84. lpp.

⁸⁷⁹ J. Kalniņš. “Liels progress”. // Dadzis. – 1912. – Nr. 14. – 5. lpp.

Upju vidū izcēla **Daugavu**, ko latviešu literatūrā jau ar romantisma laiku pieņemts uzskatīt par likteņupi/upju māti, kas ietekmējusi tautas vēsturi un visu novadu dziesmās pieminēta visbiežāk.⁸⁸⁰ Daudzu gadsimtu garumā tā bija svarīga transporta artērija un iztikas līdzekļu avots, kas norobežo vēsturiskos reģionus. 1919. gada septembrī tika publicēta Raiņa dramatiskā poēma “Daugava”, kas devusi karavīriem papildu motivāciju cīņai. Karikatūrās bieži redzama Daugava, uz ko norāda pazīstamas celtnes vai Rīgas siluets fonā.⁸⁸¹

Ļoti svarīgs identitātes elements ir **Baltijas jūra**, kas kļuva par simbolisku kompozīcijas elementu literatūrā un tēlotājmākslā, tajā skaitā virknē humoristisku vinješu⁸⁸² un karikatūru. Traģikomiska ir jūras krastā zīmētā “Patriote” (3.3. att.) – kaila sieviete, kura cenšas izvilināt lielinieku floti uz kauju izšķirošajā 1919. gadā. Jūra redzama kā tāla ceļa simbols un arī daudzās sadzīviskās karikatūrās saistībā ar zvejošanu vai jūras prieku baudīšanu.⁸⁸³

Viena no Latvijas specifiskām iezīmēm atšķirībā no citām valstīm (Lietuvas, Krievijas vai Polijas) – **Rīga** – viennozīmīgi iecelta galvenās pilsētas statusā. Ar to var izskaidrot Rīgas īpašo lomu latviskajā identitātē joprojām. Janīna Kursīte norāda, ka Rīga tradicionālajā kultūrā ir visvairāk minētā pilsēta – kā teiksmaina vieta, sakrāla teritorija, māte, sievišķās sākotnes simbols, Lielās Pirmmātes saudzējošais un iznīcinošais aspekts.⁸⁸⁴ Vienlaikus Rīgas tēlam bija ambivalents raksturs, tā latviešu romantiķu tekstos ir vāciska pilsēta, kas vēl jāatgriež latviešiem,⁸⁸⁵ kamēr latviskums vairāk saistās ar laukiem un viensētu. Arī latviešu nacionālisma ideologu latviskuma marķēšana kā zemnieciska bija ambivalenta. No vienas puses, polemikā ar vāciešiem tika apgalvots, ka viņiem nepieder monopols saistībā pretenzijās uz pilsētu.⁸⁸⁶ No otras puses, latviešu tuvība zemei bija arguments diskusijās par tiesībām uz Latviju kā garīgs pārkums pār vācisko komponentu.⁸⁸⁷ Saikne ar dabisko tiek uztverta kā viens no latviešu kultūras dzīvotspējas apliecinājumiem.⁸⁸⁸

Mākslinieki centās ar minimāliem līdzekļiem radīt atpazīstamu tēlu – Rīgas simbolisku atveidu (ikonisko zīmi), ko bieži izmantoja karikatūrās⁸⁸⁹ dažādos kontekstos. Atpazīstams ir Vecrīgas siluets (3.4. att.), pilsētas vārti, osta u.c. ievērojamas celtnes.

Nedrīkst aizmirst, ka arī vietējā vācu iedzīvotāju daļa uzskatīja Rīgu par savu pilsētu, tāpēc bija svarīgi “attīrīt” šo telpu no svešām ietekmēm, padarot to latvisku, kā tas atklāts Augusta Deglava romānā “Rīga” (I, 1910–1911; II, 1920) un tā vizualizējumā karikatūrās.⁸⁹⁰ Vairākos 1913. gada zīmējumos uzskatāmi parādīta latvieša un vācieša cīņa par varu Rīgā,

⁸⁸⁰ Bendorfs V. Ko Daugavas dziesmas var liecināt par mūsu etnisko vēsturi. // Daugavas raksti. – Rīga: Zinātne. 1991. – 62. lpp.

⁸⁸¹ J. Kunke. “Kā Rīgas tehniķi mērī ostas dziļumus. // Gailis. – 1912. – Nr. 21, vāks.

⁸⁸² I. Zeberīšs. Vinjete. // Spogulis. – 1913. – Nr. 1. – 13. lpp.

⁸⁸³ I. Zeberīšs. “Liepājas brīvpeldētava svētdienās”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 13. – 4. lpp.

⁸⁸⁴ Kursīte J. Rīgas vaibsti folklorā un literatūrā // Māksla plus. – 2001. – Nr. 4. – 12., 13., 15. lpp.

⁸⁸⁵ Stukuls-Eglītis D. Imagining the Nation: history, modernity, and revolution in Latvia. – Pennsylvania State University Press, 2002. – P. 3.

⁸⁸⁶ Plakans A. The Latvians: A short history. – Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, Stanford University, 1995. – P. 100. (Turpmāk Plakans A. The Latvians: A short history, 1995.).

⁸⁸⁷ Stukuls-Eglītis D. Imagining the Nation: history, modernity, and revolution in Latvia. – Pennsylvania State University Press, 2002. – P. 142.

⁸⁸⁸ Turpat., – P. 3.

⁸⁸⁹ K. Krauze. “Rīga pilsētas domes vēlēšanu priekšvakarā”. // Svāri. – 1920/21. – Nr. 1. – 14. lpp.

⁸⁹⁰ I. Zeberīšs. “Tipi no Deglava Rīgas”. // Dadzis. – 1912. – Nr. 2. – 9. lpp.

tāpēc pilsētas vārtu siluets kļūst par nozīmīgu darbības fonu,⁸⁹¹ pati galvaspilsēta – par svarīgu noteiktas ietekmes zonu.

1904. gada karikatūrā (3.5. att.) vācietis norāda sievietei tautas tērpā (latviešu kultūras alegorija), ka atmodas kustībai tik svarīgie Dziesmu svētki nedrīkst notikt Rīgas centrā. Atšķirība augumā palīdz saprast, kurš ir īstais Rīgas saimnieks: komisko efektu sniedz valdonīgā vācieša poza un “saimnieka” sīkais augums. Vēl vienu grafisku izpausmi sacensībai par Rīgu redzam žurnālā *Austrums* (3.6. att.). Pašpārliecinātais latvietis ir sašūpojis apjukušo vācieti simboliskās laika šūpolēs. Situāciju vairs nespēj mainīt ne pamatīgais kapitāls, ne vācu preses atbalsts.⁸⁹² Tomēr atrodamas karikatūras, kurās mākslinieks aicina abas kopienas uz dialogu, tātad sadarbību.

Svarīgs latviešu NI attīstības process bija priekšstatu veidošanās par **nacionālo vēsturi**, ko Deniss Hanovs nosaucis par “nacionālās kustības karalieni”.⁸⁹³ Arī to paveica jaunlatvieši, jo līdz tam latvieši bija tikai cittautiešu sarakstītā vēsture. Terminu “vēsture” ieviesa Atis Kronvalds 1868. gadā, atvasinot to no vārda “vēstīt”.⁸⁹⁴ Par latviešu mītisko “Zelta laikmetu” kļuva laiks pirms Livonijas krusta kariem, kas noslēdzās 13. gs. Kādā karikatūrā Rihards Zariņš vēsturi vizualizējis apjukušas sievietes veidolā, kura nebeidz brīnīties par visu jauno, kas viņai jānofiksē.⁸⁹⁵

Vita Zelče, rakstot par latviešu atmiņas kopienas, sāk ar jaunlatviešu publiskajā telpā iedibināto naratīvu par latviešu brīvības alkām un cīņām, kas mākslinieci izkopts arī tēlotājmākslā, “nacionālās kultūras radīšanas laikmets kolektīvajā atmiņā nostiprinājis identitātei svarīgos kultūrtēlus (..) un kultūrtradīcijas, (..) kas veido latviešu atmiņas mītisko, vienlaikus arī ētisko satvaru, kā arī tautas iztēloto vēsturi un tās morālās vērtības”.⁸⁹⁶

Lai celtu nacionālo apziņu, latviešiem bija jādemonstrē savas kultūras vērtības. Līdzās jaunlatviešu izdevumiem visnozīmīgākā loma bija RLB nacionālajai programmai. Tomēr konsolidācijas procesā patriotisko patosu nomainīja personiskās ambīcijas, noslāņošanās u.c. iekšējās problēmas, ko asi kritizēja karikatūristi, kā Alberts Kronenbergs, zīmējot vētrainu “Tautisko izkaušanos Pēterburgas Latviešu biedrībā” (3.7. att.).

NI attīstības procesos nozīmīga bija Viskrievijas X arheoloģiskā kongresa ietvaros (Rīgā, 1896) organizētā latviešu etnogrāfiskā izstāde. Gustava Šķiltera vārdiem – “pirmā īpatnēji latviska mākslas izstāde, kur izpaudās tautiskas mākslas gars un jaunais virziens mūsu mākslā”.⁸⁹⁷

Tautas izglītošanas procesa gaitā tika apgūtas mākslas vērošanas un vērtēšanas prasmes, ko arī atklāj virkne karikatūru (3.8. att.). Latviešu tēlotājmākslas, īpaši glezniecības, attīstība kļuva par nozīmīgu sižetu avotu (3.9. att.), tajā skaitā kritizējot pieprasītāko mākslinieku paviršību mākslas darbu “atražošanas” gaitā, piemēram, skaudīgi ironizējot par Jaņa Rozentāla sekmīgo iekļaušanos mākslas tirgū (3.10. att.). Vienlaikus atrodams šī “cienīgā mākslas jumiķa” apbrīnojamo darba spēju godinošs šaržs, kā Jāzepa Grosvalda radītais nopietnais meistara veidols (3.11. att.).

⁸⁹¹ V. Stabuliņš. “Izšķirošais cīņas priekšvakars”. // Gailis. – 1912. – Nr. 7, vāks.

⁸⁹² Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012. – 31. lpp.

⁸⁹³ Hanovs D. Nācija kā projekts. Nacionālisms šodienas Latvijā. – 08.02.2016. Publ.:

<http://www.punctummagazine.lv/2016/02/08/nacija-ka-projekts-nacionalismi-sodienas-latvija/> (sk. 06.08.2017.).

⁸⁹⁴ Kronvalds A. Tagadnei: Izlase / Priekšv. un koment. aut. J. Rudzītis. – Rīga: Liesma, 1987. – 48.–50. lpp.

⁸⁹⁵ R. Zariņš. “Jaunā gada sapņi. Nr. II”. // Austrums. – 1905. – Nr. 1. – 74. lpp.

⁸⁹⁶ Zelče V. Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte. Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes. LU, 2014. – 197. lpp.

⁸⁹⁷ G. Šķiltera atmiņas par “Rūķi”. RTMM. – 17. lpp. rokr. – Inv. Nr. 165.631, G.Šķ RI/I – 10. lpp.

III.2.2. Panteons, simboli (oficiāli noteiktie, mītiskie)

Latviešu inteliģences pārstāvji konsekventi veidoja **izcilāko personāžu panteonu**. Līdzīgi kā citām tautām, svēti bija gan reālie varoņi, kā Karataks (*Caratacus*), ķeltu cilšu sacelšanās vadonis pret romiešiem, kas vizualizēts iedvesmojošos paraugos,⁸⁹⁸ gan vairāki mītiskie.

Leons Taivāns norāda, ka 19. gs. beigās teoloģijas jēdziens *das Heilige* (“tas svētais”) tiek lietots saistībā ar jauno svētumu – nāciju. Jaunās valsts imidžs tiek veidots uz upura idejas. “Bez upura nav nācijas un valsts. Reliģiskā dimensija ir tas īstais nervs, ap kuru viss tiek veidots.”⁸⁹⁹ Līdzīgi arī Ernsts Renāns esejā “Kas ir nācija?” uzsver, ka “kopīgas ciešanas vieno vairāk nekā prieks. No tām mēs veidojam nācijas atmiņas, sēras ir vērtīgākas nekā triumfs, jo tās nosaka pienākumus, tās nosaka kopējās pūles”.⁹⁰⁰

Periodikā varēja iepazīt jaunlatviešu inteliģences līderu reprezentatīvos portretus, jāmin, *Rotā* un *Baltijas Vēstnesī* iespiestie Mārtiņa Buša, Eduarda Magnusa Jakobsona un Kārļa Kronvalda piedāvātie. Pamazām arī karikatūristi izvērta spilgtu šaržu galeriju, izceļot aktierus, māksliniekus, mūziķus, sabiedriskos darbiniekus u.c. entuziastus. Meistarīgākā ir Jāņa Roberta Tillberga “Portreju galerija” jau pirmajos *Svaros*. Tajā vizualizēti gan literāti, kā Rūdolfs Blaumanis (3.12. att.), gan citas ievērojamas personības, kā virtuozais advokāta, politiķa un diplomāta Frīdriha Grosvalda (1850–1924) šaržs (3.13. att.). Īpaši godināts tika jaunlatviešu grandiozais veikums, piemēram, Krišjāņa Barona fundamentālais dainu vākšanas un sistematizācijas darbs (3.14. att.).

No mītiskajiem varoņiem jāmin 1892. gada *Austrumā* redzamais Artura Baumaņa spēkavīrs Kurbads,⁹⁰¹ tomēr vissvarīgākā loma ir Andreja Pumpura (1841–1902) eposa (1888) varonim Lāčplēsim, īpaši pēc Raiņa lugas “Uguns un nakts” (1905) sarakstīšanas. Andrejs Plakans norāda, ka Lāčplēsi iecēla nacionālā simbola statusā kā cīnītāju pret vācu pārsvaru, ko simbolizēja Tumšais bruņinieks (vēlāk – Melnais). Revolūcijas periodā eposa varoņiem tika piešķirtas jaunas īpašības: Lāčplēsis simbolizēja ne tikai latviešu tautu, bet arī proletariātu, savukārt Tumšais bruņinieks ne tikai Baltijas vāciešus, bet arī carisko patvaldību,⁹⁰² ko vēlāk apliecināja arī kinematogrāfs.⁹⁰³

Pirmais ilustrētais eposa izdevums ar Eduarda Brencēna tēliem publicēts 1929. gadā, bet viens no agrīnākajiem Lāčplēša vizualizācijas variantiem redzams “Latviešu teikās iz Malienas” (1891) Jāņa Krēšliņa izpildījumā.⁹⁰⁴

Pārliecinoši ekspresīvs ir Jaņa Rozentāla izšķirošās fināla cīņas skata sniegums (3.15. att.) ar groteski komisko deviņgalvaino jodu, kura veidolā radīšanā lietoti satīriski paņēmieni, īpaši fantastiskā radījuma sejas pantu formveidē, nodrošinot sižeta atklāsmei nepieciešamo kontrastu ar ideālvaroņa profilu un spēkpilno uzvarētāja pozu.

⁸⁹⁸ Īru tēlnieka Dž. H. Foleja (*J. H. Foley*, 1818–1874) skulptūra “*Caratacus*” (1856).

⁸⁹⁹ Nācijas hronikas. Latvija 2014, – 19. lpp.

⁹⁰⁰ Turpat. – 262. lpp.

⁹⁰¹ A. Baumanis (gravējis M. Bušs). // *Austrums*. – 1892. – Nr. 7. – 114. lpp.

⁹⁰² *Plakans* A. *The Latvians: A short history*, 1995. – Pp. 106–107.

⁹⁰³ A. Rusteika filmā “*Lāčplēsis*” (1930) ienaidnieka sejas pantu ritmiski mainās no vācieša uz krievu karavīru.

⁹⁰⁴ J. Krēšliņš. Ilustrācija “*Latviešu teikām iz Malienas*”. – Rīga: Pēteris Bērziņa apgāds, 1891.

Vairākās karikatūrās vizualizēts izteismīgs senlatviešu spēkavīrs, kurš cīnās ar ienaidnieku. Tā kā arī lielākajā daļā Andreja Pumpura sarakstītā eposa ilustrācijās un atveidos Lāčplēsis attēlots bez raksturīgajām lāča ausīm, arī karikatūristi varēja ignorēt šo ārienes pazīmi, koncentrējoties uz spēcīgu ķermeni, uzsverot cīņas sparū, drosmi un apņēmību pārtraukt ieilgušo vēsturisko netaisnību, kā karikatūrā “Divu kultūru cīņa” (3.16. att.). Senais pavēlnieks ir pārsteigts, jo – latvieši taču nav dzimuši valdīšanai. Spēkavīra gaišais, slaidais siluets pretstatīts tumšajam un smagnējam vācietim, līdzīgi kā zemnieka drosme bruņinieka bailēm, skaidri nošķirot uzvarētāju no zaudētāja.

1913. gada karikatūra (3.17. att.) atklāj latvieša un vācieša izšķirošās cīņas sākumu – šeit gan abi pretinieki augumā ir līdzīgi, pretstatā tuklajam vācietim latvietis ir muskuļotāks, tātad stiprāks. Tāpat arī acu skatieni nepārprotami izceļ uzvarētāju.

Neapšaubāmi “Lāčplēsis ir spilgtākais bermontiādes simbols. (..) Uzvara nozīmēja eposa noslēguma “pārspēlēšanu”, simbolisku vēstures gaitas maiņu, varbūt arī kolektīvās traumas un mazvērtības kompleksu pārvarēšanu”.⁹⁰⁵

Stīvens Kiersons pētījumā par Lāčplēša tēla vēsturi analizē 1919. gada attēlu uz atklātnes (3.18. att.), kurā uz Rīgas silueta fona attēlota mītiskā varoņa un Melnā bruņinieka cīņa. Pavadtekstā ir citāts no Pirmā pasaules karā populāras dziesmas (“Nebēdājies karavīr, sudrabota saule lec!”), bet pētnieks norāda, ka dziesmā nav pieminēts Lāčplēsis, tādējādi autors sasaista nesenos notikumus ar nacionālo arhetipu.⁹⁰⁶ Kaut to nevar nosaukt par klasisku karikatūru, tēlu stilizācija un atsevišķi kompozīcijas elementi (latvieša izpūrušie mati un kažokādas ietērps), ir komiski kariķēti. Savukārt lakonisms, izteismīgais pretnostatījums (dzīvība vs. nāve) un spilgto krāsu kontrastu izmantojums – aģitācijas plakātam patriotisma stiprināšanai.

Jāizceļ tāds nepieciešams nācijas kā indivīda/personības uztveres komponents kā alegorija, un Latvijai/Mātei Latvijai ir visnozīmīgākā loma. Dzimtene kā māte vēl joprojām ir svarīgs nacionālās kultūras motīvs. Māte Latvija ir politiskās retorikas elements,⁹⁰⁷ kas tiek iekļauts valdības pārstāvju oficiālajās runās⁹⁰⁸ un politisko notikumu apspriešanā. Agita Misāne un Aija Priedīte norāda, ka Mātes Latvijas kā sievietes un mātes tēlam ir nepārvērtējama loma latviskajā identitātē un šis latviešu kultūras svētums nacionālās atdzimšanas periodā (1988–1991) aktualizēts neskaitāmas reizes.⁹⁰⁹

Deniss Hanovs, uzskaitot nacionālisma svarīgākos simbolus, raksta par nāciju kā sievieti, māti, tātad ģimeni: “Šis ir izteikts etniski romantizēts variants, kas tajā laikā attīstījās ne tikai Rietumeiropas kultūras telpā, bet arī kļuva par Eiropas tā laika globālo fenomenu.”⁹¹⁰

Nācijas kā sievietes alegorija ir izplatīta visā pasaulē: “Britānija” Anglijā, Māte “Svea” Zviedrijā, “*Helvetia*” Šveicē, “*Hibernia*” Īrijā, “Ģermānija” vācu valstīs, “Marianna” Francijā, “Kolumbija” Amerikā, “Māmuļa Krievija” Krievijā u.c.

⁹⁰⁵ Šiliņš J. Sarkanbalt-sarkanā Daugava // Domuzīme. – 2019. – Nr. 4. – 75. lpp.

⁹⁰⁶ Kiersons S. Bear-Slayers. – Latvian Myth, Memory, and the World Wars. – USA, Canada: Lulu Publishers, 2008. – Pp. 42.–43.

⁹⁰⁷ Kruks S. Falliskā māte // Providus. – 2007. – 3. jūl. Publ.:

http://www.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/14307/ (sk. 19.08.2019.).

⁹⁰⁸ Andra Bērziņa svētku uzruna pie Brīvības pieminekļa // Latvijas valsts prezidents. –2013.–18. nov. Publ.:

http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=603&art_id=21475 (sk. 14.12.2013.).

⁹⁰⁹ Misane A., Priedīte A. National Mythology in the History of Ideas in Latvia: A View from Religious Studies. // Myths and Nationhood / Hosking G., Schopflin G. (Eds.) – London: Hurst & Company, 1997.

⁹¹⁰ Hanovs D. Nācija kā projekts. Nacionālismi šodienas Latvijā // Punctum. – 2016. – 08. febr. Publ.:

<http://www.punctummagazine.lv/2016/02/08/nacija-ka-projekts-nacionalismi-sodienas-latvija/> (sk. 06.08.2017.).

Nacionālismā ģimenes metaforas loma ir ļoti svarīga, jo pati nacionālās kopienas ideja norāda uz radnieciskām saitēm. Analogija ar ģimeni ir tas nacionālisma diskursu elements, kurš lielā mērā nosaka tā konceptus un simbolus, tātad vērtību hierarhiju. Ģimenes tēlam ir ārkārtīgi svarīga nozīme nācijas leģitimizācijā, nacionālās kopienas “dabiskuma” apliecināšanā.⁹¹¹

Sarežģītu funkciju veic arī dzimumu diskurss vīrišķības un sievišķības tēlu reprezentācijā; kā atzīmējusi Ena Maklintoka (*Anne McClintock*): nacionālisms kopš rašanās brīža veidojās kā dzimtes diskurss, tāpēc to nevar izprast, ignorējot šo aspektu.⁹¹²

Sieviešu nācijas alegorijas parādīšanās latviešu nacionālismā bija organiska, jo tika izmantoti labi pazīstamie mātišķie tēli, arī dainās atrodami daudzi sieviešu tēli, kas simbolizē latviešu zemi, kā auglības mātes Māras tēls. Savukārt Lielās Pirmmātes (“Lielās Dievietes”, “Dievietes Mātes”), tās hipostāžu un funkciju, kā arī matriarhāta kulta baltu cilšu mitoloģijā nozīmīgākā pētniece bija Marija Gimbutiene (*Marija Gimbutienė*, 1921–1994).⁹¹³

Saskaņā ar Ernsta Kasīrera norādi uz mīta mainīgumu, daudzveidību un dinamisko principu,⁹¹⁴ Mātes Latvijas tēls NI ikonogrāfijas veidošanās dažādos periodos ieguva jaunu formu un saturu. Nāciju simbolizējošie tēli varēja būt gan mazas meitenes republikas pirmajos gados, jaunavas, kas norāda uz jaunības enerģiju, nākotnes cerībām, augošo potenciālu, gan mātes, apliecinot vēsturiskās saknes, tradīcijas, viedumu.

Izstrādājot Mātes Latvijas vizualizāciju, latviešu nacionālisma ideologus un māksliniekus ietekmēja arī tādu pazīstamu mātišķo tēlu kā “Māmuļas Krievijas” (*Россия-матушка*) veidols.

Tās vizualizācija aizsākās Pētera I laikā, un 19. gs. vidū tas bija izplatīts nacionālais simbols, tajā skaitā literatūrā un tēlotājmākslā (Krievijas Tūkstošgades pieminēklis Novgorodā, 1862).⁹¹⁵ 19. gs. beigās Māmuļa Krievija kļuva pazīstama lielākajai iedzīvotāju daļai Krievijas impērijā, jo ar 1895. gadu tā bija redzama uz naudas banknotēm. Pie pasaules naudas dizainu šedevriem tiek pieskaitīta 1912. gada 500 rubļu banknote (t.s. *непьюшка*) ar Pēteri I un eiropiešu Krievijas tēlu, kuras dizaina izstrādē piedalījās Rihards Zariņš.

Līdzīgi populāra bija Ģermānija, ko redzam arī monumentālajā Nīdervaldes pieminēklī (*Niederwalddenkmal*, 1883), un to, visticamāk, pazina arī Baltijas valstīs.

T.s. tautiskajā laikmetā sieviešu nācijas alegorijas kļuva ļoti pieprasītas, Jānis Asars ironizēja par šī modernā tautiskuma pārmērībām saistībā ar Artura Baumaņa daiļradi: “Tur ir neizbēgamais tautiskais ozols, tur krīvs, dziedāšanas svētku ēka, Latvija, kā jaunava, ap to gada skaitli utt.”⁹¹⁶

Nereti Latvijas tēls tiek dēvēts vienkārši par latviešu tautu meitu/meiteni, kā Zanes Grigorovičas rakstā par 19. gs. otrās puses žurnālu “galviņu” noformējumiem.⁹¹⁷ Tomēr saistībā ar konkrēto *Mājas Viesa Mēnešraksta* vāka (1895, Nr. 1) ilustrāciju būtu pamatoti

⁹¹¹ Tickner J. A. *Gendering World Politics*. Columbia: Columbia University Press. – 2001. – P. 54.

⁹¹² McClintock A. *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Conquest*. – New York: Routledge, 1995. – P. 261.

⁹¹³ Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини. Мир Древней Европы. – Москва: РОССПЭН, 2006.

⁹¹⁴ Kasīrers E. Arceģējums par cilvēku. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds “Intelekt”, 1997, – 81. lpp.

⁹¹⁵ Рябов О. Россия-Матушка: История визуализации // Альманах Центра этнических и национальных исследований ИВГУ. – Вып. 2. – Границы: Визуализация нации. – Иваново, 2008. – С. 13–16.

⁹¹⁶ Asars J. Arturs Baumanis. Raksti par glezniecību. –Kopotie raksti. –1. sēj. 2. burtnīca. – Rīga: A. Raņķa apgādība, 1910. – 265. lpp.

⁹¹⁷ Grigoroviča Z. “19.gadsimta otrās puses latviešu un vācbaltu izdevumi identitātes meklējumos” // Zinātnisko rakstu krājums IX “Hibriditāte literatūrā un kultūrā”. – IX – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. – 19.–29. lpp.

balstīties uz kompozīcijas autores Hermīnes Zālītes (1858–1932) komentāriem: “latviešu meitenes” dziļākā simbolika ir “Latvju tauta, Latvija”.⁹¹⁸ Līdzīgas interpretācijas Zane Grigoroviča piedāvā saistībā ar *Austruma* vāka zīmējumu (1892, Nr. 1), pat nepieminot tā autoru – Rihardu Zariņu. Savukārt Deniss Hanovs šo vāka ilustrāciju nosaucis par “nācijas portretu”, jo tajā ar vienkāršotas simbolu valodas palīdzību tiek radīts priekšstats par jauno kultūrnāciju. To redzam “kā vidēja vecuma sievieti nacionālajā tērpā, kā mākslu un zinātņu sargātāju, kas koncentrē ap sevi intelekta izpausmes – grāmatas, muzikālus instrumentus, mākslinieku radošās darbības priekšmetus, (..) žurnāls ir “zinību un rakstniecības” preses izdevums, (..) sēdošai sievietei rokās ir spalva un pergaments, (..) sejas izteiksme un acu skata virziens (..) kopā ar t.s. ģēnija iedvesmas avotu – otro sievietes figūru ar degošu lāpu rokā, liecina par iespēju “lasīt” šo attēlu arī kā “atcerēšanās procesu”, (..) atmiņu fiksāciju”. Pēc Zanes Grigorovičas domām, spārnotais eņģelis ir asociatīvi interpretēta “Pasludināšanas” aina, bet meitenei rokās esot grāmata.⁹¹⁹ No piemēriem daiļliteratūrā, kas norāda uz Latvijas tēla nozīmīgumu, pirmām kārtām minama Raiņa poēma “Daugava” (1919). Kārlis Skalbe akcentējis tēla ārieni: mirdzošs vainags galvā, rakstīta villaine uz pleciem.⁹²⁰ Neiztrūkst Kurzemes tērpa slavinājumu, kā Jēkaba Janševska “Dzimtenē”, kur aprakstītas krāšņās nīcietes “sarkanos lindrukos, balodainos ņeburos ar tumši rusliem samta apmetinājumiem, galvās augsti, sarkani vaiņagi, baltās zilēm rotāti un šķērsu pār kamiesi balts linu skāteris, kurš uz krūtīm bija sasprausts lielām apaļām saktīm,”⁹²¹ ko apbrīno vācu grāfiene, pavēlot “skaisto un oriģinālo” tērpu viņai uzšūt.

Latvijas vizuālais veidols iegūst izplatību 20. gs. sākumā saistībā ar Riharda Zariņa radošo darbību, kura devums tēla attīstībā ir visnozīmīgākais: viņš radījis vairāk nekā 100 tā variācijas (dokumentiem, markām, diplomiem, plakātiem, *ex-libris*, ielūgumiem, naudas zīmēm). Jau strādājot Krievijas Valstspapīru sagatavošanas ekspedīcijā Pēterburgā, grafiķis līdzdarbojoties Mātes Krievijas tēla variāciju tapšanā.⁹²² 1895. gada dziesmu svētku lapā redzam⁹²³ vareno Krieviju: hiperbolizētu spārnotu un bruņotu sievieti, kas savā paspārnē ar vairogu piesedz muzicējošo latviešu meiteni (Kurzemi).

Viņa radītais Mātes Latvijas idealizēti iespaidīgais tēls saglabā monumentalitāti abu *Svaru* (1906–1907; 1920–1931) karikatūrās – jauna, skaista, spēcīga, lepna, tērpta krāšņajā Kurzemes tautas tērpā, kas rotāts ar saktām, galvā ir augstais zīļu vainags kā valdnieces kronis (3.19. att.),⁹²⁴ bet rokās nereti ir vairogs un zobens, kas papildināts ar svastikas ornamentu, kas zīmēts virzienā pa labi – pa saulei jeb pieaugošo. Pamatoti latviešu grafikas klasiķa Mātes Latvijas veidols ietekmējis vairāku citu mākslinieku šī tēla versijas.

Izceļot Mātes Latvijas kā jebkura nacionālā simbola funkcijas, tā pirmām kārtām piedalās identifikācijas procesos. Šim nacionālās vienības simbolam no indivīdu summas bija jāizveido viena nācija. Visi latvieši ir tās bērni – Savējie, kas ir pamatā viņu savstarpējai solidaritātei (pretnostatot viņus Svešajiem), piešķirot viņiem gan īpašas tiesības, gan stingrus

⁹¹⁸ Viese S. Mūžīgie spārni. – Rīga: Apgāds JD, 2018 – 116. lpp.

⁹¹⁹ Grigoroviča Z. “19. gadsimta otrās puses latviešu un vācbaltu izdevumi identitātes meklējumos” // Zinātnisko rakstu krājums IX “Hibriditāte literatūrā un kultūrā”. – IX – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. – 27. lpp.

⁹²⁰ Skalbe K. Latvija rīta ausmā // Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 167. lpp.

⁹²¹ Janševskis J. Dzimtene. – 4. sēj., trešā daļa “Lauki un pilsēta”. – Rīga: Zinātne, 1987. – 145. lpp.

⁹²² R. Zariņš. Galva Krievijas valsts aizņēmumam. // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 5. – 149. lpp.

⁹²³ R. Zariņš. IV Vispārīgo latviešu dziedāšanas un mūzikas svētku plakāts. – 1895. – LNB Sikiespieddarbu un attēlizdevumu nodaļa.

⁹²⁴ Gailīte G. ‘Māte Latvija’ latviešu karikatūras vēsturē. – Daugavpils. – 149. lpp.

pienākumus pret nāciju. Mātei Latvijai “bija jāiemieso noteiktas vērtības, kuras jaunradītajā nacionālajā mitoloģijā atspoguļotu latvietību: neatkarību, pašcieņu, darba mīlestību, veselību; īpaši jāizceļ tuvība ar dabu. Mākslinieka uzdevums bija visas šīs vērtības ietvert vienā tēlā”,⁹²⁵ kuru, patiecoties tā daudznozīmībai un mākslinieciskumam, arī var dēvēt par triecientēlu.

Kā jaunu, enerģisku saimnieci bagātīgas druvas malā, kas gatava uzņemties pienākumus un atbildību, Rihards Zariņš viņu zīmējis jau 1904. gada *Austruma* karikatūrā (3.20. att.). Idealizētais majestātiskais stāvs un pašpārliecinātā poza uzsver pārākumu pār Svešo pārstāvju virkni, kas zīmēti groteski, salīkuši un miglaini kā pagātnes rēgi, kurus saslēgtus aizvelk nāve. Iznīcībai nolemto priekšgalā zīmēta sadusmotā vācu prese vecas sievas veidolā. Latvijai rokās ir simboliskā izkapt, kas uzsver gan darboties gribu, gan gatavību nesaudzīgiem lēmumiem.

Ļoti svarīga funkcija bija nacionālā mobilizācija. Spilgts mobilizācijas aicinājuma variants iemiesots Riharda Zariņa pastkartē “Tēvu zemei grūti laiki, dēli, dēli, palīgā!”⁹²⁶ kurā zobens Latvijas rokās apliecina nācijas spēju cīnīties.⁹²⁷

Izplatīts šī diskursa paņēmieni ir Dzimtenes–sievietes tēls, kas cieš no ienaidnieku patvaļas. Simboliska ir karikatūra, kuras nosaukums ir rindas no Jura Alunāna dzejoļa “Jāņu vakars” – “Raiba rinda” jeb “Latvijas kalnos, Latvijas lejās” (3.21. att.). Tajā Latvijai vēlas sadedzināt sārtā etniski Svešie – svarīgākie varas iemiesotāji: cara administrācijas pārstāvji, vāciešu militāristi, garīdznieks u.c., kas priecīgi dejo ap upuri. Tomēr Latvijas proporcionālais un hiperbolizētais augums norāda uz viņas pārākumu Svešo priekšā, kas zīmēti kā kariķēti liliputi. Ticību Latvijas “gaišajai” nākotnei sniedz arī uzlecošā saule fonā.⁹²⁸

Savējo sieviešu ciešanu tēli (vai nācijas ciešanas, ko simbolizē sievietes–mātes figūra) kā apelācija pie Savējo vīriešu dzimtes identitātes ir plaši izplatīti mobilizācijas diskursā.⁹²⁹ Līdzīgu reprezentāciju īpašs veids saistīts ar apkaunošanas vai izvarošanas ainām, kur Savējās sievietes pazemo Ienaidnieks – vīrietis. Tāds seksuāls agresors pastāvīgi darbojas gan atsevišķu sieviešu likteņu naratīvos, gan dzimtenes apkaunošanas reprezentācijās. Šādu ainu milzīgais mobilizējošais efekts ir izcelts daudzos pētījumos.⁹³⁰

Izsmejot latviešu politisko nekonsekvenci un izdevīguma meklējumus, Indriķis Zeberīns vizualizējis Latvijas tautu padevīgas meitas veidolā (3.22. att.). “Progresistu” partijas uzvaras gājienā pa Rīgas centru, viņa svētļaimīgi pievērusi acis un pieplakusi pie tuklā un “gādīgā” vācu bruņinieka kūtīm. Pavadtekstā lasāms, ka abus nesis “viens tautiski barots lops” – tā grafiķis ironizējis par vietējo vēlētāju politisko tuvredzību, atdodot savas vērtīgās balsis vāciešiem.

Pirmā pasaules kara ārkārtas apstākļos Latvija zīmēta kā drosmīga saimniece, kas aizsargā savu teritoriju no vācu iekarotājiem, kurus pārstāv Vilhelms II (3.23. att.). Ķeizara “ontlīgas kultūras” un “feinas dzīves” piedāvājums tiek noraidīts ar nepārprotamu stāju un

⁹²⁵ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 34. lpp.

⁹²⁶ R. Zariņš. “Tēvu zemei grūti laiki, dēli, dēli, palīgā!”. Iespiests spiestuvē “Union”, Petrogradā, 1916. – LKM 11673 (82) – N, atklātne.

⁹²⁷ Arī 1875. gada almanahs *Jaunie dunduri* sākas ar gandrīz tādu pašu uzsaukumu, kā arī šīs rindas lasāmas 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljona karogā Pirmā pasaules kara laikā.

⁹²⁸ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 35. lpp.

⁹²⁹ Yuval-Davis N. *Gender and Nation*. – London: Sage Publications Ltd, 1997. – P. 94.

⁹³⁰ Keen S. *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*. San Francisco: Harper & Row, 1986; Eriksen T.H. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London; East Haven: Pluto Press, 1993, – P. 108; Эдмондсон Л. Гендер, миф и нация в Европе: образ матушки России в европейском контексте // Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования: сб. статей / Под ред. Э. Шоре, К. Хайдер. М., 2003, – С. 153.

žestu, kam seko piedraudējums saukt “savus puīšus, kuri jokus netaisīs”, ja iekarotāji neatgriezīsies “kur nākuši”. Kompozīcijas tālākajā plānā vizualizēta pavadtekstā minētā vācu “karātavu un drupu kultūra”, pastiprinot kontrastu ar valdnieka liekulīgo laipnību.

Mātes Dzimtenes tēls simbolizēja nācijas spēku un morālo pārākumu dažādu valstu Pirmā pasaules kara vizuālajā propagandā,⁹³¹ arī latviešu mākslinieki izmantoja šo spēcīgo, iedvesmojošo alegoriju (Alberta Kronenberga akvarelis “Dievs, svētī Latviju”⁹³² u.c.).

Jaundibināto valstu sarežģīto situāciju Pirmā pasaules kara noslēgumā labi raksturo jau minētās paralēles ar kaimiņiem, kā Jāņa Sprinģa (3.24. att.) un igauņu kolēģa Vello Agori izpildījumā (3.24.a att.). Visās jaunizveidotajās valstīs aktualizējās simbolu izveide: igauņu karikatūrās Māte Igaunija nereti zīmēta apaļīga un neveikla būtne tautas tērpā.⁹³³

Atsevišķās karikatūrās arī Latvija vizualizēta kariķētā veidolā, norādot uz tās kultūras jaunību seno Rietumeiropas tautu saimē. Indriķis Zeberinš zīmējis ainu “Latvju civilizācija un kultūra” (3.25. att.). Tajā grafiķis pretnostatījis apmulsušu, baskājainu, nesakoptu meiteni aristokrātiskam franču kungam – senas un bagātas kultūras pārstāvim, kurš nevēlas iesaistīties līdzvērtīgā komunikācijā. Savukārt fonā redzamās modernās pilis nosoda pārtikušo latviešu nepietiekamo atbalstu vietējai kultūrai.

Kad tika nodibināta Latvijas Republika, Māte Latvija kļuva par jaunās valsts simbolu, kā pazīstamajās Riharda Zariņa pastmarkās, kas veltītas neatkarības pirmajai gadadienai ar 3 novadus simbolizējošām zvaigznēm vainagā. Kanoniska ir Jāņa Roberta Tillberga pastkarte ar Latviju,⁹³⁴ kuras rokās ir nolaists zobens, kas nozīmē brīvības cīņu noslēgumu. Uzlecošā saule simbolizē jaunu sākumu, viešot ticību spožai nācijas augšupejai, bet uzraksts “Dievs, svētī Latviju” apliecina dzimušās valsts drošu nākotni. *Ilustrētajā Žurnālā* Latvija kā triumfējoša uzvarētāja padzen krievu kazaku un vācu bruņinieku, samīdot abu lielvalstu simbolus.⁹³⁵ Lai uzsvērtu tēla spēku un mātišķo simbiozi, tā attēlota ievērojami lielāka. Iespējams, pēc neatkarības iegūšanas nebija līdzvērtīga simbola, kas pārstāvētu Latviju tik pārliecinoši kā Māte Latvija. Lāčplēšis kā senlatviešu karavīrs, kaut arī bija svarīgs NI elements (ko var konstatēt šī tēla izmantošanā nācijas semiosfērā starpkaru periodā), parādās reti, kad jāsimbolizē valsts. Dažreiz šie simboli tika reprezentēti kā vienlīdzīgi, iemiesojot sievišķo un vīrišķo sākotni. Starpkaru periodā Rihards Zariņš izvērta sēriju, vizualizējot Lāčplēša un Latvijas laulību kā latviešu nācijas pamatu, dēlu nosaucot par nacionālismu.

Tātad Māte Latvija iemieso valsts spēku, mobilizāciju, dzīvotspēju, gatavību ar ieročiem aizstāvēt suverenitāti.⁹³⁶ Viņa simbolizē nācijas tradicionālās pamatvērtības: morālo tīrību, darba mīlestību, tuvību ar dabu, lēnprātību u.c.⁹³⁷ Māte Latvija ir mīlestības un līdzjūtības simbols, vienlaikus prasot rūpes un gādību no saviem dēliem un meitām. Saliedējot Savējos (bērnus/latviešus), viņa nošķir tos no naidīgajiem Svešajiem.

⁹³¹ Rickards M. Posters of the First World War. – New York: Walker & Co, 1968. – P. 25.

⁹³² Kronenbergs A. “Dievs, svētī Latviju”. – Krievija, 1916. – Izd. A. Kukurs, iespiesta “Union”, Petrogradā. – LKM – 13725/9307 – N, atklātne.

⁹³³ L. Laineste “Images of Women in Estonian Newspaper Caricatures (1920-1939)” starptautiskajā konferencē “Visual Encounters with Alterity: Representing East-Central and South-Eastern Europeans in the Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth Century”. – Budapeštā, 24. – 26.05.2012.

⁹³⁴ J. R. Tillbergs. “Dievs, svētī Latviju”. – 1916. – LKM 7527/1782 VII, atklātne.

⁹³⁵ J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 1.

⁹³⁶ Gailīte G. ‘Māte Latvija’ latviešu karikatūras vēsturē. – Daugavpils. – 152. lpp.

⁹³⁷ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 34. lpp.

Mātes statusu apliecina ne tikai mātišķas rūpes, bet arī disproporcija augumā: viņa gandrīz vienmēr ir lielāka nekā pārējie kompozīciju personāži. Arī politiķus līdzās Mātei Latvijai bieži zīmēja kā godkārīgus un mantkārīgus pundurus.⁹³⁸

Vispārzināmas ir Latvijas monumentālās versijas,⁹³⁹ ko radījis Kārlis Zāle (1888–1942) Brīvības pieminekļi (1935) un Brāļu kapos Rīgā (1929). Joprojām Mātes Latvijas tēls piesaista visdažādāko jomu pētnieku interesi,⁹⁴⁰ to izmanto tēlotājmākslā (Artas Dumpes piemineklis “Dzimtene Māte Latvija”, Lestenē, 2000), tajā skaitā karikatūrās, kā avīzes *Dienas Bizness* – Agra Liepiņa (26.02.2008.) un Zemgusa Zaharāna (21.02.2012.) interpretācijās.

Apkopojot svarīgākos aspektus saistībā ar Mātes Latvijas tēla lomu latviešu NI attīstībā periodā no 19. gs. otrās puses līdz 1918. gadam: tas sekmēja nācijas latvietības priekšstatu veidošanos; apvienoja latviešus, mobilizējot cīņai par neatkarību; nostiprināja ideju par latviešiem kā ģimeni, kuras locekļi gatavi upurēties cits citam kopējās nākotnes vārdā. Ar 1918. gadu Māte Latvija kļūst par valsts simbolu, karikatūristi to reprezentēja kā iemiesojumu valsts spēkam, kā arī rūpēm par nācijas dēliem un meitām; tas kalpoja par apliecinājumu nācijas augstajai morālei un tās ģeopolitiskajai izvēlei – piederību Eiropas kultūrai. Tēls tika izmantots, lai uzskatāmi pretstatītu Savējos Svešajiem, tajā skaitā citu valstu sieviešu alegorijām, piemēram, Māmuļai Krievijai.

Apskatāmajā laika periodā atrodama nozīmīgāko “nācijas tēvu” glorifikācija:⁹⁴¹ Indriķis, Livonijas hronikas autors, vai kāds leģendārs Rāmavas priesteris (*rex et sacerdos*), laicīgs un reliģisks, kurš apvienojis latviešu ciltis.⁹⁴² Mītiskos tēlus redzam gan uz pazīstamā Dziesmu svētku plakāta un karoga,⁹⁴³ ko Kārlis Skalbe savulaik nosauca par naivu un mazliet primitīvu, bet tieši tādēļ ļoti romantisku, jo “viņa paceltās rokās bija it kā latvisks sveiciens”,⁹⁴⁴ gan uz RLB nama fasādes, gan grāmatu ilustrācijās, kā Dziesmu krājumam “Līgo”⁹⁴⁵ vai Artūra Baumaņa ilustrācijās Eduarda Zeibota “Balādēm un romancēm” (1896). Šie motīvi joprojām ir aktuāli un tiek izmantoti dokumentos (Latvijas Republikas pasēs dizainā, 2015).

Karikatūristi izsmēja sava laika viltus varoņus, ieceļot tos leģendāro priesteru statusā, kā ironijā par Friča Brīvzemnieka (1846–1907) balādi (1870) karikatūrā “Krīvu krīvi” (3.26. att.), zīmējot uguns rituāla “svētos” veicējus un atklāti nosaucot kritizējamās personas: Fricis Veinbergs un Andrievs Niedra.

⁹³⁸ Gailīte G. ‘Māte Latvija’ latviešu karikatūras vēsturē. – Daugavpils. – 152. lpp.

⁹³⁹ J. Siliņš viņu nosauc par Latviju–māti, *Siliņš J.* “Latviešu jaunā tēlniecība”. // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 2. – 142. lpp.

⁹⁴⁰ S. Vilcāns norāda, ka no visām nacionāla, sociāla un simboliska rakstura metaforām spilgtākā ir “mamma”; māte Saeimai un Ministru kabinetam, tātad simboliskā kultūras nozīme ir māte Latvijas valstij jeb Māte Latvija. *Vilcāns S.* Vairas Vīķes-Freibergas semiotizācija “Latvijas Avīzes” karikatūrās. – Maģistra darbs. – Vad. J. Šķilters, Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa, 2007. Publ.: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/22792> (sk. 04.07.2019.).

⁹⁴¹ Šādu tēlu izmantošanai varam atrast analogus Eiropā. Piem., K. Čurļoņa (*K. Čiurlionis*, 1875–1911) gleznojums mūzikas zālei K. Čurļoņa NMM Kauņā; vai ķeltu NI, brīvības un maģisku garīgo spēku simbols – pēdējais Velsas bards, ko vajā Edvarda I (1272–1307) karavīri, kā gleznā “Bards” Dž. Harisons/*J. Harrison* (1840) pēc Filipa Džeimsa de Luterburga (*Philip James de Louthembourg*, 1740–1812) gleznas “Bards”, Velsas nac. muzejs (*National Museum Wales*) u.c.

⁹⁴² *Ружакова С.* *Historica Lettica*. – С. 281.

⁹⁴³ Tapis Leipcigā, J. A. Hītela karaliskajā galma karogu darbnīcā (1873) pēc RLB pasūtījuma.

⁹⁴⁴ *Skalbe K.* Vecais latviešu biedrības nams // Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 212. lpp.

⁹⁴⁵ K. Baumanis. Vāka ilustrācija dziesmu krājumam “Līgo”. – Rīga: Brāļi Buši, 1874.

Preses izdevumos var izsekot jaunās nacionālās ikonogrāfijas veidošanās procesam, piemēram, žurnālā *Latviešu strēlnieks* (Nr. 3/4, 1916) titullapā izcelta latviešu strēlnieku krūšu nozīme. Līdzīgi kā abreviatūra sastāv no krievu un latīņu burtiem “ЛСБ/ЛСВ” (Latviešu strēlnieku bataljons), izmantoti gan vecie, gan jaunie simboli: zobens un Krievijas ģerbonis, saule un ozolzari. Pēc revolūcijas simbolika attiecīgi mainījās (iekļauta piecstaru zvaigzne vai kokarde ar sauli u.c. jauninājumi).

Oficiālajā Satversmes organizētajā Latvijas ģerboņa konkursā (1920) uzvarēja Vilis/Vilhelms Krūmiņš, bet to izstrādāja Rihards Zariņš. Populārākie motīvi: uzlecoša saule, ozols, senlatviešu karavīrs, zvaigznes (visbiežāk Auseklis kā gaismas uzvara pār tumsu). Burkarda Dzeņa emblēmā, t.s. pirmajā ģerbonī (1918–1921) kompozīcijas pamatā bija austošā saule ar trim zvaigznēm un “L” burtu tajā. Svarīga loma bija saules ornamenta cienītājam Ansim Cīrulim un argumentam, ka “saulei pieder etnogrāfiskajos rakstos pati galvenā vieta”.⁹⁴⁶ Visi minētie simboli tika iekļauti arī karikatūru kompozīcijās.

Diskusijas par oficiālajiem nacionālajiem simboliem izvērtās arī žurnālā *Svari*, uzsverot latviešu miermīlīgumu, izskanēja aicinājums atteikties no plēsīgiem zvēriem un neizvēlēties svešus tēlus. Šajā procesā piedalījās arī karikatūristi, ironiskus variantus piedāvājis gan Vilis/Vilhelms Krūmiņš,⁹⁴⁷ gan Indriķis Zeberiņš (3.27. att.), kurš izmantojis populāro valsts salīdzinājumu ar kārnu, slaucamu govi, ko žņaudz spekulācija bezgalīgi garas čūskas veidolā.

⁹⁴⁶ Nacionālie un valsts simboli // Ansis Cīrulis. Saules pagalmos / Sast. R. Rinka. – Rīga: Neputns, 2008. – 71. lpp.

⁹⁴⁷ V. Krūmiņš. “Grādi”. // *Svari*. – 1920. – Nr. 1. – 8. lpp.

III.3. Latvieša/Savējā tēls karikatūrās

III.3.1. Āriene (miesas uzbūve, apģērbs)

Apakšnodaļas uzdevums ir izpētīt, kā satīriskajā grafikā tiek veidots tāds NI elements kā “tēls – Mēs” jeb Savējā tēls, sniedzot ieskatu nacionālā rakstura jeb latviskuma aprakstos. Pirmie nozīmīgākie avoti bija Garlība Merķeļa teksti (*Die Letten*, 1796), bet izšķirošā loma latviskuma definēšanā pieder *Pēterburgas Avīžu* (1862–1865) veidotājiem, kur “latvietis parādījās ideālā pilnībā, kā cilvēks, kam cēlas īpašības, bet kas nospiests grūtā, neciešamā dzīvē. (..) Tikai tautas labākās īpašības tad redzēja un tēloja”.⁹⁴⁸ Pirmie raksturīgie tipāži latviešu karikatūrās bija minētie Augusta Dauguļa laucinieks Brenčis un pilsētnieks Žvingulis (1862). Kā atzīmē Alfrēds Goba (1889–1972), viņi nav ne pozitīvi, ne negatīvi, gan ar labām, gan sliktām īpašībām. “Brenčis ir vecmodīgs zemnieks, godīgs latvietis, kam jaunos notikumus ne tik viegli saprast un kas arī nomana dažas labas jaunās parādības tukšumu un ārību. Žvingulis turpretī grib būt progresīvs, bet ir pavisms, ņer visu jaunu bez kritikas un bez dziļāka apdoma. Dažubrīd viņš liekas būt arī latvietībai neuzticīgs”.⁹⁴⁹

Par svarīgu uzdevumu kļūst arī ārienes reprezentācija. NI veidošana noteica Savējā idealizētas ārienes radīšanu, kas bija vērojama arī neoromantisma glezniecībā. Izsekojot latvieša raksturīgās ārienes atspoguļojumam, tika konstatēts, ka karikatūrās vizualizēti visi svarīgākie dzīves notikumi: dzimšana, kāzas, bēres u.c. ģimenes godi, gadskārtu svētki, darba ieražas, dzīves vide, nodarbošanās u.c. latviešu dzīvesveidu raksturojoši elementi, kā arī svarīgākās tradīcijas.

Latvietis pirmām kārtām tiek attēlots kā zemnieks. Arī vācbaltieši formulēja šo referenci par latviešiem kā zemniekiem. Jau pirmajā Rīgā iznākušajā latviešu nedēļas laikraksta *Tas Latviešu Ļaužu Draugs* titulvinjetē vizualizēta idealizēta lauku aina ar zemnieku darbā.⁹⁵⁰

Būtisks ir arī politiskais konteksts, pamatojot latviešu tiesības uz šo zemi, jo pirmās brīvvalsts ekonomiskā reference saistās ar agrārvalsti un zemniecību kā valsts labklājības simbolu.⁹⁵¹

Kā svarīgi tautas tipu zīmējumi jāmin 18. gs. Johana Kristofera Broces fundamentālajā darbā “*Monumente*” fiksētie latvieši (Livonica, 35 sēj.).⁹⁵² Tas bija saspringts saimnieciskās un sabiedriskās dzīves periods, kad feodāli dzimtbūtnieciskās iekārtas krīze pastiprināja zemnieku etnisko, novadniecisko un sociālo kopības apziņu.⁹⁵³ Amatnieciskais personāžu atveidojums piešķir intimitāti un sirsnību: vīrieši ir atturīgi, nopietni, koncentrēti darbā, sievietes raksturo čaklums, tikumība, kārtības mīlestība.

⁹⁴⁸ Zeiferts T. Latviešu stāstu rakstniecības sākumi // Druva. – 1913. – Nr. 5. – 513. – 519. lpp.

⁹⁴⁹ Goba A. Pirmās “Pēterburgas Avīzes” un viņu nozīme tautas atmodas gaitā. – Rīga: Olava fonda sabiedrības izdevums. – 1929. – 102. lpp.

⁹⁵⁰ Anonīms. // Tas Latviešu Ļaužu draugs. – 1837. – Nr. 13. – 1. lpp.

⁹⁵¹ Beitnere D. Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām).

Disertācija socioloģijā. – Rīga: LU. – 2003. – 28. lpp. Publ.:

http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (sk. 19.08.2019.).

⁹⁵² Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 4. sēj.

⁹⁵³ Cimmermanis S. “Kā īsts monuments stāv Broces “Monumente...” pāri gadu simtiem” // Latvijas Vēstnesis. – 15.03.2002. – Nr. 42 (2617). Publ.: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/60102> (sk. 01.07.2018.).

Kultūrvēsturiskā aspektā nozīmīgi ir Ēveles draudzes mācītāja Antona Georga Boses (1792–1860) Vidzemes lauku dzīves zīmējumi, kuru vēsturiskās izziņas vērtību nodrošina norādītais tapšanas laiks, modeļa vārds, uzvārds, nodarbošanās un dzīvesvieta.⁹⁵⁴

Vērtīgs ir Jāņa Krēsliņa (1865–pēc 1920) ieguldījums latviešu etnogrāfijas pētniecībā,⁹⁵⁵ fotografējot, zīmējot un gleznojot etnogrāfiskajai izstādei Viskrievijas X arheoloģiskā kongresa laikā. Tā ir nepārvērtējama informācija par kultūrvēsturisko mantojumu 19. gs. 2. pusē. Fotogrāfisko dokumentāciju Inta Pujāte nosaukusi par “latviešu tautas portretu”.⁹⁵⁶ Fotogrāfijas izmantošana sekmēja antropoloģijas attīstību, jo varēja skatīt zemnieku dzīvesveidu attiecīgajā kultūrvidē, kā to darīja Jānis Krēsliņš, ar fonu, kameras skatupunktu un noskaņu, izceļot raksturīgāko.⁹⁵⁷

Spilgtus latviešu tautas tipāžus radījis Kārlis Jēkabs Vilhelms Hūns (1830–1877) – par viņa akvareļiem Edvarda Šmite rakstījusi: “Gandrīz fotogrāfiskais tvērums, vissīkāko detaļu zīmējums, niansētā krāsu palete pielīdzina šos darbus izvērstam zinātniskam pētījumam ar nezūdošu vērtību.”⁹⁵⁸

Par pirmo atmodas laikmeta mākslinieku savulaik nodēvēts⁹⁵⁹ Arturs Baumanis, kurš ar temperamentīgu līniju pārlicinoši tvēris raksturīgos zemnieku tipus ar darbā norūdītiem zemnieciskiem sejas vaibstiem.⁹⁶⁰ Mākslinieks pievērsās latviešu tautas senatnei, kuras “atdzīvināšanā” par svarīgu komponentu kļuva ārienes reprezentācija. Apkopjot savu vēsturisko avotu pētījumu rezultātus ar seno ieroču, tērpu, rotu un senlietu rekonstrukcijām, pats bijis pārsteigts par seno cilšu kultūras augsto līmeni pretēji vācu pētnieku aizspriedumiem par Senlatvijas iemītnieku mežonību.⁹⁶¹ Gleznā “Likteņa zirgs” (1887, LNMM) gan “senie lībieši un kurši vēl tēloti vai nu kā zvēru ādās tērpušies bārdaini mežoni, vai atkal ģermanizēti vai slavizēti tērpos un ieročos pēc nodibinātiem paraugiem. (..) Priesteri – krīvi vai vaidelaši – tērti bibliiski tradicionālos talāros”.⁹⁶² Nozīmīgi ir senkareivju zīmējumi, kuros izcelta skarba vīrišķība, cīņas rūdījums, drosme, pārlicinošas pozas, tērti un ieroči, gaiši mati⁹⁶³ un zilas acis, ierindojošos tos hrestomātisku ideālvaroņu statusā, kā “Jauns līvu kareivis” (1889, LMNN).

““Rūķa” biedri aizrautīgi meklēja katrs savā veidā ceļus uz tautas sirdi, pētīja tautiskās mākslas izteiksmes veidus un centās uztvert un attēlot savos darbos nacionālo garu, īpatnību un nokrāsu. (..) Mēnešrakstos sāka parādīties vinjetes, karikatūras zīmējumi un ilustrācijas pēc latviešu mākslinieku darbiem.”⁹⁶⁴

Par pirmo latviešu mākslinieku, kurš pievērsies latviešu tipiem un dabai, Jānis Jaunsudrabiņš nosaucis Ādamu Alksni.⁹⁶⁵

Māksliniekam izdevās izvairīties no akadēmiskās rutīnas, radot oriģinālus un vienlaikus latviskus mākslas paraugus. Vēstures sižetos viņš “ar lielu intuitīvu spēku atdzemdina

⁹⁵⁴ *Meinarte A.* Antons Georgs Bose. Zīmējumi. – Rīga: Neputns, 2017.

⁹⁵⁵ Jānis Krēsliņš – latviešu tradicionālo kultūras vērtību izziņātājs / Sast. Sanita Stinkule. – Rīga: Neputns, 2015.

⁹⁵⁶ Turpat. – 31. lpp.

⁹⁵⁷ Turpat. – 52. lpp.

⁹⁵⁸ *Šmite E.* Kārlis Hūns. – Rīga: Neputns, 2016. – 56. lpp.

⁹⁵⁹ *Zeiferts T.* Par Latvju mākslu // *Ilustrēts Žurnāls.* – 1925. – Nr. 7–8. – 236. lpp.

⁹⁶⁰ *Siliņš J.* Arturs Baumanis (1866–1904) // *Ilustrēts Žurnāls.* – 1925. – Nr. 2. – 34. lpp.

⁹⁶¹ *Siliņš J.* Latvijas Māksla 1800–1940. – II sēj. – Stokholma: Daugava, 1980. – 30.–35. lpp.

⁹⁶² Turpat.

⁹⁶³ Līdzīgi kā daiļliteratūrā, Raiņa “Zelta zirgā” (1909) Antiņam acis ir kā zili vizbulīšu ziedi un mati kā “balti līni saules gaismā”, savukārt ļaunajam princim acis – melnas kā ogles, mati – melni kā krauklim.

⁹⁶⁴ G. Šķiltera atmiņas par “Rūķi”. RTMM. – 17. lpp. rokr. – Inv. Nr. 165.631, G.Šķ RI/I – 8.–9. lpp.

⁹⁶⁵ *Jaunsudrabiņš J.* Mūsu māksla. III. // *Druva.* – 1914. – Nr. 4. – 388. lpp.

Latvijas heroisko pagātni. (..) Alksnis pat sīkākajās detaļās ir latvietis”.⁹⁶⁶ Periodikā atrodami viņa senlatviešu karavīri, kā žurnālā *Austrums*,⁹⁶⁷ kur tie iemūžināti priecīgā atpūtas brīdī u.c.

Nozīmīgs latviskuma popularizētājs bija Janis Rozentāls, kura darbā “No baznīcas”/“Pēc dievkalpojuma” (1894, LMNN) “gandrīz katram tēlam gleznā ir savs prototips, taču mākslinieks neieslīgst ikdienišķajā. Viņš rada jaunu kvalitāti – tipiskus savas tautas, sava laika pārstāvjus”.⁹⁶⁸ Senvēstures tematika arī žurnālā *Vērotājs* izceļas ar augstu māksliniecisko izpildījumu un simbolismu, kā idealizētais “Strēlnieks” (1914, LMNN).

No ideāltēliem grāmatu grafikā minams Jāņa Roberta Tillberga kalpa veidols Annas Brigaderes rediģētajai pasakai “Misiņbārdis un stīprais kalps” (1913) lielformāta krāsainajās ilustrācijās. Starp LKM apskatāmajām atklātnēm izceļams Eduarda Brencēna zīmētais latviešu cīnītājs⁹⁶⁹ etnogrāfiskā tērpā kalna virsotnē, mirdzošas saules fonā, pūšot kaujas tauri.⁹⁷⁰ Tas ir kā aicinājums jaunai dzīvei – staltais jaunekļa stāvs, pašpārliecinātā poza un ieroči vieš ticību uzvarai. Arī pasaku ilustrācijās mākslinieks radījis veiksmīgas ideāltipa variācijas.

Sakāpināta jūsma pausta arī periodikas grafikā, kurā zīmētāji sacentās ideālo tautiešu atainojumā, īpaši Pirmā pasaules kara laika žurnālu vāku dizainam izvēloties vīrišķības paraugtēlus.⁹⁷¹ Oto Viduks piedāvājis pravietisku karikatūru “Vecais un Jaunais gads” (3.28. att.), kurā ļaunums – Vācija – baismīga trīsgalvainā pūķa izskatā ir pieveikts un līdzīgi kā klasiskajā tradīcijā varonis attēlots kails, tikai ar tautisku jostu. Pretī nākošā kailā skaistule iemieso tautas gaišo un cerīgo nākotni.

Ideālo latvieti zīmējuši vairāki karikatūristi, kā Rihards Zariņš savā atturīgi reālistiskajā manierē (3.29. att.) u.c. autoru versijās,⁹⁷² kur latvietis redzams mierīgs, pašpārliecināts, pat bravūrīgs. Karikatūristi pretnostatīja latviešus vāciešiem, izceļot gan pamatiedzīvotāju ārienes, gan morālo pārkumu. Ainā “Latvietis savā līdumā” (3.30. att.) zīmēts groteski kariķēts vācu barons un salīdzinoši reālistiski attēlots latviešu zemnieks, kura mierpilnais veidols uzsver jebkādu vācieša pretenziju bezjēdzību un tāpēc noliegumu. Zemnieks pat neskatās uz vācieti, turpinot demonstratīvi smēķēt, jo apzinās savas nostājas nelokāmību un taisnīgumu centienos likvidēt vācu saimnieciskās privilēģijas.

Līdzīgas lomu maiņas bija novērojamas arī pilsētās, piemēram, dialoga ainā “Viens latviets par direktoru pilsētas krājkasē” (3.31. att), kurā tukls, pārskaities vācietis nespēj aizkavēt pašpārliecinātā latvieša attiecīgo dokumentu iesniegšanu, kas apliecina zemnieka nebijušo statusu respektablajā finanšu iestādē.

Latvieša noskaņas ir atšķirīgas – gan sadrūmis savā bezspēcības apziņā, gan jautrs un dzīvespriecīgs, nereti gudrāks un viltīgāks par vācieti.⁹⁷³ Visbiežāk latvietis redzams darbā – izspūris, neskuvies, viņa darba apģērbs ir vienkāršs, salāpīts, kājās pastalas vai vīzes.⁹⁷⁴

⁹⁶⁶ *Grosvalds J.* Latviešu māksla (Jaunie) 1919. // Latviešu mākslinieku teorētiskie raksti un manifesti. – Rīga: Neputns, 2002. – 13.–14. lpp.

⁹⁶⁷ A. Alksnis. Bez nosaukuma. // *Austrums*. – 1894., – Nr. 7, ielīme.

⁹⁶⁸ *Pujāte I.* Janis Rozentāls. – Rīga: Liesma, 1991. – 215. lpp.

⁹⁶⁹ E. Brencēns. “Latvija, mosties”. 1917. – (RM 11673 .⁵⁸ H), atklātne.

⁹⁷⁰ Līdzīgi tēli sastopami arī *Akseli Gallen-Kallela* (1865-1931) eposa “Kalevala” ilustrācijās (1901).

⁹⁷¹ J. Jaunsudrabiņš. Titulzīmējums. // *Varavīksne*. – 1914. – Nr. 11, vāks u.c.

⁹⁷² I. Zeberīns. “Dūšīgais mednieks un bailīgais zaķis”. // *Gailis ar lielo seksti*. – 1912. – Nr. 1, vāks.

⁹⁷³ A. Kronenbergs. “Cīņa ap domnieka sēdekli”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 13. – 201. lpp.

⁹⁷⁴ Karikatūristi nereti arī mūsdienu latviešu vīrieti, kas reprezentē Latviju, ietērpj senatnīgā tērpā (*Bišofs M.* *My Latvia*, too. – Rīga: Atēna, 2006.).

Attiecībā uz ideālās **sievietes** ārieni nebija konkurentu Rihardam Zariņam, sākot jau ar latviešu tautumeitām uz Dainu 1. burtnīcas vāka.⁹⁷⁵ Arī Arturs Baumanis radījis vairākus maigas sievišķības iemiesojumus – apcerīgus, liriskus, sapņainus tēlus. Latviešu sievietes ideāltēla versiju redzam arī *Austruma* “Kabilniecē”⁹⁷⁶ – primitivizētajā zīmējumā akcentēts spēcīgs augums, pareizi sejas panti, zilas acis, blondi mati.

Pirmā pasaules kara gados arī Jāzeps Grosvalds pievērsās nacionālajai ikonogrāfijai, jo “visiem pirmā plānā stāv viena doma – celt augšā lielo latviešu mākslas pili un rādīt to, ko tikai mēs varam radīt... tikai izteikt mēģināsim savu skaistumu... vajadzētu galvenā kārtā mūsu dzīvi, mūsu tērpus un mūsu laukus tēlot”.⁹⁷⁷ Eduards Kļaviņš kādu gleznotāja latvisko tēlu nosauc par “primitivistiski spirtgu akvareli”, kurā “tikai rotaļīgs vieglums un dekoratīvitate padara saldenu idilli mākslinieciski nosacītu un pieņemamu”.⁹⁷⁸

Mātes tēlu spilgti reprezentē Teodora Zaļkalna “Stāvošā māmiņa” un “Sēdošā māmiņa” (1915; 1916–1923, LNMM). Līdzīgi personāži satīriskajā grafikā sastopami gan revolūcijas laikā, gan Pirmā pasaules kara laikā. Indriķis Zeberīns zīmējis sagumušus vecāku stāvus, kas dodas pie sava nošautā dēla kapa. Mātes lielais lakats pastiprina drūmo noskaņu, akcentējot skaudrās sāpes.⁹⁷⁹

Latviešu laucinieces karikatūrās ir veselīgas miesasbūves, fiziski spēcīgas, vienkārši, ģērbtas, lakatiņu galvā un pastalām kājās (3.32. att.). Karikatūristi uzsver raženo ķermeni kā izturības un dabiskuma pazīmi, kā Jāņa Roberta Tillberga ainā, kur norūpējusies māte ar mīlestību un nosvērtību uzklausa nepaklausīgā dēla mulķīgās nākotnes profesijas izvēles versijas (3.33. att.). Savukārt pilsētnieces visbiežāk tika zīmētas pārspīlēti kalsnas, modernās kleitās, cepurēs, aksesuāros un kurpēs.⁹⁸⁰ Pamazām latvietes sāk līdzināties vācu kundzēm, tāpēc karikatūristi izsmej jaunākās modes pārmērības neatkarīgi no tautības.

Kaut arī tiek uzsvērtas sievietes prioritātes – būt par labu māti, upurēties ģimenei, būt padevīgām vīra vēlmēm –,⁹⁸¹ latvietēm tiek pārņemta pieticīgā āriene, kas varēja kavēt profesionālo karjeru, jo pat laba izglītība vairs nenosakot panākumus. Ainā ar skolotājas amata pretendētēm (3.34. att.) izcelts tieši kontrasts starp vienkārši ģērbto meiteni un dāmām cepurēs, kuras atzinīgāk vērtē vīriešu “ekspertu” komisija. Karikatūrās sievietes redzamas gan pazemīgas un bailīgas, gan drosmīgas un pašapzinīgas. Satopama arī “vecceņu”/“bābu” kategorija, tomēr mazāk,⁹⁸² tādas lielākoties zīmētas krievu vai vācu sievietes.

Noslēgumā īsi tiks pieminētas latviešu svarīgākās tradīcijas. Latviešu inteliģences nacionālās organizācijas izprata svētku kultūras demonstrēšanas nozīmi mitoloģijas popularizēšanā. Visnozīmīgākie bija **Dziesmu svētki**, kas pirmo reizi notika 1864. gadā Dikļos. Koru kustība pārauga vērienīgā simboliskā tautu konsolidējošā notikumā,⁹⁸³ arī sveštautiešu dominante noteica nepieciešamību identitāti apliecināšanai uzplaukumam,

⁹⁷⁵ Latvju Dainas. – Jelgava: Jēkaba Draviņa-Dravnieka apgāds, 1894.

⁹⁷⁶ M. Gruzītis. “Kabilniecē”. // Austrums. – 1894. – Nr. 11; “Tautas apģērbs”. // Austrums. – 1892. – Nr. 9. Ielīme.

⁹⁷⁷ Kļaviņš E. Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla. – 171. lpp. J. Grosvalda izcēlumi.

⁹⁷⁸ Turpat. – 172. lpp.

⁹⁷⁹ I. Zeberīns. “Vecais Krišus ar savu sievu”. // Vārdotājs. – Nr. 22. – 345. lpp.

⁹⁸⁰ E. Šmits. “Korporeļu svētki Berga-Bazārā”. // Gailis. – 1912. – Nr. 1.

⁹⁸¹ J. Dreslers. “Maltītes laiks”. // Visa Rīga smejas. IV. – 1913. – 11. lpp.

⁹⁸² I. Zeberīna viņjete “Ar slotas kātu”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 14. – 2. lpp.

⁹⁸³ Svētku organizācijas modelis saglabāts ar nelielām modifikācijām. *Zelče V. IX Latviešu dziesmu svētki – Kārļa Ulmaņa Latvijas mūžības zvērests. // Latvijas Arhīvi. – 2008. – Nr. 2. – 106.–148. lpp.*

tādējādi “tautas kopības sajūta, kura pie latviešiem arvien ir bijusi diezgan vāja, vispilsnīgāk izteicās dziesmā”.⁹⁸⁴

Karikatūrās tika attēlots gan vienota entuziasma pārņemts kopkoris “Dziedāšanas sezonā” (3.35. att.), gan diriģenti, kā “Diriģents Tērauds darbā” ar kaismīgo latviešu mūziķi priekšplānā.⁹⁸⁵ Izceltas leģendāras personības, kā simboliskā aina ar Jāzepu Vītoli (3.36. att.), kurš, zīmēts vītola veidolā, enerģiski vada varenu vīru–ozolu un sievu–liepu kopkori, tādējādi apliecinot arī totēmisma koncepta klātbūtni.

Aizrautīga sadziedāšanās redzama arī 1915. gada *Lietuvēnā*.⁹⁸⁶ Uz šīs nodarbes svarīgumu norāda arī karikatūru nosaukumi – “Mākslas piekopšana”.⁹⁸⁷ Visnozīmīgākais mūzikas instruments bija kokle. “Blakus zobenam kokle ir skanējusi aicinādama. Vistumsākajā naktī tā ir gājusi ar gaišu rīta sveicienu.”⁹⁸⁸ Sižetus mākslā ietekmēja arī Ausekļa dzejolis “Beverīnas dziedonis” (1876). Žurnālā *Svari*⁹⁸⁹ kokli spēlē dzejnieks, un ainu papildina instrumentu slavinošs dzejolis: “Senāk tu biji vēl retums varens, / Tevi tik Dievi skandināja – / Saviem izredzētiem dāvināja.” Šeit tā izskan kā ironija par latviešu dzejnieku ievērojamo “savairošanos”.

Karikatūristi atklāja arī vācu negatīvi noskaņotās sabiedrības pretsparu dziesmu svētku tradīcijai. Asprātīgajā ainā “Negodalgotais svētku plakāts” (3.37. att.) sasaistīta ķēdēs ir enerģiska latviešu meitene – latviešu kultūras simbols, kas zīmēta augumā lielāka par Svešajiem. Apņēmības pilna viņa dodas uz svētkiem, ignorējot naidīgos preses pārstāvjus.

Vēl kā tradīcija, kas kalpo par latviskuma atšķirības zīmi, ir **Jāņu dienas svinēšana** gan laukos, gan pilsētās. Pēcrevolūcijas periodā vācbaltiešu muižnieki un poļu katoļu garīdznieki pat aģitēja un stingri noliedza šo svētku svinēšanu⁹⁹⁰. Senos auglības svētkus var nodēvēt par latviešu dionīsijiem, jo katram lasītājam uzreiz bija skaidrs, cik svarīgi ir turpināt svētku rituālus, tāpēc tos aktualizēja karikatūristi.

Vienkāršo dzīvesveidu un pašpietiekamību reprezentē Indriķa Zeberīņa omulīgais saimniekpāris “Jāņa tēvs ar Jāņu māti” (3.38. att.). Abi ir līdzīgi gan raženās ārienes, gan noskaņas ziņā: apmierināti, viesmīlīgi, labestīgi. Izcelts latviešu dāsnums kā pretstats vāciešu skopumam. Katrs viesis šajos svētkos ir gaidīts, tiks pabarots, padzirdīts, izklaidēts un pat saņems svētību.

Latviskā dzīvesziņa (darba un svētku ritms) izcelta daudzās karikatūrās, piemēram, saistībā ar saulgriežu – Lieldienu⁹⁹¹ – u.c. svarīgām svinībām/rituāliem dabas vidē.

⁹⁸⁴ Skalte K. Dziesmu svētkiem nākot // Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 161. lpp.

⁹⁸⁵ Anonīms (A. T., Ps. Taksis?). “Diriģents Tērauds darbā”. // Gailis. – 1913. – Nr. 24. – 373. lpp.

⁹⁸⁶ Smiltnieks. “Vilciņu Dziedāšanas biedrība gatavojas uz labdarīgu koncertu”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 6. – 9. lpp.

⁹⁸⁷ I. Kalniņš. “Mākslas piekopšana”. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 4. – 7. lpp.

⁹⁸⁸ Skalte K. Grāmatu diena // Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 213. lpp.

⁹⁸⁹ G. Šķilters. “Kokle”. // *Svari*. – 1907. – Nr. 10. – 118. lpp.

⁹⁹⁰ 20. gs. Latvijas vēsture I sēj., 2000. – 424. lpp.

⁹⁹¹ O. Viduks. “Lieldienas uz laukiem”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 12. – 8. lpp.

III.3.2. Latvieša rakstura iezīmes

Nacionālā rakstura normu veidošana paredzēja pozitīvo pašprezentāciju, tikumu slavinājumu un netikumu nosodījumu, kaut arī tos nevarēja apzīmēt kā tipiski latviskus. Mākslinieki, to skaitā karikatūristi, uzskatāmi vizualizēja latviešu vēlamās un nevēlamās rakstura īpatnības visdažādākajās dzīves situācijās.

Jau tautasdziesmās uzsvērts, ka vissvarīgākais ir darba tikums un līdzās cilvēkam strādā arī Dievs, darbi turpinās pat aizsaulē. Visnozīmīgākais darbs – kopt zemi, bet šai darbībai jābūt gudrai, ko garantē nosvērtība un apdomība. Tiek uzsvērtā vīrišķība, kas ietver strādīgumu, atbildību, mazrunīgumu, nesteidzību, pašpietiekamību.

Citu etnisko grupējumu "pirmie laikrakstu veidotāji bija radījuši savu "iztēloto" latviešu kopienu. Tā bija viņu pasaulsredzējumam atbilstīga ideālkopiena – kristīgi, godīgi, tikumiski, varai un kungiem paklausīgi un pazemīgi latviešu zemnieki, (..) taču tā nebija realitāte".⁹⁹² Minētais veidols atrodams preses grafikā – idillisku ainu ar latviešu zemniekiem lauku sējas darbos redzam Rūdolfā Vilciņa izpildījumā uz vāka 1912. gada Nr. 1 *Deutsche Monatsschrift für Russland* (1912–1915) vācu mēnešrakstam Krievijai.⁹⁹³

Auseklis latviešus nosaucis par "*Pacatum huminum genus omnino*" – ļoti mierīgu cilvēku kārtu.⁹⁹⁴ Liktenīgos brīžos latvju tautas "labākais palīgs un drošākais sargs arvienu ir bijis viņas lielais dvēseles miers".⁹⁹⁵ Tieši to latvieša raksturā savās karikatūrās uzsvēris Rihards Zariņš (3.39. att.), vizualizējot zemnieku, kurš izvēlas savu sūro tabaku jeb personīgo viedokli vācieša kompromisa cigāra vietā. Ciešais un atklātais latvieša skatiens daiļrunīgi apliecina viņa jauno statusu. Grafiki iekļāvis virkni zīmīgu detaļu: mūrnieka ķelli un daudzās jaunbūves, kas norāda uz latviskās Rīgas nākotnes perspektīvēm pretstatā brūkošajai "vācu puses" galvaspilsētas daļai.

Teodors Zeiferts par raksturīgāko latviešu raksturā min "jūsmu", vienaldzību pret materiālajiem labumiem, jo "visas bagātības viņš nes sirdī: mīlestību, nesavtību, pieticību, žēlsirdību, tiklību", līdzās viņam sievietē – bārenīte, kas ir "pakalpīga un uzcītīga". Vienlaikus norādot, ka tautas raksturs nemitīgi attīstās.⁹⁹⁶

Minēto apliecina arī Ādama Alkšņa un Jaņa Rozentāla latviešu zemnieki lauku darbos. Vienalga – vai tas ir Teodora Ūdera smagnējais monumentālisms⁹⁹⁷ vai Riharda Zariņa izsmalcinātā virtuoziāte⁹⁹⁸ – ikdienas darbs rādīts nevis kā grūta, apnicīga nodarbe, bet kā pašsaprotams rituāls, uzsverot saikni ar dabas ritmiem.

Karikatūristi zīmējuši daudzveidīgus zemnieku tēlus viņu ierastajās nodarbēs, kā ražīgākais minams Indriķis Zeberīšs.⁹⁹⁹ Tomēr karikatūra paredz nosodījumu, tāpēc latvieša strādīgums tiek rādīts arī citā aspektā, piemēram, attēlojot kā nomocītu vērsi, kuru vada maza

⁹⁹² Zelče V. Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā 1822.–1865. – Rīga: Apgāds Zinātne, 2009. – 27. lpp.

⁹⁹³ *Deutsche Monatsschrift für Russland*, red. A. Egerss (*Eggers*) Rēvelē (Tallinā) un Rīgā G.Leflera (*Löffler*) apgādā.

⁹⁹⁴ Kalniņš J. Auseklis. – Rīga: Liesma, 1981. – 93. lpp.

⁹⁹⁵ Skalbe K. Latviskais miers. Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 208. lpp.

⁹⁹⁶ Zeiferts T. Latvju māksla. // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 7–8. – 235. lpp.

⁹⁹⁷ T. Ūders. "Diendusā". Ap 1910. LNMM.

⁹⁹⁸ R. Zariņš. "Vārgulītis un Velns". // Mūsu Tautas pasakas. – II burtnīca. – Rīga: RLB Derīgu grāmatu nodaļa. – 1903. – 21. lpp.

⁹⁹⁹ I. Zeberīšs. "Rudens idile". // Spogulis. – 1913. – Nr. 8. – 18. lpp.

muša – vācu barona simbols, norādot uz situācijas absurdumu (3.40. att.). Nereti zemnieks smagā darbā tika pretstatīts vācietim, kurš viņu stingri uzrauga.¹⁰⁰⁰

Vīta Zelče min arī tādas latvieša īpašības kā uzņēmību, spēju pretoties pārspēkam un likteņa nelabvēlībai, spītību, tieksmi pēc labākas dzīves un zināšanām.¹⁰⁰¹

Raksturīgāko latviešu tautas tipāžu vizualizācija atrodama Eduarda Brencēna ilustrācijās brāļu Kaudzīšu romānam “Mērnieku laiki”, šo pasūtījumu jaunais mākslinieks saņēma uzreiz pēc ŠTCZS pabeigšanas (1910). “Derīgu grāmatu nodaļa” izvirzīja prasību: “Ilustrācijām jābūt vēsturiski un etnogrāfiski patiesām.”¹⁰⁰² Tāpēc Piebalgā tika rūpīgi fotografēta un skicēta raksturīgā vide, interesantākās situācijas ikdienā un svētkos. Kaut arī romānā “satīriski tvertās juku laiku ainas un personāži bīstami pietuvināti kariķējumam”¹⁰⁰³, par prototipiem kalpojuši reāli cilvēki. Kanonisks ir čangalietis Ķencis – bailīgs vientiesis, pamuļķis un pašlabuma meklētājs. Viņā ir gan lepnība, gan lētticība un savtīgums. Humoristiskajos žurnālos ievietoja arī citu mākslinieku pazīstamo tēlu versijas, kā Jāņa Kugas (1878–1969) (3.41. att.). Joprojām kariķatūrās t.s. vidējais latvietis tiek vizualizēts šī tēla veidolā, tērpts piebaldzēnu drēbēs, tāpēc Ķencis vērtējams kā viens no raksturīgiem latviešu tautas simboliem (līdzīgi kā Miķelis Vācijā, Džons Buls Anglijā), kas nesaistās ar konkrētu vēsturisku laiku. Otrs nozīmīgākais bija Švauksts – prototips daudzu latviešu komiskajiem centieniem tēlot svešautiešus. Raksturīgs ir viltīgais un praktiskais Prātnieks u.c. kariķatūriski personāži. “Mērnieku laikos”¹⁰⁰⁴ “komiskais elements ilustrācijās stipri pārsvarā pār traģisko”,¹⁰⁰⁵ un, tieši pateicoties sešdesmit Eduarda Brencēna ilustrācijām jeb “krāšņajam pušķojumam”, nereti “skatos dažreiz sastopamas tādas muguras, ka smieklus ne valdīt, kā jautas parasts, dziļa, dzīva un patiesa īstenības humora brīžos”.¹⁰⁰⁶ Latviešu pirmā romāna personāži “ir salikti no gabaliem, bet viss lielums rakstītāja paša sadomāts”.¹⁰⁰⁷ Literāti lietojuši bagātīgu izdomu un pārspilējumu, kas ir pierasta kariķatūristu prakse. Šajā darbā Eduards Brencēns meistarīgi apvienojis abas savas dotības – gan ilustratora, gan kariķatūrista.

Kā latviešu rakstura **negatīvās** stereotipiskās iezīmes minamas slinkums, bailīgums, padevība. Satīriskās grafikas triecientēls ir Aleksandra Romana “Tas pazemības gars” (3.42. att.), kurā redzamas verdzības gadu postošās sekas latvieša psihē. Nožēlojamais hibrīds dzīvnieciskā pazemībā gatavs nekavējoties izpildīt vismazāko saimnieka vēlmi.¹⁰⁰⁸ To var nodēvēt par pretpolu Lāčplēsim – nodevēja Kangara tēla variāciju. Kā atzīmēja Kārlis Skalbe: “Ilgie verdzības gadi varēja saliekt tautas augumu un atstāt viņas raksturā tumšas zīmes.”¹⁰⁰⁹ Vēsturnieks Ēriks Jēkabsons to skaidro ar pašsaglabāšanās instinktu, “jo izdzīvo bailīgākie,

¹⁰⁰⁰ Anonīms. “Dumpīgie zemnieki un darbīgais muižnieks”. // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 24. – 376. lpp.

¹⁰⁰¹ Zelče V. Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte // Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. – 197. lpp.

¹⁰⁰² Tidomane G. “Mērnieku laiki” un to ilustrators. // Jaunās Grāmatas. – 1964. – Nr. 1. – 16. lpp.

¹⁰⁰³ Lejiņš A. Mērnieku laiki un nedienas // Māksla. – 1991. – Nr. 7. – 51. lpp.

¹⁰⁰⁴ Kuple Z. Latviešu bērnu grāmatu grafikas pirmsākumi Eiropas mākslas ierosmēs // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000. – 107. lpp.

¹⁰⁰⁵ Klaustiņš R. “Mērnieku laiki” kā tilts no vecajiem uz jaunajiem laikiem // Druva. – 1913. – Nr. 11. – 1262. lpp.

¹⁰⁰⁶ Turpat. – 1263. lpp.

¹⁰⁰⁷ Kaudzīte M. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 493. lpp.

¹⁰⁰⁸ Gailīte G. Latviešu kariķatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 38. lpp.

¹⁰⁰⁹ Skalbe K. Dainu priekš // Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 208. lpp.

klusākie un pieticīgākie, (..) tie, kuri spēj pielāgoties. (..) Šādai atlasei ir savas sekas, un tas zināmā mērā maina tautas raksturu”.¹⁰¹⁰

Latviešu bailes no pašnoteikšanās atklāj jau minētā lakoniskā karikatūra “Latviešu pasaules klusētāji Valsts Domē”,¹⁰¹¹ kurā Indriķis Zeberīņš ar minimāliem līdzekļiem izsmējis latviskajai mentalitātei raksturīgo piesardzību un pazemību.

Arvien uzteicamāka un veicināmāka rakstura iezīme bija **brīvības alkas**. Priekšstati par nacionālās atmodas politiskajiem uzdevumiem apskatāmajā periodā piedzīvoja nozīmīgu evolūciju. Kā izcelts daudzu pētnieku darbos – brīvība vienmēr tiek pasludināta kā visaugstākā vērtība un brīvības cīnītāji par nacionālajiem varoņiem. Tas lasāms tautasdziesmās un vērojams no tēlotājmākslā.

Kā galvenais uzdevums, pat pienākums tiek minēta nacionālās atbrīvošanās kustība: “Nācija kā ideja, projekts un ikdienas praktiska līdzdarbība atzīta par morāles un cēlu tikumu nosacījumu, kā arī par svētuma un garīguma avotu”.¹⁰¹²

Savukārt latvieši, kuri neatbalstīja nacionālās atbrīvošanās cīņās, tika nosodīti un izsmieti. Jau pirmajās karikatūrās žurnālists Zobugals aicina tautiešus apzināties savu nacionalitāti, klasificējot vēlēšanos būt līdzīgiem vāciešiem vai krieviem kā garīgu defektu.¹⁰¹³

1905.–1907. gada revolūcijai veltītajā asajā satīrā kā kulminācija vācu preses slejās paustajiem priekšstatiem par latviešiem *Svaros* zīmēta baises nozieguma aina (3.43. att.). Rihards Zariņš “rādījis latvieti vācieša acīm” kā mežonīgu maniaku – asinskāru slepkavu. Zemnieka dzīvniecisko dabu uzsver animalizētās ķermeņa daļas. Komentārā lasāmas vācieša domas par latvieti, kuru septiņi simti gadu vācu kultūras padarījuši septiņsimt reizes sliktāku, tāpēc vācieši kategoriski noraida jebkādu kompromisu ar tādu “radījumu”.

NI ietver arī spēju cīnīties, lai mainītu savu likteni, par latviešu tautas brīvības simbolu kļūst jaunieša ideāltēls (trīscientēls) Riharda Zariņa “Eposā” (3.44. att.), kurš izcīna izšķirošo cīņu ar milzīgu nezvēru, kas iemieso gadsimtiem ilgušo netaisnību. Latviešu tauta nekad vairs nesamierināsies ne ar vācu kolonizāciju, ne rusifikāciju, tā ir sacēlusies pret pazemojumiem: varonis cīnīsies līdz uzvarai vai mīrs. Dramatisko tematiku izceļ abu kontrastējošo – sarkanās un melnās – krāsu attiecības, bet akadēmiski reālistiskais zīmējums palīdz spēcīgāk atklāt sižeta dziļāko būtību¹⁰¹⁴ – “laikabiedri “Eposu” varēja uztvert gan kā rekviēmu varoņiem”,¹⁰¹⁵ gan mūžīgo labā un ļaunā cīņu. 1905.–1907. gada revolūcijas laikā latviešu tauta sevi apzinājās kā spēcīgu, citām līdzvērtīgu nāciju, tāpēc nacionālās pašapziņas kāpums iedvesmoja māksliniekus radīt jaunus tēlus, sasaistot senatnes notikumus ar nākotnes cerībām. Citējot Teodoru Ūderu: “Diezgan zēmoties svešas kultūras priekšā, ja ir sava dzimtā kultūra. Tās divas, trīs lāses vācu vai drīzāk zviedru asiņu manī nespēj apslāpēt dominējošo latvieša raksturu.”¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁰ Vēstures zināšanas atmaksājas ilgā laikā. Ēriku Jēkabsonu intervē Rudīte Kalpiņa // *Domuzīmes*. – 2018. – Nr. 4. – 48. lpp.

¹⁰¹¹ I. Zeberīņš. “Latviešu pasaules klusētāji Valsts Domē.” // *Šalkas*. – 1907. – Nr. 9, vāks.

¹⁰¹² *Lasmane S.* Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija // *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol.* – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. – 219. lpp.

¹⁰¹³ *Гайлуме Г.* Смех и слезы, – С. 161

¹⁰¹⁴ *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē, 2006. – 75.–76. lpp.

¹⁰¹⁵ *Kalniņe S.* Satīriskā grafika 1905.–1906. gada periodiskajā presē. // *Grāmatas un grāmatnieki*. – Rīga: Zinātne. – 122. lpp.

¹⁰¹⁶ Spēks, darbs, dzīves prieks. Teodora Ūdera vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase. – Rīga: Latvijas Viedas sadraudzības izdevniecība, 2001. – 167. lpp.

Karikatūristi atspoguļoja gan revolūcijas traģiskos, gan pozitīvos rezultātus, tajā skaitā iespēju latviešiem ieņemt atbildīgus amatus un cittautiešu nepatiku pret notiekošo. Ainā “Zili brīnumi”¹⁰¹⁷ pārsteigtie rīdzinieki pirmo reizi ierauga “uz tām lepnajām Rīgas ielām” nosaukumus latviešu valodā. Līdzīgi kā igauņu satīriskajā grafikā, pēcrevolūcijas savdabīgā lomā maiņa apspēlēja vairākās karikatūrās, piemēram, aina ar izmisušo baronu, kurš lūdzas kalpam veikt savus pamatpienākumus.¹⁰¹⁸

Līdz ar materiālo labklājību strauji auga pašapziņa, Alberts Kronenbergs vizualizējis komiski lepno “Latviešu aristokrātu” (3.45. att.), kura titulu nodrošina divas govīs. Līdzās redzams vācu aristokrāts, kuram savukārt ir divi ieroči. Latvietis zīmēts pārspīlēti pašpārliecināts, tāpēc vairs tik ļoti neatšķiras no vācu barona.

Lai izdzīvotu sarežģītajos apstākļos, latvietis bija izkopus aktiermeistarību, ko atklāj zemnieku un baronu dialogi. Pretstatā saniknotajam kungam viņš bieži saglabā mieru vai ir viltīgi vientiesīgs, tāpēc atļaujas izzobot saimnieku, izliekoties par muļķi.¹⁰¹⁹

Veidojas latviešu kultūrai piemētošo normu un vērtību idealizēts veidols. Starp latviešu vērtībām, kuras izceļ literāti un mākslinieki, īpašu lomu ieņēma **religiskie priekšstati**. Kristīgajai ticībai kā morāles kodeksa noteicējai bija būtiska loma latviešu NĪ.¹⁰²⁰ Neraugoties uz vācu mācītāju stāvokli tā laika sabiedrībā, kas daudzējādā ziņā bija līdzvērtīgs muižniecības statusam, latviešu pietāte pret reliģiju saglabājās pat revolūcijas laikā.¹⁰²¹

Reliģija kā tikumības pamats plaši atspoguļota literatūrā, mūsu klasiķi izcēluši kristietības morāles normu aktualitāti, kā Anna Brigadere trioloģijā “Dievs. Daba. Darbs” (1926). Jēkabs Janševskis “Dzimtenē” nosaucis ticību par “nešķobīgu klinti visos laikos”.¹⁰²²

Kaudzītes Matīss savos darbos “slavē tuvāka mīlestību, sirdsšķīstību, godprātību, pazemību, strādību, vispār – dziļu cilvēcību un ticību, kādu to jau hernhūtisms daudzus gadus desmitus sēja mūsu zemnieku vidū”.¹⁰²³ Kristīgo ideālu nesēji ir darba pozitīvie personāži, bet neželīgā satīra par Pietuka Krustiņu ir parodija par tautiskajiem varoņiem.¹⁰²⁴

Vizuālajā mākslā kristietība meklē saskares punktus ar latviskuma pagānisko aspektu, kā Jaņa Rozentāla altārgleznā Jaunās Ģertrūdes baznīcā Rīgā (“Laidiet tos bērniņus pie manis”, 1910). Aleksandrs Romans “Iesvētīšanas dienā” (1904, LNMM) izcēlis latviešu jaunavu lielāko vērtību – tikumību, ko iemieso gar baznīcu slīdošie sniegbaltie meiteņu stāvi.

Periodikas grafikā atrodamas līdzīgas noskaņas – Mikus Skruzītis (Skruzīšu Mikus, 1861–1905) zīmējis atturīgi cēlas latvietes tautas tērpos,¹⁰²⁵ kuru rokās Bībele vai dziesmu grāmata neuzkrītoši izceļ viņu tikumiskās normas. Līdzīgas ainas atrodamas arī kaimiņu tēlotājmākslā – analogs ir lietuvietes tipāzs ar Bībeli rokās “Vedekla. Līgava” (K. Čurloņa NMM, Kauņā, 1910) Antana Žmuidzīnaviča (*Antanas Žmuidzīnavičius*, 1876–1966) izpildījumā. Žurnālā *Rota* ainā “Svētdiena”¹⁰²⁶ ģimenes galva svinīgi lasa saimei Svētos rakstus u.c. piemēri.

¹⁰¹⁷ O.R.(?) “Zili brīnumi”. // Vārdotājs. – 1907. – Nr. 1, vāks.

¹⁰¹⁸ A. Jansons. Bez nosaukuma. // Dadzis. – 1912. – Nr. 1. – 3. lpp.

¹⁰¹⁹ J. Skaistkalniņš. Bez nosaukuma. // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 2. – 9. lpp.

¹⁰²⁰ To apliecina fakts, ka 17. gs. no 1500 iznākušajām Bībelēm zemnieki iegādājās 850, kaut cena bija 4,5 dālderī, tātad ~150 klausu dienu vērtība. *Gaile-Irbe A. Jaunais // Rīgas Laiks*. – 2012. – novembris. – 48. lpp.

¹⁰²¹ Arī G. Merķeļa darbu “Latvieši” pirmo reizi latviski iztulkoja 1905. gada revolūcijas laikā, kurā, neraugoties uz apsūdzībām latviešu virzienā, svarīgākā bija vācu baronu un sociālās iekārtas kritika.

¹⁰²² *Janševskis J. Dzimtene*. – 4. sēj., 3. daļa Lauki un pilsēta. – Rīga: Zinātne, 1987. – 184. lpp.).

¹⁰²³ *Goba A. Kaudzīte Matīss // Ilustrēts Žurnāls*. – 1926. – Nr. 12. – 25. lpp.

¹⁰²⁴ Turpat. – 26. lpp.

¹⁰²⁵ M. Skruzītis. “Tautas apģērbs”. // *Austrums*. – 1892. – Nr. 9. – 237. lpp.

¹⁰²⁶ E. M. Jakobsons. “Svētdiena”. // *Rota*. – 1886. – Nr. 26. – 4. lpp.

Revolucionārajā satīrā garīdzniekus pakļāva asai kritikai,¹⁰²⁷ jo vairākums bija pastāvošās varas balsti. Garīdznieku lielākā daļa bija gandarīta ar savu augsto statusu un materiālo nodrošinātību, neprata latviešu valodu un nevēlējās nekādas pārmaiņas. Ironija par vāciešu liekulīgo dievbijību izskan Aleksandra Romana karikatūrā “Tumsības varā”.¹⁰²⁸ Mācītāju amoralitāte bieži izsmieta arī ārzemju satīriskajos žurnālos.¹⁰²⁹

Kā būtiska mūsdienīga latvieša īpašība tiek uzsvēta **izglītība**. Populāras bija ainas, kur ģimenes galva lasa avīzi ieinteresētajai ģimenei.¹⁰³⁰ Jau *Pēterburgas Avīzēs* uzsvēra: “Tagad, kur zemnieks īsti par cilvēku paliek, mācības pirmais mērķis ir – viņu īsti par cilvēku audzināt, tas ir, par saprātīgu cilvēku, kas savus miesas un dvēseles spēkus prot brūķēt.”¹⁰³¹ Tika izcelts vīrieša intelektuālais pārkums atbilstoši 19. gs. patriarhālajam ģimenes modelim, tāpēc visbiežāk vīrietis lasa, bet sievietes nodarbojas ar mājsaimniecības darbiem.¹⁰³² 20. gadsimts ievieš modernākus kritērijus, un arī sieviete tiek rādīta kā izglītības procesa iniciatore.¹⁰³³

Jaunais laikmets pieprasīja rūpīgu informācijas izvērtēšanu lēmumu pieņemšanā. Apcerīgs ir Jaņa Rozentāla pašportrets uz izdevuma *Vērotājs* (1905, Nr. 1) vāka, līdzīgi arī karikatūristi aicināja neapmulsť no daudzajiem viedokļiem un izvēlēties savējo. Spilgts pretstatījums sniegts “Mūsu laikrakstu jaungada parādē” (3.46. att.) ar gudro latvieti, kurš pēta kroplīgus hibrīdus, kas simbolizē safabricētas informācijas nesošus preses izdevumus.

Vienlaikus karikatūrās izsmēja atkarību no jaunākās informācijas – ainā “Pie latviešu kultūras avotiem” apliecināts, ka “vistālākajā mežā katrā mājēlē pie mums lasa laikrakstus, sākot ar bērnu un beidzot ar sirmgalvi” (3.47. att.). Izcelts komisks pāris: akls večuks ar avīzi un mazulis, kurš “dziļdomīgi” apcer lasīto. Sagrūvusī mājiņa aicina reāli darboties, nevis tikai sapņot. Karikatūristi izsmēja arī ziņkārību, kas kavēja tiešo darba pienākumu izpildi.

Izplatītākais **netikums** bija dzeršana kā laukos, tā pilsētās, ko asi un regulāri nosodīja karikatūristi, jo tie degradēja visu sociālo slāņu latviešus. Indriķis Zeberīņš sarkastiski ironizējis par pagasta vecākā priekšvēlēšanu aģitācijas kampaņu metodēm, kur uzvarētāja laurus plūc lielākās alus mucas piedāvātājs (3.48. att.). Klāt pievienotajā situācijas aprakstā lasāms, ka tiek dzerts “tautiskā patriotismā”, “tikai vienprātībā un sirsnībā”.

Tiek kritizēts slinkums un tā radītā nekārtība un netīrība, kā skatā no *Lietuvēna*¹⁰³⁴ “Tautiska netīrība Jelgavā”, pavadtekstā norādīts, ka šajā grēkā vainojami arī iepriekš “cienījami un godājami tautieši”.

Karikatūristi vērsās pret iekāri, lepnību, skaudību un liekulību. Uz 1906. gada *Svaru* vāka redzam paralēlās ainiņas: idilliski ģimeniski Ziemassvētki un izvirtušas vācu jaunatnes uzdzīve. Tiek izsmiets skopums,¹⁰³⁵ nosodītas aprēķina laulības un pirmslaulību sakari.¹⁰³⁶

¹⁰²⁷ Vairāk par to *Pigīts Z.* Antiklerikālā tēma 1905.–1907. gada revolūciju periodā. Diplomdarbs. Vad. J. Skulme, – Rīga: LMA, 1967.

¹⁰²⁸ A. Romans. “Tumsības vara”. // *Svari*. – 1907. – Nr. 5. – 5. lpp.

¹⁰²⁹ O. Gulbransons. “Pāvests un Reihskanclers”. // *Papst und Reichskanzler*. // *Simplicissimus*. – 1910. – Nr. 2, vāks.

¹⁰³⁰ Ž. Šēnbergs. “Ziemas svētki 1914”. // *Greizais Spogulis*. – 1914. – Nr. 11–12. – 8. lpp.

¹⁰³¹ Anonīms. “Kas zemniekam jāzina”. // *Pēterburgas Avīzes*. – 1862. – Nr. 4. – 36. lpp.

¹⁰³² Anonīms. Titulvinjete. // *Tas Latviešu ļaužu draugs*. – 1852. – Nr. 33. – 1. lpp.

¹⁰³³ R. Zariņš. Titulvinjete. // *Jaunības Draugs*. – 1901. – Nr. 1, vāks

¹⁰³⁴ J. Mēnešasirpe. “Tautiska netīrība Jelgavā”. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 8. – 10. lpp.

¹⁰³⁵ I. Zeberīņš. Bez nosaukuma. // *Sarkanais Gailis*. – 1912. – Nr. 1. – 8. lpp.

¹⁰³⁶ J. Tennenbergs. “Bezizejas stāvoklis”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 31, vāks

Tika kritizēti vācieši, kuri izmantoja latviešu meitenes, vienlaikus karikatūristi vainoja arī meiteņu izlaidību, labprātīgi piekrītot šiem sakariem.¹⁰³⁷

Tiek norādīts uz tādām sieviešu emancipācijas negatīvām blakus parādībām kā pārmērīga alkohola lietošana un publiska uzdzīve (3.49. att.), kā arī ironizēts par augošajām profesionālajām ambīcijām un aizrautīgu ieinteresētību politikā.

Pirmais pasaules karš ienes radikālas pārmaiņas latvieša raksturā, “rāmais un mazrunīgais zemnieks kļūva par niknu un bīstamu karotāju. Kara bēdās un ciešanās piedzima jaunā Latvija”.¹⁰³⁸ Karikatūrās latvietis drosmīgi stājas pretī jebkuram ienaidniekam, neraugoties uz dzīvības briesmām.¹⁰³⁹

Jāpiemin arī attiecības ar reģionālo, kopējo Baltijas identitāti, kas arī bija būtiska latviešu inteliģencei. Karikatūrās Baltija ir svarīgs tēls, kā zīmējumā “Baltija. Skatu luga četros cēlienos”, kurā reģions attēlots kā liela govs ar milzīgiem ragiem, kuru turpina slaukt/izmantot vācietis.¹⁰⁴⁰

Noslēgumā jāpiemin aktuālie pētījumi par etniskajiem stereotipiem, kā Kaspara Kļaviņa, kurš atspēko populārākos mītus par latvietību.¹⁰⁴¹ Sabrūkot vecajiem mītiem, rodas jauni – trāpīgus šodienas tipiskā latvieša portretus piedāvā profesionāli karikatūristi, līdzīgi kā turpinās diskursi par latviešu NI un tai raksturīgo artefaktu konstruēšanu.¹⁰⁴²

¹⁰³⁷ Anonīms. “Nav ko bēdāt”. // Latvijas literāriskais pielikums “Skaidienā”. – 1907. – Nr. 40. – 315. lpp.

¹⁰³⁸ Grosvalds J. Latviešu māksla (Jaunie) // Latviešu mākslinieku teorētiskie raksti un manifesti. – Rīga: Neputns, 2002. – 10. lpp.

¹⁰³⁹ Ž. Šēnbergs. Bez nosaukuma. // Kara Kāvi. – 1915. – Nr. 1, vāks.

¹⁰⁴⁰ Anonīms. “Baltija. Skatu luga četros cēlienos” // Rīkstes. – 1906. – Nr. 3. – 8.–9. lpp.

¹⁰⁴¹ Kļaviņš K. Latviešu stereotipiskais pagātnes redzējums // Satori. – 2013. – 23. sept. Publ.: http://satori.lv/raksts/6234/Latviesu_stereotipiskais_pagatnes_redzejums (sk. 05.08.2018.).

¹⁰⁴² E. Gertners apskatījis M. Bišofa grāmatu “*My Latvia, too*” (Rīga: Atēna, 2006.), izejot no divu kultūras un komunikācijas procesa sadursmes viedokļa mūsdienās: globalizācija/internacionalizācija pret NI un nacionālo kontroli.

III.4. Citu tautību pārstāvju (Svešo) reprezentācija karikatūrās

Ieskats Savējo un Svešo konfrontācijas diskursos

Sākot cittautiešu jeb Svešo vizualizācijas apskatu karikatūrās, vispirms pamatoti ir sniegt šo etnisko grupējumu statistikas datu uzskaitījumu. Vienlaikus jāņem vērā arī apstāklis, ka pētāmajā periodā NI cilvēka dzīves laikā varēja mainīties.

Tiks izcelta tikai galvaspilsēta, jo tajā notika visstraujākie modernizācijas procesi un atradās nacionālās kustības nozīmīgākais centrs – RLB (zaudē statusu 1905. gadā). Baltijas reģiona metropoles Rīgas multietniskais iedzīvotāju sastāvs atklāj, ka vācu un krievu tautas pārstāvju procentuālais īpatsvars bija neliels.

1897. g. latviešu – 45%, vāciešu – 23,8%, krievu – 16,1%.

1917. g. latviešu – 54,3%, vāciešu – 14,3%, krievu – 8,7%.

1920. g. latviešu – 54,89%, vāciešu – 15,75%, krievu – 6,68%.¹⁰⁴³

Kristīne Volfarte izveidojusi tabulas, no kurām varam gūt priekšstatu, cik ātri 19. gs. otrajā pusē mainījās arī latviešu sociālā struktūra (nošķirot pilsētas un laukus). Tātad notika vietējo iedzīvotāju pāreja no lauksaimniecības uz pārstrādes, pakalpojumu jomu, tirdzniecību u.c. nozarēm, tomēr mazs bija pārvaldē, izglītībā, zinātnē un mākslā nodarbināto skaits. Savukārt vāciešu ienākumu galvenās jomas veidoja rentes ieņēmumi, pārstrādes rūpniecība, banku (līdzvērtīgās proporcijās ar ebreju skaitu) un tirdzniecības joma, pārvaldes, kā arī brīvās profesijas.¹⁰⁴⁴

Dažādās diskusijās dalījums/nošķīrums Savējos un Svešajos regulāri sastopams jau jaunlatviešu tekstos. Tas varēja būt gan etniskais, gan sociālais/kārtu pretnostatījums. Kā norādījis Matīss Kaudzīte, Ansis Leitāns (1815–1874) bija pirmais, kurš “izšķir līdz tam laikam no pašu latviešu puses neizšķirtos jēdzienus starp “vācieti” un “kungu”, starp “latvieti” un “zemnieku”.”¹⁰⁴⁵

Gints Apals norāda, ka jau “visus 70. tos gadus ik pa brīdim uzplaiksnīja nacionālās kustības konflikti ar vietējo vācu presi un organizācijām, kā arī atsevišķām amatpersonām”.¹⁰⁴⁶

Ieskicējot t.s. “Tautiskā laikmeta” lietoto pretmetu uzskaitījumu izdevumos un preses publikācijās, kā populārākie apzīmējumi jāizceļ: jūs – jums, mēs – mums; tautiskā puse – savāciskotā puse; kungi un mācītāji – latvieši (zemnieki, zemes kopēji, arāji); zemnieku valoda – kungu valoda, savējie un svešie u.tml. Cittautiešus apzīmējot arī kā otrā puse, pretinieki; atsevišķi izdalot vācināšanu, vācietības garu un krievinājumu, viskrieviskāko laikmetu (saistībā ar rusifikāciju).

Tomēr Svešo vide tika diferencēta, lielu cieņu izpelnījās Garlībs Merķelis, kuram jaunlatvieši uzlika pieminekli, un tā atklāšana Katlakalnā (1869) izvērtās ne tikai viņa mantojuma godināšanā, bet patriotisma caurstrāvētā notikumā. Jāpiebilst, ka “Latviešus” latviešu valodā izdeva 1905. gadā (Anša Gulbja apgādā), vairojot revolūcijas etnisko spriedzi. Emocionālie nosodījumi jau no jaunlatviešu puses skāra pat tik ievērojamas

¹⁰⁴³ Skujenieks M. Latvija: zeme un iedzīvotāji. – Rīga: A. Gulbja apgādniecība, 1927. – 268. lpp.

¹⁰⁴⁴ Vairāk Volfarte K. Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība. – 82.–87. lpp.

¹⁰⁴⁵ Kaudzīte K. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. –50.–51. lpp.

¹⁰⁴⁶ Apals G. Latviešu nacionālā kustība // Latvija 19. gs. Vēstures apceres / Atb. red. J. Bērziņš. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 452. lpp.

personības kā Augustu Bīlenšteinu (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907), kurš kādā *Latviešu avīžu* rakstā cittauniešus dēvēja par svešiniekiem jeb citas tautas bērniem (12.04.1872.). Attieksme pret humora un satīras pielikumos paustajām domām bija neadekvāta, pat izglītotā lasītāju daļa visu uztvēra burtiski un centās reaģēt ar gariem pretuzbrukumu komentāriem. Tā Augusts Bīlenšteins kā savu misiju uzņēma atspēkot visu mācītāju “netaisnu ķengāšanu” *Baltijas Vēstneša* pielikumā “Zobu gals” (Nr. 10, 1872). Savā *Latviešu draugu biedrības* prezidenta runā (1872), ko publicēja arī *Latviešu Avīzēs* (Nr. 4, Nr. 5, 1873), viņš asi uzstājās pret apmelojošu rakstu publicēšanu, kas diskreditē mācītājus, kristīgo mācību un baznīcu kā tādu. Vienlaikus viņš apcerēja, kas tad īsti ir šis latviešu tautas, precīzāk, tautības, gars. Uzsverot, ka viņam rūp latvieši un latviešu tautas gods, tāpēc iestājoties pret nepatiesību, neuzticēšanos un ienaidu.

Par Svešo bieži tiek runāts līdzībās, piemēram, aprakstot, kā vācieši vērtēja *Mājas Viesi*: ”Skatoties no viņu puses ar aizdomīgām acīm, jo tas nerādotos esam jērs no viņu kūts.”¹⁰⁴⁷

Laikrakstā *Zeitung für Stand und Land* (25.01.1881.), ironizējot par *Baltijas Vēstneša* statusu latviešu nacionālajā diskursā, tika apgalvots, ka avīze “pārgērbās tautas tribūna togā” un aktīvi izstrādā vācu kultūras kā ienaidnieka tēlu.¹⁰⁴⁸ Līdzīgi arī *Рижский вестник* (09.03.1891.) nosodīja nacionālismu, vērtējot to kā egoismu, un latviešu kultūra to spēs radīt, tikai nākotnē iekļaujoties krievu kultūrā.¹⁰⁴⁹

Latviešu diskriminēto stāvokli noteica virkne dažādu faktoru: vācbaltiešiem piederēja lielākā daļa privātās zemes, viņi maksāja vismazākos nodokļus, darbojās valsts un pašvaldības iestādēs, kontrolēja kultūras dzīvi u.c.

Kā norādījis Aivars Stranga, “muižnieks bija ne tikai sociāli, bet arī nacionāli svešs vai pat naidīgs. (...) Baltijas vācu muižniecība – viena no visreakcionārākajām cariskās Krievijas elites daļām”.¹⁰⁵⁰ Līdzīgi arī Deniss Hanovs atzīmē “svarīgu latviešu pilsonības pirmās paaudzes identitātes īpatnību – nacionālās identitātes veidošanās procesā orientācija uz konfliktu un negatīvu tēlu konstrukciju bija viens no efektīvākiem etniskās kopienas mobilizācijas un definīcijas līdzekļiem”.¹⁰⁵¹

Arvien noteiktāk titulnācija pieteica savas pašnoteikšanās tiesības, un šī procesa kulminācija bija 1905.–1907. gada revolūcijas laiks, kad nacionālajā kustībā iesaistījās jau plašas tautas masas, protestējot pret konkurējošo etnisko grupējumu statusu. Tas arī kļuva par asāko diskusiju laiku presē un visaktīvāko karikatūristu darbības posmu, konfrontējot Savējos un Svešos, izmantojot specifiskos satīriskās grafikas paņēmienus.

200 gados izjustais dubultais nacionālais jūgs izvērtās cīņā par noteicošo ietekmi Baltijā. Savukārt revolūcijas apspiešanas laikā abi reakcionārie spēki viens otru atbalstīja. Jaunās kultūrnācijas izaugsmi kavēja arī ideoloģiskais un psiholoģiskais spiediens.¹⁰⁵²

Detalizēti neanalizējot revolūcijas cēloņus (t.sk. latviešu sociāldemokrātu lomu), zaudējumus un ieguvumus, pētījuma kontekstā jāuzsver, ka latviešiem tā bija nacionālās atbrīvošanās revolūcija, kas vairoja nacionālo pašapziņu. Tā bija cīņa par savām demokrātiskajām tiesībām: latviešu valodu, vienlīdzību piedalīties pašpārvaldē,

¹⁰⁴⁷ *Kaudzīte K.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994. – 60. lpp.

¹⁰⁴⁸ *Hanovs D.* Pilsonības nācija: “Baltijas Vēstnesis”. 1868.–1906. – Rīga: Elpa, 2003. – 72. lpp.

¹⁰⁴⁹ Turpat. – 75. lpp.

¹⁰⁵⁰ *Stranga A.* Pārdomas par 1905.gada revolūciju // 1905. gads Latvijā: 100, 2006. – 575. lpp.

¹⁰⁵¹ *Hanovs D.* Pilsonības nācija: “Baltijas Vēstnesis”. 1868.–1906. – Rīga: Elpa, 2003. – 138. lpp.

¹⁰⁵² *Apine I.* Nacionālais komponents 1905. gada revolūcijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 233.–234. lpp.

ekonomiskajā, sabiedriskajā, kultūras dzīvē utt. Kā norādījusi Ilga Apine, tieši nacionālais protests 1905. gada notikumiem piešķīra vērienu, jo materiālās dzīves apstākļi Latvijā bija labāki nekā citur Krievijā.¹⁰⁵³

Vadošo cittautiešu preses izdevumu attieksmi pret revolūcijas notikumiem padziļināti analizējis Leo Dribins. Vēstures doktors norāda, ka nozīmīgākās vācu avīzes – konservatīvā *Düna-Zeitung*, liberālā *Rigasche Rundschau* un vairāk informējošā *Rigaer Tageblatt* – nebija vienotas savos uzskatos, bet visas tās polemizēja ar latviešu avīzēm. Pirmām kārtām tika vainota Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partija un Latviešu sociāldemokrātu savienība.¹⁰⁵⁴

Uzreiz pēc 1905. gada janvāra notikumiem *Düna-Zeitung* nav atrodami nekādi “izlēcieni” attiecībā uz etnisku konfrontāciju. Situācija mainījās, kad revolucionārajā cīņā iekļāvās lauku iedzīvotāji ar prasībām veikt agrāro attiecību pārveidi, saniknojot gan vācu muižniecību, gan vācbaltiešu pilsonības augstākos slāņus. *Rigaer Tageblatt* jau 2. aprīlī rakstā “Latviešu nacionālisms un sociālisms” apgalvo, ka Latvijā ienākot “radikālais un ekstrēmais” sociālisms, kas savienots ar latviešu nacionālismu, kā rezultātā nemieri ieguvuši kriminālu raksturu. Arī *Düna-Zeitung* prasīja uz visiem laikiem izdzīt “nemiera garu” ar varmācīgu apspiešanu. Latviešu pilsonībai tika pārmests politiskais lētticīgums, vācu kultūresēju vēsturiskā darba noliegšana u.tml., pie revolūcijas galvenajām iezīmēm norādot arī cīņu pret vācu “nacionalitāti”, lietojot tādus apzīmējumus kā “mežonīgi latviešu šovinisti”.¹⁰⁵⁵ Pat liberālā *Rigasche Rundschau* lietoja apzīmējumus “pūlis”, “padibenes”, “ubagi”. Vienlaikus vācbaltiešu elitei tika ieteikts meklēt kompromisus ar latviešu pilsonību, tomēr noraidot vispārēju un vienlīdzīgu vēlēšanu iespējamību. *Düna-Zeitung* atbalstīja patvaldības organizētos kontrrevolucionāru uzbrukumus.¹⁰⁵⁶

Kā vācu konservatīvos spēkus, tā liberālus satrauca baumu ziņas par Latvijas republikas izsludināšanas tuvumu, ko grasās pārvaldīt laupītāji, kas pazaudējuši ētiskos principus. *Rigasche Rundschau* izslēdza savstarpējās vienošanās iespēju. Tomēr Leo Dribins norāda, ka tas ir tendenciozs viedoklis, jo bija jau sākušās sarunas starp LSDSP un vācu muižniecības pārstāvjiem, ko pārtrauca (tās pašas muižniecības ielūgtās) soda ekspedīciju ierašanās.¹⁰⁵⁷

Kopumā “baltvāciešu presē latviešu nacionālie motīvi ir nodēvēti par etniskām kaislībām un anarhistisku patvaļu”.¹⁰⁵⁸ Kontekstam jāpiezīmē, ka Kristiāna Ābele, analizējot Gerharda fon Rozena (*Gerhard von Rosen*, 1856–1927) 1907. gada rakstu par Baltijas provinču mākslas sociālo vēsturi *Rigaer Tageblatt*, norāda, ka “savā attīstības vīzijā Rozens bija gatavs integrēt pat revolucionāro preses grafiku, aicinādams publiku pārvarēt sašutumu par “atbaidošajiem izkropļojumiem”, lai ieraudzītu, ka līdzās “rupjākajam cinismam, kāds vien iedomājams”, šajās lapās izpaužas gan asprātīga satīra, gan līksmi nekaitīgs humors”.¹⁰⁵⁹

Turpinājumā īsi jāapskata, kā vietējā krievu prese reaģēja uz titulnācijas emancipācijas izpausmēm, atspoguļoja gaisotni starp etniskajiem grupējumiem, kā arī raksturoja jauno

¹⁰⁵³ Apine I. Nacionālais komponents 1905. gada revolūcijā // 1905. gads Latvijā: 100, 2006. – 234. lpp.

¹⁰⁵⁴ Dribins L. 1905. gads Latvijas vācu preses atspoguļojumā // 1905. gads Latvijā: 100, 2006. – 188. lpp.

¹⁰⁵⁵ Turpat. – 190.–192. lpp.

¹⁰⁵⁶ Turpat. – 195. lpp.

¹⁰⁵⁷ Turpat. – 196. lpp.

¹⁰⁵⁸ Turpat. – 197. lpp.

¹⁰⁵⁹ Ābele K. Tautieši un novadnieki. Nacionālais jautājums un teritoriālā identitāte Latvijas mākslas dzīvē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā // Māksla un politiskie konteksti. – Sast. D. Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 53. lpp.

savstarpējo attiecību modeļu veidošanās scenārijus. Visradikālākie bija tieši 1905. gada izteikumi, īpaši t.s. revolūcijas augstāko uzplūdu posmā (no 17. oktobra), kad, meklējot risinājumu izejai no haosa, skaļākie uzsaukumi saistījās ar Valsts domes vēlēšanām. Krievvalodīgās sabiedrības daļai paredzētās dienas avīzes *Рижский вестник* (1869–1917) ievadslejšās var detalizēti iepazīties ar situāciju Rīgas “cīņu arēnā”. Tika piedāvāti citu preses izdevumu ziņu apskati ar aicinājumu kritiski izvērtēt visu iegūto informāciju. Nedaudz izvēršot šajā avīzē paustās svarīgākās atziņas, jāatzīmē, ka nereti konkrētu faktu uzskaitījums saplūst ar emocionālu tēlainību. Redakcijas pārstāvji piesardzīgi vērtējuši latviešu liberālo iedzīvotāju/vēlētāju daļu, visasākā kritika skāra sociāldemokrātus un konservatīvos latviešus, kas apvienojās ar vācbaltiešiem, kas dēvēti par “spītīgajiem vēžiem”.

Vācbaltieši ieguva galvenā vaininieka apzīmējumu, jo viņi līdz pat pēdējam laikam nav vēlējušies ieklausīties, ka būtu jāšķiras no sava oligarhu statusa. Būdami praktiski bezkontroles likteņa lēmēji visās jomās, īpaši tiesiskajā, nešķirami ar vecajiem ieradumiem, pieņēmumiem un pārliecību, ka nākotne liekas bīstama un draudīga, kā viss nezināmais. Tika nosodīti arī konservatīvie latvieši, vienlaikus norādot viņu ievērojamo atšķirību no vāciešiem (29.09.1905.). Vietējais konservatīvais latvietis un konservatīvais vācietis tikpat ļoti atšķiroties viens no otra kā ziemeļu baltais lācis un afrikāņu tīģeris vai (rakstītājs, steidzoties labot savu salīdzinājumu, lai nejauši neaizvainotu šeit bīstami attīstīto nacionālo patmīlību, turpina) kā trīcoša stirniņa un spēcīgs, labi barots zirgs. Piebilstot, ka līdz kosmopolīstismam Rīgā esot vēl tālu un šajās vēlēšanās nozīmīgi būs nacionālpolitiskie motīvi (08.10.1905.). Pirmsvēlēšanu politiskās kaislības tiek dēvētas par “spēli uz šķelšanos” (28.09.1905.). Tiek rakstīts, ka milzu kaitējumu un kaunu nesīs Rīgai vācbaltiešu ievēlēšana valsts domē (21.09.1905.). Vietējie vācieši nosaukti par demagogiem, kuri noziedzīgi izkropļojot acīmredzamus faktus, izdarot melīgus secinājumus. Izskanēja pārmetums: kāpēc gan šo nemieru laikā viņi neizrāda savu 700 gadu pieredzi valsts pārvaldē, tā vietā it visā vainojot rusifikāciju. Pirmsvēlēšanu politiskā aģitācija tiek izvērsti aprakstīta kā politiskais teātris, kurā amatieri nomāc īstus aktierus, svarīga aina nopietnā tragēdijā pārvēršas farsā, tomēr izrāde pilnībā neizgāžas, jo tās dalībnieki vēl tic savam augstajam aicinājumam, bet publika ir mazprasīga. Katrs cenšas pārsteigt ar mistiskiem solījumiem, priesteriem raksturīgo noslēpumainību, desmitiem programmu un platformu. Parastajam mirstīgajam sākas mokas – kur iet, kura pārākumu atzīt, kuru uzskatīt par “savējo”, bet kuru par “svešo” (18.11.1905.). Tiek nosodīti kandidāti, kuri ir “piesūcināti ar šauru Baltijas patriotismu”. Skaidri pausts galvenais redakcijas viedoklis – nav pieļaujama ideja par atdalīšanos no Krievijas (17.09.1905.).

Krievijas valsti salīdzināja ar kuģi gigantu, kas izvedīs caur nemierīgām straumēm sakultajā dzīves jūrā. Lai kādi spēki (pulciņi, partijas) vēlētos stūri sagrābt, tas viņiem nez vai izdosies, jo viņos nav vienotības, kā un uz kuriem kuģim jārodas, izpratne par tiesību un pienākumu sadali, to vadot utt. Nav gan īsti skaidrs, vai kuģis jāsadedzina un jābūvē jauns vai tikai kapitāli jāpārbūvē, ko vēloties vēlētāju/pasažieru lielākā daļa (18.11.1905.). Tiek lietota arī valsts kā kopīgu māju metafora. Vecā, tumšā un netīrā būda kļuvusi par šauru, bet tiek nosodīti sapņotāji, kuri domā, ka, to izjaucot, tūlīt garantēti vislabākie materiāli un arhitekti, kas ātri uzcelš skaistu, brīnumainu celtni. Kurš gan tad ir gatavs vēl gulēt netīrumos un gaidīt, kā tūlīt smagais jumts ar atkritumiem uzgāzīsies virsū? Izskan aicinājums nomierināties un vienoties, jo visi taču esot vienas kopējas mātes bērni, kurus saista cieša radniecība. Ja ir

dārgs svētais brāļu apzīmējums, tad esot jāsajūt varena enerģija, sacenšoties mīlestībā pret šo tik daudz jau cietušo māti, un jāaizmirst sīkās nesaskaņas un apvainojumi (02.12.1905.).

Saistībā ar latviešu nacionālistiem – par šo jauno pēc kultūras attīstības līmeņa tautību (*народность*) minēts, ka tā ar jaunības kaismi un aizrautību sagraujot veco iekārtu pēc Rietumeiropas parauga. Šīs kustības laikabiedriem grūti nekļūdīgi novērtēt tās pozitīvās un negatīvās puses. Tomēr rakstītājs nešaubīgi apgalvo, ka radikālā latviešu partija pārcentusies, novedot valsts iekārtas pārvērtēšanu līdz tik augstiem grādiem, kas jau nav pieļaujami, jo noziedzīgais ņem virsroku pār likumīgo, mežonīga nežēlība nomāc humānismu un augstsirdību. Pagrieziena pie kārtības un likumības esot grūts, bet tas jāveic pēc iespējas ātrāk, lai tas nenestu tik rūgtus augļus (07.12.1905.). Tiek nosodīta neiznēsātā utopija par proletārisku republiku, idejiskais fanātisms, kas ir naidīgs skaidram aprēķinam. Revolucionāri salīdzināti ar indiešu faķīriem, kuriem vajag tikai vēlēties izveidot uz zemes paradīzi, un pārsteigtās cilvēces acu priekšā izpletīsies palmu birzis, medus un piena upes, un briljanti un zelts mētāsies ik uz soļa. Realitātē – streiki, kas ir Krievijas ienaidnieki (10.12.1905.).

Savu simbolu demonstrācija, Svešo nošķiršana īpaši izteikta kļuva Pirmā pasaules kara laikā, tajā skaitā daiļliteratūrā. Piemēram, Rainis poēmā “Daugava” (1916) tos dēvē par “mošķiem” un “velniem”.

1918. gadā mazākumtautības veidoja apmēram ceturto daļu visu Latvijas iedzīvotāju. Radikālās izmaiņas, ko nesa jaunās valsts proklamēšana, sarežģīja nacionālās attiecības, izraisot vācu un krievu elites daļā neticības pilnu un noraidošu attieksmi. Tautas padome pieņēma pilsonības likumu (23.08.1919.), piešķirot pilsona tiesības ikvienam, kurš bija Latvijā dzimis, dzīvojis vai skaitījās piederīgs pirms 1914. gada 1. augusta. Kaut vairāki vietējie cittautiešu laikraksti puda aizvainojumu, ka pavalstniecība tiekot uzspiesta, 2/3 noformēja pilsonību. Pēc iestāšanās Tautu Savienībā 1920. gadā Latvija neparakstīja minoritāšu aizsardzības līgumu, un mazākumtautību problēma palika valsts iekšējā lieta.¹⁰⁶⁰ Tomēr nebija novērojams tautību naidojošs nacionālisms, tika ievērota toleranta, dažkārt pat pārāk pretimnākoša attieksme pret nelatviešiem.¹⁰⁶¹ Minoritātes iesaistījās politiskajās, ekonomiskajās, kultūras dzīves norisēs, veidoja sabiedriskās organizācijas u.tml.

¹⁰⁶⁰ Nacionālās attiecības // 20. gs. Latvijas vēsture II sēj., 2003, – 305.–308. lpp.

¹⁰⁶¹ Turpat. – 324. lpp.

III.4.1. Vāciešu attēlojums

Vienlaikus ar iekšējiem Svešajiem (neīstajiem latviešiem) latviskuma kodēšana paredzēja arī ārējo **Svešo tēlu** (ne-latviešu). Tālāk tiks apskatīts, kā ar satīriskās grafikas līdzekļiem tika veidota citādība (*otherness*).

Starp nozīmīgākajiem Svešajiem, kuriem bija svarīga loma šī perioda latviskajā identitātē, jāmin vācieši, krievi un ebreji. Apskatot pirmās divas etniskās grupas, varēs saprast Svešo attēlošanas likumsakarības šī perioda latviešu karikatūrās.

Analizējot savstarpējās krievu un poļu reprezentācijas,¹⁰⁶² Andžejs de Lazari un Oļegs Rjabovs norāda uz aspektu virkni, kas jāņem vērā, pētot karikatūras. Pirmkārt, saprotamu iemeslu dēļ nedrīkst likt vienlīdzības zīmi starp to tautas tēlu, kas pastāvēja latviešu kultūrā kopumā, un tiem tēliem, kurus zīmējuši karikatūristi, ņemot vērā jomas specifiku. Otrkārt, jāizceļ tie faktori, kas ietekmēja Svešo reprezentāciju līdzās akcentētajam pārspilējumam, kas raksturīgs karikatūrai.

Vispirms tā ir pasaules karikatūras vēsturē jau pastāvošā paņēmienu tradīcija attēlot to vai citu nāciju. Piemēram, šajā periodā Austrumu un Centrālajā Eiropā izveidojusies stabila tradīcija ebreju attēlojumā.¹⁰⁶³ Arī latviešu karikatūristu darbos ebreju ārienē neiztūkstošs ir profils ar lielu līku degunu, gari mati, bārda, melns apģērbs, balts krekls, cepure, zābaki.¹⁰⁶⁴

Kā faktors jāmin arī stereotipu noteiktais tautas tēls, eksistējošais konkrētajā latviešu kultūrā. Iedomātais vāciskums bija cieši saistīts ar iedomāto latviskumu. Svešo reprezentācija bija atkarīga no tā, kā sevi redzēja (vai gribēja redzēt) Savējie. Atsevišķos gadījumos iezīmējas tendence robežu nojaukšanai starp Savējiem un Svešajiem, piemēram, iespējamās vācu un latviešu radniecības kontekstā.¹⁰⁶⁵

Latviskajai identitātei galvenais Svešais karikatūrās līdz 1905. gada revolūcijai bija vācietis. Lokālajā tēlotājmākslā varam atrast spilgtus iekarotāja – vācieša – tēlus, piemēram, Jāzepa Grosvalda, kurš Pirmā pasaules kara bēgļu tematikas ietvaros “cik iespējams izvilina nosacīto fantastiku no reālā. (...) Grandiozais rēgainais Melnā bruņinieka stāvs ar krustneša vairogu, kas tādējādi saista Pirmā pasaules kara invāziju ar 13. gs. vēsturisko paverdzināšanas laikmetu”.¹⁰⁶⁶

Jau tika minēts Augusta Dauguļa *Pēterburgas Avīzēs* (1862) ieviestais konservatīvās vācu varas simbols Bizmanis – tukls, vecs vācietis ar vecmodīgo prūšu bizīti. Šai analīzei ļoti svarīga ir attiecīgā opozīcija – arhaisms/vāciskā pagātne, ko pretstata latviešu jaunībai/ceļīgai nākotnei. Jaunlatvieši norādīja, ka “tālākā pasaulē citas tautas bizmaņiem ir šo krāšņo rotu – kuplo bizi nogriezušas”.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶² Лазари А. Де, Рябов О. Русские и поляки глазами друг друга: Сатирическая графика. – Иваново: изд-во ИГУ, 2007.

¹⁰⁶³ Dranik R. Stereotypical Representations of the Orthodox and Assimilated Jew in the Hungarian Satirical Papers of the Dual Monarchy // Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe / D. Eds. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. – Warsaw, 2010. – Pp. 362–390.

¹⁰⁶⁴ O. Viduks. “Rīgas birža”. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 19 – 20. – 13. lpp.

¹⁰⁶⁵ J. Sprinģis. “No kuras puses vējš”. // Skudra. – 1919. – Nr. 31. – 41. lpp.

¹⁰⁶⁶ Kļaviņš E. Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla. – 274. lpp.

¹⁰⁶⁷ Kalniņš J. Auseklis. Rīga: Liesma, 1981. – 44. lpp.

Baronu arhaiskums tiek uzsvērts, zīmējot tos bruņinieku tērpos, kā karikatūrā “Uz reformu plostu gaidot” (3.50. att.), kur latviešu zemnieki apsmej muļķīgo un neveiklo vācieti, kurš zem mūsdienu apģērba slēpj viduslaiku bruņas. Tiek norādīts, ka vācieši tikai maldina latviešus, bet īstenībā nevēlas krasas pārmaiņas.¹⁰⁶⁸

Šī tendence izcelta arī karikatūrā “Divi vēsturiski momenti” (3.51. att.): krustneši septiņsimt gados pārvērtušies resnos, neveiklos buržuā pretstatā latvietim, kurš beidzot iztaisnojis muguru un kļuvis par situācijas noteicēju.¹⁰⁶⁹ Vācu kolonizācija sākās krusta karu aizsegā, bet gadsimtu gaitā iegūto privilēģiju vidū bija monopols krogu biznesā. Ja kādreiz bija ieradies cēlais krustnesis ar baznīcu rokās, tad tagad aizstreipuļo tukls vācietis ar krogu padusē. Karikatūrās bieži izcēla vāciešu tuklumu kā statusa, slinkuma un negausības pazīmi.¹⁰⁷⁰

Lielu grupu veido karikatūras, kas liecina par pārmaiņām sabiedrībā, kad kādreiz visvarenie vācieši sāk zaudēt savas gadsimtiem ilgušās privilēģijas. Karikatūrā “Senāk un – Tagad...” (3.52. att.) vācieti simbolizē velns, kurš pirmajā ainā ir uzvaroši spēcīgs un pašpārliecināts, bet otrajā ainā viņš ir savaldīts un mēģina slēpt savu sātānisko būtību.

Karikatūras delegitimizē vāciešu pretenzijas uz vadošo statusu Latvijā, cenšoties diskreditēt viņu pārākuma ambīcijas, kā karikatūrā “Divi baroni – pērn un – šogad”.¹⁰⁷¹

Latviešu pieaugošos pašnoteikšanās centienus atklāj arī kāda maza gana komiskais atriebības sapnis, iejūdzot vācu baronu arklā, lai izvagotu kartupeļus (3.53. att.).

Krievu un vācu preseī piemita izteikta homogenitāte attiecībā pret latviešiem. Kopīgi tika ģenerēts nevaldāmas, saniknotas latviešu minoritātes tēls. Tādas avīzes kā vācu *St. Petersburg-Zeitung* vai *Rigache Rundschau* un krievu *Новое Время* savos rakstos bija visās noskaņotas pret jebkādiem latviešu pašnoteikšanās centieniem. Vāciešu augsto statusu tolaik pārstāvēja *St. Petersburg-Zeitung*, kādā *Svaru* karikatūrā vāciešus simbolizējošais personāžs pielīdzināts brīnumpuķei/eņģelim, kurš no pārpilnības raga gāž ārā “kultūras labumus”, vispirms jau krogus (3.54. att.). Komentārā pausts vāciešu sašutums par latviešu aprobežotību un neiedomājamu nepateicību par visiem labajiem darbiem, ko gadsimtu gaitā paveikuši pārcilvēku statusā ieceltie vācbaltieši.

Ironija par vāciešu dižciltīgajiem radu rakstiem pausta ainā ar Baltijas muižnieku (3.55. att.), kuram, apcerot, “cik dižena ir mūsu cilts”, sareibusi galva. Neglītās sejas muļķīgā izteiksme sasaucas ar priekšteču portretiem primātu veidolā, bet izstādītās medību trofejas – mežakuīļa galvas ilkņi – veido kompozicionālu saspēli ar vācieša ūsām. Kā sava sociālā statusa saglabāšanas “instrumentus” karikatūrists zīmējis ieročus un spīdināšanas rīkus.

Par hrestomātisku paraugu kļuvusi karikatūra “Baltijas “banda” uz “apmierināšanas” darbiem” (3.56. att.) ar visu galveno pēcrevolūcijas soda ekspedīciju darbošos personu simbolizējošiem tēliem. Kā pirmais ietekmīgais spēks izvirzījusies vācu presi pārstāvošā “vecene” ar milzu rakstāmspalvu kā asu ieroci, seko kontrastains pāris: resnais, vecais, neveiklais garīdznieks un izstīdzējušais students ar izteikti aprobežotu sejas izteiksmi, vācu paš aizsardzības vienību pārstāvis. “Bandu” noslēdz tās finansiālais balsts – vācbaltiešu muižniecība. Jānis Roberts Tillbergs piedāvājis otru populārāko baronu ārienes paraugveidolu – kārnū, ļaunu, atriebības kāru. Visapkārt redzam viņu kopdarbības augļus:

¹⁰⁶⁸ *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā, 2012. – 41. lpp.

¹⁰⁶⁹ Turpat.

¹⁰⁷⁰ I. Zeberīņš. “Pirmā redzēšanās”. // *Lietuvēns.* – 1914. – Nr. 6. – 3. lpp.; J. R. Tillbergs. “Baltijas barons uz meža brāļu lūres”. // *Rīkstes.* – Nr. 1. – 8. lpp.

¹⁰⁷¹ P. Kundziņš. “Divi baroni – pērn un – šogad”. // *Lietuvēns.* – 1915. – Nr. 10. – 11. lpp.

spīdinātos, nošautos, karātavas ar liķiem, nodedzinātas ēkas. Tādējādi izdevies radīt uzskatāmu prototipu galeriju galvenajiem pastāvošās varas iemiesotājiem Latvijas teritorijā.

Karikatūristi nereti uzsvēra opozīciju “viesis – saimnieks”, ignorēja vēsturisko faktu, ka daudzas vāciešu ģimenes dzīvoja Latvijas teritorijā jau gadsimtus un pat prata latviešu valodu, tāpēc pamatoti varēja uzskatīt to par dzimteni. Tika nosodīta arī vāciešu apsēstība ar medībām, kurās gāja bojā latviešu bērni.¹⁰⁷²

Netrūkst karikatūru, kurās atspoguļota vāciešu un krievu tautību pārstāvju ciešā sadarbība, īpaši revolūcijas apspiešanas gaitā, sodot latviešu dumpiniekus.¹⁰⁷³

Lai apzīmētu vāciešu viesu statusa noslēgumu, izvēlēts parazīta tēls, kas alkatīgi izcērt mežus,¹⁰⁷⁴ vai vācieši kā visu aprijoši siseņu bari.¹⁰⁷⁵ Pirmā pasaules kara kontekstā atkārtoti parādās vācieša kā prusaka (aspēlējot vārdu “prūsis”) veidols, ko zemnieks bezbailīgi gatavs padzīt gan no Rīgas (3.57. att.), gan visas Eiropas (3.58. att.). Uz *Lietuvēna* vāka¹⁰⁷⁶ simboliski atklāts, kā vācieši iedzīvojās uz karavīru nāves rēķina. Visbiežāk karā vācieti attēloja kā maniakālu slepkavu,¹⁰⁷⁷ nekaunīgu marodieri¹⁰⁷⁸ vai garīgi nelīdzsvarotu personu. Tika norādīts uz vācu topošās inteliģences jeb studējošās jaunatnes degradāciju, apšaubot šīs nācijas nākotnes perspektīves.¹⁰⁷⁹ Nodibinoties Latvijas valstij, vācieši tiek rādīti kā lieki pagātnes traucēkļi, no kuriem ātrāk jāatbrīvojas.

Pretinieka populārs attēlošanas paņēmieni bija viņa dehumanizācija, karikatūristi salīdzināja vāciešus ar cūku,¹⁰⁸⁰ bailīgu zaķi,¹⁰⁸¹ bezsugas “kranci” vai asinskāru dzinējsuni,¹⁰⁸² papildinot ainas ar zīmīgiem nosaukumiem, kā “Barokļi” un izvērstiem nievājošiem pavadtekstiem.

Vācu arhaiskuma ideja tiek pausta arī ar valsts sieviešu alegoriju – Ģermāniju. 1908. gada karikatūrā tā vizualizēta kā veca, masīva, nogurusī sieva, tomēr viņa to neapzinās, tāpēc sašutusi noraida latviešu zemnieka laulību piedāvājumu – aicinājumu uz sadarbību (3.59. att.).

Jau tika minēts darbs ar hiperbolizēto Svešā tēlu – milzu vēzi, kurš cīnās ar latviešu varoni.¹⁰⁸³ Mītiskiem briesmoņiem līdzīgus Svešā tēlus zīmējuši arī citi karikatūristi.

Savukārt vācu preses izdevumus parasti attēloja kā neglītas vecas “večas”. Kādā karikatūrā (3.60. att.) redzam visas nozīmīgākās vācu avīzes (“māsiņas”), vecā gada vakarā baudot/pārspiežot pret latviešiem vērstu rakstu/punšu, kas bija iespiests *Baltische Tageszeitung* feļetonā. Kā minēts pavadtekstā, tas esot izsaucis dažu vācu avīžu protestus Rīgā, Liepājā un Pēterburgā. Tāpēc arī karikatūrā vizualizētajām avīzēm par šāda vēstījuma/dziras kvalitāti nav vienprātības. Ja *Rigasche Zeitung* to novērtē kā “kreptīgs trakoti”, bet “vecu sirdi uzfrišina”, tad citas, kā *Düna-Zeitung*, apšaubā tā ticamību, bet tomēr

¹⁰⁷² Kronenbergs A. “Lielkungu medības”. // Gailis. – 1912. – Nr. 7. – 105. lpp.

¹⁰⁷³ A. Kronenbergs. “Vienība”. // Ķēriens. – 1906. – Nr. 1.

¹⁰⁷⁴ R. Zariņš. “Veca dziesma, jauna aina”. // Svari. – 1907. – Nr. 8. – 8. lpp.

¹⁰⁷⁵ Fr. Rožudārzs. “Mūķenes kā mūsu mežu postītājas”. // Gailis. – 1913. – Nr. 15, vāks.

¹⁰⁷⁶ P. Kundziņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1917. – jūnija numurs, vāks.

¹⁰⁷⁷ I. Zeberīņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 18, vāks.

¹⁰⁷⁸ J. Puriņš. “Vācu trofejas no Kurzemes”. // Greizais spogulis. – 1915. – Nr. 19/20. – 7. lpp.

¹⁰⁷⁹ Anonīms. “Vācijas “buržu” patriotiska manifestācija. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1915. gadam. – 81. lpp.

¹⁰⁸⁰ J. Sprinģis. “Pazīst pa gabalu”. // Skudras. – 1919. – Nr. 1. – 8. lpp.

¹⁰⁸¹ Anonīms. “Zaķi”. // Negaiss, vāks. Iznāca pie žurnāla *Ņirga* 1906, Nr. 10 (var secināt, žurnāls nav datēts).

¹⁰⁸² Anonīms. “Šo laiku jakts kurts”. // Zibens. – 1906. – Nr. 2, vāks.

¹⁰⁸³ *Kalniete S.* Satīriskā grafika 1905.–1906. gada periodiskajā presē // Grāmatas un grāmatnieki. – Rīga: Zinātne, –122. lpp.

slepeni iedzer, savukārt *Rigasche Rundschau* un *Rigaer Tageblatt* “saož nelabu smaku” un nevēlas to dzert, tāpēc noslēgumā izskan secinājums, ka “šmuce ir šmuce”. Tātad klaja vērsšanās pret pamatnāciju, tajā skaitā feļetonos, tikusi arī ierobežota un nosodīta.

Izglītības līmeņa plaisa starp latviešiem un vācbaltiešiem bija milzīga, tas arī bija iemesls, lai karikatūristi, nespējot šo faktu atspēkot, izvērstu ironiju par to. Latvieši asociējās ar dabu, ar dzīvo, dabisko, bet vācieši – ar civilizāciju, mirušo, mākslīgo. Karikatūrā “Nekoptā pirmatnējā daba un pārsmalcinātā kultūra” (3.61. att.) attēlota latvieta un vāciete, katra ar mazu dēlu. Parādīts, ka vācu civilizācija, ar ko tik ļoti lepojās vācieši, te nozīmē kroplumu, pat deģenerāciju: deformētie kārnīe ķermeņi un tuvredzība kontrastē ar latviešu veselīgumu un fizisko spēku. Jāpiebilst, ka šī karikatūra tika izvēlēta uz apjomīga zinātniskā izdevuma vāka kā visatbilstošākā, ilustrējot enisko spriedzi.¹⁰⁸⁴

Vāciešu pārsmalcinātību un hiperjūtīgumu apspēlē daudzas karikatūras,¹⁰⁸⁵ nervozitāti pretstatot latviešu nosvērtumam.¹⁰⁸⁶

Matu krāsa Svešajiem lielākoties tumša,¹⁰⁸⁷ gandrīz vienmēr ūsas – eleganti koptas vai pārspīlēti garas, izstieptas uz sāniem vai uzlocītas uz augšu.¹⁰⁸⁸ Vēl viens neatņemams, vāciešus simbolizējošs aksesuārs bija brilles, kas uzsver gan vāciešu izglītību, gan “pārsmalcinātību”.

Vāciskuma vizualizācija izpaudās noteikta apģērba izvēlē: vīriešiem medību tērps vai fraka, eleganti zābaki vai spožas kurpes, balts krekls, cilindrs.¹⁰⁸⁹ Sievietēm – grezni tērpi, sarežģītas cepures, augstpapēžu kurpes.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁴ In *Competing Eyes: Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe.* / Eds. Sz. K. Ildiko, D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. – Budapest: l’Harmattan, 2013.

¹⁰⁸⁵ I. Zeberīšs. “Operācija”. // *Lietuvēns.* – 1915. – Nr. 9. – 9. lpp.

¹⁰⁸⁶ Anonīms. “Pavasārā”. // *Vārdotājs.* – 1906. – Nr. 8, vāks.

¹⁰⁸⁷ E. Šmits. ““Rīgas Avīzes” pagīras, jeb caur sarkano brilli”. // *Tagadne.* – 1913. – Nr. 2. – 60. lpp.

¹⁰⁸⁸ R. Zariņš. Bez nosaukuma. // *Austrums.* – 1904. – Nr. 1. – 76. lpp.

¹⁰⁸⁹ I. Zeberīšs. “Īsi un skaidri”. // *Vārdotājs.* – 1906. – Nr. 26, vāks.

¹⁰⁹⁰ A. Romans. “Tumsības vara”. // *Svari.* – 1907. – Nr. 5. – 5. lpp.

III.4.2. Krievu attēlojums

Otrs nozīmīgākais Svešais latviskajai identitātei bija krievi. To ietekme, atšķirībā no vāciešu, līdz 19. gadsimta beigām bija ievērojami mazāka. Arī krievu valoda vēl daudz netika lietota, tāpēc cariskā valdība kopumā deva priekšroku izmantot vietējo vācu politisko eliti.¹⁰⁹¹ Karikatūrās varam konstatēt arī labvēlīgu attieksmi pret krievu tautības pārstāvjiem, kā to redzam divu krievu skolotāju tipu, konservatīvā un progresīvā, pretnostatījumā (3.62. att.).

Situāciju mainīja rusifikācijas politikas pastiprināšanās (1885). Analizējot tās ietekmi, Andrejs Plakans raksta, ka obligātās krievu valodas ieviešana izglītības un tiesību sistēmā pastiprināja nepatiku pret patvaldību, kas vienlaikus ar sociāli ekonomisko Baltijas vāciešu hegemoniju kļuva par kritikas mērķi.¹⁰⁹² Naidis pret carisko valdību īpaši pastiprinājās pēc 1905. gada revolūcijas, kad krievus sāka uztvert kā tās balstu.

Krievija tiek rādīta kā imperiālistiska valsts ar autoritāru varu un iedzīvotāju beztiesiskumu; karikatūristi kritizēja valsts pārvaldes nepārdomātos lēmumus un to zemo efektivitāti. Vairākas karikatūras atklāj, kā valsts manipulēja ar sabiedrību, atliekot solītās reformas.¹⁰⁹³ Raksturīgākais personāžs ir kanoniskais birokrātijas simbols – Paragrāfs Cirkularovičs Birokratovs. Pārspīlēti nopietnais, konservatīvais, ar lieluma māniju apveltītais “pārcilvēks” (3.63. att.) kā neieņemams cietoksnis sagaidīja latviešus gandrīz katrā valsts iestādē.¹⁰⁹⁴ Acīmredzot Rihards Zariņš izmantojis Krievijas slepenpadomnieka Konstantīna Pobedonosceva (*Константин Победоносцев*, 1827–1907) tēlu, kurš bija ļoti populārs krievu karikatūristu vidū 1905.–1907. gada revolūciju periodā.¹⁰⁹⁵ Jānis Roberts Tillbergs šo personu zīmējis uz vāka *Rīkstēm*, nodēvējot par “Krievijai posta un bēdunesēju”.¹⁰⁹⁶ Neko neredzošais skatiens vecišķajā sejā simbolizē cariskās patvaldības ierēdniecības nežēlastību, izslēdzot iespēju sagaidīt vismazāko empātiju.

Krievijas kā sievietes alegorijai ir īpaša nozīme, lai saprastu latviešu NI veidošanās mehānismus. Kā jau minēts, kolektīvās identitātes radīšanai bija nepieciešama ne tikai iekšējā homogenitāte, bet arī atšķirība no Svešajiem. Lai uzsvērtu Latvijas sieviešu alegoriju (Māti Latviju), karikatūristiem vajadzēja īpašā veidā vizualizēt Krieviju. Kopīgais Mātes Dzimtenes alegorijām bija tās simboliski attēlot ievērojamāki lielākas nekā pārējos personāžus.

Izplatīts Eiropas karikatūru sižets ir ainas ar valsti kā dusmīgu māti ar politiķiem kā bezatbildīgiem bērniem. Tāda redzama Krievija arī uz *Gaiļa* vāka (3.64. att.). Viņa ir veca, izblīdusi, nogurusi un nelaimīga, tomēr gatava pāraudzināt vieglprātīgos deputātus.

Kādā 1906. gada zīmējumā (3.65. att.) Māmuļa Krievijas Valsts domes veidolā redzama, bezrūpīgi snauzot Taurijas pils (*Таврический дворец*, Krievijas valsts Domes oficiālās rezidences) priekšā. Tā mākslinieks norādījis uz vienaldzību, ko vairākums valsts iedzīvotāju izjuta saistībā ar parlamentāro politiku.¹⁰⁹⁷

“Interesanti salīdzināt šo tēlu ar Mātes Latvijas attēlošanas tradīcijām: redzam daudz masīvāku ķermeni, rupjākus sejas vaibstus, tumšākus matus – kopumā “Krievija” atšķiras no

¹⁰⁹¹ Курчанов М. История развития латышского национального движения, 2006. – С. 12.

¹⁰⁹² Plakans A. The Latvians: A Short History, 1995. P. –101.

¹⁰⁹³ R. Vilciņš. “Vadātājs”. // Šalkas. – 1907. – Nr. 2, vāks.

¹⁰⁹⁴ Гайлуте Г. Смех и слезы, – С. 163.

¹⁰⁹⁵ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012. – 43. lpp.

¹⁰⁹⁶ J. R. Tillbergs. “Krievijai posta un bēdunesējs”. // Rīkstes. – 1906. – Nr. 3, vāks.

¹⁰⁹⁷ Gailīte G. Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē. – 151. lpp.

“Latvijas” ar “mazāk eiropeisku” izskatu. Analogiskā veidā māmuļa Krievija tiek attēlota žurnāla “Dadzis” 1913. gada karikatūrā”.¹⁰⁹⁸

Tomēr visizplatītākais Krievijas simbols pasaules karikatūrās ir lācis.¹⁰⁹⁹ Pirmie Krievijas atveidi šādā veidolā parādās jau 17. gs.¹¹⁰⁰ Minētā lāča simbolika konstatējama arī latviešu kultūrtelpā jau 19. gs. beigās, kuru atveidus karikatūrās autore atkārtoti pētījusi.¹¹⁰¹

Pirmās nacionālās atmodas ideologs Krišjānis Valdemārs rakstījis: “Krievs nebūt nava Belcebuls, tas ir lācis. Es vairāk baidos no *Preusenseuche* nekā no lāča ķetnas. Lācis, kā zināms, viegli apgāzams, ja viņam droši min uz pakaļkājām. Viņu var nākotnē nodzelt pat mazās bitītes, ja viņš taps par daudz kārs pēc medus.”¹¹⁰²

Kristīgajā Eiropā lāča tēlam piemīt vairāk negatīva nokrāsa, tas simbolizē dažādus grēkus un dažreiz ir arī velna alegorija.¹¹⁰³ Atšķirībā no vairākuma Eiropas valstu, latviešu kultūrā lācis tiek uztverts lielākoties kā pozitīvs personāžs.¹¹⁰⁴ Daudzu tautu tradicionālajos priekšstatos lācis bijis sakrāls dzīvnieks,¹¹⁰⁵ ticība cilvēka un lāča radniecībai izpaudās leģendās par sievietes un lāča savienību, kas pazīstamas dažādām tautām no Ziemeļamerikas līdz Sibīrijai.¹¹⁰⁶ Šādi dzimušajam dēlam piemīt pārdabisks spēks, kas slēpjās viņa lāča ausīs (pasakas par Ivanu–lāčausi). Arī latviešiem ir līdzīgas teikas par Lāčplēsi (Lāčausi).¹¹⁰⁷ Latviešu kultūrā, pateicoties eposam “Lāčplēsis”, šis sižets ne tikai nav zaudējis savu pievilcību, bet arī kļuvis par svarīgu NI sastāvdaļu. Tāpēc šādos apstākļos lāča simbols nevar kalpot par galveno etnoatšķirīgo marķieri, kas nodala latviešus no krieviem un Krievijas.¹¹⁰⁸

Vairāki spilgti krievu lāča tēli redzami žurnālā *Skudra* (1919). Pēc neatkarības pasludināšanas latviešu valdība cīnījās gan ar Padomju Krieviju, gan Krievijas impērijas aizstāvjiem. Karikatūrā “Krievu lācis un Latvijas ola” (3.66. att.) baltais ģenerālis lāča veidolā bēdīgs saprot, ka cālēns – “Satversmes sapulce” – tūlīt izšķilsies. Procesu aizkavēt nav viņa spēkos, jo ir slim ar “sarkano drudzi” jeb izvārdzis pilsoņu karā.¹¹⁰⁹ Latviešu karikatūrās bieži izmantoja arī pazīstamo krieviskuma oficiālo simbolu – divgalvaino ērgli. Karikatūrā “Krievijas ērglis un Latvijas zvirbulis” (3.67. att.) izskan aicinājums jaunās republikas veidotājiem – nezaudēt modrību agresīvo imperiālistisko centienu klātbūtnē, skaidri apzinoties reālos valstu spēku un ambīciju samērus.

1920. gadā iespiesta karikatūra (3.68. att.) par Ļevu Trocki, acīmredzot autors vēlas ironizēt par pārmaiņām Krievijā, savienojot vienā zīmējumā paradoksāli nesavienojamo: Ļevu, patvaldības mantinieku, Lāča tēlā ar Talmūdu rokās. Krievu lāča tēls antisemītiskā

¹⁰⁹⁸ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012. – 43.–44. lpp.

¹⁰⁹⁹ Vairāk par to “Русский медведь”: история, семиотика, политика / Под ред. О. В. Рябова и А. де Лазари. – Москва: НЛО, 2012; Лазари А. де, Рябов О. В. “Русский медведь в польской сатирической графике межвоенного периода (1919–1939)” // Границы: Альманах Центра этнических и национальных исследований ИВГУ. – Вып. 2: Визуализация нации. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2008.

¹¹⁰⁰ Хрусталева Д. Происхождение “русского медведя” // Новое литературное обозрение. – 2011. – № 1. – с. 137–152.

¹¹⁰¹ Gailīte G. “Русский медведь» в истории латышской карикатуры // Przegląd Rusycystyczny. – 2012. – Nr. ½ (137/138). – с. 248–269.

¹¹⁰² Kreibergs J. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru. – Rīga: Krišjāņa Valdemāra biedrība, 1925. – 13. lpp.

¹¹⁰³ Бидер П. Медведь. – Москва: Юнайтед Пресс, 2011. – С. 103.

¹¹⁰⁴ Ruņģe V. Tautas pasakas, Kurbadis un Lāčplēsis // Jaunā Gaita. – 1983. – Nr. 144. – 24.–32. lpp.

¹¹⁰⁵ Бидер П. Медведь. – Москва: Юнайтед Пресс, 2011.

¹¹⁰⁶ Там же, – с. 72.–73.

¹¹⁰⁷ Ruņģe V. Tautas pasakas, Kurbadis un Lāčplēsis. // Jaunā Gaita. – 1983. – Nr. 146. – 10. lpp. Publ.:

http://zagarins.net/jg/jg146/JG146_Valija_Runge.htm (sk. 2019.09.06.).

¹¹⁰⁸ Gailīte G. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012. – 44. lpp.

¹¹⁰⁹ Turpat.

kontekstā tika bieži izmantots daudzu valstu satīriskajā grafikā starpkaru periodā, piemēram, “Lāča dresētāji”,¹¹¹⁰ kur Ļevs Trockis un Ļeņins spīdzina Krievijas tautu lāča veidolā.

Latviešu karikatūrās parādās vairāki krievu tipāži, līdz ar jau minēto ierēdņa tēlu plaši pārstāvēts ir žandarms – lielākoties komiskā veidolā¹¹¹¹ kā nežēlastības un stulbuma apvienojums, kuru mēdza salīdzināt ar dzinējsuni.¹¹¹² Trešais populārākais bija krievu zemnieks/“mužiks”, kurš parādās arī armijas reprezentācijās. Krievus raksturo lielummānija, šovinisms, kas rada augstprātīgi nicīgu attieksmi pret citu tautu kultūrām.

Pamazām izveidojas krieviskuma attēlojuma kanons. Pirmkārt, rakstura un mentalitātes īpatnības. Karikatūrās krievu personāžiem raksturīgs varas kults,¹¹¹³ cieņas trūkums pret privātīpašumu,¹¹¹⁴ nekulturāla uzvedība (impulsivitāte un nesavaldība). Žurnālā *Gailis* četrās “kultūras bildēs”¹¹¹⁵ attēlots notikums sādžā, kas sācies ar divu zemnieku strīdu, bet izvērties masu (vairāk nekā 300 cilvēku) kautiņā, kurā bijis daudz ievainoto, un tos nogādāja slimnīcā.

Otrkārt, tiek izmantotas antropoloģiskās atšķirības: latviešus zīmēja gaišmatainus, bet krievus – tumšmatainus.¹¹¹⁶ Treškārt, atšķirības, kas saistītas ar kultūras un sadzīves īpatnībām. Uzskatāms krieviskuma etniskais marķieris latviešu karikatūrās ir bārda, visbiežāk nekopta. Tā bija raksturīga visām krievu sociālajām grupām – policistiem, tirgotājiem, zemniekiem, garīdzniekiem u.c.¹¹¹⁷

Apģērbs parasti ir nevīžīgs (var būt arī senkrievu), garš, raibs kreklis ar virvi jostas vietā, strīpainas bikses, lieli zābaki. Sievietes emocionālas, nesakoņas, raibos, bezgaumīgos apģērbos, kas savilkti vairākās kārtās, kājās vīzes vai zābaki.

Karikatūristi mēdza pretstatīt nosvērtos latviešus nesavaldīgajiem krieviem, kā “Cīņā par kliņģeri” (3.69. att.), kur apkopotas visas minētās ārienes un mentalitātes pazīmes. Primitivizētajā kompozīcijā iekļauta sieviete, kas iemieso “Īsto krievu ļaužu savienību”, kuras veidolā arī uzsvērtā varaskāre un sakāpinātas emocijas.

Spilgtu lielnieka tēlu maza huligāna veidolā zīmējis Indriķis Zeberīņš, uzsverot tā infantilismu, nepamatotās ambīcijas un agresivitāti. Simpātijas mākslinieks nepārprotami paudis mazinieku pārstāvim, kurš zīmēts kā elegants un mierpilns kungs (3.70. att.).

Neatkarības kara laikā krieva tēls iegūst izteikti varmācīgu veidolu. *Skudrā* redzamā slepkavnieciskā personāža (3.71. att.), kas sevi uzdod par “lielnieku miera eņģeli”, darbības uzsakāmi apliecina ieroči un apņēmības pilnā gaita. Spilgti sarkanā krāsa izceļ asinis ne tikai uz spārniem un dunčiem, bet arī acīs, piešķirot tēlam fanātiska iznīcības simbola spēku.

Atrodami vairāki piemēri, kuros vācu un krievu pārstāvji vienojas kopējai sadarbībai, kā kāzu ainā starp reakcionāro Krievijas domes deputātu Vladimiru Puriškeviču (*Владимир Пурешкевич*, 1870–1920) un *Dūna-Zeitung* vecas sievas veidolā (3.72. att.), gan dzīvnieciski nežēlīgi cīnās par līderpozīcijām,¹¹¹⁸ gan izliekas par Latvijas draugiem, liekuļoti noniecinot viens otru.¹¹¹⁹

¹¹¹⁰ V. Krūmiņš. “Lāča dīdītāji”. // *Svari*. – 1922. – Nr. 5. – 34. lpp.

¹¹¹¹ A. Kronenbergs. “Mūsu dienu cenzori”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 35. – 557. lpp.

¹¹¹² A. Kronenbergs. “Uz pēdām”. // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 31. – 487. lpp.

¹¹¹³ R. Ziemelis. “Stingra audzināšana jeb 14. pants”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 31.

¹¹¹⁴ *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā, 2012. – 45. lpp.

¹¹¹⁵ E. Šmits “Kultūras bildes”. // *Gailis*. – 1912. – Nr. 13. – 204. lpp.

¹¹¹⁶ R. Vilciņš. “Cīņa dēļ tiesībām”. // *Spēriens*. – 1906. – Nr. 1.

¹¹¹⁷ A. Kronenbergs. “Aizdomīga persona”. // *Spēriens*. – 1906. – Nr. 1; O. Viduks. “Muižnieku kongress”. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 15. – 15. lpp.

¹¹¹⁸ E. Vītols. “Vienprātības kauls”. // *Svari*. – 1907. – Nr. 4. – 7. lpp.

¹¹¹⁹ R. Zariņš. “Preses balsis par Latviešiem V”. // *Svari*. – 1906. – Nr. 3. – 12. lpp.

NOBEIGUMS

Galvenais promocijas darba **rezultāts** ir līdz šim mazpētītā latviešu karikatūras vēstures materiāla sistematizācija un analīze no pirmsākumiem līdz 1920. gadam. Tika izcelti svarīgākie posmi, autori un avoti, veikta karikatūras attīstības izpēte, apskatot tās gan kā māksliniecisku fenomenu, gan sabiedrisko norišu katalizatoru.

Darba rezultātā tiek apstiprināta izteiktā **hipotēze** – karikatūras bija latviešu NI veidošanās un attīstības svarīgs faktors, vienlaikus vērojama NI ietekme uz karikatūras attīstību.

Karikatūrās konstatējama cieša saikne ar vēsturiskajiem notikumiem, pastāvošo ideoloģiju, politiskajiem, etnopsiholoģiskajiem, sociālekonomiskajiem, tehnoloģiskajiem u.c. apstākļiem. Tās plaši izmantoja ideoloģiskajās cīņās jau kopš reformācijas laika 16. gs. un īpaši 19. gs. 2. puses un 20. gs. sākuma revolūciju laikmetā.

Autore balstījusi Rietumeiropas mākslas vēsturē aprobētajos karikatūras jomas teorētiskajos priekšstatos, kas saistīti ar kopējo stilu un virzienu maiņu tēlotājmākslā. Tomēr karikatūru galvenā funkcija Latvijā bija sociālā, tās “noderīgums”, mākslinieciskais aspekts bija otršķirīgs; lielākoties tās tika radītas ar uzdevumu izcelt konkrētu aktualitāti.

Izvērtējot karikatūras jomas specifiku, kā *svarīgākās īpatnības* jāizceļ kariķēšana, pārspilēšana, simbolu un alegoriju lietojums, pretstatu izmantojums, dehumanizācija; kā *mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi* minami lineārisms, svītrinājums, punktējums, atšķirīgi konturējumi, dažādi laukumu aizpildīšanas veidi, smidzinājumi u.c. Savukārt konstatētās *kompozīcijas pazīmes* bija atteikšanās no saskaņas principa, asimetrija, kontrastu izmantojums un pretstatījumi: dinamika statikai, sīkais milzīgajam, ideālais kropļīgajam, smalkas līnijas lieliem laukumiem, melnā krāsa sarkanajai u.tml.; karikatūristi eksperimentēja ar perspektīvu, skatu punkta izvēli, līniju un formu ritmu, proporcijām, pozām, žestiem, mīmiku, skatieniem.

Karikatūru nosaukumos un pavadtekstos, kuru autors varēja būt gan zīmētājs, gan tie varēja būt vairāku cilvēku izdomas rezultāts, svarīga ir verbālā un vizuālā elementa mijiedarbība, kas nereti balstās alogīsmā, radot nepieciešamo ironijas elementu.

Karikatūru tipoloģija aptver plašu spektru artefaktu no humoristiskiem zīmējumiem līdz satīrai. Atbilstoši karikatūru saturam jāizdala 3 svarīgākās grupas: sadzīves jeb sociālā karikatūra, politiskā karikatūra un šarži.

Kā karikatūras galvenās funkcijas izceļamas – izklaidējošā, informējošā un izglītojošā, didaktiskā, līdzdalība kolektīvās identifikācijas radīšanā un uzturēšanā, kā arī to svarīgā nozīme sociālajos konfliktos un politiskajās cīņās.

Latviešu karikatūras attīstības galvenie kritēriji (materiāli tehniskie, sociālie un estētiskie) pamato izveidoto jomas periodizāciju no pirmsākumiem līdz 1920. gadam: a) 19. gs. 2. puse līdz 1905. gadam; b) 1905.–1907. gads; c) 1908.–1914. gads; d) 1914.–1920. gads.

Pirmajā periodā straujā kapitālisma attīstība, urbanizācija, industrializācija, zinātniski tehniskais progress, sociālekonomiskās u.c. reformas noteica periodikas lomas maiņu 19. gs. 2. pusē, tai kļūstot arī par nozīmīgu latviešu NI veidošanās faktoru, kas bija saistīts ar etniskās apziņas kāpumu, augsto lasītprasmes līmeni un strauji augošo abonētāju skaitu. Svarīga loma bija RLB (1868), kas uzlaboja latviešu politisko, tiesisko, saimniecisko un kultūras stāvokli.

Izdevējdarbību sekmēja cenzūras atvieglojumi 1865. gadā, kas pastiprinājās 1882. gadā. Izdevēji apzinājās vizuālā materiāla lomu laikmetīga plašsaziņas līdzekļa saturā, tāpēc palielināja to apjomu, izmantojot jauno tehnoloģiju un tehniku iespējas. Humoristiskās ilustrācijas sāka nomainīt aktuālo notikumu ironisks skatījums.

Pēterburga kļuva par novatorisku ideju un estētikas attīstības vietu, tās intelīgencai iedvesmojoties no kultūras jomas līderiem citos Rietumeiropas mākslas centros, tajā skaitā satīrisko žurnālu veidošanā. Latviešu satīriskajā grafikā konstatējama iespaidošāns no Eiropas tradīcijām (perioda noslēgumā par etalonu kļūst vācu mākslinieciski augstvērtīgākais žurnāls *Simplicissimus*, 1896–1944, īsu brīdi vēlāk atkārtoti atjaunots), tomēr visciešākā saikne bija ar krievu karikatūras attīstības tendencēm, jo vairākums latviešu mākslinieku Pēterburgā izglītojās un guva darba pieredzi arī preses grafikā.

Atspoguļotās tēmas bija saistītas ar aktualitātēm, ko iesūtīja arī lasītāji. Vienkāršie humoristiskie zīmējumi/populārās jeb tautas smieklu lapas atbilda lasītāju uztveres līmenim – ar amatniecisku formveidi, viegli uztveramu saturu un paskaidrojošu pavadtekstu. Dominēja sadzīviski joki, nereti vērojama kompozicionāla pārslogotība.

Izšķiroša loma nācijas attīstības vēsturē bija jaunlatviešu *Pēterburgas Avīzēm* (1862–1865). Pielikumā “Dzirkstele”/”Zobugals” latviešu karikatūras jomas pamatlicēja Augusta Dauguļa ieviestās tradīcijas (Bizmaņa tēls, Brenča un Žvinguļa provocējošie dialogi u.c.) turpinājās visu 20. gadsimtu.

Prese dzimtajā valodā informēja par aktuālo, puda sabiedrisko domu, veicināja kritisku spriestspēju un rosināja nacionālo pašapziņu, pamazām veidojot nacionālo kultūru un attīstot māksliniecisko gaumi. Evolucionēja periodikas politiskais briedums un auga latviešu profesionālās grafikas līmenis.

Nacionālo mobilizāciju (t.sk. pretošanos rusifikācijai) turpināja avīze *Baltijas Vēstnesis* (1868–1906; 1917–1920). Karikatūras iespieda periodiskajos izdevumos *Rota* (1884–1887), *Austrums* (1885–1906), avīžu pielikumos, kalendāros, atsevišķos izdevumos (Dunduru almanahi, 1875–1878). Karikatūras zīmējuši Kārlis Baumanis, Kārlis Kronvalds, Mārtiņš Bušs, Arturs Baumanis u.c.

Karikatūru atšķirīgo māksliniecisko līmeni var skaidrot ar amatieru līdzdalību, ierobežotajām tehniskajām iespējām, pieprasījumu pēc operativitātes, zemākām pašizmaksām, pielāgošanos atšķirīgam izglītības līmenim, sociālajam statusam u.c. nosacījumiem.

Ar 19. gs. 90. gadiem latviešu mākslas un NI attīstību sekmēja Pēterburgas studentu apvienības “Rūķis” dalībnieki. Viens no aktīvākajiem un profesionālākajiem bija Rihards Zariņš, sevi kā karikatūristu pārliecinoši pieteica Jānis Roberts Tillbergs, izvēršot darbu formālo līdzekļu amplitūdu, idejisko saturu, drosmīgu kritiku.

Veiksmīgu karikatūristu praksi sāka Indriķis Zeberīns, Eduards Brencēns, Voldemārs Zeltiņš. Demokrātiskā tematika izcēla zemnieku, strādnieku un zemāko sociālo slāņu dzīvi.

Izdevumā “Uz karstiem ķieģeļiem” (1904) Voldemāra Zeltiņa primitivizētajai formu valodai raksturīga lineārā ekspresivitāte, drosmīgi rakursi, lakonisms. Variējot līniju veidus, tika panākts dziļums, dinamika un spontāna svaiguma efekts.

Daudzskaitlīgs tipoloģiski atšķirīgu karikatūru (pārsvarā anonīmu) piedāvājums atrodams populārajā laicīgajā lasāmvielā – kalendāros, jāizceļ Ādolfā Alunāna Zobgala, Zvārguļa Zobgala un Zīslaka Latviešu kalendārs.

19. gs. beigas un 20. gs. sākums Latvijas mākslas dzīvē zīmīgs ar dažādu stilu, virzienu, kā vēlā romantisma, bīdermeiera, reālisma, akadēmisma, impresionisma, simbolisma, primitīvisma un jūgendstila, koeksistenci.

Otrais periods attiecas uz 20. gs. sākumu, kad latviešu NI attīstība bija radījusi apvērsumu sabiedrības apziņā, un 1905.–1907. gada revolūcijas laikā pamatnācija pirmo reizi iestājās par savām sociālajām un politiskajām tiesībām. Vārda brīvība, brīvas vēlēšanas, rusifikācijas politikas mazināšanās ievērojami sekmēja patriotisma eskalāciju. Notika aktīva sociālā komunikācija un jauno organizācijas formu darbība.

Līdzīgi kā Krievijas impērijā, tas bija visintensīvākais karikatūras uzplaukuma periods, ko sekmēja cenzūras mazināšanās un politiskie notikumi, kas noteica kritisko skatījumu uz notiekošo valstī visplašākajos sabiedrības slāņos.

Latviešu periodikā līdzās vācu mākslas skolas nozīmei ar žurnālu *Simplicissimus* svarīgi saglabājās krievu grafiskās kultūras sasniegumi (apvienības *Мир искусства*), kā arī satīrisko žurnālu ietekme (*Жупел*, 1905–1906, *Адская почта*, 1906). Latvieši turpināja iegūt mākslas izglītību un darba pieredzi Pēterburgā (žurnālā *Серый волк*, 1907–1908).

Uzplaukumu iespiedkultūrā demonstrē ilustratīvā materiāla kvantitātes un kvalitātes kāpums, kā arī izdevumu tipoloģiskās daudzveidības pieaugums (t.sk. aģitācijas atklātnes). Gan māksliniecisko un idejisko standartu ziņā, gan attieksmē pret notiekošo satīriskās preses grafika kļuva analizējoša, aicinoša uz darbību.

Latviešu karikatūras vēsturē iznāca vairāki specializētie humoristiski satīriskie izdevumi, karikatūras regulāri publicēja laikrakstu pielikumos, kalendāros, uz plakātiem un atklātnēm. Neraugoties uz t.s. preses brīvību, saglabājas cenzūras kontrole, izdevējdarbību ietekmēja represijas, kas skaidro lielo anonīmo karikatūru skaitu. Izdevējs, redaktors, literārās daļas autors un karikatūrists varēja būt viena un tā pati persona. Darboties periodikā bija finansiāli izdevīgi, tāpēc karikatūras zīmēja dažādu jomu mākslinieki – arī studenti, amatieri un diletanti.

Kanona statusu latviešu karikatūras vēsturē saglabā izdevums *Svari* (1906–1907) ar saskaņotu māksliniecisko apdari, modernu tehnisko izpildījumu, profesionālu māksliniecisko sniegumu, formālo un tematisko daudzveidību. Žurnāla idejisko saturu veidoja visa radošā komanda, bet grafiķu augošo meistarību noteica līdera Riharda Zariņa starptautiskā mākslinieciskā izglītība savienojumā ar praktiskajā pieredzē izkoptajām zīmētāja un tehniskajām iemaņām. Grafiķis karikatūrās pārsvarā palika uzticīgs akadēmiski noteiktam vai reālistiskam zīmējumam, izmantojot plūstošas līnijas, gaismēnas, detalizāciju utt., visbiežāk piešķirot komisko elementu ar alogiskiem pavadtekstiem.

Kā nozīmīgākais žurnāla karikatūrists jāizceļ Jānis Roberts Tillbergs, kura darbos konstatējama plaša formālo līdzekļu amplitūda, veiklas zīmēšanas un kompozīcijas prasmes, bagātīgs idejiskais saturs, portretista un psihologa dotības, drosmīga satīra. Būtisks bija arī citu mākslinieku (Aleksandra Romana, Jāzepa Grosvalda, Gustava Šķiltera) entuziasms un radošums.

Kā citi satīriskās grafikas izdevumi minami *Vārdotājs* (1906–1907), *Rīkstes*, *Pēriens*, *Spēriens*, *Ķēriens*, *Spītnieks* (1906), *Šalkas* (1907), *Ņirga* (ar dažādiem turpinājumiem, 1905–1914, ar pārtraukumiem), *Zibens* (1906–1907). Tajos veiksmīgi turpināja darboties Indriķis Zeberīnš, jomai aktīvi pievērsās Alberts Kronenbergs, Rūdolfs Vilciņš, Pēteris Kundziņš u.c. Svarīgākie izdevēji: Alfrēds Kukurs, Līvu Jurka [Juris Puriņš], Reķu Viesonis [Kārlis Mačernieks].

Izšķirošs bija satīriskās grafikas aktuālais saturs: monarhijas, garīdzniecības, vācbaltiešu un konservatīvo latviešu kritika, iemantojot vislielāko popularitāti un sabiedrisko nozīmi tēlotājmākslā kopumā.

Indriķa Zeberiņa karikatūrām raksturīga precīza, lakoniska kompozīcija, plūstošu jūgendstila līniju ritms, atšķirīgs laukumu ieklājums, dinamisms, kopumā tehniskā meistarība, iedziļināšanās tēlu psiholoģiskajās noskaņās (emocionālā izteiksmība), zināšanas simbolu lietojumā, asa satīra.

Rūdolfā Vilciņa rokrakstam zīmīga viļņota vai saraustīta līnija, sejas un ķermeņa proporciju spēcīgi pārspīlējumi, izteiktas deformācijas, dažādu laukumu kontrastējošs ieklājums.

Pēteris Kundziņš praktizēja skičveida primitivizētu zīmējumu, kam saistībā ar sižetu raksturīgs lakonisms vai izteikta ekspresivitāte.

Mākslinieciski augstvērtīgs un stilistiski daudzveidīgs bija Jēkaba Belzēna sniegums preses grafikā. Ironija caurvij žurnāla *Illym* (1879–1914) karikatūras, kuru sižetos apvienojas ireālā pasaule un reālā gadsimtu mijas modernitāte, akadēmisks zīmējums un kariķējums, nevainojama ritma izjūta, saskaņots, niansētu krāsu izmantojums, kompozīcijā iekļautas paraksta formveides un valodas variācijas.

Karikatūrās novērojama neoromantisma, reālisma, simbolisma un naivisma virziena klātbūtne. Viskonsekvētāk – jūgendstila ar tajā izvirzīto sintēzes ideju, ikonogrāfiskajiem motīviem un formālajiem paņēmieniem: lineārisms, asimetrija, dekorativitāte u.c. Ar 20. gs. sākumu šī stila piemēri atrodami visās karikatūru grupās.

Trešajā, pēcrevolūcijas periodā (1908–1914) tika atgūta zināma stabilitāte arī izdevējdarbībā. Vērojams kvantitatīvs, bet ne kvalitatīvs samazinājums karikatūru piedāvājumā. Cenzūras ietekmē dominēja sadzīvīskie sižeti, kuros Ezopa valodā vēstīja par būtisko un pavadteksti atklāja darba patieso nozīmi un uzdevumu, atgādinot par traģiskajiem revolūcijas notikumiem, represijām un politiskās dzīves stagnāciju. Tika atspoguļota gan militārā eskalācija Eiropā, gan iekšpolitiskie notikumi (1912. gada Krievijas Valsts domes un 1913. gada Rīgas pilsētas domes vēlēšanas). Līdzīgi kā diskursos saistībā ar novatoriskas formveides meklējumiem tēlotājmākslā, arī lokālajā kultūrtelpā zīmīga bija tradicionālistu un modernistu “cīņu” ainu vizualizācija un radikālāko kultūrpolitikas līderu izcēlums.

Nozīmīgākie humoristiski satīriskie izdevumi bija *Dadzis* (1912), *Gailis* (1912–1913), *Tagadne* (1913–1914) un *Spogulis* (1912–1913). Karikatūras izmantoja arī populārzinātniskajos un vispārēja rakstura literatūras, zinātnes un mākslas žurnālos, laikrakstu pielikumos, kalendāros, plakātos, personiskās vēstulēs uz atklātnēm (izvairoties no cenzūras). Līdz Pirmajam pasaules karam saglabājas kalendāru daudzveidība (Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs, Zvārguļa Zobgala, Jaunā Zobgala kalendārs).

Kā aktīvākie un profesionālākie mākslinieki izceļami Indriķis Zeberiņš, Pēteris Kundziņš un Alberts Kronenbergs. Novērojams gan identisks sižets un populārāko tēlu izmantojums aktuālās tēmas ietvaros, gan savstarpēja formāla ietekmēšanās.

Formveidē konstatējamas atsevišķas iepriekšējā perioda tendences un paņēmieni, kā jūgendstils (īpaši Indriķim Zeberiņam). Eduards Šmits saglabā savu ekspresionistisko zīmēšanas manieri, bet primitīvisms norādīja uz neprofesionālu vai iesācēju (Jāņa Dreslera, R. Ziemeļa, A. Jansona) manieri, tomēr varēja būt arī apzināta stilistikas izvēle (Jānim Jaunsudrabiņam). Daudzveidīgs bija Alberta Kronenberga rokraksts – no ekspresīvi

skičveidīga līdz rūpīgam un detalizētam zīmējumam ar raksturīgajiem formu noapaļojumiem, noskaņu amplitūdā – no bērnišķīgi naivas līdz sarkastiski iznīcinošai.

Ceturtais periods attiecas uz Pirmā pasaules kara laiku (1914–1918) un posmu līdz Latvijas Neatkarības kara noslēgumam (1918–1920). Kara laikā periodikas māksliniecišķā apdare kļuva pieticīgāka, nereti aprobežojoties ar pārpublicējumiem un fotogrāfijām. Eiropā strauji izplatījās antivāciskais noskaņojums, kara sākumā vairāk tika kritizēts Vilhelms II, bet ar 1915. gadu – visa vācu tauta. Humoristiski satīriskajos izdevumos tika asi izsmieti ienaidnieki, lai vairotu drosmi un cerību ekstrēmajos kara apstākļos, izmantojot patriotisko retoriku un sarkasmu. Tika izvērsti atspoguļots starptautiskais militārais konflikts, gan iekļaujoties kopējās Eiropas tradīcijās (ienaidnieka dehumanizācija, demonizācija), gan radot oriģinālas interpretācijas patriotisma veicināšanai (Jānis Jaunsudrabiņš, Alberts Kronenbergs).

Nozīmīgākie izdevumi ar karikatūrām bija *Lietuvēns* (1913–1917), *Greizais Spogulis* (1914–1915) un *Kāvi* (1910–1913), autori: Indriķis Zeberīņš, Oto Viduks, Pēteris Kundziņš, Žanis Šēnbergs, Aleksandrs Štrāls, visprofesionālākais – T. Lipins? (Ps. T. Ļīpa). Izdeva arī strēlnieku izdevumus: *Strēlnieks* (1916–1917), *Cīņas Biedrs* (1917).

Žanis Šēnbergs zīmējis gan patriotiski iedvesmojošus zīmējumus, gan meistarīgas karikatūras daudzveidīgos rokkrastos: no primitīvi robusta, ekspresīvi dramatiska līdz eleganti atbrīvotam; gan kareivīgās, gan skumji smeldzošās noskaņās.

Politiskā krīze kulminēja 1917. gada februāra revolūcijā, izveidojot pagaidu valdību, kuras darbību pārtrauca valsts apvērsums (07.11.1917.), kad varu pārņēma lielnieku Sarkanās gvardes vienības. Pilsoņu karš Krievijā ilga līdz 1920. gadam, iekšpolitiskajām cīņām savijoties ar ārzemju intervenci. 1918. gada beigās un 1919. gada sākums bija kulminācija Sarkanās armijas un Baltās kustības sadursmēm, ko atbalstīja sabiedrotās lielvalstis.

Karojošās puses izplatīja propagandas plakātus (izcelts Aleksandra Apsīša pienesums padomju Krievijā), atklātnes, skrejlapas. Karikatūras izmantoja arī epistolārajā žanrā. Vēstījumu variācijas – no primitīviem jociņiem ar zoomorfiem tēliem līdz filozofiskām apcerēm par ļaunuma eskalāciju.

Saturiski nozīmīgas ir Jēkaba Belzēna politiskās karikatūras avīzei *Голос России* (1919–1921), kurā revolūcijas un pilsoņu kara reāliju destruktīvie procesi pausti ar nežēlīgu satīras intensitāti, pielīdzinot dramatiskos notikumus civilizētās pasaules gala vīzijām. Mākslinieks mēģina atsegt marksisma-ļeņinisma ideoloģijas un propagandas būtību, piedāvājot spilgtu ienaidnieka tēlu. Zīmētājs demonstrējis satīriskā portretista dotības, pārspilējot atpazīstamo personāžu fizionomiskās īpatnības. Stāstošajos tēlojumos pārsvarā lietots robusts, vienkāršots spalvas zīmējums, saraustīta, laužīta līnija, kustības ekspresija, detalizācija.

Tautas padomes ieceltā Pagaidu valdība pasludināja Latvijas Republikas dibināšanu (18.11.1918.), bet valsts veidošanos pārtrauca Latvijas Pagaidu padomju valdības (Maskavā, ar Pēteri Stučku vadībā) un provāciskās Latvijas Pagaidu valdības izveidošana (ar Andrievu Niedru priekšgalā). Neatkarības karā (1918–1920) piedalījās visu Latvijas tautu iedzīvotāji. Daudznacionālo valstu sabrukumu noslēdz Versaļas miera līgums (28.06.1919.). Vēlāk sekoja Latvijas Miera līgums ar Padomju Krieviju (11.08.1920.) un diplomātiskā uzvara – Sabiedroto Augstākās padomes Latvijas *de iure* atzīšana (26.01.1921.).

Pēc Pirmā pasaules kara jomas attīstībai nozīmīgākā bija Jāņa Sprinģa intensīvā darbība žurnālos *Skudra* (1919) un *Skudras* (1920). Karikatūrās vizualizēti Neatkarības kara gadu

svarīgākie notikumi, kur līdzās simboliem un alegorijām iekļauti vēsturiskie līderi: Rīdigers fon der Golcs, Aleksandrs Kolčaks u.c.

Citos izdevumos, kā strēlnieku žurnālā *Sarkanā Zvaigzne* (1919; 1921), karikatūru skaits ir mazs, bet ar pārliecinošu vēstījumu (Viļa/Vilhelma Krūmiņa u.c.).

1920. gadā atsāka izdod žurnālu *Svari* (1920–1931), kurā izceļama Jāņa Roberta Tillberga, Riharda Zariņa, Indriķa Zeberiņa augstā grafiskā kultūra, idejiskais pienesums, aktuālo tēmu oriģināls izvērsums. Pamazām karikatūras joma reģionālajā kultūrtelpā ieņem savu vietu kā sabiedriskās domas ātra un precīza paudēja, aktualizējot problēmjautājumus un piesaistot arvien vairāk stilistiski atšķirīgu mākslinieku (Reinholds Kasparsons, Verners Linde, Sergejs Civinskis u.c.).

Dažāda rakstura izdevumos, kā *Ilustrētajā Žurnālā* (1920–1929), karikatūras kļuva par līdzdalībniecēm jaunās valsts veidošanas procesos: simbolu izvēlē, valstiskā statusa nostiprināšanā starptautiskā līmenī, politisko spēku ambīcijās, precīzi, kritizējoši un mākslinieciski daudzveidīgi atklājot sabiedriski politisko notikumu refleksijas.

Stilistiski vērojamas eklektiskas tendences – no uzmetumam līdzīgas skices līdz akadēmiski izstrādātam zīmējumam, gan reālistiski stāstošas kompozīcijas, gan lakoniski laikmeta būtības izcēlumi. Visbiežāk siluetu vienkāršošana/shematizēšana, neliela deformācija, sarkanās krāsas izmantojums laukumu iekļājumos, nesaudzīga satīra kara ienaidnieku kariķējumos. Joprojām konstatējama jūgendstila ritmika – plūstošas, asimetriskas līnijas, kas veido kompozīcijas ierāmējumu, kontūrlīniju, zīmīgas detaļas.

Klasiskā modernisma virzienu ietekme uz karikatūru stilistiku ir mazāk izteikta, tomēr konstatējamas atsevišķas ekspresionisma un kubisma pazīmes. Nav vērojama asa tradicionālistu un modernistu konfrontācija, tā vairāk izpaužas izvēlētajā tematikā kā ironija par radikāliem eksperimentiem. Tomēr novatoriskā formveide varēja sekmēt idejas atklāsmi un izteiksmību (Kārļa Baltgaiļa karikatūrās).

Karikatūristi varēja atklāti paust savu viedokli par notikumiem un personībām līdz pat autoritārisma režīma sākumam (1934), vizuālajās diskusijās nodrošinot regulāru viedokļu apmaiņu, lai rastu labākos risinājumus sabiedrībai būtisku problēmu risinājumā.

III daļā satīriskās grafikas un NI attīstības savstarpējās mijiedarbības analīze vispirms noteica latviešu NI jautājuma attīstības vēsturiskā konteksta, arī atsevišķa izcēluma nepieciešamību. Kaut arī 19. gs. vēl netika izveidota nacionālā ideoloģija kā definētu priekšstatu kopums, jaunlatvieši *Pēterburgas Avīzēs* (1862), *Latviešu Avīzēs* (1872) u.c. centās formulēt NI attīstības jautājumus, jēdzienus, uzdevumus u.c., veidojot latviešu pilsonības nācīgas koncepciju, aicinot meklēt specifiski latvisko vēstījumu kopumu jeb latvietību, izceļot savus ētiskos un estētiskos ideālus, kas atšķirtos no Svešo kultūras kodiem.

Emocionālās savstarpējās debatēs tika nosodīti ne tikai cittautieši, bet arī iekšējie Svešie – veclatvieši jeb kaunīgie latviešus. Abas nesamierināmās noietnes tika uzskatāmi vizualizētas humoristiskos zīmējumos.

19. gs. otrās puses literatūrā un periodikā, apzīmējot latviešu NI centienus, dominējošais ir vārds “tautisks”: tautiskie centieni/pamati/jūtas/apziņa/sajūsma, tautišķība, tautas gars/iedzimība, nacionāla jeb tautiska nokrāsa, nacionālā sajūtība u.tml. Darbošanos NI attīstības jomā dēvēja par tautas attīstību/pacelšanu/pieaugšanu apgaismībā utt., bet kā izplatītākais latviešu NI centienu veicināšanas vadmotīvs visa pētāmā perioda gaitā bija aicinājums uz vienotību. Vienlaikus presē tika nosodīti tautas mīlestības pārspīlētāji, kas peļņas vai slavas nolūkos pārpludina laikrakstu slejas.

Īpaša nozīme nācijas identitātes veidošanā ir tās vizuālā tēla radīšanai. Saskaņā ar plaši izplatīto viedokli par nāciju kā iedomātu veidojumu un ideju par kopīgas nacionālās preses lomu nācijas veidošanās procesā vēl jo vairāk svarīgi bija radīt vizuālos tēlus, kas būtu apveltīti ar lielu sugstējošo spēku.

Satīriskās grafikas ietekmi uz NI veidošanos un attīstību noteica gan pašas jomas (spēja kariķēt/pārspīlēt), gan karikatūras kā sociālā fenomena īpatnības (demokrātisms, informācijas izplatīšanas ātrums un pieejamība). Karikatūrās tika vizualizēti svarīgākie latviskuma identitātes elementi, kas vēlāk kļuva par būtisku NI attīstības faktoru.

Konstatētā latviešu karikatūras attīstības mijiedarbība ar nacionālās pašapziņas emancipācijas kāpumu atbilst nozīmīgu NI pētnieku darbos paustajām atziņām. Balstoties uz etnosimbolisma metodoloģisko paradigmu (Entonijus Smits), valsts, politiķi un intelektuāļi katrā paaudzē pārvērtē nācijas un nacionālās intereses atbilstoši tautas vērtību sistēmai, t.s. “mītiski simboliskajam kompleksam”, kas nodrošina kultūras pārmantojamību.

19. gs. 2. pusē jaunlatvieši publicistikā veidoja latviešu etniskās kultūras priekšstatu sistēmu, sākot ar Latvijas nosaukumu un dzimtās zemes tēlu, veidojot priekšstatu par to kā personu/individū, kuram piemīt vārds, ķermenis (zeme) un savs liktenis (vēsture).

Līdzīgi arī latviešu karikatūrās vizualizēti visi svarīgākie NI elementi: Latvijas tēls, spilgtas Savējo un Svešo (vāciešu un krievu) galerijas – ar zīmīgu ārieni, raksturu, uzvedību, nodarbošanos un savstarpējo attiecību modeli. Konsolidācijas process visstraujāk notika Rīgā, un karikatūristi atklāja gan patriotisko patosu, gan tā lejupslīdi.

Izcilāko personāžu panteonā ietilpa reālie (jaunlatvieši) un mītiskie tēli, no kuriem nozīmīgākais bija spēkavīrs Lāčplēsis, kas cīnās ar Svešajiem. Atšķirībā no Andreja Pumpura eposa, karikatūristu versijās nepārprotama uzvara ir latviešu spēkavīra pusē. Otra svarīgākā alegorija bija Māte Latvija, līdzīgi kā visā pasaulē Dzimtene kā Māte 19. gs. 2. pusē bija izplatīts nacionālo kultūru motīvs. Šo tēlu visvairāk vizualizējis Rihards Zariņš, un tas apliecināja svarīgākās latvietību atspoguļojošās vērtības: tradīcijas, pašcieņu, līdzjūtību, darba mīlestību, augstu morāli, tuvību ar dabu. Pēc neatkarības pasludināšanas, simbolizējot arī jauno republiku, iemiesojot valsts spēku, spēju nosargāt suverenitāti, tai rokās ir zobens un vairogs, bet vainags ar zvaigznēm akcentē valdnieces statusu. Karikatūrās idealizētie veidoli nereti tika konfrontēti ar naidīgajiem, kariķētajiem Svešajiem. Atrodama arī ironija par “nācijas tēviem” jeb viltus varoņiem. Karikatūristi izmantoja populāros motīvus nacionālo simbolu veidošanās procesā: uzlecošo sauli, ozolu, zvaigznes, senlatviešu karavīru u.c.

Karikatūrās detalizēti tiek atspoguļots Savējā/latvieša tēls, tā āriene, rakstura stereotipiskās iezīmes un svarīgākie dzīves notikumi, darba ieražas, vide, tradīcijas, kultūrai piemītošās normas un vērtības, akceptējot tikumus un nosodot grēkus. Karikatūristi piedāvāja gan “vidējā” latvieša, gan spilgtu t.s. triecientēlu vizualizācijas.

Visbiežāk tas ir zemnieks/zemniece vienkāršā, bieži salāpītā apģērbā, kājās pastalas, savā darba vidē (uzsverot strādīgumu un saikni ar dabu/dabisko), līdzīgi kā citu tēlotājmākslas jomu darbos. Karikatūristi mēdza gan idealizēt latviešus, pretnostatot viņus Svešajiem, gan nosodīt netikumus (slinkumu, dzeršanu, glēvumu, skaudību). Kā svarīgākās izceltas brīvības un izglītības alkas, drosme un atbildība, kritizējot pazemību un savas tautības noliegšanu. Karikatūrās redzama uzskatāma latvieša transformācija no verga līdz uzvarētājam/saimniekam. Zīmētas atšķirīgas noskaņas: sadrūmis sava beztiesīguma dēļ, apjucis, bezrūpīgs, nereti viltīgāks par vācieti. Netiek aizmirstas arī kristīgās morāles normas. Sievietes veidolā tiek slavināta tikumība un mātišķums, bet to neuzkrītošā āriene pretstatīta

Svešo sieviešu ārišķībām. Pētāmajā periodā emancipācija vēl nav būtiski mainījusi dzimumu lomas, tomēr arī karikatūrās uzsvērts sieviešu enerģiskums un izlēmība.

Izvērtējot cittautiešu/Svešo vizualizāciju karikatūrās, vispirms tika veikts ieskats etniskajos konfrontācijas diskursos 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā vietējā vācu un krievu presē, izceļot 1905.–1907. gada revolūcijas laiku. Kaut arī vācu un krievu tautas pārstāvju procentuālais īpatsvars bija neliels un mainījās latviešu sociālā struktūra, iezīmējot pāreju no lauksaimniecības uz citām jomām, saglabājās pamatnācijas diskriminētais stāvoklis (vācbaltiešiem piederēja lielākā daļa privātās zemes, viņi maksāja vismazākos nodokļus, darbojās valsts un pašvaldības iestādēs utt.), tāpēc jaunlatviešu publikācijās bieži sastopams nošķīrums Savējos un Svešajos.

Titulnācijas pašnoteikšanās tiesību kulminācija bija 1905.–1907. gada revolūcijas laiks, kad nacionālajā kustībā iesaistījās plašas tautas masas. Vadošo cittautiešu preses izdevumu (konservatīvās *Düna-Zeitung*, liberālās *Rigasche Rundschau* (*Rīgas apskats*) un vairāk informējošās *Rigaer Tageblatt* (*Rīgas dienas lapa*)) attieksmi pret revolūcijas notikumiem analizējis Leo Dribins. Vācu presē bija lasāms, ka Latvijā ienākot “radikālais un ekstrēmais” sociālisms, kas savienots ar latviešu nacionālismu, kā rezultātā nemieri ieguvuši kriminālu raksturu. Tika pieprasīts izdzīt “nemiera garu” ar varmācīgu apspiešanu, lietojot apzīmējumus “pūlis”, “padibenes”, “ubagi”, latviešu pilsonībai pārmetot politisko lētticīgumu un vācu kultūrnēsēju vēsturiskā darba noliegšanu.

Arī vietējā krievu prese asi reaģēja uz titulnācijas 1905. gada emancipācijas izpausmēm. *Рижский вестник* (1869–1917) ievadslejās skaļākie uzsaukumi saistījās ar Valsts domes vēlēšanām, kurās kā nozīmīgi izcelti nacionālpolitiskie motīvi. Piesardzīgi vērtēta latviešu liberālā iedzīvotāju daļa, visasākā kritika skāra vācbaltiešus, sociāldemokrātus un konservatīvos latviešus, kas apvienojās ar vācbaltiešiem, vienlaikus norādīts uz viņu savstarpējo atšķirību. Pirmsvēlēšanu politiskās kaislības tika dēvētas par “spēli uz šķelšanos” un politisko teātri, kurā vēlētajam jānošķir “savējais” no “svešā”. Par latviešu nacionālistiem minēts, ka tie sagraujot veco iekārtu pēc Eiropas parauga un noveduši valsti līdz situācijai, kad noziedzīgais ņem virsroku pār likumīgo. Tika nosodīta utopija par proletārisko republiku un idejiskais fanātisms, paužot viedokli, ka nav pieļaujama ideja par atdalīšanos no Krievijas.

Kā nozīmīgākie Svešie latviešu karikatūrās fiksēti vācieši un krievi. Galvenais Svešais jau pirmajās latviešu karikatūrās izcelts vācietis. Karikatūra sekmēja ļoti precīzas nacionālās kopienas atšķirīgumu no Svešajiem, zīmētājiem izvēloties tikai tos Svešā tēla elementus, kas palīdzēja tos nošķirt no savas nācijas, radot spilgtu tēlu galeriju – ar atpazīstamu ārieni, raksturu un uzvedību.

Vācietis sākotnēji zīmēts vecs, tukls, ar bizi parūkā kā atpalcības un konservatīvisma simbols, vēlāk masīvs, trulas varas iemiesojums vai elegants, kalsnējs, “pārsmalcināts”, nežēlīgs. 1905.–1907. gada revolūcijas kontekstā asinskārs ļaundaris, aukstasinīgs slepkava un atriebējs, kā simbolisks nezvērs, brutāls ienaidnieks vai nožēlojams zaudētājs Pirmā pasaules kara laikā, kā lieks pagātnes traucēklis, nodibinoties Latvijas Republikai.

Miesas uzbūvē vācieši – kalsni, izstīdējuši, izsmejot ārišķīgās manieres, attālināšanos no dabiskā, deģenerāciju (brilles kā neveselības pazīme). Otrs variants – izteikti masīvi kā varas iemiesojums un norādot uz pārmērībām dzīvesveidā. Matu krāsa pārsvarā tumša, vīriešiem koptas ūsas. Apģērbs – medību tērps vai uzvalks, cilindrs vai cepure, eleganti zābaki vai kurpes, sievietēm – grezni tērpi un aksesuāri, cepures, augstpapēžu kurpes.

1905.–1907. gada revolūcijas laikā un īpaši reakcijas posmā vāciešiem piebiedrojas otri biežāk attēlotie Svešie – krievi, kas iemiesoja cariskās Krievijas varu. Abi Svešie bija vienoti attiecībā pret titulnāciju – savu preses izdevumu slejās ģenerējot mežonīga latvieša veidolu.

Krievus raksturo lielummānija, šovinizisms, augstprātīgi nicīga attieksme pret citu tautu kultūrām. Krieva jeb “mužika” tēlā tika izcelta nekulturālība (impulsivitāte un nesavaldība), norādīts uz birokrātu visvarenību un žandarmu nežēlību. Uzskatāms krieviskuma etniskais marķieris latviešu karikatūrās ir bārda, parasti nekopta. Apģērbs visbiežāk ir nevīžīgs (var būt senkrievu), garš, raibs krekls ar virvi jostas vietā, strīpains bikses, lieli zābaki. Sievietes emocionālas, raibos apģērbos, kas savilkti vairākās kārtās, kājās vīzes vai zābaki.

Latviešu satīriskajā grafikā redzamas arī Krievijas un Vācijas valsts alegorijas: Māmuļa Krievija un Ģermānija – visbiežāk masīvas un valdonīgas. Izmantotas arī vispārzināmas šo valstu alegorijas (vācu ērglis, krievu lācis). Populāra bija Svešā demonizācija un dehumanizācija.

Apkopojot minēto, jāuzskaita latviešu karikatūras vēsturē (no nācijas emancipācijas nozīmīgākā posma 19. gs. 2. pusē līdz Neatkarības kara noslēgumam 1920. gadā) pirmo reizi paveiktais:

- sniegts ieskats karikatūras jomas specifiskā, izveidota tipoloģija, izdalītas un aprakstītas galvenās funkcijas, piedāvāti latviskojumi;
- noteikti latviešu karikatūras attīstības svarīgākie faktori: mākslinieciskie, sociāli ekonomiskie, sabiedriski politiskie; piedāvāta periodizācija;
- izcelts svarīgākais mākslas centrs – Pēterburga, kur mākslas izglītības iestādēs mācījās latviešu karikatūristi (PMA, ŠTCZS, Ķeizariskās mākslas veicināšanas biedrības skola). Jomā veiksmīgi darbojās vietējās Venjamina Blūma mākslas skolas un privāto darbnīcu (piemēram, Jaņa Rozentāla) audzēkņi;
- sistematizēti, izvērtēti un aprakstīti nozīmīgākie izdevumi ar karikatūrām (periodiskie un neperiodiskie); detalizētāk analizēti galvenie karikatūru avoti – žurnāli. Kā svarīgākie minami *Svari, Vārdotājs, Rīkstes, Spēriens, Pēriens, Dadzis, Gailis, Lietuvēns, Skudra, Spogulis*; kā arī izdevumi: “Uz karstiem ķieģeļiem”, “Visa Rīga smejas” un kalendāri (Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs, Zvārguļa Zobgala kalendārs);
- izcelti svarīgākie latviešu karikatūristi 19. gs. 2. pusē/20. gs. sākumā, viņu radošo biogrāfiju galvenie posmi, rokraksta meklējumi (izglītība, ietekmes, karikatūrām raksturīgo paņēmienu izmantojums, novatorisms), raksturojot karikatūru vēstījuma precizitāti un māksliniecisko rokrakstu (dominējošās tematiskās, stilistiskās un tehniskā izpildījuma tendences), kā arī viņu lomu latviešu karikatūras vēsturē;
- noteikti latviešu nozīmīgākie karikatūristi: Augusts Daugulis, Indriķis Zeberīņš, Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Alberts Kronenbergs, Pēteris Kundziņš, Rūdolfs Vilciņš, Oto Viduks, Voldemārs Zeltiņš, Žanis Šēnbergs. Atsevišķi karikatūristi fragmentāri pievērsās šai jomai, radot gan formāli, gan saturiski veiksmīgus paraugus, kā Arturs Baumanis, Aleksandrs Romans, Jāzeps Grosvalds, Rūdolfs Pērle, Gustavs Šķilters, Eduards Brencēns, Aleksandrs Štrāls, Pēteris Krastiņš, Krišjānis Ceplītis, Jānis Zegners, Eduards Šmits, Jānis Jaunsudrabiņš. Pētāmā perioda noslēgumā karikatūrista gaitas veiksmīgi sāka Jānis Dreslers, Verners Linde, Sergejs Civinskis u.c.;

- izceltas tās karikatūras īpatnības, kas ļauj tai ieņemt svarīgu lomu latviešu NI veidošanas gaitā (Savējo idealizācija, Svešo nošķiršana, vienkāršošana stereotipu radīšanā);
- secīgi atklāta karikatūras līdzdalība latviešu NI struktūras elementu, pirmām kārtām Latvijas tēla (telpa, laiks, zeme, vēsture, panteons, simboli), radīšanā;
- aprakstīti un analizēti karikatūrās vizualizētie Savējo vīriešu un sieviešu, kā arī galveno Svešo tēli (āriene, rakstura iezīmes, darbība, dzīvesveids);
- konstatēts, ka visbiežāk kā Svešos, kas nepieciešami Savējā idealizēta tēla veidošanā, latviešu karikatūristi izvēlējās vāciešus un krievus, izceļot raksturīgas savstarpējās konfrontācijas situācijas;
- secināts, ka lielākā daļa zīmētāju pakļāvās stereotipu ierobežojumiem, tikai daži tos mēģinājuši dekonstruēt, piedāvājot oriģinālas Svešo tēlu interpretācijas (Riharda Zariņa, Jāņa Roberta Tillberga, Pētera Kundziņa versijas);
- noteikti karikatūrās konstatētie mākslas vēstures stilistiskie iestrāvojumi no naivisma līdz akadēmisma paveidiem, ietverot historismu, neoromantismu, reālismu, nacionālo romantismu, visizteiktāk – jūgendstilu. Klasiskā modernisma virzienu ietekme uz karikatūru stilistiku ir margināla; darbu noskaņas aptver visplašāko spektru: no naiva humora līdz indīgam sarkasmam; pirmā lielākoties norāda uz diletantisku neprofesionālu vai iesācēju (kā Jānim Dresleram) zīmēšanas veidu, bet vienlaikus organisku sintēzi (Jāņa Jaunsudrabiņa grafiskā un literārā darbība);
- sniegts īss apraksts NI būtisku aspektu vizualizācijā citās tēlotājmākslas jomās (Kārļa Hūna, Ādama Alkšņa, Jaņa Rozentāla pienesums), kā arī daiļliteratūrā (Kārļa Skalbes, brāļu Kaudzīšu, Jēkaba Janševska darbi);
- rezultāti sistematizēti tabulās (mākslinieku saraksts, darbība, populārākie signējumi, iniciāļi, pseidonīmi, pamatinformācija par nozīmīgākajiem izdevumiem ar karikatūrām.

Loģiska ir iespējamā latviešu karikatūras vēstures pētījuma kontinuitāte,¹¹²⁰ hronoloģiskās robežas paplašinot līdz starpkaru periodam – autoritārisma 1934. gadā un pēc tā līdz 1940. gadam, kad Latvija tika iekļauta PSRS un sākās okupācijas periods/sovjetizācijas process, atsevišķi izdalot vācu okupācijas posmu (1941–1945). Tālāk sekotu neatkarības atjaunošanas posms ar 1991. gadu.

¹¹²⁰ Jomas specifikas pētījumos iespējams izvērst karikatūras kā semiotiskās sistēmas analīzi, apskatīt to psihoanalīzes vai smieklu kultūras aspektā u.c. teorētisku atziņu kontekstā.

IZMANTOTIE AVOTI

Grāmatas, monogrāfijas, rakstu krājumi

1. 20. gadsimta Latvijas vēsture. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. / Atb. red. V. Bērziņš. – 1. sējums. – LU Vēstures institūts, 2000.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. Neatkarīgā valsts. 1918–1940. / Atb. red. V. Bērziņš. – 2. sējums. 1918–1940. – LU Vēstures institūts, 2003.
2. *Ābele K.* Voldemārs Zeltiņš. Rīga: Neputns, 2021.
3. *Akmentiņš O.* “Es solījos atriebt”. – East Lansing: Gaujas Apgāds, 1991.
4. *American Political Cartoons: The Evolution of a National Identity, 1754–2010.* – Transaction Publishers, 2011.
5. *Anderson B.* Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983.
6. *Andersons B.* Iedomātās kopienas. – Rīga: Jānis Roze, 2022.
7. *Ansis Cīrulis.* Saules pagalmos / Sast. R. Rinka. – Rīga: Neputns, 2008.
8. *Apīnis A.* Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. – Rīga: Liesma, 1977.
9. *Asars J.* Mākslas amatniecība. – Kopoti raksti. – 1. sēj. 3. burtnīca. – Rīga, A. Raņča apgādībā, 1910. – 3.–39. lpp.
10. *Asars J.* Raksti par glezniecību. Arturs Baumanis. – Kopoti raksti. – 1. sēj. 2. burtnīca. – Rīga: A. Raņča apgādībā, 1910. – 261.–267. lpp.
11. *Ārons M.* Latvju preses 100 gadi. – Rīga: Jubilejas izstādes komisija, 1922.
12. *Balodis A.* Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga: Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991.
13. *Beitnere D.* Mēs, zemnieku tauta? – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts 2012.
14. *Bēms R.* Alberts Kronenbergs. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
15. *Bēms R.* Apceres par Latvijas mākslu simts gadus: 18. gs. beigas – 19. gs. beigas. – Rīga: Zinātne, 1984.
16. *Birkerts A.* Rūdolf Blaumanis. – Rīga: A. Raņča grāmatu tirgotava, 1930.
17. *Bišofs M.* My Latvia, too. – Rīga: Atēna, 2006.
18. *Blaumanis R.* Svāri // Kopoti raksti. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959.
19. *Bonnell E.V.* Iconography of Power: Soviet Political Posters under Lenin and Stalin. – University of California Press Berkeley, Los Angeles, London. – 1997.
20. *Brancis M.* Jānis Roberts Tillbergs. – Rīga: Zinātne, 1996.
21. *Calhoun C.* Nationalism. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
22. *Celms V.* Latvju raksts un zīmes: Baltu pasaules modelis, uzbūve, tēli, simbolika. – Rīga: Folkloras informācijas centrs, 2007.
23. *Competing Eyes: Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe/ Eds. Sz. K. Ildiko, D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska.* – Budapest: l’Harmattan, 2013.
24. *Constance C. McPhee, Orenstein N. M.* Infinite Jest: Caricature and Satire from Leonardo to Levine. – Yale University Press, 2011.
25. *Čakars O., Grigulis A., Losberga M.* “Pēterburgas Avīzes”. Daiļliteratūra // Latviešu literatūras vēsture. No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem. – Rīga: Zvaigzne, 1990. – 221.–225. lpp.
26. Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/demokratija/Daudzveidigas_un_mainigas_Latvijas_identitates.pdf (sk. 15.07.2020.).

27. Dokumenti par "Pēterburgas Avīzēm". Latvijas Vēstures avoti. – 1. sēj. / Sast. A. Altements. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1937.
28. *Dombrovskis J.* Latvju mākslas vēsture. – Rīga: Valters un Rapa, 1935.
29. *Ducmane K.* Rihards Zariņš. Richards Zariņš. – Rīga: Neputns, 2016.
30. *Dunduri.* Jautru rakstu sakopojums / – Red. Ā. Alunāns. – Rīga: H. Hempla spiestuve, 1906.
31. Dzīves palete: Jaņa Rozentāla sarakste / Sast. I. Pujāte un A. Putniņa-Niedra. – Rīga: Pils, 1997.
32. *Eglitis D. S.* Imagining the Nation. History, Modernity, and Revolution in Latvia. – Pennsylvania State University Press, 2002.
33. *Elgenius G.* Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
34. *Eliass K.* Domjē un viņa laikmets. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.
35. *Eriksen T.H.* Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives. – London; East Haven: Pluto Press, 1993.
36. *Goba A.* Pirmās "Pēterburgas Avīzes" un viņu nozīme tautas atmodas gaitā. – Rīga: Olava fonda sabiedrības izdevums. – 1929.
37. *Gailīte Z.* Mūsu Baumaņu Kārlis / Red. Zaiga Lasenberga. – Rīga: Zvaigzne, 2015.
38. *Goluba G.* Baumaņu Kārlis. – Rīga: Liesma, 1990.
39. *Gombrich E. H.* The Cartoonist's Armoury // *Gombrich Ernst H.* Meditations on a Hobby Horse and Other Essays on the Theory of Art. 2nd ed. London: Phaidon, 1971. – Pp. 127–142.
40. *Grigulis A., Treijs R.* Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam. – Rīga: Zvaigzne, 1992.
41. *Griķis A.* Daugulis – pirmais profesionālais latviešu grafiķis. – Rīga: Liesma, 1987.
42. *Hanovs D.* Pilsonības nācija. Baltijas Vēstnesis. 1868–1906. – Rīga: Elpa, 2003.
43. *Hess S., Northrop S.* American Political Cartoons: The Evolution of a National Identity, 1754–2010. – Transaction Publishers, 2011.
44. *Hiles T. W.* Thomas Theodor Heine: Fin-de-Siècle Munich and the Origins of Simplicissimus (Literature and the Visual Arts). – New York: Peter Lang Inc., International Academic Publishers, 1996.
45. *Hunt T. L.* Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England. – Aldershot; Burlington: Ashgate Publishing, 2003.
46. *Yuval-Davis N.* Gender and Nation. – London: Sage Publications Ltd, 1997.
47. Janis Rozenāls. Reprodukciju albums / Sast. un teksta autore I. Pujāte. – Rīga: Liesma, 1991.
48. *Janševskis J.* Dzimtene. – 4. sēj., trešā daļa "Lauki un pilsēta". – Rīga: Zinātne, 1987.
49. Jānis Krēsliņš – latviešu tradicionālo kultūras vērtību izzinātājs / Aut. kol.: S. Stinkule, I. Pujāte, G. Tuča. – Rīga: Neputns, 2015.
50. *Jenkins R.* Social Identity. – London; New York: Routledge, 1996.
51. *Kalniņš J.* Auseklis. – Rīga: Liesma, 1981.
52. *Kalniņš J.* Rainis. – Rīga: Liesma, 1977.
53. *Kasīrers E.* Apcerējums par cilvēku. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds "Intelekt", 1997.
54. *Kaudzīte K.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Rīga: Zvaigzne, 1994.
55. *Keen S.* Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination. – San Francisco: Harper & Row, 1986.
56. *Kiersons S.* Bear-Slayers – Latvian Myth, Memory, and the World Wars. – USA, Canada: Lulu Publishers, 2008.
57. *Kļaviņš E.* Džo. Jāzepa Grosvalda dzīve un māksla. – Rīga: Neputns, 2006.

58. *Konstants Z. Georgs Šēnbergs* (1915–1989). – Rīga: Neputns, 2018.
59. *Kreicbergs J.* Atmiņas par Krišjāni Valdemāru. – Rīga: Krišjāņa Valdemāra biedrība, 1925.
60. *Krišjānis Barons* / Sast. K. Arājs. – Rīga: Zinātne, 1985.
61. *Kronvalda Ata vēstules* / Sav. A. Goba. – Rīgā : Latvijas Kultūras Veicināšanas Biedrības Izdevums, 1934.
62. *Kronvalds A.* Tagadnei: Izlase / Priekšv. un koment. aut. J. Rudzītis. – Rīga: Liesma, 1987.
63. *Laikmets vēstulēs. Jauno latviešu mākslinieku sarakste 1914–1920.* / Sast. A. Nodieva. – Rīga: Valters un Rapa, 2004.
64. *Lammel G.* Deutsche Karikaturen: vom Mittelalter bis heute. – Stuttgart, Weimar: Metzler, 1995.
65. *Landes J. B.* Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France. – Cornell University Press, 2003.
66. *Latvieši un Latvija: akadēmiskie raksti 4 sējumos.* – Rīga: LZA, 2013.
67. *Latviešu etnogrāfija. Latviešu etnogrāfijas avotu krātuves* / Atb. red. H. Strods. – Rīga: Zinātne, 1969.
68. *Latviešu periodika 1768–1919* / Aut. kol. K. Egle, V. Lūkina. – LPSR ZA – 1. sēj. – Rīga: Zvaigzne, 1977.
69. *Latviešu satīrs smejas* / Sast. R. Zalcmanis. – Rīga: Avots, 1994.
70. *Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940* / Atb. red. S. Cielava, zin. vad. R. Lāce. – Rīga: Zinātne, 1986.
71. *Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā* / Sast. S. Grosa – Rīga: Neputns, 2000.
72. *Latvijas mākslas vēsture* / Aut. kol.: L. Bremša, A. Brasliņa, D. Bruģis, S. Pelše, I. Pujāte. – Labots un papild. izd. – Rīga: Pētergailis, 2003.
73. *Latvijas mākslas vēsture.* – 3./2. sēj.: Reālisma un historisma periods 1840–1890 / Sast. E. Kļaviņš, aut. E. Kļaviņš, K. Ābele, V. Villerušs, D. Lāce, S. Grosa, I. Sirica, – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2019.
74. *Latvijas mākslas vēsture.* – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš, aut. E. Kļaviņš, K. Ābele, S. Grosa un V. Villerušs. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014.
75. *Latvijas mākslas vēsture.* – 5. sēj.: Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods 1915–1940” / Sast. E. Kļaviņš, aut. E. Kļaviņš, S. Pelše, A. Vanaga, V. Villerušs, K. Teivāne-Korpa, I. Martinsone, R. Rinka, M. Šuste, – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2016.
76. *Latvijas Republikas prese. 1918–1940* / R. Treija red. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.
77. *Latvijas Vēstures pirmavoti. VII burtnīca: Šillers E. “Pēterburgas Avīzes”:* Rakstu izlase. – I daļa (1862.). – Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1928.
78. *Lācis V.* Latviešu zemes un tautas vēsture. – Rīga: ASF Saules koks, 2000.
79. *Lāčplēša ceļš pasaulē: Latviešu eposs un Eiropas eposu tradīcijas.* / Sast. A. Cimdiņa, O. Lāms. – Rīga: Zinātne, 2010.
80. *Lāms O.* Lāčplēša zvaigznājs: Latviešu eposa ģenēze un funkcionalitāte Eiropas klasisko un jaunlaiku eposa tradīciju kontekstā. – Rīga: Zinātne, 2008.
81. *Laube I.* Mūsu laika raksti. – Rīga: Kārļa Stālberga apgāds, 1872.
82. *Mākslas vēsture* / Visp. red. V. Purvītis. / Red. V. Peņģerots. – Rīga: Grāmatu draugs, 1935. – 2. sēj.
83. *Maurice A.B., Cooper F.T.* The history of the nineteenth century in caricature. – New York: Dodd, Mead, 1904. Publ.:
http://www.archive.org/stream/historyofnineteen00mauruoft/historyofnineteen00mauruoft_djvu.txt (sk. 31.07.2017.).

84. *McClintock A.* Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Conquest. – New York: Routledge, 1995.
85. *Meinarte A.* Antons Georgs Bose. Zīmējumi. – Rīga: Neputns, 2017.
86. Nacionālās attiecības //20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 2. sējums. 1918–1940. – LU Vēstures institūts, 2003, – 290.–347. lpp.
87. Nacionālā identitāte un komunikācija – Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes / O. Skudras red. – Rīga: LU SPPI, 2010. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/Latvijas-preses-vesture-diskursi-un-identitates.pdf (sk. 15.07.2020.).
88. Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādnes (2012–2018). // Latvijas Republikas Kultūras ministrija. – Rīga, 2011. Publ.: https://www.km.gov.lv/sites/km/files/media_file/km_130515_prec_nac_ident_pilson_sab_un_itegr_polit_pamatnost_2012-20181.pdf (sk. 02.11.2022.).
89. Neglītuma vēsture / Sast. U. Eko. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008.
90. *Niedre J.* “Dunduri” un “Dundurlaiks”. Satīras almanahi Dunduri / Sast. J.Niedre. – Rīga: Liesma, 1978.
91. *Novadniece I.* Jūlijs Madernieks. – Rīga: Zinātne, 1982.
92. Pirmā pasaules kara atklātnes Latvijas Kara muzeja kolekcijā / Sast. K. Kapenieks. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015.
93. *Plakans A.* Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life, 1500–1900. – New York: Basil Blackwell, 1984.
94. *Plakans A.* A Concise History of the Baltic States. – Cambridge University Press, 2011.
95. *Plakans A.* The Latvians: A Short History. – Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, Stanford University, 1995.
96. *Pourchier-Plasseraud S.*, Les arts de la nation. Construction nationale et arts visuels en Lettonie 1905–1934. – Préface de Krzysztof Pomian, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2013.
97. *Prande A.* Latvju rakstniecība portrejās. – Rīga: Leta, 1926. Publ.: http://www.historia.lv/alfabets/P/Pe/peterb_aviz/teksti/shiller/003.htm (sk.18.12.2018.).
98. *Rainis J.* Daugava. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1916.
99. *Rauser A.* Caricature Unmasked: Irony, Authenticity, and Individualism in Eighteenth-Century English Prints. – University of Delaware Press, 2008.
100. Richarda Zariņa atmiņas. – Rīga: SIA VESTA-LK, 2015.
101. Rihards Zariņš. 1869–1939. Ko Latvijas meži šalc / Sast. I. Kalnača, M. Lāce. – Rīga: LNMM, 2021. – 105.–177. lpp.
102. *Rickards M.* Posters of the First World War. – New York: Walker & Co, 1968.
103. *Rislaki J.* Vilki, velni un vīri. – Rīga: Neputns, 2017.
104. *Roze L.* Latviešu valoda pirms simt gadiem. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1962.
105. *Rudītis A.* Latvijas daba latvju tautas gara mantās I. – Cēsis: Kooperatīvā Sabiedrība “Skola”. 1924.
106. Rūdolfis Blaumanis. Kopoti raksti. – 6. sēj. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959.
107. *Siliņš J.* Latvijas māksla. 1800–1914. – Stokholma: Daugava, 1979–1980. – 1.–2. sēj.
108. *Skalbe K.* Runas un raksti. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008.
109. *Skalbe K.* Mūža raksti VII. – Rīga: Mansards, 2015.
110. *Skujenieks M.* Latvija: zeme un iedzīvotāji. – Rīga: A. Gulbja apgādniecība, 1927.

111. *Skultāns V.* The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia. – London; New York: Routledge, 1998.
112. *Smith A. D.* Nationalism and Modernism: A critical survey of recent theories of nations and nationalism. – London and New York: Routledge, 1998.
113. *Smith A.* The Ethnic Origins of Nations. – Oxford; Blackwell, 1986.
114. *Smith A. D.* National Identity. – London: Penguin, 1991.
115. *Smits E. D.* Nacionālā identitāte. – Rīga: AGB, 1997.
116. *Stukuls-Eglitis D.* Imagining the Nation: history, modernity, and revolution in Latvia. – Pennsylvania State University Press, 2002.
117. “Svari” un svēršana. Svari laika svaros. (Priekšvārds A. Skailis). – Rīga: A/S “Preses nams”, 1995.
118. *Šilde Ā.* Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976.
119. *Šmite E.* Kārlis Hūns. – Rīga: Neputns, 2016.
120. *Šuvajevs I.* Prelūdijas. Kultūrvēsturiskas un filozofiskas studijas. – Rīga: Atklātais sabiedriskais fonds “Intelekt”, 1998
121. *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800–1914. – 3. izd. – Rīga: Avots, 1991.
122. *Taylor A.* Satire and Society in Wilhelmine Germany: Kladderadatsch and Simplicissimus, 1890–1914. – Lexington: The University Press of Kentucky, 2015.
123. The Invention of Tradition. / E. Hobsbawm, T. Ranger. (Eds.) – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
124. *Tickner J. A.* Gendering World Politics. Columbia: Columbia University Press. – 2001.
125. “Uz karstiem ķieģeļiem” / Sakop. E. Treimanis-Zvārgulis. – Rīga: D. Zeltiņa apgādībā, 1904.
126. *Ūders T.* Spēks, darbs, dzīvesprieks. Vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase / Sast. A. Ūdere un M. Slava. – Rīga: Latvijas Viedas sadraudzības izdevniecība, 2001.
127. *Viese S.* Mūžīgie spārni. – Rīga: Apgāds JD, 2018.
128. *Vipers B.* Karikatūra / Mākslas likteņi un vērtības. – Rīga: Grāmatu Zieds, 1940. – 138.–149. lpp.
129. *Volfarte K.* Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionālā kustība no 1868. līdz 1905. gadam. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2009.
130. Visa Rīga smejas. Mazā Dundura sakārtots. – Rīga: A.Kukura grāmatu tirgotavas izdevums, 1913.
131. *Wright T.* A History of Caricature and Grotesque in Literature and Art. – New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1968;
132. *Wright T., Fairholt F. W.* A history of caricature and grotesque in literature and art. – London: Chatto&Windus, 1875. Publ.: <https://archive.org/details/historyofcaricat00wrig> (sk. 05.08.2017.).
133. *Zalcmanis R.* Mazliet pat latviešu humora un satīras preses pirmsākumiem. Latviešu satīrs smejas. – Rīga: Avots, 1994.
134. *Zeberīņš I.* Kas vēlas ar mani krampjos vilkties. – Rīga: Māksla, 1992.
135. *Zelče V.* Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā 1822.–1865. – Rīga: Apgāds Zinātne, 2009.

Atsevišķi raksti periodikā (rakstu krājumi, turpinājumi izdevumi)

136. *Anspaks J.* Ievads // Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam / aut. kol. A. Apinis, I. Karule, I. Klekere u.c. – Rīga: Zvaigzne, 1991. – 3.–15. lpp.
137. *Apals G.* Latviešu nacionālā kustība // Latvija 19.gs. Vēstures apceres / Atb. red. J. Bērziņš. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 423.–473. lpp.

138. *Apals G.* Izvēles iespējas latviešu kultūrpolitiskajai orientācijai 19. gadsimta kontekstā // Latvijas Arhīvi. – 2008. – Nr. 4. – 67.–75. lpp. Publ.: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/Apals.pdf (sk. 05.01.2017.).
139. *Apine I.* Nacionālais komponents 1905.gada revolūcijā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 230.–246. lpp.
140. *Asars H.* Avīžniecība un publicistika divdesmitā gadusimteņa sākumā. // Latviešu literatūras vēsture. – IV sēj. – Rīga: Grāmatu spiestuves kooperatīvs “Grāmatrūpnieks”, 1936. – 109.–139. lpp.
141. *Ašmanis P.* Rīga, 15. novembrī // Jaunākās Ziņas. – 1918. – Nr. 1(36). – 1. lpp.
142. *Ābele K.* Jēkaba Belzēna odiseja. 1870–1937 // Mākslas Vēsture un teorija. – 9/2007. – 5.–26. lpp.
143. *Ābele K.* Tautieši un novadnieki. Nacionālais jautājums un teritoriālā identitāte Latvijas mākslas dzīvē 19.gs. beigās un 20. gs. sākumā // Māksla un politiskie konteksti. – Rīga: Neputns, 2006. – 39.–64. lpp.
144. *Bandrevičs A.* Latviešu kalendari // Austrums. – 1886. –Nr. 6/7. – 464. lpp.
145. *Bendorfs V.* Ko Daugavas dziesmas var liecināt par mūsu etnisko vēsturi. // Daugavas raksti. – Rīga: Zinātne. 1991. – 61.–65. lpp.
146. *Benecke G.* The politics of outrage: Social satire in the cartoons of Simplicissimus, 1896–1914. // Twentieth Century Studies. – 1975. – 13 (14). – Pp. 92–108.
147. *Birkerts A.* Humors un satīra latviešu tautiskā laikmeta žurnālistikā. – Kopoti raksti. – 5. sēj. – Rīga: A. Raņķa apgādībā, 1924. – 79.–105. lpp.
148. *Birkerts A.* Rūdolda Blaumaņa attiecības pret tēlotājām mākslām // Ilustrēts Žurnāls. – 1926. – Nr. 7. – 233.–237. lpp.
149. *Bīlmanis A.* Latviešu avīžniecība // Latvieši / F. Baloža, P. Šmita, A. Tentēļa red. – 2. sēj. – Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1932. – 345.–374. lpp.
150. *Bīne J.* Karikatūra un šaržs. Par ko ļaudis smējās un vēl smiesies // Sējējs. – 1937. – Nr. 1. – 43.–50. lpp.; Nr. 2. – 156.–158. lpp.; Nr. 3. – 271.–273. lpp.; Nr. 4. – 375.–376. lpp.; Nr. 6. – 602.–604. lpp.
151. *Bīne J.* Par ko ļaudis smējās un vēl smiesies. Karikatūras, kas nesmīdināja, bet skumdināja // Sējējs. – 1937. – Nr. 11. – 1207.–1208. lpp.
152. *Blaumanis R.* “Nākat talkā” // “Latvijas” literāriskais pielikums “Skaidiena”. – 1906. – Nr. 1. – 4.–5. lpp.
153. *Bowl J.* Art and Violence: The Russian Caricature in the Early Nineteenth and Early Twentieth Centuries // 20th Century Studies. – December 1975. – Pp. 73–76.
154. *Brancis M.* Jūgendstila ornamentika latviešu žurnālos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā // Ornamenti Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei. / Sast. E. Grosmane. – Rīga: Zinātne, 1994. – 107.–118. lpp.
155. *Brasliņa A.* Laikmeta iesauktie. Aculiecinieki un rādītāji // No de facto līdz de jure. Latvijai topot. Māksla un laikmets. – Rīga: Neputns, 2018. – 19.–95. lpp.
156. *Chen K.W., Phiddian R., Stewart R.* Towards a Discipline of Political Cartoon Studies: Mapping the Field // Satire and Politics / Milner D. J. (Ed.) – Palgrave Macmillan, – 2017. – Pp. 125–162.
157. *Cheng S.* The Cult of the Monstrous: Caricature, Physiognomy, and Monsters in Early Modern Italy // Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural – 2012. – 1 (2) – Pp. 197–231. Publ.: <https://scholarlypublishingcollective.org/psup/preternature/article/1/2/197/290351/The-Cult-of-the-Monstrous-Caricature-Physiognomy>. (sk. 03.03.2022.).
158. Cik tuvu man mans gals jau klātu – To buntavnieks tik pateikt māc. // Pēterburgas Avīžu literāriskais pielikums. – 1905. – Nr. 25. – 88. lpp.

159. *Coupe W. A.* Observations on a Theory of Political Caricature // Comparative Studies in Society and History. – Vol. 11. – No. 1 (Jan., 1969). – Pp. 79–95.
160. *Coupe W. A.* Cartoon and the Revolution of 1848. // Comparative Studies in Society and History. – 1967. – 9 (2) – Pp. 137–167.
161. *DeSousa M. A., Medhurst M. J.* Political Cartoons and American Culture: Significant Symbols of Campaign 1980; (1982). // Studies in Visual Communication. – 8(1), – Pp. 84.–97.
162. *Dribins L.* 1905.gads Latvijas vācu preses atspoguļojumā // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 186.–202. lpp.
163. *Dzilna J.* “Mūsu inteligence” // Brīvais Latvis, 1919. – Nr. 12. – 1.–2. lpp.
164. *Eberhard D.* Propaganda and Caricature in the First World War // Journal of Contemporary History 28. – No. 1 (1993). – Pp. 163–92.
165. *Eglītis A.* Karikatūra. Senā pasaule. Viduslaiki, renesanses un baroka laikmets. Absolūtisma laikmets. 19. un 20. gs. karikatūra. Karikatūra Latvijā // Mākslas vēsture / Visp. red. V. Purvītis / Red. V. Peņģerots. – 2. sēj.: Glezniecība, grafika un karikatūra. – Rīga: Grāmatu draugs, 1934. – 561.–602. lpp.
166. Esi sveicināta, jaunā Latvija! // Jaunākās Ziņas. – 1918. – Nr. 4(39). – 1. lpp.
167. *Gailīte G.* ‘Mother Latvia’ in Constructing Self and Other: A Case of Latvian Caricature XIX c.–1940 // In Competing Eyes: Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe / Sz. K. Ildiko, D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska (Eds.) – Budapest: l’Harmattan, 2013. – Pp. 170–189.
168. *Gailīte G.* Germans, Russians, and Jews in the Works of Latvian Caricaturists: The Beginning of the Twentieth Century – An Insight // Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe / D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. (Eds.) – Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Acad. of Sciences, 2010. – Pp. 184–212.
169. *Gailīte G.* Ieskats politiskās karikatūras vēsturē // Māksla un politiskie konteksti / Sast. D. Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 64.–77. lpp.
170. *Gailīte G.* Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors // Letonica. – 2012. – Nr. 2(23). – 25.–52. lpp.
171. *Gailīte G.* Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē // Komparatīvistikas almanahs “Cilvēks literatūrā un kultūrā”. – 7(36). – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, Humanitārā fakultāte, Humanitāro un sociālo zinātņu institūts, 2015. – 146.–166. lpp.
172. *Gailīte G.* Rihards Zariņš un latviskuma semiosfēras radīšana: Karikatūra un nacionālā identitāte” // Rihards Zariņš. 1869–1939. / Sast. I. Kalnača, M. Lāce. – Rīga: LNMM, 2021. – 405.–430. lpp.
173. *Gaujmalietis.* Brīvības gaviļu atskaņas uz laukiem // Baltijas Vēstnesis. – 1906. – Nr. 241. – 1. lpp.
174. *Goba A.* Kaudzīte Matīss // Ilustrēts Žurnāls. – 1926. – Nr. 12. – 398.–401. lpp.
175. *Goldman M., Hagen M.* (1978). The forms of caricature: Physiognomy and political bias // Studies in the Anthropology of Visual Communication. – 5(1), – Pp. 30–36.
176. *Grigoroviča Z.* “19. gadsimta otrās puses latviešu un vācbaltu izdevumi identitātes meklējumos” // Zinātnisko rakstu krājums IX “Hibriditāte literatūrā un kultūrā”. – IX – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015. – 19.–29. lpp.
177. *Grigoroviča Z.* Cilvēka vizualizācija 19. gs. 80.–90. gadu periodiskajos izdevumos Pagalms, Rota, Austrums, Mājas Viesa Mēnešraksts // Zinātnisko rakstu krājums “Kultūras krustpunkti”. – 7. – Latvijas Kultūras akadēmija, 2015. – 224.–240. lpp.

178. *Grigoroviča Z.* Identitātes vizualizācija 19. gadsimta 2. puses Latvijas periodikā // Komparatīvistikas almanahs “Cilvēks literatūrā un kultūrā”. – 7(36). – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, Humanitārā fakultāte, Humanitāro un sociālo zinātņu institūts, 2015. – 237.–253. lpp.
179. *Grosvalds J.* Latviešu māksla (Jaunie) 1919. // Latviešu mākslinieku teorētiskie raksti un manifesti. – Rīga: Neputns, 2002. – 13.–14. lpp.
180. *Hewitson M.* Black Humour: Caricature in Wartime. – Oxford German Studies, 2012. – 41:2, – Pp. 213–235.
181. *Hosking G.* The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths // Myths and Nationhood / Eds. G. Hosking, G. Schöpflin. – University of London, 1997. – Pp. 19–36.
182. *Ip-sens.* Pilntiesību latviešu valodai // Lietuvēns. – 1917. – Nr. 2. – 4.–6. lpp.
183. Izglītība un kultūra. Grāmatniecība un prese // 20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 2. sējums. 1918–1940. – LU Vēstures institūts, 2003, – 764–785. lpp.
184. *J.K.(Krūms?)* Kāds vārds par tautas vienību // *Latviešu Avīzes*. 1872, Nr.5. – 36.–37. lpp.
185. *Jaunsudrabiņš J.* Edvards Brencēns // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1926. – Nr. 4. – 106.–112. lpp.
186. *Jaunsudrabiņš J.* Mūsu māksla // *Druva*. – 1914. – Nr. 3. – 238.–245. lpp., Nr. 4. – 388.–396. lpp., Nr. 6. – 578.–590. lpp.
187. *Jaunsudrabiņš J.* Mūsu māksla. I – III // *Druva*. – 1914. – Nr. 3. – 238.–245. lpp.; – Nr. 4. – 388.–396. lpp.; Nr. 6. – 578.–590. lpp.
188. *Juško-Štekele A.* Folkloras “valoda” Latvijas politiskajā karikatūrā (parlamentārās demokrātijas posms) // *Letonica*. – 2019. – Nr. 39 – 92.–108. lpp.
189. *K. S.* Rakstniecība: mūsu šā gada [1896.] kalendāri // *Austrums*. – 1896. – Nr. 3. – 230.–233. lpp.
190. *Kalniete S.* Satīriskā grafika 1905.–1907. gada periodiskajā presē // *Grāmatas un grāmatnieki*. – Rīga: Zinātne, 1985. – 114.–122. lpp.
191. Kas būs? // *Laika Vēstis*. 1917. – Nr. 3. – 1. lpp.
192. Kas iznāks? // *Baltijas Vēstnesis*. – 1906. – Nr. 275. – 1. lpp.
193. Kāpēc cēlām dzirksteli // *Pēterburgas Avīžu* pielikums “Dzirkstele”. – 1862. – Nr. 4. – 1. lpp.
194. *Klaustiņš R.* “Mērnieku laiki” kā tilts no vecajiem uz jaunajiem laikiem // *Druva*. – 1913. – Nr. 11. – 1261.–1267. lpp.
195. *Kļaviņš E.* “Rūķa” biedru individuālie sniegumi // Latvijas mākslas vēsture. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. – 180.–99. lpp.
196. *Kļaviņš E.* 1905. –1906. gada revolūcijas un pēcrevolūcijas laika mākslinieciskās alternatīvas // Latvijas mākslas vēsture. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. – 301.–329. lpp.
197. *Kļaviņš E.* Mākslas dzīve. Latvijas mākslinieku sociāli politiskā orientācija // Latvijas mākslas vēsture. – 5. sēj.: Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods. 1915–1940. / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2016. – 73. lpp.
198. *Kļaviņš E.* Neoromantiskā modernisma veidotāju attīstība un viņa sekotāju devums // Latvijas mākslas vēsture. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. – 247.–300. lpp.

199. *Kļaviņš E.* Tēlotāja māksla. Izmaiņas tēlojuma raksturā, tematikā un formveidē. // Latvijas mākslas vēsture. // Latvijas mākslas vēsture. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. – 204.–208. lpp.
200. *Kļaviņš K.* Mīti, konjunktūra un aktuālās vērtības Latvijas vēsturē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004. – 3(55). – 47.–59. lpp.
201. *Kris E., Gombrich E. H.* The principles of caricature // British Journal of Medical Psychology. – Vol. 17. (1938). – Pp. 319–342.
202. *Kuple Z.* Latviešu bērnu grāmatu grafikas pirmsākumi Eiropas mākslas ierosmēs // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Neputns, 2000. – 104.–114. lpp.
203. *Kursīte J.* "Zalktis" un jūgendstils // Jūgendstils. Laiks un telpa. / Sast. S. Grosa. – Rīga: Jumava, 1999. – 171.–174. lpp.
204. *Kursīte J.* Nacionālā ainava 19. gs. latviešu literatūrā // Letonica. –1998. – Nr. 1. – 7.–20. lpp.
205. *Kursīte J.* Rīgas vaibsti folklorā un literatūrā // Māksla plus. – 2001. – Nr. 4. – 12.–15. lpp.
206. *Lasmane S.* Nācijas un nacionālās identitātes morālā dimensija // Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. – 219. lpp.
207. *Lazari A. de, Riabov O., Zakowska M.* The Russian Bear and the Revolution: The Bear Metaphor for Russia in Political Caricatures of 1917–1918 // Vestnik of Saint Petersburg University. Iskusstvovedenie. – 2 (2019) – Pp. 325–345.
208. *Lejiņš A.* Mērnieku laiki un nedienas // Māksla. – 1991. – Nr. 7. – 50.–53. lpp.
209. *Levitt M., Minin O.* The Satirical Journals of the First Russian Revolution, 1905–1907: a Brief Introduction // Experiment. 2013. Vol. 19. No 1. – Pp. 17–23.
210. *Madernieks J. P.* Krastiņa gleznojumi un zīmējumi // Domas. – 1912. – Nr. 4. – 436.–437. lpp.
211. *Mauriņa Z.* Latviešu ikdienība un humors – Jānis Jaunsudrabiņš // Uzdrīkstēšanās. Izlase. 1929–1944. – Rīga: Liesma, 1990. – 34.–46. lpp.
212. Mājas viesu sarunāšana ar saviem draugiem uz 1857. gadu // Mājas Viesis. – 1857. – Nr. 1. – 1. lpp.
213. *Milne L.* Novyi Satirikon, 1914–1918: The Patriotic laughter of the Russian liberal intelligentsia during the first world war and the revolution // The Slavonic A. East European rev., 2006. – Vol. 84, No. 4. – Pp. 639–665.
214. *Minin O.* The Value of the Liberated Word: The Russian Satirical Press of 1905 and the Theory of Cultural Production // The Russian Review. 2011. Vol. 70. No. 2. – Pp. 215–233.
215. *Misane A., Priedite A.* National Mythology in the History of Ideas in Latvia: A View from Religious Studies // Myths and Nationhood. / Eds. G. Hosking, G. Schopflin. – London, 1997. – Pp. 158–170.
216. *Mīlīgs I.* "Austrumam" 100. Pirmais latviešu mēnešraksts // Dzimtenes Balss. – 1985. – Nr. 5. – 15. lpp.
217. *Paērķšķis.* Jauno gadu sagaidot // Zibens. – 1906. – Nr. 2. – 30. lpp.
218. Par piederību, bailēm, iekļaušanos. Par Satversmes preambulu. 2014.gada pavasaris. Diskusija (vad.D.Hanovs). Nācijas hronikas. Latvija 2014. / Sast. P. Daija, D. Hanovs, I. Jansone. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LFMI/Avens un partneri), 2014. – 15. – 40. lpp.
219. *Peņģerots V.* Augusts Daugulis // Ilustrēts Žurnāls. – 1928. – Nr. 8. – 225.–232. lpp.
220. *Peņģerots V.* Jānis Roberts Tillbergs // Dienas Lapa. – 1934. – Nr. 55. – 11. lpp.

221. *Peņģerots V.* Pusaizmirsts grafiķis Kronvaldu Kārlis // Brīvā Zeme. Ilustrēts pielikums. – 1935. – Nr. 37. – 290. lpp.
222. *Perkins D.* A definition of caricature and Caricature and recognition // Studies in the Anthropology of Visual Communication. 1975. No. 2, – Pp. 1–24.
223. Pēterburga // Pēterburgas Avīzes. 1862, Nr.7. – 63. lpp.
224. *Plakans A.* Rusifikācijas politika: Latvieši. 19. gadsimta 90. gadi // LVIZ. – 1997. – Nr. 1. – 18.–31. lpp.
225. *Plūdonis V.* Baigi. Veltījums Duburam // Vērotājs. – 1903. – Nr. 2. – 133. lpp.
226. *Pohomova E.* Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas “Baltajai grāmatai” – viens no pirmajiem primitīvisma piemēriem Latvijā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 18/2015. – 66.–83. lpp.
227. *Poriets J.* Lielās cīņas ainas. III. // Jaunākās Ziņas. – 1919. – Nr. 123. – 1. lpp.
228. *Prande A.* Aleksandrs Romans // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 10. – 281.–283. lpp.
229. Prese un latviešu grāmatniecība // 20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 1. sējums. 1900–1918. – LU Vēstures institūts, 2000. – 306.–313. lpp.
230. Prese un latviešu grāmatniecība jaunajos apstākļos // 20. gadsimta Latvijas vēsture / Atb. red. V. Bērziņš. – 1. sējums. 1900–1918. – LU Vēstures institūts, 2000. – 495.–502. lpp.
231. *Pujāte I.* Historisma laikmets // Latvijas mākslas vēsture. – Rīga: Pētergailis, 2003. – 220.–225. lpp.
232. *Pujāte I.* Ilustrācijas pirmajos latviešu literārajos žurnālos // Letonica. – 2000/2001. – Nr. 26. – 50. lpp.
233. *Pujāte I.* Jūgendstils latviešu mākslinieku žurnālu grafikā. / Jūgendstils. Laiks un telpa: Baltijas jūras valstis 19.–20. gs. mijā / Sast. S. Grosa. – Rīga: Jumava, 1999. – 163.–170. lpp.
234. *Pujāte I.* Latviešu ornamenta apzināšana un tā izpētes pirmsākumi // Ornamenti Latvijā. Materiāli mākslas vēsturei / Sast. E. Grosmane. – Rīga: Zinātne, 1994. – 101.–106. lpp.
235. *Pūtele A.* Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili // Mākslas Vēsture un teorija. – 22/2019. – 40.–56. lpp.
236. *Renāns E.* Kas ir nācija? Nācijas hronikas. Latvija 2014. / Sast. P. Daija, D. Hanovs, I. Jansone. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (LFMI/Avens un partneri), 2014. – 247.–265. lpp.
237. Rihards Zariņš. Ceļš uz Latviju // Karogs. – 1993. – Nr. 8. – 199.–223. lpp.
238. *Rozentāls J.* Ādams Alksnis // Vērotājs. – 1904. – Nr. 4. – 500.–505. lpp.
239. *Rudzītis J.* “Blaumani pieminot” // Sējējs. – 1938. – Nr. 2. – 201.–203. lpp.
240. *Sherry J.* Four Modes of Caricature: Reflections Upon a Genre // Bulletin of Research in the Humanities 87. – No. 1 (1986–1987) – Pp. 29–62. Publ.: <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf> (sk. 21.07.2019.).
241. *Sherry J.* Four Modes of Caricature: Reflections Upon a Genre // Bulletin of Research in the Humanities 87. – No. 1 (1986–1987). – Pp. 29–62. Publ.: <https://www.jim-sherry.com/caricature.pdf> (sk. 21.07.2019.).
242. *Siliņš J.* Arturs Baumanis (1866–1904) // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 2. – 33.–35. lpp.
243. *Siliņš J.* Ādams Alksnis // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 3. – 65.–71. lpp.
244. *Siliņš J.* Indriķis Zeberīns // Ilustrēts Žurnāls. – 1926. – Nr. 11. – 354.–358. lpp.
245. *Siliņš J.* Pēteris Krastiņš // Ilustrēts Žurnāls. – 1925. – Nr. 10. – 289.–293. lpp.
246. *Skulme U.* Jaunas ziņas par kokgriezēju Augustu Dauguli (1833–1890) // Daugava. – 1933. – Nr. 7. – 664.–666. lpp.

247. *Slobodčikova T.* “Pēterburgas Avīzes” un latviešu 19.gs. 2. puses grafikas tradīcijas // Krišjānis Voldemārs un “Pēterburgas Avīzes” / Sast. K. Lūsis, K. Šīmanis. – Rīga: Latvijas Jūrniecības fonds, 1997. – 59.–62. lpp.
248. Stāvoklis Baltijā // Jaunā Dienas Lapa. – 1905. – Nr. 1. – 3. lpp.
249. *Stein S.A.* Faces of Protest: Yiddish Cartoons of the 1905 Revolution *Slavic Review*. – Vol. 61. – No. 4 (2002). – Pp. 732–761.
250. *Stoner L.K.* The Cuban Caricature and National Identity // *The Latin Americanist*. – Vol. 53, Issue 3. – September 2009. – Pp. 55–78.
251. *Stranga A.* Pārdomas par 1905.gada revolūciju // 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris, – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2006. – 567.–583. lpp.
252. *Straziņš J.* Profesors Richards Zariņš // Tēvija. – 01.08.1942. – 8. lpp.
253. *Streicher L.H.* On a Theory of Political Caricature // *Comparative Studies in Society and History* July 1967. Vol. 9, No. 4, – Pp. 427–445.
254. “Svaru” lasītājiem // Svari. – 1907. – Nr. 8. – 98. lpp.
255. *Šiliņš J.* Sarkanbalt-sarkanā Daugava // *Domuzīme*. – 2019. – Nr. 4. – 73.–79. lpp.
256. *Šķilters G.* Daži mākslas un literatūras saskares momenti // Latviešu literatūras vēsture. – IV sēj. – Rīga: Grāmatu spiestuves kooperatīvs “Grāmatrūpnieks”, 1936. – 387.–401. lpp.
257. *Šmite E.* Piezīmes uz npublicētā kataloga malām // *Literatūra un Māksla*. – 1992. – Nr. 26. – 4. lpp.
258. *Šmite E.* Zēna joki, jauneklā smaids: Jāzeps Grosvalds // *Gadsimtu mijas smieklī*. / Sast. S. S. Valke, P. Daija, N. Langbour. – Rīga: Zinātne, 2016. – 165.–183. lpp.
259. *Tomaševskis J.* Latviešu strēlnieki starp Februāra revolūciju un Oktobra apvērsumu: nacionālais faktors // *Latvijas Arhīvi*. – 2013. – Nr. 1. – 72. –101.lpp. Publ.: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/72-101.pdf (sk. 18.08.2022.).
260. *Treijs H.*, Dievs palīdz, mīlie Latvieši! // *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. – 1832. – Nr. 1. – 3. lpp.
261. *V. Villerušs.* Grāmatniecība pirmā pasaules kara un politisko pārmaiņu gados // *Latvijas mākslas vēsture*. – 5. sēj.: Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods. 1915–1940. / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2016. – 401.–405. lpp.
262. Valstību un tautu ziņas. *Pēterburgas Avīze*. – 1862. – Nr. 2. – 13. lpp.
263. Valsts jeb tautas saimniecība. // *Pēterburgas Avīzes*. 1862, Nr.18. – 194. lpp.
264. *Verdery K.* From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe // *East European Politics and Societies*. – 1994. – Spring. – Vol. 8. – No. 2. – Pp. 225–255.
265. *Veselis J.* Cīņas ap “Pēterburga Avīzēm” dokumentos // *Atpūta*. – 1940. – Nr. 796. – 14. lpp.
266. Vēstures zināšanas atmaksājas ilgā laikā. Ēriku Jēkabsonu intervē Rudīte Kalpiņa // *Domuzīmes*. – 2018. – Nr. 4. – 48.–51. lpp.
267. *Vidzemnieks R.* “Pēterburgas Avīzes” // *Austrums*. – 1902. – Nr. 7. – 652. lpp.
268. *Vidzemnieks R. (Kaudzīte R.)*. Studiju Laiks Tērbatas universitātē (1856–1860) // *Krišjānis Barons*. / Sast. K. Arājs. – Rīga: Zinātne, 1985. – 31.–49. lpp.
269. *Villerušs V.* Dažas latviešu mākslas attīstības tendences līdz 1917. gadam // *Bibliotēku zinātnes aspekti*. – 2.(7) laid. – Rīga: Zvaigzne, 1979. – 114.–145. lpp.
270. *Villerušs V.* Grāmatu dizains // *Latvijas mākslas vēsture*. – 4. sēj.: Neoromantiskā modernisma periods. 1890–1915 / Sast. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2014. –587.–593. lpp.
271. *Villerušs V.* Grāmatu māksla 1840 1890. Grāmatu māksla jaunlatviešu kustības laikā // *Latvijas mākslas vēsture*. – 3./2. sēj.: Reālisma un historisma periods 1840–1890. / Sast. E. Kļaviņš. – 162.–170. lpp.

272. *Villerušs V.* Latviešu grāmatu ilustrāciju iespiedtehnikas no pirmsākumiem līdz 19. gs. 70. gadiem // Latviešu tēlotāja māksla. – Rīga: Liesma, 1980. – 143.–157. lpp.
273. *Villerušs V.* Riharda Zariņa agrīnais devums preses grafikā // Grāmata: Veltījums latviešu grāmatas 475 gadu atcerei. – Rīga: LN Mantojums, 2000. – 75.–118. lpp.
274. *Wingfield N. M.* Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe by Ed. Dagnosław Demski and Kamila Baraniecka-Olszewska. // *Slavic Review*. – 2012. – 71 (4) – Pp. 918–919.
275. *Zakowska M.* Bear in the European Salons: Russia in German Caricatures, 1848 – 1914 // *Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe* / Eds. D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. – Warsaw, 2010. – Pp. 338.–361.
276. *Zamozdika (Penke) A.* Masu mediju lomas, sociālās atbildības un vārda brīvības diskurss Latvijas presē (1918–1934). Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes / O.Skudras red. – Rīga: LU SPPI, 2010. – 11.–29. lpp. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/Latvijas-preses-vesture-diskursi-un-identitates.pdf (sk. 13.07.2020.) projekta “Nacionālā identitāte un komunikācija” ietvaros (VPP “Nacionālā identitāte”).
277. *Zeiferts T.* Latviešu stāstu rakstniecības sākumi // *Druva*. – 1913. – Nr. 5. – 513.–519. lpp.
278. *Zeiferts T.* Par Latvju mākslu // *Ilustrēts Žurnāls*. – 1925. – Nr. 7–8. – 235.–237.lpp.
279. *Zelče V.* IX Latviešu dziesmu svētki – Kārļa Ulmaņa Latvijas mūžības zvērests. // *Latvijas Arhīvi*. – 2008. – Nr. 2. – 106.–148. lpp.
280. *Zelče V.* Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte // *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes* / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014, – 195.–205. lpp.
281. *Zeltmatis.* Pārskati un statistiskas ziņas. Hronika. 1907. g. otrais un 1908. g. pirmais pusgads // *Rakstniecības Almanahs*, Rīga: izdevis Ed. Zirģelis. – 97.–99. lpp.
282. *Zobugals.* Pielikums pie *Pēterburgas Avīzēm* – 1862. – Nr. 20. – 217. lpp.
283. *Айнутдинов А.* Типология и функции карикатуры в прессе // *Вестник Челябинского государственного университета*. – 2008. – № 21. – с. 20–28.
284. *Братолобова М. В., Брызгалова И. Г.* Визуализация политической жизни в начале 20 века: выборы в государственную думу на Дону // *Вестник Пермского университета*. – Выпуск 3(30). – 2015. – с. 188–198. Publ.: <http://press.psu.ru/index.php/history/article/view/3485> (sk. 24.08.2020.).
285. *Гайлуме Г.* Русский медведь в истории латышской карикатуры // *Przegląd Ruscystyczny*. – 2012. – № 1/2 (137/138). – с. 248–269.
286. *Жаковска М.* Медведь на охоте, охота на медведя: Россия в немецкой карикатуре XIX и XX вв. // *Политическая лингвистика*. – 2011. – № 1. – с. 15–19.
287. *Молчанова Д.* Товарищество «Р. Голике и А. Вильборг», Поставщик Императорского Двора // *Библиотеко-ведение*. – Выпуск 5. – 2014. – с. 70–75. Publ.: <https://bibliotekovedenie.rsl.ru/jour/article/viewFile/101/235> (sk.10.05.2022.).
288. *Рябов О.* Россия-Матушка: История визуализации // *Альманах Центра этнических и национальных исследований ИвГУ*. – Вып. 2. – Границы: Визуализация нации. – Иваново, 2008. – с. 13–16.
289. *Хобсбаум Э. Д.* Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе // *Нации и национализм* / Б.Андерсон, О.Бауэр, М.Хрох и др. Москва: Праксис, 2002. – с. 332–346.
290. *Хрусталева Д.* Происхождение "русского медведя" // *Новое литературное обозрение*. – 2011. – № 1. – с. 137–152.

Izdevumi krievu valodā (grāmatas, rakstu krājumi, albumi)

291. *Анатомия смеха* / Сост. Успенский В. – Москва: Арт Волхонка, 2016.
292. *Ансберг О.* «Патриотический подъем» петербуржцев в иллюстрациях городских газет 1914 г. // ИСТОРИЯ ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНОЙ ИЛЛЮСТРАЦИИ. – Сб. статей. – Ч. II / Сост.: О. Н. Ансберг, Е. С. Сонина. – Санкт-Петербург: Своё издательство, 2016. – с. 30.–31.
293. *Europe-Russia: contexts, discourses, images* / Eds. I. Novikova. – Riga: LU DZSC, 2011.
294. *Белобровцева И., Всевиов Д., Данилевский А.* Образ "малого врага": Прибалтика и Польша в зеркале советской карикатуры (1918–1940). – Москва; ФЛИНТА: Наука, 2013.
295. *Бидер Р.* Медведь. – Москва: Юнайтед Пресс, 2011.
296. *Винпер Б.* Введение в историческое изучение искусства. – Москва: Изобразительное искусство, 1985.
297. *Гайлите Г.* Смех и слезы: образ России и русских в латышской карикатуре (эскиз проблемы) // *Europe-Russia: contexts, discourses, images* / I. Novikova (Eds.). – Riga: LU DZSC, 2011. – с. 161–177.
298. *Дмитриев А.* Социология политического юмора. – Москва: РОССПЭН, 1998.
299. *Дмитриев А.* Социология юмора: Очерки. – РАН Отд. Философии, социологии, психологии и права. – Москва: РАН, 1996.
300. *Жилиякова Н.* История российской печати конца XIX – начала XX веков. – Учебно-методическое пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности и направлению «Журналистика» / Н. В. Жилиякова. – Томск: Издательство «УПК «Журналистика», 2008.
301. *Жуков В.* Сатирические журналы 1905–1907 гг. (источниковедческий аспект) // Русское революционное движение и проблемы развития литературы. – Ленинград: ЛГУ, 1989.
302. *Жуков М.* Сатирические журналы периода первой российской революции как исторический источник // Новое о революции 1905–1907 гг. в России / Под ред. Ю. Д. Маргорлиса. – Ленинград: ЛГУ, 1989.
303. *Зенкин С.* Небожественное сакральное. Теория и художественная практика. – Москва: РГГУ, 2014.
304. *Исаков С.* 1905 год в сатире и карикатуре. – Ленинград: Прибой, 1928.
305. *История России* / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004.
306. *История России. XX век.* / Под ред. А. Б. Зубова. – В 2 томах. – Москва: Астрель, 2003.
307. *Карлова Т. К.* Чуковский — журналист и литературный критик. – Казань: Издательство Казанского университета, 1988.
308. *Кирчанов М.* Zemnieki, latvieši, pilsoņi. Идентичность, национализм и модернизация в Латвии. – Воронеж: Научная книга, 2009.
309. *Кротков А.* Карикатура. Непридуманная история. Москва: АСТ, 2015.
310. *Лазари А., Рябов О.* Русские и поляки глазами друг друга: Сатирическая графика. – Иваново: изд-во ИГУ, 2007.
311. *Лейфер А. Э.* Михаил Знаменский - иллюстратор Достоевского / А. Э. Лейфер // Книга исследования и материалы. – Т. 53. – Москва: Книга, 1986. – с. 168–173.
312. *Леонардо да Винчи.* Избранные произведения. – Москва: АСТ, 2000.
313. *Махонина С.* История русской журналистики начала XX века. – Учебное пособие. – Москва: Флинта: Наука, 2004.
314. *Минайло Н.* Сегодняшний лубок. Лубок–Bilderbogen. – Москва: художник и КНИГА, 2001.

315. *Нива Ж.* Возвращение в Европу. Статьи о русской литературе. – Москва: Высшая школа, 1999.
316. *Новикова И.* Солдат возвращается снова: образы военной коммеморативной мужественности в странах Балтии и в России // Визуализация нации, Границы. – 2008 (2) ИГУ.
317. Революция 1905–1907 годов и изобразительное искусство: Альбом / Под науч. ред. В.В. Шлеева. Вып. 4: Латвия. Эстония / Сост. С. Циелава, И.П. Соломыкова. – Москва: Изобразительное искусство, 1989.
318. Русская карикатура, 1812–1985: из книг Владимира Лисина / Авт. текстов Л. Медведева. – Москва: Книги wam, 2006.
319. “Русский медведь”: история, семиотика, политика / Под ред. О. В. Рябова и А. де Лазари. – Москва: НЛЮ, 2012.
320. *Рыжакова С.* «Historica Lettica: национальная история и этническая идентичность. О конструировании и культурном реферировании прошлого латышей». Москва: ИЭА РАН, 2010.
321. *Рябов О.* Матушка-Русь: Опыт гендерного анализа поисков национальной идентичности России в отечественной и западной историософии. – Москва: Ладомир, 2001.
322. *Рябов О.* Россия-Матушка: Национализм, гендер, война в России XX века. – Stuttgart; Hannover, 2007.
323. *Стернин Г.* Очерки русской сатирической графики. – Москва: Искусство, 1964.
324. *Танасов А.* Эстетическая природа карикатуры. Вопросы истории и теории эстетики / Под ред. М. Афасижева. – Изд. Московского Университета, 1975. – с. 120–128.
325. *Успенский В. М., Россомахин А. А., Хрусталева Д. Г.* Медведи, Казаки и Русский Мороз. Россия в английской карикатуре до и после 1812 года. – Санкт-Петербург: Арка, 2016.
326. *Федоров В. А.* История России. 1861–1917, Москва: ЮРАЙТ, 2011. Publ.: http://www.krotov.info/libr_min/21_f/ed/orov_07.htm (sk. 11.06.2015.)
327. *Фрейд З.* Остроумие и его отношение к бессознательному. – Санкт-Петербург, Москва: АСТ, 1997.
328. *Хрусталева Д., Россомахин А., Успенский В.* Имперский шаг Екатерины. Россия в английской карикатуре XVIII века. – Санкт-Петербург: Арка, 2016.
329. *Шлеев, В. В.* Революция 1905–1907 годов и изобразительное искусство. – Выпуск 4: Латвия, Эстония. – Москва: Изобразительное искусство, 1989.
330. *Эдмондсон Л.* Гендер, миф и нация в Европе: образ матушки России в европейском контексте // Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования: сб. статей / Под ред. Э. Шоре, К. Хайдер. Москва: РГГУ, 2003. – с. 135–162.

Enciklopēdijas, vārdnīcas, leksikoni, katalogi, bibliogrāfiskie līdzekļi

331. *Alscher Ludger U. A.* (HRSG.) Lexikon der Kunst, Architektur. Bildende Kunst. Angewandte Kunst. Industrieformgestaltung. Kunsttheorie. – Band II: G–Lh. – Leipzig, 1971. – Bd. 11. – S. 543.
332. *Burāne I.* Apsītis Aleksandrs // Māksla un arhitektūra biogrāfijās/ Galv. red. A. Vilsons. – Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1995. –1. sēj.– 29.–30. lpp.
333. Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – 1953–1955. – 3. sēj. – Stokholma, 1997.
334. Latvju enciklopēdija / Red. prof. E. Andersons (1920–1989). – 3. sēj. – Rokvila: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1987.

335. Māksla un arhitektūra biogrāfijās / Atb. red. A. Vilsons, A. Vanaga. – 4 sēj. – Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1995, 1996, 2000, 2003.
336. Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/> (sk. 12.09.2020.).
337. The Hutchison dictionary of the Arts. Abingdon : Helicon Pub., 2008. Publ.: https://archive.org/details/hutchinsondictio0000unse_r2s5 (sk. 12.09.2019.).
338. The Oxford dictionary of art / edited by Ian Chilvers and Harold Osborne; consultant editor, Dennis Farr Oxford [Oxfordshire]. – New York: Oxford University Press, 1988. Publ.: <https://books.google.cg/books?hl=fr&id=HFExDwAAQBAJ&q=caricature#v=snippet&q=caricature&f=true> (sk. 01.08.2019.).
339. *Zeiferts T.* Latviešu rakstniecības vēsture. Trešā laikmeta pirmais posms (1856–1893) – 2. sēj. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1923.
340. *Власов В.* Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. – Том IV. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2006.
341. Литературная энциклопедия: В 11 т. Москва: Изд-во Ком. Акад., 1929–1939. Фундаментальная электронная библиотека "Русская литература и фольклор" (ФЭБ). Publ.: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le4/le4-2172.htm> (sk. 06.09.2018.).
342. Электронная библиотека *Runivers.ru* / Publ.: <https://runivers.ru/lib/book9158/> (sk. 20.03.2022.).
343. *Москин Д.* Краткая Энциклопедия Карикатуры. – Петрозаводск: Издательский Дом “ПетроПресс”, 2000.
344. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / Гл. ред. В. М. Полевой. – Москва: Советская энциклопедия, 1986. – Т. 1. – с. 311–312.
345. Русская сатирическая периодика 1905–1907 гг.: Сводный каталог / Сост. З. А. Покровская. – Москва: Издательство ГБЛ, 1980.

Interneta resursi

346. Akadēmiskā terminu datu bāze. Publ.: <http://termini.lza.lv/term.php> (sk. 18.08.2011.).
347. *Ames W.* Caricature and cartoon // Britannica. Publ.: <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon> (sk. 03.03.2022.).
348. *Apals G.* Šķirkļis “jaunlatvieši un tautiskās atmodas laikmets Latvijā” // Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/20823-jaunlatvie%C5%A1i-un-tautisk%C4%81s-atmodas-laikmets-Latvij%C4%81> (sk. 11.04.2022.).
349. *Banga V.* Provokatīvā bohēma // Studija. – 2002. – Nr. 3. Publ.: <http://www.studija.lv/?parent=1781> (sk. 18.08.2018.).
350. *Bērziņš J.* Latvijas deputātu darbība Krievijas II Valsts domē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2012. – Nr. 1(82). – 60. – 61. lpp. Publ.: https://www.lvi.lu.lv/lv/LVIZ_2012_files/1numurs/J_Berzins_Latvijas_deputatu_darbiba_LVIZ_2012_1.pdf (sk. 26.06.2019.).
351. Bibliogrāfiskā datu bāze Worldcat / Publ.: <https://www.worldcat.org/> (sk. 20.06.2017.).
352. Catalogue of political and personal satires preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum). Publ.: <https://catalog.hathitrust.org/Record/000852843> (sk. 15.08.2017.).
353. *Cimmermanis S.* Kā īsts monuments stāv Broces “Monumente...” pāri gadu simtiem // Latvijas Vēstnesis. – 15.03.2002. – Nr. 42 (2617). Publ.: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/60102> (sk. 01.07.2018.).

354. Datubāze “Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918. gadam” // Valsts Pētniecības programma NI. Publ.: <http://lgdb.lnb.lv/index/person/691> (sk. 13.07.2020.).
355. Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes / Aut. kol. – Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2014. Publ.: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/demokratija/Daudzveidigas_un_mainigas_Latvijas_identitates.pdf (sk. 03.09.2020.).
356. *Der Wahre Jacob* (1884–1933). Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: https://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/helios/fachinfo/www/kunst/digilit/artjournals/wahre_jacob.html (sk. 12.06.2020.)
357. Digitalizētā LNB krātuve. Publ.: <http://periodika.lv/> (sk. 13.07.2020.).
358. *Gaile-Irbe A.* Jaunais // Rīgas Laiks. – 2012. – novembris. Publ.: <https://www.rigaslaiks.lv/zurnals/novembris-2012> (sk.12.05.2019.).
359. *Gailīte G.* Par izciliem šaržiem Latvijas mākslā / RMM. – 2018. – 6. apr. Publ.: <http://rmm.lv/2018/04/gundega-gailite-par-izciliem-sarziem-latvijas-maksla/> (sk. 29.05.2019.).
360. *Gaunt R.* James Gillray: the king of Georgian caricature //HistoryExtra. – 2015. – 5. june. Publ.: <http://www.historyextra.com/article/premium/james-gillray-caricature-king-georgians> (sk. 15.08.2017.).
361. *Hanovs D.* Nācija kā projekts. Nacionālismi šodienas Latvijā // Punctum. – 2016. – 08. febr. Publ.: <http://www.punctummagazine.lv/2016/02/08/nacija-ka-projekts-nacionalismi-sodienas-latvija/> (sk. 06.08.2017.).
362. *Hanovs D.* Nācija kā projekts. Nacionālisms šodienas Latvijā. – 08.02.2016. Publ.: <http://www.punctummagazine.lv/2016/02/08/nacija-ka-projekts-nacionalismi-sodienas-latvija/> (sk. 06.08.2017.).
363. *Ijabs I.* Lekciju cikls “Nacionālisms”. Publ.: http://satori.lv/raksts/8587/Ivars_Ijabs/Nacionalisms_1_lekcija (sk. 13.03.2017.).
364. *Ijabs I.* Nacionālisms un satīra: “Dzirkstele” un “Zobugals” kā politisko ideju vēstures avots // LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārā konference “Meklējumi un atradumi”. – Rīgā 19.05.2016. Publ.: [http://www.lfmi.lu.lv/files/files/MA2016%20KOPSAVILKUMI\(1\).pdf](http://www.lfmi.lu.lv/files/files/MA2016%20KOPSAVILKUMI(1).pdf) (sk. 29.06.2018.).
365. *Jugend.*(1896-1940). Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/jugend> (sk. 12.06.2020.)
366. Kalendāri Latvijā. LNB digitālā kolekcija. Publ.: <https://dom.lndb.lv/data/obj/569516.html> (sk. 12.06.2019.)
367. *Ķencis T.* Sieviete un reklāma starp pasaules kariem // Satori. – 2017. – 01. febr. Publ.: <https://satori.lv/article/sieviete-un-reklama-starp-pasaules-kariem> (sk. 01.05.2021.)
368. *Kļaviņš K.* Latviešu stereotipiskais pagātnes redzējums // Satori. – 2013. – 23. sept. Publ.: http://satori.lv/raksts/6234/Latviesu_stereotipiskais_pagatnes_redzejums (sk. 05.08.2018.).
369. Krievijas Valsts bibliotēka (РГБ). Publ.: <https://search.rsl.ru/ru/#ff=14.04.2021&s=fdatedesc> (sk.14.05.2021).
370. Krievijas valsts bibliotēkas (РГБ) elektroniskais katalogs. Publ.: <https://www.elibrary.ru/defaultx.asp> (sk. 12.03.2018).
371. *Kruks S.* Falliskā māte // Providus. – 2007. – 3. jūl. Publ.: http://www.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/14307/ (sk. 19.08.2019.).
372. “Latvijas mākslas vēsture”. Projekta vad. E. Grosmane, zinātniskais red. E. Kļaviņš. Publ.: <http://www.makslasvesture.lv/> (sk. 13.03.2016.).
373. LITERATURA.LV. Publ.: <http://literatura.lv/lv/post/index> (sk. 13.07.2020.).

374. *Maurice A. B., Cooper F. T.* The History of the Nineteenth Century in Caricature (projekts realizēts 2011.). Publ.: <http://www.gutenberg.org/files/37603/37603-h/37603-h.htm> (sk. 11.08.2018.).
375. Otrais Humanitāro zinātņu akadēmiskais forums “Humanitārās zinātnes Latvijas valsts drošībai” // Zinātnes Vēstnesis. – 05.06.2017. Publ.: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=3833&Itemid=243 (sk. 23.07.2017.).
376. *Pelēcis V.* No Jaunās strāvas līdz Jaunajai Gaitai. Valentīna Pelēča atmiņas par latviešu humora un satiras izdevumiem // Jaunā Gaita. – Nr. 70. – 1968. Publ.: http://zagarins.net/jg/jg70/JG70_Pelecis2.htm (sk. 16.07.2018.).
377. *Ruņģe V.* Tautas pasakas, Kurbads un Lāčplēsis // Jaunā Gaita. – 1983. – Nr. 144. – 146. Publ.: http://zagarins.net/jg/jg146/JG146_Valija_Runge.htm (sk. 09.06.2019.).
378. *Šillers E.* “Pēterburgas Avīzes” // Rakstu izlase. Latvijas Vēstures pirmavoti. – VII burtnīca. – I daļa (1862.). – Rīga: Latvijas Skolotāju savienība, 1928. Publ.: http://www.historia.lv/alfabets/P/Pe/peterb_aviz/teksti/shiller/003.htm (sk. 13.12.2015.).
379. *Simplicissimus* (1896–1944). Žurnāla digitalizētā versija. Publ.: <http://www.simplicissimus.info/index.php?id=5> (sk. 13.09.2019.).
380. The Gombrich Archive. Publ.: <https://gombrich.co.uk/showdoc12/> (sk. 05.08.2017.).
381. *Treimane I.* Līvu Jurka // Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini. Publ.: <http://en.lulfmi.lv/?p=1287&kopa=6&r=livu-jurka> (sk. 16.07.2018.).
382. Valsts prezidenta Andra Bērziņa svētku uzruna pie Brīvības pieminekļa // Latvijas valsts prezidents. – 2013. – 18. nov. Publ.: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=603&art_id=21475 (sk. 14.12.2013.).
383. *Vilcāns S.* Karalis vai āksts? Aigars Kalvītis 9. Saeimas priekšvēlēšanu politiskajās karikatūrās // Politiskā komunikācija, ētika un kultūra Latvijas Republikas 9. Saeimas vēlēšanās / S. Lasmanes red. – LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 152. lpp. Publ.: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/06-118_Lasmane-Polit-komunikacija-etika_19.pdf (sk. 28.07.2017.).
384. *Volkovs V.* Šķirkļis “etniskā identitāte” // Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/50980> (sk. 11.04.2022.).
385. *Volkovs V.* Šķirkļis “nacionālā identitāte” // Nacionālā enciklopēdija. Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/129778-nacion%C4%81%C4%81-identit%C4%81e> (sk. 10.03.2022.).
386. *Šiliņš J.* Šķirkļis “latviešu strēlnieki” // Nacionālā enciklopēdija / Publ.: <https://enciklopedija.lv/skirklis/31625-latviešu-strēlnieki> (sk. 18.08.2022.).
387. *Zaķe I.* Debates par nacionālismu: jaunas vēsmas Latvijas akadēmiskajā vidē // Punctum. – 2015. – 2. marts. Publ.: <https://www.punctummagazine.lv/2015/03/02/debates-par-nacionalismu-jaunas-vesmas-latvijas-akademiskaja-vide/> (sk. 25.02.2022.).
388. *Zanders O.* Heinrihs Heine latviešu grāmatniecībā // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 7. nov. Publ.: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/45721> (sk. 06.04.2022.).
389. *Žakovska M.* Bear in the European Salons: Russia in German Caricatures, 1848–1914. Publ.: https://www.academia.edu/3377591/Bear_in_the_European_Salons_Russia_in_German_Caricatures_1848_1914 (sk. 03.05.2021.).
390. Zinātniskā elektroniskā bibliotēka (Научная электронная библиотека). Publ.: <https://www.elibrary.ru/defaultx.asp> (sk. 12.05.2021.).
391. *Алексеева А.* Василий Федорович Тимм и русская журнальная графика второй половины XIX века. – Санкт-Петербург, 2004. Автореферат. Publ.:

- <http://www.dissercat.com/content/vasilii-fedorovich-timm-i-russkaya-zhurnalnaya-grafika-vtoroi-poloviny-xix-veka> (sk. 30.07.2018.).
392. *Гайлите Г.* «Русский медведь» в карикатуре современной Латвии // Научно-исследовательский электронный журнал (МГУ). – Тематика статей: Россия и Запад: диалог культур. – 2013. – № 2. Publ.: <http://regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/2012-11-02-22-11-32/267-ql-r-q.html> (sk. 01.07.2019.).
393. *Кустова А. Е.* «Бродячие» сюжеты в русской и западноевропейской карикатуре эпохи Наполеоновских войн из собрания Государственного литературного музея // Обсерватория культуры. – 2016. – Т. 13. – № 4. Publ.: <http://docplayer.ru/55554708-Brodyachie-syuzhety-v-russkoy-i-zapadnoevropeyskoy-karikature-epohi-napoleonovskih-voyn-iz-sobraniya-gosudarstvennogo-literaturnogo-muzeya.html> (sk. 10.06.2018.).
394. *Лазари А. де, Рябов О В.* Русский медведь в польской сатирической графике межвоенного периода (1919–1939) // Границы: Альманах Центра этнических и национальных исследований ИВГУ. – Вып. 2: Визуализация нации. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2008. Publ.: <http://cens.ivanovo.ac.ru/almanach/lazari-riabov-2008.htm> (sk. 12.05.2020.).
395. *Лихачев Д.* О Петербургской культуре начала XX века. Петербург. Художественная жизнь. 1900–1916. Фотолетопись. – Санкт-Петербург: “ИСКУССТВО-СПБ”, 2001. Publ.: <http://likhachev.lfond.spb.ru/Articles/ope.htm> (sk. 12.12.2012.).
396. Музей истории Петербурга. Коллекция Н.Тагрина. Publ.: <http://www.spbmuseum.ru/funds/385/48069/> (sk. 08.01.2017.).
397. *Мухаматулин Т.* Шутить во время войны – дело небезопасное // газета.ru – 2014. – 13. август, intervija ar РАН vēsturisko zinātņu kandidāti, Tatjanu Filipovu (*Татьяна Филиппова*). Publ.: https://www.gazeta.ru/science/2014/08/13_a_6150425.shtml (sk. 28.06.2017.).
398. *Николай Кабанов.* Три жизни Александра Апсита // Газета Сегодня. – 20.12.2017. – Publ.: <http://vesti.lv/news/tri-zhizni-aleksandra-apsita/print> (sk. 10.07.2018.).
399. *Петрушевский Ф.* Карикатура // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – Санкт-Петербург: Семеновская Типо-Литография (И.А.Ефрона), 1890 –1907. Publ.: <http://www.vehi.net/brokgauz/all/048/48851.shtml> (sk. 31.07.2017.).
400. *Рейфман П.* Цензура в дореволюционной, советской и постсоветской России: в 2 т. Т. 1: Цензура в дореволюционной России. – Москва: «Пробел-2000», 2015. Publ.: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/10.php (sk. 28.08.2020.).
401. *Румянцева М. Ф.* Периодическая печать. Исторические источники XVIII – начала XX века // Исторический сайт + Исторический форум. Publ.: <http://www.historichka.ru/materials/istochnikovedenie/10.html> (sk. 30.07.2018.).
402. Русский революционный плакат / Вячеслав Полонский. – Москва: Государственное издательство, 1925. – С. 29. Publ.: <http://tehne.com/node/6283> (sk. 07.10.2018.).
403. Фундаментальная электронная библиотека "Русская литература и фольклор" (ФЭБ). Publ.: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/le4/le4-2172.htm> (sk. 06.09.2018.).

Diplomdarbi, disertācijas

404. *Beitnere D.* Pašreference latviešu kultūras paradīgmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām. Vad. nav norādīts. Disertācija socioloģijā. – Rīga: LU, 2003. Publ.: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom.pdf (sk. 19.08.2019.).
405. *Boldāne I.* Enisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850-2004. Vad. J.Bērziņš. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2011. Publ.: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4780/29220-Ilze_Boldane_2011.pdf?sequence=1 (sk. 10.01.2020.).
406. *Gailīte G.* Ieskats Indriķa Zeberīņa žurnālu grafikā. 1905–1930. Vad. V. Villerušs. Maģistra darbs. – Rīga: LMA, 2001.
407. *Gailīte G.* Ieskats latviešu mākslinieku darbībā 1900.–1914. gada žurnālos. Vad. V. Villerušs. Bakalaura darbs. – Rīga: LMA, 1999.
408. *Kļave E.* Etnopolitisko diskursu analīze: valodas kopienas varas attiecības Latvijā. Vad. B. Zepa. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2010. Publ.: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4892> (sk. 13.05.2021.).
409. *Krūmiņa L.* Latviešu kalendāri, 1758–1919. Vad. B. Sporāne. Promocijas darbs. – Rīga: LU, 2005. Publ.: file:///C:/Users/Gundega/Downloads/Krumina_L_Latviesu_kalendari_2005.pdf (sk. 17.07.2017.).
410. *Minin O.* Art and Politics in the Russian Satirical Press, 1905–1908. – PhD diss. – University of Southern California, 2008. Publ.: <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll127/id/125147> (sk. 12.07.2019.).
411. *Moyle L. R.* Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000. – Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie. – Osnabrück, 2004. Publ.: https://repositorium.uni-osnabrueck.de/bitstream/urn:nbn:de:gbv:700-2005020415/2/E-Diss389_thesis.pdf (sk. 01.07.2019.).
412. *Pigits Z.* Antiklerikālā tēma 1905.–1907. gada revolūciju periodā. Diplomdarbs. Vad. J. Skulme, – Rīga: LMA, 1967.
413. *Reihmane L.* Rihards Zariņš. Diplomdarbs. Vad. G. Tidomane. – Rīga: LMA, 1969.
414. *Slobodčikova T.* Žurnālu un avīžu grafika Latvijā XIX gadsimta otrajā pusē / Krievu val. Diplomdarbs. Vad. E. Jaunzeme. – Rīga: LMA, 1979.
415. *Svile A.* Aleksandrs Romans. Diplomdarbs. Vad. E. Kļaviņš. – Rīga: LMA, 1983.
416. *Tabaks U.* Latviešu politiski satīriskā grafika 1905.–1907. gada revolūciju periodā. Diplomdarbs. Vad. R. Bēms. – Rīga: LMA, 1967.
417. *Vilcāns S.* Vairas Vīķes-Freibergas semiotizācija “Latvijas Avīzes” karikatūrās. – Maģistra darbs. Vad. J. Šķilters. – Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa, 2007. Publ.: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/22792> (sk. 04.07.2019.).
418. *Zirdziņa V.* Grafīkis Ernests Zīverts. Diplomdarbs. Vad. R. Bēms. – Rīga: LMA, 1973.
419. *Айнутдинов А. С.* Карикатура как тип изображения комической интенции в современных российских печатных СМИ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель – д.ф.н. В. Ф. Олешко. Уральский государственный университет имени А.М. Горького, – Екатеринбург, 2010. Publ.: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/2672/1/urgu0767s.pdf> (sk. 03.02.2016.).
420. *Артемова Е.* Карикатура как жанр политического дискурса. – Кандидатская диссертация. Научный руководитель – д.ф.н. Е. И. Шейгал. Волгоградский

- государственный педагогический университет. – Волгоград, 2002. Publ.: <https://elibrary.com.ua/m/files/view/Диссертация-Артемova-Е-А-Карикатура-как-жанр-политического-дискурса-ДИС-скачать-на-library-ua> (sk. 05.06.2021.).
421. *Каск А.* Жанровая структура, сюжети́ка, эстетика журнальной иллюстрации в России XVIII–XIX вв. Кандидатская диссертация. Научный руководитель — д-р искусствоведения А.К. Якимович. – Москва, 2011. Publ.: <http://www.dissercat.com/content/zhanrovaya-struktura-syuzhetika-estetika-zhurnalnoi-illyustratsii-v-rossii-xviii-xix-vv> (sk. 01.08.2017.).
422. *Курчанов М.* История развития латышского национального движения в XIX-начале XX века. Кандидатская диссертация. Научные руководители – д. ист. н. В.Н. Артемов, д.ист.н. А. А. Лютых. – Воронежский гос. университет, – Воронеж, 2006.
423. *Рыжакова С.* Этнокультурные представления об основах латышской идентичности: исторический контекст, взаимосвязи, современные аспекты (середина XIX – начало XX вв.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Москва: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2011. Publ.: vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/RyzhakovaSI.doc. (sk. 04.08. 2015.).

Nepublicētie materiāli

424. *Frīde Z.* Komentāri diskusijās LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārajā konferencē “Meklējumi un atradumi”. – Rīgā, 19.05.2016.
425. *Gailīte G.* “Smieklī kā nacionālās identitātes veidošanās faktors: Savējie un Svešie latviešu karikatūrās XIX un XX gadsimta mijā”. Referāts starptautiskā konferencē “Gadsimtu mijas smieklī”. – Rīgā, 26.04.2014.
426. *Ījabs I.* Nacionālisms un satīra: “Dzirkstele” un “Zobugals” kā politisko ideju vēstures avots. Referāts LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta 28. starpdisciplinārajā konferencē “Meklējumi un atradumi”. – Rīgā, 19.05.2016.
427. *Laineste L.* “Images of Women in Estonian Newspaper Caricatures (1920–1939)”. Referāts starptautiskajā konferencē “Visual Encounters with Alterity: Representing East-Central and South-Eastern Europeans in the Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth Century”. – Budapeštā, 25.05.2012.
428. *Lancmanis I.* “Svētie un kārdināšana”. Lekcija Mākslas muzejā Rīgas Birža – Rīgā, 07.04.2017. Publ.: <https://www.youtube.com/watch?v=R66G8r9uxLo> (sk.15.03.2020.).
429. *Šmite E.* “Janis Rozentāls (1866–1916). “Pēc pirmajiem gaiļiem”. Veltījums ”Rūķa” dibināšanas (19(31).01.1891.) simtu trīsdesmitajai gadskārtai un Jaņa Rozentāla atcerēm 2021. gadā”. Referāts Starptautiskajā zinātniskajā konferencē ”Simbolisms Eiropā un Baltijas nāciju identitāte” – Rīgā, LNMM, 29.04.2021.
430. “Valsts pirms valsts. Atbrīvošanās gadsimts 1817–1918”. Izstāde LNB / Kuratori: Dr. hist. J. Šiliņš, Dr. hist. M. Mintauris, Dr. hist. V. Daukste (22.05.–19.08.2018.).

Izmantotie arhīvu un muzeju krājumu materiāli

431. Latvijas Kara muzeja kolekcija (LKM), Inv. Nr. $\frac{2-22830}{239-PL}$;
432. Inv. Nr. $\frac{2-22833}{242-PL}$; 13718/9300 –N; RM–22112/1155632 f; 11673 (82) – N; 7527/1782 VII.
433. Latvijas Nacionālā mākslas muzeja kolekcija (LNMM) Grafikas DAK, Inv. Nr. 3439; 3368; 3513; 3366; 3426.

434. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kolekcija (LNVM), INV.VN. 13062/3; INV.VN. 13062/2; INV.VN. 8201:11 (70339); INV.VN. 8201:6 (70339).
435. Rakstniecības un mūzikas muzeja kolekcija (RMM), RTMM. – 17. lpp. rokr. – Inv. Nr.165.631, G.Šķ RI/I.
436. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolekcija (RVKM), RAF.INV.NR.4606; 4607.
437. LMA IC, A. Baumaņa, E. Brencēna lietas.

Izmantotie periodiskie izdevumi

Apskats (1902–1905)
Atpūta (1911–1912)
Austrums (1885–1906)
Cīņas Biedrs (1916–1917)
Dadzis (1912)
Dunduru almanahi (1875–1878)
Dundurs pats (1906)
Gailis (1912–1913)
Greizais Spogulis (1914–1915)
Ilustrēts Žurnāls (1920–1929)
Jaunības Draugs (1901–1915)
Jaunības Tekas (1909–1915; 1920–1931)
Kāvi (1910, 1911, 1912, 1913, 1915)
Kara Kāvi (1914–1915)
Jaunie Kara Kāvi (1915)
Latviešu strēlnieks (1916–1939)
Lietuvēns (1913–1915; 1917)
Mājas Viesa mēnešraksts (1895–1905)
Mājas Viesis (1856–1910)
Mēnesis (1907)
Ņirga (1905–1906; 1908–1909; 1911, 1913–1914)
Pagalms (1881–1883)
Pērkons (1909–1911)
Pēterburgas Avīzes (1862–1865)
Pēterburgas Avīzes (1901–1905)
Pikols (1920)
Rīkstes, Pēriens, Spēriens, Ķēriens, Spītnieks (1906)
Rota (1884–1887)
Sarjaja (1912–1913)
Šalkas (1907)
Sarkanā Zvaigzne (1919; 1921)
Skatuve un dzīve (1913–1915)
Skudra (1919)
Skudras (1920)
Spogulis (1913–1914)
Strēlnieks (1917)
Svari (1906–1907)
Svari (1920–1931)
Tagadne (1913–1914)
Uz karstiem ķieģeļiem (1904)
Vārdotājs (1906–1907)
Varavīksne (1914–1916)

Vērotājs (1907)
Visa Rīga smejas (1913)
Zibens (1906–1907)
Žagari (izd. gads nav norādīts)
Нива (1869–1918)
Серый волк (1907–1908)
Шум (1879–1914)
Рулевой (1912–1915)
Голос России (1919–1921)

Kalendāri

Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs (1892–1915)
Īstais tautas kalendārs no Pūcīšu Ģederta (1884)
Jaunais Zobgala kalendārs (1910; 1912)
Laika zoba Kalendars. (1920)
Zvārguļa Zobgala kalendārs (1901–1909; 1913)
Zīslaka latviešu kalendārs ar bildēm Jelgavā (1906)
Zobgala jaunais kalendārs Freiberga apgādībā (1911)

ATTĒLU SARAKSTS

- 2.1. Anonīms. Titulvinjete. // Mājas Viesis. –1862.
- 2.2. A. Daugulis. Titulvinjete. // Pēterburgas Avīzes. –1862.
- 2.3. A. Daugulis. “Brencis un Žvingulis”. // Pēterburgas Avīžu pielikums “Dzirkstele”. – 1862. – Nr. 6. – 1. lpp.
- 2.4. A. Daugulis. “Zobugals”. Titulvinjete. // Pēterburgas Avīzes. – 1862. – Nr. 20. – 1. lpp.
- 2.5. A. Daugulis. “Bizmanis”. // Pēterburgas Avīžu pielikums “Dzirkstele” pie 1862. – Nr. 14. – 2. lpp.
- 2.6. A. Daugulis. “Bizes gaudas”. // Pēterburgas Avīžu pielikums “Dzirkstele” pie 1862. – Nr. 2. – 1. lpp.
- 2.7. Anonīms. “Zobugals”. Titulvinjete. “Jauni Dunduri” – 1875.
- 2.8. Anonīms. “Bižu cienīšana”. // “Jauni dunduri”. – 1875. – 24. lpp., fragments.
- 2.9. Anonīms (A. Daugulis?). “Kreijošana”. // “Dunduri pēcnākami”. – 1876. – 79. lpp.
- 2.10. Anonīms. “Kandidātos pie pagasta vecāko celšanas”. // Dunduri pēcnākami. – 1876. – 37. lpp.
- 2.11. K. Kronvalds, “Kā kāds jaungada dienā spēkus pavairo”. // Baltijas Vēstnesis. – 1873. – Nr. 1. – 3. lpp.
- 2.12. E. M. Jakobsons “Gluži kā cilvēki”. // Rota. – 1885. – Nr. 41. – 473. lpp.
- 2.13. M. Bušs. “Pilsētnieks un Laucinieks”. // Rota. Feļetons. – 1885. – Nr. 2. –23. lpp.
- 2.14. M. Bušs. “Smaidulis”. Titulvinjete. // Rota. Feļetons. – 1887. – Nr. 4. – 9. lpp.
- 2.15. M. Bušs. “Ak ļaujiet manim dusēt!”. // Rota. Feļetons. – 1885. – Nr. 19. – 227. lpp.
- 2.16. M. Bušs. Bez nosaukuma. “Īstais tautas kalendārs” 1885: attēls ņemts no http://www.makslasvesture.lv/index.php/1840-1890.g.Grāmatu_māksla (sk. 14.07.2017.).
- 2.17. Anonīms. “Divi brāļi”. // Vidzemes vecā un jaunā laika grāmata 1860. Rīgā. Attēls ņemts no // Sējējs. – 1937. – Nr. 1. – 48. lpp.
- 2.18. M. Bušs. “Zobgals”. Titulvinjete. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1901. gadam, vāks.
- 2.19. M. Bušs. “Brencis un Žvingulis”. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1892. gadam. – 80. lpp.
- 2.20. M. Bušs. “Centīgs jauneklis”. // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1892. gadam. – 89. lpp.
- 2.21. Anonīms. “Laika bērns”. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1896. gadam. – 25. lpp.
- 2.22. A. Baumanis. Bez nosaukuma. LNMM Grafikas DAK. (Inv. nr. 3439; 3368; 3513; 3366;3 426).
- 2.23. A. Baumanis. Bez nosaukuma. LMA IC, A. Baumaņa lietā.
- 2.24. A. Baumanis. Šaržs. // Ilustrēts žurnāls. – 1925. – Nr. 2. – 50. lpp.
- 2.25. J. Lībergs. “Idille”. // Austrums. – 1892. – Nr. 11. – 388. lpp.
- 2.26. J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 13. lpp.
- 2.27. J. R. Tillbergs. “Kur dūmi, tur siltums”. // Austrums. – 1904. – Nr. 11. – 880. lpp.
- 2.28. H. Simbergs. “Nabaga velns pie uguns”, 1897. Attēls ņemts no Ateneum Guide. – Otava: Otava publishing company, 1997. –126. lpp.
- 2.29. Ā. Alksnis. “Velni”. // Vērotājs. – 1904. – Nr. 3. – 370. lpp.
- 2.30. J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 80. lpp.
- 2.31. J. R. Tillbergs. “Mūsu pagastskrīveris”. // Austrums. – 1905. – Nr. 3. – 238. lpp.
- 2.32. E. Brencēns. “Tautas dziesma ar bildēm. Nr. 4”. // Austrums. – 1905. – Nr. 5. –397. lpp.
- 2.33. E. Brencēns. “Tautas dziesma ar bildēm. Nr. 1”. // Austrums. – 1905. – Nr. 2. – 158. lpp.
- 2.34. E. Brencēns. “Malēnieši visādi mēģināja ienest gaismu savā rātūzī”. – Attēls ņemts no LMA IC E. Brencēna lietas.
- 2.35. R. Zariņš. “Uz sveķaina celma”. Titulvinjete. // Austrums. – 1905. – Nr. 3. – 237. lpp.
- 2.36. R. Zariņš. Reklāma smaržūdeņu fabrikai “Ferd. Mühlens”. // Austrums. – 1904. – Nr. 2. – 174. lpp.
- 2.37. R. Zariņš. “Sic transit gloria mundi”. // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 77. lpp.
- 2.38. R. Zariņš. “Krustaceļā no kultūras vietām”. // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 78. lpp.
- 2.39. I. Zeberīšs. “Ideālists un reālists”. // Austrums. – 1905. – Nr. 7. – 558. lpp.
- 2.40. Anonīms. “Purva malā”. Titulvinjete. // Pēterburgas Avīžu literāriskais pielikums. – 1902. – Nr. 46. – 368. lpp.
- 2.41. R. Zariņš. Bez nosaukuma. // Pēterburga Avīžu literāriskais pielikums. – 1902. – Nr. 6. – 47. lpp.
- 2.42. K. Ceplītis. “Glezna bez teksta”. // Pēterburgas Avīžu literāriskais pielikums. 1905. – Nr. 19. – 66. lpp.

- 2.43. Anonīms. "Ordeņa cīņa ar iedzimtajiem XX gadu simteņa sākumā" – LNVM krājumi, INV.VN. 8201:6 (70339), atklātne.
- 2.44. Anonīms. "Vēršu cīņa" – LNB krājumi. – Novietojuma kods IAt/76L1, atklātne.
- 2.45. V. Zeltiņš. "Triumpula", Uz karstiem ķieģeļiem. / Sakop. E. Treimanis-Zvārgulis. – 1904. – 163. lpp.
- 2.46. V. Zeltiņš. "Īstā pasaules gudrība", Uz karstiem ķieģeļiem. / Sakop. E. Treimanis-Zvārgulis. – 1904. – 138. lpp. 2.46.a att. Turpat, 2.46a., fragments.
- 2.47. R. Zariņš. Bez nosaukuma. // Apskats. – 1904. – Nr. 1. – 16. lpp.
- 2.48. M. Bušs. "Zobgals". Titulvinjete. // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1893. gadam. – 3. lpp.
- 2.49. Anonīms. "Tā saucēja balss". // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1904. gadam. – 11. lpp.
- 2.50. Anonīms. "Brīvēdēju koris diženos svētkos". // Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs 1904. gadam. – 17. lpp.
- 2.51. Anonīms. "Laminieks tintē". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1902. gadam, izdots Rīgā – M. Freiberga apgādībā. – 17.–18. lpp.
- 2.51a. Anonīms. "Laminieks tintē". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1902. gadam, izdots Rīgā – M. Freiberga apgādībā. – 17.–18. lpp., fragments.
- 2.52. R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 39. – vāks
- 2.53. R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 5. – 9. lpp.
- 2.54. R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 38. – 601. lpp.
- 2.55. R. Vilciņš. "Dažādi temperamenti. Dvēseļu studija četrās bildēs." // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 3. – 4. lpp.
- 2.55a. R. Vilciņš. "Dažādi temperamenti. Dvēseļu studija četrās bildēs." // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 3. – 4. lpp., fragments.
- 2.55b. Anonīms. "Pavasara motīvi". // *Illym.* – 1908. – Nr. 15. – 16. lpp.
- 2.56. A. Kronenbergs. "Tante uz 7 dienām". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 38. – 605. lpp.
- 2.57. A. Kronenbergs. "Cīņa". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 42. – 668. lpp.
- 2.58. A. Kronenbergs. "Pūt, vējiņi, dzen laiviņu...". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 34. – 541. lpp.
- 2.59. I. Zeberiņš. "Miroņu sala". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 33. – 520. lpp.
- 2.60. I. Zeberiņš. "Kamdēļ upēm šogad izgāja ātrāk ledus?". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 7. – 104. lpp.
- 2.61. A. Kronenbergs. "Pavasara straume". // Šalkas. – 1907. – Nr. 8. – 120. lpp.
- 2.62. A. Kronenbergs. "Laika zīme". // Šalkas. – 1907. – Nr. 6. – 88. lpp.
- 2.63. I. Zeberiņš. "Valsts Dome". // Šalkas. – 1907. – Nr. 4, vāks.
- 2.64. I. Zeberiņš. "Latviešu pasaules klusētāji Valsts Domē". // Šalkas. – 1907. – Nr. 9, vāks.
- 2.65. A. Maižītis. "Štātīgā vecene". // Vērotājs. – 1907. – Nr. 1, vāks.
- 2.66. A. Kronenbergs. "Ap Valstsdomi". // Vērotājs. – 1907. – Nr. 1. – 11. lpp.
- 2.67. I. Zeberiņš. Bez nosaukuma. // Vērotājs. – 1907. – Nr. 1. – 9. lpp.
- 2.68. J. R. Tillbergs. "Tūristi Rīgā". // Svāri. – 1907. – Nr. 7, vāks.
- 2.69. J. R. Tillbergs. "In vino veritas". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 35. lpp.
- 2.70. J. R. Tillbergs. "Aspasija". Portreju galerija VI". // Svāri. – 1907. – Nr. 9. – 102. lpp.
- 2.70a. Aspazija, 1905. Fotogrāfs J. Rieksts. Publ.: <http://www.acadlib.lu.lv/site/PVP/0000000014.htm> (sk. 30.03.2016.).
- 2.71. Anonīms. Aspazijas šaržs. Inventāra Nr.LABR R3916–41.Topogrāfija/šifrs: Deglavs Augusts 22–41. Attēls ņemts no <https://www.acadlib.lu.lv/pvp/0000000014.htm> (sk.25.09.2020.)
- 2.72. J. R. Tillbergs. "Prof. J. Vītola šaržs. Portreju galerija III". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 31. lpp.
- 2.73. J. R. Tillbergs. "F. A. Golovins, Portreju galerija V." // Svāri. – 1907. – Nr. 6. – 67. lpp.
- 2.74. N. Remizovs-Vasiļjevs. Golovina šaržs. // Стрекоза. – 1907. – Nr. 12. – 3. lpp.
- 2.75. J. R. Tillbergs. "Rihards Zariņš. Portreju galerija. VII." // Svāri. – 1907. – Nr. 10. – 114. lpp.
- 2.76. J. R. Tillbergs. "Boikots". // Svāri. – 1906. – Nr. 2, vāks.
- 2.77. J. R. Tillbergs. "Bezdarbnieki". // Svāri. – 1906. – Nr. 1, vāks.
- 2.78. R. Zariņš. "Preses balsis par latviešiem I". // Svāri. – 1906. – Nr. 1. – 5. lpp.
- 2.79. R. Zariņš. "Slauc – līdz bļauj". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 37. lpp.
- 2.80. R. Zariņš. "Bailēm lielas acis". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 34. lpp.
- 2.81. R. Zariņš. "Kultūra I. Mēsli un auglis". // Svāri. – 1907. – Nr. 4. – 46. lpp.
- 2.82. R. Zariņš. "Purvā". // Svāri. – 1907. – Nr. 6. – 76. lpp.
- 2.83. T. T. Heine. "Reiha automobilis". // Simplicissimus. – 1906. – Nr. 11, vāks.
- 2.84. A. Romans. "Hektors un Andromache". // Svāri. – 1906. – Nr. 1. – 4. lpp.
- 2.85. J. Grosvalds. "Mūsu "Kulturträger'i"". // Svāri. – 1907. – Nr. 6. – 68. lpp.

- 2.85a. J. Grosvalds. "Mūsu "Kulturträger'i"". // Svāri. – 1907. – Nr. 6. – 68. lpp., fragments.
- 2.85b. A. Gailīts. "Mākslinieki savā starpā". // Sarjaja. – 1913. – Nr. 2, –11. lpp.
- 2.86. J. Grosvalds. "Uz Aleksandra ielas". // Svāri. – 1907. – Nr. 9. – 103. lpp.
- 2.87. A. Purics. "Pie vēlēšanu urnas". // Svāri. – 1907. – Nr. 4, vāks.
- 2.88. G. Šķilters. "Kara tiesa slēgta". // Svāri. – 1907. – Nr.7. – 80. lpp.
- 2.89. R. Pērle. "Tas ir toh kohk, no ka toh waroni zehrt!". // Svāri. – 1906. – Nr. 2. – 22. lpp.
- 2.90. J. R. Tillbergs. "Baltijas barons uz meža brāļu lūres". // Rīkstes. – 1906. – Nr. 1. – 8. lpp.
- 2.91. J. R. Tillbergs. Bez nosaukums. // Spēriens. – 1906. – Nr. 1, vāks.
- 2.92. A. Kronenbergs. "Dieva sods". // Rīkstes. – 1906. – Nr. 1. – 15. lpp.
- 2.93. A. Kronenbergs. "Pēterīts ar Miķēlīti...". // Rīkstes. – 1906. – Nr. 3. – 30. lpp.
- 2.94. V. Zeltiņš. "Apmierinātāji". // Spēriens. – Nr. 1. – 1906. – 8. lpp.
- 2.95. Anonīms. "Revīzija". // Spēriens. – Nr. 1. – 1906. – 4. lpp.
- 2.96. P. Kundziņš. "Provinciālpadome". // Rīkstes. – 1906. – Nr. 4. – 40. lpp.
- 2.97. R. Vilciņš. "Uz Gulgātu". // Rīkstes. – 1906. – Nr. 3. – 4. lpp.
- 2.98. P. Krastiņš. "Gērūzi". // Zibens. – 1907. – Nr. 1. – 11. lpp.
- 2.99. P. Kundziņš. "Preses brīvības piemineklis". // Zibens. – 1906. – Nr. 1. – 16. lpp.
- 2.100. R. Vilciņš. Bez nosaukuma. // Zibens. – 1906. – Nr. 2. – 20. lpp.
- 2.101. R. Vilciņš. "Aiziet". // Nīrga. – 1906. – Nr. 1. – 5. lpp.
- 2.102. Anonīms (J. Rozentāls?). "Skaidiena". Titulvinjete. // "Latvijas" literāriskais pielikums. – 1906. – Nr. 1. – 4. lpp.
- 2.103. Anonīms. "Ričards III cīņā ar Jūliju Cēzaru". // "Latvijas" literāriskais pielikums "Skaidiena". – 1907. – Nr. 19. – 148. lpp.
- 2.104. A. Kronenbergs. "Mūsu tautiskais kumeliņš". // "Latvijas" literāriskais pielikums "Skaidiena". – 1907. – Nr. 50. – 396. lpp.
- 2.105. Anonīms. "Beku lasītāja Kaudžu silā". // "Latvijas" literāriskais pielikums "Skaidiena". – 1906. – Nr. 7. – 56. lpp.
- 2.106. Anonīms. "Ādolfa Alunāna Dunduri". Titulzīmējums – 1906. – Nr. 2, vāks.
- 2.107. Anonīms (Vilciņš R.?). "Divi progresisti". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 54. lpp.
- 2.108. Anonīms (R. Vilciņš?). "Liela žēlastība". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 72. lpp.
- 2.109. Anonīms (K.Ceplītis?). "Prologs" // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1907. gadam. – 15. lpp.
- 2.110. Anonīms (K.Ceplītis?). "Tā teica vecais Tāivalds... Oriģināls". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 59. lpp.
- 2.110a. Anonīms (K.Ceplītis?). "Tā teica jaunais Tuvivalds... Parodija". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 60. lpp.
- 2.111. Anonīms (K.Ceplītis?). "Visu zemju proletārieši savienojaties. 1906. gada 1. maijs", attēls no LNB izstādes "Valsts pirms valsts. Atbrīvošanās gadsimts 1817–1918". – 22.05.–19.08.2018.
- 2.112. M. Bušs. "Iztraucētie". // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1906. gadam. – 45. lpp.
- 2.113. Anonīms. "Ādams un Ieva". – LNVM. INV.VN. 13062/3, atklātne.
- 2.114. Anonīms. "Pašportrejs". – LNVM. INV.VN. 13062/2, atklātne.
- 2.115. Anonīms. "Dūna Zeitung un tautiskā mēslu kaste". – LNVM. INV.VN. 8201:11 (70339), atklātne.
- 2.116. J. R. Tillbergs. "Malkas ekonomija ellē". // Серый волк. – 1908. – Nr. 19. – 298. lpp.
- 2.116a. T. T. Heine. "Messina". // Simplicissimus. – 1909. – Nr. 42, vāks.
- 2.117. J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Серый волк. – 1908. – Nr. 18. – 276. lpp.
- 2.118. J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Серый волк. – 1908. – Nr. 19. – 284. lpp.
- 2.119. O. Gulbransons. "Eleonora Dūze kā Heda Gablere". // Simplicissimus. – 1903. – Nr. 28. – 226. lpp.
- 2.120. J. R. Tillbergs. "Tuvākajā augstākās sabiedrības baletā". // Серый волк. – 1908. – Nr. 4. – 48. lpp.
- 2.121. J. R. Tillbergs. "Pēc Dunkanes piemēra". // Серый волк. – 1908. – Nr. 16. – 240. lpp.
- 2.122. J. R. Tillbergs. Bez nosaukuma. // Серый волк. – 1908. – Nr. 22. – 339. lpp.
- 2.123. A. Romans. "Vecmodīgais zaglis". // Серый волк. – 1908. – Nr. 17. – 260. lpp.
- 2.124. A. Romans. "Русское Знамя redakcijā". // Серый волк. – 1908. – Nr. 22. – 314. lpp.
- 2.125. J. Belzēns. "Šausmīgā atriebība". // Шут. – 1899. – Nr. 41, vāks.
- 2.126. J. Belzēns. "Pa jaunam". // Шут. – 1899. – Nr. 46., vāks.

- 2.127. J. Belzēns. "No antīkās pasaules". // Шут. – 1901. – Nr. 1., – 12 .lpp.
- 2.128. J. Belzēns. "Mūsdienīgs salīdzinājums". // Шут. – 1900. – Nr. 41. – 4 .lpp.
- 2.129. J. Belzēns. "Paukotājām". // Шут. – 1900. – Nr. 12., – 9 .lpp.
- 2.130. J. Belzēns. "Zaļā čūska". // Шут. – 1899. – Nr. 29. – 8 –9. lpp.
- 2.131. I. Biļibins. Ilustrācija pasakai "Царевна-лягушка", 1899. – Москва: Гознак, 1968. – 6. lpp.
- 2.132. J. Belzēns. "Pasaka". // Шут. – 1901. – Nr. 45., vāks
- 2.133. G. Āboltiņš. "Centrālā komiteja notur sēdes aiz slēgtām durvīm". // Pērkons. – 1909. – Nr. 1. – 4. lpp.
- 2.134. Anonīms. Titulvinjete. // Dadzis. – Nr. 5. – 1912., vāks.
- 2.135. Anonīms. Nodaļas tituls "Papīru kurvja noslēpumi". // Dadzis. – 1912. – Nr. 6. – 16. lpp.
- 2.136. I. Zeberīņš. "Dzejnieka un mākslinieka J. Jaunsudrabiņa portreja". // Dadzis. – Nr. 15. – 3. lpp.
- 2.137. I. Zeberīņš. "Māksla vai naudas lāde". // Dadzis. – 1912. – Nr. 12. – 10. lpp.
- 2.138. I. Zeberīņš. "Latviešu buržuāzijas tēvs". // Dadzis. – 1912. – Nr. 8. – 12. lpp.
- 2.139. I. Tennenbergs. "Veinbergistu partijas biedru zinātājs". // Dadzis – 1912. – Nr. 14. – 6. lpp.
- 2.140. J. Laumanis. "Rebinieki pēc Lautenfeldta naudas". // Dadzis. – 1912. – Nr. 8 – 6. lpp.
- 2.141. "J" (A. Jansons?). Bez nosaukuma. // Dadzis. – 1912. – Nr. 2. – 3. lpp.
- 2.142. J. Madernieks. Titulvinjete. // Gailis. – 1912. – Nr. 2, vāks.
- 2.143. I. Zeberīņš. "Iz sabiedrisku darbinieku galerijas. IV. Julius Madernieks". // Gailis. – 1912. – Nr. 23. – 360. lpp.
- 2.144. I. Zeberīņš. "Mākslinieks X darbā". // Gailis. – 1912. – Nr. 2. – 8. lpp.
- 2.145. I. Zeberīņš. "Dzejniece Anna Brigadere". // Gailis. – 1912. – Nr. 20. – 313. lpp.
- 2.146. A. Kronenbergs. "Ķibeles". // Gailis. – 1912. – Nr. 17. – 265. lpp.
- 2.147. A. Kronenbergs. "Divu bruņinieku cīņa, jeb jūteklīgie rakstnieki "jūteklības" dēļ karā uz dzīvību un nāvi". // Gailis. – 1912. – Nr. 1. – 9. lpp.
- 2.148. A. Kronenbergs. "Cīņa ap domnieka sēdekli". // Gailis. – 1912. – Nr. 13. – 201. lpp.
- 2.149. A. Kronenbergs. "Galda runa". // Sarkanais gailis. – 1912. – Nr. 1, vāks.
- 2.150. E. Šmits. "Korporeļu svētkos Berga Bazārā." // Gailis. – 1912. – Nr. 1, vāks.
- 2.151. K. Rīts. "Baušļa izskaidrošana". // Gailis. – 1912. – Nr. 9. – 136. lpp.
- 2.152. J. Tennenbergs. "Bezizejas stāvoklis". // Gailis. – 1912. – Nr. 31, vāks.
- 2.153. R. Ziemeļis. "Krīvu krīva pēdējais varoņdarbs". // Gailis. – 1912. – Nr. 35. – 533. lpp.
- 2.154. J. Dreslers. "Sēņotāji: jeb, sezonai sākoties". // Gailis. – 1912. – Nr. 19, vāks
- 2.155. V. Stabuliņš. "Pamatīga operācija". // Gailis. – 1913. – Nr. 9, vāks.
- 2.156. E. Ošs. "Pavasara atmošanās". // Gailis. – 1913. – Nr. 14. – 221. lpp.
- 2.157. Anonīms. "Kā velns zemnieku dzirdīgu taisījis". // Gailis. – 1912. – Nr. 1, vāks.
- 2.158. Anonīms (K. Rīts?). Bez nosaukuma. // Ziemeļis vētītājs. – 1908. – 59. lpp.
- 2.159. G. Šķilters. "Rāviņš ziedonī". // Ziemeļis vētītājs. – 1908. – 38. lpp.
- 2.160. Anonīms (J. Sprīņģis?). "Slavenais "meitās" gājējs". // Atpūta. – 1912. – Nr. 1. – 16. lpp.
- 2.160a. A. Millers. "Mēs, japāņi, neesam kulturāla tauta?". // Шут. – 1904. – Nr. 6., vāks.
- 2.161. I. Zeberīņš. "Pārgrozītais Šekspīrs". // Spogulis. – 1913. – Nr. 9. – 17. lpp.
- 2.162. I. Zeberīņš. "Noslēpumainais uzraksts". // Spogulis. – Nr.10. – 16. lpp.
- 2.163. J. Sprīņģis. Bez nosaukuma. // Spogulis. – 1913. – Nr. 3. – 18. lpp.
- 2.163a. Anonīms. "Neliels piedzīvojums". // Sarjaja. – 1913. – Nr. 4. – 30. lpp.
- 2.164. F. Roždārzs. "Krievu aktieris K. A. Varlamovs". // Spogulis. – 1913. – Nr. 20. – 17. lpp.
- 2.165. I. Zeberīņš. "Mākslinieks R. Tillbergs". // Tagadne. – 1913. – Nr. 20 – 512. lpp.
- 2.166. I. Zeberīņš. Augusts Deglavs. // Tagadne. – 1913. – Nr. 17. – 437. lpp.
- 2.167. I. Zeberīņš. Aleksis Mierlauks. // Tagadne. – 1913. – Nr. 18. – 461. lpp.
- 2.168. I. Zeberīņš. Tija Banga. // Tagadne. – 1913. – Nr. 19. – 487. lpp.
- 2.169. J. Jaunsudrabiņš. "Zatīra". Titulvinjete. // Tagadne. – 1913. – Nr. 1. – 26.
- 2.170. E. Šmits. "Rīgas Avīzes" paģiras jeb caur sarkano brilli". // Tagadne. – 1913. – Nr. 2. – 60. lpp.
- 2.171. P. Kundziņš. Tija Banga. // Skatuve un Dzīve. – 1914. – Nr. 2. – 59. lpp.
- 2.172. Anonīms (E. Oškalns?). "Kur paliek mužiku graši". // Ādolfā Alunāna Zobgala kalendārs 1913. gadam. – 80. lpp.
- 2.173. Anonīms. "Traģēdija ar Krupi". // Zvārguļa Zobgala kalendārs 1909. gadam. – 41. lpp.
- 2.174. Anonīms. "Baltijas "fons" un Deučlandes "fons"". // Jaunais Zobgala kalendārs 1912. gadam. – 40. lpp.
- 2.175. Anonīms (R. Vilciņš?). "Lieluma mānija". // Jaunais Zobgala kalendārs 1910. gadam. – 53. lpp.

- 2.176. J. Dreslers. "Skolotāju nodokļi". // Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – Nr. 157. – 4. lpp.
- 2.177. A. Kronenbergs. Vinjete. // Jaunības tekas. – 1910. – Nr.4. – 287. lpp.
- 2.178. A. Kronenbergs. "Pasaka par puiku, kas gāja atprasīt no Vēja tēva miltus". // Jaunības tekas. – 1913. – Nr.3. – 243. lpp.
- 2.179. P. Kundziņš. "Viens brālis gudrs, divi muļķi". // Jaunības tekas. – 1913. – Nr.4. – 320. lpp.
- 2.180. Anonīms. Bez nosaukuma. // J. A. Kukura grāmatu tirgotava, iespiests K. Miškes spiestuvē Rīgā. – 1915.
- 2.181. O. Viduks. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 23, vāks.
- 2.182. O. Viduks. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 18. – 14. lpp.
- 2.183. O. Viduks. "Lūk, jocīgs trijjūgs dodas knaši...". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 22. – 8. lpp.
- 2.184. O. Viduks. "Vācijas karte – Vilhelms lūdz mieru". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 16. – 8. lpp.
- 2.185. I. Zeberīņš. "Vilhelma "uzvaras" brauciens pār kultūru un cilvēces svētākajām mantām". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 14, vāks.
- 2.186. I. Zeberīņš. Bez nosaukuma. // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 16. – 14. lpp.
- 2.187. I. Zeberīņš. "Mūsu lielais balādu un sonetu dzejnieks". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 2. – 6. lpp.
- 2.188. I. Zeberīņš. "Pazīstamais latviešu labdaris kā Ziemas svētku vīriņš". // Lietuvēns. – 1913. – Nr. 3. – 8. lpp.
- 2.189. P. Kundziņš. "Nr. 1. Olimpiada". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 13. – 8. lpp.
- 2.190. P. Kundziņš. Eduarda Smiļģa šaržs. // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 12. – 13. lpp.
- 2.190a. Lūcija Kreicberga, "Režisors, aktieris Eduards Smiļģis", 1912. –1915. gads. Attēls ņemts no <http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/17910/>
- 2.191. P. Kundziņš. "Wilhelm fon Sumpferl". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 4. – 13. lpp.
- 2.192. P. Kundziņš. J. Jaunsudrabiņš // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 4. – 10. lpp.
- 2.193. E. Miķelsons. "Mākslinieks Tillbergs". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 13. – 7. lpp.
- 2.194. A. Kronenbergs. "Uz slidena ceļa". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 2. – 11. lpp.
- 2.195. A. Kronenbergs. "Privilģētais kungs un cilvēks bez privilģijām". // Lietuvēns, – 1915. – Nr. 2. –7. lpp.
- 2.196. A. Štrāls. "Rīgas pilsētas Domes vēlēšanas". // Ādolfa Alunāna Zobgala kalendārs 1914. gadam. – 39. lpp.
- 2.197. J. Belzēns. "Plaša ota". Pašportrets. Šaržs. "Triju" izstāde. *Нуба* 1914., Nr. 19. – 367. lpp.
- 2.198. J. Belzēns. "Mūsu mākslinieks brīvdienās". // Рулевой. – 1913 – Nr. 8. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.199. J. Belzēns. "Bezvējš". // Рулевой. – 1915 – Nr. 7.–9. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.200. J. Belzēns. "Rīts Šērās ...". // Рулевой. – 1913 – Nr. 1. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.201. J. Belzēns. "1915. gada navigācija". // Рулевой. – 1915 – Nr. 4. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.202. J. Belzēns. "Молох". // Рулевой. – 1914 – Nr. 10–12. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.203. J. Grosvalds. Bez nosaukuma. Attēls ņemts no Laikmets vēstulēs. Jauno latviešu mākslinieku sarakste 1914–1920. / Sast. A. Nodieva. – Rīga: Valters un Rapa, 2004. – 78. lpp.
- 2.204. K. Ubāns. Bez nosaukuma. Attēls ņemts no Laikmets vēstulēs. Jauno latviešu mākslinieku sarakste 1914–1920. / Sast. A. Nodieva. – Rīga: Valters un Rapa, 2004. – 76. lpp.
- 2.204a. Anonīms. K. Ubāna fotogrāfija, attēls publ.: <https://nekropole.info/lv/Konrads-Ubans> (sk. 15.08.2018.).
- 2.205. T. Lipe/Lipins? "Jautra sākuma bēdīgs gals". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 15–16. – 8. lpp.
- 2.206. T. Lipe/Lipins? "Vācu tipi". // Greizais Spogulis. – 1914. – Nr. 7. – 3. lpp.
- 2.207. Ž. Šēnbergs. "Prūšu cūka" pie Reimsas katedrāles". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 13–14. – 2. lpp.
- 2.208. Ž. Šēnbergs. "Iz nesenās pagātnes". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 9. – vāks.
- 2.209. J. Princis (J. Puriņš?). "Kurzemē". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 19–20. – 16. lpp.
- 2.210. J. Puriņš. "Vācu trofejas no Kurzemes". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 19–20. – 7. lpp.
- 2.211. R. Ziemelis. "Sīrošana pa Dievzemīti". // Greizais Spogulis. – 1915. – Nr. 17/18, vāks.
- 2.212. R. Ziemelis. "Karš pašu mājās". // Varavīksne. – 1915. – Nr. 15. – 254. lpp.
- 2.213. A. Štrāls. "Pārsteigums Rīgas telefona valdē". // Varavīksne. – 1914. – Nr. 18. – 16. lpp.

- 2.214. T. Lipe (Lipins?). "Bruņotais prūsis". // Kāvi. – 1915. – Nr. 12–13. – 16. lpp.
- 2.215. Anonīms. Bez nosaukuma. // Kāvi. – 1915. – Nr. 12/13. – 12. lpp.
- 2.216. Ž. Šēnbergs. "1915". // Kara Kāvi. – 1915. – Nr. 1, vāks.
- 2.217. Ž. Šēnbergs. "Kāda vācu "varonīgā" ģenerāļa mielasts pēc kaujas pie Varšavas". // Kara Kāvi. – 1914. – Nr. 1. – 11. lpp.
- 2.218. Ž. Šēnbergs. "Neizdevušās medības". // Jaunie Kara Kāvi. – 1915. – Nr. 1. – 13. lpp.
- 2.219. J. Celms. Bez nosaukuma. // Strēlnieks. – 1917. – Nr. 4. – 125. lpp.
- 2.220. K. Rinkus. "Vilhelms kā miera eņģelis". // Cīņas biedrs. – 1916. – Nr. 7. – 29. lpp.
- 2.221. J. Dreslers. "Brīvā Krievija" (LKM 13718/9300–N), attēls ņemts no Pirmā pasaules kara atklātnes Latvijas kara muzeja kolekcijā. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2015. – 155. lpp.
- 2.222. A. Apsītis. "Atriebībā cariem", – LKM kolekcija. – Inv. Nr. $\frac{2-22830}{239-PL}$. – Izdevniecība ВЦИК, 1918., plakāts.
- 2.223. A. Apsītis. "Apmānītiem brāļiem", – LKM kolekcija. – Inv. Nr. $\frac{2-22833}{242-PL}$. – Izdevniecība ВЦИК, 1918., plakāts.
- 2.224. Anonīms. Nacionālās Arvienības vēlēšanu uzsaukums. – RVKM patstāvīgā ekspozīcija. – 1920, plakāts.
- 2.225. A. Apsītis. "Franču vojažērs 1812.g.", 1905–1917, atklātne.
- 2.226. J. Belzēns. «Герои смутного времени», 1921., vāks. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- Attēls ņemts no («Герои смутного времени», 1921). Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.227. J. Belzēns "Arvienotais proletariāts". // Голос России. – 1920. – Nr. 206. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.228. J. Belzēns. "Pēdējā Maskavas internacionāle". // Голос России. – 1920. – nav norādīts. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.229. J. Belzēns. "Lielinieku Apokalipse". // Голос России. – 1919. – Nr. 175. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.230. J. Belzēns. "Ne kraukļu bars salidojis...". // Голос России. – 1919. – Nr. 187. Attēls ņemts no K. Ābeles personiskā arhīva.
- 2.231. J. Sprīngis. "Atstāj, bet kādā stāvoklī?". // Skudra. – 1919. – Nr. 2. – 25. lpp.
- 2.232. J. Sprīngis. "Pakalpīgie baroni". // Skudras. – 1920. – Nr. 2. – 24. lpp.
- 2.233. J. Sprīngis. "Vīlies". // Skudras. – 1920. – Nr. 1. – 16. lpp.
- 2.234. J. Sprīngis. "Portreju galereja. III. J. Rainis" // Skudras. – 1920. – Nr. 3. – 37. lpp.
- 2.235. J. Sprīngis. "Ekspresionistu izstādē". // Skudras. – 1920. – Nr. 5. – 73. lpp.
- 2.236. S. Civinskis. "Ķeza". // Pikols. – 1920. – Nr. 1. – 5. lpp.
- 2.237. J. R. Tillbergs. "Šaržs II. Satversmes sapulces prezidents. J. Čakste". // Svāri. – 1920. – Nr. 2. – 3. lpp.
- 2.238. J. R. Tillbergs. "Lira un lozungi". // Svāri. – 1920. – Nr. 1. – 5. lpp.
- 2.239. R. Zariņš. "De jure". // Svāri. – 1920. – Nr. 2, vāks.
- 2.240. R. Zariņš. Bez nosaukuma. // Svāri. – 1920. – Nr. 3. – 21. lpp.
- 2.241. R. Kasparsons. "Maderniece". // Svāri. – 1920. – Nr. 1. – 4. lpp.
- 2.242. I. Zeberīņš. Bez nosaukuma. // Svāri. – 1920. – Nr. 1. – 2. lpp.
- 2.243. I. Zeberīņš. "Krusta ugunīs". Vinjete. // Sarkanā Zvaigzne. – 1919. – Nr. 1. – 47. lpp.
- 2.244. Anonīms. "Laucinieks "Sukuba" kafējnicā". // Laika zoba Kalendārs 1920. g. – L. Šanteklēra rediģēts, Rozes grāmatu veikala izdevums. – Rīga, 1920. – 42. lpp.
- 2.245. K. Baltgailis. "Strēlnieka lūgšana". // Kaija. – 1920. – 3.skrēj. – 22. lpp.
- Attēls ņemts no *Pūtele A. Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili* // Mākslas Vēsture un teorija. – 22/2019. – 46. lpp.
- 2.246. K. Baltgailis. "Imanta brauc uz mājām. 1919.". // Kaija. – 1920. – 1. skrēj. – 27. lpp. Attēls ņemts no *Pūtele A. Ceļā uz monogrāfiju par Kārli Baltgaili* // Mākslas Vēsture un teorija. – 22/2019. – 46. lpp.
- 2.247. K. Baltgailis. "Uz neredzēšanos". – 1919, atklātne.
- 2.247a. L. Neimarks. "No traģēdijas Ričards III". – LKM–RM–22112/1155632 f, atklātne.
- 2.247b. K. Baltgailis. "Uz neredzēšanos". // LNB kolekcija „Zudusī Latvija”, atklātne.
- 3.1. Anonīms. "Kuģe". // Jaunie Dunduri. – Pēterburga: P. Gūtmanis, 1875. – 49. lpp.
- 3.2. V. Krūmiņš. "Staburadze un ing. Razums". // Ilustrēts Žurnāls. – 1920. – Nr. 1. – 8. lpp.
- 3.3. J. Sprīngis. "Patriote". // Skudra. – 1919. – Nr. 4. – 56. lpp.

- 3.4. V. Stabuliņš. "Kas tas tāds?". // Gailis. – 1912. – Nr. 29, vāks.
- 3.5. R. Zariņš. "Piemīņas vainags no pagājušās vasaras puķēm". // Austrums. – 1904. – Nr. 10. – 797. lpp.
- 3.6. R. Zariņš. "Jaunā gada sapņi. Nr. 1". // Austrums. – 1905. – Nr. 1. – 73. lpp.
- 3.7. A. Kronenbergs. "Tautiska izkaušanās Pēterburgas Latviešu biedrībā". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 5. – 3. lpp.
- 3.8. P. Kundziņš. "Skolnieku ekskursija Latviešu Mākslinieku izstādē". // Lietuvēns. – Nr. 1914. – Nr. 21. – 12. lpp.
- 3.9. K. Rīts. "Konkurence". // Gailis. – Nr. 1912. – Nr. 28. – 13. lpp.
- 3.10. V. Stabuliņš. "Mākslinieks kam vārds". // Gailis. – Nr. 1913. – Nr. 4. – 57. lpp.
- 3.11. J. Grosvalds. "Mūsu portreju galerija III". // „Latvijas” literāriskais pielikums. – 1909. – Nr. 20. – 160. lpp.
- 3.12. J. R. Tillbergs. Rūdolfa Blaumaņa šaržs. // Svāri. – 1906. – Nr. 1. – 3. lpp.
- 3.13. J. R. Tillbergs. Fridriha Grosvalda šaržs. // Svāri. – 1906. – Nr. 2. – 3. lpp.
- 3.14. Anonīms. "Barona tēva dziesmu kamols". // "Latvijas" literāriskais pielikums „Skaidiena”. – 1910. – Nr. 42. – 329. lpp.
- 3.15. J. Rozentāls. "Lāčplēša cīņa ar deviņgalvaino jodu". // *Laimiņš A. Skola.* – 3. sēj. – Rīga: J. Brigaders, 1908. Attēls ņems no "Latvijas mākslas vēsture". Publ.: http://www.makslasvesture.lv/index.php/Attēls:Rozentals_Lacplesis.jpg (sk. 19.08.2019.).
- 3.16. V. Stabuliņš. "Divu kultūru cīņa". // Gailis. – 1913. – Nr. 8. – 121. lpp.
- 3.17. V. Stabuliņš. "Izšķirošās cīņas priekšvakars". // Gailis. – 1913. – Nr. 7, vāks.
- 3.18. V. Jankaus. "Nebēdājies karavīr, sudrabota saule lec!..". – 1919, atklātne.
- 3.19. R. Zariņš. "Preses balsis par Latviešiem. V". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 40. lpp.
- 3.20. R. Zariņš. Bez nosaukuma. // Austrums. – 1904. – Nr. 3. – 240. lpp.
- 3.21. Anonīms (P. Kundziņš?). "“Raiba rinda” jeb Latvijas kalnos, Latvijas lejās...". // Zibens. – 1906. – Nr. 1. – 2. lpp.
- 3.22. I. Zeberiņš. "“Progresistu” uzvaras gājienā pa Todlebens bulvāri pēc vēlēšanām". // Dadzis. – 1912. – Nr. 14, vāks.
- 3.23. Anonīms. "Latvija stāv sarga vietā". // Greizais Spogulis. – 1914. – Nr. 7. – 5. lpp.
- 3.24. J. Sprīngis. "Atstāj, bet kādā stāvoklī?". // Skudra. – 1919. – Nr. 2. – 25. lpp.
- 3.24a. Gori. "Oficiālais brīnums". // Sarjaja. – 1910. – Nr. 12, vāks.
- 3.25. I. Zeberiņš. "Latvju civilizācija un kultūra". // Tagadne. – 1913. – Nr. 24. – 605. lpp.
- 3.26. Anonīms (P. Krastiņš?). "Krīvu krīvi". // Zibens. – 1907. – Nr. 1. – 16. lpp.
- 3.27. I. Zeberiņš. "Latvija un Spekulācija". // Ilustrēts žurnāls. – 1920. – Nr. 3/4. – 26. lpp.
- 3.28. O. Viduks. "Vecais un Jaunais gads". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 1. – 6. lpp.
- 3.29. R. Zariņš. Bez nosaukuma. // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 79. lpp.
- 3.30. Anonīms (X). "Latvietis savā līdumā". // Gailis. – 1912. – Nr. 2, vāks.
- 3.31. M. Grīnfelds. "Viens latviets par direktoru pilsētas krājkasē". // Dadzis. – 1912. – Nr. 5. – 6. lpp.
- 3.32. E. Šmits. "Tautas dziesma". // Gailis. – 1912. – Nr. 6. – 84. lpp.
- 3.33. J. R. Tillbergs. "Nodrošināts amats". // Svāri. – 1920. – Nr. 1. – 4. lpp.
- 3.34. E. Gruziņš. "Skolotāja vēlēšanas Ļaudaviņas pag. namā". // Dadzis. – 1912. – Nr. 15. – 17. lpp.
- 3.35. K. Rīts. "Dziedāšanas sezonā". // Gailis. – 1912. – Nr. 11. – 173. lpp.
- 3.36. Anonīms. "Vītols kā diriģents". // "Latvijas" literāriskais pielikums „Skaidiena”. – 1911. – Nr. 46. – 366. lpp.
- 3.37. A. Kronenbergs. "V vispārīgie Latviešu dziesmu svētki Rīgā. Negodalgotais svētku plakāts." // Zobgaļa jaunais kalendārs Freiberga apgādībā, 1911. – 63. lpp.
- 3.38. I. Zeberiņš. "Jāņu tēvs un Jāņa māte". // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 11. – 10. lpp.
- 3.39. Zariņš R. Bez nosaukuma. // Austrums. – 1904. – Nr. 11. – 879. lpp.
- 3.40. Anonīms. "Veca pasaciņa. Mēs aram...". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 7. – 104. lpp.
- 3.41. J. Kuga. "Gustavs Žibalts – Ķencis. „Mēriņu laiki”". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 15. – 7. lpp.
- 3.42. A. Romans. "Tas pazemības gars". // Svāri. – 1906. – Nr. 3. – 33. lpp.
- 3.43. R. Zariņš. "Preses balsis par Latviešiem V.". // Svāri. – 1907. – Nr. 4. – 45. lpp.
- 3.44. R. Zariņš. "Eposs". // Svāri. – 1907. – Nr. 6, vāks.
- 3.45. A. Kronenbergs. "Latviešu aristokrāts". // Vārdotājs. – 1906. – Nr. 21. – 328.–329. lpp.
- 3.46. O. Viduks. "Mūsu laikrakstu jaunā parāde". // Lietuvēns. – 1915. – Nr. 2. – 8. lpp.
- 3.47. I. Zeberiņš. "“Pie latviešu kultūras avotiem”, Skujenieka lekcija. Nr.1." // Lietuvēns. – 1914. – Nr. 7. – 8. lpp.

- 3.48. I. Zeberiņš. "Pagastu vēlēšanas uz laukiem". // *Lietuvēns*. – 1913. – Nr. 2. – 5. lpp.
- 3.49. J. Kunke. "Iz Liepājas darba dzīves". // *Gailis*. – 1913. – Nr. 8. – 124. lpp.
- 3.50. R. Zariņš. "Uz reformu plostu gaidot". // *Austrums*. – 1905. – Nr. 4. – 317. lpp.
- 3.51. E. Oškaļns. "Divi vēsturiski momenti". // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 1. – 9. lpp.
- 3.52. Alpha-Pi. "Senāk un - Tagad...". // *Lietuvēns*. – 1917. – Nr. 1. – 12. lpp.
- 3.53. Anonīms (X). "Tautas dziesma". // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 30. – 476. lpp.
- 3.54. R. Zariņš. "Preses balsis par latviešiem. VI". // *Svari*. – 1907. – Nr. 5. – 59. lpp.
- 3.55. Ž. Šēnbergs. Bez nosaukuma. // *Greizais Spogulis*. – 1914. – Nr. 11./12 – vāks.
- 3.56. J. R. Tillbergs. "Baltijas "banda" uz "apmierināšanas" darbiem". // *Rīkstes*. – 1906. – Nr. 4, vāks.
- 3.57. I. Zeberiņš. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 6. – 4. lpp.
- 3.58. I. Zeberiņš. Bez nosaukuma. // *Lietuvēns*. – 1914. – Nr. 6. – 12. lpp.
- 3.59. R. Zariņš. "Derības I". // *Svari*. – 1907. – Nr. 9. – 104. lpp.
- 3.60. Anonīms. "Baltische Tageszeitung'as Silvestra punšs". // „Latvijas” literāriskais pielikums. – 1907. – Nr. 2. – 16. lpp.
- 3.61. P. Kundziņš. "Nekoptā pirmatnējā daba un pārsmalcinātā kultūra". // *Lietuvēns*. – 1915. – Nr. 2. – 6. lpp.
- 3.62. Anonīms (R. Ziemeļi?). "Pedagogi Latvijā". // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 9, vāks.
- 3.63. R. Zariņš. "Paragraf Zirkuljarovitsch Birokratovs". // *Svari*. – 1906. – Nr. 1. – 11. lpp.
- 3.64. Anonīms. "Paklausīgie bērniņi un viņu rotaļas". // „Gailis. – 1913. – Nr. 17. – 269. lpp.
- 3.65. E. Šmits. "Guli, guli, tautu meita, visi darbi padarīti". // *Dadzis*. – 1912. – Nr. 8. – 8. lpp.
- 3.66. J. Sprinģis. "Krievu lācis un Latvijas ola". // *Skudra*. – 1919. – Nr. 3.
- 3.67. J. Sprinģis. "Krievijas ērglis un Latvijas zvirbulis". // *Skudra*. – 1919. – Nr. 6, vāks.
- 3.68. J. Sprinģis. "Viņa Majestāte tagadējās Krievijas Cars un Patvaldnieks Trockis". // *Skudras*. – 1920. – Nr. 4, vāks.
- 3.69. Anonīms. "Cīņa par kliņģeri". // *Vārdotājs*. – 1906. – Nr. 37. – 585. lpp.
- 3.70. I. Zeberiņš. "Lielinieks un mazinieks". // *Lietuvēns*. – 1917. – Nr. 2. – 3. lpp.
- 3.71. J. Sprinģis. "Lielinieku miera eņģelis". // *Skudras*. – 1920. – Nr. 2, – 32. lpp.
- 3.72. R. Zariņš. "Derības II". // *Svari*. – 1907. – Nr. 9. – 104. lpp.

PIELIKUMU SARAKSTS

1. Attēlu pielikums.
2. Tekstuālais pielikums. Nozīmīgākie izdevumi ar karikatūrām, mākslinieku–karikatūristu darbība tajos (fiksētie paraksti).
3. Tekstuālais pielikums. Svarīgāko darbā minēto mākslinieku uzskaitījums.
4. Tekstuālais pielikums. Pamatinformācija par svarīgākajiem darbā minētajiem izdevumiem.

SAĪSINĀJUMU UN APZĪMĒJUMU SARAKSTS

LKM – Latvijas Kara muzejs

LMA – Latvijas Mākslas akadēmija

LMA IC – Latvijas Mākslas akadēmijas informācijas centrs

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka

LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

LU – Latvijas Universitāte

LUAB – Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka

LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

RMM – Rakstniecības un mūzikas muzejs (līdz 2013. g. – RTMM, Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs)

RLB – Rīgas Latviešu biedrība

RVKM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

PMA – Sanktpēterburgas Mākslas akadēmija, līdz 1918. g. – Ķeizarišķā Mākslas akadēmija (*Императорская Академия художеств*), šobrīd Iļjas Repina Sanktpēterburgas Valsts akadēmiskais glezniecības, tēlniecības un arhitektūras institūts

ŠTCZS – barona Štiglica Centrālā tehniskās zīmēšanas skola (*Центральне училище технического рисования бар. Штиглица*) – līdz 1918. g., šobrīd Štiglica Sanktpēterburgas Valsts mākslinieciski tehniskā akadēmija

РГБ – Krievijas Valsts bibliotēka (*Российская государственная библиоте́ка*), Maskava

РГИА – Krievijas valsts vēstures arhīvs (*Российский государственный исторический архив*), Sanktpēterburga

РНБ – Krievijas Nacionālā bibliotēka (*Российская национальная библиотека*), Sanktpēterburga

РАН – Krievijas zinātņu akadēmija (*Российская академия наук*), Maskava
apraksts – *опись*

fonds – *фонд*

gs. – gadsimts

Ps. – pseidonīms

NI – nacionālā identitāte

lieta – *дело*

lapa – *ли*